

Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca
Institutul de Istorie Ecleziastică

Preot dr. Pavel Vesa

Eparhia Aradului în perioada
episcopului Gherasim Raţ
(1835-1850)

*Gherasimus Raţ
Episcopus.*

Preot dr. Pavel Vesa

**Eparhia Aradului în timpul
episcopului Gherasim Raț
(1835-1850)**

Cartea a apărut cu sprijinul Parohiei Ortodoxe Române
„Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Arad-Micălaca Nouă.

Referenți științifici: Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu
Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan

Tehnoredactare: Călin Chendea

© Preot dr. PAVEL VESA

Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului,
prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă.

Coperta IV: 1. Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel” (sec. XVIII) din Arad.
2. Biserica „Sf. Mucenic Gheorghe” (1809) din Cuvin.
3. Casa preotului Dimitrie Suciu din Cuvin.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VESA, PAVEL

Eparhia Aradului în perioada episcopului Gerasim Raț /
Pavel Vesa ; ed.: Ioan Matiuț. - Arad : Mirador, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-164-012-9

I. Matiuț, Ioan (ed.)

281.95(498 Arad)

Editura **MIRADOR**
e-mail: miradorul@yahoo.com

S.C. TIPO STAMPA s.r.l.

e-mail: stampasrl@yahoo.com
tel: 0257.349.004; 0743.258.782

ISBN: 978-973-164-012-9

281
751

A2a

**Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Institutul de Istorie Ecleziastică**

Preot dr. Pavel Vesa

**Eparhia Aradului în perioada
episcopului Gherasim Raț
(1835-1850)**

749672

50,00

Arad, 2008

Cuprins

Introducere	9
-------------------	---

Capitolul I

De la episcopul Nestor Ioanovici la episcopul Gherasim Raț

(1830-1835)	15
-------------------	----

I. 2. Frământările pentru alegerea noului episcop.	30
---	----

Candidații la scaunul eparhial.....	30
-------------------------------------	----

I. 3. Numirea noului episcop	35
------------------------------------	----

I. 4. Episcopul Gherasim Raț. Scurte date biografice.....	37
---	----

Capitolul II

Jurisdicția și organizarea	44
----------------------------------	----

II. 1. Teritoriul de jurisdicție	44
--	----

II. 2. Organizarea Episcopiei	45
-------------------------------------	----

II. 2. 1. Consistoriile eparhiale	48
---	----

II. 2. 1. 1. Consistoriul eparhial arădean	48
--	----

II. 2. 1. 2. Consistoriul eparhial de la Oradea	50
---	----

II. 2. 2. Protopopiate și protopopi	56
---	----

II. 2. 2. 1. Protopopiate	56
---------------------------------	----

II. 2. 2. 2. Protopopii	57
-------------------------------	----

II. 2. 3. Parohii și biserici	66
-------------------------------------	----

II. 2. 4. Mănăstiri.....	70
--------------------------	----

II. 2. 4. 1. Mănăstirea „ <i>Intrarea Maicii Domnului în Biserică</i> ” de la Hodoș-Bodrog	70
---	----

II. 2. 4. 2. Mănăstirea „ <i>Sf. Simion Stâlpnicul</i> ” de la Arad-Gai	75
--	----

Capitolul III

Catedrala și reședința episcopală	78
---	----

III. 1. Catedrala	78
-------------------------	----

III. 2. Reședința episcopală	84
------------------------------------	----

Capitolul IV

Clerul de mir	88
---------------------	----

IV. 1. Pregătirea intelectuală a clerului	88
---	----

IV. 1. 1. Câteva considerații	88
-------------------------------------	----

IV. 1. 2. Preparandia	89
IV. 1. 3. Institutul Teologic	91
IV. 2. Modalități de numire a preoților în parohii	99
IV. 3. Hirotonia, introducerea și instalarea în parohie	109
IV. 3. 1. Hirotonia	109
IV. 3. 2. Introducerea în parohie	114
III. 3. 3. Instalarea definitivă în parohie. Singhelia	115
IV. 4. Transferul preoților dintr-o parohie în alta	117
IV. 5. Categoriile ale clerului de mir	120
IV. 5. 1. Protopopii	120
IV. 5. 2. Preoți parohi	122
IV. 5. 3. Preoți capelani	123
IV. 5. 4. Diaconi	129
IV. 6. Starea materială a clerului	130
IV. 7. Recunoașterea meritelor clerului	140
IV. 8. Abuzuri împotriva clerului	142

Capitolul V

Viața religioasă-morală a clerului și a credincioșilor.

Atitudinea episcopului	145
V. 1. Grija pentru moralitatea clerului și a credincioșilor	145
V. 1. 1. Disciplina clerului și atitudinea episcopului	146
V. 1. 2. Atitudinea episcopului față de moralitatea credincioșilor	154
V. 2. Vizitații canonice	156
V. 3. Relația preoților și credincioșilor ortodocși cu cei uniți în..... viziunea episcopului	158
V. 4. Activitatea în domeniul asistenței sociale	159

Capitolul VI

Mișcarea pentru emancipare națională și bisericească

VI. 1. Alterități româno-sârbe în comunitatea ortodoxă arădeană	162
VI. 1. 1. Dispute în privința dreptului de patronat a lui Sava Tekelia asupra bisericii „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Arad	162
VI. 1. 2. Limba liturgică în biserica catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătoru” din Arad	166
VI. 2. Introducerea limbii maghiare în administrația bisericească și atitudinea episcopului	170

VI. 3. Episcopul Gherasim Raț și mișcarea pentru separația ierarhică. Legăturile cu episcopul Andrei Șaguna	175
---	-----

Capitolul VII

Dispute confesionale	198
-----------------------------------	------------

Capitolul VIII

Revoluția de la 1848-1849 și pătimirile românilor	220
VIII. 1. considerații privitoare la mișcările sociale	220
VIII. 2. Pățimiri ale românilor din protopopiatele arădene	235
VIII. 3. Pățimiri ale românilor din protopopiatele bihorene	251
VIII. 4. Parohia Cuvin – reședință episcopală provizorie și loc de întâlnire a revoluționarilor români	257

Capitolul IX

Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș (1849)	263
IX. 1. Câteva considerații	263
IX. 2. Convocarea, deschierea și desfășurarea lucrărilor	267
IX. 2. 1. Convocarea sinodului	267
IX. 2. 2. Deschiderea sinodului și participanții	268
IX. 2. 3. Desfășurarea și hotărârile sinodului	270
IX. 3. Urmările Sinodului. Atitudinea episcopului	277
IX. 4. Perioada Vicarului Ioan Chirilescu (martie – august 1849) ...	279

Capitolul X

Ședințele Consistoriului eparhial din august-decembrie 1849 ...	288
--	------------

Capitolul XI

Sinodul eparhial din 1850	295
XI. 1. Acțiuni premergătoare convocării sinodului eparhial	295
XI. 2. Convocarea, participanții și deschiderea sinodului	300
XI. 3. Dezbaterile și hotărârile sinodului	301

Capitolul XII

Elita intelectuală	307
---------------------------------	------------

Capitolul XIII

Școlile populare	324
XIII. 1. Rețeaua școlară între 1835-1850	324
XIII. 2. Baza materială a școlilor	328

XIII. 3. Învățătorii și statutul lor social	332
XIII. 3. 1. Pregătirea învățătorilor	332
XIII. 3. 2. Alegerea învățătorilor	335
XIII. 3. 3. Salarizarea învățătorilor	337
XIII. 4. Frecvența școlară	342
XIII. 5. Desfășurarea procesului de învățământ	343
XIII. 6. Școala populară din orașul de reședință episcopală	347
XIII. 7. Încercări pentru îmbunătățirea situației învățământului popular după revoluție	350
 Capitolul XIV	
Sfârșitul episcopului	353
 ANEXE	358
 ABREVIERI	550
 BIBLIOGRAFIE	551

Introducere

Pentru Episcopia Ortodoxă Română a Aradului, începutul secolului al XIX-lea înseamnă debutul unei îndelungate mișcări de emancipare națională și bisericească. Declanșată de preotul profesor Dimitrie Țichindeal (1775-1818)¹, încă în timpul vieții ultimului episcop de neam sârb, Pavel Avacumovici (1786-1815)², mișcare continuată de Moise Nicoară³ (1785-1862) și alți români integrați în cadrul mișcării, a dus ca la sfârșitul anului 1828 să fie ales primul episcop de neam român în scaunul eparhial al Aradului, în persoana făgărășanului Nestor Ioanovici (1767-1830). Hirotonit episcop la 27 ianuarie 1829, apoi instalat în scaun⁴, a funcționat puțin, numai până în 9/21 februarie 1830, când, în vârstă de numai 63 de ani, în urma unei scurte boli, trece la cele veșnice⁵.

La puțină vreme după moartea episcopului Nestor Ioanovici (1829-1830), mișcarea pentru alegerea unui alt episcop, tot de neam român, care să fie agreat de majoritatea credincioșilor se redeschide. În cele din urmă, după o sedisvacanță a scaunul eparhial de o jumătate de deceniu, este ales ca episcop Gherasim Raț (1793-1850), pe atunci, profesor la Institutul Teologic din Arad. Prin alegerea făcută, în istoria Episcopiei Aradului se deschide o etapă nouă situată pe alte coordonate, atât din punct de vedere național cât și ecleziastic.

Figura proeminentă a episcopului Gherasim Raț îl situează pe poziția de cel mai devotat episcop, dedicat întru totul cauzei românilor din prima

¹ Amănunte despre Dimitrie Țichindeal vezi la: Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ediția a doua, revăzută și întregită, București, 2002, pp. 503-504 (cu bibliografia).

² Amănunte despre Pavel Avacumovici vezi la: Pavel Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007, pp. 78-82.

³ Amănunte despre Moise Nicoară vezi la: Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1940; Idem, *Moise Nicoară, Gyula (Ungaria) 1784-București 1861*, București, 2001.

⁴ La începutul anului 2009 se vor împlini 180 de ani de la românizarea scaunului eparhial al Aradului, moment aniversar care ar trebui sărbătorit într-un cadru festiv de către Episcopia Aradului.

⁵ Amănunte despre Nestor Ioanovici vezi la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 94-96; Idem, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 83-89.

jumătate a secolului al XIX-lea. Aceasta se datora atât împrejurărilor politice și ecleziastice din cadrul Imperiului habsburgic, cât și mișcărilor premergătoare și a revoluției de la 1848-1849, pe de altă parte a intensificării prozelitismului uniatic, dar mai ales a acțiunilor întreprinse și susținute de episcopul, mai apoi mitropolit, Andrei Șaguna al Transilvaniei pentru separația ierarhică și reînființarea Mitropoliei ardelenice. Episcopul Gherasim Raț a fost direct implicat în acțiunile lui Andrei Șaguna, fiind într-un permanent dialog epistolar cu acesta. Meritele pe care Gherasim Raț le-a avut atât ca profesor la Institutul Teologic dar mai ales ca episcop al Aradului îl plasează între cei mai mari episcopi ai diecezei arădene din veacul al XIX-lea.

Personalitatea episcopului Gherasim Raț a polarizat atenția multor cercetători istorici, începând cu deceniul doi al secolului trecut. Cel care s-a oprit pentru prima dată asupra episcopului Gherasim Raț a fost Teodor Botiș, pe atunci, director al Institutului pedagogic-teologic din Arad. În lucrarea intitulată *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad* (Arad, 1922, 741 p.), pe baza unor date arhivistice, autorul schițează un prim portret intelectual al episcopului Gherasim Raț (pp. 669-670).

Un deceniu mai târziu, Gheorghe Ciuhandu, în monumentală lucrare, premiată de Academia Română, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, apărută la Arad în 1935 (701 p.), conturează, pe de o parte, epoca de la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, cu „ispitele politice și religioase” existente în epocă, pe de altă parte, reușește să traseze în linii generale disputele confesionale dintre anii 1830-1840 și primii ani din arhipăstoria episcopului Gherasim Raț, insistând asupra multor aspecte prin care a reușit foarte bine să surprindă viața ecleziastică din epocă. Lucrarea este completată cu un număr de 186 documente acoperind perioada amintită, foarte utile cercetătorului de astăzi. Este o contribuție considerabilă la cunoașterea istoriei Episcopiei Aradului în acel deceniu plin de dispute confesionale care a frământat ținuturile vestice locuite de români.

Cel de-al treilea istoric care se oprește, chiar dacă nu atât asupra personalității episcopului Gherasim Raț, mai mult asupra epocii în care acesta și-a desfășurat activitatea, este Gheorghe Lițiu (*Românii arădani în frământările anilor 1849-1850*, Arad, 1947, 65 p.; *Episcopia Aradului. Schiță istorică*, Arad, 1950; *Istoria Eparhiei Aradului*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, pp. 52-55; *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860*, Oradea, 2003, 249 p.). Dacă în prima și

ultima lucrare, din cele menționate, autorul pune în evidență, mai ales epoca de profunde frământări naționale și ecleziastice de la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, năzuințele românilor pentru emancipare națională și bisericească, celelalte două lucrări sunt mai mult o punere în imagine a portretului episcopului arădean. Tot lui Gheorghe Lițiu îi datorăm o serie de studii, publicate în revistele „Biserica și Școala”⁶ și „Mitropolia Ardealului”⁷, în care surprinde aspecte mai importante ale comunității arădene, româno-sârbe, din perioada 1835-1850, care face obiectul prezentului demers istoriografic. Toate sunt importante datorită faptului că autorul folosește documente inedite din arhiva Episcopiei Aradului.

Despre ședințele Sinoadelor eparhiale desfășurate în această perioadă avem contribuțiile datorate lui Ilarion Pușcariu⁸, Nicolae Firu⁹, Eduard I. Găvănescu¹⁰, Marin Mălinaș¹¹, Nicolae Bocșan și Ioan Popovici¹². Importantă ni se pare mai ales contribuția lui Miskolczy Ambrus, *Biserica și revoluție*.

⁶ *Limba maghiară în matricolele bisericești și corespondența oficială*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 5, 28 ianuarie 1945, pp. 32-33; nr. 6-7, 11 februarie 1945, pp. 41-43; *Legea din 1846 pentru libera revenire la Ortodoxie și măsurile ei*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 16, 15 aprilie 1945, pp. 115-116; nr. 20, 13 mai 1945, pp. 155-156; nr. 22, 27 mai 1945, pp. 168-169; nr. 25, 17 iunie 1945, pp. 185-186; *Cazul preoților de la Gașa*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 15, 8 aprilie 1945, pp. 106-108; *Sava Tököly și dreptul său de patronat asupra bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel din Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 49, 3 decembrie 1944, pp. 386-389; *Limba liturgică română în catedrala din Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 42, 15 octombrie 1944, pp. 230-232; *Chestiunea numelui și sigiliul Consistoriului din Oradea*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 13, 25 martie 1945, pp. 91-93.

⁷ *Din legăturile ortodocșilor arădeni cu mitropolitul Andrei Șaguna*, în „M. A.”, anul XV, 1971, nr. 9-10, pp. 701-713.

⁸ *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900.

⁹ *Mitropolitul Andrei Șaguna și relațiile lui cu Oradea-Mare*, în „L. R.”, anul IV, nr. 26, 1923, pp. 8-10; *Adunarea eparhială de la Chișineu-Criș, în anul 1849*, în „Bis. B.”, nr. 33-36 din 1934.

¹⁰ *Sinodul de la Chișineu-Arad. O convocare*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 8, 18 februarie 1945, pp. 50-52; *Sinodul de la Chișineu-Arad. Solemnitatea deschiderii*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 10, 4 martie 1945, pp. 67-68; *Sinodul de la Chișineu-Arad. Ședința întâia*, în „Bis. și Șc.”, nr. 14, 1 aprilie 1945, pp. 99-100.

¹¹ *Biserica Ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 1-2, pp. 202-208.

¹² Nicolae Bocșan, Ioan Popovici, *Consistoriul ortodox din Arad în 1849*, în „Simpozion”, Giula, 1999, pp. 7-17; Idem, *Sinodul de la Chișineu-Criș*, în vol. „Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică (Coordonatori: Camil Mureșan, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2000, pp. 359-372.

Sinodul ortodox românesc de la Chișineu Criș 1849 (Budapest, 1991), în care, pe lângă un studiu introductiv, publică Protocolul Sinodului, facilitând cercetătorilor și istoricilor interesați accesul la hotărârile sinodale de atunci.

Fragmente din viața și activitatea episcopului arădean, aflăm și din unele lucrări de sinteză datorate lui Teodor Neș¹³, Ion Dimitrie Suciu¹⁴ și Mircea Păcurariu¹⁵. Între lucrările care prezintă o importanță deosebită pentru demersul nostru sunt volumele de documente datorate istoricilor Ion Dimitrie Suciu cu Radu Constantinescu¹⁶ și Vasile Popeangă¹⁷.

Contribuția personală pe care am adus-o la cunoașterea vieții și activității episcopului Gherasim Raț am publicat-o în *Episcopia Aradului. Istorie, Cultură Mentalități. 1706-1918* (Cluj-Napoca, 2006, pp. 103-129) și în *Episcopii Aradului 1706-1918* (Arad, 2007, pp. 90-130), în care, pe lângă paginile închinat episcopului Gherasim Raț, pe parcursul lucrărilor se găsesc multe referințe despre perioada supusă de noi spre analiză.

Pe lângă istoriografia principală amintită, de o deosebită importanță s-au dovedit a fi documentele inedite din arhivele arădene, în special cele din fondul Episcopiei Aradului (*Actele revoluției de la 1848-1849*) aflat, din fericire, în păstrare la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad dar și un *Protocolul de circulare* (reg. 5) din Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad-Micălaca Veche care ne-au stat la dispoziție. Din nefericire, Arhiva Episcopiei Aradului păstrează puține documente din perioada supusă de noi spre analiză, cea mai mare parte a lor fiind distruse în timpul evenimentelor din revoluția de la 1848-1849. În anul 1850, arhimandritul Patrachie Popescu, pe atunci administratorul Episcopiei Aradului (1850-1853), scria patriarhului Iosif Raiacici, că în urma bombardării orașului, din cetate, și a distrugerii reședinței episcopale, a mutat arhiva și celelalte lucruri ce au mai rămas într-o chilie mică din curtea reședinței, „unde de

¹³ *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937.

¹⁴ *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968.

¹⁵ *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ediția a II-a, București, 1994, pp. 81-82; *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995; *Dicționarul teologilor români*, Ediția a doua, revăzută și întregită, București, 2002, pp. 409-410.

¹⁶ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timișoara, 1980.

¹⁷ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Seviciu. Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986.

vor rămâne și numai puțină vreme din cauza umezelii, nimeni nu le va mai lua vreun folos”¹⁸.

În economia lucrării, demersul nostru se împarte în două părți mari. Prima parte, un studiu amănunțit, în mai multe capitole, cuprinde o paletă largă de problematici referitoare la Episcopia Aradului în perioada cuprinsă între 1835-1850, perioada de arhipăstorire a episcopului Gherasim Raț. În **capitolul I** (*De la episcopul Nestor Ioanovici la episcopul Gherasim Raț*), am încercat o radiografiere a perioadei de sedisvacanță episcopală dintre 1830 și 1835, care a urmat după moartea primului episcop de neam român din scaunul eparhial de la Arad, frământările pentru alegerea noului episcop, alegerea, numirea și hirotonirea lui Gherasim Raț.

Capitolul al II-lea (*Organizarea Episcopiei*) prezintă, sumar, date despre cele două Consistoare eparhiale – Arad și Oradea – și despre protopopiate și protopopi, parohii și biserici, dar și despre mănăstirile existente în perioada episcopului Gherasim Raț în Episcopia Aradului.

Despre biserica catedrală și reședința episcopului facem amintire în **capitolul al III-lea** (*Catedrala și reședința episcopală*), iar în **capitolul al IV-lea** (*Clerul de mir*) am abordat problematica clerului începând de la pregătirea intelectuală, continuând cu numirea în parohii, veniturile, disciplina și abzuri împotriva clerului.

Al **V-lea capitol** (*Viața religios-morală a clerului și credincioșilor. Atitudinea episcopului*) am abordat problema moralității în timpul arhipăstoririi episcopului Gherasim Raț și unele metode de îndreptare a imoralității. **Capitolul al VI-lea** (*Mișcarea pentru emancipare națională și bisericească*) cuprinde problematica neînțelegerilor din sânul comunității ortodoxe arădene, alteritățile dintre români și sârbi, atitudinea episcopului față de introducerea limbii maghiare în administrația bisericească, separația ierarhică și reînființarea Mitropoliei transilvane. **Capitolul al VII-lea** (*Dispute profesionale*) tratează propaganda unită din părțile Aradului și revenirea unor comunități la ortodoxie în această perioadă, iar **al VIII-lea capitol** (*Revoluția de la 1848-1849 și pătimirile românilor*) surprinde, mai ales, pătimirile românilor arădeni și bihoreni în timpul revoluției așa cum sunt reflectate în rapoartele preoților și ale protopopilor din zonă.

Nu am putut trece cu vederea Sinodul eparhial din primăvara anului 1849 ținut la Chișineu-Criș de care ne ocupăm în **capitolul al IX-lea** (*Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș*) sau ședințele consistoriale din perioada imediat următoare tratate în **capitolul al X-lea** (*Ședințele Consistoriului eparhial*

¹⁸ Gheorghe Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860*, Oradea, 2003, p. 7.

arădean din august-decembrie 1849). Dezbaterile și problematicile atinse de ultimul Sinod eparhial la care episcopul Gherasim Raț a luat parte, sunt atinse în **capitolul al XI-lea** (*Sinodul eparhial din 1850*).

În **capitolul al XII-lea** (*Elita intelectuală*) am surprins câteva aspecte ale contribuției cărturarilor ortodocși (clerici și mireni) din perioada anilor în care episcopul Gherasim Raț și-a desfășurat activitatea la Arad, și contribuția lor la dezvoltarea culturii românești. Nu am neglijat nici școlile din mediul urban și rural de care ne ocupăm în **capitolul al XIII-lea** (*Școlile populare*).

În ultima parte a demersului, **capitolul al XIV-lea** (*Sfârșitul episcopului*), așa după cum sugerează și titlul, ne ocupăm de ultimele zile de viață ale episcopului și date despre *Testamentul* pe care l-a redactat nu cu multă vreme înainte de trecerea sa la cele veșnice. Lucrarea se încheie cu *Anexe*, care cuprind protocoale sinodale din perioada supusă de noi spre analiză și circulare ale episcopului Gherasim Raț.

Nu avem pretenția de a fi epuizat întreaga problematică a Episcopiei Aradului din perioada de arhipăstorire a episcopului Gherasim Raț, credem însă că prin întreprinderea noastră aducem o nouă contribuție la cunoașterea vieții ecleziastice arădene din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Avem convingerea că prin demersul nostru am reușit să aducem un frumos omagiul celui care a fost vrednicul episcop al Aradului, Gherasim Raț, în acest an când se împlinesc 215 ani de la nașterea sa.

Nu putem încheia această parte a demersului nostru fără să mulțumim Prea Sfinției Sale, Prea Sfințitului Dr. Timotei Seviciu, episcopul Aradului, Părintelui Profesor Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru al Academiei Române și domnului Profesor Univ. Dr. Nicolae Bocșan, prorector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, pentru că mereu m-au încurajat pentru ducerea la îndeplinire a demersului nostru. Nu putem să nu mulțumim și tuturor colegilor de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad pentru sprijinul acordat în perioada cercetărilor întreprinse în arhivă.

Mulțumesc părintelui iconom-stavrofor Nicolae Marcu de la parohia „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavrii*” din Arad-Micălaca Nouă pentru sprijinul financiar acordat și la tipărirea prezentului volum.

Nu în ultim rând, doresc să mulțumesc familiei, mamei Iosana, soției Florica și fiului Pavel-Florin, care au fost mereu alături de mine în toată perioada cercetărilor pe care le-am întreprins în arhivele și bibliotecile arădene, înțelegându-mă ori de câte ori era nevoie. Tuturor le mulțumesc.

Capitolul I

De la episcopul Nestor Ioanovici la episcopul Gherasim Raț (1830-1835)

I. 1. Episcopia Aradului în perioada vacanței episcopale

Sfârșitul anului 1828, prin alegerea întâiului episcop de neam român în persoana făgărășanului Nestor Ioanovici și instalarea sa în februarie a anului următor, pentru Episcopia Aradului, însemna deschiderea unei noi etape din cursul istoriei sale. Nou alesul episcop a fost hirotonit la 27 ianuarie 1829, însă a păstorit puțin, numai până la 9/21 februarie 1830 când, în urma unei scurte și necruțătoare boli, a trecut la cele veșnice¹⁹.

Prin decesul episcopului Nestor Ioanovici, Episcopia Aradului a revenit la stadiul anterior instalării acestuia. Pe de o parte, problema atragerii românilor la catolicism venea din nou în centrul atenției, pe de altă parte, ierarhia sârbă încerca să recucerească poziția pierdută prin numirea primului episcop de neam român în scaunul eparhial arădean. Românii erau interesați în primul rând de menținerea poziției ierarhice câștigate prin numirea lui Nestor Ioanovici în urma unor îndelungate mișcări.

Până la alegerea noului episcop, mitropolitul Ștefan Stratimirovici (1790-1837) de la Carloviț²⁰, a încredințat administrarea eparhiei arădene episcopului Iosif Putnic al Timișoarei (1829-1830)²¹, care însă, la 4/16

¹⁹ Vezi: Pavel Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 83-89.

²⁰ Mitropolitul Ștefan Stratimirovici s-a născut în jurul anului 1757, de tânăr devenit episcop de Buda la 1786, iar între 1790-1837, mitropolit al Carlovițului. În lunga sa arhipăstorie a fost atașat cauzei Ortodoxiei, mai ales în confruntarea cu prozelitismul adeptilor episcopului unit Samuil Vulcan de la Oradea.

²¹ Iosif Putnic s-a născut la anul 1776 în Șimand, în familia lui Dimitrie Putnic și a Mariei, născută Szaplancay de Tivodari, familie nobilă stabilită aici în 1770. La 32 de ani, în 1808 a ajuns

noiembrie 1830 a trecut la cele veșnice²². A administrat Episcopia Aradului numai câteva luni, timp în care nu s-a putut face remarcat cu nimic deosebit.

În situația nou creată, a primit administrarea eparhiei, din partea mitropolitului de la Carloviț, arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog²³. Administrarea acestuia a durat până la 27 februarie 1832, când, mitropolitul a fost nevoit să-l numească, în calitate de administrator, pe episcopul Maxim Manuilovici (*Maximus Manuilovits virum caractere laude dignissimo praeditum*), al Vârșetului (1829-1833), din 1833 episcop al Timișoarei²⁴, fost președinte al Consistoriului eparhial de la Oradea (1805-1828), sub numele de Mihai, român de origine²⁵. Decretul de recunoaștere a fost emis în luna martie 1832²⁶.

A fost considerat ca o „personalitate mare care a condus Consistoriul eparhial de la Oradea în împrejurări grele determinate, pe de o parte, de lupta pentru românizarea Episcopiei de la Arad, pe de altă parte, de ofensiva unionistă condusă de episcopul Vulcan, sprijinit de Curtea din Viena și de

episcop al Pacrațului, iar în 1815 administra și eparhia vacantă a Aradului, unde își dorea să ajungă titular. La 17 iulie 1830 s-a îmbolnăvit și se stabilește la Șimand unde, la 4 noiembrie 1830, în vârstă de 54 ani a trecut la cele veșnice. Pentru amănunte vezi: Cornel Leucuția, *Din trecutul comunei Șimand. Episcopul Iosif Putnic*, în „Bis. și Șc.”, anul XLIII, nr. 7, 10/23 februarie 1919, pp. 2-3.

²² Circulara Consistoriului eparhial din Arad despre moartea episcopului Iosif Putnic, la Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935, *Anexe*, doc. 2, p. 387.

²³ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 230/1830.

²⁴ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 1. Vezi Circulara din 24 martie 1832 a Consistoriului eparhial arădean.

²⁵ Maxim Manuilovici s-a născut în Arad, din părinți români, cu numele de Mihai Mănăilă (sârbizat Manuilovici). Ca preot de mir, a fost numit de episcopul Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1815), protopop și președinte al Consistoriului eparhial ortodox român de la Oradea, unde a funcționat între 13 aprilie 1805 și 19 martie 1829. În toată perioada a manifestat interes față de cultura clerului bihorean ca și pentru cultura poporului român în general. El introduce practica liturgică pentru candidații la preoție. Îndemnat de întemeierea în anul 1812 a Preparandiei din Arad, el roagă pe episcopul Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1815) să intervină pentru a se înființa în Oradea o școală clericală. Devenind văduv, în 18 septembrie 1829, intră în monahism primind numele de Maxim. Protosinghel (1820), apoi arhimandrit al mănăstirii Hopovo, episcop al Vârșetului (1829-1833) apoi al Timișoarei (1833-1838). A murit la 7 februarie 1838, lăsând în urmă multe regrete în rândul românilor ortodocși. cf. Gheorghe Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, Oradea, 1984, p. 81. Vezi și Circulara episcopului Gherasim Raț din 10 februarie 1838 publicată în *Anexe*.

²⁶ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 70/1832.

prefectul Rhédey”²⁷. În absența lui, conducerea Consistoriului eparhial arădean o avea fratele său, arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog²⁸.

Maxim, spre deosebire de fratele său Moise (numit „pepe” și „tartorele românilor”) a fost un episcop cu bune sentimente românești. Atunci când orădenii plănuiau sfințirea bisericii „cu Lună”, ei au ținut cu orice preț ca actul să-l săvârșească episcopul Maxim Manuilovici, pe atunci episcop de Vârșeț și administrator al Episcopiei Aradului. Invitația, scrisă în limba latină, purta data de 25 martie st. v. 1832 și în ea se spunea: „Amintirea dulce a celor trecute ne impune să ne aducem aminte de cele de mai nainte și ne umple de încrederea ca să Vă rugăm pe Ilustritatea Voastră să binevoiți a consacra după rânduiala și ritul cuvenit, biserica noastră din Oradea Mare închinată lui Dumnezeu, a o înzestra grațios cu Sf. Moaște necesare ale sfinților și în acest scop să ne învredniciți înșivă a ne cerceta. [...] să ne onorați cu această bunăvoință, să aveți bunătatea de a ne mângâia cât mai degrabă cu un răspuns grațios despre termenul venirii Ilustrității Voastre, pentru a lua măsuri. Fericiți de noi ! și de trei ori fericiți, că de acum deja anunțăm să sub auspiciile unui atât de iubit episcop va fi târnosită biserica noastră”²⁹.

Episcopul Maxim Manuilovici comunica prim-epitropului bisericii, Ioan Pudera, că va sosi în Oradea în zilele de 5-6 mai 1832, însoțit de protopopii din Caransebeș și Oravița, urmând ca termenul sfințirii să îl stabilească în înțelegere cu membrii Comunității bisericești după ce va sosi în Oradea³⁰.

Episcopul Maxim Manuilovici a reușit să introducă în slujbele bisericești și limba română, alături de cea slavonă. De aceea, Andrei Șaguna, care a locuit ca student la școala clericală din Vârșeț în casa episcopului Manuilovici, îl pomenește într-o scrisoare a sa arătând că pe timpul acestui episcop „cântările bisericești în catedrala din Vârșeț se săvârșeau românește și sârbește”. Nicolae Tincu-Velia, într-o *Scurtă istorie despre începutul Vârșețului și românii lui* („Foaie pentru minte”, 1846, pp. 361-363), menționează despre Maxim Manuilovici: „iarăși reintroduse exilata

²⁷ Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I (până la 1829), Oradea, 1935, p. 73.

²⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ediția a II-a, București, 1994, p. 80.

²⁹ Nicolae Firu, *Monografia bisericii sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Oradea, 1934, p. 80. Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 78-79.

³⁰ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 79.

limbă românească în biserica catedrală însă aceasta a lui vrednică de laudă faptă nu putu îndelung costa³¹, căci puținii sârbi dar și românii prin căsătorii și alte relații cu totul sârbiți, steteră cu energie în contră, până când izbutiră a scoate cu rădăcină cu tot limba românească din biserică. Această necreștinească faptă a sârbilor și semiromânilor vârșețeni aduse pe episcopul Manuilovici la compătimire și făcu de se deschise limbii românești capela sa rezidențială, unde tânărul cler românesc ia parte la slujbele dumnezeiești”³².

În perioada când conducerea Episcopiei Aradului intră sub administrarea episcopului Maxim Manuilovici, sub aspectul stării materiale a clerului arădean și bihorean, eparhia arădeană se număra între cele mai slab dotate financiar eparhii aflate sub jurisdicția Mitropoliei Carlovițului. Starea materială instabilă a clerului ortodox, se observa mai ales în contrast cu episcopul unit de Oradea, proprietarul unor mari latifundii, iar clerul său primea ajutoare materiale substanțiale de la statul ungar. Episcopii ortodocși se întrețineau din „convenția episcopescă” introdusă în secolul al XVIII-lea și taxele de la hirotonii. Protopopii și preoții trăiau din „stole”, adică din ceea ce primeau de la credincioși pentru serviciile religioase săvârșite. Cu toate că împărăteasa Maria Tereza a luat măsuri ca domniile de pământ să acorde din domeniile lor „sesiuni” și pentru preoții ortodocși, dispoziție însă nerespectată de ei. În anul 1832, la Arad existau opt posturi de preoți care aveau în total abia 1 3/4 sesiune parohială. Birul preoțesc era foarte redus, iar numărul credincioșilor a scăzut și el simțitor, fiecărui paroh revenindu-i numai câte 60 de case. Stolele preoțești, stabilite în 1777, erau și ele insuficiente din cauza devalorizării monetare. Acesta este motivul pentru care încă episcopul Nestor Ioanovici, la 25 aprilie 1829, a cerut Consiliului Locumtenențial ca stolele să poată fi încasate în măsura admisă în 1777, dar în monedă convențională sau după cursul de 250 florini în bilete de bancă sau în valută vieneză. Cererea a fost aprobată târziu, abia prin intimatul din 5 iulie 1831, iar în anul următor, a înștiințat și comitatul Arad, cerându-i să ia măsuri pentru publicarea acestei dispoziții. Consistoriul eparhial, luând cunoștință de decizia Consiliului Locumtenențial, a anunțat clerul aflat sub jurisdicția sa că stolele vor fi primite în bani de argint sau după cursul de 250 florini în bancă, dar nu mai mult decât a fost rânduit prin normele stolare³³.

³¹ rezista.

³² Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Ediția a II-a (Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav), Cluj-Npoca, 1995, p. 130.

³³ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 46-49, *Anexe*, doc. 7, p. 391.

Referitor la starea materială a protopopilor, prin *Rescriptul declaratoriu* din 1779 se prevedea ca protopopul să primească de la fiecare preot 100 ocale de grâu curat sau 2 florini³⁴. Episcopul de la Vârșeț a cerut ca această contribuție să fie plătită după voia preotului, în natură ori în monedă convențională de argint sau în valută vieneză, după cursul de 250 florini în monedă. Cancelaria ungară de Curte, în acord cu Consiliul Locumtenențial, la 25 iulie 1833, a propus regelui atât aprobarea cât și extinderea acestei rezoluții la toate celelalte eparhii ortodoxe, ceea ce se și întâmplă la 10 ianuarie 1834³⁵.

Aceasta fiind starea materială a clerului nu trebuie să surprindă abuzurile stolare ale unor preoți, nici plângerile enoriașilor referitoare la această stare de lucruri. Toate acestea duceau la o înrăutățire a relațiilor dintre preoți și enoriași, de ele profitând, nu de puține ori, adepții propagandei unite. În 1834, emisarii acestora, au exploatat toate neajunsurile clerului și ale credincioșilor. Ei au promis subvenții de la stat pentru zidirea de biserici, plata preoților și a învățătorilor. Hotărârile luate de Consistoriul eparhial au venit în sprijinul preoților și păstoritorilor, în scopul de a contracara efectele propagandei unite.

Din punct de vedere cultural, înființarea celor două focare de cultură, Preparandia (1812) și Institutul Teologic (1822) din Arad, au contribuit la promovarea și înmulțirea elitei clericale, atât în mediul urban cât și în cel rural. Foarte mulți tineri s-au dedicat misiunii învățătoarești sau clericale. Între 1830-1835 au absolvit cursurile preparandiale un număr de 90 tineri, iar cele teologice de 106 aspiranți la treapta clericală³⁶.

Este perioada în care exista intenția mitropolitului de la Carloviț de a muta Preparandia arădeană în orașul de reședință mitropolitană. Numai datorită intervenției Cancelariei de Curte la regele Francisc I, la 12 noiembrie 1832, se stabilește că școala preparandială rămâne pe mai departe la Arad. În petiția de la Ciacova din 20 septembrie 1831, românii reclamau intenția sârbilor de a uni cele două școli românești – Preparandia și Institutul Teologic din Arad – într-una singură, mai ales cu scopul de a extinde mai mult influența sârbească asupra domeniului școlar³⁷.

³⁴ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 154, p. 422.

³⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 49-50.

³⁶ Teodor Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, pp. 430-432, 680-682.

³⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 52-55; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, Timișoara, 1980, doc. 313, p. 630.

Școlile populare ortodoxe erau administrate de către o comisie care-și avea sediul la Pesta și se întrețineau din fondurile adunate la tasul din duminici și sărbători. Erau adunate, din tasul al treilea, în toate bisericile din cuprinsul eparhiei, colectate la protopopiate și trimise la sediul Episcopiei de unde trebuiau să ajungă la Pesta „cu neguțătorii, cari merg la târgul Peștii, iar chitanțele de la Peșta să fie arătate la Consistor”, așa după cum reiese dintr-o dispoziție din anul 1832 a Consistoriului eparhial.

Administrația politică a județului Arad se arăta și ea interesată de dezvoltarea școlilor ortodoxe. Comitele cerea dispoziții pentru îmbunătățirea metodei educative a aspiranților la treapta clericală, reclamând că în Institutul Teologic erau primiți și tineri fără o pregătire intelectuală suficientă. Într-o statistică a hirotonirilor din 1833, în cuprinsul Mitropoliei Carlovițului, Consiliul Locumtenențial ungar făcea observația că mulți dintre cei hirotoniți, pe lângă studiile teologice, în prealabil, au absolvit numai școala primară de trei ani, motiv pentru care ei nu puteau să-și aducă aportul la instruirea poporului. În consecință, se propune trimiterea tinerilor la studii mai înalte, iar la școlile clericale să fie primiți numai cei care aveau cel puțin terminate clasele gimnaziale. Cancelaria de Curte propune regelui ca pe viitor să nu mai fie hirotoniți decât tinerii cu studii „potrivite” dar și cu un comportament adecvat misiunii preoțești³⁸.

Acestea erau împrejurările în care, începând cu debutul anului 1830, s-a deschis o nouă sedisvacanță a scaunului episcopal de la Arad. Continuarea mișcării pentru numirea de episcopi numai dintre români, și-a asumat-o nu numai elita intelectuală, ci comunități întregi. Astfel, comunitatea ortodoxă din Oradea, impulsionată de senatorul Nicolae Jiga, în 1830, s-a adresat, mitropolitului de la Carloviț, solicitându-i numirea unui episcop român în fruntea Diecezei Aradului. În august 1831, românii din Lipova, în frunte cu directorul școlar Lazăr Roșu, au cerut sprijinul episcopului unit Samuil Vulcan de la Oradea³⁹ pentru instituirea unui episcop român, iar la 20

³⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 56, 57, 58.

³⁹ Episcopul unit Samuil Vulcan s-a născut în 1758 la Blaj. După studii la Lemberg, Viena și Oradea, ajunge canonic la Oradea, iar de la 1806 episcop unit de Oradea. În 1839 trece la cele veșnice. Pentru amănunte vezi: Cornel Diaconovici, *Enciclopedia Română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 1238; Iacob Radu, *Samuil Vulcan episcopul român unit al Orăzii Mari (1806-1839) și biserica ortodoxă română*, Oradea, 1925; Idem, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii-Mari scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Oradea, 1930, pp. 90-106; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 53; Gheorghe Naghi, *Un manuscris inedit din 1839 despre Samuil Vulcan*, în „M. B.”, anul XXVIII, 1978, nr. 7-9, pp. 457-467 (cu bibliografia); Florian Dudaș, *Românii din Oradea în epoca Luminilor*, vol. I, Oradea, 1996, pp. 90-104; M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 525-526 (cu bibliografia).

septembrie 1831, o petiție redactată la Ciacova, în numele românilor din părțile Timișoarei, merge mai departe, ridicând în sprijinul lui Petru Maior, revendicarea unirii tuturor românilor din diecezele bănățene, ardelene și bucovinene sub conducerea unui singur mitropolit, efectuându-se astfel separarea de ierarhia bisericească de la Carloviț. Autorii protestează împotriva împiedicării intelectualilor români cu studii superioare de a intra în cinul călugăresc cu scopul de a ajunge episcopi⁴⁰.

Episcopul Maxim Manuilovici a făcut tot ce i-a stat în putință pentru ca ortodocșii din această dieceză să nu simtă lipsa unui ierarh⁴¹. Atât mișcarea pentru emancipare ecleziastică și națională, cât și dorința de a avea un episcop de neam român la Arad, au fost exploatate în această perioadă de episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea care trecea drept un mare naționalist, sub pretext național încercând să-i atragă pe românii ortodocși de sub jurisdicția ortodoxă a sârbilor și să îi treacă sub ascultarea mitropolitului de la Strigoniu, care pe atunci era șisuperiorul episcopilor uniți din Ungaria.

Demersul pozitiv al episcopului Samuil Vulcan în sprijinirea românilor ortodocși, integrat unui curent general de emancipare a românilor, indiferent de confesiune, nu poate fi disociat de intențiile sale privitoare la răspândirea unirii și în ținuturile de la sudul învecinat al Episcopiei sale⁴². Legăturile arădenilor cu episcopul unit de Oradea nu vor rămâne lipsite de consecințe. Se vor întehi persecuțiile din partea ierarhiei sârbe față de cei bănuiți a fi în legătură cu prelatul unit, așa cum au fost cazurile lui Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară și Grigorie Gheorghe Chirilovici, protopopul Șiriei⁴³.

Sedisvacanța episcopală a fost în mod deliberat prelungită pentru ca să se poată desfășura în voie acțiunea de propagandă unită. Profitând de această împrejurare, episcopul Samuil Vulcan și reprezentanții săi, au intensificat campania de a-i convinge pe ortodocși de a trece la uniți în

⁴⁰ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986, p. 157; Textul integral al petiției la I. D. Suci, R. Constatinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 313, pp. 617–632.

⁴¹ Prima pastorală a episcopului Maxim Manuilovici în calitate sa de administrator al Episcopiei Aradului datează de la 25 noiembrie 1832 emisă din Vârșeț pentru Crăciun și Anul nou, cf. A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 5-6v.

⁴² Luminița Wallner-Bărbulescu, *Zorile modernității. Episcopia greco-catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihály de Apșa*, Cluj-Napoca, 2007, p. 20.

⁴³ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 89-94, 558-559.

schimbul unor favoruri. Le-a promis preoți și învățători mai bine pregătiți și plătiți de către stat, care nu vor lua stole de la popor; preoților li se promiteau brâu roșu, numirea lor în congregațiile comitatului și plată de la stat. Țăranilor li se promiteau reducerea robotelor și a dărilor. Emisarii episcopului de la Oradea căutau să exploateze toate nemulțumirile existente în rândul românilor ortodocși, pe de o parte, pe de alta, „unirea religioasă s-a înfiripat acolo unde populația românească cu o situație materială precară a încercat să-și îmbunătățească nivelul de trai prin trecerea la confesiunea greco-catolică”⁴⁴. Împotriva misionarilor uniți, la 5/17 aprilie 1834, episcopul Maxim Manuilovici se plânge Comitatului Arad pentru a lua măsurile ce se impuneau⁴⁵.

Centrul acțiunii de atragere la noua confesiune a fost Galșa, situată aproape la mijloc între punctele strategice alese: Hălmagiu, Beliu, Arad și comunitățile de pe valea Mureșului. Hălmagiul era legătura cu ardelenii unde noua confesiune catolică, era destul de bine organizat, încă din secolul al XVIII-lea; Beliul, un punct dintre cele mai sudice ale Bihorului, ținut în care, încă în secolul al XVIII-lea, reprezentanții Bisericii unite au făcut destule probleme episcopilor de la Arad. La Beliu exista și un puternic centru administrativ ce făcea parte din întinsului domeniu al Episcopiei romano-catolice de la Oradea, care și-a avut meritul înființării în această localitate, încă înainte de anul 1741, a unei parohii unite. De aici nu era departe valea Deznei sau zona de câmpie unde mai multe comunități au trecut la noua confesiune. Aradul avea comunitate unită doar din 1776, destul de slab reprezentată numeric. Determinată de același principiu al înaintării geografice, propaganda uniată tindea să se strecoare, pe sub Podgorie – pe la Galșa, Șiria, Covăsânț – pe valea Mureșului în sus, pe de o parte; pe de alta să-și taie încă un drum din valea Deznei, pe la Dieci și Crocna, spre Obârșia, Roșia de Mureș, Corbești, Petriș, Julița din valea Mureșului. Astfel, urma să se formeze un masiv pe care apoi să se sprijine întinderea propagandei în Banat, unde din 1735 exista parohie unită la Timișoara, din 1770 la Zăbrani iar din 1832 la Chizdia, Izvin, Lugoj și Reșița și parțial locuitorii din alte 12 comune bănățene. În 1815-1816 au existat mișcări pentru unire și în Lipova⁴⁶.

⁴⁴ Ana Grigor, *Dispute confesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, 13, II, Reșița, 1995, p. 71.

⁴⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, Anexe, doc. 26, p. 419.

⁴⁶ Gh. Ciuhandu, *Urgia unionistă din județul Aradului și reacțiunea ortodoxă în anii 1834-5. Pagini din istoria diecezei Aradului*, Arad, 1924, p. 6, nota 1; Idem, *Centenarul din anul viitor*

Documentele vremii atestă faptul că la 23 martie 1834, protopopul Grigorie Gheorghe Chirilovici al Șiriei semnală Consistoriului eparhial arădean, că învățătorul Nicolae Sălăjan din Galșa a provocat multă tulburare în favoarea unirii, reușind să-și câștige destui adepți. El a acționat în strânsă legătură cu episcopul Samuil Vulcan, reușind să convingă 261 de familii să treacă la noua confesiune catolică⁴⁷.

Episcopul Samuil Vulcan de la Oradea a intervenit pe lângă autoritățile comitatense arădene pentru a trimite o comisie la Galșa, în care pe lângă reprezentanții organelor politico-administrative să fie și membrii din partea confesiunilor ortodoxă și greco-catolice. În urma conscripției realizate, s-a constatat că din 330 familii sau declarat unite 214 familii (64,84 %)⁴⁸, rămânând ortodoxe numai 47 familii (12,24 %)⁴⁹, reprezentanții a 69 familii (20,90 %)⁵⁰ nu s-au prezentat în fața comisiei. Socotind că două treimi dintre locuitori s-au declarat pentru unire, deputația a luat cheile bisericii⁵¹ și școlii de la ortodocși și le-a predat reprezentanților Episcopiei unite care intrând în biserică au săvârșit un mic serviciu religios iar poporul a făcut mărturisirea credinței greco-catolice. Credincioșii ortodocși, pentru o bună bucată de vreme, au fost nevoiți să frecventeze biserica și școala de la Mâsca⁵².

Situația existentă în Galșa i-a fost adusă la cunoștință și mitropolitului Ștefan Stratimirovici care, la 31 martie 1834, s-a adresat episcopului administrator Maxim Manuilovici al Timișoarei, cerându-i să intervină la oficialitățile arădene pentru a rezolva situația creată. În urma acestei

al orașului Arad, în „Hotarul”, an I, 1933, octombrie, nr. 6, p. 2; Iacob Radu, Istoria Diecezei române unite a Orăzii-Mari scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927, Oradea, 1930, pp. 97-98.

⁴⁷ A. Grigor, *op. cit.*, p. 73. Vezi și Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 19, pp. 413-414; doc. 23, p. 416; doc. 24, pp. 416-417; doc. 28, pp. 421-422; doc. 30, pp. 425-426; doc. 38, pp. 437-439; doc. 39, pp. 439-440; doc. 40, pp. 440-441; doc. 41, p. 441; doc. 42, pp. 441-442; doc. 63, p. 460; doc. 74, pp. 476-477; doc. 75, pp. 477-479; doc. 80, p. 490; doc. 111, pp. 534-535; doc. 112, pp. 535-536; doc. 115, p. 539; doc. 116, pp. 540-541; doc. 121, pp. 546-547.

⁴⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, *Anexe*, doc. 31, pp. 427-429 (Tabel din 19 aprilie 1834 cu uniți).

⁴⁹ *Ibidem*, *Anexe*, doc. 32, p. 430 (Tabel din 19 aprilie 1834 cu cei care nu au părăsit Biserica ortodoxă).

⁵⁰ *Ibidem*, *Anexe*, doc. 34, p. 433 (Tabel cu cei prezenți în fața comisiei la 19 aprilie 1834).

⁵¹ *Ibidem*, *Anexe*, doc. 33, pp. 431-432 (Inventarul din 19 aprilie 1834 al bisericii ortodoxe din Galșa).

⁵² Idem, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 7-9; Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 123; Idem, *Unirea și întoarcerea Galșei la Ortodoxie 1834-47. Contribuțiuni la istoria diecezei Aradului*, Arad, 1924, 35 p.

solicitări s-a încercat verificarea veridicității trecerilor la unire. Motivația lui Samuil Vulcan că „trecerile” s-au făcut numai „din convingere cu privire la adevărurile credinței greco-catolice” au fost infirmate de corespondența din 1835 a episcopului Gherasim Raț cu preotul Teodor Popovici din Galșa, care relevă mijloacele prin care s-a realizat unirea în Galșa, repectiv prin trecerea pe listele uniților a unor persoane care erau decedați de mai mulți ani, sau prin semnarea copiilor în locul părinților⁵³.

Paralel cu evenimentele de la Galșa, au fost semnalate mișcări pentru unire și în parohiile ortodoxe de la Buteni, Bârsa, Cermei, Cherechiu (Caporal Alexa), Covăsânt, Iercoșeni, Petriș, Satu Rău (Brazii), Susani, Șilindia, Șomoșcheș și Zarand⁵⁴. Episcopul Maxim Manuilovici, se plângea că numai în prioada 7 aprilie – 4 iunie 1834, propaganda reprezentanților episcopului unit Samuil Vulcan de Oradea, a provocat tulburări și în parohiile Șiria, Galșa, Găvoșdia (Livada, lângă Sebiș), Ineu, Chier, Julița, Petriș, Secaș⁵⁵. Preotul Ioan Ardelean din Govojdia a trecut și el cu numai 5 credincioși, motiv pentru care a fost suspendat din post, mai târziu, căindu-se și revenind la Biserica ortodoxă, a fost iertat și repus în drepturi. Când la Păuliș s-au ivit conflicte datorate propagandei unite, Consistoriul eparhial a trimis o comisie condusă de protopopul Gheorghe Petrovici al Aradului și Lazăr Adamovici, paroh și asesor consistorial⁵⁶. Cu toate eforturile reprezentanților episcopului Samuil Vulcan de la Oradea, în satele menționate, nu s-au înregistrat treceri la noua confesiune catolică.

Pe valea Mureșului au fost înregistrate doar trecerile de la Julița. Aici, preotul Eftimie Popovici, „paroh și namestnic” protopopesc pe lângă protopopul Zaharia Protici al Vărădiei, s-a pus în slujba uniților. Din raportul protopopului către episcopul Maxim Manuilovici din 2 aprilie 1834, reiese că în Julița au trecut la uniație 106 numere de casă. Când a ajuns deputația în sat, s-au declarat uniți doar cei doi preoți, Eftimie Popovici și Ivantie

⁵³ B. A. R., Filiala Cluj-Napoca, *Manuscrise românești (în continuare: Mss. rom.)*, dosar 209, Corespondența episcopului Gherasim Raț cu preotul Teodor Popovici, parohul ortodox din Galșa, mai târziu protopop în Șiria (1842-1866).

⁵⁴ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 52, pp. 450-451; doc. 54, pp. 451-452; doc. 57, pp. 454-455; doc. 58, p. 455-456; doc. 59, pp. 456-457; doc. 64, p. 461; doc. 65, pp. 461-462; doc. 82, p. 493.

⁵⁵ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 323, p. 640; doc. 324, p. 641; doc. 325, p. 641.

⁵⁶ Gh. Ciuhandu, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 19, 20-21; vezi și Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 45, pp. 443-444.

Creț (socru și ginere) și doar 93 de case, la ortodoxie rămânând doar 21 case. Biserica și școala au fost predate uniților⁵⁷.

În parohiile Târnova și Chier, unde la 15/27 aprilie 1834 s-au înregistrat cereri pentru a părăsi Biserica ortodoxă și a trece la uniți. În Târnova au mai rămas doar două familii ortodoxe (Suba On – cu 6 membrii și nobilul Grada Arsenie – cu 5 membrii) iar la Chier doar învățătorul Gheorghe Șiriant a mai rămas ortodox⁵⁸.

În ținutul Sebișului, la 7/19 mai 1834 au trecut 43 de familii din Minead, unde numai 3 familii au mai rămas ortodoxe cu 14 suflete; 43 de familii, au trecut în Neagra unde numai 16 au rămas ortodoxe; 46 familii au trecut în Ignești unde numai 7 familii au mai rămas ortodoxe. La 21 mai 1834 a trecut Chertișul cu preotul și cele 67 familii și Berindia⁵⁹ cu 39 familii (doar două familii au mai rămas ortodoxe). La 25 mai trec parohiile: Sălăgeni, unde trece preotul cu 74 familii (una singură a rămas ortodoxă), Revetiș cu preotul și numai 10 familii (16 familii au rămas în continuare ortodoxe) și Roșia cu cei trei preoți și cele 69 de familii (34 familii au rămas în continuare ortodoxe). La Dezna, preotul ortodox a fost alungat din sat, astfel că enoriașii ortodocși au rămas fără asistență religioasă⁶⁰.

Pe valea Crișului Alb, la 23 mai 1834 s-au înregistrat trecerile a 147 familii de la Bocsig; la 24 mai 1834, 173 familii la Gurba și 255 familii la Chereluș. La 27 mai au trecut satele Minișul de Jos și Minișul de Sus. În Mocrea au trecut toate cele 112 familii iar la Șiria, din cele 788 familii, doar 299 (37,94 %) s-au declarat unite⁶¹.

Au trecut la uniație, în 1834, total sau parțial, un număr de 19 sate (Galșa, Târnova, Chier, Minișul de Jos, Minișul de Sus, Mocrea, Șiria, Minead, Neagra, Ignești, Chertiș, Bocsig, Gurba, Chereluș, Berindia, Sălăgeni, Roșia, Revetiș și Julița), cu 14 775 suflete. Pe seama celor 19

⁵⁷ Idem, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 19, 20-21; Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 22, pp. 415-416; doc. 25, pp. 417-418; doc. 43, pp. 442-443; doc. 46, pp. 444-445; doc. 50, pp. 449-450; doc. 53, p. 451; doc. 55, pp. 452-453; doc. 56, pp. 543-454; doc. 60, pp. 457-458; doc. 72, pp. 474-475; doc. 97, pp. 510-512; doc. 119, pp. 543-544; doc. 120, pp. 545-546.

⁵⁸ Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 47, pp. 445-446; doc. 51, p. 450.

⁵⁹ Satul Berindia era filie la parohia Revetiș.

⁶⁰ Gh. Ciuhandu, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 32, 33; vezi și Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 79, p. 489.

⁶¹ Idem, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 12-16.

parohii, guvernul ungar s-a grăbit să înființeze două protopopiate greco-catolice, al Galșei și cel al Sebișului, aparținătoare de Episcopia greco-catolică de Oradea⁶². Dacă primul are o existență îndelungată, cel de-al doilea a avut o existență efemeră.

În toată perioada propagandei unite din 1834, din rândul clerului de mir ortodox s-au remarcat protopopii Grigorie Gh. Chirilovici al Șiriei, Zaharia Protici al Vărădiei de Mureș, Grigorie Lucacic al Ineului și Moise Ghergar, paroh în Nădălbești și namestnic protopopesc al Ineului. Prin rapoartele trimise Consistoriului eparhial au adus la cunoștința acestuia despre situația din parohiile aflate sub jurisdicția lor. În mai 1834, Consistoriul eparhial a dezbătut rapoartele protopopilor despre propaganda uniata desfășurată de preoții uniți, notari și funcționarii comitatului care cutreierau parohiile ortodoxe făcând diferite promisiuni (*variis promissis et vanis pollicitationibus per possessiones indefesse peragendo*). A fost constituită și o comisie formată din arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, notarul consistorial Dimitrie Vlaicovici și profesorii de teologie Gherasim Raț și Gavriil Giulani. Comisia trebuia să viziteze satele încercând să convingă pe credincioșii ortodocși să rămână în credința strămoșească⁶³.

În părțile Bihorului, cu toate că la Oradea funcționa, încă din 1777, o Episcopie unită, în răstimpul cuprins între 1777 și 1805, au trecut la uniți numai 32 de sate, mai târziu însă numărul lor a crescut. În timpul episcopului Samuil Vulcan (1806-1839) au trecut satele: Fegernic (1812), Sân-Lazăr (1814), Borozel (1815), Suplac (1816), Chioag (1817), Drăgoteni (1822), Topa (1825), Borod (1827), Sarsig (1827), Tria (1827), Sarcău (1828), Dumbrăvița (1831), Derna de Sus (1833), Pocola (1835) și Păulești (1838). În alte sate, unde s-au făcut încercări de a atrage credincioșii ortodocși la confesiunea unită, toate eforturile propagandei catolice a rămas fără rezultat⁶⁴.

În anul 1828, Consistoriul ortodox de la Oradea, denunța Episcopiei Aradului că propaganda catolică desfășura o puternică activitate prozelitistă. Se menționa că la începutul anului 1827, un grup de locuitori din Tria s-au dus la episcopul Samuil Vulcan de la Oradea pentru a interveni, în schimbul trecerii la unire, eliberarea, din temnița comitatului, a unor rude. Din alte surse se mai vorbea și de alte făgăduințe și chiar oferirea unor sume de

⁶² Idem, *Câteva momente din trecutul Episcopiei Aradului*, Arad, 1929, pp. 19-20.

⁶³ Idem, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 35-36.

⁶⁴ I. Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orășii-Mari*, p. 93; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 95.

bani și vin, în interesul reușitei propagandei unite. Atunci când s-a cerut o anchetă de la comitat, care să dovedească legalitatea sau ilegalitatea trecerilor, această cerere a Consistoriului ortodox de la Oradea a fost refuzată. În 1826 au trecut la unire 86 capi de familie, reprezentând 361 suflete⁶⁵.

În Pocola, din apropierea Beiușului, în prima jumătate a lunii ianuarie din 1834, locuitorii se plâng Consistoriului ortodox de la Oradea împotriva preotului Popa Ioan care era hirotonit pentru parohia din comuna Josani-Forău din vecinătate. Nefiind mulțumit cu parohia în care a fost numit, dorea să ajungă preot în Pocola, capelan pe lângă tatăl său, preotul Vasile. Pentru că nu era dorit de pocolani, preotul Ioan a intrat în legătură cu preotul unit din satul vecin Petrani, cerându-i să înștiințeze Episcopia unită că, împreună cu 13 locuitori, dorește să treacă la confesiunea unită. Drept urmare, preotul Ioan a mers la Sămbășag unde a slujit Sfânta Liturghie împreună cu protopopul unit, spre nemulțumirea pocolanilor și a protopopului Teodor Balint de la Beiuș⁶⁶.

Tot acum se înregistrează acțiunea protopopului unit de la Sămbășag, care, împreună cu preoții uniți de la Petrani și Delani, au fost la Pocola de au sfințit drept capelă, casa pădurarului Cârje Vasile, un angajat al domeniului Episcopiei unite de la Oradea. Cu această ocazie, protopopul unit a umblat „cu doi armași, cu mare revoluție pân sat, ca, cu putere să-i facă unieți, și domnul inspector (al domeniului) au slobozit pă birău, pă șumariu ca să-i jefuiască pe bieții săteni, care înziua de astăzi au venit la mine în casă (jeluindu-se) că stau săracii oameni să se ducă în lume dinaintea lor. Înălțata împărăție și slăvita varmeghie voește pace, liniște între oameni, iar unație face zarvă, larmă între oameni”. Mai târziu, pocolanii se plâng de preotul Vasile și de fiul său, preotul Ioan, că „pă noi 60 de casă cu sine voește a ne trage” la uniți, provocând o serie de nemulțumiri în parohie⁶⁷.

Locuitorii de Presaca au cunoscut și ei frământările confesionale încă din anul 1800. În 1804, are loc o mare anchetă la care a participat, ca reprezentant al mitropolitului de la Carloviț, arhimandritul Nestor Ioanovici, viitorul episcop al Aradului (1829-1830). În toată perioada cuprinsă între 1800 și 1834, ortodocșilor li se făceau tot felul de greutăți, motiv pentru care se adresează Consistoriului ortodox de la Oradea. Se plâneau că

⁶⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 96-98, *Anexe*, doc. 13, pp. 398-400.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 99, *Anexe*, doc. 18, pp. 412-413. Jalba comunității ortodoxe din Pocola către Consistoriul ortodox din Oradea, contra uniației.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 99-103.

preotul unit, pe cei cununați la ortodocși, îi mai cununa odată, că le mor bolnavii fără a le putea administra Sfânta Împărtășanie și că a existat un caz mai deosebit, când, un mort a rămas neîngropat timp de opt zile. Ortodocșilor și se interziceau îngroparea morților în cimitirul satului. Cazul din Presaca ajunge, în cele din urmă, la diferite foruri superioare, laice și ecleziastice, însă nu s-a rezolvat nimic în favoarea ortodocșilor⁶⁸.

Propaganda unită se desfășura sistematic în toate ținuturile aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului, mai ales că aceasta se afla de mai multă vreme fără episcop.

Într-o *Pastorală* redactată în „rezidenția cea din Arad”, la 24 mai 1834, cu prilejul sărbătorilor Înălțării Domnului și Rusaliilor, episcopul Maxim Manuilovici își exprima dorința de a efectua vizitații canonice în parohii din cuprinsul Episcopiei Aradului:

„Mare ar fi bucuria mea, de am putea în persoană către iubirea voastră de Hristos veni, și de am putea pre toți pre voi din gură după datorința mea cea Arhipăstorească, în cunoașterea de Dumnezeu, în cinstirea de Dumnezeu și în năravurile bune învăța și îndrepta. Și ce acum cu multe lucrări deprins fiind după pofta me a face nu tot aceea voi face cât de curând, adică: mă voi sărgui, ca în scurtă vreme să vin cătră voi cu părintească închinare de sănătate să vă cercetez, și cu arhipăstoreasca me îndreptare să vă învăț”⁶⁹.

Pentru a nu putea anihila propaganda unită în parohiile din cadrul Episcopiei Aradului, episcopul Maxim Manuilovici a fost împiedicat de a vizita parohiile ortodoxe⁷⁰. Acolo unde totuși a putut ajunge, episcopul a avut parte de tot felul de neplăceri. Când a vizitat parohia Dezna, unde credincioșii ortodocși l-au așteptat în biserică, domnul de pământ Török Istvan l-a amenințat pe episcop cu bătaia. După plecarea episcopului s-a răzbunat pe primarul satului pe care l-a pus în lanțuri iar pe cel care a tras clopotele vestind sosirea episcopului, l-a bătut. Parohienii din Dezna reclamau că domnul lor de pământ abia tolera cultul ortodox. În urma celor întâmplate la Dezna, la 7/19 iunie 1834, Consistoriul eparhial, în memoriul înaintat mitropolitului de la Carloviț, a cerut acestuia să se implice, prevalându-se de legea 27 din 1791 privind libertatea religioasă⁷¹.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 103-104.

⁶⁹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1857), f. 17.

⁷⁰ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, pp. 80-81.

⁷¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 36-37; Eugen Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8, p. 492. Pentru

Întâmplarea de la Dezna nu a fost un caz izolat. Asemenea lucruri s-au petrecut și în alte parohii⁷². În această situație, episcopul a fost nevoit să se rezume numai la trimiterea unor circulare în parohii⁷³. În cea din 16 aprilie 1834, adresată protopopilor și preoților, după ce deplânge aceste „triste turburări cari să întâmplă prin unire”, insistă ca preoții să sfătuiască pe credincioși la statornicie în credința ortodoxă⁷⁴. Pentru că unii credincioși motivau trecerea la noua confesiune și datorită faptului că unii preoți ortodocși, uneori, percepeau prea mari stole de la enoriași, pe când propaganda unită punea în vedere serviciile religioase gratuite.

Problema a fost pusă cu câțiva ani înainte. Prin circulara din 26 octombrie 1832, în urma unei ședințe consistoriale, protopopul Gheorghe Petrovici al Aradului, cerea preoților ca serviciile religioase „mai vârtos cu prilejul cununii și îngropăciunilor, să nu necăjiți nici să cereți mai mult decât e prescris”⁷⁵. Se pare că obiceiul cererii de plată peste normele stabilite s-a menținut încă multă vreme. Acesta poate este și motivul pentru care, prin circulara din 13 aprilie 1834, adresată protopopilor, Consistoriul eparhial, pune în vedere stoparea acestor abuzuri din partea preoților⁷⁶.

Nici episcopul Samuil Vulcan nu stătea. În aceeași perioadă efectua vizite canonice în parohiile arădene „cu bunătați și spaime, cu ciurda de vite după sine, cum a rămas în tradiția poporului, spre a împărți țăranilor săraci, cari primeau, și cu droia de perzekutori și de oficiali administrativi”.

ședința consistorială din 7/19 iunie 1834 vezi Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 81, pp. 490-492.

⁷² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, *Anexe*, doc. 61, p. 458; doc. 62, pp. 459-460; doc. 67, pp. 464-468; doc. 70, pp. 472-473; doc. 71, pp. 473-474; doc. 73, pp. 475-476; doc. 78, pp. 487-488; doc. 84, p. 494; doc. 85, p. 494; doc. 86, pp. 495-497; doc. 88, pp. 499-500; doc. 89, pp. 500-503; doc. 90, p. 503; doc. 93, pp. 505-507; doc. 100, pp. 515-518; doc. 103, pp. 522-523; doc. 104, pp. 523-524; doc. 133, pp. 561-563.

⁷³ Vezi Circulara din 6/18 aprilie 1834 la, *Ibidem*, *Anexe*, doc. 29, pp. 422-424.

⁷⁴ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852). Circulara din 16 aprilie 1834, f. 15-16v; vezi și Circulara din 24 mai 1834, f. 17-19.

⁷⁵ *Idem*, *Protocolul de circulare*, reg. 5 (1832-1852), f. 40.

⁷⁶ În circulara, între altele, se prevedea: „Bineîncuvințenia Ta pentru țeduli (de cununie) și pentru alte lucruri bisericești, iar pentru preoții pentru slujbele cele parohialnice, nimic mai mult, decât în taxă (norma stolară) însămnat este, a cere să nu îndrăzniți; și măcar că aceea prin prea înaltă orânduială s-au îngăduit, ca în argint să să dea, totuși până când vremea și stările împrejur nu vor îngădui, și fiindcă poporenii cu multe dări însărcinați sunt și în mare lipsă să află, nu în argint, ci în valută, cum au fost mai nainte, să o primiți”, cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, *Anexe*, doc. 44, p. 443.

Mai mult, nemulțumit de atitudinea episcopului Maxim Manuilovici, l-a denunțat pe acesta comitatului chiar și pentru circulara din 16 aprilie 1834⁷⁷. Ca episcop administrator, Maxim Manuilovici s-a dovedit a fi un bun păstor care s-a străduit să-și apere clerul și credincioșii amenințați atât de primejdia deznaționalizării prin maghiarizare sau sârbizare, cât și de pericolul prozelitismului uniatic.

I. 2. Frământările pentru alegerea noului episcop. Candidații la scaunul eparhial

Nu numai Episcopia Aradului era vacantă, ci și cele de la Buda și Timișoara. Pentru ocuparea celor trei eparhii, mitropolitul Ștefan Stratimirovici al Carlovițului prezintă regelui o listă a posibililor candidați pentru cele trei scaune vacante. Pentru Timișoara era propus Ștefan Stancovici⁷⁸, iar pentru Buda, Iustin Ioanovici, arhimandritul de la mănăstirea Bezdin. Pentru Arad, potrivit referatului din 28 iunie 1832 al contelui Adam Reviczky, mitropolitul enumera șapte candidați, făcând fiecăruia o scurtă caracterizare⁷⁹.

În primul rând era propus arhimandritul *Moise Manuilovici*, născut în Arad, dar considerat sârb. În ceea ce privește pregătirea sa, se menționează faptul că a făcut studii de filozofie și drept la Oradea, iar cursurile clericale le-a urmat la Carloviț. Vorbea bine limbile maghiară, latină, germană, sârbă și română. În 1804 a intrat în monahism la mănăstirea Hodoș-Bodrog, a fost avansat egumen iar apoi asesor consistorial, ajungând în anturajul episcopului Pavel Avacumovici de la Arad, purtând toată corespondența sârbească și românească a acestuia. Era considerat ca fiind o persoană morală, un bun administrator, însă, așa după cum am mai menționat, nu era iubit de români. A mai aspirat la scaunul de episcop al Aradului și în perioada vacanței episcopale din perioada 1815-1829.

Al doilea propus era *Gherasim Raț*, român, de vârstă mijlocie și profesor la Instiutul Teologic arădean din 1822. Până la numirea sa ca

⁷⁷ *Ibidem*, p. 39.

⁷⁸ Adam Reviczky preciza că Ștefan Stancovici nu era potrivit pentru a fi mutat la Timișoara, deoarece nu-i poate suferi pe români (*quia Valachos non patitur*), la *Ibidem*, p. 74.

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 72-74

profesor, a funcționat ca protopop la Peșteș, județul Bihor, și ca asesor consistorial. Referitor la pregătirea sa intelectuală, se preciza că a studiat filosofia, că vorbește limbile maghiară, germană, latină, sârbă și română, iar ca profesor de teologie s-a remarcat prin conștiinciozitate și zel.

Cel de-al treilea candidat era **Simeon Popovici**, născut în Torontal. Acesta a ocupat funcțiile de cancelist la consistoriul din Timișoara, notar consistorial, iar apoi vicar la mănăstirea Bezdin. Avea studii teologice, cunoștea bine limbile română, maghiară, sârbă, latină și avea o conduită ireproșabilă.

Protopopul **Grigorie Gh. Chirilovici**, protopopul Șiriei, era al patrulea propus. Acesta a studiat filosofia, cunoaște limbile maghiară, germană, latină și română, dar nu prezintă încredere deoarece a ruinat o fundație pentru ajutorarea școlii clericale. De asemenea se menționează că protopopul nu are simțul răspunderii, nu merge la biserică săptămâni întregi, nu este călugărit și nu postește, motiv pentru care nu este potrivit pentru a fi episcop. S-a numărat între cei 24 de aspiranți la scaunul episcopal arădean și în perioada 1815-1829⁸⁰.

Al cincelea candidat era **Ștefan Atanasievici**⁸¹, fără prea mari șanse însă, deoarece predica indiferența față de post, fusese arestat 8 zile pentru nerespectarea îndatoririlor sale, refuza călugăria și pe deasupra era și imoral. La fel, ceilalți doi aspiranți, **Ioan Moga**, nepot al episcopului Vasile Moga al Arealului (1811-1845) și **Filaret Bendewski**, arhimandrit bucovinean, nu prezentau prea mare importanță, ei fiind necunoscuți mitropolitului de la Carloviț.

Profesorul de teologie la Sibiu, arhimandritul Ioan Moga, era recomandat ca viitorul episcop de Arad încă înainte de numirea lui Maxim Manuilovici ca administrator eparhial, fiind menționat în petiția de la Ciacova din 20 septembrie 1831. Era dorit celorlalți aspiranți, pentru că avea o pregătire superioară, avea o carieră didactică de 15 ani și cunoștea limbile germană, maghiară, latină și română.

În aceeași petiție, românii bănățeni îi fac o caracterizare negativă celui alt aspirant la scaunul episcopal, Gherasim Raț, a cărui numire căutau

⁸⁰ Amănunte despre protopopul Grigorie Gh. Chirilovici vezi la: *Ibidem*, pp. 193-195; P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 558-559; Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008, pp. 65-69.

⁸¹ (nesemnăt), *Ștefan Atanasievici, protopopul Lugoșului candidat de episcop la Arad în 1815-1817*, în „F. D.”, anul XXXVIII, nr. 8, 9/22 februarie 1923, pp. 2-3; nr. 9, 26 februarie/11 martie 1923, pp. 1-3.

să o oprească prin o serie de invective și a-l discreditat în fața regelui. Referindu-se la tunderea sa în monahism, a fost făcută în dauna „prea cinstului și preaînvățatului domn Damaschin Bojincă, doctor în drept canonic și roman și cu protopopul din Șiria Gheorghe Chirilovici, asesor consistorial [...] vrând amândoi să intre tagma monahală, au fost respinși”, fiind preferat în locul celor doi. Era considerat ca lacom de bani „om urât de români, neșlefuit, grosolan și lipsit de bună creștere. Mai era acuzat că la Arad ducea o „viață scandaloasă și turbure, snopind în bătaie pe soția sa, bănuind-o pe nedrept de necinste, murind apoi aceasta într-un chip vrednic de milă, iar pe clericul ce-l bănuia că e în cârdășie cu soața sa, care acum e preot la Ineu, tot așa l-a bătut zdravăn, până l-a lăsat surd, cu mâna lui, ca un călău”⁸².

Acuzele aduse la adresa lui Gherasim Raț sunt de discutat. Vehemența cu care petiționarii sunt porniți împotriva lui ar putea avea unele explicații. În primul rând, interesul bănățenilor pentru soarta Episcopiei Aradului este puțin suspectă. Mai mult ca sigur că interesul lor era susținerea arhimandritului Ioan Moga, prezentat într-o lumină favorabilă în petiția de la Ciacova.

Referitor la autorii petiției părerile sunt împărțite. Presupunând că în perioada în care Gherasim Raț a funcționat ca protopop în Peșteș, ar fi putut intra în conflict cu propaganda unită, fapt care nu a fost pe placul episcopului Samuil Vulcan de la Oradea. În viziunea istoricului Gheorghe Ciuhandu, legătura petiționarilor cu episcopul greco-catolic, ar fi evidentă⁸³, altfel neputându-se explica interesul bănățenilor pentru Episcopia Aradului, care nu se întindea pe atunci în Banat. De altfel, este cunoscut faptul că episcopul S. Vulcan făcuse mai multe demersuri, pentru numirea la Arad, a unui episcop, potrivit intereselor sale. Până acolo au mers cu acuzele că l-au catalogat pe profesorul de teologie de la Arad ca fiind unul dintre cei care contribuiau la deznaționalizarea românilor, fiind un supus ierarhiei de la Carloviț. După cum vom vedea, tocmai de acest lucru nu a putut fi acuzat, cel puțin în perioada cât a funcționat ca episcop al Aradului.

Alți istorici, sunt de părere că petiția n-a fost redactată de niște preoți sau învățători obișnuiți. Din examinarea conținutului ei se poate afirma cu certitudine că nu sunt străine de ea două personalități remarcabile din viața românilor bănățeni din acel timp: Damaschin T. Bojincă și Ștefan P.

⁸² I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I-II, doc. 313, pp. 617-632; vezi și L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 157.

⁸³ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 357-358.

Neagoe⁸⁴. În petiție se dau detalii din viața lui Bojincă pe care nu le putea cunoaște decât el. Intenția lui de a intra în monahism și refuzul mitropolitului Ștefan Stratimirovici sau faptul că Bojincă e calificat ca „doctissimo viro”, fiind doctor în dreptul canonic și roman, ceea ce nu putea ști decât Bojincă.

La 10 decembrie 1830, Curtea de la Viena cerea informații cu privire la ocuparea scaunului episcopal de la Arad. Cancelarul de Curte, Adam Reviczky, se adresează regelui informându-l că după părerea guvernatorului ardelean, baronul Iosika, Ioan Moga cunoaște limbile menționate de bănățeni, e moral și un amănunt foarte interesant, este tolerant cu uniții. Este menționată apoi o ceartă între Ioan Moga și unchiul său, episcopul Vasile Moga (1811-1845), pentru locuință, salariu și ridicarea la rangul de arhidiacon, dar peste care – opinează contele Adam Reviczky – s-ar putea trece, având în vedere faptul că după ce i-au fost împlinite cererile, și-a continuat conștiincios slujba. Prin urmare, Ioan Moga ar fi fost potrivit pentru Episcopia Aradului. Acest raport a ajuns în fața regelui abia la 10 decembrie 1834, când se apropia deja numirea lui Gherasim Raț⁸⁵.

Cancelarul ungar de Curte, face apoi o examinare a fiecărui aspirant în parte, prezentând regelui rezultatul anchetei în cazul lui Moise Manuilovici și Gheorghe Chirilovici. Pe arhimandritul Moise Manuilovici, la 25 mai 1833, cetățeanul Gottlieb Christ din Arad, îl acuza că, deși se declară român, „el era rutean și are mare înclinare către ruși și sârbi”, îi prigonește pe români, ia mită la hirotonie, favorizând pe candidații fără studii teologice și duce o viață destrăbălată, în scandaluri și beții. În sprijinul acestor acuzații, el menționează și trei martori: pe Teodor Șerb, jurisconsult al mai multor comitate, pe viceșpanul Ioan Vászrhelyi și pe deputatul Gabriel Török. Și în acest caz, la 12 iunie 1833, Cancelaria ungară de Curte a numit o comisie de anchetă⁸⁶.

Arădeanul Gottlieb nu spunea noutăți despre ierarhia sârbă și reprezentanții ei. Erau binecunoscute abuzurile ierarhiei sârbe, centrale și locale, în ceea ce îi privea pe români. Acțiunile imediat următoare ale arhimandritului de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, dovedesc întru totul cele afirmate de Gottlieb. Arhimandritul Moise Manuilovici, pentru a se răzbuna pe români, la 25 iunie 1833, comunica mitropolitului de la Carloviț textul unui manifest românesc prin care clerul ortodox român își exprima

⁸⁴ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 154.

⁸⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 70-71; vezi și *Anexe*, doc. 69, pp. 471-472. Referatul contelui Adam Reviczky în cauza îndeplinirii scaunului episcopesc de la Arad.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 71-72

nemulțumirile față de ierarhia sârbă. Românii se considerau înșelați de ierarhia sârbă, dorind „să ne despărțim de sârbi, mergând cu toții laolaltă, deoparte, către blândul nostru Părinte, care este tatăl românilor. El ne va vorbi pe românește și nu vom avea nevoie de tălmaci. Nu vom mai trebui să plătim câte 3 000 fl. pentru o parohie. Iar după aceea numai vom cugeta să le învățăm și sârbilor copiii, fără plată, așa cum a poruncit Dumnezeu. Vai de preoții care au fost hirotoniți de episcopii sârbi!”⁸⁷.

Protopopul Grigorie Gh. Chirilovici al Șiriei, la 18 mai 1833, era și el acuzat de clerul din protopopiat că ar fi păgubit de mai multe ori biserica, fiind constrâns să plătească despăgubiri de 4 500 de florini. Îl mai acuzau că și-a lăsat fiica să se căsătorească cu un baron, este nepriceput în slujba bisericească, nu ține posturile, frecventa localurile publice și consuma carne. La 4 iulie 1833, clerul din Arad îl mai acuza de luare de mită. Pentru toate acuzațiile aduse, Cancelaria ungară de Curte, la 23 iulie și 10 august, solicită anchetă împotriva protopopului⁸⁸.

Privitor la Gherasim Raț, se mențin acuzațiile ce i s-au adus prin petiția de la Ciacova din 20 septembrie 1831. Era acuzat că nu s-ar bucura de încrederea românilor, era lacom de bani, lua mită de la unii studenții teologi și de la preoții din protopopiatul bihorean pe care l-a administrat. În sprijinul acuzațiilor figurează și mărturiile vicespanului Adalbert Bittó, ale celui alt vicespan de la Arad, Iosif Faschó, ale vicespanului de la Timișoara, Császár și ale prefectului cameral Schmid, de multe ori în contradicție unele cu celelalte. Împotriva lui Gherasim Raț s-au adus „cele mai fantastice acuzații și caracterizări (bardus, crudus, rudis, ineducatus, astutia, dolo, militia, bifrontia et aliis novis atque incorrigibilibus vitiis plenus)”. Mai era acuzat că la 12 februarie 1832, cu prilejul zilei regelui, a oprit de a se cânta în biserică imnul împărătesc „Gott erhalte”, pe motiv, că imnul nu avea aprobarea autorității bisericești. Imnul însă, totuși a fost cântat de elevii preparanți în text românesc. Denunțul îl face, la 15 octombrie 1832, administratorul cameral Andrei Gustav Filakovski din Zombor, prin mijlocirea parohului Curții imperiale, care a reușit să strecoare denunțul la dosar⁸⁹.

Mentținând aceleași acuzații, și pentru ceilalți aspiranți, contele a concluzionat, în fața regelui, că nici unul din cei șapte nu este potrivit pentru

⁸⁷ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 319, pp. 638-639.

⁸⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 71-72. Pentru mai multe amănunte vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 65-69.

⁸⁹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 73, nota 2; pp. 74-76.

numirea în scaunul episcopal de la Arad. De aceea, el a cerut mitropolitului să propună alte persoane pentru ocuparea Episcopiei, dar a fost refuzat. În această situație el s-a adresat guvernatorului Galiției, principele Lobkovitz, care i l-a recomandat pe protosinghelul Vladimir Suchopan, profesor de Teologie la Universitatea din Cernăuți, cunoscător al limbilor română, germană, latină, poloneză și traducător din greacă și ebraică. Cancelarul propune apoi ca mitropolitul să mai chibzuiască asupra numirii candidatului de la Cernăuți, să-i supravegheze mai atent pe candidații Moise Manuilovici, Grigorie Gh. Chirilovici și Gherasim Raț, iar până la o decizie finală eparhia să fie lăsată în continuare în grija episcopului Maxim Manuilovici. Consiliul Locumtenențial, era de părere ca Episcopia Aradului, în mare parte locuită de români, ar trebui să aibă un episcop din neamul lor, iar acesta să fie în persoana profesorului de Teologie de la Arad, fostul protopop al Peștișului, protosinghelul Gherasim Raț. Același argument pentru numirea acestuia îl aduce și Ioan Vásárhelyi, prim-viceșpanul de la Arad, menționând că în Episcopia Aradului erau 300 000 de români și numai 12 000 de sârbi⁹⁰.

I. 3. Numirea noului episcop

La data de 16 iunie 1834, regele Francisc I, ordonă mitropolitului ori să clarifice situația lui Gherasim Raț și a lui Moise Manuilovici, demonstrându-le nevinovăția, ori să înainteze alte propuneri cu privire la ocuparea scaunului episcopal de la Arad. În această situație, mitropolitul Ștefan Stratimirovici s-a adresat Cancelarului ungar de Curte pronunțându-se pentru episcopatul lui Gherasim Raț. El atrăgea atenția asupra faptului că românii, ar putea crede că numirea unui episcop se amână pentru a favoriza uniația, care începuse deja în primăvara anului 1834 să-și întetească prozelitismul susținut de către oficialitățile publice, atribuind această atitudine Curții de la Viena. Pe Moise Manuilovici, mitropolitul nici nu-l mai amintește, ci începe să-l apere pe Gherasim Raț. Astfel, acuzele care se atribuiu lui Gherasim Raț, mitropolitul le-a găsit exagerate, la fel și cazurile de luare de mită de la studenți. Tot așa a procedat mitropolitul și în cazul acuzației în legătură cu imnul Casei Domnitoare. Ba mai mult, i se aduc elogii pentru activitatea desfășurată ca profesor la Institutul Teologic de la

⁹⁰ *Ibidem*, pp. 74-76; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I-II, doc. 313, pp. 617-632.

Arad, fiind un model demn de urmat pentru viitorii profesori de la Institut. Prin urmare, mitropolitul îl declară pe Gherasin Raț bun pentru episcopat, iar Cancelarul ungar de Curte, foarte rigorist până atunci, se declară și el pentru numirea lui Gherasim Raț în scaunul episcopal de la Arad, pentru a nu se crede că numirea unui episcop întârzie în favoarea uniației⁹¹.

Pentru numirea lui Gherasim Raț se pronunțau și oficialitățile comitatului Arad, aceștia punând starea de regres a populației pe seama insuficienței pregătiri a clerului, ineficacității școlilor teologice ortodoxe și a Consistoriilor eparhiale, dar în primul rând, datorită perioadei lungi de vacanță episcopală de la Arad. Comitatul cerea atât numirea unui episcop în scaunul de la Arad, cât și întocmirea unui nou regulament pentru funcționarea școlilor teologice ortodoxe și reducerea numărului preoților ortodocși. Regele însă se mulțumește să ia măsuri doar cu privire la funcționarea școlilor teologice ortodoxe și a parohiilor. La data de 8 noiembrie 1834, sfetnicul împărațesc Nándory, raporta regelui că problema întârzierii numirii unui episcop la Arad, a fost înaintată de către comitat Dietei pentru soluționare, dar mai trebuiau să treacă încă trei luni până la numirea episcopului⁹².

În favoarea numirii lui Gherasim Raț se pronunța și comunitatea ortodoxă română din Oradea. La începutul anului 1835, nobilul român Gavril Faur, întemeietorul unei însemnate fundații care-i poartă numele, cerea să se intervină la mitropolitul de la Carloviț să numească episcop la Arad „un bărbat vrednic din neamul românesc”⁹³.

Mitropolitul Ștefan Stratimirovici (1790-1837) observând că prea mult se întinde sedisvacanța Episcopiei Aradului (1830-1835), plină de manevre și incertitudini, se adresează Cancelarului ungar de Curte cu cererea pentru a urgenta îndeplinire a scaunului episcopesc vacant. El solicita această îndeplinire cu specială considerare la aceea, ca nu cumva românii să creadă că numirea unui episcop la Arad se amână pentru ca noua confesiune catolică să se poată propaga mai ușor. Mitropolitul atrăgea atenția autorităților despre starea de spirit care domnește în cadrul Episcopiei arădene. Cu acest prilej, mitropolitul face și o declarație de abandonare a spijinului său pentru candidatura arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, menționând că dacă se ține mult la aceea ca episcopul Aradului să

⁹¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 76-77.

⁹² *Ibidem*, pp. 78-79.

⁹³ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, p. 82.

fie de neam român nu poate înțelege ce poate să mai împiedece recunoașterea preotului profesor Gherasim Raț⁹⁴.

În cele din urmă, ca rezultat și al altor intervenții, la 3 februarie 1835, împăratul Francisc I dă rezoluția de numire⁹⁵ a lui Gherasim Raț ca episcop al Aradului, dar cere cancelarului său să-l informeze pe mitropolitul de la Carloviț că întârzierea numirii episcopului nu are legătură cu trecerea la uniație, în această perioadă, a mai multor sate românești din cuprinsul Episcopiei.

I. 4. Episcopul Gherasim Raț. Scurte date biografice

Gherasim Raț se trăgea din familia nobiliară Raț „de Teiuș”, din Ardeal, ai cărei membrii, în frunte cu Adam Raț, s-ar fi refugiat în părțile „ungurene” în perioada prigonirilor religioase din secolul al XVIII-lea. Adam Raț, cu moșii la Teiuș, se trăgea din Petru Raț „de Cháklya et Galgó”, căsătorit cu Zamfira, nepoata de fiică a lui a lui Mircea-Vodă Ciobanul. Adam Raț, cu moșii la Bogata Română și ungurească, la Poiana Blenchii, și-a rezervat titlul nobiliar „de Salgó”. În veacul al XVII-lea familia obține o nouă nobilitare cu titlul „de Teiuș”, la 30 iunie 1665, de la principele Mihail Apaffy. La începutul secolului al XVIII-lea, unul dintre descendenții acestei familii avea zece fii. Atunci, din pricina prigonirilor religioase, cei zece s-au refugiat în părțile ungurene. Unul dintre ei, preot, s-a refugiat în Bihor, pe valea Crișului Repede, la Tileagd, unde, ca protopop de Peșteș, îl găsim și pe Gavriil Raț, episcopul de mai târziu. Un alt frate s-a așezat ca și comerciant în Velența de lângă Oradea, lăsând după sine mai mulți descendenți. Din această ramură s-a tras și protopopul Gavriil Raț. Nobili din familia Raț „de Teiuș” găsim și în părțile Aradului, în Pâncota, Târnova, Chier, Șicula și Drauț⁹⁶.

Un înaintaș al episcopului de mai târziu poate fi și „jupânul Raț Ion”, care, cu 30 de florinți a cumpărat, pentru biserica din parohia Roit un *Apostol*

⁹⁴ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 77.

⁹⁵ „Ich ernenne zum gr. nicht – unirten Arader Bischof der Professor Gerasimus Racz, Ubrigens heben sie – rezoluția era îndreptată către contele Adam Reviczky – dem Metropolitene die von Ihnen augetragene Bemerkung bezüglich der Person des gedachten Bischofes zu machen Franz, Wien 3 Febr. 1835”, la Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 78, nota 2.

⁹⁶ Amănunte la: Ioan Cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 129; vol. II, Sibiu, 1895, p. 319; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 187.

din secolul al XVIII-lea, pe filele căruia, în 1759, „notarășul” satului, Ardelean Ion, făcea o însemnare de donație⁹⁷.

Noul episcop s-a născut în anul 1793, în Roit, județul Bihor, la botez primind numele Gavriil⁹⁸. Școala primară în satul natal, apoi și-a continuat pregătirea intelectuală la școlile din Oradea, Timișoara și Carloviț. În anul 1817, împreună cu tânărul Petru Mărcuș, cerea un ajutor bănesc, din fondurile ortodoxe, pentru „formarea lor în cadrul bisericesc” la Universitatea din Viena. Cererea reflectă dorința celor doi de a dobândi o pregătire calificată pentru funcțiile înalte bisericești, deoarece se reproșa românilor că nu dispuneau de asemenea elemente. Inspectorul școlar Uroș Nestorovici a propus respingerea cererii și i-a îndrumat „să ceară subsidii de la oameni privați din națiunea lor”⁹⁹. Se pare că, cel puțin tânărul Gavriil Raț, a obținut o bursă pentru că a reușit să urmeze cursurile Facultății de Teologie de la Universitatea din Viena.

După absolvirea studiilor teologice, s-a căsătorit și a intrat în rândul clerului de mir funcționând ca preot și protopop în Peșteș (Bihor), iar din 1822 până la numirea de episcop (1835), ca profesor „primar” la Institutul Teologic din Arad. Ca profesor și-a păstrat și protopopiatul pe care-l administra prin parohul Iosif Popovici de la Oradea.

Pe lângă activitatea de la catedră și cea de director al Institutului Teologic, Gherasim Raț s-a remarcat și prin atitudinea sa românească. La 12 februarie 1832, când se serba ziua nașterii împăratului regelui Francisc

⁹⁷ „[Această carte, Apostol, o au cumpărat] jupânul Raț Ion cu 30 florinți ungurești și l-au dat la sf[â]nta beserică de Roit [să-i fie] în veci ca pomană pentru sufletul său, a părinților săi, știuților și neștiuților, viilor și a morților, și pentru sufletul a toată seminția sa ce să va de amu înainte naște, tuturor să le fie nemișcată pomană. Și într-acesta chip l-au dat la sf[â]nta beserică de Roit cum că nice el, Raț Ion, nice nime din viața lui, să nu-l poată lua înapoi de la sf[â]nta beserică, nice popi[i] când să vor scimba, să nu-l ducă cu sănea, nice altcineva nime [...]. Și aceste scriu eu, Arghilean Ion, notarășul de Roit, în luna lui martie în noa zile, anni[i] de la Hs. 1759” La Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 374, pp. 218-219.

⁹⁸ M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 409. Nu ne este cunoscut numele preotului din Roit care l-a botezat, însă putem presupune că a fost Dimitrie Blaj, care, în calitate sa de paroh în Roit, în ianuarie 1804 făcea însemnări pe cărțile de cult aflate în strana bisericii (*Ceaslov* – sec. XVIII; *Cazanii* – sec. XVIII), la Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult* (Cuvânt înainte de Prea Sfințitul dr. Vasile Coman, episcopul Oradiei), Oradea, 1990, nr. 621, nr. 622, p. 277.

⁹⁹ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 669-670; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 188; E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 490; Gh. Lițiu, *Istoria Episcopiei Aradului*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 53.

I, la serviciul divin ce se oficia în biserica catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătoru”, prin arhimandritul Moise Manuilovici, asesor consistorial și starețul mănăstirii de la Hodoș-Bodrog, în prezența unui numeros public, au cântat mai întâi elevii de la Preparandie imnul: *Doamne ține pre Împăratul, pe al nostru bun crai Franț*. Atunci, profesorul Gherasim Raț a protestat împotriva intonării acestui imn, motivând că în ritul Bisericii ortodoxe nu se permit „cântări lumești în biserică”¹⁰⁰. După cum vom vedea, nu este singura manifestație românească a lui Gherasim Raț.

Rămas văduv, în 1831, a intrat în monahism la mănăstirea Racovaț, primind numele de Gherasim iar la 2 decembrie 1834 a fost hirotosit protosinghel de către episcopul Maxim Manuilovici, pe atunci administratorul Episcopiei Aradului. După intrarea în monahism, Gherasim renunță la protopopiat¹⁰¹.

La 2 martie 1835, moare împăratul Francisc I¹⁰², „inspiratorul și ocrotitorul acțiunii și sâlniciilor unioniste ale lui Vulcan, iar pe tronul austro-ungar se urcă Ferdinand V.”. În noua situație, de la curtea vieneză nu mai existau îndemnurile stăruitoare de până atunci ale împăratului, iar pe scaunul arhieresc dela Arad era un episcop român, reacționar sub raportul Ortodoxiei¹⁰³.

Numit episcop în baza rezoluției din 3 februarie 1835, după ridicarea la treapta de arhimandrit, în ziua de 25 martie [v.] 1835 (sărbătoarea Bunavestire), „după orânduiala S[fintei] noastre Biserici”, în catedrala mitropolitană din Carloviț, cu mare solemnitate, Gherasim Raț a fost hirotont episcop de către mitropolit în prezența unor episcopi¹⁰⁴. Cu această ocazie noul hirotont a citit mărturisirea și jurământul episcopal și a mărturisit Simbolul credinței așa după cum a fost stabilit de Sfinții Părinți, precum și toate dogmele credinței ortodoxe. Cu părilejul hirotonirii de episcop, fiecare era obligat să mărturisească faptul că n-a plătit nimic pentru alegerea sa, că va păstori turma sa cu curățenie și fără prihană și în fine,

¹⁰⁰ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 195-296.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 669; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 188.

¹⁰² Vezi: A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 22v-23, Circulara din 11 martie 1835 a Consistoriului eparhial arădean; f. 23-23v. Circulara din 26 martie 1835 a episcopului Maxim Manuilovici.

¹⁰³ Gh. Ciuhandu, *Urgia unionistă din județul Aradului*, pp. 44-45.

¹⁰⁴ Conform canonului 1 apostolic, episcopul trebuia hirotont de cel puțin doi episcopi, cf. Meletiu Dregheci, *Despre alegerea episcopilor și presviterilor în timpurile antice*, în „Lumina”, anul I, nr. 8, 24 septembrie/6 octombrie 1872, pp. 34-35.

confirmă cele spuse și subscribe cu mâna proprie și jură că va propovădui poporului numai învățătura ortodoxă pe care o va păzi până la sfârșit, cu un cuvânt, că va lucra din toate puterile sale pentru binele Bisericii¹⁰⁵.

Hirotonirea episcopului într-o zi de mare praznic, așa cum era Bunavestire, însemna o bucurie și o bună veste pentru clerul și credincioșii Episcopiei Aradului, care, după o sedisvacanță prelungită, își primește arhipăstorul meritat. După hirotonirea întru episcop și până în momentul instalării a primit autorizație să conducă problemele importante ale eparhiei¹⁰⁶.

Prin scrisoarea din 27 martie 1835, mitropolitul de la Carloviț vestea credincioșilor din eparhia Aradului numirea noului episcop în persoana lui Gherasim Raț. La rândul său, Consistoriul eparhial arădean, în ședința din 18/30 aprilie 1835, a luat act de sfințirea și începutul activității episcopului Gherasim Raț, fiind și prima ședință consistorială a noului episcop¹⁰⁷.

„Excelența Sa Domnul Arhiepiscop al Carlovițului și a toatei în părțile cele chesaro-crăiești lăcuitoarei slaveno-sârbești și românești nații mitropolit Ștefan Stratimirovici de Kulpin au binevoit pre noi prin milostiva sa scrisoare cea de sub 27 Martie a. c. încoace trimisă cu mare mânâiere a ne înștiința: cumcă la neîncetatele sale cereri cele înaintea împărătescului tron așternute, premilostivește au binevoit a Sa Maiestate de vecinică și glorioasă aducere aminte, Franciscus I-ul prin preînalta milostiva Sa rezoluție cea sub 3 Februarie (după calendariul nou) a. c. afară dată, pe preacinstitul Domn Gherasim Raț fostul mai înainte al școalelor clericale din Arad profesor și Mitropolitan Protosinghel de diețesalnic Epp a de Dumnezeu scutitei Eparhii acestia a Aradului a-l numi, și cumcă în urmarea aceiași preaînalte rezoluții Excelenția Sa pre preacinstitul Domn Protosinghel, hirotonindu-l¹⁰⁸ mai înainte de arhimandrit, în 25 Martie a. c. după calendariul nostru după orânduiala sfintei noastre biserici cu solemnitate de Episcop l-au sfințit, și spre orânduirea diecesei aceștia întru toate deplina putere i-au dat. Drept aceea în urmarea aceiași milostive scrisori a Excelenții Sale, prin carea nouă se poruncește, ca pre Înalt Preasfinția Sa Domnul Gherasim Raț de diețesalnicul nostru Episcop să-l cunoaștem, și întru toate lucrurile toată

¹⁰⁵ I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922, pp. 220-221; Nicolae Popovici, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la Dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Partea I și II, Arad, 1926, pp. 179-180.

¹⁰⁶ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 24. Circulara din 18 aprilie 1835 a Consistoriului eparhial arădean.

¹⁰⁷ *Ibidem*; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, Anexe, doc. 127, pp. 551-552; Idem, *Urgia unionistă din județul Aradului*, p. 45.

¹⁰⁸ Corect: hirotesindu-l.

cuviincioasa subpunere și ascultare să-i arătăm. Noi cu toată supunerea de acel cunoscându-l Bineîncuviințeniei Tale și binecucernicieii preoțimi poruncim, ca și singuri pre numitul Înalt Preasfințitul Domn Gherasim raț de diecezalnicul său Episcop să-l cunoașteți, și întru toate, mtoată cuvincioasa subpunere și ascultare, și până atunci, până când instalația va urma, să-i arătați înbdatorați fiind prelângă aceasta și în tot locul, unde preotul săvârșind Sfânta Liturghie, și alte slujbe bisericești, după așezământul Sfinților Părinți, pentru Episcopul a se ruga legătuit este, numele Înalt Preasfinției Sale Gherasim Raț a pomeni.

Întru altele, poruncind așșderea, ca pentru mai bună pază, pentru împlinirea datorinței acestia și îndreptare după dânsa , țirculariu acesta în Protocolul țircularelor să se descrie, sânterm

Bineîncuviințeniei Tale, din ședința de la 18 Aprilie st. v. 1835. Diețesalnicul Consistoriu”.

Pe noul episcop îl așteptau probleme grele de rezolvat, atât din cauza prozelitismului unit cât și pentru a restabili ordinea și disciplina în rândul clerului și credincioșilor care simțeau din plin urmările îndelungatei sedisvacanțe episcopoești dintre anii 1830-1835.

După hirotonire, trebuia să aibă loc înmânarea gramatei mitropolitane și instalarea în scaun printr-un reprezentant al mitropolitului. Instalarea însă a întârziat mult. Deși nu era încă instalat, el trebuia recunoscut ca episcop legal, așa după cum era prezentat credincioșilor din cuprinsul eparhiei Aradului în circulara din 18/30 aprilie 1835 de către Consistoriul eparhial¹⁰⁹.

În ședința din 30 iunie 1835, și comitatul Aradului ia cunoștință de numirea noului episcop, dar numai ca fapt divers. Bucuria numirii lui Gherasim Raț a venit atât din partea credincioșilor arădeni, cât și din partea celor de la Oradea. Aflând de numirea preferatului lor, comunitatea orădeană, la 15 martie 1835, imediat după numirea noului episcop, își exprimă bucuria printr-o adresă oficială, scrisă în limba latină, în care se arăta că a fost ales „unul care este născut din sânul nostru” (*gnato nostro gremiali*). Ei mulțumesc mitropolitului pentru bunăvoință față de națiunea daco-română (*erga Daco-Romanam Naționem*). La 31 mai 1835, credincioșii din cuprinsul eparhiei țineau să-l felicite iar acesta le mulțumește trimițându-le arhieriești binecuvântări¹¹⁰.

¹⁰⁹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 24, 24v., 24v.-25, 41-41v., 42-42v.

¹¹⁰ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 79-80; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 82.

Mai rămânea instalarea oficială, publică, a episcopului, cu asistența oficialităților de stat. Episcopul Gherasim nu se putea gândi la instalarea sa care necesita mari cheltuieli. El cerea unele favoruri pentru ceremonia instalării. Răspunsul împăratului Ferdinand V este negativ, afirmând că dacă nu are bani să-și facă o instalare modestă¹¹¹.

În această situație este nevoit să amâne instalarea oficială, trecând la îndeplinirea cuvenitelor forme regulamentare de luarea în primire a avutului eparhiei. Episcopul prezintă chestiunea la Consistoriul eparhial, căruia îi arată că după înțelegerea avută cu episcopul administrator Maxim Manuilovici, acesta, cu aprobarea mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, a trimis pe arhimandritul Platon Atanașcovici de la mănăstirea Bezdin să facă predarea în numele său. Astfel, au fost predate, cu inventar, noului episcop, toate obiectele privitoare la fondul instruct, precum și consemnarea despre taxele de „convenție”¹¹² și de „sidoxie episcopescă”¹¹³. Consistoriul eparhial, în ședința din 11 iulie 1835, ia act de procesul predării-preluării avutului eparhiei¹¹⁴.

Instalarea oficială a noului episcop a întârziat din cauza dificultăților financiare ale eparhiei. Cererea lui Gherasim Raț de a primi favoruri cu prilejul instalării, primește răspuns din partea regelui Ferdinand al V-lea la 1 aprilie 1837 cu sugestia de a-și face o instalare modestă, fără prea multe cheltuieli financiare. Gherasim Raț face o nouă cerere pentru amânarea instalării sale și pentru a-și putea ridica salariul, începând din ziua numirii sau măcar din ziua hirotoniei. Cancelarul ungar de Curte constată că privitor la instalare era valabil avizul regelui din 1 aprilie 1837, dar privitor la partea a doua a cererii, el prezintă regelui problemele episcopului. Menționează că noul episcop a fost nevoit să împrumute bani cu prilejul numirii sale, a găsit reședința episcopală într-o stare deplorabilă, nu și-a putut ridica veniturile cuvenite pe anul 1835, iar pagubele materiale s-au ținut lanț, mai ales după epidemia de holeră care a răpus pe mulți din colaboratorii săi. Datorită acestei situații, administratorul Mitropoliei din Carloviț (mitropolitul Ștefan Stratimirovici murise), propune ca episcopului de Arad

¹¹¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 80-81, *Anexe*, doc. 157, p. 585.

¹¹² „Convenția episcopescă” era o taxă stabilită prin convenție, încheiată în secolul al XVIII-lea cu comunele bisericesti. Taxa era diferită, în funcție de puterile comunei bisericesti, și era în folosul episcopului.

¹¹³ „Sidoxia episcopescă” era o taxă ce se încasa de la preoți în folosul episcopului. Nu cunoaștem cât plătea personal, în acea vreme, fiecare preot.

¹¹⁴ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 265-266.

să-i fie permisă ridicarea veniturilor episcopoești începând cu data de 24 aprilie 1835. Propunerea a fost primită atât de către Consiliul Locumtenențial și Cancelaria ungară de Curte, cât și de rege care aplică rezoluția de grație din 30 septembrie 1837. Nici de această dată însă, episcopul nu reușește să-și pregătească instalarea, care se amână până în anul 1838. La 15 august 1838, noul mitropolit Ștefan Stancovici (1837-1842) emite gramata sa mitropolitană pentru instalarea episcopului Gherasim Raț.

„Noi în scaunul Arhiepiscopesc-Mitropolicesc următoriu, Vouă Drept-mărturisitorilor de legea noastră a Răsăritului neunită din scutitul de Dumnezeu protopresviterat al Aradului a eparhii aceiași, de starea bisericească și mirenească creștini, pe Preasfântitul Domn Gherasim Raț cu aceia, ca pre legiuitul Epp. al vostru îl vestim, și Clerului și Norodului [...] îl recomandăm, ca lui toată înalta reverință, cinste și ascultare să-i dați, și pre el ca pre legiuitul vostru arhiereu prin biserici, în ectenii și întru alte rânduieli bisericești după modrul obișnuit să-l pomeniți; întru lipsele voastre cele duhovnicești cătră El să vă întoarceți și de la dânsul toată dezlegarea, vouă de lipsă, să aveți a o aștepta”¹¹⁵.

Nu cunoaștem cine a participat la instalarea episcopului. Un lucru este însă sigur, instalarea oficială a fost urmată de cererea episcopului de a avea un sigiliu cu inscripție românească, cerere respinsă de autorități¹¹⁶. Odată instalat și intrat în deplinătatea prerogativelor de episcop, se încheie o nouă și îndelungată vacanță a Episcopiei Aradului, iar episcopul Gherasim Raț și-a început bogata activitate pe care o va desfășura, cu mult succes, pe tărâm ecleziastic și național. Timp de un deceniu și jumătate, Gherasim Raț a contribuit la emanciparea națională și ecleziastică a românilor din cuprinsul Diecezei arădene și la reînființarea de mai târziu a Mitropoliei ortodoxe române a Transilvaniei.

¹¹⁵ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 41-41v; D. Popa, *Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului*, în „Bis. și Șc.”, anul VIII, nr. 4, 22 ianuarie/3 februarie 1884, pp. 30-31; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, *Anexe*, doc. 170, pp. 611-612; Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 80-82.

¹¹⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 82; E. Greuceanu, *op. cit.*, pp. 490-491.

Capitolul II

Jurisdicția și organizarea

Episcopia este complexul administrativ-bisericesc care se compune din mai multe comunități bisericești mai mici – parohii, protopopiate și mănăstiri – în fruntea căreia stă un episcop ca păstor și conducător suprem, ajutat pentru îndeplinirea agendelor religioase de mai mulți clerici supuși ordinelor lui. Instituția episcopală reprezintă cea mai înaltă treaptă ecleziastică și cea mai importantă demnitate în ierarhia Bisericii¹¹⁷.

Episcopul conduce episcopia încredințată lui și îndeplinește toate lucrările episcopoești din eparhia sa în baza dreptului său propriu și este deținătorul exclusiv al puterii bisericești în întreg teritoriul aflat sub jurisdicția sa, fără să depindă de alt episcop¹¹⁸.

II. 1. Teritoriul de jurisdicție

Jurisdicția Episcopiei ortodoxe române a Aradului, încă de la începuturile ei, din timpul episcopului Isaia Diacovici (1706-1708), se întindea peste întreg teritoriul cuprins la nordul râului Mureș, până în ținutul Țării Crișurilor, ce coincide cu comitatele Arad, Bihor și Zarand. Această configurație geografică s-a menținut până la restaurarea Mitropoliei ortodoxe române a Transilvaniei în 1864¹¹⁹.

Dacă în secolul al XVIII-lea au existat nenumărate disensiuni privitoare la jurisdicția episcopilor Aradului peste ținurile bihorene și hălmăgene. În

¹¹⁷ I. Mateiu, *op. cit.*, p. 220; N. Popovici, *op. cit.*, vol. I, Partea I și II, p. 176; Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, București, 1990, p. 180.

¹¹⁸ N. Popovici, *op. cit.*, vol. I, p. 181.

¹¹⁹ Amănunte despre jurisdicția Episcopiei Aradului de-a lungul timpului vezi la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 62-65.

prima jumătate a secolului următor, disputele au încetat, teritoriile amintite rămânând pe mai departe sub oblăduirea Diecezei arădene¹²⁰.

În cele două mari centre urbane din cuprinsul Episcopiei, Arad și Oradea, funcționau câte un Consistoriu eparhial, structură administrativă teritorială subîmpărțită în protopopiate, parohii și mănăstiri. În legătură cu Consistoriile eparhiale, Andrei Șaguna se întreba în ce măsură acestea puteau fi acceptate potrivit canoanelor Bisericii răsăritene. În viziunea sa, chiar dacă ele „n-au existat în perioada veche a Bisericii răsăritene, ele apărând doar în perioada modernă, ar putea fi acceptate doar ca niște comitete ale sinoadelor eparhiale, care sprijină pe episcopi exclusiv în administrarea Episcopiei”¹²¹.

II. 2. Organizarea Episcopiei

Episcopul era ajutat în îndeplinirea agendelor ecleziastice și administrative de mai mulți clerici constituiți într-o formă organizatorică numită Consistor. Din el făceau parte episcopul, doi călugări, doi protopopi, doi preoți, un notar, un jurisconsult și un interpret, aleși de către plenul Consistoriului eparhial în baza unei propuneri a episcopului. Pe notar și jurisconsult îi numea direct episcopul. Toți membrii aveau vot decisiv iar hotărârile se luau cu majoritate de voturi. În caz de paritate, decidea partea la care se alătura de la început episcopul. Pentru luarea de hotărâri valabile, trebuiau să fie de față 3 membrii afară de președinte și notar. Votarea o începea cel mai tânăr și o încheia episcopul. Episcopul putea fi înlocuit cu suplinitorul său iar membrii cu supleanții. Hotărârile consistoriului se luau pe baza *Sfintei Scripturi*, a *Canoanelor apostolice*, a *Canoanelor bisericești*, a *Canoanelor ecumenice, locale* și ale *Sfinților Părinți*, după *Cormcaia Cniga*, și alte dispoziții bisericești și civile în vigoare¹²². Nu putem să nu amintim *Rescriptul declaratoriu* din 1779 și *Sistema consistorială* din 1783, norme de drept până în perioada imediat următoare începutului celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

¹²⁰ *Ibidem*, pp. 62-63.

¹²¹ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 84-85.

¹²² I. Mateiu, *op. cit.*, pp. 93-94.

Ședințele consistoriale se țineau săptămânal, la nevoie, președintele îl putea convoca mai des. Membrii consistoriali depuneau jurământ și nu puteau fi înlăturați din post decât în baza unui proces disciplinar. Ei nu erau remunerați, cu excepția notarului și fiscalul consistorial (juristconsult), iar mandatul membrilor era pe viață. La fel ca și asesorii consistoriali, notarul și fiscalul consistorial, depuneau un jurământ în numele Sfintei Treimi, prin care se angajau să fie credincioși „legilor patriei și orânduierilor mai înalte suspus voi fi; starea religiei răsăritene greco-neunită [...] fără frică voi apăra, [...] tainele consistoriului nu le voi descoperi”¹²³.

Consistoriul eparhial avea și atribuții judecătorești. Acuzatorul trebuia să înainteze pâră în scris episcopului, cuprinzând neapărat „*expositio adplicatio ad leges si petitio*”¹²⁴. În perioada anilor care fac parte din demersul nostru, Consistoriul arădean avea un număr de 16 asesori, iar cel din Oradea numai un număr de 12 asesori.

Cu toate că prin legea din 1790-1791 a împăratului Iosif al II-lea, Biserica ortodoxă din Ungaria era recunoscută oficial, totuși, activitatea Consistoriilor eparhiale, ortodoxe în special, stătea sub o pază politică destul de pronunțată. Ele trebuiau să prezinte Guvernului *Protocoalele ședințelor consistoriale*, tot la trei luni odată. Înțelegem de ce procesele-verbale ale ședințelor Consistoriului eparhial din Arad sunt rezumative și de celelalte

¹²³ Redăm textul jurământului depus de ieromonahul Sebastian Tabacovici, în general, același formular pentru toți: „Eu Sebastian Tabacovici, jur pe unul Dumnezeu și Sfânta Treime, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, pe pre Preacurata Fecioară Maria și pe toți sfinții lui Dumnezeu cum că Sfintei Biserici răsăritene G(reco) N(e) U(nite) Atotprealuminatului și mult stăpânitorului împăratului și Craiului nostru Franț Iosif întâiul credincios și supus voi fi în judecare fără a privi la neamotenie, cu la ceva cinstire, la averea au sărăcia cuiva, cu un cuvânt fără interes personal așa voi păși, după dreptatea sfântă a lui Dumnezeu, Canoanele Bisericii și rânduielile cele mai înalte mă vor învăța. Tainele Consistoriului nu le voi descoperi, Dumnezeu așa să mă ajute, după cum eu jurământul acesta nevătămat îl voi ține. Amin. În Arad 9/21 august '849. Sebastian Tabacovici”, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 3/1849, f. 1. Textul jurământului a fost fixat în ședința a șasea din 13-16 aprilie 1849 a Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș [vezi: *Protocolul Sinodului a diecesii romane greco-neunite arădane în orașul Chișineu în lunile martie și aprilie anului 1849 ținut* (în continuare: *Protocolul Sinodului eparhial...1849*)] nr. 24, la Miskolczy Ambrus, *A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Sinodul ortodox românesc de la Chișineu-Criș 1849*, Budapest, 1991, p. 140. Menționăm că acesta este jurământul pe care-l depunea toți asesorii consistoriali. Varianta de jurământ care era în practică, prezentată de noi mai sus, este puțin modificată de cea a Sinodului de la Chișineu-Criș. Pentru textul jurământului depus de Ghenadie Popescu și Moise (Miron) Romanul vezi: A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 3/1849, f. 2; dosar 4/1849, f. 1.

¹²⁴ I. Mateiu, *op. cit.*, vol. I, pp. 93-94.

chestiuni, de orice natură, nu au mai fost înregistrate în protocoalele consistoriale¹²⁵.

Deliberările din ședințele consistoriale erau secrete, nici un participant nu avea voie să divulge rezultatul discuțiilor din timpul ședințelor. S-a întâmplat însă, ca secretul oficial în privința deliberărilor în ședințele consistoriale să nu fie păstrat. De aceea episcopul intervine în această direcție, punând în vedere asesorilor consistoriali care divulgă secrete din ședințe, vor fi dați pe mâna fiscaului eparhial. Se vede că episcopul ținea mult la disciplina din partea colaboratorilor săi. Când a auzit că preotul Dimitrie Popovici de la Șeitin ar fi rostit cuvinte de ocară la adresa Consistoriului eparhial, numaidecât a ordonat anchetă. Ținea mult la principiul autorității eparhiale¹²⁶.

Sinodul eparhial arădean din primăvara anului 1849 ținut la Chișineu-Criș, a votat un regulament de funcționare a Sinodului și Consistoriului eparhial. Consistoriul eparhial era constituit din episcop sau vicar, ca președinte, 6 asesori dintre care doi mireni, câte un notar și un jurisconsult, aceștia doi din urmă cu vot consultativ. Consistoriul eparhial era declarat drept „judecătorie” bisericească, care lua hotărâri în privința problemelor sacramentale, bisericești și religioase. Avea drept de suspendare preventivă din oficiu a funcționarilor bisericești, rămânând amovarea lor din post în sarcina Sinodului. Îndeplinea provizor vacanțele posturilor a căror întregire se ținea de competența Sinodului eparhial. Executa hotărârile Sinodului și supraveghea administrarea averilor bisericești. Alegerea preoților o făcea tot Consistoriul în urma unei candidări ternare îndeplinită prin votare de către comuna bisericească din rândul concurenților.

Evenimentele politice de la mijlocul secolului al XIX-lea au făcut ca acest regulament să nu fie aplicat. După numai un an de zile a fost înlocuit cu un alt regulament elaborat de către Sindul eparhial arădean în luna iulie 1850, mărginindu-se numai privitor la organizarea Sinodul eparhial, nu se amintește nimic despre Consistor. În aceste condiții, acesta rămâne pe mai departe prganizat ca până atunci, după regulamentele vechi.

Episcopia Aradului din acea vreme avea două centre principale: Aradul, ca oraș de sediu al Episcopiei și al Consistoriului eparhial ortodox arădean¹²⁷ și Oradea, ca sediu al unui Consistoriu eparhial ortodox, constituit în anul 1792, pentru părților bihorene aflate sub jurisdicția Episcopiei arădene.

¹²⁵ *Ibidem*; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 148-149.

¹²⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 270.

¹²⁷ Despre începuturile Episcopiei Aradului vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 60-62.

II. 2. 1. Consistoriile eparhiale

II. 2. 1. 1. Consistoriul eparhial arădean

După întregirea locurilor din Consistor de pe vremea episcopului Iosif Putnic, administrator al eparhiei, sub episcopul Gherasim Raț, în 1835, au intrat în Consistor preotul Ioan Chirilovici paroh în Talpoș și preotul Pavel Boțco paroh în Chișineu-Criș. După numai un an, notarul consistorial Pavel Mihoc, fiind înaintat în vârstă, este înlocuit cu diaconul ceremonial Ioan Oprean căruia i s-a încredințat purtarea agendelor notariale. Din păcate însă, la 24 martie 1839, în floarea vârstei, acesta trece la cele veșnice. În același an moare și bătrânul protopop al Vărădiei de Mureș, preotul Zaharia Protici, vacantându-se încă un scaun de asesor consistorial. În aceste împrejurări, în locul său ajunge arhimandritul Ștefan Craguevici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, care, în 9 noiembrie 1839 depune jurământul de asesor. În postul de jurisconsult este numit avocatul Nicolae Savici iar în calitate de notar consistorial este numit ieromonahul Patrachie Popescu. Născut într-o familie preotească din parohia Bata, studii de filozofie (Seghedin), juridice (Pesta) și teologice (Arad), cancelist în cancelaria mitropolitană de la Carloviț, în 7 noiembrie 1838 intră în monahism la mănăstirea de la Hodoș-Bodrog¹²⁸.

În 1836, tânărul Gheorghe (Ghenadie) Popescu, cu studii de Teologie și Drept, profesor la Institutul Teologic din Arad, este numit primcancelist la Consistoriul eparhial arădean, după doi ani viconotar și interpret consistorial, iar după moartea notarului Ioan Oprean, notar consistorial, în care calitate a funcționat până în 1846. În 1839 a intrat în monahism la mănăstirea Hodoș-Bodrog, primind numele de Ghenadie¹²⁹. Mai târziu, dintre profesorii Institutului Teologic, la propunerea episcopului Gherasim Raț, în 1840, a fost numit în funcția de asesor consistorial Petru Popovici, absolvent de „științe filosofice și teologice”¹³⁰.

Consistoriul eparhial arădean, în 1843-1844, era format din 16 asesori consistoriali, toți preoți, în marea lor majoritate români, puțini de etnie sârbă, un notar, un vice-notar și un jurisconsult. Între asesorii consistoriali era și starețul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, membru

¹²⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 268-269. T. Botiș, *op. cit.*, p.663. Amănunte despre viața și activitatea sa vezi: P. Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008, pp. 92-106.

¹²⁹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 662; Pentru altă amănunte despre el vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 81-89.

¹³⁰ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 269-270; T. Botiș, *op. cit.*, p. 667.

încă din 1812, conform *Sistemei consistoriale* (Tăișul III, & 1), care prevedea ca numărul asesoriilor consistoriale să se întregască cu atâția călugări câte mănăstiri erau în eparhie¹³¹.

Din 1845 este numit ca notar consistorial Dimitrie Antonovici, transferat din același post de la Consistoriul eparhial din Oradea. Pe lângă oficiul de notar a funcționat și ca profesor la Institutul Teologic. Ca notar consistorial la Arad a funcționat până în anul 1848¹³².

După Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș din martie 1849, în ședințele imediat următoare ale Consistoriului arădean, între asesorii consistoriali, din rândul preoților, făceau parte: protopopul Teodor Popovici al Șiriei, protopopul Ioan Raț al Aradului, protopopul Gavriil Giulani al Butenilor, protopopul Ioan Cefan al Vărădiei de Mureș, protopopul Arsenie Adamovici al Hălmagiului, Moise Ghergar parohul Nădălbeștilor și vicar protopopesic al Ineului, parohul George Țapoș din Socodor, capelanul Ioan Rusu din Semlac, viitor profesor la Preparandie și paroh al bisericii catedrale, iar din rândul mirenilor amintim pe Ioan Arcoși, Grigorie Popovici „advocați”, notarul George Popa¹³³, fiscalul Ioan Popovici și pe secretarul consistorial Morariu.

În ședința din 19 aprilie 1849 notarul consistorial l-a recomandat „de secretariu la Consistoriu” pe Moise Romanul, „absolut teolog”¹³⁴, viitorul episcop al Aradului (1873-1874), apoi mitropolit al Ardealului (1874-1898).

¹³¹ A. B. M. Sibiu, *Fond Vasile Mangra*, Tom VI, dosar 839-1009. *Sistema Consistorială din 17 iunie 1782*.

¹³² Dimitrie Antonovici (1811-1851), a absolvit Științele juridice, iar în 1833 a fost numit notar la Consistoriul eparhial din Oradea. După absolvirea cursurilor clericale în particular, a fost numit catihet la „academia, gimnaziul și școlile primare” de la Oradea. A participat, ca deputat mirean, la Congresul național sârbesc din anul 1842, iar în 1845 a trecut ca notar la Consistoriul din Arad. Între 1845-1851 a funcționat și ca profesor la Institutul Teologic din Arad. În 12/24 aprilie 1846 a fost hirotonit preot pentru o parohie din Nădab. La 7 august 1851 a trecut la cele veșnice. T. Botiș, *op. cit.*, pp. 527, 647.

¹³³ Avocat și deputat, George Popa de Teiuș (1824-1867), a făcut parte din grupul radical român, denunțând „uniunea” Ardealului de la 1848 considerând-o că a fost decretată „fără ascultarea și învoirea națiunii române, adică a majorității poporului”. Un an și două luni a funcționat ca notar consistorial și secretar la Episcopia Aradului, unde a fost angajat fără onorar de către episcopul Gherasim Raț. După moartea tatălui său s-a retras din viața politică, părăsind cariera de avocat, intrând în rândul funcționarilor de stat. Cf. George Manea, *George Popa de Teiuș (1824-1867)*, în „Ziridava”, X, 1978, pp. 525, 526.

¹³⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849, f. 2v-3; Ședința din 19 aprilie 1849, f. 3.

La ședințele Consistoriului eparhial ținute între 9/21 august și 29 decembrie 1849, au participat un număr de 22 asesori consistoriali (5 protopopi¹³⁵, un vicar protopopesc¹³⁶, 14 parohi¹³⁷, doi călugări¹³⁸, un notar¹³⁹ și un viconotar consistorial¹⁴⁰).

În ședința din 29 decembrie 1849 au fost aleși ca asesori consistoriali, protopopii Terentie Raț al Ineului, Petru Moldovan al Hălmagiului și preoții Ioan Unc din Ionești și Vasile Dumitrescu din Odvoș¹⁴¹.

II. 2. 1. 2. Consistoriul eparhial de la Oradea

Prin înființarea în anul 1792¹⁴² a Consistoriului eparhial de la Oradea, care își avea reședința în Oradea-Velența, puterea jurisdicțională revine în sfera acestuia, rămânând la Arad doar funcțiile spirituale lăsate de canoane în puterea episcopului. Acest Consistoriu era organizat exact ca și cel de pe lângă episcopul Aradului, având doar, în frunte – în loc de un episcop – un președinte cu rangul de arhimandrit sau protosinghel, ajutat de asesori consistoriali și de personalul administrativ necesar. El se administra separat de Consistoriul arădean, la Arad rămânând numai dreptul de hirotonire a preoților¹⁴³.

¹³⁵ Ioan Raț (Arad), Teodor Popovici (Șiria), Gheorghe Dan (Chișineu-Criș), Gavril Giulani (Buteni), Ioan Cefan (Vărădia de Mureș).

¹³⁶ Moise Ghergar, paroh în Chertiș și vicar protopopesc al Ineului.

¹³⁷ Vasile Somboti (Arad), Nichifor Atanașcovici (Arad), Nichifor Panici (Arad), Lazăr Adamovici (Semlac), Gheorghe Popescu (Radna), Ioan Cociuba (Șoimoș), Ierotei Iosif Beleş (Vărădia de Mureș), Gheorghe Țapoș (Socodor), Mihail Cervencovici (Nădlac), Pavel Boțco (Chișineu-Criș), Ioan Chirilescu (Talpoș), Maxim Caracioni (Pecica), Constantin Georgevici (Bătania) Antonie Dan (Ineu).

¹³⁸ Protosinghelul Ghenadie Popescu, stareț al mănăstirii Hodoș-Bodrog și profesor la Institutul Teologic din Arad. Cel de-al doilea călugăr este iromonahul Sebastian Tabacovici „econom episcopesc”.

¹³⁹ George Popa, care, în urma numiri sale ca jude cercual în comitatul Arad, renunță la funcția de notar consistorial.

¹⁴⁰ Este vorba de Moise Romanul care, după numirea lui Gheorghe Popa în postul de jude cercual este numit notar consistorial.

¹⁴¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. Ședința a 6-a consistorială din 29 decembrie 1849, nr. 60, f. 103.

¹⁴² Despre constituirea Consistoriului de la Oradea vezi: Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, pp. 225-227; P. Vesa, *Episcopia Aradului. Biserică. Cultură. Mentalități*, p. 63.

¹⁴³ Încercări pentru reînființarea scaunului episcopal de la Oradea și îndeplinirea lui cun un episcop al existat mereu. Amintim inițiativa din anul 1836 prin deputatul Emanuil Beöthy și

Problema reactivării vechii Episcopii de Oradea a preocupat mereu pe credincioșii ortodocși români din Bihor. Dacă în secolul al XVIII-lea acțiunile în această direcție au fost mai puțin însemnate, în secolul următor ele s-au amplificat. Amintim demersurile deputatului Emanoil Beothy de la 1836 și cel al marelui comerciant Nicolae Jiga, prim-epitrop al bisericii cu lună, membru marcant al consiliului orășenesc, unul dintre cei mai perseverenți activiști pentru reactivarea eparhiei orădene¹⁴⁴.

După moartea la sfârșitul anului 1839 a episcopului unit Samuil Vulcan, și până la îndeplinirea scaunului vacant prin numirea lui Vasile Erdelyi (1842), se instalează liniștea, mai ales în partea aparținătoare Consistoriului eparhial de la Oradea. Se înregistrează în schimb o controversă născută pe motivul dacă Consistoriul eparhial ortodox din Oradea-Velența merită denumirea de „Consistor episcopal greco-neunit al Orăzii-Mari” și să folosească un sigil cu aceeași inscripționare. Atât Episcopia romano-catolică, cât și cea unită din Oradea, se simțeau lezate, considerând că această denumire aducea prejudicii celor două confesiuni catolice¹⁴⁵.

La 17 septembrie 1839, Consiliul Locumtenențial, cerea Mitropoliei de la Carloviț date despre un proces iscat între preotul unit Gavriil Farcaș din Beiuș și protopopul ortodox Teodor Balint al Beiușului, dar și despre originea denumirii Consistoriului episcopesc ortodox din Oradea-Velența. La 7 decembrie 1839, mitropolitul răspunde Consiliului Locumtenențial că numitul Consistor „de la vremea întemeierii sale – prin intimatul din 25 ianuarie 1793 – a fost înființat pentru districtul Orăzii-Mari aparținător diecezei de același rit al Aradului, folosindu-se de numele: *Consistor de legea greco-neunită al Orăzii-Mari*, în subscriere și sigil. Această numire nu poate aduce nici un prejudiciu Consistoriului latin sau unit al Orăzii deoarece întrebuițează caracteristica de *neunit*. Cât despre aceea că e situat în

cea din 1848 făcută prin Nicolae Jiga, mare comerciant român din Oradea, prim-epitrop al Bisericii cu Lună, membru marcant al consiliului orășenesc, unul dintre cei mai tenace susținători pentru reînființarea Episcopiei ortodoxe române de Oradea. Teodor Savu, *De la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei în 1920 până în 1984*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, p. 167.

¹⁴⁴ Teodor Savu, *De la reînființarea episcopiei ortodoxe române a Oradiei în 1920 până în 1984*, în vol. „Din activitatea bisericească a episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, Oradea, 1984, pp. 164-167.

¹⁴⁵ Pentru problema acestei dispute ne orientăm după: Gh. Lițiu, *Chestiunea numelui și sigiliului Consistoriului din Oradea*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 13, 25 martie 1945, pp. 91-93; Idem, *O controversă privind numele și sigiliul Consistoriului din Oradea*, în „B. O. R.”, anul LXXXVIII, 1970, nr. 11-12, pp. 1228-1232.

Velența Orăzii, numirea de Consistor al Orăzii e cu atât mai puțin de luat în seamă. Districtul Orăzii aparținător acum diecezei Aradului, odinioară (dovadă privilegiul Lepoldin din 4 martie 1695) singur a constituit o Episcopie de acest rit, care mai târziu unindu-se cu Eparhia Aradului, ca vicarial Consistor al acestui District, pe adevărat merit păstrează numele vechiului Episcopat”.

Concluzia mitropolitului era că episcopul unit de Oradea nu avea motiv să se simtă prejudiciat din această cauză. Mitropolitul își exprimă opinia cu ocazia întocmirii dosarului pentru procesul dintre clericii din Beiuș. Se pare însă că opinia mitropolitului nu a ajuns nici în primăvara anului 1840, deoarece Consiliul Locumtenențial întreba din nou despre dreptul Consistoriului orădean de a purta numele amintit mai sus „în subscriere și sigil și sub a cui autoritate a stat de la început” (1793). La 8 iunie 1840, mitropolitul trimite cererea Consiliului Locumtenențial episcopului Gherasim Raț și îi cere informații mai ample în cauză. După mai bine de o lună, la 23 iulie, episcopul arădean răspunde mitropolitului, că mai întâi dorește să cunoască opinia acestuia. Răspunsul mitropolitului fiind tot cel din 7 decembrie 1839. Târziu de tot, numai la 29 octombrie 1840, episcopul Gherasim scria Consistoriului din Oradea să caute în arhivă, iar dacă există vreun document despre începuturile Consistoriului și dreptul de a folosi sigil „să se trimită aici în copie fără întârziere, cu prima poștă”.

La 26 noiembrie 1840, episcopul Gherasim Raț răspunde mitropolitului că eparhia Aradului este cea mai întinsă, motiv pentru care a determinat clerul și credincioșii din cele câteva sute de parohii să ceară înființarea Consistoriului eparhial de la Oradea. Episcopul motiva înființarea acestuia ca pe o necesitate, deoarece „pertractarea afacerilor și a treburilor duhovnicești din acest District, foarte anevoios făcându-se, o dat însă poporului și credincioșilor din cele peste trei sute de parohii să ceară înființarea unui Consistor în fața căruia să dezbată cauzele matrimoniale și alte cauze ușoare aparținătoare forului duhovnicesc, deoarece înainte vreme cei învrăjbiți trebuiau să-și părăsească îndeletnicirile și casele pentru mai multe zile spre a se înfățișa înaintea judecății. Aceste neajunsuri ale poporului de acolo ajungând la cunoștința M. Sale împăratului Leopold II, în ziua de 28 ianuarie 1792 s-a milostivit de a da rezoluție pentru organizarea acestui Consistor”.

În ce privește dreptul de a avea sigil, episcopul Gherasim Raț răspunde că prin rezoluția împărătească din 28 ianuarie 1792 odată cu înființarea Consistoriului greco-neunit din Oradea, acesta a primit și sigil, „de care cu același drept se folosește, cu care Consistoriul din Arad se folosește de al

său, adică din înalta concesiune regească dată prin rezoluția din 27 august 1777. Deci precum nu se poate nega organizarea acelui Consistor din amintita rezoluție regească făcută, tot astfel nu se poate nega a se folosi de sigil cu inscripția pe care întotdeauna a folosit-o și de care și în prezent se folosește”.

În urma documentatului răspuns al episcopului arădean, în 21 aprilie 1841, Consiliul Locumtenențial dă un intimat prin care încunoștiințează că împăratul s-a milostivit ca pe mai departe „Consistoriul de legea greco-neunită din Velența-Orăzii să fie lăsat a se folosi de același nume și sigil de care de la întemeierea sa și până în prezent, fără controversă s-a folosit”. Astfel se încheie disputa în privința numelui și sigiliului Consistoriului ortodox de la Oradea.

Cu timpul, relațiile Consistoriului eparhial de la Oradea cu episcopul Gherasim Raț s-au depreciat, mai ales din cauza hirotonirilor efectuate fără avizul Consistoriului orădean. S-a obiectat și numirea, în 1843, a protopopului Gavril Neteu fără forme legale și succesiunea fiului său juvenil în funcție (1844). În anul 1847 s-a ajuns la protest formal față de ingerințele Consistoriului arădean în a celui din Oradea. Episcopul este învinuit și el de hirotoniri simoniace ceea ce a dus chiar la existența unor preoți fără parohie¹⁴⁶.

În tot cursul secolului al XIX-lea, Consistoriul eparhial ortodox din Oradea-Velența a condus viața bisericească din părțile bihorene, bucurându-se de serviciile unor protopopi-președinți¹⁴⁷ aleși dintre cei mai distinși membrii ai clerului ortodox din Bihor. De la 10 mai 1829, președintele Consistoriului era protopopul Atanasie Boțco¹⁴⁸, care se bucura de

¹⁴⁶ Eugen Gluck, *Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853*, în „Teologia”, anul IV, nr. 3-4, 2001, pp. 42-43.

¹⁴⁷ Pentru șirul președinților Consistoriului eparhial de la Oradea, vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 63-64.

¹⁴⁸ Atanasie Boțco, urmașul lui Maxim Manuilovici, și-a început activitatea ca practicant în cancelariile eparhiale de la Arad și din Oradea-Velența. Era un om cu o bună pregătire, vorbind curent, pe lângă limba română, maghiara, latina, germana și sârba. În 5 februarie 1814 el cere episcopului Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1815) parohia Sebiș, pentru care este recomandat și de domnul de pământ Ioan Nepomuk-Königseg. Alături de episcopii Aradului, Gherasim Raț și Procopie Ivașcovici, a susținut, la Oradea, demersurile românilor transilvăneni, în frunte cu Andrei Șaguna, pentru emanciparea bisericească și pentru reînființarea Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania. În anul 1860 a asistat la întocmirea Testamentului marelui mecena Nicolae Jiga. Pentru alte amănunte vezi: Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1834-1918*, Oradea, 1937, pp. 155, 601; Gh. Lițiu, *Biserica ortodoxă română din eparhia Oradea din veacul al XVIII-lea până în zilele noastre*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie, cultură bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii și evocări”, Oradea, 1980, p. 172; Idem, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe române a Oradiei în ultimii două sute de ani”, pp. 89, 138.

recomandarea episcopului Iosif Putnic al Timișoarei. În problemele consistoriale era ajutat, în 1843-1844, de un număr de 12 asesori, toți preoți.

La început, numirea sa în fruntea parohiei Bisericii cu Lună a fost întâmpinată cu răceală de comunitate, pentru că le-a fost trimis fără a fi consultați și reprezentanții comunității. În 5/17 decembrie 1836, după incendiu, rugat fiind să se mute între ei, însă comunitatea este rugată să îi ofere o casă în care să locuiască. Abia în 1839 este cumpărată casa fostului protopop Iosif Popovici de casă parohială. În 1842 izbucnește un conflict între comunitate și protopopul Atanasie Boțco, punându-i-se în vedere, ori să-și facă datoria, ori să renunțe la salariul de preot. Acesta alege a doua variantă, rămânând, pe mai departe, numai președinte onorific al comunității¹⁴⁹.

Pe timpul revoluției de la 1848-1849, din ordinul deputatului Ioan Dragoș, Atanasie Boțco a fost înlocuit cu protopopul Ioan Papp al Beiușului¹⁵⁰, ales de Sinodul eparhial din martie 1849 la Chișineu-Criș și pe care guvernul maghiar, la insistențele lui Ioan Dragoș, l-a recunoscut imediat. Între cei doi protopopi au existat mereu neînțelegeri. Preotul Atanasie Boțco a rămas doar cu postul de protopop al Oradiei. Era acuzat că „la biserică, cu ani nu ar merge, de la clerici pentru primirea spre sfințire primind obicinuitele taxe, despre acelea din anul 1829 socoată nu a dat, la satul Vinteri pe ascuns, fără știrea și învoirea consistoriului a rânduit preot, mai departe, că pentru arădicarea reședenției consistoriale din V[arod] Velențe, carea s-a topit prin foc la anul 1836 ar fi cules bani din districtul Orășii și despre acei socoate nici acum n-ar fi făcut, și cumcă pe seama bisericilor cu prețul de 1 fiorin 30 creițariu în valută făcând, sigiluri, acelea cu dobânda le-a vândut”¹⁵¹.

Cât timp a fost suspendat de la conducerea Consistoriului orădean, At. Boțco a avut o atitudine tenace și dârză. De exemplu, nu a predat cheia de la arhiva Consistoriului, în care se aflau, printre alte lucruri, și *Pravila consistorială*, atât de mult folosită în procesele matrimoniale și disciplinare¹⁵².

¹⁴⁹ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, p. 89, 138.

¹⁵⁰ Preotul Ioan Papp este autorul volumului de predici *Învățăături morale* (Buda, 1847). Amănunte despre Ioan Papp vezi la: T. Neș, *op. cit.*, pp. 81-84.

¹⁵¹ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 12, la Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 133-134. Protopopul Atanasie Boțco este acuzat și de protopopul Ioan Pap în scrisoarea din 2/14 octombrie 1850 adresată patriarhului Iosif Raiacici. Cf. Gh. Lițiu, *Românii arădani în frământările anilor 1849-1850*, Arad, 1947, pp. 21-22.

¹⁵² Marin Mălinaș, *Biserica ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 1-2, p. 206.

În perioada imediat următoare Sinodului de la Chișineu-Criș, din Consistoriul eparhial de la Oradea făceau parte protopopul Ioan Papp vicar, preotul Iosif Popovici protopopul Peștișului, preotul Simion Bica administratorul protopopesc în Beliu, preotul Gavril Neteu administrator protopopesc al Luncii, preotul Zaharie Popovici paroh în Bicaciu, preotul Dimitrie Raț asesor titular și paroh în Peterd, preotul Mihail Popovici din Ghighișeni, preotul Damaschin Șerb din Olcea. Din partea mirenilor erau următorii asesori: Ștefan Boroș avocat, Gheorghe Fonai, Mihail Stupa avocat, Nicolae Jiga, Petru Pal, juristul Consistoriului și Teodor Lazăr avocat și notar consistorial. La ședința din 12 iunie 1849, preotul Zaharie Popovici este eliberat din funcția de asesor consistorial, în locul său fiind numit preotul Ioan Bodea, administratorul protopopesc al Pomezăului¹⁵³.

Se răspândise vestea că va fi desființat Consistoriul ortodox din Oradea, care la data aceea avea în jurisdicție peste 300 parohii cu peste 180 000 suflete. Pentru a liniști spiritele, Mihail Horvat, ministrul Cultelor în guvernul provizoriu al lui L. Kossuth, în scrisoarea sa nr. 1216 din 9 iulie 1849, adresată Consistoriul eparhial din Oradea, analizată în articolul nr. 59, din ședința consistorială de la 11/23 iulie 1849, a răspuns că „guvernul” nu a avut intenția să deființeze Consistoriul de la Oradea, ci numai să schimbe personalul, ceea ce a și făcut¹⁵⁴.

Odată cu înfrângerea revoluției, și capitularea de la Șiria (13 august 1849), la 1/13 noiembrie 1849, protopopul Atanasie Boțco a fost reintegrat în postul de președinte al Consistoriului eparhial orădan de către comisarul regesc Petru Ioja din Oradea. În mare grabă au fost șterse semnele stăpânirii revoluționare, iar protopopul dispune „ca și în biserica din Oradea Mare pajurele împărătești în toate locurile unde nu au mai fost până acum, cât mai curând să se pună iarăși la locurile lor”. În această perioadă, Consistoriul orădean introduce limba română, ca limbă oficială în locul celei latine. Atanasie Boțco a condus Consistoriul eparhial orădean în împrejurări grele, determinate, pe de o parte, de tendința stăpânirii de a introduce limba maghiară atât în administrația bisericească cât și în școlile populare, pe de altă parte, de prozelitismul catolic tot mai insistent și agresiv în aceste părți. Atanasie Boțco, alături de episcopul său de la Arad, a sprijinit demersurile românilor transilvăneni, în frunte cu Andrei Șaguna, în mișcarea

¹⁵³ *Ibidem.*

¹⁵⁴ *Ibidem.*

pentru emancipare ecleziastică și reactivarea Mitropoliei ortodoxe ardeline¹⁵⁵.

La ședința consistorială din 20 septembrie/2 octombrie 1849 s-a citit scrisoarea comitelui Petru Ioja prin care se anunța că preotul Ioan Papp, vicarul Consistoriului eparhial orădean este acuzat de „criminis lesae majestatis”, drept pentru care este scos din toate funcțiile publice. O scrisoare similară a fost trimisă și episcopului Gherasim Raț care a hotărât ca „Ioan Papp de toate slujbele și diregătoriile preoțești este oprit întru așa formă, ca el nici unde, și nici un feliu de slujă preoțească să poată împlini”¹⁵⁶.

II. 2. 2. Protopopiate și protopopi

II. 2. 2. 1. Protopopiate

După cum am văzut, Episcopia Aradului era organizată în două Consistorii, unul cu sediul în Arad, celălalt la Oradea. Fiecare Consistoriu era organizat din mai multe protopopiate, acestea, la rândul lor, din mai multe parohii. Limitele acestora fiind bine determinate și fiecare își are conducătorul ei special, paroh și protopop, investiți cu toate drepturile treptei ierarhice pentru unitatea sa administrativ-bisericească, dar fără nici un drept în afara limitelor teritoriale acesteia.

Dacă Episcopia apare drept cadru instituțional superior, fiind locul unde se iau deciziile cele mai generale în legătură cu problemele spirituale și administrative, protopopiatul face legătura între eparhie, cler și enoriași. Protopopiatul este cea mai puternică instituție administrativ-bisericească a unei părți teritoriale din cuprinsul unei eparhii, alcătuită dintr-un număr de parohii, după împrejurări¹⁵⁷. Protopopiatele își desfășoară activitatea în aria de jurisdicție impusă prin hotărârile Consistoriului mitropolitan sau

¹⁵⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 41; Gh. Lițiu, *Biserica Ortodoxă Română din eparhia Oradea din veacul al XVIII-lea până în zilele noastre*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie și cultură în viața bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, p. 172; Idem, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, p. 94.

¹⁵⁶ M. Mălinaș, *op. cit.*, p.p. 206-207.

¹⁵⁷ Ioan N. Floca, *op. cit.*, vol. I, București, 1990, p. 179.

cel diecezan, cu ajutorul scaunului protopopesc, sinodului protopopesc, a comitetului și epitropiei protopopești¹⁵⁸.

Sacnul protopopesc este alcătuit din protopop, în calitate de președinte, din șase parohi cu vot decisiv, dintr-un defensor matrimonial și un notar cu drept de vot consultativ. În afară de aceștia mai erau și doi membrii supleanți, toți aleși de sinodul protopopesc. Între atribuțiile membrilor scaunului protopopesc intrau: aplanarea controverselor dintre preoți, în special în ce privește stola; să decidă în probleme matrimoniale (impedimente, divorț); să examineze alegerile de preoți și parohi, făcând Consistoriului propuneri cu privire la aprobarea sau anularea alegerilor; să vegheze la felul cum sunt ținute registrele parohiale; să observe comportamentul clerului din parohii.

Eparhia Aradului era, așa după cum am mai menționat, formată din două Consistorii eparhiale, care, la rândul lor, fiecare era alcătuit din mai multe protopopiate¹⁵⁹. *Consistoriul eparhial arădean* avea un număr de 7 protopopiate¹⁶⁰: Arad, Buteni, Chișineu-Criș, Hălmagiu, Ineu, Șiria și Tot-Vărădia (Vărădia de Mureș).

Sub jurisdicția *Consistoriului eparhial orădean* se aflau protopopiile: Beiuș, Beliu, Lunca, Meziad, Oradea, Peștiș și Pomezău. Aceste protopopiate s-au menținut în toată perioada cât timp destinele Diecezei Aradului au fost conduse de episcopul Gherasim Raț.

II. 2. 2. 2. Protopopii

II. 2. 2. 2. 1. Protopopii Aradului

Gheorghe Petrovici (1828-1844) a condus protopopiatul timp de aproape două decenii (1828-1844), remarcându-se printr-o bogată activitate desfășurată atât în parohie cât și în administrarea exemplară a protopopiatului. Deși sârb, a avut un merit deosebit, prin opoziția față de atitudinea lui Sava Tököly în conflictul acestuia cu episcopul Gherasim Raț, prin care cerea scoaterea de sub autoritatea episcopului biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”. Sava Tököly își aroga dreptul de patronat asupra

¹⁵⁸ Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, pp. 9-12; I. Mateiu, *op. cit.*, vol. I, pp. 216-218.

¹⁵⁹ (nesemnat) *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, în „Bis. și Șc.”, anul LVI, nr. 47, 20 noiembrie 1932, p. 4.

¹⁶⁰ Amănunte despre protopopiile arădene la P. Vesa, *op. cit.*, pp. 193-201.

biserici, disputa încheindu-se în favoarea episcopului Gherasim Raț, de partea căruia era și dreptatea. Ca protopop, a funcționat până la 13 iunie 1844 când a trecut la cele veșnice¹⁶¹.

Ioan Raț (1844-1878) își începe activitatea de protopop din iunie 1844. S-a născut în 1818 la Oradea și este nepot de frate al episcopului Gherasim Raț. După absolvirea cursurilor Institutului Teologic din Arad (1841-1842), este numit și hirotonit preot pentru parohia Sâmbăteni. În anul școlar 1843-1844, episcopul Gherasim Raț îl instituie ca profesor de „gramatică valahă” la Institutul Teologic. Protopop a fost ales la 22 iunie 1844, pe atunci, încă paroh în Sâmbăteni și „în Institutul Clerical din Arad profesor”. A fost o personalitate deosebit de activă în mișcarea națională. După o activitate prodigioasă, la 21 septembrie 1878, a trecut la cele veșnice¹⁶².

II. 2. 2. 2. Protopopii Beiușului

Teodor Balint (-1848), în anul 1839, în calitate de protopop, figurează într-un proces cu preotul unit Gavril Farcaș din Beiuș. În 1848 a trecut la cele veșnice¹⁶³.

Terentie Raț (1848-1850). În anul 1848 a fost protopop al Beiușului, pentru o scurtă perioadă în cel al Meziadului. La Beiuș a stat până în vara anului 1850 când a fost transferat în aceeași demnitate la Ineu¹⁶⁴.

Arsenie Adamovici. Transferat în 1850 ca protopop al Beiușului, aici, la 28 iulie 1855 a trecut la cele veșnice¹⁶⁵.

II. 2. 2. 3. Protopopii Beliului

Laurențiu Pașca (1821-1835). A administrat protopopiatul vreme îndelungată fără a fi numit definitiv. Nu cunoaștem unde a funcționat ca preot.

Gavriil Giulani (1835). În 1835, episcopul Gherasim Raț îl hirotesis ca protopop al Beliului, dar administrația protopopească rămâne pe mai departe

¹⁶¹ Cf. *Ibidem*, p. 544.

¹⁶² Amănunte la: P. Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 129-132.

¹⁶³ Titus L. Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I, Beiuș, 1941, nr. XXIX, p. 69.

¹⁶⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 400/1848, f. 3, 4, 5. P. Vesa, *op. cit.*, p. 553. Amănunte despre el la *Protopopii Ineului*.

¹⁶⁵ Amănunte la *Protopopii Hălmagiului*.

lui Laurențiu Pașca. Episcopul motiva această stare de fapt prin aceea că salariul profesorilor de la Institutul Teologic era insuficient¹⁶⁶.

Simion Bica (1835-1850). Absolvent al Institutului Teologic din Arad (1835), între 1835-1850, funcționează ca protopop în Beliu. În martie 1849, la Sinodul de la Chișineu Criș, a participat în calitate de „preotul robilor” de la închisoarea comitatului Bihor și administrator al protopopiatului Beliu. În vara anului 1849, protopopul Simion Bica, având atribuții sacerdotale și la Penitenciarul din Oradea, episcopului îl numește, în calitate de administrator al protopopiatului Beliu, pe preotul Iosif Marchiș din Cărand. În 1850 a fost transferat în aceeași demnitate la Oradea¹⁶⁷.

Iosif Marchiș (1850-1872). La 1/13 iunie 1849, protopopul Simeon Bica, ajuns între timp la Oradea, cerea episcopului Gherasim Raț, pe preotul Iosif Marchiș din Cărand „de namestnic al denomina și pentru deschilnire cu brâu roșu să-l dăruiești”¹⁶⁸. La 2 august 1850 a fost hirotosit de protopop de către episcopul Gherasim Raț și instalat la 15/27 octombrie 1850¹⁶⁹. A funcționat până în decembrie 1872 când a trecut la cele veșnice, în locul său fiind numit ca administrator Ioan Căpitan¹⁷⁰.

II. 2. 2. 2. 4. Protopopii Butenilor

Gavriil Giulani (1835-1852) s-a născut în jurul anului 1790, studii universitare la Pesta, mai apoi capelan în parohia Curtici pe lângă socrul săi Gheorghe Popovici-Dan, din 1829 protopop al Chișineului Criș. După moartea parohului Ilie Ispravnic din Curtici, ajunge administrator parohial, mai apoi paroh. Alături de Gavriil Raț (viitorul episcop Gherasim al Aradului), se număra în prima jumătate a secolului al XIX-lea, între „cei mai învățați membrii ai clerului diecesan” arădean. La sfârșitul lunii noiembrie 1822 s-a mutat la Arad unde a fost numit la o catedră de la nou înființatul Institut Teologic unde a funcționat între 1822-1835. În 1835, episcopul Gherasim Raț îl hirotesi ca protopop al Beliului, dar administrația protopopească rămâne pe mai departe lui Laurențiu Pașca. Episcopul motiva această stare

¹⁶⁶ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 271.

¹⁶⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 8, f. 11. Circulara din 6 iunie 1849; P. Vesa, *op. cit.*, p. 546.

¹⁶⁸ A. N. D. J. Arad, *fondul citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 80/1849. Scrisoarea din 1/13 iunie 1849 a lui Simion Bica către Gherasim Raț.

¹⁶⁹ *Ibidem*, dosar 298/1850, f. 1-2.

¹⁷⁰ „Lumina”, an I, nr. 28, 17/29 decembrie 1872, p. 115.

de fapt prin aceea că salariul profesorilor de la Institutul Teologic era insuficient. După 1835 a fost numit ca protopop al Butenilor. A fost ajutat în administrarea protopopiatului de preotul Teodor Bucatoș în calitate de „namestnic” protopopesc. În anul 1852 trece la cele veșnice¹⁷¹.

II. 2. 2. 2. 5. Protopopii Chișineului-Criș

George Dan (1829-1862) absolvent de „școale normale”, în 1805 a fost hirotonit preot de episcopul Pavel Avacumovici, de la care primește și singhelia pentru parohia Curtici. La 4 mai 1829, episcopul Nestor Ioanovici i-a încredințat conducerea protopopiatului Chișineu-Criș. În perioada premergătoare revoluției de la 1848-1849 s-a remarcat printr-o activitate susținută pentru drepturile naționale ale românilor. Din 1861, în administrația protopopească a fost ajutat de preotul Petru Chirilescu. Ca protopop a funcționat până în anul 1862 când a trecut la cele veșnice¹⁷².

II. 2. 2. 2. 6. Protopopii Hălmagiului

*Nicolae Adamovici (1813-1836)*¹⁷³. La început paroh în Hălmagiu și „namestnic” de protopop, apoi protopop, funcție în care a activat până la 23 iunie 1836 când a trecut la cele veșnice¹⁷⁴.

Arsenie Adamovici (1836-1850) s-a născut în anul 1805 la Hălmagiu, în casa preotului Nicolae Adamovici. La început, în matricolele parohiale, semna ca „namestnic”, iar din iulie 1836, după moartea tatălui său, ca „protopresbiter administrator”. Caracterizat ca un preot cu „mult tact și înțelepciune”, în decembrie 1849 este transferat în scaunul de protopop al Beiușului¹⁷⁵, unde, la 28 iulie 1855 a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat lângă biserica din Hălmagiu¹⁷⁶

Petru Moldovan (1849-1866) s-a născut la Hălmagiu în 1814, studii teologice la Arad, în 1832 hirotonit preot pentru parohia natală. La

¹⁷¹ Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 547.

¹⁷² *Ibidem*, p. 549.

¹⁷³ Din aceeași familie au mai fost protopopi ai Hălmagiului: Adam Popovici (1763, 1792), Arsenie Adamovici (1792-1804), Nicolae Adamovici (1813-1826), Nicolae Adamovici (1813-1836), Arsenie Adamovici (1836-1850), cf. *Ibidem*, pp. 550-551.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 551.

¹⁷⁵ A. N., D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. Ședința consistorială a 6-a din 29 decembrie 1849, nr. 58, f. 102v.

¹⁷⁶ V. Pavel, *op. cit.*, p. 551.

conducerea protopopiatului a ajuns la vârsta de doar 36 de ani, în plină epoca de frământări naționale din perioada imediat următoare revoluției de la 1848-1849. A fost numit protopop în ședința din 29 decembrie 1849 a Consistoriului eparhial arădean¹⁷⁷. Protopopul Petru Moldovan s-a remarcat ca o distinsă personalitate a vieții ecleziastice, culturale și naționale care impunea respect atât păstoriților cât și autorităților. Pe lângă îndatoririle de paroh și protopop, încă de la început s-a afirmat cu prestanță și pe tărâm școlar, fiind întemeietorul școlilor moderne din protopopiatul Hălmagiului. Nefiind pe placul autorităților, în ședința din 17 august 1866, Consistoriul eparhial arădean l-a suspendat din postul de protopop. La 9 februarie 1868, în vârstă de numai 54 de ani, a trecut la cele veșnice¹⁷⁸.

II. 2. 2. 7. Protopopii Ineului

Grigorie Lucacic (1829-1849). După plecarea lui Atanasie Boțco la Oradea, până în vara anului 1829, scaunul protopopesc al Ineului a rămas vacant. Reflectanții erau îndrumați să se adreseze episcopului Iosif Putnic al Timișoarei, pe atunci administrator al eparhiei Aradului. În ședința din 4 iulie 1829, Grigorie Lucacic, fost preot în Fizeș, pentru o scurtă perioadă și catehet preparandial, a fost ales în scaunul de protopop. În această funcție s-a remarcat în mod deosebit în mișcarea de apărare a Ortodoxiei din timpul campaniei uniaste din perioada 1830-1840. Ca protopop a funcționat până în septembrie 1849 când a trecut la cele veșnice¹⁷⁹.

Moise Ghergar (1848-1850). Încă în timpul protopopului Grigorie Lucacic, a fost numit namestnic/vicar protopopesc. După trecerea la cele veșnice a protopopului Grigorie Lucacic, administrarea protopopiatului a fost încredințată lui Moise Ghergar. Paroh al Nădălbeștilor, s-a remarcat ca un dârz apărător al Ortodoxiei în perioada 1830-1840. Cutreiera satele încercând să-i reconvertească pe cei trecuți la uniație. Se spune că umbla prin sate având atârnată de gât o icoană a Sfintei Fecioare Maria și cine îi săruta icoana, nu mai avea putere să se întoarcă la uniți. În calitate de protopop al Ineului s-a numărat între membrii Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș din primăvara anului 1849¹⁸⁰.

¹⁷⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședința a 6-a consistorială din 29 decembrie 1849*, nr. 59, f. 102v-103.

¹⁷⁸ Amănunte la: P. Vesa, *Clerici cărțurari arădeni de altădată*, pp. 116-123.

¹⁷⁹ Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 553.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

Terentie Raț (1850-1861). În ultima ședință din anul 1849 a Consistoriului eparhial arădean, la 29 decembrie, Terentie Raț, fost protopop până atunci la Beiuș, a fost numit protopop al Ineului¹⁸¹. În 1848, pentru o scurtă perioadă, a funcționat și ca protopop al Meziadului, după care a fost mutat la Beiuș, în locul lui Teodor Balint, trecut la cele veșnice. S-a născut la Arad în anul 1824 în casa preotului profesor Gavriil (Gherasim) Raț, pe atunci profesor la Institutul Teologic. După absolvirea școlii primare a urmat „drepturile țării, filosofia și clerica”. În anul absolvirii Institutului teologic, la 25 decembrie 1847, a fost hirotonit preot de episcopul Gherasim. Om de o înaltă cultură teologică și filosofică, cunoștea, pe lângă limba română și maghiara, latina, germana, sârba. Ca protopop al Ineului a funcționat între 1850-1861, când a trecut în aceeași demnitate la Beiuș unde, a inaugurat o epocă nouă pentru viața ecleziastică din aceste ținuturi. A murit la 4 ianuarie 1866 pe când se afla la Pesta¹⁸².

II. 2. 2. 2. 8. *Protopopii Luncii*

Gavril Neteu, bihorean de origine, în 1848 –1849 deja funcționa ca protopop și îl întâlnim între participanții la lucrările Sinodului eparhial din primăvara anului 1849 de la Chișineu-Criș, dar și la cele ale Sinodului eparhial din iulie-august 1850.

II. 2. 2. 2. 9. *Protopopii Meziadului*

Ioan Pap (-1849). Nu cunoaștem din ce an a funcționat ca administrator protopopesc. În primăvara anului 1849 se numără între participanții la lucrările Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș, iar la prima ședință a fost ales ca notar pentru redactarea procesu-verbal al ședinței. A decedat în vara anului 1849¹⁸³.

După decesul protopopului Ioan Pap, postul este solicitat de Teodor Lazăr „jurat, avocat și notariul comunității r(omâne) g(reco) n(eunite) românești din Oradea Mare”¹⁸⁴.

¹⁸¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședința a 6-a consistorială din 29 decembrie 1849*, nr. 57, pp. 102-102v.

¹⁸² Dintr-o însemnare făcută pe filele unui *Strașnic* (Blaj, 1804), păstrat în biserica din Leheceni (Bihor), reiese că ar fi murit cu un an înainte: „La 1865 a murit (la) Pesta Terentie Racz protopop Beiușului”, cf. Titus L. Roșu, *op. cit.*, p. 35. vezi și P. Vesa, *op. cit.*, p. 553.

¹⁸³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 27/1849, f. 1.

¹⁸⁴ Teodor Lazăr a absolvit cursurile Institutului Teologic din Arad în anul 1843. Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 57/1849, f. 3-3v.

Miron Nicodim (1849-1850). A administrat protopopiatul după decesul protopopului Ioan Pap până la numirea noului protopop.

Terentie Raț (1850-1861), după plecarea de la Ineu, în anul 1848, o scurtă perioadă de timp a funcționat și ca protopop al Meziadului, după care s-a mutat la Beiuș¹⁸⁵.

II. 2. 2. 2. 10. Protopopii Oradiei

Atanasie Boțco (1829-1849; 1849-1868), protopop al Oradiei și președintele Consistoriului eparhial¹⁸⁶.

Ioan Papp (1849) a funcționat doar câteva luni, fiind numit de Ioan Dragoș cu prilejul Sinodului eparhial de la Chișineu Criș, iar după înfrângerea revoluției maghiare a fost destituit și înlocuit cu Atanasie Boțco¹⁸⁷.

II. 2. 2. 2. 11. Protopopii Peștișului

Iosif Popovici (1823-). Fost învățător, apoi paroh în Oradea ca urmaș al preotului Ioan Clintoc și administrator al protopopiatul Peștișului din anul 1823, suplinindu-l pe Gavriil (Gherasim) Raț. A fost și asesor consistorial la Consistoriul eparhial de la Oradea. Din anul 1837 s-a retras în fosta sa parohie Chersig, motivând, în cererea sa către episcopul Gherasim Raț, cu „neputințele bătrânețelor sale”. A avut ca ajutor, în calitate de capelan pe Ilie Poinar (1825-1832), apoi pe Pavel Fâșie (1832-1871)¹⁸⁸.

În anul 1838, episcopul Gherasim Raț, conform unei însemnări manuscrise făcută pe filele unei cărți de cult¹⁸⁹, numește la protopopiatul

¹⁸⁵ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 400/1849, f. 3.

¹⁸⁶ Despre protopopul Atanasie Boțco, vezi amănunte în subcapitolul: *Consistoriul eparhial de la Oradea*. Din 1886 îi urmează în scaunul de protopop preotul Toma Păcală, cf. *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului, ținute în anul 1887*, Arad, 1887, p. 48.

¹⁸⁷ Pentru amănunte vezi: Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și jertfe*, Beiuș, 1928, pp. 32, 33, 34-35, 37, 38; T. Neș, *op. cit.*, pp. 82-84; Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Cluj-Napoca, 1999, p. 21, nota 2.

¹⁸⁸ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei în ultimii două sute de ani”, pp. 137-138.

¹⁸⁹ „La anul 1839 în luna lui noembri în a 6 zi am fost la prânzu cu episcopul Gherasim Raț în Arad Flore Creț paroh Lunșori namesnic în protopopu Peștișului de la Măria sa am căpătat brâu roșu la 1838 Nov 12”. „La anul 1838 12 Noembrie am căpătat brâu roșiu și singhelia și 26

Peștișului un „namesnic”, în persoana preotului Florian Creț, parohul din Luncoșoara. Nu putem însă presupune că protopopul Iosif Popovici și-a încetat activitatea de administrator protopopesc, atâta timp cât în primăvara anului 1849 se numără între participanții la lucrările Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș.

II. 2. 2. 2. 12. *Protopopii Pomezăului*

Ioan Bodea. Nu cunoaștem perioada în care a funcționat ca protopop, în anul 1843 deja funcționa. În primăvara anului 1849 s-a numărat între participanții, ca reprezentant al acestui protopopiat, la ședințele Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș.

II. 2. 2. 2. 13. *Protopopii Șiriei*

*Grigorie Gh. Chirilovici (1810-1837)*¹⁹⁰. Nu cunoaștem locul și data nașterii sale, însă presupunem că s-a născut în jurul anului 1780. Cunoaștem că a studiat teologia și filosofia, cunoștea, pe lângă limba română, maghiara, germana și latina. După absolvirea studiilor, în 1807, s-a căsătorit cu fiica protopopului Ioan Draghici, în anul următor fiind hirotonit pentru parohia Șiria. Unele surse istoriografice menționează că în anul 1810 este numit protopop al Șiriei în locul socrului său, unde, va funcționa o perioadă destul de îndelungată. În anul 1829, după trecerea președintelui Consistoriului ortodox român de la Oradea în scaunul de episcop al Vârșetului, comunitatea ortodoxă din Oradea, cere mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, numirea lui Gheorghe Chirilovici în scaunul de președinte al Consistoriului. Rămâne însă pe mai departe protopop al Șiriei. În 1829, paralel, deține și calitatea de asesor consistorial și participă la toate ședințele consistoriale conduse de primul episcop de neam român al Aradului, Nestor Ioanovici (1829-1830). Contemporan cu Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară, el însuși un vechi candidat la scaunul episcopal al Aradului, mai ales că între timp devine văduv. Cu toate că era un înflăcărat naționalist și ortodox, de nenumărate ori a fost acuzat că ar fi avut legături suspecte cu episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea, însă niciodată dovedite.

de sate ca Namesnic Iară la anul 1839 Noembri 6 zi am fost la prânzu cu Mariasa cu Episcopul Gherasim Raț în Arad. Florian Creț Paroh Luncoșorii Consistorialnic asesor Namesnic” (*Liturghier*, Sibiu, 1807), la Constantin Mălinaș, *Catalog de carte românească veche*, Oradea, 1993, nr. 79, pp. 90-91.

După alegerea lui Gherasim Raț în scaunul episcopal al Aradului, situația protopopului Gheorghe Chirilovici se îmbunătățește, noul vlădică fiind cel care îl reabilitează în ochii credincioșilor săi. După ce la 8 septembrie 1835, la mănăstirea Hopovo, a fost tuns în monahism, sub numele de Grigorie și hirotesit protosinghel de către episcopul Ștefan Stratimirovici de Bacica, la insistențele lui Gherasim Raț, a fost instituit profesor primar la Institutul teologic din Arad, unde a funcționat între 1835-1838. După moartea egumenului Simion Popovici, în 1837 a fost numit administratorul mănăstirii Hodoș-Bodrog, iar în 4 ianuarie 1838 ridicat la treapa de arhimandrit de către episcopul Gherasim Raț. În fruntea mănăstirii stă puțin, până în octombrie 1839, când părăsește obștea monahală de la Hodoș pentru cea de la mănăstirea Sângiorgiu unde rămâne până în anul 1849 când, trece la cele veșnice.

Protopopul Gheorghe Chirilovici, cu toate acuzele care i s-au adus, multe nefiind fondate, fost un sprijinitor activ al instituțiilor eclesiastice și școlare din eparhie. Încă de la începuturile Preparandiei arădene a donat bani, cărți bisericești și teologice pentru biblioteca școlii, fiind menționat de Dimitrie Țichindeal între primii binefăcători ai școlii.

Teodor Popovici (1842-1866) s-a născut în 1794 la Șiria și a absolvit cursurile „filosoficești”. În 1819 este hirotonit preot de către episcopul Iosif Putnic, pe atunci administrator al eparhiei arădene. Singhelia de preot o primește de la episcopul Gherasim Raț. Încă în anul 1842 funcționa ca protopop al Șiriei. La Sinodul de la Chișineu-Criș, atunci când episcopul Gherasim Raț, pe motiv de boală, cere retragerea temporară din scaun, protopopul Șiriei a fost propus ca vicar pentru conducerea treburilor Episcopiei, însă Sinodul l-a ales pe preotul Ioan Chirilescu din Talpoș. A fost un apropiat al episcopului Gherasim Raț, încă de la începutul arhipăstoririi sale. Între cei doi a existat o bogată corespondență mai ales în perioada propagandei uniaste din 1834. A trecut la cele veșnice în anul 1866¹⁹¹.

II. 2. 2. 2. 14. Protopopii Tot-Vărădiei (Vărădia de Mureș)

Zaharia Popovici (1813-1839) era fiul protopopului Constantin Popovici, căruia din 1813, îi urmează în scaunul de protopop. Este al cincilea protopop, în linie dreaptă, din această familie. Însuși numele, care nu mai era Popovici ci Protici, îi venea ca o confirmare și provenea din numirea de *prota* sau

¹⁹⁰ P. Vesa *op. cit.*, pp. 558-559; Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 65-69.

¹⁹¹ Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 559-560.

protopop, funcție pe care o deținuseră și înaintașii săi direcți. S-a dovedit a fi un preot cu o bună pregătire teologică și culturală, cunoștea bine limbile română, latină, maghiară, germană și sârbă. S-a dovedit a fi un apărător al Ortodoxiei în perioada propagandei uniaste din 1830-1840. În anul 1839 trece la cele veșnice¹⁹².

Ioan Cefan (1839-1860) s-a născut în anul 1783, hirotonit la 1 mai 1809 pentru parohia Julița. În 1839, anul numirii în postul de protopop, avea deja trei decenii de activitate preoțească. Ca protopop, a fost instalat oficial numai la 4 iulie 1848. Având o conduită exemplară, a fost numit și asesor consistorial. Deși preot în Vărădia de Mureș, între 1848-1870, administrea și parohia vacantă din Julița. Ca protopop a funcționat până în 1860 când, s-a retras de la conducerea oficiului protopopesesc. A murit în anul 1870¹⁹³.

II. 2. 3. Parohii și biserici

Numărul total al parohiilor, în 1843¹⁹⁴, era de 542 mame și 184 copii, din care Aradul avea 238 mame și 69 copii, iar Oradea 304 mame și 118 copii. În Consistoriul arădean, cele mai multe parohii, 54 mame și 7 copii, le avea protopopiatul Chișineu-Criș, cele mai puține, 23 mame și 13 copii, în protopopiatul Ineu.

În primăvara anului 1849, Consistoriul eparhial arădean a hotărât, în conformitate cu *Sistema consistorială*, ca în cazul în care în satele copii dacă exista biserică, această să se transforme în parohie. Era cazul filialei Slatina, din parohia Groșii Noi, protopopiatul Vărădia de Mureș. Având biserică și 60 numere de casă, „după sitema nouă rămâne pentru mângâierea sufletească a poporenilor de acolo cinstitul Consistoriu acolo preot a trimite bine să voiască”. Până la soluționarea problemei, parohul din Gorșii Noi are obligația ca în continuare să asigure asistența religioasă¹⁹⁵.

La Oradea, cele mai multe, 84 mame și 68 copii, erau în protopopiatul Oradea, cele mai puține, 26 mame și 8 copii, erau în protopopiatul Beliu.

Numărul total al sufletelor era de 324 689 din care 188 796 la Arad și 135 893 la Oradea. Mai multe suflete erau în Consistoriul eparhial arădean, în protopopiatul Chișineu Criș: 53 408, mai puține la Ineu, doar 12 111. În

¹⁹² *Ibidem*, p. 561.

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, p. 4.

¹⁹⁵ Cf. A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 26/1849, f. 62; doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 9v.

Consistoriul eparhial orădean cele mai multe suflete se aflau în protopopiatul Oradea: 25 873, cele mai puține existau în protopopiatul Lunca, numai 12 824.

În fiecare parohie, mai puțin în unele filii, exista câte o biserică, cele mai multe din lemn, unele în cea mai deplorabilă stare, și puține erau construite din piatră și cărămidă. Majoritatea parohiilor erau sărace, astfel că membrii comunității nu dispuneau întotdeauna de mijloacele financiare necesare pentru edificarea de biserici noi.

Atunci când locuitorii din Aldești, în 1836, doreau construirea unei alte biserici, la 11 februarie 1836, episcopul Gherasim Raț îl ruga pe protopopul Gavril Giulani al Butenilor, să convingă comunitățile din Aldești și Voivodeni, „fiind într-o adunați”, să contribuie la „ridicarea s[finței] biserici și a casei bisericesti (n. n. casa parohială); precum în ajutoriul cu mâni-le, așa și cu carăle în tot chipul ascultători și supuși cu împlinire să fie”¹⁹⁶.

Multe biserici au avut de suferit în timpul revoluției de la 1848-1849 sau datorită faptului că o parte din comunități, prin „regularea satelor”, au rămas fără biserici. În multe locuri credincioșii nici nu se puteau gândi la strămutarea și refacerea lor, dar nici la construirea altor locașuri de cult.

În timpul episcopului Gherasim Raț, în părțile Aradului au fost construite multe biserici, dintre care amintim: Aldești („*Cuvioasa Paraschiva*” – 1850), Apateu („*Pogorârea Sf. Duh*” – 1835), Aciua¹⁹⁷ („*Cuvioasa Paraschiva*” – 1846¹⁹⁸), Brazii (1844), Buhani („*Duminica Tuturor Sfinților*” – 1844), Cărand („*Înălțarea Domnului*” – 1836), Gurahonț („*Bunavestire*” – 1846), Luncșoara („*Sf. Mucenic Gheorghe*” – 1835), Mândruloc („*Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*” – 1850), Mermești („*Bunavestire*” – 1835), Micălaca Veche („*Sf. Mucenic Gheorghe*” – 1845), Minead („*Pogorârea Sf. Duh*” – 1837), Mustești („*Bunavestire*” – 1837), Radna („*Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*” – 1840), Sâmbăteni („*Sf. Ierarh Nicolae*” – 1835¹⁹⁹), Secaș („*Pogorârea Sf. Duh*” – 1837), Stejar („*Sf. Arhanghel*” – 1849), Vârșand („*Adormirea Maicii Domnului*” – 1835).

După ce parohia Oci și-a făcut biserică de lemn nouă, „groșii sau lemnele bisericii” vechi au fost cumpărate de locuitorii satului Vozdoci (parohia Luncșoara). Fiind un sat cu doar 16 case și „locitori săraci”, aceștia prea foarte greu au reușit „a aduna cele trebuincioase” terminării locașului de

¹⁹⁶ A. E. O. R. Arad, *doc. 19/1836*, f. 5.

¹⁹⁷ Vechea denumire a localității Avram Iancu din protopopiatul Sebiș.

¹⁹⁸ Biserica a fost sfințită în anul 1838 de episcopul Gherasim Raț.

¹⁹⁹ Biserica a fost sfințită la 14 octombrie 1846 de episcopul Gherasim Raț.

cult pentru ca „întrânsa să se poată sluji S. Liturghie”. La 3 decembrie 1849, protopopul Arsenie Adamovici cerea episcopului „arhipăstoreasca binecuvântare pentru sfințirea acelei bisăricuțe, voind obșcea aceasta a i să da hramul Înălțării Domnului Hristos”²⁰⁰.

Cu toate greutățile pe care le în tâmpinau credincioșii, unele comunități reușeau împodobirea cu pictură a locașurilor de cult, provocând multă mulțumire sufletească, pentru că vedea rezultatul jertfei lor. Amintim și cazul bisericii din Pâncota, construită în 1812 cu hramul „Sf. Apostoli Petru și Pavel”, pictată în 1839 de pictorul Ioan Petrovici²⁰¹.

În părțile Bihorului, în perioada de arhipăstorire a lui Gherasim Raț, existau multe biserici din lemn edificate în secolul al XVII-lea (Borșa – 1692, Totoreni – 1697, Corbești); din secolul al XVIII-lea (Hotar – 1714, Botean – 1720-1724, Delureni – 1723, Luncasprie – 1725, Talpe – 1731, Brădet – 1733, Rieni – 1754, Bucuroaia – 1756, Ceișoara – 1756, Fișca – 1759, Luncșoara – 1760, Lazuri – 1779, Brusturi – 1785, Dumbrăveni, Păușa, Săldăbagiu, Surduc), altele din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Saca – 1830, Dușești, Rotărești)²⁰².

Inscripțiile din unele biserici menționează numele episcopului Gherasim Raț, în timpul căruia au fost construite bisericile din comunitățile respective sau au fost împodobite cu pictură. Amintim că biserica din Homorog, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, a fost construită, între anii 1836-1838, pe o fundație de piatră, din cărămidă roșie, având forma de navă, cu lungimea de 22 m, lățimea de 9,5 m și înălțimea de 20 m. Deasupra ușii de la intrare pisania meționează: „Ziditu-s-a această biserică în anul 1836-38, s-a zugrăvit în anul 1846-1848 în zilele împăratului Ferdinand I, arhieru al Aradului Raț Gherasim, protopresviteru al Orăzii Mari Boțco Atanasie, Ianoș parohul locului, titori Mătea Nicolae, 32 ani, Bordahazi Flore au slujit; s-au zugrăvit prin Lupoșe Ioan²⁰³ biraiiele dimpreună au stat întru ajutor, Nicolae Tonț și tinerimea învățătorime”²⁰⁴.

În perioada episcopului Gherasim Raț au fost pictate, de Ioan Lopoșan, multe biserici de lemn din Bihor: Calea-Mare (1736), Borșa (1737), Păușa (1838)

²⁰⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 193, f. 3.

²⁰¹ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 182/1839.

²⁰² Amănunte la: Ioan Godea, Ioana Cristache Panait, *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei. Bisericile de lemn*, Oradea, 1978.

²⁰³ Este vorba de zugravul de bisertici Ioan Lopoșan din Păușa (jud. Bihor).

²⁰⁴ Vasile Vid, *Biserica din Homorog*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie și cultură în viața bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, pp. 289-292.

La biserica de lemn cu hramul „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil” din Borșa, pe peretele vestic al naosului, deasupra ușii se putea citi: „Această dumnezeiască biserică s-au zugrăvit în zilele împăratului Ferdinand, fiind arhieru Gherasim Raț, protopop fiind Ioan Popovici, fiind preot Ilie Meșter paroh, chitor Meșter Pante, birău Hăla Todor, sfăt Hăla Ioan. S-au zugrăvit din banii bisericii peste tot. Zugrăvit-am eu Lăpăușan Ioan în anul 1837 iulie 5 zile”²⁰⁵.

În aceeași perioadă, sau ceva mai înainte, dar tot în perioada episcopului Gherasim Raț, zugravul Ioan Lopoșan, picta bolta naosului și pereții bisericii de lemn cu hramul „Cuvioasa Paraschiva” din Groșeni, din protopopiatul Beliului²⁰⁶. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Inand, așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe iconostas, „Această biserică s-au zugrăvit în anul 1843, fiind preot Bocșan George, fiind chitor Hârbea Teodor, birău fiind Horban Matei cu biraietele sale din fiii poporului, prin mine Lopoșan Ioan, lăcuitor în Păușa”²⁰⁷.

În biserica din Călugări, construită tot în timpul episcopului Gherasim Raț, se afla următoarea pisanie: „Această sfântă biserică s-au făcut și s-au arădicat în vremea D(omnu)lui Episcop Gherasim Racz, Balint T. protopop și Merce Crăciun preot, Mercea Mihai chitor și Zdrânca Nicolae birău – și s-au sfințit în luna Noembrie 8 zile și anul 1845”²⁰⁸.

Dintre dispozițiile episcopului Gherasim Raț cu privire la biserici o amintim pe cea din 1839, când, datorită faptului că propaganta unită se mai potolise, a putut să se ocupe și de locașurile de cult, multe dintre ele aflându-se în stare de neorînduială. De aceea, printr-o circulară, cerea protopopilor să aibă o mai mare grijă de biserici, din toate punctele de vedere. Unele vechi și în stare proastă de conservare, fie din cauza vechimii, fie din a neglijenței comunității. Episcopul îi avertiza pentru punerea lor în rînduială, ca ele să devină o expresie a pietății preoților și credincioșilor²⁰⁹.

²⁰⁵ I. Godea, I. Cristache-Panait, *op. cit.*, pp. 44-45.

²⁰⁶ Astăzi, biserica de lemn nu se mai află în Groșeni, în 200-2001 ea fiind strămutată și restaurată pe un amplasament din curtea Spitalului Clinic Județean din Arad, întreaga cheltuială fiind suportată de doamna Academician Cornelia Bodea. Vezi: Horia Medeleanu, *Un monument readus la viață. Biserica de lemn din Groșeni*, în „Aradul cultural”, iunie 2001; Teodor O. Gheorghiu, *Locuire și neașezare*, București, 2002.

²⁰⁷ Ioan Bărdaș, *Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Inand*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie și cultură în viața bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, p. 293.

²⁰⁸ Titus L. Roșu, *op. cit.*, vol. I, p. 38.

²⁰⁹ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 182/1839.

II. 2. 4. Mănăstiri

II. 2. 4. 1. Mănăstirea „Intrarea Maicii Domnului în Biserică” de la Hodoș-Bodrog

Pe teritoriul Episcopiei Aradului, în timpul episcopului Gherasim Raț exista doar o singură mănăstire, cea de la Hodoș-Bodrog²¹⁰, cu o biserică ce datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea, situată pe latura de sud a incintei²¹¹.

Dacă în secolele XV-XVII mănăstirea se afla sub oblăduirea episcopilor de la Lipova și Ineu, după 1690 ea a trecut sub jurisdicția canonică a mitropolitului sârb de la Carloviț, prin intermediul Episcopiei Aradului. Până la moartea episcopului Gherasim Raț (†1850), mănăstirea se afla sub jurisdicția canonică a Episcopiei Aradului. În anul 1839, prin petiția clerului bănățean pentru înlăturarea abuzurilor ierarhiei sârbe și acordarea de drepturi egale clerului, se cerea ca mănăstirea Bodrogului care se afla în mijlocul românilor, „românești mănăstiri să se anumească; și precum ceilalți frați, așa și prepozitul singur, rumâni să fie. Căci numai cu acest chip să va putea rumânilor deschide calea în clerul cel mai înalt pășire a face, și așa de gonirea ierarhiei sârbești a se mântui”²¹².

Au existat însă și în această perioadă dese încercări ale patriarhului de la Carloviț de a scoate mănăstirea din legăturile canonice ale eparhiei arădene. La 5 august 1850, este înregistrată adresa patriarhului către comisarul guvernamental cezaro-crăiesc al comitatului Arad prin care cere ca, până la reglementarea raporturilor ierarhice, mănăstirea și arhimandritul acesteia să fie scoase de sub dependența Episcopiei Aradului. Se motiva că timp de mai mulți ani, episcopul Gherasim Raț nu a acordat recunoașterea sa arhimandritului Emilian Kenghelaț²¹³. Încercările patriarhului Iosif Raiacici de la Carloviț de a scoate mănăstirea de sub jurisdicția canonică a Episcopiei Aradului nu au fost împărtășite și de autoritățile imperiale.

Biserica mănăstirii a fost construită din piatră și cărămidă, cu un plan triconc, cu absidele laterale, semicirculare la interior și poligonale la exterior. La întâlnirea cu naosul, acestea cu câte doi pilaștri care sprijină arce și pandantivi, de pe care, pe o bază octogonală, se înalță o turlă cu tambur, acoperită cu o calotă emisferică. Spre est există de asemenea o pereche de pilaștri. Absida altarului este mai scundă și acoperită, ca și cele laterale,

²¹⁰ Pentru mai multe amănunte despre mănăstire vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 218-225.

²¹¹ Vasile Drăguț, *Arta românească*, București, 1982, p. 105.

²¹² I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 336, p. 658.

²¹³ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Actele Comisarului cezaro-crăiesc*, dosar 4689/1850, f. 1-2.

cu semicalotă. Între absida altarului și traveea centrală a navei s-a interpus un spațiu dreptunghiular, în dreptul căruia se găsesc nișele postoforiilor. Planimetria trilobată a bisericii se încadrează arhitecturii dinspre 1400, cu analogii în Serbia dinastiei Nemanja și la Cozia. Ferestrele au fost lărgite, excepții făcând cele din apropierea iconostasului care par să păstreze formele originale. Decorația exterioară a constat dintr-un soclu, poziționat la un metru de nivelul de călcare, care a păstrat un singur martor de circa trei metri lungime, pe latura de nord. Se compune din cărămizi dispuse pe cant. Pe același perete sub cornișă, se mai păstrează un brâu asemănător, montat deasupra unor nișe cu închideri semicirculare²¹⁴.

Pictura bisericii, de factură post-brâncovenească, pereții umpluți cu un număr considerabil de scene după modelul icoanelor. Maniera este specifică picturii din Țara Românească de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, perioadă în care a înflorit marea pictură brâncovenească. Nu știm cine au fost meșterii, însă ei nu au putut să creeze această pictură decât după anul 1764, data marilor transformări arhitectonice pe care le-a suferit acest monument ecleziastic în timpul episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), când „biserica cea veche și mănăstirea, care, din pricina vechimii și a revărsărilor Mureșului, erau gata să cadă”²¹⁵.

Din cauza deselor revărsări ale Mureșului, în timpul episcopului Gherasim Raț, are loc schimbarea albiei Mureșului, care mereu amenința mănăstirea. În 1835-1837 are loc o modernizare a anexelor gospodărești, se realizează o mai mare raționalizare a averii mănăstirii și se acordă o mai mare atenție exploatarea viei din Podgoria Aradului. Tot în această perioadă s-a investit pentru construirea a două mori pe apă. Din cauza datoriilor făcute, în anii 1845-1846, călugării au fost nevoiți să recurgă la ajutorul altor mănăstiri pentru a-și putea asigura hrana zilnică. În anii următori situația financiară a mănăstirii s-a îmbunătățit considerabil²¹⁶.

În ce privește conducerea mănăstirii în timpul arhipăstoririi episcopului Gherasim Raț, aceasta a fost deținută, pe rând, de mai mulți călugări. La preluarea eparhiei de către episcop, conducerea mănăstirii o avea egumenul *Moise Manuilovici* (1810-1835), frate al episcopului Maxim Manuilovici, fost

²¹⁴ Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Maria Mako Lupescu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 76.

²¹⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 141, p. 334-339.

²¹⁶ Pentru mai multe amănunte vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 222-223.

administrator eparhial la Arad până la alegerea episcopului Gherasim. Nemulțumit că nu a fost ales episcop al Aradului, bătrân și bolnav, în 1835, arhimandritul Moise Manuilovici se decide să renunțe la conducerea mănăstirii. În timpul său pentru a se pune în rândulă socoțile mănăstirii, au fost trimiși la mănăstire trei asesori, protopopii Gheorghe Petrovici al Aradului, Gavriil Giulani al Beliului, împreună cu parohul Nichifor Rașcovici din Arad și un cancelist. După moartea lui Moise Manuilovici, episcopul nu a mai avut pe cine trage la răspundere pentru lipsurile financiare constatate²¹⁷.

Potrivit normelor în vigoare, mitropolitul de la Carloviț, singurul factor competent în această problemă, a dispus să i se încredințeze conducerea mănăstirii vicarului *Simeon Popovici* (1835-1837) de la mănăstirea Bezdin, unde a fost stareț. Astfel, pentru perioada 1835-1837, conducerea mănăstirii revine unui om cu experiență câștigată în mănăstirea de la Bezdin. El găsește mănăstirea într-o avansată stare de degradare, motiv pentru care cere încuviințarea pentru a o repara. Cu toate că în anul următor este numit și asesor consistorial, totuși reușește să aducă mănăstirea într-o bună ordine. După numai un an, la 8 mai 1837, trece la cele veșnice, fiind îngropat în cimitirul mănăstirii. În perioada acestui stareț, la 16 mai 1835 a fost hirotont diacon călugărul Sebastian Tabacovici, care în 1837 era deja ieromonah²¹⁸.

După moartea lui Moise Manuilovici este numit stareț profesorul de teologie și protopop al Țiriei, *Grigorie Gh. Chirilovici* (1835-1839). Acesta introduce folosirea limbii române în administrația mănăstirii și crește numărul călugărilor. În timpul său a fost schimbată albia Mureșului, care de multă vreme amenința existența mănăstirii. Tot în această perioadă se fac pași mari pentru modernizarea anexelor gospodărești ale mănăstirii. Acum se reface hanul de la Bodrogul Nou, se acordă o mare atenție exploatarea viei din Podgoria Aradului și se construiesc două mori de apă. Din păcate, nici activitatea sa nu a durat prea mult, pentru că în anul 1839 a fost mutat la mănăstirea Sângeorgiu, unde a funcționat până la moartea sa întâmplată în 1849²¹⁹.

După plecarea starețului Grigorie Gh. Chirilovici, mitropolitul de la Carloviț l-a instituit de conducător al mănăstirii pe arhimandritul *Ștefan Craguevici* (1839-1842) care conduce mănăstirea până în 1842 când, a fost promovat vicar general al eparhiei Dalmației și Istriei (1842-1843). Și-a încheiat cariera în Croația ca episcop de Pacraț (†1864)²²⁰.

²¹⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 287.

²¹⁸ *Ibidem*, pp. 286, 287, 288.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 286; Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 67; P. Vesa, *op. cit.*, p. 559.

²²⁰ E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 67.

În anii următori, conducerea mănăstirii este deținută de către protosinghelul *Laurențiu Gersici* (1842-1845), sub administrația căruia mănăstirea se deteriorează în continuare, iar numărul viețuitorilor scade la 6 călugări și un novice, dintre care trei ieromonahi activau la centrul eparhial din Arad. Cu toate acestea, în anul 1844 se simte o îmbunătățire temporară a stării economice a mănăstirii, permițând reconstrucția școlii din Bodrogul Vechi și înscrierea în bugetul așezământului monahal a salariului aferent unui post de învățător²²¹.

După plecarea lui *Laurențiu Gersici*, episcopul *Gherasim Raț* încearcă instituirea la conducerea mănăstirii a unui român, cerând numirea ca stareț a protosinghelului *Patrichie Popescu*, însă, mitropolitul *Iosif Raiacici* nu aprobă numirea. La 9 decembrie 1845, o comisie condusă de episcopul *Timișoarei* instituie ca stareț pe arhimandritul *Emilian Kenghelaț* (1845-1848). Nemulțumit de această numire necanonică, episcopul *Aradului* refuză să-i acorde recunoașterea, ei aflându-se mereu în conflict. În 1846, mănăstirea încheie o înțelegere cu țărani din *Bodrogul-Nou*, renunțând în favoarea acestora la 52 jugăre de pășune, păstrând în schimb, în folosință exclusivă, pădurea, care era destul de degradată. Eficiența acestor demersuri se vor resimți mai târziu. Presați de datoriile făcute în 1845-1846, călugării sunt nevoiți să recurgă la ajutorul altor mănăstiri, pentru a-și putea asigura hrana zilnică. Un important ajutor vor primi de la viețuitorii mănăstirii cu hramul „*Sfântul Mucenic Gheorghe*” de la *Sângiorgiu*, condusă atunci de arhimandritul *Grigorie Gh. Chirilovici*²²².

În toamna anului 1848 arhimandritul *Emilian Kenghelaț* părăsește conducerea mănăstirii iar episcopul l-a numit la conducerea mănăstirii pe protodiaconul *Ghenadie Popescu* (1848-1849)²²³, hirotonit ieromonah în primăvara anului 1849 în biserica din *Cuvin*²²⁴. După înfrângerea revoluției, în 1849, patriarhul *Iosif Raiacici* a destituit pe *Ghenadie Popescu* de la conducerea mănăstirii, care în mod arbitrar a fost ruptă de sub jurisdicția

²²¹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 649; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 286; E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 67, 68.

²²² E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 67-68.

²²³ *Eduard I. Găvănescu, Documente istorice. Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, în „*Trib. Rom.*”, anul I, nr. 86, 15 decembrie 1943, p. 2. Cazul arhimandritului *Emilian Kenghelaț* și numirea lui *Ghenadie Popescu* au fost subiect de discuție în prima ședință a Consistoriului eparhial din 9/21 august 1849.

²²⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română a Aradului, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 78 (1849), f. 2; Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 2.

eparhiei Aradului și trecută sub cea a Episcopiei de Timișoara. Patriarhul era deranjat de caracterul românesc al Episcopiei Aradului, căutând să despartă pentru totdeauna mănăstirea Hodoș-Bodrog de Arad. În această situație, patriarhul a trimis din nou pe *Emilian Kenghelaț* (1849-1853) să reia conducerea mănăstirii. La 5 august 1850, patriarhul emite din Buziaș, către comisarul guvernamental cezaro-crăiesc al Comitatului Arad, o adresă prin care cere ca, până la reglementarea raporturilor ierarhice, mănăstirea Hodoș-Bodrog și arhimandritul acesteia, să fie scoase de sub dependența față de Episcopia Aradului. Se motivează prin aceea că vreme de mai mulți ani, episcopul Gherasim Raț nu i-a acordat recunoașterea sa starețului Emilian Kenghelaț²²⁵. Acesta va deține conducerea mănăstirii până în anul 1853, când a fost ales episcop la Vârșeț²²⁶.

Biblioteca mănăstirii deținea un bogat fond de manuscrise și cărți. Între acestea menționăm: *Biblie slavonă* de la 1581, *Canoanele Sf. Vasile cel Mare*, în limba slavonă, de la 1954, *Cazania veche slavonă*, din 1623 și alta din 1624, *Îndreptarea Legii* tipărită la Târgoviște la 1652, pe timpul domnitorului Matei Basarab, Sf. Ioan Damaschinul, *Basileae* tipărită la 1548 în limba latină, *Istoria bisericească* a lui Eusebiu, cărți datorate lui Pamfilii și Sozomen. Cel mai vechi exemplar din toată colecția mănăstirii, până spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea când a ajuns în colecția Muzeului Național din Praga, a fost un manuscris miscelaneu, alcătuit în redacție sârbă, databil din perioada 1390-1410²²⁷.

Dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea numărul cărților era redus, la începutul celui următor, crește considerabil. Într-un inventar din 1838²²⁸ sunt înregistrate un număr de 173 de cărți, ulterior numărul lor ridicându-se la 219. Un număr de 140 din aceste cărți sunt scrise în limbile slave: slavona veche, sârbă și rusă. 34 sunt redactate în limba germană, 21 în latină, 13 în limba maghiară și numai 11 în limba română (7 din secolul al XVIII-lea, 4 tipărite între 1800 și 1838). Cărțile aflate în biblioteca mănăstirii erau de tematică diferită: cărți de cult, teologie, filozofie, istorie bisericească, drept canonic, dicționare.

²²⁵ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele Comisarului cezaro-crăiesc*, d. 4689/1850, f. 1-2.

²²⁶ În loul lui Emilian Kenghelaț a fost numit arhimandritul Corneliu Jivcovici (1853-1887). E. Arădeanu, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 67, 89; Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 2.

²²⁷ E. Arădeanu, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 170.

²²⁸ *Ibidem*, pp. 170-171.

Cărțile și manuscrisele deținute de biblioteca mănăstirii au o deosebită semnificație, ele indicând, într-o oarecare măsură, preocupările culturale, pe lângă cele sacerdotale și gospodărești, ale viețuitorilor mănăstirii de-a lungul secolelor, dar mai ales deschiderea lor spre cultura europeană²²⁹.

II. 2. 4. 2. Mănăstirea „Sf. Simion Stâlpnicul” de la Arad-Gai

Așezământul ecleziastic „Sf. Simion Stâlpnicul”, chiar dacă avea câțiva viețuitori monahi, el nu s-a bucurat în permanență de statutul de mănăstire. Situat în marginea de nord-vest a orașului Arad, în cartierul de mai târziu Gai, ctitorie a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), a fost ridicat între anii 1760-1763, spre veșnica lui pomenire și pentru folosul urmașilor săi în scaunul episcopal, precum și pentru trebuințele obștei credincioșilor din localitate. Era un valoros conac și un paraclis²³⁰, ambele construite în stil baroc. Au fost ridicate pe vechiul domeniu al Episcopiei obținut de episcopul Isaia Diacovici (1706-1708)²³¹.

Paraclisul/biserica, lipit de conac, are la partea vestică un turn dreptunghiular pentru clopote, în stil baroc, imitat după cel al bisericii minoriților din Arad. În tinda locașului de cult se află o cruce mare de marmură lipită de zidul care susține turnul. În 1767, pictorul Ștefan Tenetchi realiza pictura iconostasului sculptat în lemn de tei. Realizată într-o manieră italianizată cu ecouri din renaștere și baroc, iconostasul cuprindea 22 icoane repartizate în trei registre, în partea de jos fiind icoanele împărătești: *Sf. Ioan Botezătorul, Maica Domnului cu Pruncul deasupra norilor, Iisus Hristos cu cruce deasupra norilor și Sf. Simion Stâlpnicul* (icoana hramului). Deasupra ușilor diaconești și împărătești apar *Maica Domnului, Izvorul tămăduirii, Cina de Taină, Pogorârea Duhului Sfânt*, iar în ultimul registru *Apostolii* având în centru *Deisis*. Deasupra iconostasului: *Maica Domnului*,

²²⁹ Amănunte despre manuscrisele și cărțile vechi care au existat în mănăstirea de la Hodoș-Bodrog vezi la: Ioan Iufu, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru e cultură slavonă din Banat*, în „M. B.”, anul XIII, 1963, nr. 5-8; Chiril Pistru, *101 manuscrise slave în Transilvania sec. XII-XVII*, în „B. O. R.”, anul XCVI, 1978, nr. 1-2; Eugen Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 170-181.

²³⁰ Descrierea conacului și a paraclisului la: Horia Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, pp. 10-16; Gh. Lițiu, *Mănăstirea „Sf. Simion Stâlpnicul” din Arad-Gai*, în „M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8, pp. 488-493.

²³¹ Amănunte despre ctitoria episcopului Sinesie Jivanovici vezi la: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 226-227.

Sf. Apostol Ioan și o Cruce. Pe lângă pictura de pe iconostas, în biserică existau, atârinate pe peretele de la strana stângă două icoane, una reprezentând pe *Sf. Ierarh Nicolae*, datată 1792, iar cealaltă reprezentând pe *Maica Domnului*, datată 1837²³².

În altar, între iconostas și Sfânta Masă se află o lespede funerară fixată în cuie mari de fier. Sfânta Masă este din marmură neagră cu picioarele sculptate în figuri decorative. Proscomidierul are frontispiciul de marmură sculptată cu următoarea inscripție în slavonă: „S(inesie) J(ivanovici) episcop Aradski, Varadski, Halmajski i proci”. Spălătorul de asemenea este din marmură, cu rezervor de apă deasupra. Se află și aici, ca în pridvor, o cruce de marmură, vas de aramă pentru apă, plumbuit și alt vas cu încreștături și cu braț prin care se varsă apa. Împreună cu chivotul masiv din aur, toate provin de la episcopul Sinesie Jivanovici²³³.

Conacul a avut funcția de reședință de vară a episcopilor Aradului. Construcția propriu-zisă a conacului era alcătuită din opt încăperi mai spațioase, cărora li se adăugă în colțul din nord-est, un paraclis de mici dimensiuni. Două încăperi centrale mai mari, dispuse una în continuarea celeilalte, aflate în arcul clădirii, probabil destinate ședințelor consistoriale. Încăperea pentru odihna episcopului putea fi cea situată la nord-vest, precedată la est de o cameră de lucru a episcopului. Alte două încăperi, dispuse spre sud, lipite paraclisului, una având o fereastră, de unde ierarhul putea asista la slujbele religioase²³⁴. Biserica nu a îndeplinit numai un simplu rol de paraclis. Încă de la început ea a fost locaș de închinăciune pentru credincioșii din Gai. În matricolele de botezați și morți din secolul al XVIII-lea ale bisericii „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorului*” din Arad, aflăm nume de preoți care oficiau slujbe religioase, botezuri și înmormântări la paraclisul „*Sf. Simion Stâlpnicul*”, pentru enoriașii din Gai²³⁵.

²³² H. Medeleanu, *Colecția de obiecte vechi bisericesti de la mănăstirea Sf. Simion Stâlpnicul de la Arad-Gai*, în „Îndrumătorul bisericesc, misionar și patriotic”, I, Arad, 1984, p. 74; Idem, *Valori de artă veche românească*, pp. 14-16. Din păcate, în ultimii ani, iconostasul executat de Ștefan Tenețchi a fost înlocuit cu altul nou, iar biserica a fost pictată în întregime, nearmonizându-se cu vechiul edificiu ecleziastic.

²³³ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 490-491.

²³⁴ Veronica Crișan, *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpnicul*, București, 1995, p. 41.

²³⁵ După demolarea vechii catedrale a Aradului, în anul 1861, au fost strămutate la Arad-Gai rămășițele pământești ale episcopilor Sinesie Jivanovici (1751-1768)²³⁵, Pahomie Cnezevici (1770-1783), Pavel Avacumovici (1787-1815), Nestor Ioanovici (1829-1830) și Gherasim Raț (1835-1850). Ei au fost reînțumați în altar, în fața prestolului, sub o lespede de marmură roșie, prinsă cu sigile de plumb la cele patru colțuri. Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici*

După moartea episcopului Sinesie Jivanovici (1768), ctitoria de la Gai a străbătut o perioadă dificilă. Totuși, biserica a continuat să fie folosită de credincioșii ortodocși, români și sârbi din Gai, constituindu-se în biserică parohială²³⁶. La 13 septembrie 1815, se înregistrează plângerea unor preoți către adunarea comitatului Arad în care se arăta că episcopul Pavel Avacumovici a contribuit la aducerea în stare de ruină a mănăstirii din suburbiul Gai. Deși a încasat veniturile pământurilor episcopale, nu a reparat paraclisul și conacul, fiind acuzat că a vândut din materialele de construcție pregătite în acest scop²³⁷. O parte a materialelor le-a folosit episcopul la edificarea unei clădiri de la „curtea sa”, cealaltă jumătate i-a dat-o arhitectului ca plată. Episcopul era acuzat că a vândut și clopotul din turnul bisericii²³⁸.

În anul 1835 când Gherasim Raț ajunge episcop al Aradului, găsește așezământul fără îngrăditură și aproape părăsit²³⁹. Se pare că în timpul revoluției din 1848 așezămintele de la Gai au avut și mai mult de suferit. Terenul era arendat pe atunci judeului suprem Ioan Vank al districtului Arad. Nemulțumit de purtarea acestui arendaș, arhimandritul Patrachie Popescu, administrator al Episcopiei Aradului (1850-1853), a arendat terenul altuia, scriind lui Ioan Vanc o scrisoare aspră și mustrătoare. Corespondența dintre cei doi zugrăvește trista stare a ctitoriei lui Sinesie Jivanovici la mai puțin de un secol de la ridicarea ei cu atâta trudă și cheltuială. Vechea reședință episcopală de pe malul Mureșului și catedrala fiind expropriate, în anul 1857, la așezământul ecleziastic de la Gai, s-au început lucrările de reparații ale clădirilor, folosindu-se în această perioadă, o bună bucată de vreme, ca reședință provizorie a episcopului Procopie Ivașcovici²⁴⁰.

episcopul Aradului, pp. 50-51; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 491; Episcopii Ioanichie Martinovici (1710-1721) și Sofronie Ravanicianin (1722-1726) nu au fost reînținuți la Arad-Gai ci la biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel”, cf. H. Medeleanu, *op. cit.*, pp. 7, 12.

²³⁶ După separarea ierarhică, în anul 1870, sârbii și-au construit biserică proprie, cu hramul „Schimbarea la Față”, românii continuând să folosească biserica „Sf. Simion Stâlpcul”, până în perioada interbelică. Acum, credincioșii români ortodocși din cartierul Arad-Gai își construiesc o biserică nouă. În urma acestui eveniment, viața ctitoriei lui Sinesie Jivanovici a încetat pentru o lungă perioadă de timp. Biserica a fost folosită până după primul război mondial când românii din Gai și-au construit biserica actuală, vechiul așezământ a rămas în ruină până pe la mijlocul secolului al XX-lea.

²³⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaționum*, nr. 1071/1815, f. 1-2.

²³⁸ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 139.

²³⁹ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 266-267.

²⁴⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Actele împuternicitului cezaro crăiesc*, nr. 9211/1856.

Capitolul III

Catedrala și reședința episcopală

III. 1. Catedrala

Când Gherasim Raț venea în scaunul de episcop al Aradului află biserica catedrală, construită în urmă cu câteva decenii, pe la începutul secolului al XIX-lea, situată pe malul drept al Mureșului, pe locul unde în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost construit Liceul de stat, Colegiul Național „Moise Nicoară” de astăzi²⁴¹.

Biserica, cu hramul „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*”, era construită din „material sănătos” (cărămidă), în mijlocul unei curți având o lungime de 49 klafteri²⁴² (91,9 m) și o lățime de 41 klafteri (76,70 m). În curte se afla o casă acoperită cu stuf, având două camere și o bucătărie, probabil casa parohială. Aici se coceau prescurile și se spălau pânzeturile bisericii de către o călugăriță.

Edificiul de cult avea dimensiunile, în exterior, 38,54 m lungime și 13,90 lățime. Înălțimea zidurilor era de 11,37 m. Biserica avea un turn cu 6 clopote. Înălțimea turnului, până la vârful crucii, măsura 39,17 m. Dimensiunile în interior: 35,38 m lungime și 12 m lățime. Spațiul interior era acoperit cu o boltă de tip baroc iar în exterior era acoperită cu țiglă. Altarul era despărțit de naos printr-un iconostas având lungimea de 7,14 m și înălțimea, până în vârful crucii, de 7,55 m.

Arhitectura iconostasului era realizată într-un stil baroc clasicizant cu o ornamentație redusă, în spiritul sfârșitului de veac. Icoanele de pe iconostas erau opera pictorului aromân Ștefan Tenețchi din Arad. El a mai executat în plus un număr de 22 prăznicare mici pentru analoghion, icoane

²⁴¹ Unele mărturii istoriografice ne furnizează informația că „pe linia ce trece drept, de la apeductul din colțul sălii de gimnastică, spre ieșirea dinspre sud, s-a constatat o cavitate, peste care e dus apeductul, și care până azi a rămas neumplută. Cavitatea – e vorba de fosta criptă – ar fi început cam de la 2-3 metri socotiți de la colțul sălii de gimnastică. Acolo a fost, deci, catedrala. Mai de mult, acolo a fost și cimitir, după obiceiul vechi românesc, de a fi biserica situată în cimitir, sau, mai bine zis: de a se îngropa în jurul bisericii”. Cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 284, nota 2.

²⁴² 1 klafter (stânjen vienez) = 1,896 m.

datate 1790". În registrul I al iconostasului, de la stânga la dreapta, erau icoanele *Sf. Mucenic Dimitrie, Maica Domnului cu Pruncu, Iisus Hristos, Sf. Ioan Botezătorul*, icoana hramului. Pe ușile împărătești erau patru icoane mai mici, *Arhanghelul Gavriil și Fecioara Maria (sus)* și *rugul în flăcări*, simbolul virginității Fecioarei și *visul lui Iacob (jos)*. Pe ușile diaconești, *Arhanghelul Mihail și Arhanghelul Gavriil*.

Registrul al II-lea al iconostasului cuprindea: *Cina de Taină și Praznice împărătești*, iar în cel de-al treilea, pe semicerc, erau reprezentați cei *12 Apostoli*. În centru, era *Sf. Treime* sub forma încoronării Fecioarei Maria încadrată de *Nașterea Domnului și Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*. În vârful iconostasului se afla *crucea*, înfățișând *Răstignirea Domnului*.

În altar, la proscomidier și în cavitatea din spatele prestolului era pictat chipul *Mântuitorului Iisus Hristos*. În partea femeiască se aflau 15 icoane pe pereți, dintre care unele mai mari, altele mai mici. Biserica mai avea trei icoane mari și 38 icoane mici, cele din urmă prăznicare pentru toate sărbătorile²⁴³.

De-a lungul pereților se înșirau stranele pentru cântăreți, după care urmau 45 scaune în naos, respectiv 42 scaune în pronaos. Comparând inventarul din 31 decembrie 1828 cu cel din 1855, putem constata că biserica a rămas neschimbată până la demolarea ei din 1861²⁴⁴.

Despre starea exterioară a bisericii din perioada de dinaintea episcopului Gherasim Raț, găsim date într-un document din 4 februarie 1828, semnat de un număr de 48 membrii ai comunității românești de la biserică, în frunte cu protopopul Gheorghe Alexici al Aradului. Prezentând starea de degradare a locașului de cult în exterior, semnatarii petiției rugau Consistoriul eparhial arădean să verifice situația financiară a bisericii aflată în administrarea epitropiei parohiale.

Nici după alegerea și instalarea episcopului Gherasim Raț nu s-a întreprins nimic în ce privește starea de degradare a bisericii. Motivele trebuie căutate în neînțelegerile existente între comunitatea română și cea sârbă din Arad. În 1840 biserica amenința cu prăbușirea. O bucată din cerime căzuse iar comisia orășenească de anchetă hotărăște închiderea ei pentru a nu se pune în pericol credincioșilor. În această situație, episcopul Gherasim Raț cere să i se închirieze o sală în clădirea Prefecturii pentru săvârșirea serviciilor de cult, însă a fost refuzat. În situația creată, fruntașii comunității cer episcopului să convoace o adunare a credincioșilor ortodocși de orice limbă, pentru a hotărî strângerea de materiale în vederea reparării

²⁴³ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Acte școlare*, grupa IV, dosar 55/1855, f. 198, 199v.-200.

²⁴⁴ H. Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8, p. 454.

bisericii. Datorită faptului că românii ceruseră introducerea limbii române în catedrală la serviciile liturgice, la apelul românilor, sârbii au refuzat să participe. Comunitatea românilor adunată în jurul bisericii, în anul 1840, a început a se îngriji de reparații, iar până la închiderea șantierului au fost nevoiți a săvârși serviciile religioase într-o capelă din lemn, amenajată în acest scop, situată în curtea catedralei.

Asediul cetății de către armatele revoluționare maghiare (octombrie 1848 – iunie 1849) și bombardamentele generalului austriac Berger asediat în cetate, duce la avarierea bisericii catedrale și a reședinței episcopale²⁴⁵, motiv pentru care ședințele consistoriale aveau loc la Cuvin unde se stabilise provizoriu episcopul Gherasim Raț. Tot aici se afla și după înăbușirea revoluției, când, la 6 septembrie 1849 lansează o circulară în vederea strângerii de fonduri pentru repararea bisericii catedrale distruse parțial²⁴⁶.

În perioada revoluției, biserica catedrală a fost transformată în închisoare pentru ofițerii revoluționari, fapt care a nemulțumit comunitatea românească. La 29 august/10 septembrie 1849, Ioan Popovici, în numele comunității românești de la biserica catedrală, cerea episcopului Gherasim să sfințească locașul de cult în care s-au „făcut cele mai dezmerdate, mai nerușinoase faceri”. Ea fusese transformată în închisoare pentru ofițerii revoluționari²⁴⁷. La aceeași dată, membrii conducerii comunității propun episcopului instituirea unei colecte pentru repararea bisericii „și aducerea în stat cuviincios a. s. biserici catedrale – pre tot cinstitul cler din scutita de Dumnezeu diecesă a Aradului”²⁴⁸. După aceasta, comunitatea româ-

²⁴⁵ Atât biserica catedrală cât și reședința episcopului au avut de suferit în februarie 1844 din cauza revărsării apelor râului Mureș, momente immortalizate în însemnările manuscrise de pe filele nor cărți de cult: „[1]844. În anul acesta, în luna februarie, au început a merge ghița pe Moroș carea, împedecându-și mergerea în podu de peste Moroș a Aradului, au ieșit în oraș unde foarte multe case au hului. Locuitorii de aicea or [putut] prinde multe lemne de pe Moroș” (*Adunarea cazaniilor*, Viena, 1793); „În anul 1844 s-au zăborit giața dinjos de Arad, tocma în 2-lea februarie, și au înecat tot Aradu așa cât n-au rămas nici o biserică neluată de apă, numa prin mijlocu orașului au umblat cu luntrițele de lemn” (*Triod*, Râmnic, 1782), la Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, nr. 884, 885, p. 335.

²⁴⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 90, f. 2-2v.; A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852, f. 85v-86v. Circulara din 6 septembrie 1849. În legătură cu cea de-a cincea bombardare, cea din 10 noiembrie 1848, „Gazeta de Transilvania” (anul XI, nr. 98, 2 decembrie 1848, p. 400), arată că acesta s-a executat „cu atâta seriozitate, încât rară casă va fi rămas, care să nu fi suferit vătămare. Mulțime de oameni se traseră din vreme încât putem zice că orașul este deșert de locuitori”.

²⁴⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 88, f. 8-8v. Scrisoarea din 29 august/10 septembrie 1849 a Comunității românești a bisericii catedrale către Gherasim Raț.

²⁴⁸ *Ibidem*, dosar 90/1849, f. 1-2.

nească s-a îngrijit de adunarea banilor²⁴⁹ și repararea bisericii, sfințirea făcându-se cu o mare solemnitate de către episcopul Gherasim Raț²⁵⁰.

După revoluția din 1848-1849, regimul absolutist habsburgic a luat hotărârea ca biserica să fie demolată pe motiv că este prea aproape de fortăreața de peste râul Mureș. Se mai motiva și dorința de sistematizare a orașului. În ședința din 1 februarie 1855 a comunității „bisericii române din Aradu”, protopopul Ioan Raț aducea la cunoștința membrilor comitetului parohial că biserica urma să fie demolată, iar comunitatea arădeană era obligată să se îngrijească pentru edificarea unui nou locaș de cult²⁵¹.

La Oradea, una dintre cele mai reprezentative biserici din perioada episcopului Gherasim Raț, a fost cea cu hramul „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*”, situată în Velența, construită între anii 1768-1779²⁵². În jurul ei s-a concentrat toată viața religioasă a românilor, grecilor, sârbilor și aromânilor din localitate.

Biserica a fost construită după planurile arhitectului militar Schultz în timpul preotului Ioan Clintoc. Biserica era un monument în stil baroc, cu un plan dreptunghiular, fundația și pereții din cărămidă iar acoperișul din șindrilă²⁵³. Monumentul ecleziastic avea un decor impresionant cu un mobilier sculptat de meșterii Axente și Mihail Piltaurer în 1779. În vara anului 1779 lucrările de finisare erau terminate, atât interiorul cât și exteriorul, costul total fiind estimat la 7 454 florini. Biserica a fost sfințită în 7 iulie 1779 cu mare solemnitate de mitropolitul Vichentie Ioanovici Vidac (1774-1780) al Carlovițului și episcopul Pahomie Cnezevici al Aradului (1770-1783).

După sfințirea bisericii, atât comunitatea ortodoxă locală, cât și cele de pe alte meleaguri bihorene, au continuat să o împodobească cu picturi

²⁴⁹ Episcopul Gherasim Raț a donat suma de 40 florini în argint. Cf. *Ibidem*, dosar 153/1849, f. 1.

²⁵⁰ Gh. Lițiu, *Începuturile Catedralei din Arad*, în „M. B.”, anul XVIII, 1968, nr. 1-3, p. 85.

²⁵¹ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor comunității bisericei greco-ortodoxe din Arad. 1846-1858*, reg. 91, f. 57. Pentru evoluția ulterioară a bisericii episcopale vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 568-569.

²⁵² Amănunte despre biserică la: Vasile Stanciu, *Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” din Oradea-Velența*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-evocări”, pp. 261-266; Fl. Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, Oradea, 2005, pp. 8-16.

²⁵³ Datorită incendiului din 1836 și distrugerii bisericii, nu putem cunoaște mai multe detalii despre locașul de cult.

și să o înzestreze cu odoare sfinte, în rândul celor cunoscute ori păstrate până astăzi numărându-se valori de spiritualitate ortodoxă²⁵⁴.

Din păcate, în incendiul din 7/19 iunie 1836, izbucnit pe neașteptate, flăcările incendiului au pustiit cea mai mare parte a orașului²⁵⁵. Flăcările incendiului au mistuit o bună parte din biserică, acoperișul, turnul²⁵⁶. Au mai căzut pradă focului „casa parohialnică, și casa episcopescă în care consistoriul de acolo s-au obișnuit a-și ține adunările sale, ba de acest foc cumplit nu fu cruțată nici Biserica noastră de acolo după podoaba cea dinăuntru una dintră cele mai frumoasă a legii noastre biserici”. La 21 septembrie 1836, episcopul Gherasim Raț trimitea tuturor protopopilor „binecucernicilor preoți și iubiților mireni de tot rândul” din cuprinsul Episcopiei Aradului o circulară prin care le solicita ajutorul financiar pentru refacerea stricăciunilor datorate incendiului²⁵⁷.

Ani la rând, credincioșii ortodocși din Velența au contribuit la renovarea locașului de cult. Din *Registrul de cheltuieli* pentru anul 1836, reiese că s-a făcut tocmeală „cu aciul din Oradea Mare, Molnar Lajos, așa ca el S(fânta) Bisearică încât să atinge tot lucrul din lemn să o repeliască din lemnul său pentru 2 759 de florinți”, din care „până acum din astă sumă i s-au dat afară 975 florinți”. Pentru „tocmirea crucii” de pe acoperiș „s-au plătit la covaciu 40 florinți”²⁵⁸. În Oradea mai exista biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, cunoscută îndeobște sub denumirea de biserică „cu Lună”, a cărei piatră de temelie a fost pusă la 9 noiembrie 1784, în timpul episcopului Petru Petrovici al Aradului (1783-1786) și al protopopului George Ranisavlievici de Oradea. Lucrările de construcție au durat mai mulți ani, întâmpinându-se și unele greutăți. După patru decenii de la intrarea credincioșilor ortodocși cu slujba ecleziastică în biserica „cu Lună”, a sosit

²⁵⁴ Vezi: Fl. Dudaș, *op. cit.*, pp. 16-96.

²⁵⁵ Incendiul care a cuprins orașul avea să fie menționat și de preoți sau căntăreți pe filele unor cărți de cult: „În anul acest[a] 1836 și în luna lui iunie 7 zile s-au aprins Orade[a] Mare și a ars 8 optsute și 50 de case și au ars și Cetatea și Cotun[a] Varoș și bisericile toate, numai biserica grecilor din Orade[a] nu s-au nici atins de dânsa focul ce a mărăduit, dar ce[a] unită și altele toate au ars, într-o zi de duminică și a ținut focul patru zile. [...] În Orade[a] Mare mai înainte s-a aprins focul într-o zi de duminică, la 9 ceasuri. Scris-am eu, popa Toma Tirla, paroh în Șoimuș-Petreasa, iunie 17 zile, 1836” (*Minei*, mss. rom. copiat de Pavel Cotuna Muncăcianul în 1733 în Sacă Bihor), la Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, nr. 829, p. 321; vezi și însemnările de la nr. 827, p. 320; nr. 828, p. 321; nr. 830, p. 322; nr. 831, p. 322. Vezi și: Nicolae Fîru, *Din trecutul bisericii-catedrale ortodoxe române din Oradea. Focul din anul 1836*, în „L. R.”, anul XIV, nr. 13, 7 iulie 1934, pp. 114-115; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 106-107.

²⁵⁶ Fl. Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, p. 16.

²⁵⁷ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 33-34v.

²⁵⁸ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 16.

momentul sfințirii ei de către un ierarh. Biserica a fost târnosită la 11 iunie 1832 de episcopul Maxim Manuilovici al Vârșețului, pe atunci administrator al eparhiei vacante a Aradului, înconjurat de protopopii din Caransebeș și Vârșeț, de preoții din Oradea și cei din Velența²⁵⁹.

După sfințirea bisericii, activitatea ecleziastică mai importantă începe să se grupeze în jurul acestui locaș de cult. Din fericire, a scăpat ca prin minune în timpul incendiului din 1836, doar zidurile ei erau înnegrite de fum²⁶⁰. În mijlocul atâtor case prefăcute în cenușă, o singură clădire stătea întreagă privind spre cer și mulțumind lui Dumnezeu că a mântuit-o de dezastrul ce o amenința și aceasta era Biserica ortodoxă cea cu Lună, pe care, după cum spune un martor al acelor vremi, Dumnezeu a mântuit-o, drept răsplată credincioșilor pentru multele jertfe și dragostea fără margini cu care au contribuit la ridicarea și înfrumusețarea ei, dar și pentru statornicia lor în credința străbună²⁶¹.

Pentru repararea bisericii comunitatea ortodoxă de la biserica „*Adormirea Maicii Domnului*”, a apelat la ajutorul coreligionarilor de la Arad, Vârșeț și Timișoara, rugându-i prin episcopii lor, să adune ajutoare pentru sinistrați și refacerea bisericii din Oradea. De asemenea a solicitat Mitropoliei de la Carloviț ca să scutească biserica de a mai plăti o mai veche datorie dintr-un împrumut de 6 000 florini contactat în anul 1829. Răspunsul mitropolitului Ștefan Stratimirovici a fost însă negativ. În 19 iulie 1836, el răspunde că ar dori să satisfacă cererea orădenilor dacă acest lucru ar fi în puterea sa, dar suprema inspecție este rezervată locului preainalt, propunerea îi este greu să o facă cu atât mai mult cu cât chemarea sa este mai degrabă de a mări fondul nu de a-l diminua. La numai câteva zile de la stingerea incendiului, comunitatea întocmea devize pentru renovarea bisericii și a turnului. Nicolae Jiga ia asupra sa renovarea turnului și aurirea acestuia. Deși această biserică nu a ars, ca cea a uniților și a capucinilor, totuși fumul și funinginea au înnegrit-o în așa măsură încât o renovare exterioară devenise necesară. Un rol deosebit în renovarea

²⁵⁹ Il Pușcariu, *op. cit.*, vol. I, pp. 119-120. Amănunte despre biserică vezi la: Augustin Lucian, *Catedrala episcopală din Oradea (biserica cu „Lună”)*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-evocări”, pp. 254-260; Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, pp. 50-96.

²⁶⁰ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 83.

²⁶¹ Nicolae Firu, *Monografia bisericii sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Oradea, 1934, pp. 94-96.

bisericii l-a avut Nicolae Jiga, a cărui prezență, deși tânăr pe atunci, se face tot mai simțită, atât în viața comercială și administrativă a orașului, cât și în sânul comunității care-l cinstește cu demnitatea de episcop și mai târziu prim-episcop al bisericii, începând cu 1 ianuarie 1848²⁶². Cu toate greutățile financiare întâmpinate, în scurt timp, cu sprijinul episcopului Gherasim Raț, comunitatea reușește refecerea bisericii și intrării în normalitate. Ea devine principala biserică din Consistoriul eparhial de la Oradea, luând locul celei de la Velența.

III. 2. Reședința episcopală

Episcopul Gherasim Raț moștenea vechea reședință episcopală, a înaintașilor săi, începând cu Isaia Diacovici (1706-1708). Era situată pe malul drept al râului Mureș, în imediata vecinătate a bisericii catedrale²⁶³. La venirea episcopului Gherasim în scaunul eparhial arădean, reședința se afla „în cea mai desolantă stare, încât și episcopul stătea în ea cu primejduirea vieții”. Pentru repararea reședinței, mai ales că în ea funcționa și biroul consistorial, episcopul cere Mitropoliei de la Carloviț o subvenție din „fondul național”, comun cu sârbii, dar nu i s-a alocat nici o sumă. Repetatele demersuri nu au avut efectul așteptat. Mult mai târziu, în 1843, episcopul prezenta, pentru aprobare, documentația necesară continuării lucrărilor de renovare a reședinței episcopale, semn că între timp s-a primit aviz favorabil deschiderii șantierului²⁶⁴.

În timpul revoluției, episcopul a fost nevoit să-și mute sediul la Cuvin²⁶⁵, reședința episcopală de pe malul Mureșului având mult de suferit de pe urma bombardamentelor pornite din cetatea de peste Mureș²⁶⁶. Despre

²⁶² Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 85, 89-90.

²⁶³ Preotul și istoricul arădean Gh. Ciuhandu localizează reședința din vremea episcopului Gherasim Raț „pe locul, unde se găsește imobilul din strada Ion G. Duca nr. 18, în colțul format cu strada I. G. Duca și bulevardul Carol I, deci în colțul oblic de la imobilul liceului, unde fusese și catedrala veche. Locul acelei reședințe să fi fost identic cu imobilul cumpărat de Isaia Diacovici, primul episcop arădean”, cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 266, nota 2.

²⁶⁴ *Ibidem*, p. 266; Eugen Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8, p. 493.

²⁶⁵ Traian Magoș, *Biserica din Cuvin*, în „M.B.”, anul XXI, 1971, nr. 4-6, pp. 308-309.

²⁶⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 20/1849.

starea reședinței avem și mărturia episcopului făcută cu prilejul primei ședințe a Consistoriului eparhial arădean ținută în Arad la 9/21 august 1849, care menționa că: „pe timpul tulburărilor revoluționare în iarna trecută, Reședința episcopală din Arad, care a fost ridicată în lăuntrul liniei fortăreței într-una cu casa iarăși episcopală în aproapele Reședinței stătută prin foc, din cetate purces, au ars și de tot nelocuivere s-au făcut”. În această situație, episcopul este nevoit să se mute „în casa din Cuvin a feciorului său celui natural, protopresviterul Terențiu Rațiu²⁶⁷, unde acum din toamna anului 1848 se află locuind”²⁶⁸.

Datorită stării de degradare a reședinței, vicarul consistorial Ioan Chirilescu, după Sinodul eparhial din 1849, a fost nevoit să caute altă locație pentru sediul vicariatului, repartizându-i-se o casă, destul de modestă, în Chișineu-Criș dar, „cu mult mai bine a împlinit pofta vicarului prin aceea că de ședință vicarială desemnă Casa domonială din Șiclău, carea stă din trei chilii, cuină de lipsă, cămară, staul, șopron, ocol mare și o grădină mare, iară de locul sfătuirilor sinodale vremelnice întrebuița partea cea mare din casă, atinsa din Chișineu care sunt de o casă mare și două chilii mai mici și are o deschilinită eșire”²⁶⁹.

Prin punctul 13 al Sinodului eparhial din 1850, s-a pus în discuție problema reședinței episcopale de pe malul Mureșului, care prin „detunările din vecina cetate împărătească spre orașul Arad, aprinzându-se”, Sinodul eparhial „ruga pe Prea Înălțata Sa Maiestate: ca nainte de toate să se îndure cu părintească bunăvoire a mijloci pentru dieceza aceasta ridicarea unei reședințe potrivite demnității episcopești”, însă nu s-a realizat nimic²⁷⁰.

După moartea episcopului Gherasim Raț (august 1850), reședința eparhială a fost mutată, numai provizoriu, la așezământul ecleziasc de la Arad-Gai, ctitoria episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768). Nici această reședință nu era însă într-o stare prea bună. La urcarea episcopului Gherasim Raț în scaunul episcopal, află moșia de la Gai fără îngrăditură și avizată a fi despărțită de alte proprietăți vecine, prin șanțuri, în care privință chiar se

²⁶⁷ Episcopul Gherasim Raț a stat la Cuvin în casa preotului Dimitrie Suciș nu în cea a lui Terențiu Raț despre care nu cunoaștem să fi funcționat ca preot în parohia Cuvin.

²⁶⁸ Eduard I. Găvănescu, *Ședințele din 1849 ale Consistoriului Eparhiei arădene*, în „Hotarul”, anul III, nr. 1, ianuarie 1936, p. 4.

²⁶⁹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar: Protocolul prezidial al vicarului episcopesc din anul 1849, f. 22v-23.

²⁷⁰ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului 1848-1860, Documentele anexe*, Oradea, 2003, p. 224.

naște un scandal cu orașul Arad²⁷¹. Deși nu dispunem de date, credem că episcopul a efectuat unele reparații la conac și paraclisul de la Gai, mai ales că nici vechea reședință de pe malul Mureșului nu era într-o stare prea bună. Vechea reședință episcopală de pe malul drept al Mureșului a fost demolată în 1861, odată cu biserica catedrală.

Încă de la începutul înființării, Consistoriului eparhial de la Oradea funcționa, în condiții mai mult decât modeste, într-o locație din Oradea-Velența. Ea nu dispunea nici măcar de un spațiu unde să fie depozitată arhiva consistorială, decât într-o pivniță, episcopul cerând în acest caz intervenția mitropolitului²⁷².

Construcția clădirii, începută în 1762, este terminată în anii următori. Era un edificiu cu două nivele, acoperișul din lemn și șindrilă, pivniță și acareturi în curte. Dintr-un inventar de la anul 1829, de ci după șase decenii, clădirea, la etaj cu patru camere, necesita urgente reparații la lemnărie și acoperiș. La parter se aflau bucătăria, sufrageria, cămara pentru alimente, iar lângă anexele gospodărești un grajd pentru șase cai. În sala Consistoriului existau: o masă lungă, din lemn, un scrin pentru păstrarea actelor, alt scrin vechi, două mese (una de birou), iar pereți o icoană înfățișându-l pe Sf. Mucenic Gheorghe, portretul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768) și un altul al împăratului Francisc I. În încăperea destinată personalului de serviciu exista un scrin mare, vechi, iar în arestul sau temnița consistorială o masă și două scaune²⁷³.

Distrusă la sfârșitul secolului al XVIII-lea²⁷⁴, mai târziu a fost refăcută, dar, în incendiul din 7/19 iunie 1836, reședința consistorială a fost mistuită până în temelii²⁷⁵. Episcopul Gherasim Raț a hotărât reclădirea reședinței, încuviințând, prin circulara din 28 octombrie 1836, instituirea unei colecte, cerându-se parohiilor să contribuie măcar cu 5 florini „din lada sa”, iar în duminici și sărbători, „îndată după cetirea Evangheliei să umble un tas întru treaba aceasta”²⁷⁶.

²⁷¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 266-267.

²⁷² *Ibidem*, p. 266.

²⁷³ Florian Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, Oradea, 2005, pp. 20.

²⁷⁴ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 193, p. 472.

²⁷⁵ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 119. La 21 septembrie 1836, episcopul Gherasim Raț trimitea o circulară tuturor parohiilor prin care iniția o colectă pentru refacerea bisericii din Oradea-Velența, cf. A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 33-34v.

²⁷⁶ *Ibidem*, reg. 5 (1832-1852), f. 33-34. Pentru amănunte vezi: *Actele sinoadelor eparhiale ale eparhiei ortodoxe române ale eparhiei Orăzii Mari, anii 1921-1922*, Oradea, p. 135; Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 21.

Planul și devizul noului edificiu au fost realizate, în 1846, de arhitectul militar George Scmidt, întreaga lucrare fiind evaluată la suma de 5 185 florini. Izbucnirea revoluției din 1848-1849 au stopat demersurile pentru deschiderea șantierului de construcție. Evenimentele din timpul revoluției de la 1848-1849 au stagnat demersurile, iar în decembrie 1850, patriarhul Iosif Raiacici, scria administratorului eparhial, Patrichie Popescu, să ceară Consistoriului de la Oradea-Velența o dare de seamă despre banii adunați până la acea dată pentru ridicarea reședinței consistoriale și despre starea materialului rămas din vechea reședință. Mulți ani la rând, după incendiu, biroul consistorial a fost adăpostit în casa lui Atanasie Boțco²⁷⁷, protopop și președinte al Consistoriului eparhial până în anul 1859.

Dacă biserica a fost refăcută într-un timp relativ scurt, lucrările de refacere ale reședinței consistoriale au întârziat foarte mult. Într-o scrisoare din 31 martie st. v. 1854 adresată episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului (1853-1873), protopopul Atanasie Boțco menționa că „de 18 ani, deci din 1836, ține în casa sa Consistoriul, cancelaria și arhiva pentru care a cerut chiria legală în mai multe rânduri fără nici o urmare”²⁷⁸.

În 1858 se iau măsuri pentru cumpărarea unei case consistoriale. Din lipsa mijloacelor financiare, numai în anul 1860 s-a putut cumpăra o casă destinată desfășurării activității Consistoriului eparhial²⁷⁹.

²⁷⁷ Protopopul mărturisește că după incendiul din 1836, el însuși a fost nevoit să locuiască, timp de câteva luni, în pivniță. Cf. Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 21.

²⁷⁸ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 119; Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, p. 32.

²⁷⁹ Idem, *Eparhia Aradului și a Bihorului*, pp. 143-148.

Capitolul IV

Clerul de mir

IV. 1. Pregătirea intelectuală a clerului

IV. 1. 1. Câteva considerații

Instituită de Domnul Iisus Hristos, preoția are ca misiune esențială o întreită putere, de a sfinți, a învăța și a conduce parohia încredințată. Hirotonia, una dintre cele șapte Taine Sfinte ale Bisericii, dă acesteia structura ierarhică, puterile spirituale venind de sus, transmise de Domnul Iisus Hristos și nu de reprezentanții comunităților. În consecință, preotul este chemat să-și rânduiască viața și întreaga conduită, felul de a fi, mersul, cuvintele lui și în toate celelalte lucruri să nu transpară decât seriozitatea, cumpătarea și religiozitatea. Să evite chiar și greșelile ușoare ce ar părea însemnate la ei, așa încât faptele lor să trezească respectul tuturor membrilor comunității. Preotul trebuia să mențină liniștea satelor, să-i instruiască pe enoriași în legătură cu tot ce le este folositor în „veac și pentru veșnicie”²⁸⁰. Pentru ca toate acestea să fie realizate, una din sarcinile majore ce intra în preocupările ierarhiei ecleziastice superioare, era de a asigura o educație bună aspiranților la preoție prin instituirea unor școli clericale.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în Banat, Arad și Crișana se înregistrează semnificative mutații în plan economic, cu ecouri și în sfera culturală a românilor, la aceasta contribuind și măsurile luate de cercurile guvernamentale din acea vreme, în spiritul epocii Luminilor, pentru educarea supușilor. Chiar dacă inițial se urmărea formarea unei mase de supuși care să posede un minim de instrucție și să răspundă cerințelor impuse de economia mercantilistă a vremii, ulterior „primele instituții naționale legal

²⁸⁰ Michel Vovelle, *Omul Luminilor* (Traducere de Ingrid Ilinca, Postfață de Radu Toma), Iași, 2000, p. 260.

recunoscute românilor – Școala și Biserica – se transformă în forțe de disoluție, constituind cei mai importanți factori de educație națională”²⁸¹.

Între instituțiile care au promovat conștiința națională și au contribuit la educația și întărirea elementului românesc din părțile arădene și ținutul Crișanei, la începutul veacului al XIX-lea, sunt Preparandia și Institutul Teologic din Arad.

IV. 1. 2. Preparandia

Înmulțirea numărului de școli sătęști de la cumpăna veacurilor XVIII și XIX, mișcarea desfășurată de cărturari ca Constantin Diaconovici-Loga (1770-1850), Dimitrie Țichindeal (1775-1818), Moise Nicoară (1784-1861) și Iosif Iorgovici (1792-1820) și pentru emanciparea națională, bisericească și culturală a românilor din părțile vestice, precum și ajutorul acordat armatei imperiale în luptele purtate împotriva lui Napoleon, au fost principalele motive care au determinat cercurile vieneze să aprobe înființarea Preparandiei din Arad (1812)²⁸², important factor de cultură ce s-a numărat printre „acele forțe care au contribuit la formarea conștiinței naționale a românilor”²⁸³.

Preparandia arădeană se înscrie în rândul așezămintelor care au jucat un rol important în mișcarea culturală, bisericească și națională a românilor din Arad, Banat și Crișana. Ea se situează printre instituțiile care au contribuit la formarea conștiinței naționale a românilor din aceste părți, datorită activității cadrelor didactice care au slujit aici, dar și a absolvenților școlii, care au răspândit în mijlocul românilor ideile de libertate și unitate națională.

Primii profesori ai școlii au fost preotul Dimitrie Țichindeal, catihet și director al noii instituții, Constantin Diaconovici-Loga, profesor de gramatică și stil, Iosif Iorgovici, profesor de geografie și matematică, și Ioan Mihuț, căruia i-a revenit responsabilitatea predării pedagogiei și metodicii²⁸⁴.

²⁸¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 122.

²⁸² Pentru istoricul Preparandiei ne folosim de lucrarea lui T. Botiș, *op. cit.*, pp. 316, 317, 432-440.

²⁸³ Vasile Popeangă, Eduard I. Găvănescu, Victor Țărcovnicu, *Preparandia din Arad*, București, 1964, p. 12.

²⁸⁴ Amănunte privind activitatea primilor profesori vezi la: Avram Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, 1912, 32 p.; T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic greco ortodox român din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei*

Atribuțiile de director local erau îndeplinite de Sava Arsici, în a cărei casă, denumită Rehkoph²⁸⁵, a funcționat școala în primii ani de la înființare²⁸⁶.

La începutul arhipăstoririi episcopului Gherasim Raț, Preparandia funcționa într-o clădire zidită în 1817, care în decursul timpului a suferit mai multe stricăciuni. În 1838, într-un raport eliberat de căpitanul orașului Ioan Lukácsy, se menționa că „acoperișul e stricat într-atâta încât ploaie în casă și grinzile au început să putrezească. Păreții umeziți în timp de furtună, amenință cu prăbușirea. Nu este gard în jurul casei, așa că oricine poate conturba prelegerile spre sminteală tinerimei. Chiar și vecinii au făcut arătare contra acestor stări și l-au rugat să îndrume direcțiunea Institutului la îndreptarea lor”. În 1847 se pune problema vânzării clădirii și construirii unui alt local pentru școală, mai corespunzător desfășurării procesului de învățământ. Izbucnirea revoluției din 1848-1849 stagnează planurile directoratului Preparandiei până după anul 1850.

Între 1835-1850, perioada episcopatului lui Gherasim Raț, școala a avut o serie de profesori care, prin munca desfășurată au ridicat Aradul în postura de centru al culturii naționale românești din Banat și Crișana. Dintre cadrele didactice care au funcționat în această perioadă amintim pe Dimitrie Constantini (1817-1845), Alexandru Gavra (1821-1876), Constantin Ioanovici (1842-1851), dr. Atanasie Șandor (1843-1879), Ioan Rusu (1850-1882), Dimitrie Ionescu (1833-1842), Alexie Popovici (1843-1846), Vincentiu Babeș (1846-1849).

Din anul 1815 până în 1846, preotul Grigorie Lucacic a funcționat în postul de catehet al școlii, paralel cu îndeplinirea atribuțiilor de protopop al Ineului, demnitate în care a funcționat între 1829-1848. Ca și catihet a funcționat până la începutul anului 1847 când, Eugen Giurcovici, inspectorul școalelor naționale, la 19 ianuarie 1847 cere Consistoriului eparhial înlocuirea lui Grigorie Lucacic, care, „cu penzie de 200 fl. argint pe an, s-au pus în statul odihnei, pe care vacantă făcută catedră trebuieșce alt individ a se propune”²⁸⁷. Conducerea școlii a fost asigurată, pe rând, de Dimitrie Constantini (1817-1842), Constantin Ioanovici (1842-1848, 1849-1850) și Alexandru Gavra (1848-1849, 1850-1853).

(*Școlii normale*) greco ortodoxe române din Arad, Arad, 1912, 192 p; T. Botiș, *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, pp. 9-414; V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, pp. 23-41.

²⁸⁵ Despre locul unde era situată casa lui Sava Arsici, T. Botiș menționează: „Rehkoph (capul căprioarei) situată la colțul nord-estic al străzii Căprioarei (Őz-utca, mai apoi Csernovics Péter), azi strada Alexandru Gavra din suburbiul sârbesc (Rácváros) al orașului Arad”, cf. T. Botiș, *op. cit.*, p. 309.

²⁸⁶ Dimitrie Țichindeal, *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi*, în T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, 153-192.

²⁸⁷ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 82. Circulara din 23 ianuarie/4 februarie 1847 a Consistoriului eparhial arădean.

În cei cincisprezece ani cât a funcționat episcopul Gherasim Raț, au absolvit cursurile Preparandiei un număr de 362 elevi, cei mai mulți în anul școlar 1839-1840 (40), iar cei mai puțini în anul școlar 1835-1836 (11). În anul școlar 1848-1849 cursurile școlare nu au avut loc. Absolvenții proveneau din șapte județe, cei mai mulți din Timiș (29,28 %), Arad (27,90 %) și Caraș-Severin (21,27 %), iar cei mai puțini din Torontal (8,28 %), Bihor (5,54 %), Bichiș (2,76 %) și Cenad (2,20 %) ²⁸⁸.

Pe lângă rolul pe care și-l asumă ca susținătoare a mișcării de emancipare națională, ecleziastică și culturală, Preparandia trimite în parohiile din mediul rural o remarcabilă pleiadă de dascăli, mulți fiind hirotoniți preoți, chemați să lumineze enoriașii, realizându-se o suprafață mai mare de contact cu masa românilor, o grupare cu rosturi importante în mișcarea națională, care va sprijini dezideratele românilor ²⁸⁹.

IV. 1. 3. Institutul Teologic

Problema educației clerului, făcea parte din măsurile luate de Curtea din Viena pentru a-și apropia masele. În egală măsură era interesată în educația clerului și Mitropolia de la Carloviț, însă pentru motive diferite. Intențiile lui Iosif al II-lea cu privire la educația clerului sunt zădărnice de împrejurările externe cu care era confruntată monarhia, de rezistența nobililor, ba chiar și vederile deosebite, în această privință a mitropoliei din Carloviț. În timp ce Curtea din Viena milita pentru un „seminar general” pentru ortodocșii din întreg Imperiul, mitropolitul dorea înființarea de școli clericale în toate diecezele, după modelul celei din Carloviț. În cele din urmă, a biruit ideea mitropolitului.

În 1820, mitropolitul propune reorganizarea a 5 școli clericale după un plan al său, în două etape, cu durată de 3 ani, având la bază școli pregătitoare. Cea de la Carloviț va deservi Episcopiile Srem, Bacika și Buda, cea de la Pacraț pentru Episcopiile de Pacraț și Carlstadt din Croația și Slovenia, celelalte trei vor fi eparhiile Vârșeț, Timișoara și Arad, unde se află cea mai numeroasă populație ortodoxă. Din planul mitropolitului numai la

²⁸⁸ Cf. T. Botiș, *op. cit.*, pp. 432-440. La unii absolvenți autorul nu menționează locul de proveniență.

²⁸⁹ N. Bocșan, L. Gyémánt, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, II, 1973, pp. 345-361; L. Gyemant, N. Bocșan, V. Faur, *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în vol. „Satu-Mare. Studii și comunicări”, IV, 1980, pp. 184-185.

Timișoara nu s-a putut înființa. În schimb, la Arad se va înființa un Institut Teologic numai cu limba de predare română, iar la Vârșeț cu două secții: sârbă și română (1822).

La înființarea și propășirea Institutului Teologic, Gherasim Raț, ajuns mai târziu episcop, își are partea lui de contribuție și merit. Nu s-a despărțit de Institut nici după ce ajunge în scaunul de episcop, străduindu-se să-l doteze cu un corp didactic cât mai bine ales și pregătit, l-a pus în slujba marilor interese ale Neamului și Bisericii românești, pentru a pregăti generația înfăptuirilor de mai târziu.

Încă de la deschiderea cursurilor clericale²⁹⁰, în 1822, preotul Gavriil (Gherasim) Raț, alături de preotul Gavriil Giulani, capelan în Curtici, a funcționat ca profesor, cei doi fiind caracterizați ca „cei mai învățați membrii ai clerului diecezan”, având și ei o contribuție și merit deosebit la deschiderea Institutului. Încă de la început (februarie 1823), Gherasim Raț a deținut și conducerea școlii până la sfârșitul primului semestru al anului școlar 1834-1835.

La început, cursurile s-au ținut în casele cetățeanului Andrei Orlov, situate la marginea dinspre Mureș a străzii Mielului (Bárány utca), mai apoi piața Petőfi, Moise Nicoară de mai târziu, în imediata vecinătate a reședinței și catedralei episcopale. Înainte de 1848 plăteau o chirie anuală de 510 fl., iar după redeschiderea cursurilor în anul 1852, suma de 1 000 fl.

În primul an școlar, preotul profesor Gavriil (Gherasim) Raț, predă *Teologia dogmatică* iar în anul al doilea *Măiestria Tâlcuirii Sfintei Scripturi*, *Teologia morală* și *Metodul catehizației*. Din anul școlar 1824-1825, în cursul al II-lea, a predat și *Retorica bisericească*. Profesorul Gavriil Giulani predă *Teologia pastorală* și *Istoria bisericească*. În cursul al doilea predă și *Geografia politică*.

Dându-și seama că, disciplinele predate este imposibil ca elevii să și le însușească „cu bun sporiu și cu ceva rod”, în cei doi ani de studii, cei doi profesori, la 20 iulie 1825, înaintează un memoriu episcopului Iosif Putnic, administratorul diecezei arădene 1818-1828 și 1830), „ca să se milostivească părintește a slobozi științele teologicești în Institutul acesta în curgere de trei ani să se propună”. Cei doi erau convinși că prin ridicarea anilor de studii să crească nivelul de pregătire intelectuală a candidaților la preoție.

Memoriul a fost apreciat și de mitropolitul Ștefan Stratimirovici (1790-1837) al Carlovițului, și odată cu începutul anului școlar 1826-1827, „cursul

²⁹⁰ Pentru istoricul Institutului Teologic ne orientăm după lucrarea lui T. Botiș, *op. cit.*, pp. 295, 296, 523, 525-526, 527, 530, 571-574, 589-590, 591, 632, 642, 645, 663-666, 682-694.

studiului teologic se ridică de la 2 la 3 ani” Memoriului i-a fost alăturat și un plan de studiu conform căreia se predau, în cele trei cursuri teologice, următoarele discipline de învățământ: *Istoria Noului Testament* (anul I), *Istoria Vechiului Testament* (anul III), *Măiestria Tâlcuielii Sfintei Scripturi* (anul III), *Istoria bisericească* (anul I și II), *Teologia dogmatică* „dimpreună cu Polemica” (anul I și II), *Teologia morală* (anul I și II), *Teologia pastorală* (anul III), *Retorica bisericească* (anul II și III), *Pedagogia și Metodica* (anul I și II), *Gramatica română* (anul I) și *Epistolografia* (anul III)²⁹¹.

Predarea acestor discipline urma să fie împărțite între cei doi profesori. Gavriil Raț predă: *Teologia dogmatică*, *Teologia morală*, *Măiestria tâlcuielii Sfintei Scripturi*, *Metodul catehizației* și *Retorica bisericească*, iar profesorul Gavriil Giulani predă: *Istoria Vechiului și a Noului Testament*, *Istoria bisericească* și în legătură cu aceasta *Geografia matematică, politică și fizică*, *Teologia pastorală*, *Gramatica română* și *Epistolografia*²⁹².

Conform unei noi programe de învățământ, începând cu anul școlar 1834-1835, se propun următoarele discipline teologice²⁹³:

	Semestrul I	Semestrul II
Cursul I	1. <i>Pedagogia cu Catehetica</i> ; 2. <i>Gramatica limbii române</i>	1. <i>Teologie dogmatică</i> (partea I) 2. <i>Metodul catehizației</i>
Cursul al II-lea	1. <i>Teologia dogmatică</i> (partea II) 2. <i>Istoria bisericească</i> 3. <i>Retorica bisericească</i> (partea I)	1. <i>Teologia dogmatică</i> (partea III) 2. <i>Istoria bisericească</i> 3. <i>Retorica bisericească</i> (partea II).
Cursul al III-lea	1. <i>Teologia pastorală</i> 2. <i>Teologia morală</i> 3. <i>Retorica</i> (partea III)	1. <i>Teologia pastorală</i> 2. <i>Teologia morală</i> 3. <i>Stilul oratorical</i> (omiletica practică)

Această programă se va menține până după contopirea Institutului Teologic cu Preparandia, înființându-se Institutul pedagogic-teologic (1875-1876).

De la profesorul Gavriil (Gherasim) Raț, din perioada cât a funcționat ca profesor la Institutul Teologic, ne-au rămas, în manuscris, un curs de *Teologie*, unul intitulat *Prolegomena methodului catihizării*, iar cel de-al treilea, *Prolegomena retoricii bisericești*, copiate de teologul Ioan Berar și o mică parte de Nicolae-Nifo Bălășescu. Cel de-al patrulea manuscris este un curs de *Teologie dogmatică*, la care s-a început copierea în 1827 de

²⁹¹ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 571-574.

²⁹² *Ibidem*, p. 574.

²⁹³ *Ibidem*, p. 577.

Ioan Berariu și continuat apoi de alți doi teologi, ca în sfârșit să apară și scrisul lui Nicolae-Nifon Bălășescu. Tot din aceeași perioadă se păstrează cursurile: *Începutul pastoralului* și *Intrarea către datotințele preoțești*, scrise de Ioan Berariu pe baza prelegerilor preotului profesor Gavriil Giulani. Tot acestui profesor i se atribuie a fi autorul cursului de *Istoria Bisericii a Testamentului Vechi*. Toate aceste manuscrise au ajuns în Biblioteca Academiei Române prin intermediul lui Nicolae-Nifon Bălășescu „auzitoriu de teologie în Arad”²⁹⁴.

Și în Institutul Teologic arădean, examenele se țineau semestrial. Din anul școlar 1832-1833, când începutul anului școlar era la 1 octombrie, termenul examenelor semestriale erau sfârșitul lunii februarie și sfârșitul lui iulie. Ele se țineau de regulă într-o zi, sub conducerea episcopului, ori al unui comisar consistorial. După terminarea examenelor, candidații se clasificau din obiectele de învățământ, iar rezultatele erau înaintate Consistoriului eparhial din Arad, Mitropoliei de la Carloviț și Consiliului Locumtenențial regesc, mai târziu și Episcopiei de la Timișoara, care neavând școală teologică, își trimitea aspiranții la preoție la Institutele Teologice din Arad, Vârșeț sau Carloviț. Până în 1860, clasificările se făceau în limba latină, apoi în limba română²⁹⁵.

După promovarea în scaunul de episcop, Gherasim Raț a purtat în continuare o grijă deosebită Institutul teologic pe care l-a slujit încă de la întemeiere. După plecarea sa, locul său este ocupat de Dimitrie Iacobescu cancelist consistorial la Arad. În 1836, pleacă de la catedră și profesorul Gavriil Giulani, fiind instituit în postul de protopop al Butenilor, în locul său fiind numit protosinghelul Grigorie Gh. Chirilovici administratorul mănăstirii Hodoș-Bodrog, fost protopop al Șiriei și paroh în Galșa. A funcționat ca profesor titular al catedrei de *Teologie pastorală* până la sfârșitul anului școlar 1837-1838. Pentru celelalte discipline au fost instituiți ca profesori preoții Petru Varga din Nădlac și Petru Popovici din Almaș, care au funcționat până în 1839 când au trecut din nou la parohie.

Cei doi funcționează până la sfârșitul anului școlar 1839-1840, când, educația tinerimii este încredințată lui Patrachie Popescu ierodiaconul mănăstirii Hodoșului „motivo cognitarum ejus qualitatum”, de profesor primar al școlii, iar cealaltă catedră a fost încredințată lui Ghenadie Popescu,

²⁹⁴ B. A. R. București, *Cabinetul manuscrise, Mss rom. nr. 681, 682, 683, 684*, la Eugen Greucean, *Contribuții cu privire la legăturile lui Nicolae-Nifon Bălășescu (1806-1880)* cu *Episcopia Aradului*, în „M. B.”, anul XXXIV, 1984, nr. 11-12, p. 761.

²⁹⁵ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 695-606.

„ierodiacon al Hodoșului absolvent al științelor în Universitatea Pestană, fost în reședința mea doi ani cancelist și viconotar. Abilitatea ambilor în creșterea și conducerea tinerilor o am probat-o în anul școlar precum și purtarea și curățenia moravurilor”, scria la 24 august 1840 episcopul Gherasim mitropolitului de la Carloviț. Îi cerea mitropolitului consimțământul pentru numirea lor. La 2 septembrie 1840, în scrisoarea de răspuns, mitropolitul îl certa pe episcopul arădean pentru numirea celor doi. „După ce prin scrisoarea din 28 martie/6 aprilie 1839 nr. 183 ți-am propus de profesor primar pe preotul și notarul consistorial Ioan Oprea și pe ierodiaconul Patrachie Popescu și înțelegând că primul a murit, ceea ce Prea Sfinția Ta nici atunci nici în anul acesta nu mi-ai relatat oficios m-am și îndoit de adevărul lucrului. De atunci ar fi trebuit numit alt profesor. Din scrisoarea Prea Sfinției Tale am înțeles că ai aplicat la catedra II-a din propria-ți autoritate pe un oarecare Ghenadie Popescu iar pe Patrachie Popescu ca profesor primar. Cu toate că aprob cu plăcere toate laudele relatate în scrisoarea Prea Sfinției Tale neplăcerea mea că pe profesorul secundar l-ai numit în chip arbitrar, fără nici o propunere făcută aici. În astfel de stare a lucrului nu recunosc meritul profesoratului său și chitanța trimisă pentru plata salariului său puteam s-o înapoiez dar pe nevinovat pentru vină nu am vrut să-l pedepsesc. Nu știu dacă aceasta n-ai făcut-o cumva în disprețul autorității mele. Cât despre profesoratul legal și ordinar al numitului Ghenadie Popescu nu am nimic altceva decât ca Prea Sfinția Ta să fi făcut propunerea în chipul convenit împreună cu trimiterea actelor despre cvalificațiunea lui intelectuală și morală”. În încheierea epistolei, mitropolitul îi cere episcopului arădean să-i trimită date despre studiile ierodiaconului Ghenadie Popescu²⁹⁶.

Este limpede că mitropoliutul sârb de la Caloviț nu-l dorea pe Ghenadie Popescu, dar episcopul Gherasim își pusese mari speranțe în el. Se vede că ierarhul arădean era stăpân pe situație și conducea Episcopia Aradului după cum îi dicta conștiința sa de bun român, fără a accepta amestecul ierarhiei sârbe de la Carloviț. Din acest motiv, și din altele, nici el nu era pe placul mitropolitului care și după ce va încuviința pe cei doi, va căuta mereu să-i îndepărteze de Arad.

Abia în 1841 episcopul Gherasim trimite datele cerute de mitropolit, arătând că ierodiaconul Patrachie Popescu este cunoscut ca profesor primar al școlii clericale. Cât despre ierodiaconul Ghenadie Popescu trimite

²⁹⁶ Gh. Lițiu, *Profesorii clericali Patrachie și Ghenadie Popescu*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 44, 29 octombrie 1944, p. 347; vezi și P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 376-380; Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 81-82.

atestatele școlare și arată că de aproape doi ani, îndeplinește funcția de cancelist și interpret consistorial. „N-a petrecut deloc în noviciat aceea e cauza că apropiindu-se anul școlar a trebuit să prevăd catedra profesorului II-lea; având în vedere calificările lui precum și meritele care pe lângă Consistoriul meu și le-a câștigat vreme de doi ani, precum și împrejurarea că nu cunosc un alt individ mai capabil pe lângă mine și pentru oboselile depuse răsplătindu-l, nu văd nici o împiedecare ca Excelența Voastră să nu consimtă la confirmarea lui, cu atât mai mult cât, în anul trecut în calitate de profesor secundar a prestat toate acelea ce de la el pe dreptate se puteau pretinde. La care motive adaug și acela: Excelența Voastră încă dorește ca școlile noastre clericale să fie provăzute cu bărbați culți și ați, iar numitul bărbat, mie destul de cunoscut că e unul din aceștia”²⁹⁷.

Cei doi profesori numiți de episcopul Gherasim, erau tineri și înzestrați cu frumoase calități intelectuale. Patrachie Popescu primește și conducerea școlii clericale, însă nu considera activitatea didactică drept una colaterală activității ecleziastice. El caută, alături de Ghenadie Popescu, să înlătore multe scăderi existente în Institutul Teologic.

În perioada celor doi profesori, pentru o mai bună disciplină în Institutul Teologic, au redactat *Rânduiala după care va avea fieștecare cleric a se purta și a-și întocmi îmbrăcămintele sale*, care cuprindea următoarele dispoziții: „Purtarea unui fieștecăruia cleric să pofteste să fie după cum urmează bine întocmită. Părul capului să și-l tungă fiește carele după cuviință, mustățile să le radă de tot, sau să le scurte, barba să nu fie nici la unu mare. Păr lung de înainte ori de înapoi, frunte acoperită, julufi sloboziți și mustețe sucite nu se vor suferi. Îmbrăcămintele trupului așa și le va întocmi tot însul, cât din creștet până în tâlpi necuviincios statului său nimic să nu arate pe sine. Capul se va îngriji fiește carele a și-l acoperi cu colop, ori căciulă de postav după cuviință, din care pricina colop de tot mare ori ruginit, sau rupt; și iarăși căciulă albă ori neagră de oaie, sau de postav cu ciucuri ori alte țifărășaguri nici unul nu va îndrăzni a purta. Grumazul și-l va învălui tot însul cu maramă; pieptarul îl va încopcia; și haina deasupra va căuta să fie cuviincioasă precum și nădragii, despre carii să însemnează încă să nu fie pistriți; iară cismele să fie mici, după picioare întocmite, și întru toate aceste cea mai mare curățenie. Cătră aceste să așteaptă de la tot însul, ca întru toate curățenia strâns să o păzească, degetile cu inele sau altceva de păr făcut să nu și le lege și urechile cu cercei să nu și le împodobească”.

²⁹⁷ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 374.

Tot cu contribuția lui Patrachie Popescu se introduce *Rânduiala după carea tinerimea clericală fără strămutare precum la ceasul cântării așa în s. Biserică a sta a avea*. Locul unde aveau să stea teologii în biserică era în partea dreaptă din naia bisericii catedrale, iar în aripa stângă stăteau preparanzii. „O hartă arăta locul permanent al fiecărui elev, din care se puteau ușor controla cei ce absentau, ori nu observau cuvenita evlevie și atenție”.

La 26 februarie 1840, Patrachie și Ghenadie Popescu, pun bazele bibliotecii Institutului Teologic. În acel an când Patrachie Popescu întocmește primul inventar al bibliotecii, erau 283 de cărți înregistrate dintre care: 67 tipărite în limba română, 87 în limba latină, 36 în limba germană, 4 în limba franceză, 11 în limba maghiară, 76 în limba sârbă și două în limba greacă. Reținem diversitatea lingvistică a tipăriturilor, fapt care ne oferă o imagine clară asupra posibilităților de realizare a unor interferențe educative pe plan cultural. În 1848-1849, biblioteca dispunea de 339 cărți. În 1844, Patrachie Popescu, pentru „augumentarea bibliotecii”, a înființat *Fundațiunea Patrachie Popescu*²⁹⁸.

Patrachie Popescu stă la conducerea Institutului Teologic până în 8 octombrie 1844, când, mitropolitul Iosif Raiacici, sub pretext că are lipsă de el, l-a transferat la Carloviț în calitate de profesor de limba română la teologia sârbească de acolo și-l înaintă la rangul de protosinghel, asesor consistorial și prepozit al mănăstirii Iazac.

Plecarea lui Patrachie Popescu din Arad a fost una din cele mai mari lovituri pe care mitropolitul de la Carloviț a dat-o intereselor superioare românești și una din pierderile de neînlocuit. Mitropolitul, prin scrisoarea expediată din Pojon la 4 octombrie 1844, căuta să se justifice pentru transferul lui Patrachie Popescu. El menționa că „utilitatea ierarhiei noastre cere ca pe lângă Institutul Teologic din Carloviț să se instituie o catedră de limba română. Pentru aceasta am hotărât a chema și a numi pe Patrachie Popescu, cunoscător al limbilor slavice și latine de profesor și interpret al acestei limbi”. În răspunsul său la scrisoarea mitropolitului, episcopul arădean arăta că „chemarea acestuia la Carloviț l-a pus în mare perplexitate. Luând în socoteală că același om îndeplinește funcția de profesor, de notar și de catihet în școlile gimnaziale de cinci ani spre mulțumirea mea și a Consistoriului meu, considerând și aceea că eu nu aflu pe nimeni care pe numitul Patrachie Popescu în toate amintitele funcții îndeplinite de el să-l

²⁹⁸ Pentru Biblioteca Institutului Teologic vezi amănunte la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 376-378.

poată suplini, m-am gândit să nu-l trimit de aici până ce nu voi comunica hotărârea lui, Excelenței Voastre. – Acum arătând că vrea să se supună hotărârii Excelenței Voastre, îl trimit de bună seamă cu grea vătămare amintitelor slujbe [...] căci eu văd a fi mai mare lipsă de dânsul aici decât la nou înființata catedră de limba română unde s-ar putea aplica și alți indivizi care nu au asemenea funcții”²⁹⁹. După plecarea lui, conducerea școlii este încredințată lui Ghenadie Popescu.

Din anul școlar 1843-1844, episcopul Gherasim Raț îl numi ca profesor de „gramatică valahă” pe preotul Ioan Raț paroh în Sâmbăteni, viitor protopop al Aradului. De profesor secundar este numit preotul Arsenie Popovici, paroh în Pâncota, iar cu începutul anului școlar 1845-1846, este numit notarul consistorial Dimitrie Antonovici care a funcționat neîntrerupt până la sfârșitul anului școlar 1847-1847, care, din cauza mișcărilor revoluționare n-a putut fi terminat.

În perioada de dinaintea revoluției de la 1848-1849, școala clericală se ținea la Naiman, „gazda cășii unde s-au ținut școala” unde după revoluție, până în august 1849, au fost „rechizitele școlare în păstrarea sa”³⁰⁰. Noul an școlar 1848-1849 nici nu s-a început. La 11/23 februarie 1849, episcopul Gherasim aducea la cunoștința Ministerul de Culte că clădirea în care funcționa Institutul Teologic a fost bombardată³⁰¹. În această situație cursurile clericale au fost suspendate pe toată perioada cuprinsă între 1848-1852.

În cei treisprezece ani cât au funcționat cursurile teologice în perioada episcopului Gherasim Raț, s-au înregistrat un număr de 478 absolvenți, cei mai mulți în anul școlar 1837-1838 (69), iar cei mai puțini în anul școlar 1835-1836 (23). Absolvenții proveneau din nouă județe, cei mai mulți erau din Bihor (30,07 %), Arad (28,45 %), Timiș (16,73 %), iar cei mai puțini din județele Caraș-Severin (8,36 %), Torontal (2,92 %), Bichiș (1,88 %), Cenad (0,62 %), Zărand (0,20 %) și Sibiu (0,20 %)³⁰².

Dintre absolvenții din această perioadă amintim: Isaia Secula (1835)³⁰³, Simion Giulani (1836)³⁰⁴, Porfirie (Patrichie) Popescu (1837)³⁰⁵, Ioan Rusu

²⁹⁹ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 348.

³⁰⁰ A. E. O. R. Arad, *doc. 798/1851*.

³⁰¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 20/1849.

³⁰² E. Greuceanu, *op. cit.*, pp. 682-694. La unii absolvenți nu se menționează localitatea natală.

³⁰³ Viitor preot în Șiria, a avut de suferit din partea răsculaților unguri în revoluția din 1848-1849.

³⁰⁴ Este fiul preotului profesor Gavriil Giulani.

³⁰⁵ Este cunoscutul arhimandrit Patrichie Popescu, unul dintre principalii colaboratori ai episcopului Gherasim Raț și adminstratorul diecezei Aradului după moartea acestuia (1850-1853).

(1838)³⁰⁶, George Dan (1838)³⁰⁷, Gavril Neteu (1839)³⁰⁸, Ioan Gurban (1839)³⁰⁹, George Bila (1840)³¹⁰, Sinesie Grozav (1840)³¹¹, Iosif Beleş (1844)³¹², Iosif Ghergar (1845)³¹³, Ambrozie Jurma (1846)³¹⁴, Isaia Goldiș (1847)³¹⁵, Terenție Raț (1847)³¹⁶, Moise Bocșan (1848)³¹⁷.

Datorită strădaniilor arhimandritului Patrachie Popescu, în scurta perioadă cât a administrat eparhia arădeană (1850-1853) după moartea episcopului Gherasim Raț, cursurile clericale au fost redeschise numai în toamna anului 1852, dar cu îndatorirea de a primi doar absolvenți de 8 clase de gimnaziu. Odată cu redeschiderea cursurilor, începe o nouă etapă în istoria Institutului Teologic din Arad³¹⁸.

IV. 2. Modalități de numire a preoților în parohii

Însemnătatea și sfințenia slujbei ce se transmite membrilor clerului prin Taina Hirotoniei, de a contribui la desăvârșirea omului în virtute și pietate, a determinat Biserica să pretindă condiții și calități deosebite de la cei care doresc să fie primiți în rândul ierarhiei ecleziastice, pentru a fi promovați în cler elementele cele mai bune și vrednice pentru misiunea sacerdotală³¹⁹.

³⁰⁶ Viitor profesor la Preparandia arădeană și paroh la Arad-Centru.

³⁰⁷ Este fiul protopopului George Dan al Chișineului-Criș (1829-1862).

³⁰⁸ Viitor protopop al Luncii din Bihor.

³⁰⁹ Tatăl protopopului Constantin Gurban.

³¹⁰ Cunoscut pictor de icoane și preot în Pecica.

³¹¹ Preot în Aciuța, a fost omorât de răsculații unguri în revoluția din 1848-1849.

³¹² Profesor la Institutul Teologic din Arad, apoi vicar consistorial la Oradea.

³¹³ Este fiul lui Moise Ghergar, paroh al Nădălbeștilor și namestnic protopopesc al Ineului.

³¹⁴ Paroh în Bata și posesorul unei bogate biblioteci.

³¹⁵ Este tatăl lui Vasile Goldiș.

³¹⁶ Este fiul episcopului Gherasim Raț.

³¹⁷ Ajunge protopop al Aradului (1880-1903).

³¹⁸ Pentru perioada care a urmat vezi și M. Păcurariu, *Învățământul teologic la Arad*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, pp. 156-172.

³¹⁹ Amănunte la: Nicodim Milaș, *Dreptul bisericesc oriental* (Traducere în românește de D. Cornilescu și V. Radu), București, 1915, p. 211; Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. II, București, 1990, pp. 51-54.

Între calitățile candidaților la hirotonie, sunt unele a căror lipsă face ca transmiterea puterii sacerdotale să nu aibă loc, iar hirotonia să fie nulă de drept. Acestea sunt condiții fundamentale și se întemeiază pe prescripțiunile dreptului divin. Într-o altă categorie sunt grupate calitățile a căror lipsă împiedică săvârșirea legală a hirotoniei, care, odată săvârșită, în lipsa lor, nu este declarată nevalidă, ci se expune numai anumitor consecințe legale prevăzute de canoane sau deduse prin analogie³²⁰.

După vacantarea unei parohii (deces sau transfer), până la alegerea și numirea altui preot, protopopul locului încredința parohia, pentru administrare, unui preot din cea mai apropiată localitate, în cazul în care nu exista și un alt preot paroh sau preot capelan la biserica din sat³²¹. Apoi, anunța Consistoriul eparhial despre deces, numele preotului suplinitor și propunea forului ierarhic superior să se îngrijească pentru numirea unui nou preot.

La 5/17 mai 1849, protopopul Arsenie Adamovici al Hălmagiului raporta Consistoriului eparhial că în protopopiatul său exista 11 parohii vacante, la care s-a putut asigura suplinirea lor, însă nu pentru multă vreme³²².

Parohia	Case	Filia	În ce împrejurări s-a vacantat	Cine suplinește
Luncșoara		Vozdoci	de mai mulți ani vacantă	
Pleșcuța	100		preotul a murit în revoluție	Gheorghe Ionuș din Chișineu-Criș
Lazuri	60		preotul Gheorghe Leuca „au pribegit și nu să scie unde să află”	Spiridon Nicodim din Groși
Vidra	100		Iosif Nicoară „de mult răposat”	Solomon Nicoară, capelan în Mermesti
Bănești are biserică	100	Cristești are biserică	Nicolae Popovici a răposat	Teodor Avramdin Hărdăiș (prot. Chișineu-Criș)
Poenari	100	Țohești are biserică	„de aici doi preoți prin nenorocire s-au săvârșit”	Nicolae Bistriean din Sinteia (prot. Chișineu-Criș)
Tiulești	50		„preotul au răposat”	Iosif Leucean din satul Leauți
Tomești	50		preotul Ioan Unc „să aflăp în robie la Oradie”	Popovici Lazăr din Otlaca (prot. Chișineu-Criș)
Șteia	50		„preotul prin nenorocire s-au săvârșit”	preoții din Târnava
Vața de Jos	80		preotul „prin nenorocire s-au săvârșit”	preotul Iosif Feier din Căzânești
Prăvăleni	80		preotul „au răposat”	Iov Feier din Basarabasa

³²⁰ Iorgu Ivan, *Vârsta hirotoniei clericilor*, în „B. O. R.”, anul LV, 1937, nr. 1-2, p. 36: Pentru mai multe amănunte vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 246-250.

³²¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 19/1849, f. 50; Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849, f. 6, f. 11v-12; vezi *Ibidem*, dosar 43/1848, f. 1; dosar 68/1848, f. 1; dosar 69/1848, f. 1; dosar 116/1848, f. 1; dosar 345/1848, f. 1. După decesul, la 25 ianuarie 1848, a preotului Zaharia Leric din Troaș, parohia a fost încredințată preotului din Săvârșin. Cf. *Ibidem*, dosar 43/1848, f. 1.

³²² *Ibidem*, dosar 21/1849, f. 56-56v.

Protopopul propunea scoaterea la concurs numai parohiile vacante de la Bănești (cu filia Cristești), Șteia și Basarabasa³²³.

Uneori, timpul care se scurgea de la vacantarea parohiei până la numirea unui alt preot să fie destul de îndelungat. După trecerea la cele veșnice a preotului Zaharia Leric din Troaș, la 25 ianuarie 1848, protopopul Ioan Cefan al Vărădiei a anunțat Consistoriul eparhial că l-a numit administrator parohial pe preotul Simion Popescu din Săvârșin. După mai bine de un an, la 27 aprilie 1849, protopopul I. Cefan a revenit cu o nouă cerere pentru numirea unui preot la Troaș³²⁴. Se vede că nici după trecerea unei îndelungate perioade de timp, Consistoriul nu a găsit de cuviință să numească un preot în această parohie. Cazul nu era singular.

Nu același lucru se poate spune despre vacantarea unor parohii din zona Hălmagiului. La 25 mai 1848, protopopul Arsenie Adamovici se plângea că parohia Luncșoara cu filia Vozdoci era vacantă de 14 luni, arătând „câtă lipsă avură acești creștini de preot numai ei pătimașii ar ști mai pe larg [...] numai știură că cei Pașci, Crăciun, Rusalii sau alte Praznice mari”, cu toate că erau administrate de preoții din parohiile vecine. Cu toate acestea, „dintre cei răposați mulți trecură la vecie fără de a putea ave preoți care iar fi plinit obișnuitele rugăciuni. [...] Întru împlinirea rugăciunilor 3 strigări cu mijlocirea căsătoriilor nu să poate ține rândul cel bun căci preot neavând, un loc ca acesta numai cu zăbavă mare s-ar putea duce la sfârșit. [...] Pentru născuți de a să boteza și bolnavilor întâmplări grabnice de a să împărtăși cu S(fintele) T(aine)”³²⁵.

Uneori, după vacantarea unei parohii, credincioșii optau pentru preotul care să le administreze parohia. Amintim că după moartea preotului Maxim Popovici din Laz, întâmplată la 11 aprilie 1849, administrarea parohiei a fost încredințată preotului capelan Militon Bodea din Crocna, pe care comunitatea îl dorea și ca paroh³²⁶.

În toată această perioadă, membrii comunității parohiale vacante, căutau un candidat pentru postul vacant de preot, aceasta în cazul în care nu exista în parohie un preot capelan care de cele mai multe ori lua locul fostului paroh. În lipsa capelanului, de cele mai multe ori, un absolvent al cursurilor

³²³ *Ibidem*, dosar 54/1849, f. 1.

³²⁴ *Ibidem*, dosar 47/1848, f. 1; dosar 33/1849, f. 3. Datorită neocupării postului de preot din Troaș, a mai fost fixat concurs și pe data de 6 august 1849. Cf. *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 11v-12.

³²⁵ *Ibidem*, dosar 251/1848, f. 5-6.

³²⁶ *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 10v.

clericale își îndrepta atenția spre parohia vacantă exprimându-și dorința de a concura pentru ocuparea postului vacant. Pregătirea pentru preoție însemna ca aspirantul să absolve în prealabil cursurile teologice, să depună un examen de „calificație preoțească”, ce se dădea înaintea hirotonirii și cunoașterea temeinică a tipicului bisericesc.

Prezentarea la concurs implica și anumite condiții pe care aspirantul la hirotonie trebuia să le îndeplinească. Cel care dorea să fie hirotonit în mod valabil, trebuia să fie botezat după rânduiala Bisericii, căci nu putea ajunge organ al Duhului Sfânt, prin care acesta lucrează la sfințirea membrilor Bisericii, cineva care nu era el însuși membru al acestei dumnezeiești instituții. Botezul, era poarta de intrare în creștinism și baza tuturor celorlalte Sfinte Taine la care are dreptul orice creștin vrednic, fără de care nimeni nu poate fi membru al Bisericii. Hirotonirea celui nebotezat fiind nulă de drept și nu transmitea celui hirotonit nici o putere sacramentală. Aspirantului la preoție i se cereau și unele calități fizice, psihice și moral-religioase, fiind hirotoniți numai cei ce vor fi găsiți fără de prihană. Nu puteau fi primiți în cler schilozii, orbii, șchiopii, epilecticii. Defectele corporale neînsemnate nu constituiau o piedică pentru intrarea în cler³²⁷.

Pentru că primirea în cler se făcea numai prin voința liberă a candidatului iar Biserica trebuia să aibă garanția că aspirantul era conștient de importanța misiunii sacerdotale, acesta trebuia să aibă vârsta canonică. În acest sens, *Pravila de la Târgoviște* din 1652, fixa vârsta de 25 ani pentru diacon și 30 ani pentru preot³²⁸. Aceeași vârstă era cerută în secolul al XVIII-lea prin articolul 36 al *Rescriptului declaratoriu* din 1779³²⁹, iar în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin legislația bisericească din interiorul arcului carpatic³³⁰. Până la această vârstă, aspirantul la preoție avea timp suficient să se pregătească și chiar să-i instruiască și pe alții mai tineri.

Candidații la preoție trebuiau să fie absolvenți a unei școli clericale în baza căruia Consistoriul eparhial îl examina în privința învățaturii „trebuincioase dobândirii cinului” preoțesc³³¹, conform prevederilor

³²⁷ Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental*, vol. I, Partea I și II, p. 118.

³²⁸ „când ca să se facă cineva preot, trebuie acela să fie de 30 de ani iar diaconul de 25”, cf. *Pravila lui Matei Basarab (sau Pravila mare)*, Târgoviște, 1652, glava 58, la Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiunea de legiurile României vechi și cele noi*, vol. III, București, 1885, p. 161.

³²⁹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 423.

³³⁰ A. Șaguna, *Compendiu de Drept canonic* (ed. III), p. 144.

³³¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 423.

Rescriptului declaratoriu din 1779. După înființarea Preparandiei (1812), iar mai târziu a Institutului Teologic (1822), se cerea aspiranților la preoție absolvirea, la început a cursurilor preparandiale, mai târziu a celor clericale. Chiar un decret din 1826 prevedea că pot fi luați în considerare pentru hirotonie numai absolvenții cursurilor clericale³³². Cu toate acestea, cei care doreau să intre în rândul clerului numai cu școala preparandială, li se cerea ca după hirotonire să urmeze și cursurile clericale.

Încercările de a se intra în cler fără studii teologice vor continua. În 1835, un tânăr din primul an al Institutului Teologic, cere hirotonirea întru diacon, dar este refuzat pentru că nu avea studiile complete³³³. Un alt caz este cel al lui Ștefan Chirilovici, absolvent al Institutului Teologic în anul școlar 1836-1837³³⁴, care, cerând primirea în rândul clerului, este respins pe motivul că după absolvirea cursurilor clericale, timp de doi ani a pierdut vremea fără să ceară hirotonirea pentru o parohie vacantă. Pentru a putea fi primit în cler, i se cere să ducă o viață compatibilă cu aceea a unui „teolog absolut” și viitor cleric³³⁵. Se ținea cont de faptul că era cu studii complete și ar fi putut ocupa chiar și un post de învățător.

Dintre absolvenții de teologie, indiferent că funcționau în învățământ sau nu, se recrutau diaconii protopopești și cei parohiali. Așa se întâmplă că în anul 1838, din 14 hirotoniri, 3 erau preoți, ceilalți diaconi³³⁶. Se cunoaște cazul absolventului de teologie Gheorghe Secula din Șiria, care își desfășura activitatea ca învățător la școala din Hălmagiu. El cere hirotonirea întru diacon cu dreptul de a rămâne și pe mai departe învățător, până când va putea fi numit capelan pe lângă tatăl său la Șiria, cerere aprobată de către episcopul Gherasim Raț³³⁷.

Pe lângă condițiile moral-religioase, vârstă și atestatul de studii, se cerea și o recomandare a protopopului sub jurisdicția căruia se afla candidatul. Protopopul garanta că aspirantul nu intră sub incidența unor impedimente pentru hirotonire. În primul rând, trebuia să aibă un comportament moral compatibil cu misiunea clericală, să nu fie cu defecte fizice, să nu poată fi acuzat de apostasie, ucidere, desfrânare, furt, sperjur. Ordonanțele episcopale cereau protopopilor să recomande diecii

³³² E. Greuceanu, *Pe urmele documentelor bisericesti hunedorene*, p. 77.

³³³ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 18/1835.

³³⁴ T. Botiș, *op.cit.*, p. 683.

³³⁵ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 187/1839.

³³⁶ *Ibidem*, nr. 224/1839.

³³⁷ *Ibidem*, nr. 177/1840.

(cântăreții) să urmeze calea preoției cu condiția să nu prezinte „dreptăți și atestaturi proaste [...] neputându-se primi cu acele atestaturi proaste”, iar acolo unde era lisă de preot, diecii să fie sfătuiți să învețe „să scie cetania, scrisoarea, cântarea, rânduiala bisericii și catehismu. După aceea să-și ia atestat de la sat, făcut înaintea cinstitei table sau a domnului [...] aretând câte familii sau case sunt în sat neunite și precum iaste biserică și precum iaste lipsă mare de preot și precum tot satul poftesce pe diacul și precum iaste neunit și iaste obage”³³⁸. Practica recomandării protopopului pentru ca aspiranții la preoție să beneficieze de Sfânta Taină a Hirotoniei a fost menținută și în secolul al XIX-lea³³⁹.

În urma vacantării parohiei și capelaniei Lazului, protopopul Moise Ghergar al Ineului recomanda pe teologul Ioan Nestor de a „i se dărui parohia aceasta” cu toate că aici mai funcționa ca administrator parohial preotul Maxim Popovici care însă „ave cea mai re purtare”, motiv pentru care nici enoriașii nu îl doreau³⁴⁰.

Pentru ca episcopul și asesorii consistoriali să fie convinși de faptul că aspiranții la preoție cunoșteau canoanele și Sfânta Scriptură, erau supuși examinării în fața unei comisii instituite pe lângă episcopi și alcătuită din preoții mai bătrâni cu o bogată practică clericală. Înainte de hirotonie, cei ce „voiescu a se înainta la statutul preoțescu”, depuneau un examen, conform regulamentelor clericale din 1770 și 1779, obligatoriu pentru toți aspiranții la preoție. Examenul se susținea în fața unei comisii alcătuită din membrii ai Consistoriului eparhial avându-l în frunte pe episcop sau un delegat al acestuia. După înființarea Institutului teologic, comisia era formată, pe lângă asesori consistoriali și din profesori de teologie, eventual și de la Preparandie. Examenul consta din citire, scriere, *Catehism*, *Dreptul matrimonial*, *Cântare bisericească* (cele opt glasuri, irmoasele, podobiile) și *Tipic bisericesc*³⁴¹.

Dacă unii candidați nu erau supuși la nici un fel de examen, alții îl dădeau și din alte discipline față de cele menționate. Așa de exemplu, Isaia Secula din Șiria, a dat examen din *Dogmatică*, *Pastorală* și *Istorie bisericească*, după aceea a fost hirotonit preot și numit capelan protopopesc în parohia natală³⁴². Teologul „absolut” Pavel Popovici din Mocrea, pentru a

³³⁸ Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 52-53.

³³⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 155/1849, f. 1; dosar 194/1850, f. 3.

³⁴⁰ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 287/1848.

³⁴¹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 524.

³⁴² A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 6/1837.

ajunge paroh, a dat examen din *Dogmatică, Metodică, Catehetică și Istorie bisericească*³⁴³. Între timp, disciplinele de examen s-au modificat.

După trecerea examenului, candidatul la preoție avea dreptul să se prezinte la concurs pentru o parohie, în funcție de calificativul obținut. Alegerea într-o parohie se făcea de către enoriași, însă nu întotdeauna ei aveau ultimul cuvânt, ci protopopul sau episcopul. Atât rezoluția Congresului național iliric din 1770, cât și *Regulamentul clerical* din 1777, prevedea ca parohii și preoții să fie numai dintre localnici³⁴⁴.

Aproape întotdeauna în competiția cu nelocalnicii, câștigau cei din sat, având casa și pământul lor, scuteau comunitățile ecleziastice de obligația ridicării unei case parohiale și acceptau, de regulă, o plată mai mică.

Exercitarea dreptului de alegere sub forma votului direct survine destul de rar în viața bisericească obișnuită, deoarece în imensa majoritate a cazurilor parohia trece printr-un transfer natural de la tată la fiu, de la socru la ginere, de la bunic la nepot, într-o succesiune neîntreruptă care poate să coboare mult în trecut. În asemenea situații, consimțământul, cel mai adesea tacit, al enoriașilor, acordul protopopului, confirmarea canonică a episcopului se desfășoară fără complicații și fără prea multe formalități. Preoția, în foarte multe parohii se moștenește de la tată la fiu, sau de la bunic la nepot, așa încât găsim mai multe generații de preoți din aceeași familie. Întâlnim adevărate dinastii de preoți, familii în care misiunea clericală se păstrează de-a lungul anilor, ba chiar pe parcursul unui întreg secol și chiar mai mult. În majoritatea acestor cazuri, tatăl era și dascălul fiului său care se pregătea pentru a fi nu peste mult timp păstorul sufletesc al enoriașilor din satul natal sau în cele învecinate.

La 3 noiembrie 1849, protopopul Arsenie Adamovici al Hălmagiului recomanda pentru postul de preot din parohia Poienari pe „cantorul bisăricii” Zinovie Jude, fiul preotului Ioane Jude „cel bătrân” și frate cu Ioan Jude „cel tânăr”, amândoi „prin rebelii magiari înainte cu aceasta cu un an de zile cumplit să ucisără”. Datorită faptului că nu asolicitat nimeni parohia Poienari cu filia Țohești, protopopul îl recomanda pentru a fi sfințit de preot, Zinovie Jude „fiind bine preceput în cetanie, scrisoare și rânduiala Bisericii noastre”³⁴⁵.

La fel s-a întâmplat și în cazul parohiei Pleșcuța. Preotul Farcaș Pavel a fost ucis de unguri, iar după un an de zile postul de preot încă era vacant.

³⁴³ *Ibidem*, nr. 26/1837.

³⁴⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 137, p. 326; doc. 138, p. 331.

³⁴⁵ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 166, f. 5.

La 1 decembrie 1849, același protopop al Hălmagiului, cerea hirotonirea lui Farcaș Nicolae, frate cu preotul uciș și cantor la biserica din parohie. Protopopul, în recomandarea sa menționa că întreaga comunitate îl cunoștea ca fiind „moral preoțescului caracter și zelosu către împlinirea până acum încrezutei lui datorințe”³⁴⁶. Datorită faptului că nu aveau preot de o îndelungată perioadă de timp, mai mulți locuitori se plâng și inspectorului Joseph Balog, care, la 27 noiembrie 1849 depunea mărturie în acest sens. El atesta că Nicolae Farcaș, cel dorit ca preot, „acesta, pă lângă purtarea lui prea bună să legăduiește a ajutama pruncii remași de fratele său fostulu reposatu preotu Pavel Farcaș³⁴⁷ în totă vremea, și în toată grava cuviincioasă ale fi ca un taică credincios s-o juruitu”³⁴⁸.

Preoții sunt uneori aceia care cer episcopului numirea alături de ei a unuia dintre fii, nepoți sau gineri. În 1835, când bătrânul preot Arsenie Hărduț din Tălagiu nu mai putea trece apa la biserica din satul Budești pentru a asigura asistență religioasă enoriașilor de aici, cere și i se încuviințează ca fiul său, cu același nume, să fie hirotonit preot pentru Budești³⁴⁹.

În lipsa un asemenea candidat, satele se interesau înainte la târguri sau cu alte ocazii asupra competitorilor sau le dau târcoale, făcându-le avansuri: din ce familie se trag, ce fel de oameni sunt, ce pretenții au. Fiind vorba despre un protagonist al comunității, o adevărată personificare a sa, intră în joc exigențe pe cât de înalte pe atât de diverse: preotul să fie instruit atât cât e necesar, dar să nu fie un om al cărții, să fie în stare să apere în orice împrejurare pe poporeniul lui, să fie omenos, să nu aibă abateri morale prea mari, să nu fie prea bătrân, prea lacom, leneș sau certăreț, să nu fie prădător, etc. Cât despre calitățile pastorale propriu-zise, acestea se verifică, de regulă, printr-un serviciu de probă în biserică. În aceste împrejurări, satul se fixează asupra unui competitor din împrejurimi, fie cel mai adesea un tânăr încă nehirotonit, fie un preot din altă parohie, cad la învoială cu el, îl cer episcopului și îl primesc de la acesta ca preot.

În ziua stabilită alegerii preotului, protopopul mergea în parohia vacantă, unde, în biserica parohială, alături de competitori și adunarea parohială, se trecea la alegerea celui pe care-l doreau ca preot. Protopopul examina viața și purtarea alesului, pe care dacă n-o găsea mulțumitoare,

³⁴⁶ *Ibidem*, dosar 193, f. 1.

³⁴⁷ A fost împușcat de rebelii unguri în 1848.

³⁴⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 193, f. 1. Mărturisirea inspectorului Joseph Balog din 27 noiembrie 1849.

³⁴⁹ A. E. O. R. Arad, *Protocolul sinoadelor consistoriale*, nr. 26/1835.

îndruma poporul la o nouă alegere. Aflând vrednic pe cel ales, protopopul întărea alegerea, apoi cu scrisoare de recomandare îl trimitea la episcop pentru hirotonie³⁵⁰.

Alegerea preoților, atunci când sunt în cauză doi competitori, sau mai mulți, provoacă uneori în sate serioase vrajbe, deoarece fiecare aduna în jurul lui oameni îndatorați, provoacă obstrucții care necesita intervenția autorităților, repetarea alegerilor, alteori se merge atât de departe încât se ajunge chiar la împărțirea parohiei, la creșterea numărului de preoți în pofida regulamentelor clericale.

Cu toate că în Biserica ortodoxă, obiceiul străvechi al enoriașilor de a-și alege preoții, printr-un decret din 1826, se prevedea că dreptul la candidatură rămânea totuși la latitudinea episcopului. Scrutinul se desfășura în prezența unei comisii alcătuită dintr-un număr de 12 „seniori”, iar în cazul renunțării la parohie, aceasta se aproba numai de guvernium. Fiii și ginerii preoților erau admiși la hirotonie, spre a urma titularului numai după moartea acestuia³⁵¹. Numirea candidaților atârna și de necesitățile pe care episcopul le considera în funcție de împrejurări. Vom ilustra cazul, din 1835, al preotului Leontie Magarașevici, cu studii de filosofie, drept și teologie, un protejat al lui Sava Tököly, consilier regesc, un om cu o mare influență în cadrul comunității ortodoxe a Aradului, mai ales în rândul sârbilor, ce solicită să fie numit la biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel”, frecventată atât de români cât și de sârbi. Episcopul Gherasim Raț refuză numirea sa, pe motiv că numărul preoților de la această biserică este limitat și nu există nici un post vacant³⁵².

Cunoaștem și cazuri când numirea în parohie se făcea datorită reputației de care se bucura unul dintre înaintași. În 1836, Grigorie Demetrovici, nepot de soră al protopopului Zaharia Protici al Vărădiei, cere postul de preot din Bârzava. Episcopul Gherasim Raț, aprobă numirea din două motive, în primul rând, datorită deosebitei considerații pe care o avea față de protopop, în al doilea rând, Grigorie Demetrovici avea o foarte bună pregătire teologică și stăpâna bine limbile română, germană și maghiară, considerându-l a fi îndreptățit a ocupa postul din Bârzava³⁵³. Uneori chiar

³⁵⁰ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, vol. I, București, 1995 (Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș), p. 316; Idem, *Protopapadichia* (Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, glosar, indici, rezumat, bibliografie selectivă de Laura Stanciu), Alba Iulia, 1998, &, 34, pp. 177-179.

³⁵¹ E. Greuceanu, *Pe urmele documentelor bisericesti hunedorene*, p. 77.

³⁵² A. E. O. R. Arad, *fond citat*, nr. 322/1835.

³⁵³ *Ibidem*, nr. 233/1836.

domnii de pământ solicitau episcopului să numească preot în satele lor. Török István de la Dezna, solicita în anul 1835, numirea preotului Dimitrie Curta, absolvent al cursurilor gimnaziale și clericale³⁵⁴.

Practica alegerii de către enoriași a preoților se făcea în virtutea dreptului ce le conferea situația lor de membri ai Bisericii. Între dreptul alesului și dreptul poporului de a participa la instituirea clerului, nu sunt deosebiri esențiale nici în ceea ce privește temeiul, nici în ceea ce privește forma de manifestare, din această cauză participarea clerului are istorie comună cu participarea poporului și n-a fost aproape niciodată problemă aparte. Dreptul clerului și al poporului și mai ales al poporului, a fost contestat adeseori. Laicii au fost fie numai tolerați, fie total excluși, dreptul lor fiind considerat ca izvorât numai din practica bisericească sau numai ca o concesie făcută poporului, de către episcopat în decursul timpului, pe motiv că nu are temei în dreptul divin și nici în cel canonic. Instituirea preotului fiind un act al puterii bisericești, problema participării la această acțiune este propriu zis participarea laicilor la exercitarea puterii bisericești, care se rezolvă în favorul lor, potrivit concepției ortodoxe despre organizarea și conducerea Bisericii. Grijă ca la hirotonie să nu ajungă decât cei vrednici îi revine episcopului, pentru aceasta el se folosește de concursul clerului și al poporului care sunt și ei interesați și responsabili într-o oarecare măsură pentru viața și activitatea Bisericii, ale componente constitutive sunt. Episcopul singur nu era în măsură să cunoască întotdeauna vrednicia și calitățile celui ce voia să intre în cler. Mărturia ce mai bună era a clerului și poporului în mijlocul cărora respectivul trăia zi de zi. Importanța participării enoriașilor la alegerea preotului, dă naștere unei legături morale între păstor și păstoriiți, cel ales de toți fiind iubit, ascultat și sprijinit de popor, colaborarea lor împlinindu-se spre sporirea măririi lui Dumnezeu.

Prin articolul 12 al *Constituției bisericești* votată de Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș din 24 martie 1849, se prevedea obligativitatea comunității de a alege cu majoritate de voturi trei candidați dintre concurenți, iar în termen de „15 zile îl va abșterne consistoriului spre alegere”. Trimitându-se Consistoriului eparhial, „candidația comunității, mai întie va cerca, oare candidații au însușirile poftite, și oare unul sau altul nu

³⁵⁴ *Ibidem*, nr. 275/1835. Existau și cazuri când autoritățile civile se opuneau numirii unui preot. Amintim că printr-o hotărâre a Congregației comitatului Arad din 1832, se interzicea numirea preotului ortodox Mahler (Maler) Todor ca paroh în Socodor, pe motivul că nu cunoștea limba maghiară, contravenind astfel, măsurilor luate pentru răspândirea limbii maghiare, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad. Acta congregationum*, dosar 743/1832, f. 1.

³⁵⁵ I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria Dreptului bisericesc*, p. 297; Liviu Stan, *Mirenii în Biserică*, Sibiu, 1939, pp. 695-696; Miskolczy A., *op. cit.*, p. 130.

are smintă împedecătoare de la preoție , în care întâmplare pe lângă descoperirea smintei împedecătoare se va cere de la comunitate candidație nouă, iar dacă împotriva candidaților nici o excepție legală nu ar putea face, consistoriul este îndatorat în sesia dintie a face alegerea și a priveghia ca alesul de este preot de la alegere, iar de nu ieste sfințit, de la sfințire în 15 zile să cuprindă diregătoria sa”. În cazul în care ar fi mai puțin de trei, Consistoriul eparhial „din aceia va alege”, iar dacă este numai unul singur „și nici o smintă împedecătoare n-ar avea, pe acela-l va numi” preot³⁵⁵ .

IV. 3. Hirotonia, introducerea și instalarea în parohie

IV. 3. 1. Hirotonia

După examenul depus în fața comisiei de la Consistoriul eparhial, alegerea și numirea în parohie, avea loc hirotonia³⁵⁶ , care, în cele mai multe cazuri, se săvârșea în biserica episcopală din Arad, foarte rar în biserici din mediul rural. Hirotonirea se săvârșea în mijlocul bisericii și în prezența poporului pentru ca și acesta să poată mărturisi în privința lui când episcopul dorea să verifice în public dacă cel ales era sau nu vrednic de diaconie sau preoție. Cu acest prilej, credincioșii erau chemați să mărturisească prin viu grai dacă într-adevăr cel ales este vrednic sau nu de a fi conducător al Bisericii lui Hristos³⁵⁷ .

Uneori, trecerea de la diaconie la preoție nu se făcea de pe o zi pe alta. După hirotonie, timp de mai multe luni (de la 2 la 12), aspiranții la treapta preoțească desfășurau, o perioadă de timp, practică liturgică³⁵⁸ în calitate de diacon, apoi de preot, la catedrala din Arad sau pe lângă preotul din parohia natală, care de regulă era tatăl, fratele sau socrul. Petru Ionescu,

³⁵⁶ Nici preoții și nici diaconii nu se hirotoneau fără destinație, rânduială pe care o exprimă canonul 6 al Sinodului al IV-lea ecumenic, în termenii următori: „Nimeni să nu se hirotonească fără destinație, nici prezbiterul nici diaconul [...] cel ce se hirotonește să se numească special pentru biserica unei cetăți sau unui sat”. Cf. Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii* (Traducere de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici), vol. I, partea a II-a, Arad, 1931, pp. 200-201; N. Popovici, *op. cit.*, vol. I, Partea I și II, pp. 124-125.

³⁵⁷ Canonul 7 al lui Teofil al Alexandriei, dispune ca hirotoniile să nu se facă în mod ascuns, stabilind astfel în mod solemn publicitatea hirotoniei. Cf. *Ibidem*, vol. II, partea a II-a, p. 179.

³⁵⁸ În Episcopia Aradului, episcopul Maxim Manuilovici, în perioada când a administrat eparhia, a introdus obiceiul practicii liturgice a candidaților la preoție.

fiul preotului Teodor din Semlac, înainte de a fi hirotonit preot, a făcut „slujbe diaconești” timp de șase săptămâni, fără să cunoaștem dacă la catedrala episcopală sau în biserica parohială din Semlac pe lângă tatăl său. După cele șase săptămâni, a fost hirotonit preot și ajunge capelan pe lângă tatăl său³⁵⁹. Petru Galea numai după un an de zile este hirotonit preot pentru aceeași parohie³⁶⁰. La fel și Isaia Secula din Șiria, pentru a ajunge preot capelan, a desfășurat o perioadă slujba ca diacon și numai după recomandarea primită din partea protopopului Șiriei, a primit hirotonia întru preot³⁶¹.

Pavel Marcovici, absolvent al Institutului Teologic (1834-1835), la 25 iunie 1835, este hirotonit diacon în catedrala din Arad, după care a desfășurat o perioadă practica liturgică în această treaptă clericală. Abia la 26 decembrie 1835 a fost hirotonit preot pentru parohia Șeitin. Introducerea în parohie a avut loc numai după efectuarea, timp de șase săptămâni, a practicii liturgice ca preot, tot în catedrala din Arad³⁶².

Unii erau hirotoniți diaconi fără a avea complete studiile teologie, așa cum a fost cazul diaconului Zenobie Popovici din Julița și a lui Iosif Beleş, hirotoniți diaconi, ei desăvârșindu-și studiile ulterior³⁶³.

De obicei diaconii funcționau pe lângă preoți și trebuiau să fi absolviți în prealabil o școală clericală. Marea majoritate a celor hirotoniți diaconi așteptau hirotonirea de preot, puțini funcționau ca diaconi o perioadă mai îndelungată. Ei erau diaconii de ceremonii existenți pe lângă centrele mitropolitane și episcopale care slujeau alături de ierarhi la Sf. Liturghie arhierescă. În 1843-1844, în întreaga Episcopie a Aradului funcționau un număr de 10 diaconi, dintre care 6 în Consistoriul eparhial orădean³⁶⁴.

³⁵⁹ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 318/1835.

³⁶⁰ „Subscrisul am primit sfințirea întru diacon de la Înalt Preafințitul Domn Episcop Gherasim Raț în anul 1850 iunie în 20-lea, iară de prin hirotonia am dobândit de la însuși Excelența sa Iosif Raiacici, drept credinciosul Patriarh Arhiepiscop și Mitropolit din Carloviț în anul 1851 iară iunie 20-lea” (*Octoih*, Pesta, 1826), cf. Cornel Clepea, *Însemnări din secolele XVIII și XIX pe obiecte de cult din parohii ale eparhiei Aradului*, în „Ziridava”, XIX-XX (1996), p. 193.

³⁶¹ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, seria 30/1837. Pentru întreg secolul al XIX-lea se menține această practică. Vezi: A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 41/1849, f. 2.

³⁶² A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 9, f. 16-16 v.

³⁶³ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 678, 688.

³⁶⁴ În acești ani în întreaga Mitropolie a Carlovițului erau un număr de 104 diaconi. Cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 272, notele 3, 4.

După practica liturgică desfășurată ca diacon, pentru a fi hirotoniți preoți, aceștia aveau nevoie de recomandarea protopopului de care apățineau. În urma recomandării protopopului Gavril Giulani al Butenilor, la 10 iulie 1840, diaconii Ioan Feier este hirotonit preot capelan pentru parohia Almaș, iar Vasile Suciu pentru parohia Cil³⁶⁵.

Practică liturgică se desfășura, de obicei, în biserica episcopală, rareori pe lângă preotul mai bătrân din parohia pentru care a fost ales și hirotonit. Încă în anul 1802, episcopul Pavel Avacumovici emitea o circulară prin care obliga preoții nou hirotoniți să facă practică liturgică în catedrala din Arad, pentru a se deprinde cu tipicul bisericesc al sfintelor slujbe, dar și cu practica catehizării enoriașilor, după care, plecând în parohie, să poată transmite enoriașilor învățăturile creștine. Episcopul cerea preoților să-i învețe pe păstoriți rugăciunile cele mai de lipsă: Tatăl nostru, Născătoarea de Dumnezeu, Credeul și „cele Porunci a lui Dumnezeu să aibă preoții ai învăța”³⁶⁶.

Nu întotdeauna se ținea însă cont de această dispoziție a desfășurării practicii liturgice în biserica episcopală din Arad. În noiembrie 1849, episcopul Gherasim Raț recomanda protopopului Arsenie Adamovici al Hălmagiului ca pe noul hirotonit întru preot George Popovici, să facă practica liturgică în biserica din Hălmagiu, iar după ce „în slujbele preoțești [...] deplin se vor deprinde” numai atunci să-l trimită în parohie³⁶⁷.

Spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, episcopul arădean Gherasim Raț (1835-1850), introduce chiar un jurământ preoțesc, care, în viziunea istoricului Gheorghe Ciuhandu, „pare a fi o improvizație pentru împrejurările de atunci din eparhia noastră”, punându-l în legătură cu propaganda unită amplificată în anii 1834-1835³⁶⁸. Iată textul jurământului:

„Eu, preotul N. N. mă jor cu atotputernicul Dumnezeu și mă făgăduiesc înaintea Sfintei Cruci, cum că eu în toată vremea, ori bună ori ră, ori sultă,

³⁶⁵ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției e la 1848-1849*, dosar 194/1850, f. 3.

³⁶⁶ A. P. O. R. Arad-Micălaca-Veche, *Protocolul circularilor*, registru nr. 2 (1802-1812), f. 1-3.

³⁶⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 155/1849, f. 1.

³⁶⁸ A fost descoperit în manuscris, adăugat la sfârșitul unui *Liturghier* (Iași, 1845), aflat în Paraclisul Episcopiei Aradului. Cf. Gh. Ciuhandu, *Cărți de afurisanie sau de blăstăm* (II), în „R. T.”, anul XX, 1930, nr. 9-10, pp. 375-377. Textul este reprodus de Gh. Ciuhandu (*Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 132, pp. 560-561), M. Păcurariu (*Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ediția a doua, Sibiu, 1978, p. 320) și Dan Horia Mazilu (*O istorie a blestemului*, Iași, 2001, pp. 129-130).

Domnului Înalt Prea Sfinției Sale Domnului episcopului meu eparhialnic, carele să numește Gherasim Raț, sau altuia carele va fi următor, credincios voi fi: și legea mea cea pravoslavnică a Bisericii Răsăritului neunită, întru care m-am născut, botezat și crescut, o voiu ținea până la cel mai de pe urmă ceas al vieții mele și nu mă voiu lăpăda de ea, ci într-înșea au a trăi, au a muri. Încă mă jor cum că eu, după hirotonia mea întru preot, chemarea mea cea preoțească cu toată cinstea, curățenia o voiu păzi și pre oamenii cei ce-mi vor fi mie încredințați în Legea lui Dumnezeu și în credința pravoslavnică a Bisericii Răsăritului neunită îi voiu învăța, întări, crește ci-i voiu păzi până la moarte; nici pentru oriceva câștig sau dobândă (sau bani) sau cinste, sau orice fel de făgădașuri nu-i voiu vinde ca Iuda, nici îi voiu îndemna spre lăsarea legii lor cei pravoslavnice, ci în toată vremea ai voiu întări întru aceeași. Mai departe de cumva eu aceste de mine mai sus zise cuvinte nu le voiu ținea, sau numai dacă voi gândi a mă lăpăda de ele, fie-mi pârâș însuși Atotputernicul Dumnezeu; nu-mi deie nici o țără de odihnă, ci pre tot locul, în toată vremea și în tot lucrul, urgia, mânia și osânda lui, și în viața aceasta și în cealaltă, să mă cuprindă și să mă gonească; și încă viu fiind, să mă mănânce viermii; și sfârșitul vieții mele așa să fie, cât să nu mi se știe mormântul, nici să-mi rebde pământul oasele mele, ci să le verse și să fie hiarelor răpitoare spre roadere neamul meu și tot genunchele familiei mele să fie blăstămat, afurisit și nenorocos". Mai pe urmă, pentru mai mare întărire sărut slovele acestui jurământ, Crucea și Sf. Evanghelie a Mântuitorului meu Iis(us) H(ri)s(tos), Amin".

Referitor la acest jurământ preoțesc, mitropolitul sârb era de părere că dacă s-ar face în public, înaintea poporului, prin aceasta s-ar putea agita atenția și ostilitatea potrivnicilor și, astfel, s-ar atrage o dispoziție mai înaltă pentru scoaterea jurământului din practică. Mitropolitul recomanda mai bine s-ar lua o declarație de la noul hirotonit prin care să se angajeze că își va păstra religia sub pedeapsa de sperjur. După unele mărturii istoriografice, sunt dovezi că, totuși, jurământul preoțesc special s-a introdus în Episcopia Aradului, iar pentru a nu promova anumite siminteli, aspiranții la preoție erau hirotoniți în paraclisul reședinței episcopale din Arad³⁶⁹.

La fel ca în secolul al XVIII-lea și în cel următor, se înregistrează o serie de abuzuri în ce privește intrarea în cler, pentru că nu întotdeauna se făcea în modul cel mai corect. Abundă hirotonirile unor neștiutori de carte, atât pentru Bihor, cât și pentru ținuturile arădene. Lipsiți de orice pregătire intelectuală, ei știau pe de rost doar o singură Evanghelie și o rosteau la toate sărbătorile. „Singura înțelepciune pe care o putea învăța poporul de

³⁶⁹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 203.

la ei consta în cea mai strictă observare a posturilor; prin care ajunseseră a crede că se pot spăla de orice păcat”³⁷⁰. Până acolo s-a mers încât, pe unul Rubinovici, de numai 17 ani, care nu știa citi, nici slujbele să le săvârșească, căsătorit cu o văduvă cu cinci copii, pe deasupra și evreu, pentru câteva sute de florini, a fost hirotonit și primește singhelie pentru parohia Chisindia. Era al treilea preot într-o parohie pentru doi preoți³⁷¹.

Episcopul Iosif Putnic, pe când administra eparhia Aradului (1818-1828, 1830), este și el acuzat că pentru suma de 1 800 florini a hirotonit pe Danil Orga (probabil Horga), originar din Târnova, fără să-i verifice vârsta „cea legiuită după canoanele bisericii noastre”, mai ales că era și „fără învățătură”, instalându-l în parohia natală. Pentru suma de 1 200 florini, Gheorghe Popovici, absolvent al Preparandiei, în vârstă de 22 de ani, a fost hirotonit preot, la fel și un alt Gheorghe Popovici, tot absolvent preparandial, pentru 400 florini, a fost introdus în preoție³⁷².

În 1832, un număr de 26 de teologi, cărora se alătură și profesorul de teologie Gherasim Raț, pe atunci ieromonah de Rocovaț și profesorul Gavriil Giulanii, protestează pentru faptul că învățătorii Maxim Petrovici din Păuliș și Nicolae Bistriian din Otlaca (Grăniceri), deși nu absolviseră cursurile clericale, au fost primiți în cler. Teologii amenințau cu părăsirea școlii, menționând că vor căuta să se îndrepte spre o altă carieră³⁷³.

Nu este scutit de critici nici episcopul Gherasim Raț. Atunci când a cerut hirotonirea întru preot a mai multor tineri, „fără de a fi aceea după rânduielile mai înalte, anume după punctul 34 din Rescriptul Declaratoriu³⁷⁴ și & 5 lit. c. a Sistemii Consistoriale”, ieromonahul Ghenadie Popescu a sesizat membrii Consistoriului eparhial. În urma dezbaterilor, în ședința consistorială din 25 septembrie 1849, episcopul a fost avertizat să respecte

³⁷⁰ C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă*, Arad, 1940, pp. 47-48, *Anexe doc. LXVIII*, pp. 224-240; vezi și *doc. LXXXIX*, pp. 258-259.

³⁷¹ *Ibidem*, p. 48, *Anexe doc. LXVIII*, motiva 26. Pentru amănunte vezi P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 255-257.

³⁷² I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 569-570.

³⁷³ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 170/1832.

³⁷⁴ „Cel ce vrea să se facă preot ori diacon, sau cere o parohie, trebuie să aducă nu numai atestat de studii de la dascălul său, ci și voia consistoriului, care-l v-a cerceta în privința învățăturii trebuincioase pentru dobândirea cinului, cu mare băgare de seamă, urmând ca acela să nu primească parohia ori cinul decât după ce va fi adevărită priceperea sa. Nădăjduim astfel ca de acum înainte la alegerea parohilor episcopii să ia în seamă mai ales vrednicia concurenților, ca să nu fim nevoiți a hotărî mai îndeaproape asupra acestor lucruri duhovnicești”, la I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 423.

„rânduiele mai înalte”, atât în privința hirotonirilor cât și a transferurilor de preoți dintr-o parohie în alta³⁷⁵.

IV. 3. 2. Introducerea în parohie

După alegere, numire și hirotonire, urma introducerea noului preot în parohie. Ceremonia avea loc, de obicei, în zi de duminică sau sărbătoare, după săvârșirea Sfintei Liturghii. Momentul se desfășura sub conducerea protopopului, ca delegat al episcopului, în prezența unui trimis al comitatului³⁷⁶.

După oficierea Sfintei Liturghii³⁷⁷, protopopul „are a ținea cătră poporul adunat una cuventare amesurata actului de prezentare și instalare, iar noului parochu i respunde prin o cuventare asisderea corespundietore festivității, apromitindu dragostea și zelulu seu catra poporului, carele l-a ales siesi de pastoriu sufletescu”. Protopopul apoi predă noului preot cheile bisericii, inventarul asupra averii și realității „cărților rituali și altora lucruri tiitore de servitiuri bisericesci, ce posede comuna bisericasca, precum și protocoalele matriculari, și instalatulu dă dela sine în scrisu reversu, ca le-a primitu în grija și responsabilitatea sa”³⁷⁸. Cu prilejul instalării preotului, participa și câte un reporezentant al comitatului. La 26 decembrie 1846, cu prilejul instalării de către protopopul Ioan Cefan al Vărădiei a preotului Iosif Beleş, a luat parte și solgăbirăul Peterfi Adalbert din Radna³⁷⁹. După ceremonia introducerii, protopopul avea obligația să facă un raport scris protopopului despre felul cum a decurs întreaga manifestație desfășurată în parohie³⁸⁰.

Ceremonia introducerii în parohie de către protopop avea loc și în cazul unui transfer dintr-o parohie în alta. Protopopul era obligat să meargă

³⁷⁵ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Ședința consistorială a 4-a din 25 octombrie 1849, nr. 31, f. 92v.-93.*

³⁷⁶ La instalarea preotului Iosif Beleş, care a avut loc în ziua de 25 decembrie 1846 în biserica din Vărădia de Mureș, a luat parte și solgăbirăul Peterfi Adalbert din Radna. Cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosar 177/1848, f. 1.*

³⁷⁷ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale, nr. 131/1835; A. N. D. J. Arad, Fond Protopopiatul ortodox român Arad, dosar 9, f. 12; dosar 11, f. 22, 45.*

³⁷⁸ Andrei Șaguna, *Manualu de studiulu pastoralu, Sibiu, 1878, pp. 20-21.*

³⁷⁹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, dosar 177/1848, f. 1.*

³⁸⁰ *Ibidem, dosar 9/1848, f. 12.*

în parohie, să-l prezinte „poporenilor de acolo” pe noul preot, ocazie cu care avea loc și o nouă reîmpărțire a parohiei, care trebuia să fie făcută cu „osebire luare de seamă”³⁸¹. Uneori, cu acest prilej se iveau și anumite neînțelegeri. Astfel, în anul 1848, preotul George Ionuțaș fiind introdus în parohia Chișineu-Criș de către protopop, nefiind lume la biserică, preotul Pavel Boțco din loc, a fost însărcinat „al arăra în duminica următoare” enoriașilor. După ceremonia introducerii în parohie, între cei doi preoți apar neînțelegeri în privința împărțirii parohiei între ei, apelându-se în ultima instanță la prevederile *Rescriptului declaratoriu*, cerându-se și intervenția Consistoriului eparhial arădean³⁸². Asemenea cazuri erau nenumărate, de cele mai multe ori ele fiind rezolvate numai prin intervenția Consistoriului eparhial.

III. 3. 3. Instalarea definitivă în parohie. Singhelia

Instalarea definitivă are loc mult mai târziu decât introducerea în parohie. Instalarea este condiționată de primirea în prealabil a singheliei episcopale (decretul de numire). Numai după aceea are loc instalarea definitivă a preotului în parohie³⁸³. În unele conscripții parohiale, pentru preoții care aveau singhelia se află imediat și mențiunea „instalat”, la cei fără singhelie, mențiunea „nu e instalat” sau „noninstalat”³⁸⁴.

Singhelia, numită și carte de preoție, este semnul văzut, mărturie documentară că cel trimis de ierarhul său să păstorească credincioșii unei parohii este preot cu preoție lucrătoare, cucernic, învățat, canonic hirotonit și legal instituit³⁸⁵. În fruntea textului fiecărei singhelii se afla pronumele cu toate titlurile ierarhului ce o eliberează. Referindu-se la calitatea sa de succesor al Sfinților Apostoli, adresându-se credincioșilor, prin singhelie făcea cunoscut că pentru trebuințele bisericii cu hramul [...] din parohia [...] a hirotonit pe [...] ales de credincioșii parohiei respective și întărit de autoritatea superioară bisericească. Noului hirotonit, ori ales și instituit

³⁸¹ *Ibidem*, dosar 12/1848, f. 161.

³⁸² *Ibidem*, dosar 34/1848, f. 1-2.

³⁸³ Valeian Șesan, *Curs de Drept bisericesc universal*, Ediția a IV-a (îngrijită de Milan Șesan), Cernăuți, 1942, p. 151.

³⁸⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Acte școlare*, grupa IV, dosar 44/1854, f. 7-11.

³⁸⁵ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, p. 230.

canonic în parohie, i se reamintesc toate îndatoririle pastorale, avertizându-l că nerespectarea lor poate aduce cu sine căderea din treapta preoției³⁸⁶.

Eliberarea singheliei implica imediat și instalarea definitivă în parohie. În multe dintre conscripțiile parohiale, exista mențiunea „instalat” sau „nu e instalat”, urmând a fi eliberat ulterior și instalat definitiv în parohie³⁸⁷. Înmânarea singheliei se făcea de către protopop, în calitate de delegat al episcopului. La 14 august 1836, episcopul Gherasim Raț delega pe protopopul Gheorghe Petrovici al Aradului să descindă în parohia Șoimoș pentru a înmâna singhelia celor doi preoți, Zamfir Pop și Ioan Pop. „Drept aceea se încredințează D. Tale prin aceasta, să ieși la fața locului să aibi pre mai sus numiții preoți înaintea norodului ai a arăta, dând și ceva învățătură norodului despre supunerea și credința lor cătră preoții săi, deodată cetindu-le și Singheliile de parohi în numele nostru să-i introduci și să-i așezi făcând nouă despre aceasta arătare”³⁸⁸.

Noul hirotonit nu primea la hirotonire singhelia, ci mult după aceea. Viitorul protopop al Hălmagiului, Petru Moldovan, deși își începe activitatea clericală în 1832, numai la 1 octombrie 1837 a primit singhelia de la episcopul Gherasim Raț al Aradului³⁸⁹. Existau însă și excepții. Hirotonit la 15 ianuarie 1849 pentru parohia vacantă din Mișca, preotul Ilie Baican a fost instalat și „rânduit cu obicinuita singhelie”³⁹⁰.

Existau și cazuri când preotul avea primită singhelia dar, au trecut mai mulți ani până când au fost instalați definitiv în parohie. Amintim cazul preotului Mihai Ciobriș din Vârșand care, deși avea singhelie primită din anul 1842 de la episcopul Gherasim Raț, nici în toamna anului 1850 nu avea instalarea definitivă în parohie. Abia la 14/26 decembrie 1850, protopopul George Dan al Chișineului Criș a fost încredințat din partea Consistoriului eparhial să-i „publice” singhelia în parohie. La fel s-a întâmplat

³⁸⁶ Ștefan Lupșa menționează despre o singhelie din 1699 de la episcopul Isaia Diacovici dată preotului Luca, originar din Iargăul Huedinului, pentru parohia Buntești din Bihor, care, în 1869 ar fi fost luată din parohie de Miron Romanul, cf. *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, Arad, 1958, f. 152, nota 4. Cea mai veche singhelie cunoscută din Episcopia Aradului este din anul 1729 și a fost dată de episcopului Vichentie Ioanovici(1726-1731), cf. Gheorghe Cotoșman, *Syngheliile sau gramatele Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XVI, 1966, nr. 4-6, pp. 309, 314.

³⁸⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Acte școlare, grupa IV, dosar 44/1854, f. 7-11.*

³⁸⁸ Idem, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad, dosar 9, f. 14.*

³⁸⁹ Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului, partea a III-a, Arad, 1937, p. 109.*

³⁹⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosar 41/1849, f. 2.*

și cu preotul Mihail Mihuț din parohia Ionești (cu filia Țărmure), care avea singhelie de la același episcop, dar nu era „publicată”, motiv pentru care arhimandritul Patrachie Popescu, pe atunci administrator al eparhiei arădene, cerea protopopului Petru Moldovan al Hălmagiului ca singhelia să o „vestească naintea adunatului popor de la bisericile din Ionești și Țărmure, și întru acest chip pe același preot în numita parohie și filială de actual paroh să-l introduci”³⁹¹.

Preotul Militon Bodea, capelan în Crocna, din 23 aprilie 1849 funcționa ca administrator al parohiei Laz. Comunitatea locală, ținând cont de faptul că el „împlinind poruncile din canoanele bisericești”, la 7 septembrie 1849 se adresa episcopului Gherasim Raț pentru a-l numi pe Militon Bodea „de statornic preot” în Laz. La 3 octombrie 1849, episcopul se adresa vicarului protopopesc Moise Ghergar al Ineului despre numirea definitivă a preotului Militon Bodea ca paroh în Laz și „singhelie dăruindu-i”, urmând ca instalarea să aibă loc în zilele următoare³⁹².

Odată instalat în parohie, ca reprezentant al episcopului, investit prin Sfânta Taină a Hirotoniei, preotul avea de îndeplinit cele trei misiuni: *preoțești, învățătorești și de conducere (administrative)*³⁹³.

IV. 4. Transferul preoților dintr-o parohie în alta

În anumite cazuri, preoții solicitau transferul dintr-o parohie în alta. Motivele, de cele mai multe ori, erau cele financiare. Solicitau transferul dintr-o parohie săracă într-una mai bogată unde preotul putea să-și întrețină familia. Alteori, doreau să se transfere în parohia natală unde preotul avea restul familiei, bunici, părinți, frați, sau rudele soției.

Până la punerea în practică a transferului, trebuiau îndeplinite anumite reguli. Transferurile sau numirile în parohii nu se făceau până nu se îndeplinea condiții impuse prin *Sistema consistorială*. După vacantarea parohiei, pentru ocuparea ei, se publica concurs. În cazul transferului, preotul care solicita transferul, depunea la protopopiat o cerere adresată episcopului, iar protopopul o trimitea acestuia însoțită de o recomandare a

³⁹¹ *Ibidem*, dosar 311/1850, f. 2; dosar 312/1850, f. 1.

³⁹² *Ibidem*, dosar 117/1849, f. 2-2v.

³⁹³ Pentru amănunte vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 282-292.

solicitantului arătând și motivele pentru care dorea transferul. Dacă acesta se aproba, episcopul împuternicea pe protopopul locului să-l prezinte enoriașilor din noua comunitate ecleziastică.

Motivele de transfer erau nenumărate. La 27 noiembrie 1848, protopopul Ioan Cefan al Vărădiei de Mureș înainta episcopului Gherasim Raț o adresă prin care îi aducea la cunoștință despre dorința preotului Vasile Zorleanțu din Milova „carele fiind împodobit cu toate însușirile preoției și cu râvnă de a îndrepta poporul pă cele bune, nefiind în stare de a mai trăi în parohia Milova; se roagă de vremelnice administrator pe parohia Căpruța unde alt preot nu să află”. La 18 decembrie 1848, episcopul aprobă transferul, dându-i și singhelia iar în zilele următoare fiind prezentat enoriașilor de către protopopul Ioan Cefan³⁹⁴.

Preotul Ioan Dronca din Minead, care avea doar 45 numere de casă, fiind o parohie săracă, fără pământ, preotul cu 5 fii, la 20 octombrie 1849, cere transferul în parohia Secaș din protopopiatul Butenilor³⁹⁵. Tot din cauze materiale solicită transferul în parohia Șimandului și preotul capelan Leonte Gherga din parohia Olari, dar și datorită neînțelegerilor cu parohul Lazăr Bătrân. Reducându-se un post de preot în Șimand, Consistoriul nu a aprobat transferul³⁹⁶.

În cazul transferurilor nu existau restricții legate de vechimea în preoție. Preotul Moise Crișan din Buhani, unde funcționa din 1840, după șase ani cere transferul în altă parohie³⁹⁷.

Cunoaștem cazuri când un preot capelan este transferat în aceeași demnitate într-o altă parohie. La 27 noiembrie 1848, protopopul Ioan Cefan scria episcopului Gherasim: „neputând eu face în destul dorințele mele cele preoțești întru slujbele cele sufletești poporenilor mei din Julița, pentru vârsta bătrânețelor mele și datorințele protopresviterești cu umilintă iau îndrăzneala a mă ruga Măriei Tale ca până ce alt cleric absolut prin mila Măriei Tale de capelan mi să a rândui în parohia me Julița, până atunci pă capelan din Toc, Manasie Neiculesc în parohia me Julița spre slujirea trebilor preoțești a-l rândui Măria Ta să mă milostivești pă a 3-a parte din venitul parohiei”³⁹⁸.

După moartea preotului Nicolae Nemeș din Cinteș, la 30 iunie 1848, preotul Ștefan Goldiș din Taut, dorit fiind de enoriașii din Cinteș, cere transferul în această parohie³⁹⁹.

³⁹⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 77/1848, f. 2, 3.

³⁹⁵ *Ibidem*, dosar 149/1849, f. 1.

³⁹⁶ *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 11v.

³⁹⁷ *Ibidem*, dosar 178/1848, f. 1-1v.

³⁹⁸ *Ibidem*, dosar 78/1848, f. 1, 2.

³⁹⁹ *Ibidem*, dosar 360/1848, f. 4.

Pentru a reduce numărul „de prisos”, adică cel al preoților supranumerari, în ședința consistorială din 18 iulie 1849 s-a luat hotărârea care „din rândurile acelea unde sunt mai mulți preoți” să fie numiți și transferați în parohiile vacante, „acolo unde e mai mare lipsă a lumina poporul despre libertate și iubirea de părinți”. De ducerea la îndeplinire a prescripțiilor consistoriale era însărcinat vicarul eparhiei Ioan Chirilescu⁴⁰⁰.

Transferul se mai efectua și datorită unor abateri disciplinare. Astfel, preotul Nichifor Atanașcovici de la biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” din Arad, „pentru înconjurarea tulburărilor” de la această biserică este transferat. La 6 aprilie 1848, episcopul Gherasim Raț îi aducea la cunoștință că „de astăzi înainte să nu mai săvârșești nici o slujbă la această biserică ci cele poftite la biserica catedrală de vei deplini în locul sfinției tale parohul Nichifor Pașcovici v-a săvârși iar sfinția ta în locul lui vei veni la această biserică până la alte urmări întru altele”⁴⁰¹.

O altă modalitate a transferului era atunci când doi preoți din parohii diferite cereau transferul unul în locul celuilalt. Astfel, preotul Eutimie Novac din Micălaca și Aron Margina administrator în Șomoșcheș, în ședința consistorială din 29 decembrie au prezentat spre aprobare „contractul în privința schimbării parochiilor sale între dânsii încheiat”. Neexistând nici o obiecție din partea membrilor consistoriali, transferul a fost acceptat⁴⁰².

Se cunoaște și cazul unor transferuri în parohii pe o perioadă determinată. Datorită situației create în timpul mișcărilor revoluționare din protopopiatul Hălmagiului, „prin nenorocitele vărsări de sânge mulți preoți din lumea aceasta s-au sfârșit”, multe parohii devenind vacante, în 30 aprilie 1849 s-a luat hotărârea ca în cel mai scurt timp, să fie trimiși preoți din alte protopopiate care să administreze provizoriu parohiile. Se prevedea ca preoților să li se asigure transportul și câte 4 florini de argint pe zi. Pentru un timp de 30 de zile au fost trimiși preoții Nicolae Bistriean din Sinteia Mare, Lazăr Popovici din Otlaca (azi Grăniceri), Teodor Avram din Hărdăiș (azi Pădureni, înglobat în orașul Chișineu-Criș) și Gheorghe Ionuțaș din Chișineu-Criș. Ei urmau ca în parohiile trimise „pre popor cu învățături dumnezeiești ai mângâia în dumineci și zile de sărbătoare a face obicinuitele slujbe dumnezeiești, botez, îngropare, sfințire de apă sau alte slujbe dumnezeiești la care prin popor vor fi chemați”. Plata activității lor

⁴⁰⁰ *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 11-11v.

⁴⁰¹ *Ibidem*, dosar 112/1848, f. 2.

⁴⁰² *Ibidem*, doc. *Ședința consistorială a 6-a din 29 decembrie 1849*, nr. 63, f. 103v.-104.

era garantată de „cinstitul comisar de ocârmuire”. Se pare însă că lucrurile nu au stat chiar așa așa, preoții se plâneau că au avut multe cheltuieli cu deplasarea și reîntoarcerea acasă⁴⁰³.

Pe a se evita în viitor asemenea cazuri când preoți de la o așa depărtare să fie transferați temporar în parohii vacante, la 13 iunie 1849, Ministerul Cultelor și a Instrucțiunii Publice, prin dispoziția nr. 211, aducea la cunoștința vicarului episcopal Ioan Chirilescu, ca de „reducția preoților de prisos să se îngrijească, punând prin aceasta fundament la aceea ca preoții de legea grecească în viitorile mai bine să fie dotati”⁴⁰⁴ financiar. De aceea, se cerea ca acolo unde erau mai mulți preoți să fie transferați definitiv în parohiile vacante, îndeplinind în acest mod dorința credincioșilor din acele parohii.

IV. 5. Categoriile ale clerului de mir

IV. 5. 1. Protopopii

Din rândul preoților de mir se alegeau și protopopii. Recrutarea lor se făcea cu multă grijă, după condițiile de studii și de afirmare moral-religioasă. Erau numiți pe viață, mai mult chiar, unele familii protopopești păstrau această demnitate din tată în fiu, peste generații. Amintim cazul protopopului Zaharia Protici al Vărădiei, care în 1835 era protopop de peste două decenii, din 1813 și era al cincilea protopop în linie dreaptă din aceeași familie. Însuși numele de Protici venea ca o confirmare, din denumirea de *prota* sau *protopop*, ce o purtaseră și înaintașii săi direcți. Era caracterizat ca fiind un preot cu o bună pregătire intelectuală, cunoștea limbile română, latină, maghiară, germană, sârbă și mereu a dovedit o purtare cuvincioasă către superiorii săi și o bună grijă față de preoți și credincioși⁴⁰⁵.

Nu întotdeauna protopopiatul era singura arie de activitate a protopopului. Uneori erau numiți din rândul profesorilor de la Preparandie

⁴⁰³ *Ibidem*, doc. *Protocolul Prezidial al vicarului episcopesc din anul 1849*, nr. 2, f. 18-19; dosar 21/1849, f. 56-56v.; dosar 81/1849, f. 129, 130

⁴⁰⁴ *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 11 iulie 1849*, nr. 31, f. 11.

⁴⁰⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 270.

⁴⁰⁶ *Idem*, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului*, pp. 35-36; T. Botiș, *op. cit.*, p. 396.

sau Institutul Teologic din Arad pentru a-și întregi salariul de la catedră care era insuficient. Cunoaștem cazul catehetului preparandial Grigorie Lucacic, ales la 4 iulie 1829 în scaunul protopopesc al Ineului, unde funcționează până la 19 noiembrie 1848 când trece la cele veșnice⁴⁰⁶.

În timpul episcopului Gherasim Raț, preotul profesor Gavriil Giulani de la Institutul Teologic, la sărbătoarea Floriilor din 1835, a fost hirotosit protopop al Beliului, însă lasă administrarea protopopiatului preotului Laurențiu Pașca. Mai târziu, pe Gavriil Giulani îl întâlnim ca protopop al Butenilor. Când problema a ajuns în fața Consistoriului eparhial, episcopul motiva că tot așa proceda și mitropolitul Ștefan Startimirovici al Carlovițului. Însuși Gherasim Raț, pe când era numai profesor la Institutul Teologic și încă nu intrase în monahism, a cerut parohia Gai pentru întregirea salariului⁴⁰⁷. Uneori, profesorii de la Institutul Teologic erau obligați să țină în gazdă studenți pe plată, cu riscul acuzațiilor până la rege, așa cum a fost cazul, tot a lui Gherasim Raț, pe când era numai profesor.

Alegerea unui protopop se făcea numai în urma vacanțării, prin destituire, moarte, sau prin înființarea unui nou protopopiat. În oricare din aceste cazuri, autoritatea bisericească superioară, avea datoria să se îngrijească de conducerea interimară a protopopiatului. Paralel, se luau măsurile necesare pentru constituirea corporațiilor protopopești electorale și se declara postul vacant, timp de o lună, cei doritori se puteau înscrie la concurs. Deschiderea concursului era făcut cunoscut preoților prin circulare trimise tuturor protopopiatelor.

La finalul perioadei prescrise de vacanță a postului, era convocat Sinodul protopopesc electoral și avea loc săvârșirea actului alegerii. Cel ales este confirmat de Consistoriul eparhial, după ce în prealabil, episcopul revizuieste canonic actul electoral. Într-un cadru festiv urma hirotesia⁴⁰⁸ prin care preotul ales era înaintat la treapta de protopop și înmânarea singheliei (gramatei) sau investiturii arhieresti. În general singhelia de protopop nu diferă prea mult de cea dată preotului. În fruntea textului se afla prenumele cu titlurile ierarhului ce o elibera, cuprinde referiri la calitatea sa de succesori al Sfinților Apostoli, recomandă pe noul protopop comunităților bisericești și preoților obligați să-i dea ascultare și indică parohiile aflate sub jurisdicția protopopului. Cunoaștem singhelia eliberată

⁴⁰⁷ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 271.

⁴⁰⁸ Hirotesia nu este o taină ci numai o binecuvântare bisericească săvârșită afară de altar, prin care se dau gradele inferioare ierarhice (lectoratul, ipodiaconatul) sau cel ce are hirotonia i se dă un serviciu bisericesc sau o demnitate de la episcopat în jos. Cf. N. Popovici, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental*, vol. I, Partea I și II, p. 124.

la 18 ianuarie 1850 de către episcopul Gherasim Raț, preotului Petru Moldovan ca protopop al Hălmagiului (1849-1866)⁴⁰⁹.

La 13 noiembrie 1849, din reședința sa de la Cuvin, episcopul Gherasim Raț anunță deschiderea concursului pentru ocuparea posturilor de protopop al Ineului și al Meziadului (districtul Oradea Mare), iar „acei care doresc la vreunul din atinsele vacante protopresbiteraturi a se înainta de la protopresbiter și spre aceasta tarmin că sunt îndatorați ca pe zisul termin (n. n. 29 decembrie 1849) recensurile sale în lăuntru să le dee”. Concursul urma să aibă loc la Arad, la sediul Consistoriului eparhial⁴¹⁰. Episcopului i se anunțau aspiranții la protopopie de obicei un număr de trei preoți, dintre care se alegea, de către Consistoriul eparhial, protopopul, cu aprobarea firească a episcopului, care mai târziu îl hirotesea pe cel ales.

Devenind, în 1839, vacant protopopiatul Vărădia de Mureș, Consistoriului eparhial arădean, propune episcopului pe preotul Ioan Cefan din aceeași localitate⁴¹¹. Experiența sa clericală de trei decenii și conduita morală exemplară îl recomandau pentru ocuparea acestui post. Episcopul aprobă numirea preotului I. Cefan în postul de protop și este cooptat în rândul asesorilor consistoriali. La fel s-a procedat și în cazul alegerii protopopului Luncii din Bihor, Așa s-a procedat, în 1840, la alegerea preot Petru Popovici din Șomoș, ca protopop al Luncii, cu referire la bunele sale servicii ca profesor la catedra Institutului Teologic din Arad⁴¹².

După hirotesia de către episcop a celor aleși, protopopii primeau singhelia protopopească. Atribuțiile lor erau mai mult administrative: de a îngriji de preoți, diaconi și biserici, de buna gospodărire a averii parohiilor, să revizuiască socoțile și să ceară Consistoriului eparhial aprobarea pentru ele.

IV. 5. 2. Preoți parohi

După hirotonire și introducerea în parohie, preotul preia toate atribuțiile cu care este investit prin Sfânta Taină a Preoției de către episcopul locului. În cazul în care în parohie există numai un singur preot, acesta este investit și cu atribuțiile administrative de paroh. În parohiile mai mari, funcționau, doi, trei sau mai mulți preoți, dintre care, unul era investit cu conducerea

⁴⁰⁹ Tr. Mager, *Ținutul Hălmagiului. Monografie*, partea III, pp. 110-112; P. Vesa, *op. cit.*, pp. 261-262.

⁴¹⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 12, f. 107; Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 27/1849, f. 1.

⁴¹¹ Nu cunoaștem care au fost numele celorlalți aspiranți la demnitatea de protopop.

⁴¹² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 271.

afacerilor administrative ale parohiei, în calitate de conducător al oficiului parohial, adică paroh, de obicei, „cel mai bătrân în serviciu”, iar dacă acesta era în neputință „a presta agendele împreunate cu acest oficiu”, numește pe un alt preot din parohie drept conducător al oficiului parohial⁴¹³. El asigură unitatea administrativă a parohiei, cu aceleași atribuții pastorale și de slujitor, mai mari decât ale preotului ajutător sau capelan.

Ca reprezentant al episcopului, are asupra enoriașilor încredințați spre păstorire, jurisdicția religioasă și exercită adesea o putere morală importantă. Credincioșii care provin din acest cadru teritorial sunt ținuți să-și îndeplinească aici îndatoririle religioase. Parohul gira bunurile ce aparțineau Bisericii, percepea taxele, oficia botezuri, cununii și înmormântări. Era îndatorat a întocmi, la sfârșitul fiecărui an, „rațiociniul” despre „intratele și ieșitele de preste an”, grupate în cinci titluri bugetare: bugetul; jurnalul de casă cu actele justificative; contul „capitalelor”; o copie despre repartiția dărilor justificative și inventarul „supleatoriu”. Bugetul, votat de sinodul parohial în ședință ordinară (în ianuarie) și de cel protopopesesc în ședința din luna februarie, se înainta Consistoriului eparhial până la 1 mai a fiecărui an⁴¹⁴.

Reprezenta comuna bisericească în toate afacerile ce privesc parohia, convoca sinodul și comitetul parohial, întocmește lista sinodului parohial la fiecare sfârșit de an (în care include și credincioșii din filii), se îngrijește de redactarea corectă a protocoalelor luate în sinod și comitetul parohial, „poartă” matricolele, protocolul de „esibite despre piezele intrate de la diferite oficii, autorități și particulari”, se îngrijește de arhiva parohială, ține evidența credincioșilor (familii, suflete) a știutorilor de carte, a frecvenței la biserică, a trecerilor de la un cult la altul, a concubinilor, inventarul parohie. Este catehetul din parohie⁴¹⁵.

IV. 5. 3. Preoți capelani

Numărul preoților se putea mări după cererea credincioșilor din parohie când nevoile o cereau și mijloacele financiare admiteau. În parohiile situate pe un teritoriu mai întins, în cele mai populate în care parohul din

⁴¹³ *Regulament pentru parohii în provincia metropolitană a bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1891, & 3, p. 2. (Regulamentul a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1879).

⁴¹⁴ *Regulament despre administrarea și controla averii parochiilor și protopresbiteratelor din arhidieceasa greco-orientală română a Transilvaniei*, Sibiu, 1901, pp. 5, 7, 8.

⁴¹⁵ *Vezi: Regulament pentru parohii în provincia metropolitană a bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1909, & 23, pp. 11-14.

cauza vârstei înaintate sau din cauza unei infirmități nu mai putea îndeplini singur toate agendele parohiale, i se instituia un ajutor, numit preot capelan. Erau rânduiți de către episcop, instituți în cadrele normelor legale rămase în ființă de mai multă vreme, dar nu aveau o jurisdicție proprie ci îndeplineau funcția lor preoțească în dependență de paroh. Erau aleși și se supuneau și ei examenului canonic ca și ceilalți preoți, săvârșeau aceleași servicii religioase și aveau îndatoririle celorlalți preoți, mai puțin în cele administrative⁴¹⁶.

În anul 1836, preotul Teodor Feier din Bârsa, înaintat în vârstă și bolnav de picioare, nu întotdeauna putea să-și îndeplinească datorițele către enoriași. Adresându-se protopopului Gavril Giulani al Butenilor, acesta, în octombrie 1836, cerea episcopului Gherasim Raț, hirotonirea într-un preot a diaconului din Bârsa, Petru Popovici⁴¹⁷, „carele acum au săvârșit științele teologicești” și să fie instalat de capelan. Preotul Teodor Feier era dispus „a împărții poporeni și sesia parohialnică în două precum au fost împărțite și până au trăit tatăl meu”. Enoriașii îl doreau preot capelan P. Popovici, mai ales că era din sat și „voiesc al ave de preot sufletesc”⁴¹⁸.

Chiar dacă existau mai mulți preoți în parohie, capelanul avea atribuții și obligații numai pe lângă preotul pentru care a fost numit. De exemplu, în 1849, în parohia Petriș funcționau doi preoți. Pe lângă unul dintre ei a fost numit un capelan. La fel s-a întâmplat și în cazul parohiei Vărădia de Mureș, unde un capelan a fost numit numai pe lângă bătrânul protopop Zaharia Protici⁴¹⁹.

În cele mai multe cazuri, tinerii preoți erau instituți pe lângă tatăl, bunicul sau socrul lor, pentru a se deprinde mai bine cu slujirea preoțească, sau pentru a-l ajuta în cele sacerdotale, el nemaifiind în putere a săvârși toate serviciile religioase. De cele mai multe ori, mai târziu, capelanul îl înlocuia în postul de paroh. Astfel de cazuri se întâlnesc în multe parohii.

Pentru dobândirea unui capelan, comitetul parohial prezenta situația sinodului parohial și acesta hotăra dacă era nevoie de numirea unui capelan

⁴¹⁶ A. Șaguna, *op. cit.*, p. 150. Vezi și (Vasile Mangra), *Despre preoții capelani*, în „Bis. și Șc.”, anul I, nr. 26, 24 iulie/5 august 1877, pp. 201-202.

⁴¹⁷ Petru Popovici (1836-1889) s-a născut în 1806 la Bârsa și a absolvit cursurile teologice la Arad (1835-1836). În 1836 este hirotonit de episcopul Gherasim Raț. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Acte școlare*, grupa IV, dosar 11 1/2 din 1854, f. 10-15; T. Botiș, *op. cit.*, p. 683.

⁴¹⁸ A. E. O. R. Arad, *doc. 366/1836*, f. 1.

⁴¹⁹ A. E. O. R. Arad, *doc. Conscriptia parochilor, administratorilor parochiali de legea greco neunită din toate locurile Protopresbiteratului Tot-Vărădia făcută în 1 iunie '849*, *doc. 25/1849*.

sau nu. În cazul când și Sinodul parohial era de acord, hotărârea se înainta Consistoriului eparhial prin cancelaria protopopească, iar protopopul făcea recomandarea către episcop. La 1 iunie 1848, protopopul Arsenie Adamovici al Hălmagiului se adresa episcopului Gherasim Raț pentru numirea unui capelan pe lângă preotul Gheorghe Grozav din parohia Aciuța. Protopopul motiva cererea comunității prin faptul că fostul capelan, Nicolae Grozav, fiul parohului, a fost omorât de bandele revoluționare ungurești, iar parohul era „bătrân, slab și cu mai multe slăbiciuni îngreonat”. Parohia avea 100 de case și filia Poiana cu 40 de case, amândouă satele cu „biserici și matricole de chilin”. Comuniata bisericească cerea hirotonirea de preot a tânărului Pavel Grozav, fiul răposatului Nicolae și nepot al parohului Gheorghe⁴²⁰. În cursul aceluși an, Pavel Grozav a fost hirotonit și introdus în parohia Aciuța⁴²¹.

Preotul Simeon Nichici, paroh în Iermata, la împlinirea unui sfert de veac de preoție, „acum la bătrânețe lucrările chemării mele numai cu scăzământ le pot împlini, din care pricină Prea Sfinției Voastre m-am rugat ca pe fiul meu Nicolae Gabor de ajutoriu mie întru preot a-l sfinți să mă milostivești”. Fiul său a fost hirotonit doar diacon iar „sfințirea oprită fiind de preot a se sfinți nu s-a putut”. Acesta slujea ca diacon, însă preotul Simeon Nichici avea nevoie de ajutorul unui capelan nu de a unui diacon, motiv pentru care, la 30 iunie 1848, se adresează din nou episcopului⁴²².

Menționăm și cazul lui Dimitrie Bozgan din Mândruloc, care, hirotonit la 2 noiembrie 1849 de episcopul Gherasim Raț „tatălui său Ioan Bozgan parochului din Mândruloc întru capelan”. La prima cerere de a fi hirotonit capelan, Consistoriul eparhial nu a acceptat. Mult mai târziu a fost rezolvată această solicitare⁴²³.

Moise Mladin din Curtici, hirotonit capelan „la tătânesu”; la fel și Ioan Popovici din Vârșand; Dimitrie Iacob din Pil; Avram din Pădureni; Ioan Moaler din Socodor; Sinesie Sas din Cherechi (azi Caporal Alexa); Isaia Monția din Șicula; Vasile Popovici din Nadăș, Ioan Popovici din Săvârșin⁴²⁴.

⁴²⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 303/1848, f. 2, 4.

⁴²¹ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 562.

⁴²² A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 363/1848, f. 1.

⁴²³ *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 8v; *Ibidem*, dosar 12, f. 123.

⁴²⁴ *Ibidem*, dosar 363/1848, f. 2; *Idem, fond citat, Acte școlare, grupa IV*, dosar 36/1854, f. 1-5; dosar 38/1854, f. 1-7.

Preotul Simion Nichici, parohul din Iermata, la 30 iunie 1848, după 25 de ani de „slujbă preotească, acum la bătrânețe lucrările chemării mele numai cu scâzământ le pot îndeplini, din care pricină Prea Sfinției Voastre m-am rugat ca pe fiul meu Nicolae Gabor de ajutoriu mie întru preot al sfinți”. Nicolae Gabor era deja hirotonit diacon însă tatăl său îl dorea ca preot pe lângă el⁴²⁵.

Uneori, de capelan, era solicitat un preot din parohia vecină, așa cum a fost cazul bătrânului protopop Ioan Cefan al Vărădiei, care, la 22 iunie 1848, „din vârsta bătrânețelor mele și datorințele protopresbiteresti”, l-a cerut de capelan pe preotul Iosif Munteanu din Soroșag (Stejar), motivând și că acesta avea parohia mică, din numai 50 case și fără pământ parohial, nu se putea întreține. Cererea nu i-a fost îndeplinită, motiv pentru care, la 27 noiembrie 1848 a revenit cu o altă cerere, de această dată cerându-l de capelan pe preotul Manasie Neiculesc din Toc, urmând a-l retribui cu „a 3-a parte din venitul parohului”. De această dată, episcopul și Consistoriul eparhial au aprobat cererea protopopului⁴²⁶.

Nu întotdeauna capelanul avea atribuții sacerdotale pe lângă preotul lângă care a fost instituit. Parohia Aciuța cu filia Poiana, avea un preot paroh și un preot capelan. Capelanul funcționa numai în filia Poiana, în amândouă satele existând câte o biserică, fiecare deținând matricolele ei⁴²⁷.

De cele mai multe ori, între preotul parohi și preotul capelan se încheia o înțelegere, numită *Contract* sau *Legătură*. La 9 ianuarie 1836 se încheia în Arad, la reședința Consistoriului eparhial, un *Contract* între preotul paroh al Nădlacului, pe atunci Petru Varga, profesor la Institutul Teologic din Arad, și Ionescu Petru⁴²⁸, numit preot capelan⁴²⁹.

⁴²⁵ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 363/1848, f. 1.

⁴²⁶ *Ibidem*, dosar 347/1848, f. 1; dos. 78/1848, f. 2.

⁴²⁷ *Ibidem*, dosar 192/1850, f. 1.

⁴²⁸ Era originar din Nădlac și a absolvit, în anul 1834, cursurile Institutului Teologic din Arad. Cf. T. Botiș, *op. cit.*, p. 681.

⁴²⁹ „Contract. Eu din jos subscrisul cinstitului Domn Profesor a S. Teologii a Aradului, și paroh a Nădlacului, de capelan, sub următoarele togmeli ai fi m-am hotărât precum: 1. Din venitul pentru sfințirea apei la Nașcerea Pruncului, diun venitul pentru cununie, și din venitul pentru îngropăciuni, ori sub ce nume: ținându-și sie a treia parte, iar două părți pre titulatului paroh credincios a le da voii fiu îndatorat. 2. Din bir carele eu cu cocia prin paroh cășcigat îl voi strânge, să am a patra parte. 3. Din venitul tasului, unde să înțâlege și venitul pentru pomenirea morților în postul Sfintelor Paști și din venitul pentru sfințirea apei pe la case de tri ori preste an, jumătate credincios să o amnezi parohului; 4. Decumva cu vreme mi s-ar face ceva strămutare, atunci datoria, ce doară ar mai fi pe la poporeni, din veniturile sub întriul pus mai

În unele parohii se încheiau înțelegeri între preotul paroh și capelan, chiar dacă între aceștia existau anumite grade de rudenie. La 10 decembrie 1847, se încheia o „Legătură” între preotul paroh Ioan Popovici din Apateu și fiul său, diaconul Florian Popovici, căruia îi ceda, din cele 149 de case care reprezentau parohia sa, un număr de 50 de case și două lanțuri de pământ „spre traiul vieții sale”. Îi cerea în schimb „ca pe un părinte să mă socotească cinstindu-mă și în vreme de lipsă mână de ajutoriu a da să nu întârziască”. Parohul Ioan Popovici avea de la episcopul Gherasim Raț că îl v-a hirotoni pe fiul său de preot și îl numește în parohia Apateu⁴³⁰.

Tot în parohia Apateu, la 11 decembrie 1847, cel cel de-al doilea paroh, Gheorghe Ursuț, încheia și el o „Legătură” cu ginerele său, capelanul Nicolae Bulza. Parohul, din cele 150 de case pe care le avea în parohia sa, un număr de 50 le ceda capelanului, și două lanțuri de pământ din cele 8 pe care le avea și el în folosință, cerându-i în schimb respectul și de fiecare dată când era în neputință, să-l suplinească în cele bisericesti. Preotul capelan se angaja „cumcă asupra socrului meu nicicând nu mă voi scula și care întâmplare de voi fi vinovat numai cu ceva vină mă supun legilor celor bisericesti: ce după faptă dreaptă răsplătire să mi se deie”⁴³¹.

Capelania provoca diverse conflicte între preoți. După 16 ani de preoție în parohia Pleșa, preotul Ghenadie Dobrei este transferat „disciplinar” în parohia Căcărău (azi Joia Mare) pentru că un alt cleric, capelan până atunci, dorea postul de paroh⁴³².

În 1849, între parohul Lazăr Bătrân și capelanul Leonte Gherga din Olari se naște un conflict, pe motivul că cel din urmă și-a cerut drepturile bănești ce i se cuveneau. Parohul a fost solicitat de mai multe ori să îndeplinească acest drept, în caz contrar va fi invitat în fața vicarului, împreună cu capelanul. Parohul l-a pârât pe capelan că ar fi lipsit mai multe luni din parohie neîndeplinindu-și îndatoririle și nu acceptă să dea decât 1/

sus numitul Paroh de jumătate plătindu-mi-le să fiu îndestulat; iar jumătate numai după ce singur le v-a scoate, să mai plătească; mai peurmă, 5. Decumva eu întru împlinirea mai sus puselor patru puncturi înaintea parohului m-ași arăta necredincios, în putere îi v-a sta totdeauna la casa părinților miei a mă trimite, iar care împotrivindu-să cu pedeapsa unui necredincios, și îndărătnic ascultătoriu prin Preacinstitul Consistorium să fiu asuprit. Dat în Arad în 9 Ianuarie 1836. Ionescu Petru capelan. Cumcă și eu spre aceasta mă învoiesc cu aceasta cunosc Varga Petru Profesor S. Teologie”, cf. A. E. O. R. Arad, pachet II, doc. 29/1836.

⁴³⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 178/1848, f. 3-3v.

⁴³¹ *Ibidem*, dosar 178/1848, f. 1.

⁴³² C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă*, p. 50.

4 din rebonificație și nu 1/3 cât a hotărât Consistoriul eparhial. În apărarea sa, capelanul a prezentat un certificat de bună purtare de la membrii comunității, care a cerut parohului să înceteze pârerea fără teme împotriva capelanului. Deoarece parohul nu s-a conformat hotărârii vicarului și nu s-a prezentat înaintea Consistoriului eparhial, pricinuind daune capelanului, preotul Ioan Petrilă din Cinteii, este delegat să-l aducă pe preot la 16 august 1849, în fața Consistoriului. La 15 septembrie 1849, preotul capelan s-a adresat din nou Consistoriului eparhial și episcopului, plângându-se că parohul Lazăr Bătrân îl batjocorea și îl nedreptățea de la folosirea pământurilor parohiale care i se cuveneau pe drept. Pentru aplanarea conflictului, cele din urmă, Consistoriul eparhial trimite în parohie pe protopopul George Dan al Chișineului Criș. În cele din urmă, după zece ani de capelanie în Olari, se pare că la cererea parohului, capelanul Leonte Gherga este transferat la Semlac⁴³³.

În parohia Vărădia de Mureș, conflictul dintre paroh și capelan este de altă natură. Parohul Iosif Beleş, la 9 august scria episcopului Gherasim Raț: „de când sunt în parohie, capelanul Ananie Drăgan ca să mai slujească ca capelan și cu mine dinpreună nici singur de sine, nici de mine rugat ca să ne înțălegem laolaltă și să alujească în sfânta biserică și la popor nu voiește, ba spre scandala poporului nici în sărbătorile însemnate la sfânta biserică nu vine, nu să sfiește, și ce e mai mult acum la facerea și la subscrierea conscripției, de zori chemat nici nu a venit, nici a să subscria n-au vrut.” În continuarea epistolei îl acuza pe capelan că nesocotește sribuțiile preoțești, în consecință cerând episcopului să ia măsuri împotriva lui Ananie Drăgan⁴³⁴.

De cele mai multe ori, preotul capelan avea dreptul de succesiune pe lângă preotul paroh⁴³⁵. Unii capelani se situau în această poziție un an sau mai mulți. Preotul Ioan Sărac din Crocna a beneficiat de acest statut timp de 12 ani, iar Zaharia Neiculesc din Toc, aproape 17 ani. Schimbarea statutului lor de capelani, avea loc prin decesul parohului sau transferul în altă parohie. Nu întotdeauna Consistoriul eparhial numește pe fiul unui preot în locul tatălui său pe considerentul dreptului tacit al titlului de succesiune.

⁴³³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Ședința a III-a consistorială din 15 septembrie 1849, nr. 13, f. 81-84; dosar 7/1849, f. 8.*

⁴³⁴ *Ibidem*, dosar 390/1848, f. 1.

⁴³⁵ Acest obicei era în practică și în secolul al XX-lea. „Pentru îndeplinirea postului de capelan cu drept de succesiune pe lângă veteranul paroh [...]” (n. n. dintr-un anunț de concurs pentru capelania dintr-o parohie), cf. „Bis. și Șc.” an XLIV, nr. 14, 5/18 aprilie 1920, p. 3.

IV. 5. 4. Diaconi

Ca unul care nu are deplinătatea darului slujirii ale celor sfinte, diaconul nu poate sluji niciodată singur, ci totdeauna numai cu arhiereu sau preot. De aceea, în slujbă, diaconul este mai ales la dispoziția arhiereului, fiind nelipsit de la slujbele arhierești. La slujbele oficiate în sobor de preoți, el este ajutorul preotului-protos, de aceea stă totdeauna aproape de acesta și la dispoziția lui, îndeplinind, cu binecuvântarea lui, anumite acte rituale, care revin de drept protosului, ca de exemplu purtarea și citirea Sfintei Evanghelii la Liturghie, purtarea sfântului disc la ieșirea cu Sfintele Daruri.

Rolul principal al diaconului în slujbă este rostirea ecteniilor, care reprezintă forma clasică a rugăciunii obștești a credincioșilor și pe care diaconul le rostește totdeauna din naos, adică din mijlocul poporului, ca unul care este ultimul dintre slujitorii sfințiți și cel mai apropiat de simplii laici, pentru care se roagă, făcând astfel legătura dintre credincioși și preot sau dintre naos și altar⁴³⁶.

Diaconii fiind împreună-slujitori cu episcopul și cu preotul ca ajutor al acestora, ei trebuiau să fie întru totul ascultători față de cei dintâi, fără învoirea căruia nu puteau să săvârșească nimic. Trebuiau să fie și ei absolvenți ai unei școli clericale iar modul de instituire a lor era similară preoților, după modelul hirotoniei și al hirotesiei, ca act de consacrare a slujitorilor bisericești.

În general, diaconii se întâlnesc la biserica catedrală din Arad, sau funcționând pe lângă protopopi. Astfel, în 1849, protopopul Ioan Raț al Aradului îl cerea pe Dimitrie Bozgan, fiul preotului Ioan Bozgan din Mândruloc, de diacon protopopesc motivând că „trebuind într-un sat sau altul a sluji, n-am diacon întru ajutoriu”⁴³⁷. Tatăl său însă îl cerea ca preot capelan pe lângă el, Consistoriul eparhial însă, în ședința din 18 iulie 1849 refuză cererea sa⁴³⁸. Dacă totuși a fost hirotonit ca diacon protopopesc, a slujit puțin în această demnitate pentru că la 12 noiembrie 1849 a fost hirotonit ca preot capelan pe lângă tatăl său în Mândruloc⁴³⁹.

Protopopul Simion Bica al Beliului, în ședința consistorială din 20 mai 1850, cere și el „a căpăta un diacon ceremonial” recomandându-l pe

⁴³⁶ Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, București, 1985, p. 122.

⁴³⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 129/1849, f. 1.

⁴³⁸ *Ibidem*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 8v.

⁴³⁹ *Ibidem*, dosar 157/1849, f. 1.

absolventul Institutului Teologic Vasile Crișan⁴⁴⁰. Diaconii mai erau întâlniți, pe lângă preoții cu experiență, în perioada practicii liturgice, în așteptarea hirotonirii lor ca preoți. La 2 noiembrie 1849, diaconul Nicolae Gabor din Iermata, a fost hirotonit ca preot capelan în parohia tatălui său de acolo⁴⁴¹.

În secolul al XIX-lea, numărul diaconilor era la fel ca și în veacul anterior, destul de mic. Cu timpul, pe măsură ce s-au mai schimbat și regulamentele clericale, numărul diaconilor devine tot mai mic, ei fiind numiți în special la bisericile din parohiile mari, în special la catedrala episcopală din Arad. Astfel, în 1843-1844, în Episcopia Aradului erau 10 diaconi, 4 în Consistoriul eparhial al Aradului și 6 în cel de la Oradea⁴⁴².

La biserica din Pecica, în anii 1847 și 1848, pe lângă preotul Maxim Caracioni, paroh și asesor consistorial, funcționa diaconul Vasile Prodanovici⁴⁴³. Mulți dintre diaconii menționați în conscripții erau în perioada de practică liturgică, așteptând hirotonirea întru preot. Hirotonit diacon la 24 septembrie 1848, Teodor Cosma a fost hirotonit preot numai în februarie 1849 pentru parohia Mișca, unde „de paroh l-am rânduit cu obicinuita singhelie l-am dăruit”, arăta episcopul protopopului Ioan Raț al Aradului, cerându-i să-l instaleze în parohie⁴⁴⁴.

În 1849, la biserica din Giula unghurească, pe lângă preotul Atanasie Gheorghevici, funcționa ca diacon fiul său, Pavel Gheorghevici⁴⁴⁵, însă nu cunoaștem de cât timp. În ședința consistorială din 11 iulie 1849, preotul Atanasie cerea numirea și hirotonirea fiului său ca preot capelan⁴⁴⁶.

La catedrala episcopală, în secolul al XIX-lea, funcționau permanent diaconi, unul sau doi, așa după cum se întâmplă și în primii ani ai secolului următor, ei fiind menționați de documente.

IV. 6. Starea materială a clerului

După numirea în 1829 a episcopului Nestor Ioanovici (1829-1830), demersurile în vederea îmbunătățirii situației clerului pe linie oficială se

⁴⁴⁰ *Ibidem*, dosar 147/129 din 1850, f. 1, 2.

⁴⁴¹ *Ibidem*, dosar 156/1849, f. 1.

⁴⁴² Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 272, nota 3.

⁴⁴³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 366/1848, f. 1.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, dosar 41/1849, f. 2.

⁴⁴⁵ A absolvit cursurile Preparandiei (1841) și a Institutului Teologic (1844) din Arad. Cf. T. Botiș, *op. cit.*, pp. 435, 689.

⁴⁴⁶ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Protocolul prezidial al vicarului episcopesc din anul 1849*, nr. 14, f. 4v.

amplifică. În scurta sa păstorire intervine cu hotărâre la forurile administrative pentru asigurarea pe seama clerului ortodox a unui tratament similar cu cel de care se bucura clerul catolic, pentru înlăturarea abuzurilor stăpânilor de pământ împotriva confiscării pământurilor bisericesti și a impunerii unor dări nedrepte. El a obținut din partea Consiliului Locumtenențial contracararea erodării, prin deprecierea monetară a veniturilor stolare realizate de clerul său⁴⁴⁷.

Mereu au existat nemulțumiri ale clerului în privința veniturilor, uneori, din cauza numărului ridicat de preoți. De exemplu, în 1832, Aradul avea un număr de opt posturi de parohi care dețineau în total, 13 sesiune parohială și birul preoțesc destul de redus din pricină că fiecărui preot îi revenea numai un număr de 60 case, populația fiind într-o continuă scădere. Din această cauză, patru preoți (Vasile Sombari, Nichifor Rașcovici, Nichifor Atanașcovici, Teodor Crestici) s-au adresat Consiliului Locumtenențial pentru a li se asigura subzistența. Ancheta comitatului ajunge la concluzia că pentru ameliorarea situației materiale a clerului era neapărat nevoie să se reducă numărul preoților de la cele două biserici din Arad (*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Apostoli Petru și Pavel*), unde să fie numai patru preoți, iar la cea din Gai unul singur⁴⁴⁸.

Situația precară a veniturilor preoților îi determină pe unii să comită abateri de la norma stolară, provocând nemulțumiri în rândul enoriașilor, sancționate de ierarhia superioară bisericească. Astfel, în 1833, preotul Moise Iovici din Chisindia a fost anchetat, de un reprezentant al comitatului Arad, pe motiv că pentru înmormântarea soției lui Nicolae Tămaș a perceput 8 fl. 30 cr., și un ied. Pentru că N. Tămaș nu a mai dat și iedul, preotul a pus pe crâșnic să-i aplice 12 lovituri de bătă. Preotul avea dreptul numai la stolă în valoare de 5 fl. În același an, administrația comitatului a constatat abuzuri și în parohiile Bătuța, Comlăuș, Macea, Mândruloc. La Macea, preoții Flore Petrilă și Teodor Bragea, erau acuzați de neglijarea serviciilor divine și pentru „exacțiuni stolare”. La Bătuța, preotul era acuzat că nu mergea în procesiune dacă nu i plătea anticipat câte două „groșițe” de fiecare casă⁴⁴⁹. În 1834, episcopul Maxim Manuilovici, pe atunci administrator al eparhiei, atrăgea atenția clerului ca pentru „slujbele cele parohialnice nimic mai mult”

⁴⁴⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 49; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986, p. 327.

⁴⁴⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 48.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, p. 50.

decât în taxă să nu ceară, și „nu în argint, ci în valută, cum au fost mai înainte, să o primiți”⁴⁵⁰.

În memoriile românilor elaborate după moartea mitropolitului Ștefan Stratimirovici (1790-1837), în vederea noului Congres național sârbesc, îmbunătățirea subzistenței clerului apare cu consecvență, un proiect prezentat de protopopul Ștefan Atanasievici al Lugojului prevăzând în acest sens constituirea unui fond din vânzarea sau arendarea sesiilor parohiale vacante, folosirea unei părți a veniturilor mănăstirilor, contribuția fondului național iliric și al episcopilor, donații benevole și sprijinul statului. Congresul național din 1842 elaborează, la rândul său, propuneri pentru mai buna dotare și pregătire a clerului ortodox, propuneri dezbătute la nivelul forurilor aulice și provinciale, care urmau a se definitiva la o nouă întrunire a Congresului⁴⁵¹.

Ca un ecou al acestor strădanii, îmbunătățirea situației materiale a clerului își găsește loc și în programul reformismului nobiliar, în ascensiune după 1825, care-și propunea atragerea și pe această cale a ortodocșilor de partea intențiilor și tendințelor sale. Dieta ungară din 1832-1836 înscrie în articolele de legi referitoare la reglementarea urbarială asigurarea pe seama parohilor ortodocși a participării la beneficiile privind pășunile și pădurile comunale. Unele comitate trec la măsuri proprii, în Bihor, spre exemplu, acordându-se preoților ortodocși dreptul de vot în congregația jurisdicțională. Între plângerile confesionale, pregătite de dietă spre a fi înaintate împăratului, sunt incluse și cele privind subzistența nesatisfăcătoare a clerului ortodox. Stările urmăresc să-și asigure concomitent controlul administrației fondurilor ecleziastice și a veniturilor bisericesti ortodoxe, preconizând înființarea, în acest scop, a unei comisii speciale la Timișoara. Opoziția hotărâtă a mitropolitului Iosif Raiacici față de aceste tendințe determină zădărnicierea proiectelor nobiliare, reglementarea problemelor ortodoxe, inclusiv în ceea ce privește îmbunătățirea situației clerului, fiind transferată Congresului național. Cum însă pregătirile în vederea Congresului sunt tergiversate de forurile oficiale timp de mai mulți ani, izbucnirea Revoluției de la 1848 găsește problema situației materiale a clerului ortodox nerezolvată, ea devenind o parte integrantă a programului revoluționar menit a da pe acest tărâm soluțiile radicale impuse în spiritul vremii⁴⁵².

⁴⁵⁰ Idem, *Urgia unionistă din județul Aradului și reacțiunea ortodoxă în anii 1834-5*, p. 35.

⁴⁵¹ Idem, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului*, Arad, 1929, pp. 31-32; Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 49.

⁴⁵² L. Gyémánt, *op. cit.*, pp. 327-328.

Încă înainte de alegerea ca episcop a lui Gherasim Raț, Consistoriul eparhial se arăta îngrijorat că nu toate parohiile și-au achitat sidoxia și unele o aveau neachitată de mai mulți ani. În ianuarie 1835, protopopii cereau parohiilor restante, să caute a-și achita datoria sidoxiei, mai ales că Episcopia după o îndelungată perioadă fără episcop titular, după alegerea noului ierarh era nevoie de întreținerea acestuia⁴⁵³.

În 1835, preoții din Șiria încercau să se elibereze de sarcina achitării sidoxiei episcopești motivând că li s-au împruținat veniturile prin trecerea unei părți a credincioșilor la uniți. Sesiunile parohiale, în multe parohii nu existau. Din acest motiv, la Cuvin, din trei parohii una a fost redusă, pentru ca sesia parohială să se dea celorlalți doi preoți săraci. La Arad, preoții cer conscrierea și o nouă repartizare a credincioșilor, în măsura în care o parohie devine vacantă iar administrarea ei să fie împărțită între ceilalți preoți⁴⁵⁴. De menționat că în unele parohii, nu după numărul de credincioși au fost împărțite, ci după cel al familiilor, așa după cu era cazul celor două parohii din Cenad⁴⁵⁵.

În 1841, Consistoriul eparhial arădean se arăta nemulțumit de faptul că „puțini sunt dintre cucernicile voastre cari nu numai că nu administrează sidoxia episcopească și competența protopresviterească”, unii cu restanțe mari, pe „două, trei termenuri”. Drepturile protopopului constau în „80 de oca sau un minim de grâu curat sau 2 fl argint venite anu întreg” pe care fiecare preot trebuiau să le dea. Dacă preoții restanțieri nu-și puteau achita datoriile până la 29 septembrie 1841, protopopii erau îndrumați ca să-i oprească de la toate veniturile parohiale „și parohia lui altuia spre administrație până atunci să se încredințeze”, până când din venitul acestora din datul să va face și administratorul își va trage plata pentru osteneala sa⁴⁵⁶.

Chiar și episcopul Gherasim Raț, la patru ani după ce a ajuns episcop, se confrunta cu grave lipsuri financiare. În primăvara anului 1839, este nevoit să se adreseze comitatului Arad, reclama că primpretorii care se angajaseră să încaseze „convenția episcopească”, pe care avea s-o primească

⁴⁵³ A. E. O. R. Arad, *doc. 12/1835*, f. 5. Circulara din 10 ianuarie 1835 a Consistoriului eparhial.

⁴⁵⁴ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 279.

⁴⁵⁵ A. E. O. R. Arad, *doc. 4,1836*, f. 11. Scrisoarea din 8 iunie 1836 a preotului Draga Ștefan din Cenad adresată episcopului Gherasim Raț.

⁴⁵⁶ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 57v-58. Circulara din 31 noiembrie/12 decembrie 1841.

după obiceiul de până atunci în două rate, nu-și făceau datoria, din care cauză episcopul suferea lipsuri materiale⁴⁵⁷.

Episcopia se confrunta și ea cu probleme financiare. Venitul estimativ al Episcopiei arădene pe un an calendaristic se limita în 1848, la 5 221 florini, o sumă foarte mică ținând cont de complexitatea atribuțiilor pe care le avea eparhia. O problemă deosebită reprezenta și arendarea domeniului din Gai de 309 jugăre, contractată cu avizul mitropolitului de la Carloviț unui favorit al acestuia doar cu suma de 800 florini pe an⁴⁵⁸.

Situația materială a clerului de mir și a credincioșilor era foarte precară și din cauza faptului că, uneori, culturile din câmp erau calamitate, fie din cauza ploilor dese și abundente⁴⁵⁹, a inundațiilor⁴⁶⁰, a secetei⁴⁶¹, a lăcus-

⁴⁵⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁵⁸ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele comisariatului cezaro-crăiesc*, nr. 5372, 5669/1850.

⁴⁵⁹ „În anul 1842 au fost de cu toamnă multe ploi și au rămas mult grâu nesămănat și întru atâta s-au întârziat sămănătura cât și în luna ianuarie în 2 zile, adecă a anului [1]843 s-au sămănat grâul, adecă tocmai cantorul bisericii au sămănat în zioa mai sus numită. Iar la seceriș când au venit întocma cu cel timpuriu rod au avut paie ca ceara galbene era[u], necunoscându-să din cel de toamnă [...]”, la Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 873, p. 332.

⁴⁶⁰ În 20 mai 1845, în „domnescul sat” Cheresig din Bihor, „Duminică dis-de-dimineată, așa fără de măsură au venit așa mare apă cât toate cele de pământ semănături în ziua aceea toate cu un cuvânt le-au șters și așa rămasără săraci de toate averile lor” (*Penticostar*, Râmnic, 1767, la Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 890, p. 336.

⁴⁶¹ „În anul 1836 au fost secetă mare și n-au plouat 6 săptămâni și au fost de temut. În vitele cu coarne adecî: în vaci și boi care foarte grozavă au fost între oameni și în oameni au fost groznică moarte. Dar cucuruz n-au fost nici de leac. Crompe pă țarne curat nici un pic” (*Mineiul lunii august*, Buda, 1804, la Viorel Curtuțiu, *Câteva momente din trecutul parohiei Vârșand*, în „M. B.”, anul XVI, 1966, nr. 7-9, p. 527); „În anul 1846 au fost seceta așa de mare încât oamenii nu-și mai amintesc. Consecința [a fost] foamete în toată Țara Ungurească, dar mai ales în comitatul Bihor [...] obligat să voteze 40 000 fl. pentru săraci ca să-i mântuie de la moarte” (Din însemnarea *Amintire veșnică* scrisă la începutul unui *Registru de stare civilă* a satului Spinuș din Bihor, la Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 895, p. 337).

⁴⁶² „[În] anul 1847 au fost, au venit o mulțime de lăcuste prin varmeghia Bihorului, în luna lui avgust 1/10. Pavel Fâșie” (*Palia*, Orăștie, 1581-1582, la Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 986, p. 337); „În anul acesta [1847], în 12 august, într-o zi de joi, după masă pe la ora 5, de la răsărit s-a abătut un grozav nor de lăcuste, deodată tot orizontul a fost acoperit și populația a fost cuprinsă de panică. Preotul din loc imediat a dat pooruncă să se tragă clopotul într-o ureche și cu alte mijloace au făcut larmă ca toți oamenii să meargă în hotar să facă foc între poorumburi și grâu. Deodată fumul a acoperit tot hotarul. Rezultatul a fost că masa acea de lăcuste nu s-a lăsat în hotarul comunei Spinuș ci numai în hotarele comunelor învecinate, în Ciuhoi, Koke și Nădar Telek” (Din însemnarea *Amintire veșnică* scrisă la începutul unui *Registru de stare civilă* a

telor⁴⁶² sau înghețului⁴⁶³. Toate acestea duc la ridicarea prețului la produsele agricole⁴⁶⁴.

Pe lângă prețul ridicat al produselor, mai erau și dijmele mari din anul 1848, așa după cum ne dezvăluie și *Cronica de la Bârsa*⁴⁶⁵:

„Dejma mică iera pe un fârtai de pământ 10 f[on]ți de mazer[e], 10 f[on]ți de seminție de ludaie, 10 f[on]ți semințe de cânepă, 6 fuio[a]re de vară, 6 fuio[a]re de To[a]mnă, pentru un vițel 20 cr[eițari], pentru unt 20 cr[eițari], pentru m[i]iei și iezi și 5 cr[eițari], ouă scoteau câte vreau, pui o pereche, iar omul care avea un fârtai de pământ făcea 28 de zile, iar dacă nu făcea robota plătea, tacsă 1 fl[orin], apoi din sămănătura de grâu da omul a 5-a parte, din cucuruz a 9-a parte și trebuia ca omu[l] să le ducă unde li se poruncia. Din crucile de grâu alegea domnia numai snopi buni, nu cei din sus și din jos, mai primeau cucuruz, până nu iera gata tot din țarină nu se dijmua. Mai nainte, ca pe la anul 1835, domnia avea dreptul a te bate cum vrea și când vrea, la urbariu nu iera capăt, era musai să mergi, altcum te culca jos și-ți număra câte vrea apoi îl pune la lucru și care nu iera când răsare So[a]rel[e] la loc lua la fundoi câte 12 lovituri apoi la lucru, apoi sudalmile se puneau pe o[a]meni, pe muieri, pe fete, de-ți iera scârbă să auzi toate nimicurile fără aă-ți astupi urechile și așa mai departe. [Cum zic], cel ce avea un fârtai de pământ făcea 28 de zile, cel cu jumătate 14, iar jeleriul făcea 18 zile, iar chirieși[i] 12 zile. Acum vedem cum au fost mai bine: atunci, cu robota și dările domnești, sau acum, că omul e liber !”

Un alt aspect al problemei financiare a clerului reprezenta schimbarea intervenită în plan economic și social. La nivelul parohial s-au resimțit urmările comasării satelor dispersate, alodizările, segregarea pășunilor și alte forme, adesea cu urmări dezastruoase pentru mireni și cler. Amintim cazul localității Zarand, unde, biserica fiind demolată de pe urma schimbării

satului Spinuș din Bihor, la *Ibidem*, nr. 897, pp. 337-338); „În anul 1847 într-o așa ticăloasă și sărăcie a fost țara noastră cât era mai toți să pierim, de vreme ce un căbel de cucuruz a fost cu 24 de florinți, un căbel de grâu cu 30 de florinți și mai mult [...] nu mai avurăm noroc cu săracul Ardeal [...]. Cu adevărat ne-am întâlnit de vecini cu moartea. Am însemnat eu, Popovici Ștefan, în 15 fevr[uarie], anul 1848” (*Evanghelie*, mss. rom., sec. XVIII, text aflat în 1941 în Săcădat din Bihor, la *Ibidem*, nr. 902, p. 339; vezi și nr. 909, p. 340).

⁴⁶³ Mai multe amănunte despre calamități vezi la: Fl. Dudaș, *Catastrofe naturale în Transilvania, în lumina însemnărilor scrise pe cărțile românești vechi, între anii 1500 și 1900*, Oradea, 1999.

⁴⁶⁴ „Eu, Petroi Thodor de la Șteiu, am slugit la Valea Neagră de Jos cu preot[ul] Vasile la anul 1847 și au fost scumpete, precum chebelul de grâu cu 30 fl., de tent[iu] [cu] 26” (*Ceaslov*, Râmnic, 1745), la *Ibidem*, nr. 899, p. 338; „Această arătare să face cum că în anul 1849 au fost scumpete mare, kebelu de grâu cu 35 de f[lorinți], kebelu de rent[iu] 25, la Rusalii” (*Octoih*, sec. XVIII, exemplar aflat, în anul 1942, în parohia Ștei din Bihor, *Ibidem*, nr. 942, p. 349).

⁴⁶⁵ *Cronica de la Bârsa*, scrisă de către Ioan Birău (1857-1919), text manuscris aflat în păstrarea familiei Gheorghe Faur din Bârsa (jud. Arad), p. 12, la Fl. Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Timișoara, 1989, p. 55.

vetrei satului, credincioșii nu dispuneau de posibilități materiale pentru construirea altei noi⁴⁶⁶.

Foarte mulți preoți reclamau pierderile suferite în sesiunile parohiale primite în timpul reglementării urbariale, mai ales primirea de pământ neechivalent. În puține locuri aveau preoții sesii întregi și fără probleme. În general veniturile parohiale erau departe de limita de 300 florini pe an, considerată minimală pentru un intelectual. În anul 1848, la Tâmașda, cu 727 suflete, se oferea anual 120 florini, la Gepiu de la cei 836 enoriași salarizarea se ridica doar la 44 florini. Abia câteva parohii puteau asigura o dotație de 200 florini pe an⁴⁶⁷.

În vara anului 1848, episcopul Gherasim Raț a cerut guvernului maghiar mărirea salariilor preoților ortodocși. Această decizie coincidea cu decizia consiliului de miniștri din 30 mai 1848, conform căreia ministrul cultelor îi revenea sarcina ameliorării soartei preoților valahi și sârbi. Eötvös József, ministrul cultelor și învățământului public, a condiționat reșezarea salariilor preoților de ținerea unei adunări a ortodocșilor, ca și cum ei înșiși ar fi dorit-o, în care să-și prezinte propunerile. O asemenea adunare însă nu a avut loc⁴⁶⁸.

În vara aceluiași an, a început un recensământ al veniturilor preoților din cadrul Episcopiei arădene, dar acțiunea a fost întreruptă din cauza atacurilor contrarevoluției militare. Majorarea salariilor a fost pusă din nou în discuție de către Szász Károly, secretar de stat la Ministerul Cultelor și Învățământului Public. La sfârșitul lunii decembrie 1848, acesta a cerut episcopului un tabel despre veniturile preoților loiali statului ungar, avertizând că, în conformitate cu legea, statul va completa venitul preoțesc dacă acesta nu atinge, anual, suma de 300 fiorini argint⁴⁶⁹. La 5 februarie 1849, episcopul răspunde: „În toată dieceza mea există două-trei parohii care au sesie de pământ cu veniturile de 200 fiorini în argint și în toată patria este cunoscut că preoții de rital meu, în dieceza mea, suferă în cea mai mare sărăcie”⁴⁷⁰.

În general veniturile parohiale erau departe de limita de 300 florini/an, considerată minimală pentru un intelectual. Astfel, la Tâmașda, cu 727 suflete, se oferea anual 120 florini, la Gepiu de la 836 enoriași salarizarea

⁴⁶⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Acta congregaționum*, nr. 367/1848.

⁴⁶⁷ E. Glück, *Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853*, p. 43.

⁴⁶⁸ Miskolczy A., *op. cit.*, p. 33.

⁴⁶⁹ 100 fiorini argint = 250 fiorini valută vieneză, 1 fiorin aur = 4,5 fiorini de argint.

⁴⁷⁰ Miskolczy A., *op. cit.*, p. 34.

se ridica doar la 44 florini. În Bihor abia câteva parohii, ca Micherechi, puteau asigura o dotație de 200 florini/an⁴⁷¹.

În marea majoritate a parohiilor, veniturile parohiale erau la fel de modeste. Ele erau realizate din tas, comercializarea lumânărilor, din trasul clopotelor la înmormântări, servicii religioase, vinderea scaunelor, din comercializarea bucatelor, arenda pământului, din ripizi și prapori, din milostenie, fânul din cimitir, venituri la care, dacă exista, se adăuga și soldul anului precedent. Sumele erau destul de modeste⁴⁷².

Nu odată, în parohii, s-au iscat neînțelegeri pentru pământurile parohiale. Preotul Moise Alicuci din Galșa și George Precup administrator parohial, în 1848, nu se puteau înțelege pentru împărțirea pământului. La 30 iunie 1848, Moise Alicuci se plânge Consistoriului eparhial arădean. Din aceeași cauză se certau și preoții Spiridon Bodea și Teodor Feier din Zeldiș⁴⁷³.

Mari nemulțumiri existau și din felul cum erau împărțite parohiile. Fiecare din preoți era convins că celălalt are venituri mai mari decât el. În luna mai a anului 1848, în parohia Săvârșin se naște un scandal între preoții Teodor Popovici și Simion Popescu, pe motivul împărțirii parohiei, care era împărțită în jumătate de cei doi. În acel an Săvârșinul avea și filia Temeșești, în total având 180 de case și erau împărțite în două părți egale. Cu toate acestea între cei doi preoți s-au ivit neînțelegeri care în cele din urmă ajung, pentru aplanare, la Consistoriul eparhial⁴⁷⁴.

O situație mai grea era cea a preoților capelani. Lazăr Gherga, capelan în Olari, la 15 septembrie 1849 se plângea episcopului că parohul Lazăr Bătrân îl nedreptățește de la folosirea pământurilor, cu toate că dispoziția Consistoriului din 26 iunie 1849 a fost ca preotul paroh a treia parte din venitul parohiei să îl vea capelanului. Era de zece ani capelan în Olari și era pus în dificila situație de a nu-și mai putea întreține familia⁴⁷⁵.

Pentru îmbunătățirea situației materiale a preoților⁴⁷⁶ exista o singură soluție, aceea a salarizării lor de către stat despre care se vorbește de-a

⁴⁷¹ E. Gluck, *Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853*, p. 43.

⁴⁷² A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 9 (1839).

⁴⁷³ Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 316/1848, f. 1; dosar 319/1848, f. 1.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, dosar 301/1848, f. 10.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, dosar 7/1849, f. 8; dosar 73/1849, f. 84.

⁴⁷⁶ Situația grea a parohiilor care nu puteau să subvenționeze în întregime salarizarea preoților reiese și din întârzierea unor comunități bisericești din comitatul Arad, unele destul

lungul întregului deceniu patru al secolului al XIX-lea. În 1849 a existat o tentativă de completare a veniturilor clerului de mir cu fonduri de la Ministerul Cultelor și Învățământului, episcopul Gherasim Raț susținând ideea încă din vara anului 1848, iar Szasz Károly a promis în decembrie 1848 completarea salariilor preoților loiali guvernului care aveau veniturile sub 300 de florini⁴⁷⁷. Cu toate acestea nu s-a întreprins nimic.

În 24 ianuarie/5 februarie 1849, episcopul Gherasim arăta că „în întreaga sa eparhie abia dacă sunt 2 sau 3 parohii, care împreună cu venitul din sesiuni, să aducă un venit de 200 floreni și e cunoscut înaintea Statului că preoții aparținători ritului meu trăiesc în cea mai mare mizerie. Stolele ce le primesc pentru cununii, înmormântări și alte asemenea slujbe, nici nu se pot numi venite”⁴⁷⁸.

La 4 decembrie 1849, Consistoriul eparhial orădean a înaintat episcopului Gherasim Raț un memoriu în care erau solicitate „ajutorințe pe seama clerului”, cu deosebire în ce privește îmbunătățirea stării materiale a acestuia. După ce s-a precizat că se admite „libera expeduire” a documentului respectiv numai dacă va include și „câteva daturi, mai vârtos din părțile Beiușului”, Consistoriul a îndeplinit această cerință în ședința sa din 31 ianuarie 1850⁴⁷⁹.

Revoluția de la 1848-1849, a pus la grea încercare resursele materiale ale Episcopiei și ale clerului de mir. În multe locuri enoriașii, aparținând diferitelor culte au tras semnul egalității între desființarea sarcinilor și obligațiile lor față de Biserică și Școală sau cel puțin au căutat să le diminueze. Chiar în septembrie 1849, Consistoriul eparhial arădean a obținut sprijinul noilor autorități în vederea încasării veniturilor, cu rezultate parțiale. La Chișineu-Criș, restanțele s-au acumulat de patru ani, iar la Miniș și Ineu de dată recentă. La Nădab se pretindea reducerea obligațiilor. Covăsântul datoră Episcopiei, în contul sidoxiei episcopești, 1 920 litri vin, pe lângă alte obligații neachitate⁴⁸⁰.

de mari (Semlac, Pecica, Covăsânt, Ghioroc, Ineu, Miniș, Șimand, Cicir și Cladova), în plata dijmii restante cuvenite Episcopiei Aradului. Cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Împuternicitul cezaro-crăiesc*, dosar 6855/1854, f. 3-4.

⁴⁷⁷ N. Bocșan, I. Popovici, *Consistoriul ortodox din Arad în 1849*, în „Simpozion”, Giula, 1999, p. 8; Idem, *Sinodul de la Chișineu-Criș*, p. 367.

⁴⁷⁸ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și Bihorului*, p. 43.

⁴⁷⁹ Viorel Faur, *Noi documente despre mișcarea revendicativă a românilor din perioada 1849-1852*, în „A. I. A. Cluj-Napoca” XXVI, 1983-1984, p. 436.

⁴⁸⁰ E. Gluck, *op. cit.*, pp. 56-57.

Pentru îmbunătățirea situației materiale a clerului și pentru a nu împovăra pe enoriași, în 1849, după moartea preotului Ioan Cornea († 31 martie 1849) din Răpsig, se pune problema reducerii parohiei prin desființarea parohiei decedatului, rămânând doar un singur preot, Moise Crișan, căruia i s-a încredințat și casele rămase fără preot⁴⁸¹. La fel s-a întâmplat și atunci când capelanul Leonte Gherga din Olari când a cerut parohia vacantă din Șimand⁴⁸².

În ce privește dările preoților către protopopi, acestea se făcea în conformitate cu *Rescriptul declaratoriu* (& 32 lit. c) din 1779. Fiecare preot era dator să dea protopopului său câte 100 oca de grâu curat, sau 2 florini. Existau și intervenții ca această contribuție să fie plătită în funcție de dorința și posibilitățile preotului, ori în natură ori în florini monedă convențională, sau în valută vieneză după cursul de 250 fl. în hârtie. Cancelaria aulică de Curte, în ședința din 25 iulie 1833, în acord cu Consiliul Locumtenențial, propune ca această cerere să se aprobe iar rezoluția să se aplice la toate eparhiile „neunite”⁴⁸³.

Existau destule parohii care nu și-a achitat datoriile față de protopopi. La 24 octombrie 1849, protopopul Ioan Raț al Aradului, se arăta îngrijorat de faptul că „de vreo trei patru ani încoace [...] tot mai mare parte a parohiilor districtului acestuia contribuția aceasta protopopească au o plăți se retrag așa în speță spre parohul din Cicir, Petru Popovici și alții ar fi de arătat însă le cruț numele ai descoperi de îndărătniciri ca nu dară așa o nesupunere a preoțimei mai preurmă de obicei să rămână prin care subzistența protopresviterului păcătuiește. Rog pe Preacinstitul Consistoriu ca să binevoiască a îndatora pe preoțime acestui district că încât să află datoare cu convenita consistenție să plătească iar pe viitorime de înaltele orânduiei a se ține”. Problema a fost discutată și în ședința consistorială din 25 octombrie 1849⁴⁸⁴.

Nici sidoxia episcopală nu era plătită la zi. Consistoriul eparhial, luând „în vrednică socotință starea cea mizeră a preoțimei și poporului care în

⁴⁸¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Protocolul prezidial al vicarului episcopesc din anul 1849*, nr. 19, f. 6.

⁴⁸² *Ibidem*, nr. 32, f. 11v.

⁴⁸³ *Ibidem*, dosar 13/1849, f. 2; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 49-50; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 422.

⁴⁸⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 13/1849, f. 2; doc. *Ședința a 4-a consistorială din 25 octombrie 1849*, nr. 18, pp. 88-89v.

timpul revoluției de mare parte a averilor sale au fost despoiați”, cere să fie iertați de datoria din anii trecuți⁴⁸⁵.

În toamna anului 1849 și protopopul Arsenie Adamovici se plângea episcopului că de cinci ani de zile nu a reușit încasa „birul”, situația din protopopiat fiind dintre cele mai nefericite. Multe parohii, fiind o regiune săracă, nu dispuneau nici măcar de „sesiune de pământ”⁴⁸⁶.

În 1850 Sinodul eparhial de la Arad constata cu amărăciune că „cea mai mare mișelătate și nenorocire a poporului român de religie răsăriteană de acolo provine, căci nefiind dotat clerul [...] este silit în locul crucii a prinde coarnele plugului și așa a’și paște turma [...] este de lipsă ca să aibă vaza să fie dotat asemenea clerului și altor confesiuni”⁴⁸⁷.

Rezolvarea veniturilor clerului de mir trebuia în așa fel făcută încât să angajeze cât mai puțin visteria statului ceea ce însemna în primul rând reducerea numărului preoților prin o nouă rearondare a parohiilor. În această privință episcopul Andrei Șaguna propunea, în noiembrie 1850, Ministerului de interne trei categorii de parohii: de minimum 400, de minimum 600 și de minim 800 de suflete, ai căror titulari urmau să fie remunerați de stat în mod diferențiat⁴⁸⁸. În această remunerație urmau să intre toate veniturile de care preoții beneficiau efectiv, statul urmând să acopere doar diferența până la minimul stabilit.

IV. 7. Recunoașterea meritelor clerului

Aprecierea activității clerului era făcută de episcopul Gherasim Raț cu o mare rigurozitate. El proceda cu mare chibzuință la acordarea de distincții, ceea ce era un stimulent pentru a potența râvna spre bine a clerului din eparhie. Regula aceasta exista de mai înainte, prin ea trecuse însuși episcopul, când, la 2 decembrie 1834 a fost promovat la treapta de

⁴⁸⁵ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Ședința a 4-a consistorială din 25 octombrie 1849, nr. 18, pp. 88-89v.*

⁴⁸⁶ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, dosar 135, f. 1-1v. Scrisoarea lui Arsenie Adamovici către episcopul Gherasim Raț.*

⁴⁸⁷ Gh. Lițiu, *op. cit., Documentele anexe, doc. Protocolul Sinodului eparhial...1850 ținut, pp. 219-22.*

⁴⁸⁸ Il. Pușcariu, *Metropolia românilor, pp. 73-87.*

protosinghel de episcopul Maxim Manuilovici, pe atunci administratorul Episcopiei arădene. La 10 decembrie 1834, episcopul Manuilovici încunoștința Consistoriul eparhial că pe „ieromonahul Gherasim Raț de la mănăstirea Racovaț, fost protopop, acum profesor de teologie în curs de mai mulți ani, l-a hirotesit protosinghel pentru a-i recunoaște ostănelile cu instrucțiunea clericilor, prin acordarea unui grad ierarhic mai înalt, care să-l îndreptățească, asesor consistorial, să fie întâiul autorizat de a ținea și locul de președinte substituit în Consistor”. Încă de la începutul anului 1835, episcopul Gherasim Raț se ocupă de problema distincțiilor în rândul clerului de mir. Cel dintâi pe care l-a avut în vedere a fost preotul paroh Ștefan Drăgan din Cenad, căruia îi acordă brâu roșu (*violacei coloris*) și titlul de vicar protopopesic, pe temeiul de bună purtare, era cunosător a mai multor limbi, asesor la Tabla judiciară a comitatului Cenad și „fusese un zelos lucrător pe vremea colerei”. Următorul cleric a fost diaconul „ceremonial” Ioan Oprian, distins în 1837 cu brâu roșu și cu drept de a purta căptușeală roșie la suprareverendă, după cum se cuvine asesorilor consistoriali (*Cingulo et serico in veste superiori coloris subrubri, assessoribus proprio*)⁴⁸⁹.

Pentru că episcopul nu avea cum să cunoască activitatea tuturor preoților, acordarea distincției se făcea în urma recomandării protopopului. Cunoaștem cazul preotului Simion Tomuța din Dieci, distins la 19 iunie 1848 cu dreptul de a purta brâu roșu⁴⁹⁰, după numai două luni, la 19/31 august 1848, a fost convocat la Consistoriul eparhial pentru a se dezvinovăți de acuzele aduse de unii enoriași din parohie⁴⁹¹.

Un caz mai puțin obișnuit ni se pare cel al preotului Vasile Dimitrescu din Odvoș care, la 20 septembrie 1849 s-a adresat episcopului Gherasim Raț cerându-i să aibă în vedere „râvna mea cătră Sfânta Biserică și recomandata mea purtare să te înduri printr-un asesor la onoratul Consistoriu a mă propune și binecuvântare am-i da de a pune spre deschilinire brâu roșu a purta”⁴⁹².

Vedem că existau și preoți, cei mai mulți, care trăiau în preceptele canoanelor Bisericii, cu moravurile curate. Ei știau că viața lor morală este autoritatea și prestigiul cu care își puteau susține viața pastorală, chiar dacă nu aveau o cultură teologică înaltă, mulți dintre ei cunoșteau discursul

⁴⁸⁹ *Ibidem*, p. 292.

⁴⁹⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 372/1848, f. 1.

⁴⁹¹ *Ibidem*, dosar 401/1848, f. 1.

⁴⁹² *Ibidem*, dosar 105/1849, f. 1.

biblic despre preoție al Sf. Apostol Pavel: „*Fiți mie următori, precum și eu lui Hristos*” (I Corinteni IV, 16). În această viziune, slujba Liturgică nu se limita numai la momentele de celebrare în biserică, ea era continuată în viața enoriașilor și a preotului în calitatea lui de iconom al Tainelor (I Corinteni IV, 1) și ca o „liturghie după liturghie”. Discursul episcopului Gherasim Raț, prin circulare și pastorale, pleda pentru întărirea enoriașilor în credință, pentru deșteptarea și luminarea lor, pentru a putea da tineretului modele de viață morală, considera că nu era suficient ca preotul să-și ducă la îndeplinire atribuțiile clericale, se cerea ca cele predicate de la amvon să fie întărite prin faptele lor, prin purtare și conduită morală în mijlocul comunității.

IV. 8. Abuzuri împotriva clerului

Așa după cum am văzut mai sus, uneori, se înregistrează abuzuri și în ce privește numirea clerului în parohii. Amintim și cazul din 26 aprilie 1832, când, Congregația comitatului Arad interzice numirea preotului ortodox Maler Todor ca paroh în Socodor, pe motiv că nu cunoaște limba maghiară⁴⁹³. Pentru același motiv, „solgăbirăul” din Cinteii a oprit instalarea preotului Ioan Petrilă și a raportat cazul comitatului, apoi s-a adresat și Episcopiei cu o muștrare, regretând că tocmai clerul se împotriva hotărârii comitatense prin care se cerea să nu se mai numească preoți care nu cunoșteau limba maghiară⁴⁹⁴.

Că aceste dispoziții nu au fost respectate reiese din cazurile din alte parohii arădene. La Ilteu, murind preotul Grigorie Givulescu și lăsând în urmă copii mici, o soție și o mamă bătrână, comunitatea a cerut episcopului să-l hirotonească pe fratele acestuia, Zenovie Givulescu care se angajase să aibă grijă de familia răposatului său frate. Acesta însă nu cunoștea limba maghiară. Cu toate acestea, Consistoriul eparhial îl numește în Ilteu cu obligația de a învăța în cel mai scurt timp limba maghiară. Un alt caz este cel al preotului Moise Crișan din Hodiș. În ședința din 8/20 mai 1848, Consistoriul primește înștiințarea subprefectului Deszo Adam al județului Arad, care arăta că în urma plângerii domnului de pământ din Hodoș, că preotul de acolo nu cunoștea limba maghiară, cerea episcopului Gherasim

⁴⁹³ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaționum*, dosar 743/1832, f. 1.

⁴⁹⁴ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 29.

Raț, ca în temeiul & 8 al articolului de lege VI/1840, preotul să fie mutat din această parohie. Preotul se plângea Consistoriului eparhial că Ioan Toc, proprietar în Hodoș, își aroga drepturi asupra bisericii parohiale și a pământurilor parohiale. Preotul se mai plângea că nu era lăsat în casa parohială, fiind nevoit să stea într-o casă cu chirie primită de la pivnicierul domeniului. Acesta, pentru că a închiriat casa preotului, a fost dat afară și el fiind nevoit să se retragă, împreună cu familia într-un grajd. Ca răspuns la problema pusă în discuție de domnul de pământ, Consistoriul eparhial răspunde că preotul Moise Crișan a fost hirotonit în anul 1836, deci nu putea fi încadrat în articolele legii menționate, ea neavând efect retroactiv. În problema transferului preotului, Consistoriul eparhial menționa că acest lucru nu intra în atribuțiile subprefectului, cerând totodată ca domnul de pământ din Hodoș să fie oprit pe mai departe de la săvârșirea abuzurilor, iar despre măsurile luate să fie informată și Episcopia. Conflictul însă nu a încetat. La 17 august 1848, subprefectul, după ce în prealabil a agitat credincioșii împotriva preotului, s-a adresat Episcopiei cu o nouă cerere de transfer din parohie a preotului Moise Crișan, de această dată la cererea enoriașilor. Despre cum a decurs în continuare conflictul nu cunoaștem, probabil că și de această dată cazul a fost târăgănat după obiceiul vremii⁴⁹⁵.

Consistoriul eparhial din Oradea, la 30 mai v. 1835, se plângea episcopului că, în ciuda rezoluției regești, după care delictele atribuite preoților, aveau să fie deliberate de către magistratul comitatens, totuși judecarea aceluși preot a fost lăsată în atribuția organelor politice. În acest sens este menționat cazul preotului Toma din Burda (Bihor), care a fost judecat de administrația politică la un an de închisoare, din care cauză, Consistoriul eparhial de la Oradea solicită intervenția episcopului la forurile mai înalte. Și în parohii de pe valea Mureșului se semnalau asemenea cazuri de tratament neomenos cu preoții. În 1836, oficialii domeniului baronului Lopresly de la Vărădia de Mureș erau denunțați că iau zeciuială de la preoții de pe domeniu, între care era și protopopul Zaharia Protici, că li se revocă sesiunile parohiale și că îi supun la bătăi. În valea Crișului Alb, avem cazul preotului Gavriil Coloja de la Rădești. El se plângea că oficialii domeniului de la Cil puneau la lucru în ziua primă de Rusalii pe românii ortodocși, pe care preotul i-a oprit de la lucru în acea zi, motiv pentru care preotul este citat înaintea dregătorilor domeniali, care au vrut să-l arsteze, dar preotul s-a împotrivit, la urmă fiind târât de ei prin noroi⁴⁹⁶. Aceste cazuri nu erau izolate.

⁴⁹⁵ Gh. Lițiu, *Limba maghiară în matricolele bisericesti și corespondența oficială*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 6-7, 11 februarie 1945, pp. 42-43.

⁴⁹⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 277-278.

Preotul Vasile Somboti din Arad, pentru că l-a acuzat pe episcopul Gherasim că este „gazdă de lotri”⁴⁹⁷, a fost suspendat de la „slujbele preoțești și bisericesti” și oprit de la venitul patrafirului. La 2 septembrie 1847 mai mulți credincioși cerau episcopului să-l repună în drepturi⁴⁹⁸.

Abuzurile contra clerului de mir veneau și din partea autorităților ecleziastice (consistorialilor), unii de etnie sârbă. Pentru că a avut „îndrăzneala” de a sluji în limba română în catedrala „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” din Arad, preotul Dimitrie Novac a fost chemat la Consistoriu eparhial care a vrut „să-l bage în arest” alături de un „diac, prunc român din Arad pentru că a zis Mărire Tatălui și Părinte binecuvântează”. La fel s-a întâmplat și în timpul renovării bisericii „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” când românii au fost chiar alungați din biserică „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”⁴⁹⁹.

În cursul evenimentelor revoluționare din anii 1848-1849, clerul arădean și cel bihorean, a suferit grele pătimiri, pierderi de bunuri și chiar vieți omenești, așa după cum vom vedea într-un alt capitol al lucrării noastre.

⁴⁹⁷ Din păcate nu dispunem de date referitoare la acuza adusă episcopului.

⁴⁹⁸ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 132/1848, f. 9-10.

⁴⁹⁹ C. Bodea, *op. cit.*, pp. 52, 81, doc. LIII, p. 201; doc. LV, pp. 203-207.

Capitolul V

Viața religios-morală a clerului și a credincioșilor. Atitudinea episcopului

Odată instalat în scaunul eparhial, episcopul Gherasim Raț a început să desfășoare o deosebită activitate în interesul ridicării nivelului Bisericii românești, el fiind primul episcop român al Aradului cu o arhipăstorire mai îndelungată, implicat în procesul emancipării bisericești și naționale a românilor ortodocși din aceste părți.

Desfășurându-și activitatea ca preot și protopop al Peșteșului, în scaunul eparhial arădean venea cu o experiență de peste două decenii. În viața bisericească a Episcopiei Aradului din perioada cuprinsă între 1835-1850, se pot distinge mai multe problematici care au intrat în sfera preocupărilor noului episcop. În primul rând, se simțea nevoia unei înviorări în toate domeniile de activitate, mai ales în cel al vieții pastorale. În această direcție, încă de la început a desfășurat o bogată activitate în eparhie. A fost preocupat de întărirea vieții religios-morale a păstoriților prin pastoralele de Crăciun și Paști, diferitele circulare, toate însemnând tot atâtea predici sau îndrumări pentru consolidarea vieții creștine a păstoriților.

V. 1. Grija pentru moralitatea clerului și a credincioșilor

Grija pentru disciplina clerului și a enoriașilor, a devenit o parte însemnată din activitatea episcopului Gherasim Raț. Cu atâtea perioade de sedisvacanțe episcopale, pe de o parte, cu frământările privind mișcările de emancipare națională și bisericească a românilor de la începutul secolului al XIX-lea, pe de altă parte, prozelitismul unit, cel mai puțin timp a fost

consacrat măsurilor de îmbunătățire a condițiilor religios-morale ale clerului și enoriașilor. Acestea au fost premisele pentru care episcopul Gherasim Raț avea să se gândească să facă ceva și în această direcție.

V. 1. 1. Disciplina clerului și atitudinea episcopului

Încă de la începutul arhipăstoririi sale, episcopul s-a arătat nemulțumit de unele obiceiuri existente în parohii cu prilejul cununilor religioase când, „oamenii băutură o aduc cu sine la biserică iar până tânării să cunună ceilalți oaspeți joacă lângă biserică [...] cu alte prilejuri aduc în biserică nu numai băutură ci și mâncare”. El a căutat să stârpească „vițiul alcolist” foarte frecvent în mijlocul românilor.

Considerate de către episcop ca „fapte urâte și scandaloase”, în urma unei hotărâri consistoriale, la 13 iunie 1835, episcopul Gherasim Raț trimitea parohiilor o circulară prin care cerea preoților să îndrepte acele stări de lucruri care compromiteau viața religios-morală a credincioșilor⁵⁰⁰. Totodată, cerea clerului de mir „să strălucească cu evlavia înaintea norodului, ca văzând faptele și pilda lui cea blândă, că preotul chemat și ales de la Duhul Sfânt și așa să mărturisească pe Tatăl Ceresc, pentru purtarea lui de grije și pentru toate așezământurile lui, care sunt pentru fericirea și mântuirea fieștecăruia creștin întocmită”. Le cerea să nu „îndrăznească oarecareva” a intra în birturi, nici în cele din parohie nici în altă parte. Dacă vreodată se va întâmpla ca preotul să înnopteze într-un oraș unde nu avea cunoștințe la care să poată dormi, să caute „vreo casă de omenie, au de nu poate căpăta în birturile primitive de oaspeți /:goșci:/ dar nu prin cele de rând în care umblă oameni de soarta de jos [...] și acolo cu toată cinstea și cuviința să se poarte în soba în care să primezășce nu îndrăznească mai mult a se petrece decât numai până ce prânzesc au cinează”. Prin orașe și târguri să nu se îmbete sau cu femei de moravuri ușoare să umble. De se va întâmpla ca preotul să fie invitat la ospete, avea obligația să se comporte cu toată cuviința și numai până „prânzeșce acolo să șadă, de joc, beție, sfezi sau alte dezmerdări bătătoare de cinstei sale preoțești ca de foc să se păzească, așîdere la pomeni și comândări, cu toată cuviința să se poarte, cuvinte de pocăință și smerenie oamenilor să vorbească și de scârnăva beție întru pildă bună a da oamenilor, cât mai strâns să se păzească”. Preoții care nu

⁵⁰⁰ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 25. Circulara din 13 iunie 1835.

slujeau la sfântă slujbă, să nu îndrăznească a se purta necuviincios, să nu vorbească, să nu rătă, să nu iasă din biserică⁵⁰¹.

Preocuparea lui pentru disciplinarea clerului și suprimarea abuzurilor de tot felul, reiese, în primul rând, din cele 14 puncte ale circularei din 7 februarie 1839, pe care a dat-o în eparhie pentru a fi înregistrată în *Protocolul circularilor bisericești* să fie mereu la îndemâna preoților. Circulara reflectă o stare dureroasă sub raport disciplinar și moral. Cerea preoților de mir să evite „a intra în birt și acolo a bea”; venind la oraș să găzduiască la case particulare, ori la ospătării de prima calitate, dar și acolo să stea numai până „prânzește sau cinează”; să evite starea de ebrietate, ori a umbla fără haina preoțească; ori de a-și mâna el singur boii sau caii. La ospete și la nunți să se poarte cu cuviință și să asiste numai la mâncare, iar „de joc, beție, sfezi și alte desmierdări, de cinstea preoțească vătămătoare, ca de foc să se păzească”⁵⁰².

Episcopul, conștientizând faptul că preoții „în dieceza aceasta așa sunt nebăgători de seamă de chemarea sa cea preoțească, așa răci cătră Relighie, sau legea lui Dumnezeu și săci în credință”, încât nu numai în zilele de rând nu săvârșeau Utrenia și Vecernia, ci nici în zilele de duminici și sărbători. Prin circulară li se cerea să țină cont de chemarea lor „cea preoțească, și jurământul carele l-au pus fieștecare preot înaintea altarului pentru legea lui Hristos și pentru păzirea rânduielilor bisericești” cerând ca „fieștecare preot să fie îndatorat” să slujească în fiecare zi Utrenia și Vecernia, iar în zilele de duminici și sărbători și Sfânta Liturghie, iar în cazul în care nu era în stare să rostească o predică, era obligat să citească „totdeauna Cazania la norod” mai ales la marile sărbători ale Nașterii, Botezului, Învierii și Înălțării Domnului, la Florii, Rusalii, la sărbătorile Maicii Domnului și la hramul bisericii⁵⁰³. Se vede că și în această privință existau mari deficiențe.

Tot în circulara din 30 mai 1839, episcopul face mențiuni despre întietatea în sobor atunci când existau mai mulți preoți la slujbele religioase dintr-o biserică. „La această slujbă totdeauna va ave întâietate cel mai bătrân preot, iar unde se află a servi consistorialnic sau namesnic, întâietate aceștia au, măcar de ar fi și mai tineri ca vârstă”⁵⁰⁴.

⁵⁰¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 9 (1839), f. 154-155, f. 171.

⁵⁰² A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 /1832-1852), f. 43v-46v.

Circulara din 7 februarie 1839 cu privire la modul de viață și disciplina clerului.

⁵⁰³ *Ibidem*, reg. 5 (1832-1852), f. 47v-48. Circulara din 30 mai 1839 prin care se cerea preoților să slujească și peste săptămână, nu numai în dumineci și sărbători.

⁵⁰⁴ *Ibidem*.

Încă de la începutul arhipăstoririi episcopului Gherasim Raț, datorită disputelor confesionale, măsurile disciplinare erau foarte reduse, chiar inexistente. Începând însă din perioada imediat următoare instalării definitive, se înregistrează și măsuri împotriva preoților indisciplinați. Era preocupat mai mult de menținerea credincioșilor în rândul Bisericii ortodoxe, căutând să se opună prozelitismului unit propagat de oamenii episcopului Samuil Vulcan de la Oradea.

Episcopul aducea în discuție, cu diferite prilejuri, cazuri de indisciplină ale preoților. La începutul anului 1839, pune în vedere preotului Leonte Gherga din Semlac, un cunoscut scandalagiu, că a fost transferat în altă parohie. Parohul Dimitrie Beleş din Șimand, văzut de episcop la Radna „mânându-și caii proprii”, este trimis la mănăstire șase săptămâni. Preotul capelan Pavel Marcovici din Șeitin, pentru că l-a bârfit pe parohul său Dimitrie Popovici și frecvența des birtul, a fost pedepsit cu transferul în altă parohie⁵⁰⁵.

Preoții din Bătania, în 1839, au fost și ei pedepsiți. Mai întâi, preoții Sinesie Petrovici și Nestor Bojidar, au fost suspendați și pedepsiți cu câte șapte zile de mănăstire, pentru dese stări de ebrietate și neglijență în serviciu. Cel de-al treilea preot, Ioan Nadașchi, capelan, pentru aceleași culpabilități, nu este suspendat din post, numai pedepsit cu șapte zile la mănăstire. Tot pentru dese stări de ebrietate, a fost judecat și transferat din parohie preotul Dimitrie Popovici din Șeitin⁵⁰⁶.

Pentru neglijențe în purtarea matricolelor parohiale și pentru că umbla la vânătoare, preotul Ioan Faur din Căpruța a fost și el în vizorul autorității consistoriale arădene. Tot pentru purtarea neglijență a matricolelor parohiale, preotul Atanasie Neșcovici din Tornea (Turnu), a fost ținut patru săptămâni în arest la mănăstire, pe cheltuială proprie⁵⁰⁷.

Unii preoți, datorită indiscipliniei lor, au avut de suferit pedepse și de altă natură. Preotul Zamfir Popovici, pe lângă trimiterea la mănăstire, își pierde și dreptul la singhelie, iar capelanul protopopesc Anania Drăgan din Radna, pentru neascultare de protopop, a fost pedepsit cu trei luni de mănăstire, pe cheltuială proprie, cu mâncare uscată de două ori pe săptămână⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 35/1839; nr. 67/1839; nr. 17, 227/1839.

⁵⁰⁶ *Ibidem*, nr. 72, 212, 226, 253/1839.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, nr. 80, 102/1839.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, nr. 10, 38/1840.

Episcopul se arăta nemulțumit și de faptul că existau și protopopi care nu-și îndeplineau atribuțiile în totalitate. Amintim cazul protopopului Gavril Giulani al Butenilor care, „rânduielele sieși încredințate le negrijește”⁵⁰⁹. Erau neglijențe în administrarea parohiilor. Încă de la începutul arhipăstoririi, Gherasim Raț cere parohiilor să prezinte „socoțile bisericești” și inventarele și „fieșecare au prin protopresviteri înăuntru să se deie”. Din păcate, era nemulțumit că parohi priveau cu multă superficialitate aceste îndatoriri. La 7 aprilie 1837, revine cu o nouă circulară ca „averea mișcătoare și nemișcătoare” a parohiei să fie inventariată⁵¹⁰.

Multe dispoziții ale episcopului erau neglijate nu numai de preoți ci și de protopopi, care aveau, între atribuții, și aceea de a supraveghea comportamentul preoților. Nemulțumit, la 2/14 mai 1839, episcopul Gherasim Raț se adresa protopopului Gheorghe Petrovici al Aradului muștrându-l pentru neglijența protopopilor față de comportamentul nedemn al unor preoți acuzați că fac scandaluri „prin oraș și birturi, târguri și drumuri mari ba și cu alte prilejuri”.

În 1844, episcopul semnala că există mireni care slujeau ca diacon „și ca diacon numai să fie botezat a sluji ca preot”, dând un exemplu din cadrul protopopiatul Bieușului, unde, în satul Hotar, locuitorul Gheorghe Clepe, fiind hirotonit diacon, a îndrăznit a sluji toate serviciile divine și Sfintele Taine ca un preot⁵¹¹.

Episcopul Gherasim nu putea crede ca protopopii să nu cunoască abaterile preoților aflați sub jurisdicția lor. Nu putea fi convins ca ei „să nu le șcie, cu atâta e mai necrezut cu cât despre a pute precum preoții cei incisivi așa și scandalele lor protopresviterilor, despre alta parte iarăși eu numai una dată am ieșit din oraș afară și îndată am iscusit, că preoții nu împlinesc rânduielele, când am putut vedea că un preot sau făcut cocișu în loc public”. Dorind să înlătore indiferentismul religios, episcopul cerea preoților să slujească nu numai în zile de duminică ci și în sărbători, Utrenia și Vecernia, iar în cazul în care cel „ce nu știe face vreo cuvântare bisericească de la sine să cetească totdeauna Cazania”, mai ales la sărbătorile mari. Cerea „fieștecărui preot să răspundă chemării sale duhovnicești [...] să strălucească cu evlavia înaintea norodului”⁵¹².

⁵⁰⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 35/1849, f. 1.

⁵¹⁰ Idem, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 9, f. 97.

⁵¹¹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 62-63. Circulara din 6/18 aprilie 1844.

⁵¹² A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 9 (1839), f. 169, 171.

Se semnaleză și neglijențe de altă natură. La 10 martie 1848, protopopul Moise Ghergar al Ineului, semnala faptul că preoții Teodor Copian din Laz și Militon Bodea din Crocna, au săvârșit mai multe cununii fără să efectueze strigările cerute de regulamentele ecleziastice⁵¹³.

Același protopop al Ineului, atunci când s-a pus problema numirii unui nou preot în parohia Laz, în urma vacantării postului de paroh, cât și cel de capelan, prin moartea preotului Ioan Tolescu, comunitatea nu era de acord cu numirea administratorului parohial preotul Maxim Popovici, ginerele preotului Teodor Copian. Era acuzat de un comportament inadecvat misiunii preoțești. Socrul său, încă în 3 martie 1848 se plângea episcopului Gherasim Raț, că înainte cu 5 ani, fiica sa Eva s-a cununat cu preotul Maxim, în care își punea toată speranța la bătrânețe, „și mângâiere zilelor mele, însă foarte tare m-am înșălat și m-am lipsit de acea bucurie” deoarece la puțină vreme „a descoperit purtările lui celea avute și până aici, adică beția, chivușagul lucrului”. Se plânge că a băut tot „vinarsul din podrum” și i-a furat din bucate, ba mai mult, voia chiar să-l scoată pe socrul său din casa sa⁵¹⁴.

Credem că un caz aparte îl constituie cel al preoților Nicolae și Moise Alicuci din Galșa, dezbătut în mai multe ședințe consistoriale din anul 1849. Liuba Alicuci⁵¹⁵, preoteasa lui Moise Alicuci, încă la 9 februarie 1849 se adresa episcopului Gherasim arătând că socrul său, Nicolae Alicuci, „părăsind toată omenia și zăuțând frica de Dumnezeu au de mai marii săi”, toată vremea cu „oameni bețivi petrecând-o” iar pe fiul și nora sa îi blestemă și cu așa „fapte urâte ne amărășce, carele mai departe a le suferi nu e cu putință”. Îl mai acuza pe socrul său că „noaptea cu săcurea intră în casă, apoi toată noaptea să sfădește, ne blestemă și cu bătaie ne amenință. Ba mai mult, acesta i-a propus nurorii „să triască cu el”, adresându-i cuvinte jignitoare pe care nu îndrăznea să le reproducă episcopului. Deoarece fiul cu soția locuiau în aceeași casă cu tatăl, acesta le cere să părăsească locuința fără să le dea „ceva ajutor, au remunerație pentru osteneala de 9 ani, și fără să-mi dea alătura mea de 500 florini în valută” – arăta preoteasa, în scris, episcopului. Aceasta cerea ierarhului să deschidă o anchetă în parohia Galșa, iar ceea ce li se cuvenea ei și soțului, pentru munca depusă în folosul casei, să i se achite de preotul Nicolae Alicuci⁵¹⁶.

⁵¹³ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 163/1848, f. 1.

⁵¹⁴ *Ibidem*, dosar 287/1848, f. 3.

⁵¹⁵ Născută Demetrovici.

⁵¹⁶ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 9/1849, f. 3-3v.

În cele din urmă, cazul preoților Alicuci de la Galșa ajunge în fața Consistoriului eparhial arădean. În a III-a ședință consistorială din 15 septembrie 1849. Preotului Nicolae Alicuci, și-a lăsat parohia, din cauza bătrânețelor, fiului său Moise Alicuci, dar acesta l-a scos din avere în baza unei hotărâri „nedrepte” a vicarului Ioan Chirilescu, în perioada bolii episcopului Gherasim Raț. Chemat înaintea Consistoriului eparhial, preotul Moise Alicuci motiva că nu a obținut parohia Galșa în urma renunțării tatălui său, ci „pe aceea formată de curând din poporul reîntors de la Unire, prin rânduiala episcopului Raț, împreună cu toate veniturile ei; iar naintea fostului Vicar episcopesc în privința averilor însuși tatăl său l-a pârât; de unde, dacă i-a plăcut aceluia naintea Vicariului și Consistoriului de atunci pre dânsul a-l cita, debue de hotărârea aceluia să se țină, însemnând aci și acea că pe acel timp, când diecesanul episcop Gherasim Raț pentru starea sănătății sale a voit să aibă Vicariu, pârâtoriu cea mai mare bucurie și-a exprimat căci scapă de judecata episcopului, iar acum nu-i place judecata aceluia, pre care însuși l-a ales de judecătoriu în treaba sa; – mai departe neagă numitul paroh Moise Alicuciu că ar fi răpit de la pârâtoriu, de asuprire nedreaptă numindu-o, la aceeași răspunde: că el din viea mumei sale, și așa din viea sa a căpătat 120 de ocae de vin, din care tatăl său a băut cu amicii săi 70, iar din prețul rămaselor 50 ocae, care preț pârâtoriu deseori îl pune la 400 fl. valutari, – a plătit slugile, a ținut casa; – din acei bani pârâtoriu deseori ș-a petrecut cu uspetarii săi; după care răspuns pârâtoriu paroh Moise Alicuci, deoarece odată prin judecata Consistoriului vicarial e delegat de sub cercarea tatălui său, se roagă ca acela de la cererea lui să se îndepărte, și ca unul, care un lucru de două ori îl cearcă, în pedeapsă calumnie să se convince, nu altminte de la ațâțarea poporenilor asupra sa, să se oprească. Acest răspuns pârâtoriu preot Nicolae Alicuciu pe toată întinderea sa ascultându-l, nimic spre răstuirnarea lui nu poate aduce nainte, ci numai adauge acea rugare: că, deoarece pământurile parochiali în anul acesta s-au lucrat cuboii lui, și însuși în lucrarea acelora mult s-au ostenit să i se dee parte din rodurile acelora; la ce pârâtoriu răspunde, că tatăl său la lucrarea pământurilor parochiali cu boii săi a fost îndatorat de diecesanul Episcop din acea privință căci boii lui i-a iernat pârâtoriu paroh”⁵¹⁷.

Consistoriu eparhial arădean stabilea mai întâi „că parohia Galșei, cea din poporeni reîntorși de la unire formată de pârâtoriu paroh Moise Alicuciu, nu a căpătat în urmarea resemnării tatălui său, și așa în privința aceeași parochii între dânsii nicio legătuință nu s-a făcut”. Pentru că se sesia se

⁵¹⁷ *Ibidem*, doc. Ședința consistorială a 3-a din 15 septembrie 1849, nr. 15, f. 84-86v.

lucrase în comun, Consistoriul obligă pe Moise Alicuci să dea tatălui său „din rodul de grâu din anul acesta 6 șinice, iar din cucuruz o jumătate în chip de răsplată a ostenelelor aceuia”. Celelalte chestiuni erau îndrumare spre jurisdicția civilă, protopopul Șiriei urmând să aducă la îndeplinire hotărârile Consistoriului arădean⁵¹⁸.

Preotul Vasile Dumitrescu din Milova era acuzat de înșelăciune de către Pavel Murari, „birăul” satului. Preotul a insistat pe lângă el să ceară de la oameni suma de 150 florini, ca împrumut „cu camătă”, „să-i dau dumnealui, zicând că va pleca cu ei la Arad pentru a mijloci acolo ca să însoare pe un tânăr Ioan Nistor altminte învățat în teologie, cu sora sa și să ni-l aducă de preot făgăduind mai departe că-mi va plăti banii cu toată cuviința”. Preotul luând banii s-a dus până la Radna de unde s-a „înturnat acasă și nici de banii mei, de după care eu sânt silit a plăti camătă, nici tânărul preot despre carele au fost vorba, până astăzi nimic”. La 21 aprilie 1848, Pavel Murariu se adresa episcopului săl cheme pe preotul Vasile Dumitrescu în fața Consistoriului eparhial pentru a da explicații în legătură cu fapta comisă⁵¹⁹.

Situația din Milova naște un conflict între Pavel Murariu și protopopul Ioan Cefan al Tot-Vărădiei. Cu mai multă vreme înainte, protopopul Ioan Cefan descinde în parohia Milova unde birăul satului i se plânge că nu aveau de „un timp îndelungat paroh”. La recomandarea protopopului este numit preot⁵²⁰ care, după mărturia birăului „îndeplinește datorința sa bine”, toți enoriașii fiind mulțumiți de comportamentul lui. După o perioadă de timp, „nu știu ce cauză au început acel preot a fi gonit de D. protopop”. Birăul P. Murari se plângea episcopului că protopopul i-a apostrofat pe enoriașii din Milova „pentru ce suferesc în mijlocul lor pe pomenitul preot, măcar că D[omnia] sa însuși ni l-au recomandat și trimăs; ba încă și mai mult: fiind subscrisul în 19 Aprilie a[nul] curgătoriu în Arad de reprezentant al Comunității trimis, D[omnul] Prota și aici s-au sculat asupra-mi cu cuvinte urâte înfruntându-mă și suduindu-mă”. Dacă luăm în considerare și mărturia protopopului I. Cefan, lucrurile se pare că nu au stat chiar așa. Protopopul menționa episcopului că birăul satului era nemulțumit de faptul că el dorea ca „supt mâna lui ca cheltuielile ce le face în trebile sătești să să pună în socoata bisericii; și preot în Milova să pună cu volnicia lui”⁵²¹. Dacă este

⁵¹⁸ *Ibidem*.

⁵¹⁹ *Ibidem*, dosar 120/1848, f. 7.

⁵²⁰ Nu cunoaștem dacă este vorba de Vasile Dimitrievici sau de altul.

⁵²¹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 119/1848, f. 1-2.

vorba de preotul Vasile Dumitrescu, atunci credem că dreptatea era de partea protopopului Ioan Cefan.

Se cunosc și cazuri de preoți care refuzau să se supună săvârșirii pedepselor primite pentru abaterile săvârșite. Astfel, preotul Petru Petrovici din Otlaca (Grăniceri), în 1836, nu dorea cu nici un preț să-și execute pedeapsa de trei luni, pe cheltuială proprie la mănăstire, motiv pentru care s-a cerut solgăbirăului să-l oblige la săvârșirea pedepsei. Tot în acel an a fost condamnat la o lună de închisoare preotul Nicolae Avrămuț din Mândruloc, iar preotul Dimitrie Popovici din Șeitin, la două săptămâni, în aceleași condiții⁵²².

Pedepsele executate în arestul mănăstirii sau al reședinței episcopale, erau împreunate cu post, rugăciune și cu munca în gospodăria anexă a mănăstirii. În asemenea condiții au fost pedepsiți cu închisoare, pe câte 14 zile, preoții Pavel și Ioan Bozgan din Mândruloc pentru că au jucat la o nuntă. Preotul Petru Popovici din Cicir a fost judecat și condamnat la un an de arest în închisoarea mănăstirii de la Hodoș-Bodrog, deoarece, contrar dispozițiilor din *Rescriptul declaratoriu* (& 41)⁵²³, a cununat fără vestiri, pe o fată furată de un tânăr. În același an a mai săvârșit o abatere disciplinară, a mînat căruța cu cai prin târgul Aradului, astfel, pe lângă vechea pedeapsă, i s-a mai adăugat și aceea a transferului din parohie. Este caracteristic și cazul preotului Nicolae Popovici din Comlăuș, învinuit și urmărit pe cale disciplinară pentru fumat, ulterior scos de sub urmărire din lipsă de dovezi⁵²⁴.

De abaterile disciplinare ale clerului se arătau îngrijorați și membrii Consistoriului eparhial arădean. Astfel, la 24 noiembrie 1849, consistorialii emit circulara cu numărul 53 prin care atrăgeau atenția clerului că are obligația „ca toate rînduielile mai marilor săi cu cea mai deplină acuratețe supunându-i-să acum pentru totdeauna: că decumva așa fel de ascultare și ne împlinirea specială ni se va arăta asupra cuiva, aceiași sentinție de la diregătorie va trece după sine”⁵²⁵.

⁵²² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 293.

⁵²³ „41. Căsătoria, potrivit vechiului obicei, se va face întotdeauna în parohia de unde este mireasa [...] anunțându-se, tot așa, de trei ori înainte căsătoria, de la care anunțare episcopii neuniți pot totuși să acorde dispense, fără taxă. Iar dacă cineva abuzează de îngăduința aceasta a noastră, să se ia măsuri aspre împotriva-i”, cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 425.

⁵²⁴ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 293-294.

⁵²⁵ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 86v.-87. Circulara din 24 noiembrie 1849 a Consistoriului eparhial arădean.

V. 1. 2. Atitudinea episcopului față de moralitatea credincioșilor

Constatând că unii dintre credincioși „așa de streini sunt de rugăciunile dumnezeiești, cât necum rugăciunile oricărui creștin, nezmintit și în toate zilele a le ceti de lipsă, precum: Rugăciunea Domnească, a Preacuratei Fecioarei Născătoare de Dumnezeu, Simbolul credinței, zece porunci dumnezeiești, nouă porunci a bisericii și șapte taine a legii ceii nouă nu le știu ci unii nici semnul S. Cruci spre dovedire că e creștin, nu e în stare de a ști face”. Aceste scăderi erau puse pe indiferența preoților care „nu păzesc rînduiala mai înaltă, ca pe poporeni săi, dar mai vârtos pe tineri în Dumineci și sărbători aducându-i la biserică înainte de vecernie acelea să-i învețe, și iarăși pe ceia ce pășesc la statul căsătoriei să nu-i cunune [...] până ce nu vor ști toate rugăciunile mai des atinse bine”⁵²⁶.

Episcopul Gherasim Raț rânduiește ca pe viitor preoții să-și facă datoria de catiheți, ca protopopii când vor da „carte” pentru cununie, să ceară de fiecare dată de la tinerii care doreau să se cunune atestatul preotului că știu rugăciunile, iar protopopii, când merg prin parohii și pe la bisericii, „cu prilejul primirii socoților” parohiale, prin examinarea celor căsătoriți să-i verifice pe preoți: cum și-au îndeplinit obligațiile de catihizare a credincioșilor în rugăciuni și dacă nu cumva au dat certificate fără temei celor ce au cerut aprobarea pentru căsătorie.

Existau și cazuri când unii tineri de confesiunea ortodoxă, din motive canonice, pentru că nu aveau vârsta legală pentru cununie sau erau oprîții din cauze de „nemotenie” sau pentru că au fost făcute cele trei strigări sau „pentru nevoie părinților”. Pentru că preotul ortodox, ținând cont de impedimentele canonice, refuza să-i cunune, tinerii apelau la serviciile preotului greco-catolic, fără a-l înștiința pe preotul ortodox. Erau cununați și înregistrați în *Matricula cununaților* și considerați greco-catolici. Episcopul arădean cerea protopopilor să întocmească o situație care să cuprindă

⁵²⁶ A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 10, 38/1840, f. 46v-47v. Este vorba de o altă circulară din 7 februarie 1839 prin care se cerea preoților să-i învețe rugăciunile pe credincioși. După afirmațiile istoricului Gheorghe Ciuhandu, era o veche practică bisericească de a instrui în rugăciuni pe cei ce se căsătoriau și de a-i admite la cununie, numai după ce știau rugăciunile. În vechea Biserică grecească, hartophylax-ul – patriarhul ori episcopul, după cum era cazul, dădea certificate de învoire canonică celor ce știau rugăciunile, și le dădea gratuit. Această atribuție, la noi în Biserică, a fost trecută asupra protopopilor, care nu le dădeau certificatele gratuit. Când s-au votat legile politice bisericești în Ungaria și căsătoria a fost scoasă din caracterul ei de Taină și a trebuit să fie săvârșită gratuit, „țidulele de cununie” și-au pierdut importanța lor și au mai fost păstrate, nu ca instrument catihetic în popor, ci ca taxă sau venit protopopesc. „Așa degenerază uneori instituțiile”. Cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 302, nota 1.

„numele persoanelor, numele preotului cununătoriu, locul nașterii persoanelor, locul unde s-au cununat, din ce pricină s-au cununat, ținut-au preotul greco-catolic cu unii ca aceia mai întâi învățătura catehetică, depus-au persoanele acelea înainte de cununie mărturisirea credinței întru arătare în biserică înainte mărturiilor sau numai în loc privat, înștiințatu-s-au preotul de legea noastră despre primirea aceloră în legea greco-catolică, anul și ziua cununării”. Odată referințele adunate trebuiau trimise Consistoriului eparhial⁵²⁷.

În anul 1840, preotul greco-catolic Vasile Brancovici⁵²⁸ din Minișul de Sus era acuzat de protopopul Șiriei că săvârșea cununii religioase ortodocșilor, chiar și dacă aceștia erau înrudiți „deaproape de sânge și li stau în cale și alte pedici civile”. Despre astfel de cununii „fără de lege”, făcute de preoții greco-catolici „de dragul popularității și spre a cuceri”, amintește și episcopul Gherasim Raț în petiția sa din 1847 trimisă împăratului împotriva uniților⁵²⁹.

Episcopul Gherasim Raț, prin unele dispoziții disciplinare, a dorit și îmbunătățirea vieții morale a credincioșilor. În această privință s-a dovedit un cunoscător al realităților vremii și a mijloacelor de remediere. Măsurile disciplinare ale episcopului arădean față de mireni mai aveau și alte laturi, cele matrimoniale sau raporturile duhovnicești din viața poporului (problema rugăciuniilor)⁵³⁰. Episcopului îi trebuiau aceste dispoziții pentru a putea pune capăt indisciplinei clerului, pe care le încurajaseră atâția factori negativi. Prin dispozițiile date de episcopul Gherasim Raț, se poate vedea ușor că acesta și-a luat în modul cel mai serios misiunea, cu gândul se a îmbunătăți situația disciplinară a clerului și credincioșilor.

⁵²⁷ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 68v. Circulara din 5/17 iulie 1845.

⁵²⁸ Preotul Vasile Brancovici, în 1833, a fost învinuit de către Ioan Alexievici, șpanul domenal de acolo pentru mai multe fapte scandaloase. Se cerea înlăturarea preotului din sat. Când a fost chemat în fața Consistoriului eparhial (26 ianuarie 1834) acesta nu se prezintă. După ce a mai fost chemat de încă cinci ori, este adus cu forța prin concursul solgăbirăului Ioan Porubszki, și atunci s-a prezentat beat, încât a trebuit să i se amâne ascultarea peste câteva zile. Pentru a scăpa de urmărire, trece la greco-catolici, unde a fost bine primit. Cf. A. E. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, anul 1833, nr. 9, 39, 78, 119, 215, 389; anul 1834, nr. 26, 34.

⁵²⁹ *Ibidem*, anul 1840, nr. 43.

⁵³⁰ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1833-1852), f. 25. Circulara din 13 iunie 1835.

Episcopul avea temeuri suficiente de a-și edifica clerul și poporul asupra unei atitudini, ce trebuia fixată și urmată, în privința contactului cu uniții. În acest scop, la 5 decembrie 1835⁵³¹, episcopul dă o circulară prin care interzicea preoților ortodocși de a săvârși slujbe „uniților-papistași”, ca nu cumva să cadă sub incidența „rânduielilor împărătești”. După aceste precizări, episcopul ia măsuri și cu privire la căsătoriile „amestecate” sau mixte, dintre ortodocși și uniți, după cum urmează: „1. Dacă oricare parte dintre ce ce pășesc la căsătorie, va fi unită, atunci prin preotul unit papistășesc să vor cununa, dar totuși de aici nu urmează, că partea neunită, prin cununia aceea să fie unită, ci dacă voiește partea aceasta neunită e a rămânea în legea sa, neunită este. Din pricina aceea dară. 2. Înainte de cununie, partea neunită, dacă nu vrea să fie unită, nu este îndatorată, după cum este obiceiul la uniți, în biserica unită de a să cumineca, ba dacă vrea să rămână în legea sa, trăbuie înștiințați părinții, aceia înainte de cununie, ca să nu să cuminece la uniți. 3. Dacă dintre părțile ce or pășit la căsătorie, bărbatul de este de l(egea) g(recească) neunită, atunci pruncii, partea bărbătească în biserica noastră prin preotul neunit să vor boteza și neuniți sunt, iar fetele în biserica cea unită papistășească, dar dacă muerea este neunită, atunci toți pruncii în partea bărbatului, adică în partea unită papistășească vor fi. 4. Dacă vreo fată de lege unită să va mărita din așa loc unde nu să află bisărică unită papistășească și preotul unit poștește a i se îngădui în biserica noastră de a cununa, nici într-un chip preotul neunit aceea să nu îngăduie”.

Se vede că episcopul Gherasim Raț, în luarea măsurilor sale se orientează mai mult după dogma Bisericii și nu după poruncile împărătești, așa după cum făcea episcopul Samuil Vulcan de la Oradea.

V. 2. Vizitații canonice

O atenție deosebită a acordat și vizitelor canonice din parohiile întinsei sale eparhii. Vizitațiile canonice aveau să fie mijloacele cele mai eficiente

⁵³¹ *Ibidem*, f. 26v-27. Circulara din 5 decembrie 1835. Este publicată și de Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 142, pp. 570-571. Ciuhandu o datează 18/30 noiembrie 1835. Vezi și Circulara din 24 aprilie 1846 [A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5, (1832-1852), f. 73v-75]. Pentru soarta copiilor născuți în urma unor asemenea căsătorii vezi Circulara din 1 septembrie 1838, la A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 42-42v.

în slujba întăririi credinței și a îmbunătățirii vieții religios-morale a poporului. Imediat după întoarcerea în Arad ca episcop, Gherasim Raț a efectuat o mare vizitație canonică în parohii din cuprinsul eparhiei arădene. Despre vizitație episcopul face amintire în cuprinsul raportului său din 28 mai/9 iunie 1835 adresat mitropolitului de la Carloviț. Ea a fost efectuată în parohii de pe valea Crișului Alb. Credincioșii din satele Berindia, Revetiș, Roșia, cereau episcopului să revină între ei, semn că el a efectuat deja o vizitație în acea zonă. Era prima vizitație canonică efectuată în secolul al XIX-lea de către un ierarh arădean. De menționat că vizitația s-a făcut fără încuviințarea autorităților imperiale. Constatările făcute cu prilejul vizitației, intrând în contact nemijlocit cu preoții și credincioșii, nu erau din cele mai fericite, mai ales atunci când era vorba de cler. Episcopul avea convingerea că unde preoții nu aveau un comportament adecvat misiunii clericale, ori pentru „lipsa de suficientă cultură teologică, ori pentru starea mizeră în care trăiau, numai acolo se înregistrau „clătineli în credință”⁵³².

Când în 1836 însă dorește să facă o vizitație canonică în parohiile din protopopiatul Beliu, a fost denunțat autorităților comitatense de preotul unit din Beliu pentru că își cerceta preoții și credincioșii din zonă, îndemnându-i să-și păstreze credința ortodoxă. După numai doi ani, „Sacratissima Sa maiestate” ordonă prin Consiliul locumtenențial, ca, pentru a se păstra „în cler și în popor disciplina bisericească și morală”, să fie reluate vizitațiile canonice, dar, în prealabil, episcopul avea obligația a cere consimțământul autorităților imperiale. Această ultimă prevedere nu era altceva decât tot o îngrădire a episcopului Gherasim Raț de a-i putea vizita pe credincioșii săi din cuprinsul eparhiei⁵³³.

Despre o vizitație canonică efectuată de episcop, însoțit fiind de protopopul Ioan Cefan al Totvărădiei⁵³⁴ și paroh în Julița, în parohii de pe valea Mureșului, se face mențiune într-o scrisoare a comunității bisericești din Julița adresată episcopului⁵³⁵. Vizitația canonică a fost săvârșită între 1-6 noiembrie 1848, de la Șoimoș până la Petriș, episcopul fiind însoțit și de profesorul Vincentiu Babeș. Chiar dacă, așa după cum menționează V. Babeș lui Vukovics Sebo, că în primul rând deplasarea pe valea Mureșului a

⁵³² Cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 202, *Anexe*, doc. 131, pp. 559-560. Este regretabil că nu dispunem de informații despre această vizitație canonică.

⁵³³ *Ibidem*, pp. 267-268.

⁵³⁴ Vechea denumire a localității Vărădia de Mureș.

⁵³⁵ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 204/1848, f. 3.

episcopului a fost pentru a aduce populația „de pe calea rătăcirii” pe cea a legalității, în numele Comitetului pentru apărarea patriei ungare, nu a avut efectul scontat. El recunoaște că populația cercetată cu această ocazie era „temătoare și reținută față de tabăra opusă”⁵³⁶. Probabil nici episcopul Gherasim Raț nu avea un mare interes să se implice. Credem că episcopul a profitat de această ocazie pentru a-i îndruma pe credincioși la păstrarea credinței ortodoxe.

V. 3. Relația preoților și credincioșilor ortodocși cu cei uniți în viziunea episcopului

Episcopul era preocupat și de relația preoților și credincioșilor ortodocși cu cei uniți. Pentru aceasta, în circulara din 18 noiembrie 1835⁵³⁷, trimisă tuturor protopopilor și preoților, se menționează că aceia care „din bună voință” au trecut la uniți, „cu adevărat uniți papistași sânt”, iar legământul lor, unit „unire” este mai mult o „răsvărire și desbinare”, motiv pentru care „aceia cari cu adevărat uniți sânt, de la Biserica noastră sânt deschiliniți și din mărturisirea credinței noastre afară ieșiți”. Episcopul cerea ca unor ca aceștia „nici un fel de slujbe duhovnicești să nu îndrăznească (preoții) a săvârși”. El preciza că „adevărații uniți” sunt aceia care „din bunăvoința sa prin deputație cu scrierea sa însăși or primit unirea”, nu însă și aceia care „nefiind la deputație de față de știrea și voia sa să află scriși” între uniți. Astfel, se interzice preoților ortodocși de a face slujbe „unieților papistași”, ca nu cumva să cadă sub grele răspunderi „după rânduielile împărătești”.

După toate aceste mențiuni, episcopul i-a măsuri și cu privire la căsătoriile „amestecate” sau mixte, dintre ortodocși și uniți. În primul rând, „dacă oricare parte dintre cei ce pășesc la căsătorie va fi unită”, atunci preotul unit v-a cununa, dar „nu urmează că partea neunită prin cununia aceia să fie unită, ci dacă voiește partea aceasta neunită de a rămânea în legea sa, neunită este”. Înainte de cununie, partea neunită, dacă nu își dorea să fie unită „nu este îndatorată” după obiceiul uniților, „în biserica unită de a-l cumineca, ba dacă vrea să rămână în legea sa, trebuie înștiințați

⁵³⁶ Dan Demșea, *Învățătorul arădean – solidarități și activizări (1847-1869)*, în „Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală”, 3 (editori: Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară), Cluj-Napoca, 2002, p. 245.

părinții înainte de cununie, ca să nu se cuminece la uniți”. Dacă dintre cei care vor păși la căsătorie, bărbatul este de legea grecească neunită, atunci pruncii partea bărbătească, în biserica noastră prin preotul neunit să vor boteza și neuniți sânt, iar fetele în biserica cea papistășească”, iar dacă femeia este de confesiune ortodoxă, atunci toți copiii sunt de confesiunea unită. În cazul în care fata de confesiune unită se va mărita acolo unde nu era biserică unită și preotul unit dorește a i se îngădui în biserica ortodoxă de a o cununa, „nici într-un chip preotul neunit aceia să nu-i îngăduie”.

Precizările episcopului din circulară, porneau, mai ales, din învățăturile de dogmă și din atitudini ecleziastice, din crezul ierarhului ortodox arădean, trecut prin atâtea experiențe de viață.

V. 4. Activitatea în domeniul asistenței sociale

Episcopul nu a rămas indiferent nici față de cei aflați în suferință⁵³⁸. A susținut, alături de autoritățile civile și Biserica romano-catolică, înființarea în Pesta a unui „Institut pentru ținerea orbilor [...] din toate părțile crăimei ungurești acolo spre ținere”. Prin circulara din 19 august 1835 cerând preoților să susțină financiar, după putința fiecărei parohii, această inițiativă nobilă⁵³⁹. Asupra acestei chestiuni, episcopul Gherasim Raț va reveni și în 1837. Printr-o altă circulară cerea tuturor preoților și credincioșilor din cuprinsul eparhiei să „jertfească din sloboadă și bună voie spre acest sfârșit cât va putea având și crea poporului de a face consimt că după să va arăta cineva așa de îndurat ca să jertfească spre acest scop așa sumă de bani ca să adune la un an 150 fl. argint”⁵⁴⁰.

A susținut și inițiativa canonicului Ioan Aradi al Estergomului de a contribui la întreținerea și crearea posibilităților ca „tinerii cei muți și surzi a învăța meserii să poată a fi harnici a-și câștiga traiul pentru sine”. În acest

⁵³⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 2211-222; *Anexe*, doc. 142, pp. 570-571.

⁵³⁸ În 1831 se începe o acțiune pentru adunarea de fonduri bănești în scopul înființării în Arad a unui spital. Episcopul administrator Maxim Manuilovici a dat o circulară în acest scop, Cf. *Ibidem*, p. 281.

⁵³⁹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg 5 (1832-1852), f. 25v-26. Circulara din 19 august 1835.

⁵⁴⁰ *Ibidem*, f. 38-38v. Circulara din 16 iulie 1837.

sens, la 19 iunie 1836 a trimis o circulară tuturor parohiilor pentru ca în toate bisericile să se poarte un tas în acest scop, iar „preoții și oamenii care ar fi mai în bună stare, ai sfătui ca și de la sine să deie ceva ajutoriu la creșterea acestui capital”⁵⁴¹.

La fel de receptiv a fost episcopul și atunci când în 1836 a avut loc un mare incendiu în orașul Oradea, care a afectat „școala românilor de legea noastră, casa parohialnică și casa episcopescă în care consistoriul de acolo s-au obișnuit a-și ține adunările sale, ba de acest foc cumplit nu fu cruțată nici Biserica noastră de acolo”, cerea instituirea unor colecte pentru refacerea imobilelor distruse⁵⁴². La fel a procedat și când, în 1838, apele Dunării au inundat orașul Pesta⁵⁴³, în 1840 când au avut loc inundații în „ținuturile Lombardiei Venetiei”⁵⁴⁴, sau în 1843, când, „o groaznică aprindere (n. n. incendiu) mistui în 19 Iulie a. c. cea mai frumoasă parte a orașului Mișcolț, în timp de 6 ceasuri prefăcând peste 1 500 de căși publice și private dinpreună cu mai multe biserici și alte ziduri și sălășuri în scrum și cenușă”⁵⁴⁵. Episcopul cerea preoților să aducă la cunoștința credincioșilor despre calamitățile naturale existente și să introducă un tas în biserică pentru scopul nobil de a ajuta pe cei calamitați, iar „banii fără de toată întârzierea pentru a se pute mai departe trimite, încoace să-i aduci”⁵⁴⁶.

La stăruințele episcopului, protopopii trimit circulare preoților despre incendiul ce a cuprins „înfloritoriu comercial oraș a Germaniei Hamburgul, mai de tot în cenușă s-au prefăcut”. Preoții erau îndemnați ca „dând norodului de șcire în biserică, că va umbla crâșnicul cu un diac pe la oameni ca să poată însemna cine ce au dat”. Banii adunați urmau, „fără de întârziere” să fie predați la protopopiat⁵⁴⁷.

⁵⁴¹ *Ibidem*, f. 30v-31. Circulara din 19 iunie 1836.

⁵⁴² *Ibidem*, f. 33-34v. Circulara din 21 septembrie 1836.

⁵⁴³ *Ibidem*, f. 40-41. Circulara din 14 aprilie 1838. Vezi și circulara din 31 iulie 1840 publicată de noi în *Anexe*. În calitate de președinte al Consistoriului eparhial de la Oradea, protopopul Atanasie Boțco, la 18 mai 1838, trimitea și el o circulară preoților pentru ajutorarea victimelor inundației din Pesta. Circulara protopopului At. Boțco este publicată de: Ambrus Miskolczy, Ion Octavian Rudeanu, *Martor al trecutului: protocolul bisericesc al parohiei ortodoxe române din Apateu*, în „Timpuri. Revistă de cultură”, Giula, 1988, p. 28.

⁵⁴⁴ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 49v-50, Circulara din 31 iulie 1840

⁵⁴⁵ *Ibidem*, f. 60v-61. Circulara din 9/21 septembrie 1843.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, f. 49v-50, Circulara din 31 iulie 1840.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, f. 59v-60. Circulara din 8 iunie 1842 a protopopului Gheorghe Petrovici al Aradului.

Încă de la începutul activității sale, episcopul Gherasim Raț se îngrijește de serviciile religioase în penitenciarele din Arad și Oradea. Preoții Vasile Sombathy și Nichifor Rașcovici se angajează, fără plată, să săvârșească slujbe religioase la penitenciarul din Arad. La penitenciarul din Oradea, preoții avea să slujească alternativ, în duminici și sărbători. Deoarece nu puteau sluji cu regularitate, ei având și alte atribuții la parohie, spitale, în cetate, „în cătunele și la viile din apropierea Orăzii”, Consistoriul orădan cere comitatului o retribuție de 500 florini pentru a putea angaja un preot care să săvârșească serviciile religioase în penitenciar⁵⁴⁸.

În urma intimatului din 8 iulie 1841 (nr. 19505) al „înălțatului crăiesc de locțiitoriu unguresc Consilium”, episcopul Gherasim Raț cerea preoților din cuprinsul eparhiei Aradului ca în cazul în care „vreun supus al Crăimei Belghiei” ar deceda, iar în cazul în care el nu era de confesiune ortodoxă și ținutu nu exista vreun preot de confesiunea sa, „râmlenească, luterănească ori calvinească”, neputând rămâne neîngropat, „prin preot de ai noștri să se îngroape”, fără a se percepe nici o taxă, iar un extras din *Matricula răposaților* să fie trimisă Consistoriului eparhial, de unde trebuia înaintată autorităților civile⁵⁴⁹.

⁵⁴⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 281-282.

⁵⁴⁹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 56v. Circulara din 21 august 1841.

Capitolul VI

Mișcarea pentru emancipare națională și bisericească

VI. 1. Alterități româno-sârbe în comunitatea ortodoxă arădeană

VI. 1. 1. Dispute în privința dreptului de patronat a lui Sava Tekelia asupra bisericii „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Arad

Atitudinea refractară a episcopului Gherasim Raț față de ierarhia sârbă de la Carloviț nu putea fi privită cu ochi buni nici pe plan local, motiv pentru care, mereu s-au înregistrat dispute între comunitățile română și sârbă din oraș. În Arad, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, românii sau grupat în jurul bisericii cu hramul „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”, iar sârbii în jurul bisericii „Sf. Apostoli Petru și Pavel”. Cu toate că românii formau marea majoritate a credincioșilor de la cele două biserici, ei se aflau totuși în stare de inferioritate față de credincioșii sârbi, mai ales din 1815, când Sava Tekelia⁵⁵⁰, consilier regesc și om cu mare influență, obține privilegiul ca sfintele slujbe de la biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel” să se săvârșească numai în limba slavonă⁵⁵¹.

Intervenția sa nefericită a dus la înrăutățirea raporturilor dintre cele două comunități ortodoxe arădene. Astfel, cu sprijinul Mitropoliei sârbe de la Carloviț și pe fondul dușmăniei față de episcopul Gherasim Raț, Sava

⁵⁵⁰ Sava Tekelia, sârb de origine, fost magistrat, s-a născut la 17 august 1761 la Arad. După terminarea studiilor de drept (doctorat în 1786), intră în administrație, ajungând consilier de curte la Hofkanzlei. Amănunte despre Sava Tekelia vezi la: Milivoi Bugarschi, *Originea familiei sârbești Tekelija și personalitatea lui Sava Tekelija (1761-1842)*, în vol. „Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române”, Cluj-Napoca, 2003, pp. 441-448.

⁵⁵¹ Gh. Lițiu, *Limba liturgică română în catedrala din Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 42, 15 octombrie 1944, p. 230.

Tekelia își aroga dreptul de patronat asupra bisericii „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”, având ca susținere și o declarație a comunității din 31 august 1837 dată în fața magistratului civil din Arad, prin care aceștia recunoșteau patronatul lui Sava Tekelia asupra bisericii amintite. Declarația a fost trimisă Consiliului Locotenențial din Buda, care, prin intimatul din 5 decembrie 1837, a cerut episcopului Gherasim Raț un proiect pentru soluționarea problemei. Răspunsul episcopului arădean nu a fost însă pe placul lui Sava Tekelia⁵⁵², astfel că disputele dintre cele două comunități s-au menținut în continuare. Sava Tekelia nu este susținut de toți cei din cadrul comunității sârbe, cu toate că acesta se aștepta să fie de partea sa. Amintim cazul protopopului Gheorghe Petrovici al Aradului, care, deși era de etnie sârbească, nu s-a situat alături de Sava Tekelia.

Conflictul degenerază și atunci când în anul 1837, după moartea mitropolitului Ștefan Stratimirovici care prilejuiește o nouă întrunire a Congresului național, după aproape o jumătate de veac de întrerupere. În vederea acestui Congres, conform unei petiții, elaborată de protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu în numele clerului și preoților din Banat, apelând la argumentația numărului, vechimii și priorității românilor, solicită asigurarea pe seama românilor o jumătate din numărul de deputați la viitorul Congres, conform ponderii lor numerice. În conformitate cu preocupările lui Dimitrie Petrovici Stoichescu, din Episcopia Aradului, au fost trimiși numai delegați români. Atunci când comunitatea sârbă protestează, încercând să acrediteze ideea dreptului exclusiv al sârbilor de a participa la Congres și la alegerea mitropolitului, episcopul Gherasim Raț argumentează alegerea făcută prin egalitatea în drepturi a românilor și a sârbilor în cadrul națiunii ilirice. Noul mitropolit, Ștefan Stancovici, recunoaște justetea poziției episcopului arădean, respingând cererile sârbilor din Arad⁵⁵³.

În 1840, murind românul George Ilici, epitropul bisericii, Sava Tekelia l-a numit, în locul celui decedat, pe sârbul Alexie Radivoievici, fără a cere și acordul comunității, lucru care l-a determinat pe protopopul Gheorghe Petrovici să nu accepte jurământul noului epitrop. Cazul ajunge în fața episcopului Gherasim Raț, dar Sava Tekelia face o plângere către mitropolitul de la Carloviț. Acesta, la 3/15 ianuarie 1840, scria episcopului Gherasim Raț arătând că mitropolitul Ștefan Stratimirovici, în 1818, porunca

⁵⁵² Idem, *Sava Tőkőly și dreptul său de patronat asupra „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Arad*, în „*Bis. și Șc.*”, anul LXVIII, nr. 49, 3 decembrie 1944, pp. 386-387.

⁵⁵³ L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, p. 171.

arhimandritului Bolici, pe atunci administrator al Episcopiei Aradului, ca la biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”, conducerea „să se lase în același chip în care a fost înainte și să nu se introducă inovații prin care patronul s-ar putea plânga că e lesat în drepturile sale”, cerând totodată episcopului să impună protopopului recunoașterea jurământului depus de noul episcop cerându-i totodată să arate ce l-a determinat să nu accepte jurământul depus de noul episcop.

La 10 ianuarie 1840, protopopul răspunde menționând că „alegerea epitropilor la o biserică din vechime, s-a făcut cu amestecul poporului”, iar dacă alegerea epitropilor a trecut în atribuțiile lui Sava Tekelia, cere episcopului instrucțiuni în vederea dezvinovățirii sale în fața comunității. Concomitent, Sava Tekelia, a redactat o nouă plângere către mitropolitul de la Carloviț. Mitropolitul Ștefan Stancovici, în temeiul declarației comunității arădene din 31 august 1837, a cerut episcopului Gherasim Raț să recunoască dreptul de patronat al lui Sava Tekelia asupra bisericii „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”. Convins că dreptatea era de partea sa, episcopul nu a cedat și a apelat la documentele bisericii. Protopopul Gheorghe Petrovici, din dispoziția episcopului, s-a deplasat la biserică în vederea ridicării protocoalelor pe anii 1790-1809, dar, a constatat că acestea erau deținute în mod abuziv de către Sava Tekelia, în temeiul dreptul său de patronat pe care și-l aroga. Revoltat, la 1 martie 1840, episcopul Gherasim Raț, s-a plâns Consiliului Locumtenențial ungar cerând oprirea lui Sava Tekelia de a mai deține în mod abuziv protocoalele bisericii și a se mai amesteca pe viitor în treburile bisericii „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”. Imediat după aceasta, la 7 martie 1840, episcopul l-a informat pe mitropolit că pretențiile de patronat ale lui Sava Tekelia au fost înaintate pentru dezbateră Consiliului Locumtenențial ungar. Acesta, prin magistratul civil, a informat pe episcopul de la Arad că a dispus predarea protocoalelor deținute în mod abuziv de către Sava Tekelia, și ascultarea episcopului „sub amenințarea celei mai grele pedepse”. Deținând acum protocoalele, episcopul Gherasim Raț a redactat un memoriu cu referire la cererile de patronat ale lui Sava Tekelia, pe care, la 23 martie 1840 l-a trimis regelui. În memoriul său, episcopul a prezentat extrase din protocoalele bisericii (1729-1838) pentru a arăta că recursul lui Sava Tekelia prin care pretindea că biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” a fost zidită de strămoșul său Ioan Tekelia, era nefondată. Mai mult, din câteva extrase reieșind faptul că Ioan Tekelia, împreună cu soția sa, erau datori bisericii cu 98 galbeni și chiar unor preoți. A prezentat catalogul lucrurilor bisericesti, făcut în prezența episcopului Aradului, menționându-se că dacă familia lui Tekelia ar fi avut dreptul de

patronat, catalogul ar fi „sau subscris de patron, sau făcut în prezența lui”. Tot din documente, episcopul menționează că, în baza documentelor, reiese faptul că întreținerea și extinderea bisericii s-a făcut din donațiile credincioșilor și nu de către familia lui Tekelia, așa cum susținea Sava. Al treilea argument al cererii lui Sava Tekelia era fundația⁵⁵⁴ pentru întreținerea clerului, din care însă, după cum arăta episcopul, „neîmpărtășindu-se nici un preot”. Din contractul de reparații al bisericii din anul 1790, reiese că lucrările s-au făcut din banii credincioșilor, numele lui Tekelia nici măcar nu era menționat. Cât despre ordinul dat de mitropolitul Ștefan Stratimirovici administratorului Bolici, ca la biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” să nu se facă nimic fără voia patronului, episcopul este foarte categoric: „eu ca episcop nu recunosc alt drept de patronat în biserica mea, decât acela care aparține tuturor credincioșilor”. De asemenea, în ce privește declarația comunității care recunoștea dreptul de patronat al lui Sava Tekelia, făcută de președintele ei Lazăr Mihailovici, episcopul dovedește că era plină de nesincerități. Afirmarea dreptului de patronat, pe temeiul faptelor că biserica poartă și numele lui Tekelia, era contestat de episcop. El arăta că o biserică dacă se numea episcopală nu însemna că era construită de un episcop și nici că episcopul era patronul ei. În concluzie, episcopul Gherasim arăta că demersul lui Sava Tekelia era nefondat și cerea ca acesta „să fie oprit – a-și forma – pe viitor nedreptele și violentele pretenții, să fie în chip serios sfătuit să se abțină de la vătămarile și plângerile nesincere prin care profanează demnitatea mea”⁵⁵⁵.

În încercarea de a scoate biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” de sub autoritatea episcopului arădean, Sava Tekelia nu s-a oprit aici. În 1841 a trimis spre aprobare Consiliului Locumtenențial actele unei fundații pentru întreținerea clerului de la această biserică. Pentru fundație oprise încă din 1840 tasurile II și III de la biserică, cu toate că banii erau destinați fondului clerical și preparandial. De aceea, la 28 mai 1841, episcopul Gherasim Raț a redactat o plângere către Consiliul Locumtenențial prin care cerea ca banii destinați fondului școlar reținuți la biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” să fie restituiți. La 1 februarie 1842, Consiliul Locumtenențial trimite episcopului actele fundației plănuite de Sava Tekelia pentru a-și exprima și el părerea. Pentru că episcopul nu a răspuns imediat, Consiliul a repetat

⁵⁵⁴ Amănunte la: Idem, *Episcopul Gherasim Raț și plănuita fundație a lui Sava Tőkőly*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 50, 10 decembrie 1944, pp. 395-397.

⁵⁵⁵ Idem, *Sava Tőkőly și dreptul de patronat asupra bisericii „Sf. Apostoli Petru și Pavel*”, pp. 387-389.

provocarea și la 2 august 1842. În răspunsul său din 7 septembrie 1842, episcopul, în privința celor 6 000 de florini opriți din tasuri, propunea să fie restituiți fondului școlar căruia îi și fuseseră destinați. În ceea ce privea fundația, el argumenta că scopurile ei erau de fapt scoaterea bisericii de sub autoritatea episcopului și nu putea fi de acord ca ea să fie proprietate exclusivă a familiei Tekelia și nici preoții care să beneficieze de fundație să fie numai de neam sârb. Episcopul și-a mai exprimat și dezacordul față de hotărârea ca Tekelia să judece preoții fără amestecul puterii episcopale. Un alt punct care nu putea fi acceptat de către episcop îl reprezenta propunerea lui Sava Tekelia ca preoții să fie aleși de un comitet format din 11 persoane fără a mai fi încunoștiințat și ierarhul. Episcopul era convins că în ceea ce privea sistemul de alegere al preoților de la această biserică „nu înseamnă altceva decât că atât preoții cât și biserica vor să fie scoși cu totul de sub puterea episcopului diecezan și supuși metropolitului ceea ce este împotriva drepturilor și prerogativelor episcopului diecezan”⁵⁵⁶. Nu ne este cunoscut deznodământul cererii lui Sava Tekelia, însă putem presupune că plănuita fundație nu a mai fost înființată, Sava Tekelia murind în 1842.

VI. 1. 2. Limba liturgică în biserica catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătoru” din Arad

Paralel cu evenimentele de la biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel” și presupusul drept de patronat al lui Sava Tekelia asupra ei, la biserica catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătoru” izbucnește un conflict cu rădăcini mult mai vechi. După 1815, când la cealaltă biserică ortodoxă limba liturgică devine cea slavonă, credincioșii români încep să frecventeze mai mult biserica catedrală. De asemenea, ei încep să se îngrijească tot mai mult de starea ei, mai ales că datorită neglijenței epitropilor locașul de cult ajunsese într-o avansată stare de degradare⁵⁵⁷. La 30 decembrie 1818, un număr de 17 reprezentanți ai comunității ortodoxe a românilor s-au adresat episcopului Iosif Putnic, pe atunci administrator al eparhiei arădene, cerând ca la alegerile de epitropi de la biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătoru”, ce aveau loc la fiecare sfârșit a lunii decembrie din fiecare an, să fie aleși și dintre români, nominalizând și câțiva posibili candidați. Pentru timp de doi

⁵⁵⁶ Idem, *Episcopul Gherasim Raț și plănuita fundație a lui Sava Tököly*, pp. 395, 396-397.

⁵⁵⁷ Idem, *Limba liturgică română în catedrala din Arad*, p. 230.

ani nu s-a întreprins nici un demers, dar la 4 februarie 1820, revin cu o altă petiție, de această dată semnată de un număr de 48 reprezentanți ai comunității. Pe lângă doleanțele mai vechi, cer Consistoriului eparhial chiar și o verificare a socoților bisericești aflate în administrarea epitropilor, cerând și schimbarea lor⁵⁵⁸.

Având conștiința forței politice, economice și culturale pe care o reprezentau, prin aceste petiții, românii se situau pe linia mișcării pentru drepturi naționale și bisericești, nemaifiind dispuși să accepte supremația ierarhiei sârbe. În timpul păstoririi episcopului Gherasim Raț, în cadrul mișcării naționale care se desfășura pe teren eclezialic, o influență deosebită încep să o aibă mirenii. În anul 1839, sub conducerea lui Teodor Șerb și Mihail Cociuba, demnitari ai orașului respectiv comitatului Arad, se constituie comunitatea românească a catedralei arădene, delimitându-se de comunitatea sârbă grupată în jurul bisericii „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”, aceasta ducând la noi dispute între cele două comunități ortodoxe arădene.

În 1840, biserica amenința cu prăbușirea, iar comisia orășănească de anchetă a hotărât închiderea locașului de cult pentru că pune în pericol viața credincioșilor. În această situație, episcopul Gherasim Raț a cerut să i se repartizeze o sală din clădirea prefecturii pentru săvârșirea serviciilor divine, însă a fost refuzat. În această situație, singura soluție era repararea urgentă a bisericii. Credincioșii, în mare majoritate români, au cerut

⁵⁵⁸ Lupta dusă în catedrala orașului unde sârbii erau minoritari, l-a determinat pe sârbul Sava Tököly să atace virulent revendicările românilor, contestând într-o broșură care nu a avut prea mare ecou, originea latină și în consecință dreptul de prioritate al românilor. În 1823, a publicat la Halle, *Erweis, dass die Valachen nicht Römischer Abkunft sind, und diesz nicht aus ihrer Italienischen-Slavischen Sprache folgt*, o broșură în care încerca să-i convingă pe români că sânt slavi de origine, veniți în nordul Dunării prin secolul al XVIII-lea. Broșura a declanșat cunoscuta polemică susținută de Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly, pentru că pune în discuție, negându-le valabilitatea, tezele fundamentale ale *Istoriei* lui Petru Maior și ale Școlii ardelene în general. Aceste afirmații prilejuiesc răspunsul lui Damaschin Bojincă, *Animadversio in Dissertationem Hallensem sub titulo: Erweis dass die Valachen nicht Römischer Abkunft sind etc. vom K. Rath von...1823 editam. Cui adnectitur fidedignis scriptoribus fula probatio, Valachos esse veros posteros Romanorum* (Buda 1827) și românește (*Răspundere dezgustătoare la cărtirea cea în Hale în anul 1823...*, Buda, 1828), în care sintetizează tezele românești referitoare la originea noastră romanică. La acestea se adaugă și răspunsul lui Eftimie Murgu în limba germană (1830), energice, bine documentate și cu unele idei noi. Pentru mai multe amănunte despre polemică vezi: Nicolae Bocșan, *Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Thököly*, în „Banatica”, 2, 1973, pp. 362-382; Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național* (Studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan), Timișoara, 1978, pp. XXII-XXV, 3-23, 130 nota 3.

episcopului să convoace o adunare pentru a organiza o colectă, precum și introducerea exclusivă a limbii române în serviciul liturgic al catedralei. Sârbii refuză să răspundă chemării, situație în care românii au fost nevoiți să se îngrijească singuri de reparații, iar până la terminarea lucrărilor, serviciile divine urmând a fi săvârșite într-o „baracă” de lemn din curtea catedralei. Simțindu-se lezați, la 28 aprilie 1840, sârbii s-au adresat episcopului, acuzându-i pe români că s-au despărțit de ei ocupând biserica catedrală, cu toate că, susțineau ei, a fost „zidită și împodobită de către sârbi”. La 13 septembrie 1840, episcopul s-a adresat românilor pentru a afla poziția lor. Pentru că ei nu se grăbeau să răspundă, sârbii au trimis o plângere mitropolitului de la Carloviț, în care prezentau nemulțumirile lor și „nedreptățile” săvârșite de către români, iar pe episcop îl acuzau că nu le-a luat apărarea⁵⁵⁹.

La 29 iulie 1841, mitropolitul a cerut episcopului Gherasim Raț să facă demersuri pentru aplanarea conflictului dintre români și sârbi. Românii, convinși că dreptatea era de partea lor, după ce au reparat biserica, nu au cedat în adunarea din 11 noiembrie 1844 a comunității, luând chiar hotărârea să ceară atât autorităților laice cât și celor bisericești ca de acum înainte limba liturgică să fie numai româna. Hotărârea a fost înaintată episcopului, care nu a întreprins nimic considerând că decizia era numai de competența mitropolitului de la Carloviț, mai ales că un grup turbulent de sârbi îl asaltau și-l amenințau permanent.

La 12 noiembrie 1844, românii s-au adresat Consiliului Locumtenențial care, la 3 februarie 1846 a cerut episcopului mai multe amănunte despre acest caz. Episcopul a răspuns abia la 27 martie 1847, menționând că cei care au construit și înzestrat cele două biserici au făcut-o „nu pentru una sau altă națiune ci pentru preamărirea lui Dumnezeu le-au zidit”. Numai după intervenția lui Sava Tekelia la biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” limba română a fost exclusă total din serviciile divine, drept pentru care, episcopul a menționat „că ar fi bine să se îngăduie limba română singura în biserica aceasta, deoarece toți care cercetează această biserică, cunosc această limbă”⁵⁶⁰.

Paralel cu conflictul de la biserica catedrală, la cealaltă biserică, epitropul Seceanschi a luat din altar *Evanghelia* tipărită în limba română și folosită numai la înmormântarea românilor. La 27 octombrie 1846, preoții Nichifor

⁵⁵⁹ Chiar episcopul a fost acuzat că ar fi folosit un sigil episcopal cu legenda în limba română, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Împuternicitul cezaro-crăiesc*, dosar 1975/1855, f. 1-46.

⁵⁶⁰ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 230-231.

Atanașcovici, Teodor Crestici și Andrei Petrovici, slujitori la această biserică, se plâng Consiliului Locotenențial pentru dispariția cărții cerând destituirea epitropului. Deși citat în fața Consiliului, epitropul neagă că ar fi luat *Evanghelia*. Consiliul Locumtenențial a înaintat magistrului orășenesc cazul spre rezolvare, care avea obligația să raporteze cele constatate în cel mai scurt timp. În urma raportului din 27 martie 1847 a episcopului Gherasim Raț, la 15 iunie 1847, Consiliul Locotenențial a aprobat cererea românilor de a introduce limba română în serviciul liturgic la catedrala din Arad. Imediat după primirea aprobării, la 23 iunie 1847, episcopul l-a înștiințat pe protopopul Ioan Raț al Aradului, că „de aici înainte în biserică toată slujba în limba românească să o săvârșească”. În ziua următoare, înainte de începerea Sfintei Liturghii, din amvonul bisericii, protopopul aducea la cunoștința enoriașilor prezenți hotărârea Consiliului Locumtenențial, iar la 27 iunie 1847, protopopul Ioan Raț comunica episcopului că „această milostivă poruncă o am făcut cunoscută norodului și deloc s-au și dus în efect”⁵⁶¹.

În privința folosirii limbii române ca limbă liturgică, românii arădeni merg chiar mai departe. În adunarea din 30 aprilie 1848, cereau introducerea limbii române și la biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”⁵⁶². O hotărâre similară a fost luată în același an la Lipova⁵⁶³. După o mărturie contemporană, românii lipoveni erau nemulțumiți că „în Lipova se cântă și se servează liturghia jumătate sârbește cu dreptul priorității”⁵⁶⁴.

În comunele mixte, române și sârbe, episcopul hotărăște limba liturgică în proporție cu numărul caselor. De exemplu, în parohia Nădlac, fiind 420 de case de români și numai 48 ale sârbilor, serviciul divin se făcea în limba română 8 săptămâni la rând și în slavonă numai în săptămâna a noua. *Evanghelia* la sărbători mari se citea însă în ambele limbi⁵⁶⁵. În cuprinsul

⁵⁶¹ *Ibidem*, pp. 231-232.

⁵⁶² I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 369, pp. 686-688. O statistică din 1849 menționa că în Arad, românii „cari știu de biserica română” erau 4 000 de suflete, iar „cari se știu de biserica serbească” erau 1 500 de suflete, din care 700 români și 800 sârbi, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 73a/1849, f. 3.

⁵⁶³ E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 491.

⁵⁶⁴ Este vorba de scrisoarea lui Ștefan Ionescu din Făget adresată în 4/16 decembrie 1848 lui Simion Bărnuțiu, președintele Comitetului național român din Sibiu. Cf. Avram Andea, *Două scrisori din 1848 despre evenimentele din părțile Banatului și Aradului*, în „Ziridava”, XIV, 1982, pp. 535, 538-539.

⁵⁶⁵ T. Botiș, *op. cit.*, p. 670.

eparhiei se mai găseau astfel e comunități, la Arad, Bătania, Cenad, Gai, Nădlac, Pecica, Tornea (Turnu), Senteș⁵⁶⁶.

Introducerea limbii române în serviciul liturgic al catedralei din Arad, iar în unele comunități mixte, româno-sârbe, limba liturgică fiind la majoritatea serviciilor divine cea română, reprezintă o biruință a comunității ortodoxe române dar și a episcopului Gherasim Raț care a fost influențat ideile de emancipare națională și bisericească de la începutul secolului al XIX-lea, făcând un pas spre despărțirea de ierarhia sârbă a Carlovițului.

VI. 2. Introducerea limbii maghiare în administrația bisericească și atitudinea episcopului

O altă problemă cu care episcopul Gherasim Raț s-a confruntat a fost încercarea de maghiarizare a românilor din cadrul Imperiului habsburgic. În 1836, Dieta maghiară a decis introducerea limbii maghiare în administrație și magistratură. Tot atunci s-a hotărât și înființarea unei catedre de limba maghiară la Preparandia din Arad. Românii însă au amânat punerea în aplicare a acestei hotărâri⁵⁶⁷.

În 1839-1840, Dieta a luat și hotărârea ca autoritățile bisericești și cele civile să folosească în administrație limba maghiară. Apoi, în termen de trei ani de la promulgarea legii, urma ca și matricolele bisericești să fie scrise numai în limba maghiară, chiar și la bisericile unde slujba nu se făcea numai în această limbă. În consecință, toți preoții ortodocși erau obligați să învețe limba maghiară⁵⁶⁸.

Legea a dat naștere unei lungi controverse de limbă între Episcopia Aradului și oficialitățile comitatelor aflate sub jurisdicția eparhiei⁵⁶⁹. O astfel de controversă a existat și în anul 1837, când comitatul Cenad, provocându-

⁵⁶⁶ Pentru neînțelegerile dintre români și sârbi din parohiile amintite vezi: Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 345-350.

⁵⁶⁷ Datorită întârzierii aplicării acestei dispoziții, în 1848, deputatul Biró de Arad, a cerut ca înființarea catedrei de limba maghiară de la renumita școală arădeană să fie trecută din nou în proiectul de lege, cf. I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968, p. 31.

⁵⁶⁸ *Ibidem*.

⁵⁶⁹ Amănunte la Gh. Lițiu, *Limba maghiară în matricolele bisericești și corespondența oficială*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 5, 28 ianuarie 1945, pp. 32-33.

se la legile III și VIII din 1836 cerea introducerea limbii maghiare sau latine în redactarea matricolelor bisericești iar ca limbă de corespondență să introducă pe cea maghiară în locul celei latine. Consistoriului eparhial arădean nu este de acord, provocându-se la privilegiile date confesiunii ortodoxe prin legea XXVII din 1791, precum și la împrejurarea, că preoții nu cunosc aceste limbi în așa măsură ca să poată purta matricolele în limbile maghiară și latină.

Dacă înainte de 1840, Consistoriul eparhial putea da astfel de răspunsuri, după acest an, acest lucru este mai greu, mai ales după 1843, pentru că, legea din 1840 prevedea ca după expirarea celor trei ani, chiar și în bisericile în care nu se slujea în limba maghiară, matricolele să fie scrise în această limbă. La 30 martie/11 aprilie 1840, episcopul Gherasim Raț scris preotului din Văsărheiu cu privire la dese reclamații ale comitatului, că introducerea limbii maghiare în matricole nu este conformă cu legea regatului. „Până când nici comitatul nostru n-a dispus așa ceva, cinstitul comitat al Ciongradului e poftit să aibă răbdare”.

În 28 aprilie 1840, Consiliul Locumtenențial trimite episcopului o nouă plângere a aceluiași comitat, arătând că preotul din Văsárhelyi refuză scrierea matricolelor în limba maghiară. Episcopul răspunde, la 4 iulie 1840, că preotul din Văsárhelyi „nu vrea să facă nici o schimbare cu privire la matricole fără știrea mea”. În continuarea răspunsului către Consiliul Locumtenențial, ierarhul arădean are o poziție fermă: „Dar atât biserica cât și preotul din Vașarheiu aparțin diecezei mele în care fără știrea mea nu se poate face nici o schimbare. De asemenea dieceza mea aparține întregii ierarhii al cărei cap spiritual este Arhiepiscopul din Carloviț. Biserica din Vașarheiu nu este unică și independentă și nici nu se poate introduce în ea ceva care nu e și în alte biserici. Oare, pentru a se putea obține uniformitatea, cum ar fi mai bine: să se introducă în în același timp cu știrea Mitropolitului și a Episcopilor diecezani, limba ungurească ? – au să se lase la bunul plac al fiecăruia, când ar dori să o introducă ? Totodată trebuie îndeplinite și mijloacele pentru scrierea matricolelor în limba ungară, adică tipărirea lor în această limbă, care în prezent nu se află. Cum ar putea pofti cinstitul comitat să se scrie numele născuților, cununaților și morților în ungurește, în protocoalele tipărite în limba română ? Dar nici prin legea a III-a din 1836 dorința Comitatului nu se poate îndeplini deoarece nu a ajuns la cunoștința mea ca predicile să se țină în ungurește de către preotul de rital meu în biserica din Vasarheiu”. În încheiere, episcopul Gherasim Raț cerea ca pe viitor Comitatul, în probleme bisericești să se adreseze lui și nu parohului⁵⁷⁰.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, p. 32.

În cursul anilor 1840-1845 episcopul primește scrisori de acest fel, și de la comitatele Bihor și Bichiș. În toamna anului 1843, comitatul Bihor trimitea, prin Consiliul Locumtenențial, o plângere mitropolitului de la Carloviț, cum „că în diecesa Aradului nici până atunci nu se scriu matricolele în limba ungară”. Răspunsul mitropolitului este dat în favoarea menținerii ecrierii matricolelor bisericești în limba sa poporului, motivând că clerul abia putea scrie matricolele în limba sa maternă. Argumentul acesta credem că era mai mult un „captatio benevolente”, pentru că nu putem fi de acord că clerul ortodox era atât de fără pregătire încât să nu-și poată „conduce” matricolele bisericești. Mitropolitul mai invoca faptul că în Biserica ortodoxă matricolele niciodată n-au fost scrise în altă limbă decât în aceea în care slujește (*qua Cultus Divinus perogitur*), iar introducerea unei limbi noi, ar fi primită de popor cu multă durere sufletească⁵⁷¹.

Comunitatea românească a bisericii catedrale din Arad, în Adunarea generală din 2 ianuarie 1844 își exprima nemulțumirea „cum că matricolele în limbă de noi nepricepută fiind scrise de parohii bisericești cu cea mai mare durere a inimii sunt siliți cu înțelesul acelora prin talmăcitori a se face cunoscuți, după ce chiar [...] e dovedit că cea mai mare parte a poporenilor bisericii [...] stă din români, ba și puțini sârbi, ce se țin de aici [...] foarte mare este durerea părinților când luând extractul fiilor săi din matricole, acela nu-l pricep, ci sânt siliți prin talmăcitori a se cunoaște cu cuprinsul aceluia”. În consecință, în ședința din 20 ianuarie n. 1844 comunitatea s-a adresat episcopului cerându-i să intervină pentru tipărirea în limba română a matricolelor parohiale⁵⁷².

Episcopul Gherasim Raț se opunea cu hotărâre pretențiilor comitatense privind introducerea limbii maghiare în administrația diecezană, apelând la articolele de legi care recunoșteau, încă în 1791, drepturile cetățenești ale ortodocșilor, invocând exemplul Croației ca precedent pentru poziția sa⁵⁷³.

Dintr-o circulară a protopopului Atanasie Boțco al Oradiei, dată în aprilie 1844⁵⁷⁴, reiese că „Înalt Preasfinția Sa Domnul Episcopul nostru

⁵⁷¹ *Ibidem*, pp. 32-33.

⁵⁷² A. E. O. R. Arad, *doc. 218/1844, la Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Sevcicu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986, doc. 59, p. 110.

⁵⁷³ L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 208.

⁵⁷⁴ Ambrus Miskolczy, Ion Octavian Rudeanu, *Martor al trecutului: protocolul bisericesc al parohiei ortodoxe române din Apateu*, în „Timpuri. Revistă de cultură”, Giula, 1988, p. 31.

poruncește că de aici înainte matriculele adică protocoalele botezaților, cununaților și răpaușaților în limba ungurească să se ducă⁵⁷⁵”. Atanasie Boțco, așa după reiese din circulară, deja făcuse comanda pentru tipărirea formularelor în limba maghiară pentru fiecare biserică parohială, iar preoții, pentru „toate trei laolaltă” aveau de plătit 6 florini.

În urma presiunilor exercitate de autoritățile laice și în conformitate cu „legea civilă sau cetățenească adusă la anul 1840 & 7 al articolului 6”, la 18 septembrie 1844, episcopul a fost nevoit să dea o circulară prin care cerea întrebuințarea limbii maghiare în redactarea matricolelor bisericești. În curs de o lună, existau deja matricole tipărite în limba maghiară iar acestea urmau să fie împărțite în patru categorii, după mărimea și starea materială a parohiilor. Începând de la 1 ianuarie 1845, preoții redactau matricolele în limba maghiară fără însă ca numele botezaților, cununaților și decedaților să fie maghiarizate, ci „scrise cognumele sau porecla chiar românește ori sârbește cum sunt, iar numele de botez scrise chiar cum se află în cărțile noastre cele bisericești, numai cu litere ungurești”. Pentru preoții care nu stăpâneau limba maghiară, episcopul opina că ar fi bine ca aceștia să-și întocmească un exemplar în limba română, iar apoi, în matricolele originale, să scrie în limba maghiară, cu ajutorul unui cunoscător al acestei limbi. Protopopii aveau obligația să verifice registrele și să anunțe episcopul pentru eventuale nereguli. Circulara mai prevedea ca extrasele din matricolele vechi să fie redactate în continuare în limba română, limba în care erau tipărite⁵⁷⁶.

Din porunca episcopului, protopopul Atanasie Boțco, prin circulara din 3 noiembrie 1844, transmitea preoților: „În treaba matriculelor sau protocoalelor am din rânduială episcopescă a vă porunci ca să nu se ungurizeze cumva numele sau cognumele întrânsele; spre pildă în loc de Ioan să nu se pună Janos, în loc de George să nu se pună György, în loc de Flore să nu se pună Lörintz, și așa mai departe; așîșderea e și cu cognumele sau poireclele, spre pildă în loc de Gurbădan să nu se pună Görbedi, în loc Porumb să nu se pună Galamb, în loc de Cefan să nu se pună Csefai și așa mai departe. Ci cognumele să se țină așa precum e în Românie, așîșdară numele așa precum se află cărțile bisericii noastre. Deci ca să pot vedea cum se duc protocoalele fiește carele preot după primirea acestui țirculariu

⁵⁷⁵ Până în faza actuală a cercetării noastre nu amdat de nici o circulară din această perioadă a episcopului Gherasim Raț, prin care „poruncește” ca matricolele parohiale să fie purtate numai în limba maghiară. O astfel de circulară a dat abia în septembrie 1844.

⁵⁷⁶ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 64-65v.

va ave a veni la mine cu acelea protocoale aducând și a țircularelor [...]"⁵⁷⁷.

Nu putem să nu remarcăm înțelepciunea episcopului Gherasim Raț, care, pus în situația de a nu putea împiedica introducerea limbii maghiare în redactarea matricolelor bisericești ca aceasta să nu ducă la maghiarizarea numelor, sub pretextul că preoții nu cunoșteau bine limba maghiară, recomanda să se folosească exemplare de matricole tipărite în limba română. Dacă pentru Consistoriile eparhiale redactarea matricolelor în limba maghiară nu era o problemă⁵⁷⁸, pentru preoții de la sate a fost mult mai greu. Se cunosc cazuri în care preoți necunoscători ai limbii maghiare au fost opriți de a ocupa o parohie sau izgoniți din parohiile lor. În această perioadă, comunitatea din Ilteu cere episcopului arădean să hirotonească de preot pe tânărul Zenovie Givulescu, fratele decedatului preot Grigorie Givulescu, în urma căruia a rămas o familie numeroasă compusă din mai mulți copii. Fratele aspirant la preoție, se angajează să-i crească pe nepoții săi orfani. Dar, pentru numirea în parohie exista un impediment. Nu cunoștea limba maghiară. Cu toate acestea, Consistoriul eparhial, luând în considerare familia rămasă după răposatul preot, nefiind un alt contracandidat și neputându-se lăsa parohia fără preot, numește pe Zenovie Givulescu de preot, cu condiția să învețe limba maghiară⁵⁷⁹.

Un alt caz este cel al preotului Moise Crișan din Hodoș. Reclamat de Toc Ioan, domnul de pământ, că nu cunoștea limba maghiară, se cere Consistoriului eparhial mutarea lui din parohie și aducerea unui preot cunoscător de limba maghiară. Rezoluția Consistoriului eparhial este că preotul Moise Crișan a fost hirotonit în anul 1836, înainte de apariția legii VI (& 8) din 1840, lege neputând avea efect retroactiv, numitului nu i se puteau aplica prevederile ei⁵⁸⁰.

Odată cu începutul revoluției, o urmare imediată a mișcărilor românilor și sârbilor a fost înlăturarea matricolelor bisericești redactate în limba maghiară. În 5 aprilie 1848, judele nobiliar Szöke Károly, conatata că mănăstirea Hodoș-Bodrog, matricolele nu se redactau în limba maghiară „conform &-ului al 7-lea al legii nr. VI din anul 1840”, drept pentru care, „îl somez în mod oficial pe stimatul domn abate, să binevoiască a dispune în

⁵⁷⁷ A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *op. cit.*, pp. 31-32.

⁵⁷⁸ Consistoriul eparhial arădean a folosit limba maghiară între 1846 și 1848, iar cel de la Oradea, la 26 martie 1846 a hotărât introducerea acestei limbi. Cf. Gh. Lițiu, *op. cit.*, nr. 6-7, 11 februarie 1945, pp. 41-42.

⁵⁷⁹ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 42.

⁵⁸⁰ *Ibidem.*

această privință să se respecte legea⁵⁸¹. Comunitatea bisericească din Neoplanta (Novisad), a înlăturat matricolele în mod public, iar mitropolitul Iosif Raiacici de la Carloviț, pentru a evita tulburările, prin circulara din 8 aprilie 1848 către episcopii sufragani, a dispus ca matricolele bisericești să fie în continuare redactate numai în limba comunităților respective⁵⁸².

La Arad, în urma ședinței consistoriale din 9/21 august 1849, la propunerea asesorului consistorial Lazăr Adamovici, paroh în Semiclac, „matricolele bisericești cele până acum în limba magiară scrise, acomodată formei celei bătrâne, a se traduce în limba bisericească, determinându-se aceasta, prin deregătoriiile protopresviterali publicând și până atunci, până ce se vor procura coli tipărite în limba bisericii, fiind de loc a se efectua la acele biserici, care acum au, protocoale în limba bisericii tipărite au lineate de loc a se efectua”. La 9/21 august 1849, episcopul Gherasim Raț a comunicat tuturor protopopilor că „de aici înainte matricolele bisericești în limba română să se ducă”⁵⁸³.

VI. 3. Episcopul Gherasim Raț și mișcarea pentru separația ierarhică. Legăturile cu episcopul Andrei Șaguna

Condițiile istorice existente în perioada revoluției de la 1848-1849 impunea și clarificarea raporturilor româno-sârbe, de multă vreme destul de încordate. Pe de o parte, procesul de separație bisericească, pe de alta, cel al organizării ierarhiei naționale a românilor ortodocși⁵⁸⁴. Aceștia nu mai erau dispuși să-și subordoneze interesele altor națiuni și încep să-și

⁵⁸¹ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I (2 martie-12 aprilie 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, București, 1977, doc. 192, p. 296.

⁵⁸² M. Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995, p. 78.

⁵⁸³ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 2/1849, f. 1; Ședințele consistoriale, ședința a II-a din 16 august 1849, f. 79-80; A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 85-85v; f. 120. Circulara din 9/21 august 1849 a episcopului Gherasim Raț; Circulara din 11/23 august 1849 a protopopului Ioan Raț al Aradului. Prin circulara Nr. 304 din 31 mai 1851 s-a revenit asupra „purtării” matricolelor parohiale numai în limba română.

⁵⁸⁴ N. Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în vol. „Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)”, Oradea, 1994, p. 145.

cristalizeze tot mai accentuat un program de emancipare națională și bisericească.

Atitudinea episcopului Gherasim Raț în problemele de interes național, dovedește rosturile și importanța mișcării pentru ocuparea pozițiilor cheie, prin personalități atașate cauzei românilor capabili să-și susțină și să apere dezideratele esențiale ale națiunii. Din strânsa colaborare a celor doi episcopi, de la Arad și Sibiu, Gherasim Raț și Andrei Șaguna, au rezultat cele dintâi inițiative pentru promovarea autonomiei bisericești a românilor față de ierarhia sârbească, reînființarea Mitropoliei transilvane⁵⁸⁵ și propășirea culturală a românilor. Pentru a preîntâmpina deznaționalizarea românilor era necesară autonomia Bisericii ortodoxe române prin înlăturarea dependenței ei de Mitropolia ortodoxă sârbă de la Carloviț.

Începutul legăturilor dintre cei doi datează din 1839, când, ierarhul arădean, aflat la Carloviț cu ocazia unor hirotoniri de episcopi, a propus mitropolitului Ștefan Stancovici să-l ridice pe Andrei Șaguna la treapta de arhimandrit și să-l numească președinte al Consistoriului ortodox de la Oradea-Velența, aflat sub jurisdicția Episcopiei Aradului. Este probabil ca între cei doi să fi existat relații anterioare, altfel neexplicându-se cererea episcopului arădean. Episcopul Gherasim a așteptat în zadar, pentru că Andrei Șaguna a ales să stea pe mai departe la Carloviț, în așteptarea vacantării vreunui scaun episcopal. Dintr-o scrisoare adresată de Andrei Șaguna episcopului Gherasim Raț, în 12 noiembrie 1841, pe când se afla stareț în mănăstirea Beșenova, aflăm că împotriva tânărului stareț, călugării acestei mănăstiri s-au ridicat și l-au pârât la Viena că a fost numit stareț „împotriva pravilelor mănăstirești” și că face „netrebuincioase cheltuiuri”. Ei cereau dreptul de a-și alege stareț unul dintre ei și să fie probabil și de etnie sârbă. Mai târziu, legăturile dintre Gherasim Raț și Andrei Șaguna se întetesc odată cu începutul toamnei anului 1849 când, revoluția fiind înăbușită, mișcarea pentru emanciparea națională și bisericească a românilor este redeschisă⁵⁸⁶.

Într-o lungă scrisoare din 1846 Gherasim Raț îi scria lui Andrei Șaguna: „Tare am dorit ca în călătoria ta către Ardeal, la Timișoara unde eu pe

⁵⁸⁵ Pentru prima dată ideea Mitropoliei naționale române a fost pusă în *Petiția de la Ciacova* din 20 septembrie 1831. Într-o formă precisă, se cerea să se „facă, în parte, un nou arhiepiscopat, pentru eparhiile românești ale Aradului, Timișului și Vârșețului, dacă s-ar putea și pentru ale Ardealului și Bucovinei, iar acest scaun să fie întotdeauna dat unui român, iar astfel să despartă aceste națiuni, bisericile, școlile, așezămintele și preoții lor, în veci, așa cum cere și rațiunea politică”. Pentru textul *Petiției* vezi: I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 313, p. 630.

⁵⁸⁶ Cf. Gh. Lițiu, *Episcopul Gherasim Raț și protosincelul Andrei Șaguna*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 46, 12 noiembrie 1944, pp. 362-363. Pentru corespondența dintre Andrei

vremea aceea mă aflam să fi putut avea personală întâlnire cu Prea Cinst[ită] D[omnia] T[a], dar înțelegând cum că luându-ți altă cale, pe la Vârșeț, ai mers și acum te și afli în loc la Sibiu au voit și simțirea mea a-ți descoperi, din carea foarte bine părându-mi că ai putut ajunge acolo între români, unde mult poți folosi precum Sfintei Biserici așa și neamului său, – din inimă îți poftesc ca cât mai degrabă să-ți poți ajunge țintuirea”⁵⁸⁷. Se vede că episcopul Aradului avea motive de mulțumire pentru promovarea lui Andrei Șaguna. Era convins că acesta putea face mult mai multe lucruri bune pentru români de la Sibiu, decât din altă parte.

În spiritul aspirațiilor naționale și bisericești, pe care le nutreau cei doi ierarhi ortodocși, se înscrie și acțiunea pornită din sânul comunității ortodoxe române din Timișoara, care, la 16 februarie 1847, se adresa comunității ortodoxe române din Arad, propunându-i convocarea unui Congres național „după chipul și modul aceluia care s-a ținut în Timișoara la anul 1790”. O asemenea propunere primesc, la 6/18 aprilie 1847, și din partea comunității ortodoxe române din Oradea⁵⁸⁸. Se propunea convocarea unui „sinod întru care starea Sfintei Biserici, regularea clerului, educația tineretului și trebile funduale să le dezbată”, făcând trimitere la propunerea din 1845 a românilor din Episcopia Aradului. Era vorba, în primul rând, la egala îndreptățire a poporului român în Congresul de alegere a înalților ierarhi ortodocși⁵⁸⁹. Problema este reluată la 11 aprilie 1848, prin corespondentul bănățean al „Gazetei de Transilvania”, care cerea ca la viitorul Congres național, conform noii legislații, deputații să se aleagă în funcție de numărul populației, nu după sistemul vechi. În această eventualitate, Episcopia Aradului urma să aibă 19 deputați (7 preoți și 12 mireni)⁵⁹⁰.

Șaguna și Gherasim Raț vezi: A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, pp. 9-14, nr. 1-19, pp. 105-118; N. Bocșan, P. Vesa, *Andrei Șaguna și Episcopia Aradului în lumina corespondenței (1846-1865)*, în vol. „Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu Dr. H. C. Universitatea Oradea – o viață în slujba Bisericii și a școlii românești”, București, 2005, pp. 65-72.

⁵⁸⁷ Gh. Lițiu, *Din legăturile ortodocșilor arădeni cu mitropolitul Andrei Șaguna*, în „M. A.”, anul XVI, 1971, nr. 9-10, p. 702.

⁵⁸⁸ A. P. O. R. Arad-Centru, *Pachet I, dosar 6 (1847)*, f. 26, 29.

⁵⁸⁹ Se făcea aluzie la „recursul românilor greco-neuniți din Episcopia Aradului”, publicat în „Gazeta de Transilvania” (anul VIII, nr. 95, 26 noiembrie 1845, pp. 378-379), semnat „I. P.”, cereându-se schimbarea normelor de alegere a deputaților pentru Congresul național bisericesc, motivând prin nejusta reprezentare a eparhiilor românești în congres. Cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 357, pp. 672-673.

⁵⁹⁰ „Gazeta de Transilvania”, anul XI, nr. 33, 22 aprilie 1848, pp. 136-137, la I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 366, pp. 682-683.

Foile românești din Brașov urmăresc cu deosebit interes mișcările românilor din vestul Transilvaniei. „Auzim și din alte părți, că românii sânt aplecați de a păzi și frățietate cu nația maghiară cât și cu alte popoare, însă cu condiția celei mai depline egalități naționale. Bănățenii, pe lângă atestarea neclătitei lor credințe către casa domnitoare și către coroană, convinși că naționalitățile genetice numeroase nu se mai pot nimici, decât numai scâlcia și întârzia în cultură, spre a se feri de aceasta, pretind: 1. Restaurarea portului de ban și bănat al Timișoarei, cum fusese acesta necurmat până sub Maria Tereza, unind cele trei comitate și granița română; 2. Ruperea celor trei episcopii populate de români de către mitropolia Carlovițului, unirea lor cu cea transilvană sub un mitropolit român; 3. Dreptul de a-și alege slobod pe toți episcopii și pe mitropolit prin deputați și mireni; 4. Un fond al clerului și al seminariilor religioase răsăritene; 5. Limba explicatoare și învățătoare a tuturor școlilor elementare în comunitățile române peste tot, precum și a seminariilor și a preparandiilor, va fi numai română, iar limba diplomatică a Ungariei va avea câte o catedră la fiecare institutu public românesc; 6. Sinod anual bisericesc; 7. Ștergerea călugăriei”⁵⁹¹.

Idei mult mai radicale cuprinde corespondența bănățeană a „Gazetei de Transilvania” din 11 aprilie 1848. Se cerea ca în baza principiilor de liberatate, egalitate și frățietate să se întrunească un congres român care să hotărască în legătură cu biserica și cu școlile românești din diecezele Arad, Vârșeț, Timișoara, Carloviț, Baci, Buda, Carlștat și Pacraț. Se cerea să se discute și întemeierea unor episcopii noi românești și numirea în scaun a unor episcopi români⁵⁹².

Guvernul maghiar era interesat să susțină revendicările bisericesti ale românilor, sprijinind demersurile întreprinse de Emanoil Gojdu în această direcție. La inițiativa lui, românii arădeni au organizat, în 12/24 aprilie 1848, o conferință unde Ioan Arcoși, în calitate sa de fruntaș al comunității românilor arădeni, și Vincențiu Babeș, au lansat o proclamație expedită tuturor comunităților românești prin care se cerea convocarea unei adunări a românilor în Pesta, pentru ziua 2/15 mai 1848, ocazie cu care să se discute respectarea proporționalității naționale în Congresul național bisericesc și transferarea acestuia la Arad sau Timișoara. În proclamație se menționa că de la Arad vor pleca zece persoane. Într-o scrisoare a lui Ioan Arcoși și

⁵⁹¹ „Gazeta de Transilvania”, anul XI, 29 martie (st. v.) 1848, p. 100, la V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 206.

⁵⁹² „Gazeta de Transilvania”, anul XI, 22 aprilie (st. v.), 1848, pp. 149-150, la *Ibidem*.

Vincentiu Babeș către comunitatea românească din Oradea, cei doi menționau că dacă aceștia nu au delegați, să trimită măcar plenipotențe lui Emanoil Gojdu, avocat în Budapesta, să-i reprezinte. A participat totuși Nicolae Jiga, împreună cu Ioan Dragoș și Gheorghe Fonai. Aceștia, împreună cu Emanoil Gojdu, au prezentat Guvernului maghiar doleanțele românilor ortodocși, cerând recunoașterea și împlinirea lor⁵⁹³.

Mergând pe linia mișcării de emancipare națională și bisericească, în adunarea din 30 aprilie 1848, românii din dieceza Aradului, au redactat o petiție către episcopul Gherasim Raț, prin care i se cerea înlocuirea de la centrul eparhial a unor funcționari sârbi⁵⁹⁴, numirea în locul lor a unor preoți români din Consistoriu, considerând că eparhia trebuie să fie condusă „de români adevărați și zeloși spre folosul românilor”, pentru că sârbii „sunt streini, n-au nici cea mai mică însuflețire română: românii nu văzură măcar un semn de a simți, de liberalism și de zel național de la dâșii – din contra iscusiră și văzură cea mai desconștiințată nepăsare și auziră adeseori despre un ticălos antiromânism; românii s-au jertfit pentru acest scaun episcopesc; deci socot a putea pretinde cu drept ca să fie el împresurat și îndreptat de români adevărați și zeloși, spre folosul românilor, ca să nu mai rămână și de aici încoala dâșii, cei din urmă în lume și în țeară”⁵⁹⁵.

Românii arădeni mai cereau episcopului hirotesia protodiaconului Ghenadie Popescu ca protosinghel, iar preoților, pe viitor, să nu mai blagoslovească ci să binecuvânteze iar în bisericile din Arad să se introducă limba română. În aceste împrejurări, episcopul Gherasim Raț a adoptat o atitudine prudentă, încercând să ducă o politică de echilibru între patriarhul de la Carloviț și noile autorități din Ungaria. Pentru a explica atitudinea sa, episcopul pune în discuție faptul că uneori, politica dură și intransigentă a autorităților maghiare l-a determinat să ia o atitudine favorabilă Pestei, fără voia lui. Ierarhul arădean vorbea de „tirana putere, care a căutat să topească națiunea română în maghiarism” și mărturisește că ceilalți români din stat, fiind mai îndepărtați

⁵⁹³ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 179, pp. 266-268; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 367, pp. 683-685; Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, p. 91.

⁵⁹⁴ Se făcea, indirect, trimitere la „fiscariul” consistorial Nicolae Savici și notarului consistorial Dimitrie Antonovici.

⁵⁹⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 369, p. 687; Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și Bihorului*, p. 26.

de puternica presiune maghiară exercitată de Pesta, i-au întrecut în formularea adevăratelor postulate naționale⁵⁹⁶.

Aproape în paralel, în 9 mai 1848, la Oradea, tinerii români lansează o proclamație către conaționali lor maghiari, solicitând garantarea naționalității și a limbii române, numirea de funcționari români, proporțional cu numărul lor, înființarea de școli românești în toate satele, tipărirea de cărți românești pe cheltuiala statului. În ce privește Biserica, în același manifest se cerea emanciparea ei de sub ierarhia sârbă, dar și cea ruteană (eparhia de Muncaci, cu parohii românești în Maramureș și Sălaj)⁵⁹⁷.

Că relațiile dintre români și sârbi erau încordate reiese și din atitudinea starețului de la mănăstirea Hodoș-Bodrog. După părăsirea conducerii mănăstirii din toamna anului 1848 de către arhimandritul Emilian Chengheleț, român de origine dar sârbizat, refugiindu-se în Serbia, probabil la Carloviț, în anturajul patriarhului Iosif Raiacici⁵⁹⁸, episcopul Gherasim Raț l-a numit la conducerea mănăstirii pe protodiaconul Ghenadie Popescu, care se bucura de o deosebită simpatie în rândul arădenilor. Episcopul aprecia „slujbele sale la Institutul nostru cel clerical, pentru înaintarea bisericii și a preoțimii cu râvnă pusă”. În calitate de „purtătoriu de groje” a mănăstirii, Ghenadie Popescu avea în atribuții, în primul rând „să țină veniturile mănăstirii [...] să le primească și să le întrebuițeze în bunul ei”. După intrarea în atribuții, era așteptat de episcop pentru a fi hirotonit preot⁵⁹⁹. Aceasta s-a și întâmplat în perioada imediat următoare în biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Cuvin⁶⁰⁰.

După înfrângerea revoluției în 1849, patriarhul a trimis din nou pe arhimandritul Emilian Chengheleț să reia conducerea mănăstirii. Pentru a

⁵⁹⁶ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 56; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 369, pp. 687-688; Dumitru Suciu, *Antecedentele dualismului austro-ungar și mișcarea națională a românilor din Transilvania (1848-1867)*, București, 2000, pp. 151-152.

⁵⁹⁷ Viorel Faur, *Participarea românilor bihoreni la evenimentele revoluționare din anii 1848-1849*, în „Revista de Istorie”, tom 36, 1983, pp. 443-446.

⁵⁹⁸ Iosif Raiacici s-a născut la 20 iulie 1785, studii de drept la Viena, teologice la Carloviț. În anul 1812 era arhimandrit și vicar, în 1829 ajunge episcop de Dalmația, în 1834 episcop la Vârșeț. În 1842 a fost numit mitropolit, mai apoi se autointulează ca patriarh.

⁵⁹⁹ Ed. I. Găvănescu, *Documente istorice. Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, în „Trib. Rom.”, anul I, nr. 86, 15 decembrie 1943, p. 2. Scrisoarea din 1/13 aprilie 1849 a episcopului Gherasim Raț către obștea mănăstirii Hodoș-Bodrog.

⁶⁰⁰ *Ibidem*. Scrisoarea din 23 mai 1849 a episcopului Gherasim Raț către obștea mănăstirii Hodoș-Bodrog.

se răzbuna pe episcopul de la Arad, probabil îl considera vinovat de refugiul său, lucru puțin probabil, arhimandritul omite pomenirea ierarhului la ieșirea cu Sfintele Daruri, motiv pentru care Consistoriul eparhial arădean l-a chemat înaintea sa pentru a-i cere explicații. Știindu-se ocrotit de patriarh, nu s-a prezentat. Cerându-se concursul comisarului Ioan Atzel, acesta nu a intervenit⁶⁰¹.

După înlăturarea lui Ghenadie Popescu de la conducerea mănăstirii și revenirea arhimandritului Emilian Chenghelaț, se pare că monahii de origine sârbă s-au lăsat influențați de disputa dintre episcop și starețul revenit la conducere. În ședința consistorială din 15 septembrie 1849, Ghenadie Popescu aducea la cunoștința membrilor Consistoriului că la sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci (14 septembrie), ieromonahul Ieremia Nicolici nu a pomenit pe episcopul Gherasim Raț „ci pe Patriarhul sârbesc Mitropolitul Carlovițului” la Sfintele Slujbe. Pentru fapta sa, ieromonahul a fost chemat în fața Consistoriului eparhial, iar „frățietății mănăstirii Hodoșului a se demânda ca de la așa fel de strămutări în sfintele rugăciuni, fără rânduiala Consistoriului acestuia diecezan căruia numita mănăstire e supusă, îndată să încete”. Era o stare de spirit negativă în relația clericilor sârbi cu episcopul arădean, stare întreținută de ierarhia de la Carloviț. Chemat în fața Consistoriului eparhial, ieromonahul Ieremia Nicolici nu se prezintă⁶⁰².

Pentru românii din cuprinsul episcopiilor Aradului și a Timișoarei, de o deosebită însemnătate a fost Adunarea de la Pesta, care s-a desfășurat între 3/15-9/21 mai 1848. Cu această ocazie au participat 39 de deputați din comitatele Arad (4)⁶⁰³, Bihor (3)⁶⁰⁴, Bichiș (3)⁶⁰⁵, Timiș și Torontal (13)⁶⁰⁶,

⁶⁰¹ După moartea episcopului Gherasim Raț, chestiunea starețului de la Hodoș-Bodrog a rămas în judecata Consistoriului eparhial aflat sub administrarea arhimandritului Patrichie Popescu.

⁶⁰² A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. Ședința consistorială a 3-a din 15 septembrie 1849, nr. 17, f. 87; doc. Ședința consistorială a 4-a din 25 octombrie 1849, nr.34, f. 93v-94.

⁶⁰³ George Țapoș protopop; Pavel Boțco preot în Chișineu-Criș; Ioan Arcoși și Pavel Petrilă dintre mireni.

⁶⁰⁴ Ioan Dragoș, George Fonnai și Nicolae Jiga.

⁶⁰⁵ David Nicoară, Moise Suciș și Ioan Szabo.

⁶⁰⁶ Ioan Missici, Petru Cermenea, Gheorghe Mutcan, Blasiu Brancovan, Simeon Popovici, Athanasie Rațiu, Ioan Petrovici, Ștefan Ilici, Nicolae Iorgovan, Nicolae Țăran, Vicențiu Bogdan, Ladislau Bogdan și Iulian Ianculescu.

Caraș (9)⁶⁰⁷ și orașul Pesta (7)⁶⁰⁸ în frunte cu Emanoil Gojdu, sub conducerea căruia s-au desfășurat lucrările adunării. Delegații au elaborat două documente, primul, intitulat *Înștiințarea către Românii de legea răsăriteană neunită*, are mai mult un caracter bisericesc protestatar și a fost adresat împăratului Ferdinand V. Cu această ocazie a fost programat ținerea unei adunări naționale și confesionale la Timișoara, în 13/25 iunie 1848. În vederea acestui scop, *Înștiințarea* formulată la Pesta, urma să fie tipărită în românește și ungurește apoi să fie difuzată în popor. Documentul prevedea ca la adunarea ce urma să se țină la Timișoara să participe un delegat din fiecare parohie, având la sine „scrisoarea cu pecetea satului și a bisericii”⁶⁰⁹.

Cel de-al doilea document, intitulat *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat*, cuprindea o parte introductivă cu caracter istoric. *Petiția* conține revendicări formulate în șapte puncte, cu caracter național, social și bisericesc. Memoriul a fost înaintat Guvernului unguresc din Pesta. Primele trei puncte au un vădit caracter bisericesc, cerînd, în primul rând, separarea ierarhică și independența Bisericii ortodoxe române:⁶¹⁰

„1. O cărmuire bisericească cu totul neatârnată de la Mitropolia Carlovițului, care și până atunci ce legiuitul nostru sinod în privința aceasta va hotărî, să ocârmuiască provizorie sub nume de vicar-mitropolitan, luând lângă sine doi bărbați adevărați români, unul din ceata preotească iar altul dintre mireni.

2. Să se trimită sub președinția unui comisar imperial o comisie aleasă din români și sârbi la număr deopotrivă, care cercând starea fundațiilor bisericești și școlastice, precum și starea și diplomele mănăstirilor iar mai vârtos că cine au fost fondatorii acelora să poată sfârși mijlocirea despărțirii ca să poată căpăta fieștecare parte, partea sa.

3. Să avem sinod dechilin și ocârmuirea bisericească și școlastică neatârnată, ai căreia mădulari să fie aleși numai dintre fiii nației noastre”.

⁶⁰⁷ Blasiu Fogarași, Grigore Radulovici, George Fogarași, Ignatie Vuia – protopop în Vărădia, Auxențiu Bojinca, Teodor Fogarași, Mihai Velia, Ioan Marcu – protopop în Lugoj și Macrsim Pascul.

⁶⁰⁸ Gheorghe Stupa, Teodor Șerb, Ioan Auran, Sigismund Pap, Ioan Putici, Petru Farchici și Frita Șaguna.

⁶⁰⁹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur, sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Ediția a doua, Sibiu, 1904, pp. 343-344.

⁶¹⁰ *Ibidem*, vol. I, pp. 346-347; I. D. Suciuc, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 374, p. 693; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1998, nr. 125, pp. 509-511.

La Adunarea de la Carloviț din 15/27 mai 1848, programată inițial la Neoplanta (Novi Sad), mitropolitul Iosif Raiacici a fost ridicat la rangul de patriarh al sârbilor și românilor. Români au protestat contra acestei hotărâri „fiindcă după legile civile și după canoane, alegerea e ilegală, dat fiind că s-au făcut cu evidenta călcare în picioare a drepturilor națiunii române”. În momentul când Iosif Raiacici i-a cerut să-l recunoască de patriarh, episcopul Gherasim Raț nu numai că nu l-a recunoscut, dar s-a arătat chiar revoltat, întrerupând corespondența cu Carlovițul. În ședința din 3/15 iunie 1848 a Consistoriului eparhial arădean, s-a luat hotărârea de nerecunoaștere a proclamării mitropolitului Iosif Raiacici de patriarh, considerând că titlul asumat de acesta este „ilegal și fără audierea românilor, nu va acorda niciodată ca rezultat al răzvrătirii anticonstituționale”⁶¹¹.

Aceeași atitudine au avut și credincioșii și intelectualii bihoreni, care au protestat și ei împotriva alegerii lui I. Raiacici ca patriarh al credincioșilor ortodocși din cadrul Imperiului habsburgic. De fapt, intelectualitatea bihoreană a protestat împotriva ținerii Adunării de la Carloviț. Deputatul român Ioan Dragoș protesta în numele a 165 000 de români din Bihor. După Teodor V. Păcățian, „protestul apărut în ziare e scris numai din partea lui Ioan Dragoș, deputat la dieta din Pesta, care a fost însărcinat, probabil cu publicarea lui; dar exemplarul original, înaintat consistoriului din Oradea-Mare, sigur că va fi avut și alte subscrieri”⁶¹².

De menționat că la Congresul de la Carloviț au luat parte un număr redus de români. La Consistoriul eparhial de la Oradea, alegerile delegaților care să participe la Adunarea de la Carloviț/Neoplanta, s-au desfășurat în două etape⁶¹³. Din partea clerului se alegea un candidat, iar din partea mirenilor patru. În „timp ce s-a desfășurat votarea, pe la ora 11, a apărut Nicolae Jiga, care s-a întors tocmai atunci de la Pesta cu acea veste îmbucurătoare pentru noi toți, că congresul va avea loc în 15 iunie la Timișoara, după calendariul vechi, când, probabil vor fi trimiși mai mulți delegați”. Cu toate că după primirea veștii, unii au dorit sistarea votului,

⁶¹¹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, pp. 239-230; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 376, pp. 694-695; vezi și I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 din Banat*, p. 65. Ghenadie Popescu, în discuțiile cu sârbii, întotdeauna când era vorba de Iosif Raiacici, se exprima în felul următor: Patriarhul vostru (al sârbilor) și mitropolitul nostru (al românilor), ei nerecunoscându-l ca patriarh al românilor.

⁶¹² T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, p. 232.

⁶¹³ A. E. O. R. Arad, *doc. nr. 142/1848*, în *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. IV, doc. 157, pp. 314-316. Scrisoarea din 21 mai 1848 a lui Atanasie Boțco către Gherasim Raț.

însă majoritatea a dorit continuarea ei. Astfel, din partea mirenilor au fost propuși opt delegați⁶¹⁴, în loc de patru, iar din partea clerului doar trei⁶¹⁵.

Românii nu erau împotriva propunerilor de ordin național care veneau din partea sâbilor, mai ales că și ei dorea ca fiecare naționalitate din Imperiu să se constituie într-un sistem politic administrativ și bisericesc propriu. Din rezoluția formulată cu privire la coreligionarii lor români, sârbii precizau că: „dorind ca și poporul român să devină națiune liberă și independentă, să fie egal îndreptățit cu celelalte națiuni ale țării: această adunare națională sârbească cugetă că noi sârbii, ca frați credincioși și adevărați ai românilor, sântem datori ai sprijini în renașterea lor națională, așteptând aceeași dragoste reciprocă de la dânșii, de aceea ne rugăm de Regele nostru ca să ne proclame și să se asigure independența națională a poporului român în spirit de libertate și naționalitate”⁶¹⁶.

Mai mult chiar, în vara anului 1848, episcopul Gherasim Raț și Consistoriul eparhial arădean, au făcut o declarație de loialitate față de guvernul maghiar. Aradul era în acel moment singura Episcopie din sistemul mitropolitan al Carlovițului, preponderent românească și condusă de un episcop român⁶¹⁷. S-a cerut din nou separația bisericească a românilor ortodocși de ierarhia sârbă de la Carloviț; constituirea unei comisii mixte româno-sârbe care să cerceteze situația fundațiilor bisericești comune; organizarea unui Sinod bisericesc al românilor iar în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice să se instituie o secție separată care să se ocupe cu problemele bisericești și școlare ale românilor⁶¹⁸.

Pe aceeași poziție s-au situat și intelectualii bihoreni, în scopul realizării despărțirii ierarhice și a reînființării Mitropoliei ortodoxe transilvane și

⁶¹⁴ Ioan Dragoș deputat, Ștefan Boroș avocat, Teodor Lazăr avocat și notar consistorial, Petru Pal avocat, Iosif Ambrozie, Mihail Stupa, Nicolae Jiga direc torul școlilor din Oradea și curatorul bisericii „cu Lună” din Oradea și Ioan Ioanovici alias Sârbu.

⁶¹⁵ Atanasie Boțco, protopop și vicar consistorial în Oradea, Ioan Papp protopop al Beiușului și Simion Bica protopopul Oradiei.

⁶¹⁶ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, p. 231.

⁶¹⁷ I. D. Suciu, *Nicolae Tincu-Velea*, București, 1945, pp. 21-22; Idem, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, pp. 55-56; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 369, pp. 686-688; Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului*, p. 26; N. Bocșan, I. Popovici, *Sinodul de la Chișineu-Criș*, p. 362.

⁶¹⁸ Vezi: Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900, pp. 93-94; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, ed. a II-a, pp. 344-347; I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 din Banat*, p. 65; C. Bodea, *1848 la români*, vol. I, nr. 125, pp. 509-511.

împotriva alegerii lui Iosif Raiacici ca patriarh. Trebuie să menționăm faptul că românii bihoreni nu erau împotriva revendicărilor de ordin național pe care și le-au propus sârbii la Congresul de la Carloviț din 15/27 mai 1848. Ei doreau ca fiecare naționalitate din cadrul Imperiului habsburgic să se constituie într-un sistem politic administrativ și bisericesc propriu. Din rezoluția formulată de coreligionarii lor români, sârbii precizau că „dorind ca și poporul român să devină națiune liberă și independentă, să fie egal îndreptățit cu celelalte națiuni ale țării: această adunare națională sârbească cugetă că noi sârbii, ca frați credincioși și adevărați ai românilor, sântem datori a-i sprijini în renașterea națională, așteptând aceeași dragoste reciprocă de la dânșii, de aceea ne rugăm de Regele nostru ca să ne proclame și să se asigure independența națională a poporului român în spirit de libertate și naționalitate”⁶¹⁹.

În Bihor, în 1848, Nicolae Jiga a fost cel care a militat pentru emanciparea Bisericii ortodoxe române de sub tutela Carlovițului. Încă în 1830 ceruse, împreună cu alții, ca în Arad să fie numit numai episcop de neam român. La Proclamația patriarhului din Carloviț, în adunarea comunității bisericești din 4 iunie 1848, la propunerea lui Nicolae Jiga, se hotărăște să se respingă proclamația și se declară: „Ziua aceea în care se va decreta prin lege despărțirea și scoaterea noastră de sub tirana stăpânire a sârbilor o vom prăznuir ca pe o sărbătoare a triumfului și a bucuriei obștești și cu tot dreptul, pentru că e fapt constatat că în tot decursul vremilor trecute, sârbii s-au purtat față de noi în chip mașter și dușmănos: din fondurile școlare și fundationale culturale bisericești au împărțășit numai pe consăngenii lor, iar la ai noștri le-au pus numai piedici și le-au închis calea înaintării”⁶²⁰.

Așa după cum am mai amintit, Adunarea de la Pesta a hotărât ținerea unei Adunări naționale a românilor la Timișoara, pentru ziua de 13/25 iunie 1848, cu un număr mare de participanți. Deși adunarea aprobată de Guvernul maghiar pentru data de 15/27 iunie la Timișoara, nu a mai avut loc, datorită protestelor episcopului Pantelimon Jivcovici al Timișoarei (1839-1851)⁶²¹.

O parte dintre deputați români prezenți s-au întrunit totuși într-o adunare în cartierul Timișoara-Fabric, sub președinția lui Mihail Cociuba. Din eparhia

⁶¹⁹ Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, p. 231.

⁶²⁰ T. Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, pp. 155-156.

⁶²¹ Vezi scrisoarea episcopului Pantelimon Jivcovici (1839-1851) către ministrul Eötvös József din 16 iunie 1848, la I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 378, pp. 698-702.

Aradului au participat 11 delegați⁶²². Adunarea și-a însușit hotărârile adoptate la Pesta în 9/21 mai 1848, la care au mai adăugat încă trei puncte: recunoașterea prin lege a națiunii române; numirea românilor în funcții publice și Sinoade eparhiale anuale pentru fiecare eparhie⁶²³.

În august 1848, Teodor Șerb din Arad, deputat de Radna, prezenta Dietei un proiect de organizare bisericească. Preconiza o mitropolie și episcopii române la Sibiu, Timișoara, Vârșeț și Arad, înlăturând astfel ierarhia sârbă; alegerea episcopilor urma să fie făcută de sinoadele eparhiale vacante, iar a mitropolitului de o adunare bisericească-națională formată din 40 de clerici și 80 de mireni⁶²⁴.

Odată cu *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat*, se încheie o primă etapă a problematicii bisericești și școlare, având ca cerință independența Bisericii române și instituționalizarea ei pe baze naționale. Era începutul unei acțiuni solidare pentru separarea bisericească de ierarhia bisericească de la Carloviț, care pornea din mijlocul comunității arădene, unde exista o pleiadă de români însuflețiți de prezența episcopului Gherasim Raț⁶²⁵.

Românii nu mai erau dispuși să-și subordoneze interesele altor națiuni. Se cristalizează tot mai mult un program de emancipare națională, ecleziastică și culturală, la realizarea căreia erau chemați toți românii. Pentru că primul obstacol în realizarea acestui program era apartenența de ierarhia sârbă de la Carloviț, care constituia un factor hotărâtor în emanciparea românilor, Biserica fiind singura instituție unde se putea folosi limba națională, iar cea dintâi etapă a revendicărilor o constituia câștigarea independenței ecleziastice.

În primăvara anului 1849, aflat la Viena unde a prezentat împăratului mai multe petiții⁶²⁶, episcopul Andrei Șaguna, la 16/28 martie, s-a adresat

⁶²² Pentru alegerea delegațiilor bihoreni pentru congres vezi: A. E. O. R. Arad, *doc. 142/1848* în *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. IV, doc. 157, pp. 314-316.

⁶²³ Gh. Lițiu, *Românii arădani în frământările anilor 1849-1850*, Arad, 1947, p. 29; I. D. Suciu, *op. cit.*, pp. 68-72; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 378, pp. 698-702; C. Bodea, *op. cit.*, vol. I, nr. 129, pp. 517-518.

⁶²⁴ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 87.

⁶²⁵ Unul dintre cei mai activi a fost Ioan Arcoși (1797-1883), președintele comunității și unul dintre mentorii mișcării naționale a românilor arădeni, continuând în alte decenii și pe alte planuri, lupta de emancipare națională și bisericească inițiată de Moise Nicoară. A sprijinit mișcarea românilor pentru recunoașterea drepturilor firești ale limbii române în Biserică, școală și administrația de stat. A fost un susținător al îmbogățirii fondului de carte al bibliotecii

patriarhului Iosif Raiacici cerându-i să se exprime categoric pentru independența bisericească a românilor în care figurau dezideratele fundamentale ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Între punctele cuprinse în memoriu exista și crearea unei administrații naționale independente, politică și bisericească și alegerea unui cap bisericesc de sine stătător⁶²⁷. Aupra acestor deziderate, episcopul Andrei Șaguna va reveni și în propunerile sale înaintate onșultării episcopilor întruniți la Viena în toamna anului 1850. Demn de menționat este că prin punctul 5 al propunerilor, Șaguna aduce în atenția ierarhilor ortodocși din monarhie, chestiunea înființării unei Mitropolii a românilor⁶²⁸.

La 11 aprilie 1849, patriarhul, a trimis câte o scrisoare episcopilor Gherasim Raț de la Arad și Eugeniu Hacman de la Cernăuți pentru a-și exprima opinia în privința „întăririi autonomiei bisericești a poporului român ce curge din egalul drept al popoarelor și naționalităților”⁶²⁹. Scrisoarea a ajuns în mâna episcopului Gherasim numai la sfârșitul lunii octombrie. La 4 noiembrie 1849, din Cuvin, în răspunsul adresat patriarhului Iosif Raiacici, după ce se prevalează de „constituția imperială” care prevedea egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților din Imperiul habsburgic, deci și a românilor, își exprimă convingerea că „după pronunțata egalitate de

Preparandiei și Institutului teologic. Alături de el și-au mai desfășurat activitatea Atanasie Șandor, Alexandra Gavra, Vincențiu Babeș, Ioan Popovici, Dimitrie Haica, Paul Petrilă, Melentie Șerb, Mihai Cociuba.

⁶²⁶ Vezi Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 102-103.

⁶²⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 160, f. 1-2v (este traducerea românească a scrisorii episcopului Andrei Șaguna din 16/28 martie 1849 adresată patriarhului Iosif Raiacici); Il. Pușcariu, *op. cit., Colecțiunea actelor*, nr. 19, pp. 38-39. Pentru eforturile lui Andrei Șaguna de a reînființa Mitropolia ortodoxă a românilor din Transilvania vezi: *Actele soboarelor biserici greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu, 1860, pp. 38-41; Il. Pușcariu, *op. cit., Colecțiunea actelor*, nr. 2, pp. 10-13; nr. 4, 13-18; nr. 9, pp. 24-25, nr. 19, pp. 38-39; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, pp. 516-522; I. Lupaș, *Viața și faptele mitropolitului Andrei Șaguna*, în vol. „Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui”, Sibiu, 1909, pp. 116-119; M. Păcurariu, *100 de ani de la reînființarea Mitropoliei Ardealului*, în „M. A.”, anul IX, 1964, nr. 11-12, pp. 814-840; C. Bodea, *Lupta pentru unitate națională a românilor*, București, 1967, pp. 193-195, *Anexe*, doc. 88, pp. 343-346; Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania. 1700-1868*, Cluj-Napoca, vol. I, 1987, pp. 191-206; Idem, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania. 1846-1873*, București, 1995, pp. 204-230.

⁶²⁸ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 312-313.

⁶²⁹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 160, f. 3. Scrisoarea din 11 aprilie 1849 a lui Iosif Raiacici către Gherasim Raț.

drepturi, poporul român cu nimnic nu va fi mai puțin respectat decât alte popoare de sub sceptrul Preabunului Împărat al nostru”, considerând firesc faptul că românii ortodocși, „în cele bisericesti să nu atârne dela altă națiune, ci acelea singur de sine să le îndrepte”. Episcopul Gherasim dorea ca în „folosul sfintei nostre biserici, interesul Preabunului Domnitoriu Împărat, dreptatea guvernării și bunul moral și material al poporului român din monarhia austriacă poftesc, ca românii [...] să aibă precum au avut cândva ierarhia română deschilinită de cea sârbească” de la Carloviț. „Părerea mea dară aceea e: ca Patriarhul sârbilor nici într-o privință să nu încură în îndreptarea ierarhiei române cu autoritate. Eu neatârnarea ierarhiei române numai așa o pot închipui” scria episcopul de la Arad patriarhului⁶³⁰.

O mărturie contemporană despre dorința episcopului Gherasim Raț de a se realiza separarea de ierarhia sârbă de la Carloviț o avem din partea unui opozant al său. Acest lucru reiese din scrisoarea de la 2/14 octombrie 1850 adresată patriarhului Iosif Raiacici, de protopopul Ioan Papp de la Oradea, mai apoi la Beiuș, un aliat al ierarhiei sârbe, dar și filomaghiar. Iată ce scrie protopopul patriarhului:

„[...] în anul 1849 diecesanul episcop Mărire Sa Gherasim Raț, cu învoirea guvernului rebel, au rânduit a se ținea un sinod diecesan în orașul Chișineu, la care și eu ca administrator protopopesc am fost convocat: în acest Sinod, Dl, Episcop văzând că veniturile din dieceză nu-i urmează ca și mai nainte deoarece dela sfințirea cu gloata a preoților, încă era oprit dară iscusind și aceia că precum clerul așa și tot poporul e foarte disgustat de către dânsul, mai ales pentru purtarea sa, cu care peste toată revoluția sau arătat în favorul rebelilor, punându-se mai întâiu în privința subsistenței la tractat cu guvernul maghiar, după ce i s-a rezolvat prin acela plată de 4 000 florinți convenționali pe an, și încă sub Sinod remunerându-se cu 3 000 fl. conv. Au cerut a i se da vicariu episcopesc; zisul Sinod în care era reprezentată

⁶³⁰ Il. Pușcariu, *op. cit.*, *Colecțiunea actelor*, nr. 22, pp. 43-45; Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe*, pp. 165-168. Scrisoarea din 4 noiembrie 1849 a lui Gherasim Raț către Iosif Raiacici. În privința preparativelor care au dus la înființarea Mitropoliei ortodoxe de la Sibiu, în anii 1849-1851, Andrei Șaguna expune și argumentează acest obiectiv și în scrierile sale: *Promemorie despre dreptul istoric al autonomiei bisericesti-naționale a românilor de religie răsăriteană* (1849), *Adaos la „Promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericesti-naționale a românilor de religie răsăriteană”* (1850), *Memorial prin care se lămurește cererea românilor de religiunea răsăriteană în Austria pentru restaurarea Mitropoliei lor din punct de vedere al sfintelor canoane* (1851).

eparhia prin 50 de individuri clericali și mirenești văzând că are prilej încâtva a pune piedică abuzurilor celor nespuse ce intrase în biserică prin administrația cea necuimpătată de sub episcopia Dlui Gherasim Raț, nici nu s-au atins de alt obiect, decât carele strâns s-au ținut de organizarea cea din Iontru a bisericii: acestuia Sinod cu mult mai sfântă fiindu-i întregimea sf. biserici decât a trece la întrebarea hierarhică, ideia unora de astăzi, despre aceea cu totul au tăcut; punându-se dară în lucrare orânduirea stării diecezane și anume roganizarea consistoriilor după ce vicariatul, spre care eram chemat prin voturile reprezentanților numai nu l-am primit, nelovindu-se cu simțirile mele așa diregătorie prin care eram silit a veni în cel mai strâns nex cu nelegiuita stăpânire de atunci, ba nici am iertat ca numele meu să rămână sub votisare: când au fost a se organiza consistoriul orădan mi-am ținut locul cel aveam mai nainte ca asesor întru acela: însă vinovățindu-să cu acest prilej prin reprezentanții sinodali din districtul Orăzii, prezidele aceluiaș consistoriu Atanasie Boțco cu multe și grele fapte nelegiuite, care ca prezide și protopop le-au săvârșit, precum între altele: cu prădarea banilor ce sor fost culeasă dela popor și biserici spre rezidirea curții episcopești orădene, prin focul din 1836 arsă, cu falsa manipulare a sucției unor orfani de sub tutelatul consistoriului, asemenea cu falsificarea protocoalelor consistoriale: care daturi prin investigație lămurindu-se, numitul prezide, pentru a înconjura mai serioasele urmări, singur de voia sa au resignat presidiumul și am fost prochemat eu de a primi postul acela în locul lui: carele deși nu după convingere pentru ilegalitatea ce domnea în lume, l-am primit”⁶³¹.

Se poate ușor sesiza de ce atâta pornire împotriva episcopului Gherasim Raț. Dacă în privința faptului că acesta milita pentru separația ierarhică, în ceea ce privește dorința acestuia de a convoca din proprie inițiativă a Sinodului eparhial ținut la Chișineu-Criș, așa după cum vom vedea, nu este adevărat. Nemulțumit de faptul că episcopul l-a înlocuit din postul pe care i l-a conferit Sinodul de la Chișineu-Criș, acela de președinte al Consistoriului eparhial de la Oradea, și repus în drepturi protopopul Atanasie Boțco, protopopul și asesorul consistorial Ioan Pap, după moartea episcopului arădean, la 2/14 octombrie 1850, într-o scrisoare către patriarhul Iosif Raiacici, Ioan Papp, protopop și asesor consistorial în Oradea, se plângea acestuia de atitudinea antisârbească a episcopului, pe de altă parte acuzându-l de nepotism și alte păcate, arată că el a fost înlăturat de la protopopia Beiușului și a fost suspendat din serviciu. Protopopul motivează că episcopul și-a

⁶³¹ Gh. Lițiu, *Românii arădeni în frământările anilor 1849-1850*, pp. 20-22.

atras mânia asupra sa datorită faptului că acesta îl credea „într-o înțelegere cu sârbii, și că aş fi lucrat prin preoțimea și poporul din districtul orădan a se face un protest asupra separatismului ierarhic ce era să fie obiectul împrăștiatului Sinod din primăvara trecută, mi-au zis că nici în dieceză nu mă va suferi; tot aceasta dekiarare au făcut Dl. Episcop către nescari convocați sinodali, și cu prilejul Sinodului decurând în Arad ținut, când dimpreună cu fiul său Terentie, or zis, că au daturi la mână despre pășirile mele în favorul sârbilor făcute; eu la aceasta nu zic alta decât că sânt credincios bisericii”. Plângerea protopopului Ioan Papp nu a rămas fără urmări pentru acesta, mai ales că ponegrirea memoriei fostului episcop al Aradului era pe placul ierarhiei sârbești de la Carloviț. La puțină vreme după înregistrarea plângerii, în întâlnim protopop al Beiușului în locul lui Terentie Raț mutat la Ineu. Se pare însă că nu Gherasim a avut inițiativa înlăturării lui I. Papp din funcțiile publice pe care le deținea. El era acuzat de comitele Petru Ioja de „criminis lesae majestatis”, iar episcopului i s-a cerut acest lucru. Episcopul a mai fost acuzat de folosirea unor sigilii imprimate cu numele său în corespondența din timpul revoluției⁶³².

Ponegrind memoria episcopului Gherasim Raț, protopopul Ioan Papp spera că astfel reușește să înduplece ierarhia sârbă și va fi repus în postul din care a fost schimbat. Chiar dacă nu a fost repus în postul de președinte consistorial, este numit protopop al Beiușului.

Având în vedere atitudinea protopopul Ioan Pap față de ideile episcopului Gherasim în ce privește, mai ales, separația ierarhică, iese la lumină tot mai mult atitudinea ierarhului arădean față de problemele eclesiastice și naționale. Milita pentru emanciparea eclesiastică de sub ierarhia sârbă de la Carloviț, dar și politica sa din sfera de influență a maghiarismului, militând pentru o națiune română independentă constituită atât sub raport bisericesc cât și politic, în cadrul Imperiului austriac.

Episcopul arădean era încrezător în viitorul românilor, în „garanția constituției imperiale” și în „zeloasa lucrare” a deputaților trimiși la Viena. Din punct de vedere bisericesc se pronunța cu toată convingerea pentru separația de ierarhia sârbă și restaurarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei. În acest sens, prin epistola din 18 aprilie 1849, episcopul Aradului cerea părerea episcopului Eugeniu Hacman al Bucovinei în privința separării de ierarhia sârbă și crearea unei Mitropolii ortodoxe a românilor

⁶³² A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Împuternicitul cesaro-crăiesc*, dosar 1975/1855, f. 1-46; Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 20, 22; Marin Mălinaș, *Biserica Ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 1-2, pp. 206-207.

din Transilvania⁶³³. Episcopul bucovinean avea un alt punct de vedere, cu care episcopul Gherasim nu putea fi de acord. Episcopul Eugeniu Hacman propunea ca patriarhul sârb să fie recunoscut ca un locțiitor al patriarhului de la Constantinopol iar unitatea dogmatică a celor două mitropolii (sârbe și române) să fie reprezentată în sinoade comune⁶³⁴.

Văzând în atitudinea episcopului Eugeniu Hacman o supunere față de sârbi, într-o altă formă, episcopul Gherasim Raț nu putea să fie decât împotriva, exprimându-și opinia că „unitatea Bisericii noastre nu stă întru aceea ca să avem patriarh cu auctoritatea sa în lucrurile dogmatice despunătoriu, ci stă în coînțelegerea, convoirea și convingerea tuturor credincioșilor laolaltă”. Concluzia sa era că ierarhia românească numai atunci „va fi întregă când patriarhul sârbilor nici într-o privință nu va incurge în îndreptarea ierarhiei române”⁶³⁵. Propunerea lui Eugeniu Hacman era pe placul patriarhului Iosif Raiacici de la Carloviț care de mult timp visa să fie reprezentantul răsăritean al ortodocșilor din Imperiul habsburgic. Episcopul Gherasim Raț opunând rezistență categorică patriarhului în demersurile sale⁶³⁶.

În toamna anului 1849, când revoluția era deja înfrântă, mișcarea pentru emancipare bisericească și națională reîncepe cu forțe noi. La 7 septembrie 1849, într-o scrisoare adresată episcopului Gherasim Raț, episcopul Andrei Șaguna arăta că „după ce din mila lui Dumnezeu și dispozițiunile cele înțelepte și energice ale prea bunului nostru monarh, s-au nimicit anarhia cea sângeroasă și s-a introdus ordinea cea legală, mă simt îndatorat să te înștiințez [...] despre lucrările întregii noastre națiuni”. Episcopul de la Arad primea de la acesta, în copie, *Petiția națională* din 13/25 februarie 1849, *Promemoria* despre dreptul istoric pentru autonomia Bisericii române, opinia episcopului Hacman din Bucovina, precum și propunerea deputaților români din Viena către ministrul cultelor pentru ocuparea eparhiei vacante a Vârșetului⁶³⁷.

La rândul său, episcopul Gherasim Raț, în scrisoarea din 10 septembrie, adresează din partea clerului și poporului român arădean, mulțumiri lui A.

⁶³³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 126, f. 3-5.

⁶³⁴ Vezi Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 105.

⁶³⁵ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 26-27.

⁶³⁶ Poate de aici afirmația lui Ilarion Pușcariu că episcopul Gherasim Raț visa o mitropolie și la Arad pe lângă cea de la Sibiu. Vezi Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 71.

⁶³⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 95 (1849), f. 1. Vezi și Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 10, 41, 24.

Șaguna pentru zelul arătat și cere ajutorul lui Dumnezeu pentru reușita cauzei naționale. El arată apoi greutățile care l-au împiedicat până atunci să ia parte mai activă la lucrările naționale și promite tot sprijinul său pe viitor. El era unul dintre aceia care nădăjduia că emanciparea bisericească a românilor ortodocși putea veni numai de la „Prea bunul monarh” ca o răsplată pentru credința arătată față de tronul austriac în timpul revoluției. Căutând să-și motiveze atitudinea sa din timpul revoluției, scria episcopului Andrei Șaguna de la Sibiu, că „a sosit timpul care ne cheamă la întemeierea bunei stări a națiunii noastre, ni s-a dat ocaziune spre a putea cu coînțelegere a lucra spre acel scop, și suntem dăruiți cu bărbați care pentru înaintarea trebilor naționale neustănit lucră”⁶³⁸.

Episcopul Andrei Șaguna trece apoi la fapte și propuneri concrete. Astfel, după ce la 13 septembrie 1849 i-a solicitat episcopului Gherasim Raț câteva cărți⁶³⁹, la 16 septembrie, îi cerea să aleagă trei sau patru bărbați pe care să-i trimită cu plenipotență la Viena, „ca acolo să stăruiască la împăratul și la Ministeriu efectuarea cererilor noastre în privința Bisericii și a neamului”. Urmare a acestei cereri, în scrisoarea din 23 septembrie, episcopul Gherasim Raț, arăta că a luat măsurile necesare pentru trimiterea deputaților la Viena, amintind totodată sprijinul venit din partea comunității Bisericii catedrale din Arad, comunitate care sprijinea tendințele fraților din Transilvania, Banat și Bucovina. El se scuză apoi că nu poate da mai multe amănunte, dar sfătuiește ca delegația odată ajunsă la Viena să se alătore lui Dobran și Mocioni, „că de la dânșii vor înțelege toate”⁶⁴⁰.

Deputații arădeni erau Vincențiu Babeș, Grigorie Popovici și Teodor Șerb, cel din urmă era secretarul cameral din Buda. Trimiterea deputaților o însoțește cu o declarație publică făcută de episcopul Gherasim Raț în care se alătura celorlalți români din monarhia habsburgică⁶⁴¹. În aceeași zi, episcopul arădean trimitea o circulară către toți protopopii diecezei și către comunitatea bisericească română din Arad, chemându-i să sprijine „treaba aceasta națională atât prin ajutoriu în bani, după putință, pentru cheltuielile cerute – cât și prin recomandarea trebii acestei cât la acei oameni încrezuți și aceasta cât mai curând ca să poată cei zeloși din popor numai de cât și lucra la locul cel mai înalt la Maiestatea Sa Împăratul”⁶⁴². Episcopul Gherasim

⁶³⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 95 (1849), f. 13-13v.

⁶³⁹ *Ibidem*, dosar 101 (1849), f. 1.

⁶⁴⁰ *Ibidem*, dosar 106 (1849), f. 1.

⁶⁴¹ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. nr. 9, pp. 112-113.

⁶⁴² A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 104/ 1849, f. 3. Circulara a mai fost publicată și de C. Bodea, *op. cit.*, vol. II, București, 1998, pp. 975-976.

întâmpina multe greutăți din partea comisarului Ioan Atzel, care a oprit continuarea colectelor pentru banii necesari deplasării delegaților desemnați la Viena⁶⁴³.

În următoarea scrisoare, cea din 2/15 octombrie, episcopul Andrei Șaguna se arata mulțumit de măsurile luate de către episcopul Gherasim, în vederea trimiterii deputaților la Viena, arătându-se totodată optimist vizavi de reușita cauzei naționale: „eu nu mai am nici o îndoială despre sfârșitul cel bun și mângâietoriu al cauzei noastre naționale de vreme ce am fost norocoși a vedea din mult prețuita Preasfinției Tale scrisoare din 23 septembrie a. c. măsurile ce ai luat spre înaintarea treburilor naționale”⁶⁴⁴.

Într-o altă scrisoare, datată 9 octombrie 1849, adresată tot lui Andrei Șaguna, se pronunța pentru Mitropolia românilor, de asemenea oficializa adeziunea Episcopiei arădene la petiția națională din noiembrie 1849, între semnatori se aflau Grigorie Popovici, Teodor Șerb, Vincențiu Babeș⁶⁴⁵. În perioada imediat următoare, datorită sănătății șubrede, episcopul Gherasim Raț, „prin avocatul Vichentie Babeș cu cuvântul am încrezut povățuirea treburilor naționale” comunității românilor de la biserica catedrală din Arad, ca „de aici înainte să o poarte”⁶⁴⁶.

Astfel, la 2/15 noiembrie 1849, cei trei semnatori, în calitatea lor de deputați ai diecezei arădene, „întăriți în scris” de episcopul Gherasim, care, fiind în „stare pătimitoare nu putu a se arăta în persoană”, s-au deplasat la Viena pentru a duce împăratului petiția arădenilor prin care subscriau la petiția din 25 februarie 1849 prin care se cerea, între altele, „alegerea unui cap ecleziastic de sine stătătoriu [...] și sub care vor sta ceilalți episcopi naționali”⁶⁴⁷. La 5 noiembrie 1849, din Cuvin, episcopul arădean se adresa patriarhului Iosif Raiacici cerându-i consimțământul pentru separarea

⁶⁴³ A. N. D. J. Arad, *fond citat*, dosar 126, f. 2 (concept), Scrisoarea din 9 octombrie 1849 a lui Gherasim Raț către Andrei Șaguna; Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe*, pp. 178, 180. Scrisoarea din 12 octombrie 1849 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț.

⁶⁴⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat*, dosar 72/1849, f. 1.

⁶⁴⁵ *Ibidem*, dosar 126, f. 2. Scrisoarea din 9 octombrie 1849 a lui Gherasim Raț către Andrei Șaguna.

⁶⁴⁶ *Ibidem*, dosar 126, f. 1. Scrisoarea din 9 octombrie adresată Comunității ortodoxe române de la biserica catedrală din Arad de către episcopul Gherasim Raț.

⁶⁴⁷ Il. Pușcariu, *op. cit.*, *Colecțiunea actelor*, pp. 10-13, 28-30. Textul memoriului la Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, vol. I, ed. II, pp. 631-633.

ierarhică și independența Bisericii Ortodoxe Române din Imperiul austriac⁶⁴⁸.

Acțiunea episcopilor ortodocși a provocat însă reacția patriarhului Iosif Raiacici de la Carloviț – căruia Andrei Șaguna îi trimisese un exemplar din *Promemoria* sa, iar Gherasim Raț o scrisoare deschisă publicată în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”⁶⁴⁹ de la Brașov – și totodată mitropolitului catolic de la Strigoniu, Scitowski, și unul și altul văzând în această acțiune o tendință de diminuare a supremației și intereselor lor. Înființarea unei mitropolii ortodoxe românești însemna pentru patriarhul de la Carloviț pierderea dominației sale religioase asupra Ardealului și Banatului, pe care patriarhul sârbesc o exercita de la 1783 încoace, iar pentru mitropolitul primat de la Strigoniu, care tutela biserica greco-catolică, o primejdie pentru unirea de la 1700 care i-a împărțit pe români în două confesiuni, Mitropolia ortodoxă de la Sibiu putând să devină, în noile împrejurări, un centru de raliere religioasă pentru toți românii, uniți și neuniți⁶⁵⁰.

La 26 noiembrie 1849, episcopul Andrei Șaguna, nemulțumit de faptul că dreapta cauză românească nefiind cunoscută în părțile vestice, s-a adresat episcopului Gherasim Raț, propunându-i să militeze pentru apariția unui ziar național la Arad sau Timișoara. Acest organ de presă urma să-și îndrepte atenția mai mult „pre câmpul istoric”, „să nu paralizeze nici într-un chip pre Bucovina și pre Gazeta de Transilvania și să aibă lângă sine o foaie care să secuprindă cu lucruri economice și pentru viața de toate zilele a poporului trebuincioase”. Episcopul Andrei Șaguna considera ca o necesitate imediată apariția unei gazete pentru ca în acest mod să se aducă la cunoștința publicului aspirațiile românilor. Propunea episcopului de la Arad ca plănuita gazetă să fie condusă de Dimitrie Constantini sau Alexandru Gavra⁶⁵¹.

De propunerea sa, episcopul de la Sibiu l-a înștiințat și pe fruntașul bănățean Andrei Mocioni, care, într-o scrisoare din 6 decembrie 1849, adresată episcopului de la Arad, propunea ca redacția să fie la Arad, considerând că și Ioan Arcoși „senatorul de acolo, ca pe un bărbat demn

⁶⁴⁸ Il. Pușcariu, *op. cit.*, *Colecțiunea actelor*, pp. 43-44; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, doc. 410, pp. 737-739; Gh. Lițiu, *op. cit.*, *Documentele anexe*, pp. 165-168. Scrisoarea din 5 noiembrie 1849 adresată de episcopul Gherasim Raț patriarhului Iosif Raiacici.

⁶⁴⁹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1850, nr. 6.

⁶⁵⁰ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 103.

⁶⁵¹ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 14, pp. 117-118. Scrisoarea din 26 noiembrie 1849 a lui Andrei Șaguna către Gherasim Raț.

de a i se încrede redacția gazetei acesteia”⁶⁵². Episcopul Gherasim Raț s-a sfătuit cu profesorii Preparandiei și ai Institutului Teologic și cu alți intelectuali arădeni și a hotărât să propună ideea înființării gazetei spre dezbateră Consistoriului eparhial.

Acțiunii arădenilor se asociază și eforturile comunității orădene a românilor de confesiunea ortodoxă. Astfel, într-o corespondență din 10 decembrie 1849 semnată de episcopul Gherasim Raț, aflăm că acesta aproba „pașii [...] în treaba românilor făcuți” de Atanasie Boțco, președintele Consistoriului ortodox de la Oradea. Considera că era necesar ca această cale să o țină în permanență și aici înainte, fiindcă „națiunea română totdeauna recunoscătoare va fi de atari lucruri”. Protopopul Atanasie Boțco era îndemnat ca, împreună cu Consistoriul eparhial orădean, să militeze și pe mai departe pentru „înaintarea românilor”. I se atrăgea însă atenția ca să acționeze în continuare „după cum treaba națională și stările împrejur de acolo vor pofti”, adică să nu neglijeze contextul local, prin evaluarea corectă a căruia era posibilă obținerea unor progrese în mișcarea pentru drepturi naționale⁶⁵³.

Orădenii cereau episcopului să le îngăduie stabilirea de legături directe cu delegații trimiși la Viena. Acesta le răspunde că au fost trimiși ca „reprezentanți a(i) tot clerului și poporului” român din Episcopia Aradului, delegați prevăzuți „cu plenipotențe din mai multe părți”. Consistoriul orădean a decis ca trimișilor din dieceza Aradului – deputaților Ghenadie Popescu, Vincentiu Babeș și Grigorie Popovici – să le transmită și din Oradea „plenipotență”⁶⁵⁴.

În primăvara anului 1850, unul dintre principalii colaboratori ai episcopului Gherasim Raț, protosinghelul Ghenadie Popescu, se afla în delegația aflată la Viena, ca reprezentant al diecezei Aradului⁶⁵⁵, pentru a

⁶⁵² Gh. Lițiu, *op. cit.*, *Documentele anexe*, pp. 185-186. Scrisoarea din 6 decembrie 1849 adresată de Andrei Mocioni episcopului Gherasim Raț.

⁶⁵³ V. Faur, *Noi documente despre mișcarea revendicativă a românilor din Crișana în perioada 1849-1852*, pp. 435-436.

⁶⁵⁴ *Ibidem*, p. 436.

⁶⁵⁵ În ședința Consistoriului eparhial arădean din 25 octombrie 1849, a fost delegat protopopul Terentie Raț al Beiușului, însă mai târziu, acesta a refuzat, în locul său fiind desemnat Ghenadie Popescu. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședința a 4-a consistorială din 25 octombrie 1849*, nr. 35, f. 94; dosar 47/1849, f. 1. Reprezentantul diecezei arădene în „sfătuirii arhieresti din Viena” și la sfârșitul anului 1850 era tot în capitala imperiului. Cf. *Ibidem*, doc. *Scurt extract a ședințelor consistoriale din 16/28 noiembrie 1850*.

înfățișa împăratului revendicările „în privința națională și religioasă”. De aici, la 14 martie 1850, scria și el protopopului Atanasie Boțco: „și până atunci când Deputaciunea de aici, amăsurat cu datorința sa, va încunoștința de comun pe poporul român și deosebi și pe Prea Cinstitul Consistor despre păsurile la maiestatea sa și înaltul guvern împărătesc făcute în interesul național peste tot, am aflat de bine, prin scrisoarea aceasta, a face Prea Cinstiei Tale cunoscut cum că noi, precum plenipotențele pentru încrezământul în noi așezat, cu mulțămită le-am primit; așa și catalogul acelora care sub timpul revoluției maghiare, peoți și mireni, au pățimit [...] ca să poată adeveri credința către tron, de lipsă este ca lângă fiecare persoană să se adaoge spețiile facte a lor [...]. Deci, ca la Sinodul acela episcopii, mai cu multă vază, asigurantă și auctoritate să poată grăi în numele poporului și al preoțimii, bine ar fi de s-ar ține spre acest sfârșit Sinod particular sau adunare diecezană din preoțime și mireni după datina cea veche a Bisericii noastre; precum știu că măria sa episcopul Ardealului Șaguna pe 18 martie va ține, la care sânt de aici chemați D. D. Popescu și Avram Iancu [...]. Aici la sinod s-ar putea hotărî și aceea ca să se ceară mitropolit român neatârnat deplin de cel sârbesc și acum ideea aceasta nu ar fi numai a episcopului și a întregului popor și dorința de a avea eparhie deplin neatârnată ar fi comună; bine ar fi ca pe lângă episcop să fie alți preoți împuterniciți a putea lua parte la sinodul ce se va ține la Viena”⁶⁵⁶.

De la Viena, Ghenadie Popescu sugerează și redactarea unui protest împotriva patriarhatului sârbesc, fiind convins că și comandantul militar al regiunii Oradea, baronul Geringer, se va învoi dacă i se va arăta că așa cer datinile și legile Bisericii ortodoxe ca înainte de ținerea sinodului general să aibă loc sinoade locale ale eparhiilor. Se adăuga o copie a plenipotenței arădenilor, ca model, scrisă cu litere latine, fapt ce-și are semnificația lui în mișcarea pentru emanciparea ierarhică a Bisericii ortodoxe române din Transilvania⁶⁵⁷.

În toamna aceluiaș an, din încredințarea Consistoriului eparhial arădean, Ghenadie Popescu se afla tot la Viena și reprezenta Episcopia Aradului la Sinodul episcopilor ortodocși convocat pe 3/15 octombrie. Despre misiunea lui la Viena, Ioan Maiorescu, aflat în capitala Imperiului cu sarcini diplomatice, afirma: „Cauza națiunii în sinodul sârbesc de aici nu a apărut-o nimeni. Cât pentru forma administrativă ori guberniului ecleziastic, se

⁶⁵⁶ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, p. 95; V. Faur, *op. cit.*, p. 437.

⁶⁵⁷ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 95.

uniră toți în forma serbică despotică. Episcopul Șaguna mi-a spus-o în față că el s-a declarat în sinod în contra constituțiunii sinodale zicând, că e invențiune protestantică. Numai popa Ghenadie⁶⁵⁸ a lucrat ca un român adevărat, dar el în sinod nu a avut loc. Însă, tot Sinodul n-a avut nici un rezultat; le-o spune ministrul respectiv verde. În loc de a menține principiul că episcopii să se aleagă de cler și popor, se unire episcopii români cu sârbii, să propună după datina sârbească, ei pe viitorii episcopi”. Atitudinea sa românească și acțiunile pentru despărțirea ierarhică, au avut consecințe dureroase. Ierarhia sârbă l-a internat în mănăstirea Bezdinului, apoi în mănăstirea Vrdnik din Srem, de unde, în urma intervențiilor comunității românești din Pesta i s-a dat dezlegarea de a le fi preot. În cele din urmă ajunge profesor și director al Seminarului teologic de la mănăstirea Neamț din Moldova, mai apoi ajungând la București, unde, în ziua de 27 ianuarie 1876 trece la cele veșnice⁶⁵⁹. Acesta a fost destinul unuia dintre cei mai apropiați colaboratori ai episcopului Gherasim Raț al Aradului.

Episcopul Gherasim Raț a aderat întru totul la mișcarea inițiată de episcopul, mitropolitul de mai târziu, Andrei Șaguna al Transilvaniei, contribuind astfel la pregătirea separării ierarhice a românilor de Mitropolia ortodoxă de la Carloviț și reînființarea Mitropoliei ortodoxe a românilor transilvăneni. Era singura cale deschisă pentru apărarea ființei naționale și a limbii române, stopând astfel toate încercările de deznaționalizare care veneau și din interiorul Ortodoxiei nu numai din afara ei.

⁶⁵⁸ Arhimandritul Ghenadie Popescu, pronunțându-se pe linia episcopului Gherasim Raț nu a fost admis la conferință.

⁶⁵⁹ Amănunte despre arhimandritul Ghenadie Popescu vezi la: P. Vesa, *Clerici cărțurari arădeni de altădată*, pp. 81-89.

Capitolul VII

Dispute confesionale

O problemă majoră cu care s-a confruntat episcopul Gherasim Raț a fost aceea a disputelor confesionale dintre ortodocși și uniți. Era preocupat de a reface unitatea spirituală în parohiile destrămate prin trecerea unei părți a credincioșilor ortodocși la confesiunea unită. Încă din iarna anului 1834-1835, profesorii arădeni, în înțelegere cu orădenii, promovau ideea unei intervenții la Viena pentru sprijin în apărarea de propaganda unită și exponenții ei.

După ocuparea scaunului eparhial de către Gherasim Raț, în primăvara anului 1835, în înțelegere cu mitropolitul Ștefan Stratimirovici (1790-1837), se ajunge la redactarea și înaintarea la Viena a unei petiții a clerului și poporului din eparhia Aradului, așa cum rezultă din raportul de la 28 mai/9 iunie al episcopului. Cererea a fost trimisă la 4/16 iunie 1835 la Viena, în copie mitropolitului care răspunde episcopului la 3 iulie 1835. Între semnatarii petiției se numără Teodor Șerb, „notarul liberei cetăți a Aradului”, apoi profesorii Preparandiei și ai Institutului Teologic, protopopi, preoți parohi și capelani, învățători și directori școlari, în total 147 de semnături⁶⁶⁰.

Petiția⁶⁶¹ prezintă starea de tensiune în care se afla Episcopia arădeană în timpul propagandei unite susținută de administrația politică a județului Arad. „Dacă avem în vedere felul în care uniții încearcă să-i facă pe ai noștri să devină infideli către biserica lor și să treacă la unire, atunci constatăm că nu doctina Evangheliei, care atrage inima către Dumnezeu și oferă sufletului fericire, ci mai vârtos și numai bunurile lumești sunt motivul trecerii la unire”. Se face amintire de bani, „făgăduințele și silniciile” cu care s-a propagat unirea; de faptul că rămân nebotezați; își îngroapă morții fără asistență religioasă decât să o facă cu preoții uniți; că preoții uniți botează „cu de-a sila” pe pruncii ortodocșilor, peste voia părinților. Se cerea

⁶⁶⁰ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 196.

⁶⁶¹ *Petiția* este publicată de Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, *Anexe*, doc. 128, pp. 552-556.

împăratului să-i oprească pe uniți, pentru că erau „tulburătorii păcii și ai conștiințelor creștinești”, pentru ca poporul să nu se obișnuiască a se juca cu credința sa, căci atunci vor face la fel și cu fidelitatea către Majestatea Voastră, când i se va da prilej”.

Petiționarii cereau că dacă totuși, „uniții vor cu adevărat să facă prozeliți împotriva cuvintelor clare ale lui Hristos, s-o facă față de iudei mai bine, iar pe noi, pe creștini, să ne lase în pace. Iar dacă Majestatea Voastră vreți să Vă convingeți despre persecuțiunile noastre și să ne bucurăm cât mai degrabă de dreptate și de mila Majestații Voastre, îndurați-Vă și trimiteți comisiune mixtă, neinteresată, în care să fie de față și bărbați de ai noștri, distinși și maturi, cari cunosc limba poporului, ca nu cumva să apară că județul Arad face investigație, el însuși în contra sa”. În încheierea petiției se menționa că trecerile la uniți s-au făcut numai în temeiul făgăduințelor, să li se dea voie celor ce o vor, să revină „fără de instrucția religioasă de 6 săptămâni”, care trebuia să o dea preotul unit celor ce doreau să părăsească confesiunea unită și să revină la cea ortodoxă. Este o dovadă despre situația ecleziastică din eparhia arădeană la începutul arhipăstoririi episcopului Gherasim Raț.

Răspunsul la petiție îl primesc de la „consiliul crăiesc de locțiitoriu unguresc în Buda” abia la începutul anului următor, în urma ședinței din 20 ianuarie 1836. Se propune „ca o deputație eșind pe la satele acele care mai au cerut slobozenie de a se întoarce la legea sa în treaba legii să asculte pre fieștecarele din ei dechilin [...]. Dintre aceștia de vor putea unii arăta cu mărturii cum că ei numai prin alții sânt înscriși întru uniți, dar ei legea unită nici prin mărturisire cu cuvântul nici prin faptă n-au primit cândva să sloboadă a trece la legea sa”⁶⁶².

La numai câteva zile după vestea hirotonirii noului episcop al Aradului, satele încep să se dezică de unire. În luna aprilie 1835 sosesc cerei la adresa episcopului Gherasim Raț, din părțile Sebișului, de la comunele Berindia, Chertiș (Prunișor), Ignești, Minead, Roșia, Sălăgeni. În cereri se apela „la cel de la puternicul Dumnezeu rânduitul nostru părinte sufletesc”. Din toate satele se plâneau că au fost amăgiți din partea domnilor de pământ că, în caz de unire, vor face pe an numai 12 zile de urbariu; că din sămănături vor avea să deie numai a zecea parte; că li s-a pus în vedere „slobozenia” de a fierbe rachiu pentru taxa de 2 florini pe an; că li se va reduce dijma după miei; că plata preoților nu va mai fi în sarcina lor. Dar, din toate aceste făgăduințe nu s-a ales nimic. Din contră, unde făgăduințele

⁶⁶² A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 31-32.

nu au prins, oamenii au fost amenințați că, neunindu-se, vor fi alungați „și pot merge cu legea lor grecească în Țara grecească”. Ca motiv și mai puternic se invoca voia împăratului de a se face uniți, oamenii ziceau că „n-au avut încotro”. Ei se mai plâneau și de rușinea „ce i-a ajuns unindu-se: suntem de ocară, deoarece pruncii nu ni-i putem însura din alte sate, și nici fete de aicea nu se mărită la noi, și vom fi siliți să ne dăm (în căsătorie) frate cu soră, în cele din urmă fără de nici o lege (religie), dacă nu vom putea scăpa din legea unită”⁶⁶³.

Pentru a contracara prozelitismul unit, prin protopopi, episcopul Gherasim Raț, a trimis circulare și scrisori către enoriași, iar la Viena nenumărate proteste, cerând și sprijinul mitropolitului de la Carloviț. În timpul îndelungatei sale arhipăstoriri aproape toate satele, care în 1834 au trecut la unire, au revenit la Ortodoxie.

Într-o relatare din 20 ianuarie 1835 a preotului unit Eftimie Popovici este descrisă starea de spirit a locuitorilor din Julița în cauza unirii. Cei trecuți la noua confesiune, după o scurtă perioadă simțindu-se amăgiți, s-au revoltat asupra celor vinovați de situația în care au ajuns. Preotul Eftimie menționează că „acum de curând în satul Julița întră oamenii cei uniți, care mai ales asupra mea s-au pornit cu mare larmă, hulindu-mă că prin mine au venit unirea întră oameni, eu zic că nici într-un fel de unire nu se vor ține, iar fetele lor nu le iau neuniții, fiindcă toți oamenii neuniți de preoții lor îndemnați și sfătuindu-i că nici într-un chip să nu mai facă amestecătură”⁶⁶⁴.

În 1834-1835, unele sate, parțial sau în întregime, au revenit la Ortodoxie⁶⁶⁵ demascând amăgirile pe care au avut de suferit din partea uniților. În lunile iunie-decembrie 1834 au cerut aprobare pentru revenirea satelor: Berindia și Roșia (12 iunie)⁶⁶⁶, Revetiș (16 iunie)⁶⁶⁷, Neagra (13

⁶⁶³ Gh. Ciuhandu, *Urgia unionistă din județul Aradului și reacțiunea ortodoxă în anii 1834-5*, p. 46.

⁶⁶⁴ Ana Grigor, *Dispute profesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, 13, II, Reșița, 1995, pp. 72-73.

⁶⁶⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 328, p. 644; doc. 329, pp. 644-645.

⁶⁶⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, *Anexe*, doc. 87, pp. 497-499. La 11/23 iunie și preoții Teodor Popovici și Teodor Dronca din Roșia se plâng de amăgirile uniților și cer revenirea la Ortodoxie. La 25 aprilie 1835 locuitorii din Roșia revin cu o nouă cerere de trecere la Ortodoxie (cf. *Ibidem*, *Anexe*, doc. 92, p. 505; doc. 123, pp. 548-549). La 21 iunie cei din Berindia revin cu o nouă cerere de trecere la Ortodoxie (cf. *Ibidem*, *Anexe*, doc. 94, pp. 507-508).

⁶⁶⁷ *Ibidem*, *Anexe*, doc. 91, pp. 303-504; doc. 106, pp. 525-526.

ie) ⁶⁶⁸, Chereuș (24 septembrie) ⁶⁶⁹, Chertiș (25 decembrie) ⁶⁷⁰. La 19 aprilie 1835 și credincioșii din Minead, mai târziu și cei din Ignești și Sălăgeni, au cerut aprobarea pentru revenirea la Ortodoxie ⁶⁷¹.

La 15/27 aprilie 1835, mai mulți credincioși din Buteni ⁶⁷² se plâng Episcopiei Aradului despre modul în care notarul Horky Istvan „a blestemat religia noastră de veche credință rostind următoarele cuvinte: Curvească dracu cu voi românii și legea voastră, și cu popii și vlădicii și mitropolitul vos, osândească Dumnezeu pe voi românii și legea voastră și legea voastră, câini și lotri; și tot atunci, Paștele, Biserica și toți Sfinții noștri au fost înjosiți și negați cu înjurături groaznice, adăugând că icoanele din biserica noastră nu sunt decât niște superstiții muieștești”. Asemnena scene se puteau întâlni aproape în toate parohiile unde uniții nu-i puteau converti pe ortodocși.

Despre trecerile forțate de la Gașa reiese foarte clar și din corespondența purtată de preotul paroh Teodor Popovici din parohie, mai târziu protopop de Șiria, cu episcopul Gherasim Raț ⁶⁷³. Gașa, încă de la începutul propagandei unite în zonă, devine centrul de greutate al mișcării noii confesiuni catolice în eparhia Aradului, unde însuși episcopul Samuil Vulcan de la Oradea făcuse eforturi personale pentru o reușită deplină.

În aprilie 1835, credincioșii din Gașa și Târnova se plâneau împăratului că uniții îi îndeamnă să părăsească ortodoxia, argumentând „că aceasta era învățătura cea după evanghelie a uniților, prin care cei neînvățați dintr-ai noștri erau prinși în mreajă, că propovăduiau a fi valahi români, iar pe limba lor rumâni, învățându-i că trebuie să-și zică romani, iar ca caeastă credință a lor de acum este sârbească, iar nu valahicească, ci aceea unită ar fi rumânească, adică valahă” ⁶⁷⁴.

⁶⁶⁸ *Ibidem*, Anexe, doc. 105, pp. 524-525.

⁶⁶⁹ *Ibidem*, Anexe, doc. 107, pp. 526-528.

⁶⁷⁰ *Ibidem*, Anexe, doc. 113, pp. 536-537.

⁶⁷¹ *Ibidem*, Anexe, doc. 122, pp. 547-548.

⁶⁷² Scrisoarea este semnată Luștrea Ioan, Brânda Simeon, Lucaci Teodor, Farcaș Mihai (aceștia au confirmat cele afirmate, prin jurământul prestat pe Sfânta Evanghelie, în biserica episcopală din Arad, la 19 iunie/1 iulie 1835, înaintea unei delegații consistoriale stătătoare din 3 asesori și un profesor de teologie), Dan Constantin, Cornea Nicolae, Zimbran Ioan, Lupei Andrei. *Ibidem*, Anexe, doc. 124, p. 549.

⁶⁷³ B. A. R., Filiala Cluj-Napoca, *Msse românești*, dosar 209. Scrisorile lui Gherasim Raț către Teodor Popovici din 30 octombrie 1835; 4 noiembrie 1835; 6 noiembrie 1835; 26 noiembrie 1835.

⁶⁷⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 329, pp. 644-645. Plângerea este semnată de un număr de 395 locuitori din cele două localități

În anul 1840, în Galșa, funcționau preoții paroh Nicolae Alicuci și fiul său Moise, în calitate de preot capelan⁶⁷⁵. Pentru credincioșii uniți funcționa preotul Ioan Nagy. Între preoții ortodocși și cel unit existau mari neînțelegeri. Preotul unit se plângea că cei ortodocși, oricând săvârșeau vreo slujbă religioasă, sfeștanie, maslu sau altele, instigau împotriva noii confesiuni și îndemna lumea să revină la ortodoxie. Se ajunge chiar ca în ședința din 10/22 aprilie 1841, Consistoriului eparhial să i se ceară ca, în urma anchetei Comitatului Arad, să-l oblige pe preotul Nicolae Alicuci să renunțe la beneficiul său preoțesc și să fie atribuit altui cleric. Atitudinea episcopului este demnă, aducând la cunoștința Comisarului regesc faptul că nu înțelege de ce Comitatul Arad a rânduit anchetă împotriva preotului din Galșa, pe de altă parte arăta că strămutarea preotului la o altă parohie nu o poate decreta, numai în urma unei anchete a Consiliului Locumtenențial împreună cu un reprezentant al Episcopiei Aradului.

În ședința din 18/30 decembrie 1841, chestiunea revine în discuția Consistoriului eparhial. Pentru că ancheta Comitatului a fost făcută fără respectarea intimatului din 5 februarie 1799 (Nr. 3376) care prevedea că o astfel de anchetă să fie făcută numai cu știrea și amestecul episcopului. Deoarece „nici plângerile contra numitului preot n-au fost sincere” și nici ancheta contra lui n-a fost făcută după modalitatea prescrisă, episcopul făcând recurs la Consiliul Locumtenențial a cerut și obținut anularea anchetei. Același Consiliu, prin intimatelor nr. 23960, nr. 24281) anunța faptul că a luat hotărârea schimbării pedepsei de transfer din parohia a preotului Alicuci, cu condiția să fie chemat în fața Consistoriului eparhial și să fie sfătuit să nu mai instige locuitorii să revină la ortodoxie.

În loc ca tulburările să înceteze, la 14 ianuarie 1842, Ignatie Herdeleni face un raport Consiliului Locumtenențial arătând că neînțelegerile preoților din Galșa s-au reluat. Pentru că preotul unit Ioan Nagy îl reclama mereu pe cel ortodox Ioan Alicuci, cerând ca acesta să fie transferat în altă parohie. În cele din urmă, citați Ioan și Moise Alicuci în fața Consistoriului eparhial, le este comunicat faptul că au fost transferați în parohia Giula iar preotul de acolo, George Precup la Galșa, dându-li-se termen pentru mutare data de 1/13 mai 1845. Cei doi cer parohia Covăsânț, refuzând să se mute la Giula. În cele din urmă acceptă și parohia propusă de Consistoriul eparhial. Nici după preotului George Precup, tulburările din Galșa nu încetează, și acesta fiind acuzat că face slujbe uniților.

⁶⁷⁵ Despre acest caz vezi și Gh. Lițiu, *Cazul preoților din Galșa*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 15, 8 aprilie 1945, pp. 106-108, de care ne folosim și noi.

Cazul preoților din Gașa este aproape identic și pentru celelalte localități în care reprezentanții confesiunii unite încerca să-și câștige adepți. Curentul de revenire la ortodoxie, în majoritatea cazurilor, era meritul preoților ortodocși, care, în viziunea uniților, trebuiau transferați în alte parohii.

Uneori, tulburările erau provocate de ierarhia superioară. La 15 octombrie 1935, episcopul Samuil Vulcan de la Oradea, scria episcopului Gherasim Raț că preoții ortodocși din satele Berindia, Buhani, Govojdia, Minead, Neagra, Nădălbești și Roșia ar fi săvârșit servicii religioase uniților⁶⁷⁶. Pentru anchetă este însărcinat protopopul Grigorie Lucacic al Ineului, care, în raportul său din 8 februarie 1836, arată că aceștia „nici o slujbă duhovnicească la uniți n-au făcut”⁶⁷⁷.

În Țiria, în urma unor certe dintre preoții Mihai Secula și Iosif Milici, s-a făcut atâta scandal încât s-a înfiripat confesiunea unită, cu largul concurs al episcopului Samuil Vulcan de la Oradea. Neînțelegerile dintre cei doi preoți existau încă înainte de anul 1833, când preotul Mihai Secula a fost judecat iar administrarea parohiei sale, pentru scurt timp, a fost încredințată preotului Iosif Milici. Spre sfârșitul anului 1834 M. Secula apelează la episcopul Maxim Manuilovici, pe atunci administrator al Episcopiei arădene, însă nu se reușește împăcarea celor doi preoți. Preotul I. Milici îl acuza pe M. Secula că a trecut la confesiunea unită, iar credincioșilor în biserică le spunea: „acum eu sunt popa vostru”, ridicându-i împotriva colegului său. Protopopul Grigorie Gh. Chirilovici al Țiriei, în raportul său către Consistoriul eparhial arădean, menționează că de când în Țiria „este unire, nu-i nici vecernie, nici utrenie, nici liturghie unde să nu se sfădească preoții laolaltă, se ațâță unul asupra altuia, fac semne cu ochii și cu fața către altul încât oamenii îngreșându-se de purtarea lor, nici la biserică nu merg”⁶⁷⁸.

Învățătorul Nicolae Bota din Țiria sesizează și el Coinsistoriul eparhial despre nemulțumirile credincioșilor față de comportamentul preotului Iosif Milici care îndemna poporul să treacă la confesiunea unită. Chemat în fața Consistoriului, acesta recunoaște că a primit o scrisoare de la episcopul Samuil Vulcan. Lucrurile se încurcă și mai rău după ce o parte dintre

⁶⁷⁶ A. E. O. R. Arad, *doc. 94/1835*, f. 1-2. Scrisoarea din 15 octombrie 1836 a episcopului Samuil Vulcan către episcopul Gherasim Raț.

⁶⁷⁷ Idem, *doc. 49/1836*, f. 29. Raportul protopopului Grigorie Lucacic către episcopul Gherasim Raț.

⁶⁷⁸ B. E. O. R. Arad, *Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu*, Gh. Ciuhandu, *Se topește unația din județul Aradului* (mss), dosar 124, f. 215-263.

credincioși părăsesc confesiunea ortodoxă trecând la uniți. Credincioșii rămași ortodocși, din pricina stolelor ridicate, cereau servicii religioase fără plată⁶⁷⁹.

Nemulțumirile în sat sporesc în 1836, când, Avram, fiul lui Iosif Milici, fără a îndeplini condițiile necesare intrării în cler, a fost hirotonit diacon, cerut fiind de protopopul Chirilovici pe motiv că nu are nici unul în protopopiat. Diaconul Avram Milici avea un comportament imoral, soția sa cerând să fie divorțată de el. Preoții locului adevăresc faptul că diaconul ducea o viață imorală, adeseori mergând la Sfânta Liturghie rostea cuvinte scandaloase care tulburau credincioșii, ca de pildă zicând: „eu popa racilor merg să fac slujba dracilor”. Este pedepsit cu șase săptămâni la mănăstire „pe lângă post în zilele de miercuri și vineri numai cu pâine și apă, și numai în dumineci și sărbători să iasă la ascultarea slujbelor”. Episcopul Samuil Vulcan auzind de cele întâmplate, se adresează Consistoriului arădean arătând că diaconul Avram Milici și tatăl său, preotul Iosif Milici au făcut „mărturisirea credinței greco-catolice și sunt membrii ai clerului unit, să fie sloboziți din arest, iar actele să i se comunice lui”. În cele din urmă cei doi trec la confesiunea unită, organizând o parohie și în Șiria⁶⁸⁰.

Despre starea de spirit din vara anului 1835 existente în localitatea Târnova aflăm dintr-o scrisoare a episcopului Gherasim Raț adresată, la 17/29 septembrie 1835, mitropolitului Iosif Raiacici de la Carloviț. Când marea majoritate a credincioșilor uniți din Târnova doresc revenirea la ortodoxie, au loc o serie de tulburări descrise de episcop în epistola sa. La Târnova, în mai-iunie, un număr de „60 de nobili, care au scris și s-au iscălit, precum că ei nu vor să fie uniți, cerând cheile bisericii de la paraclisier și încuind lăcașul, oprind pe toți să intre, cu gând să se împotrivească oricărei sile [...]”. În acest timp, un grup de credincioși uniți, din care făceau parte, între alții, Porubschi, Cornea și Daniil Judele, au forțat intrarea în biserică, l-au bătut pe crâșnicul bisericii, l-au scuipat pe preot, l-au tras „de plete și de barbă, îl gonesc fără milă”⁶⁸¹. Precedentul fusese creat la 27 mai 1834, când, nobilul Ioan Raț⁶⁸², împreună cu alți 55 de locuitori au demascat „amăgirile unioniste” cerând o comisie „dezinteresată pentru anchetare”⁶⁸³.

⁶⁷⁹ *Ibidem.*

⁶⁸⁰ *Ibidem.*

⁶⁸¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 331, pp. 648-650.

⁶⁸² Nu cunoaștem dacă exista sau nu vreo relație de rudenie cu episcopul Gherasim Raț.

⁶⁸³ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Anexe*, doc. 68, pp. 469-471; doc. 77, pp. 486-487; doc. 83, p. 493; doc. 129, pp. 557-558.

Prin circulara din 28 mai 1836, episcopul Gherasim Raț, în conformitate cu rezoluția din 20 ianuarie 1836 a „consiliului crăesc de locțiitoriu unguresc” din Buda, cerea celor care doreau a reveni de la credința unită „la legea noastră”, timp de două săptămâni să fie supuși unui proces de catehizație⁶⁸⁴. Chiar dacă rezoluția era destul de restrictivă, circulara episcopului lăsa să se înțeleagă faptul că preoții puteau acționa sub protecția sa. Este perioada când s-au înregistrat numeroase jalbe în care românii cereau îngăduința de a reveni la legea strămoșească.

Mai târziu, prin înaltul decret împărătesc din 21 februarie 1846 (nr. 12 955), s-a extins și la ortodocși dispozițiile paragrafelor 6-11 ale articolului de lege III din 1844 referitor la trecerile religioase⁶⁸⁵. Decretul solicita organelor administrative să supravegheze respectarea prevederilor legale privind mișcările confesionale, iar în cazul că se face o trecere masivă, către o comunitate compactă, asemenea situații urmând a fi raportate de către organele locale forurilor ecleziastice și celor ale statului. Totodată se dispune anularea tuturor trecerilor efectuate în mod ilegal, prin interpretarea eronată a decretului imperial.

Încă înainte de anul 1846 s-au făcut demersuri din partea ierarhiei sârbe de la Carloviț pentru dobândirea libertății de revenire la Ortodoxie⁶⁸⁶. În 1846, Iosif Raiacici, deja mitropolit la Carloviț, umbla pe la Viena pentru a dobândi extinderea efectului legii amintite și asupra confesiunii ortodoxe.

⁶⁸⁴ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 31-32. Circulara din 28 mai 1826.

⁶⁸⁵ I. Radu, *op. cit.*, p. 140. Dispozițiile & 6-11 prevedeau că cel care dorea să părăsească religia trebuia să meargă înaintea preotului să-i mărturisească intenția, iar peste patru săptămâni să-i declare din nou că „voința sa este statornică”. Numai atunci putea obține de la preot o „carte de mărturisire” pe care preotul dacă refuza să o elibereze nci după a doua cerere, erau valabile mărturiile celor care au fost de față. Atestatul preotului sau depozițiile martorilor erau înaintate prin Episcopie și „Consiliului locțiitor [...] Maiestății Sale”. Cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul greco-catolic Galșa*, dosar 5 (1837-1948). Vezi și Circulara din 16 iulie 1846 a episcopului unit Vasile Erdeli (1843-1862), *Idem, fond citat*, dosar 5 (1837-1948).

⁶⁸⁶ La 12 februarie 1840, Iosif Raiacici, pe atunci episcop al Vârșețului, arăta că la „actualul sobor al națiunii din Pojon, la masa magnaților, se vor pertracta și chestiunile privitoare la confesiuni”, exprimând necesitatea ca „Prea Sfinția Voastră, cred că ar fi inutil să spun cu multe cuvinte despre necesitatea ca și noi în acea nouă lege să fim trecuți și despre marea pagubă dacă am rămânea pe dinafară; însă atâta pot să amintesc P. S. Voastre cumcă poporul și biserica noastră, toată paguba deacolo se va naște, nimănui altcuiva fără numai arhierilor săi, cu dreptate ar pute s-o impute”. O scrisoare cu același cuprins a primit la 18 februarie 1840 și de la mitropolitul Stancovici de la Carloviț. Cf. Gh. Lițiu, *Legea din 1846, pentru libera revenire la ortodoxie și urmările ei*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 16, 15 aprilie 1945, pp. 115-116.

La 11 februarie 1846 scria episcopului de la Arad că împăratul „articolul al treilea de lege din ultima sesiune dietală, adică din 1842/4, și peste biserica noastră greco neunită s-a milostivit a-l întinde prin rezoluția preainaltă regească din 9/21 Februarie”⁶⁸⁷. Mai exact, trecerea de la confesiunea unită la cea ortodoxă se făcea pe baza unor precepte identice cu ale celorlalte religii recunoascute din imperiu⁶⁸⁸.

Mitropolitul Iosif Raiacici a hotărât ca în ziua de Buna Vestire (25 martie) în toate bisericile din cuprinsul Mitropoliei Carlovițului trebuia să se înțeleagă „doxologii lui Dumnezeu și rugăciuni pentru viața și îndelunga stăpânire a Majestății Sale și a întregii Case Domnitoare”. La 11/23 martie 1846, episcopul Gherasim a trimis fiecărui protopopiat o circulară despre hotărârile luate în privința libertății confesionale și despre ceremonia religioasă ce trebuia să aibă loc în fiecare parohie. La sfârșitul Sfintei Liturghii, după Rugăciunea Amvonului, trebuia citit de pe amvon „circulariul acesta [...] a Excelenței Sale Domnului Arhiepiscop și mitropolit”, apoi, urma să se rostească polichroniul „preamilostivul împărat și crai Ferdinand întâiu și pentru toată casa austriacă”⁶⁸⁹. Parohiile sărace „care cărții de legi nu au, sau în care preoții [...] nu înțeleg limba ungurească, în care acum legile sunt alcătuite” urmau să primească traducerea în limba română.

Manifestațiile de la Arad au început în biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”, unde, episcopul fiind întâmpinat de cler îmbrăcați în veșminte preoțești și enoriași, după rostirea în biserică a „rugăciunilor premergătoare” pentru Sfânta Liturghie, au ieșit în procesiune și s-au îndreptat, în cântări și rugăciuni, spre biserica-catedrală „*Nașterea Sf. Ioan Botezătoru*” unde, după otpustul Sf. Liturghii, au fost citite pastoralele mitropolitului și a episcopului, atât în limba română cât și în cea sîrbă. Săvârșindu-se aici Sfânta Liturghie s-a citit de pe amvon circulara episcopului Gherasim Raț împreună cu pastorală mitropolitului, atât în limba română

⁶⁸⁷ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 69v-71v. Circulara din 11/23 martie 1846.

⁶⁸⁸ Episcopul unit Vasile Erdelyi considera că mitropolitul Iosif Raiacici a interpretat eronat decretul imperial, iar la 26 iunie 1846, printr-o circulară și o epistolă pastorală cerea enoriașilor săi să rămână pe mai departe credincioși cultului care le-a adus „beneficii spirituale, culturale și naționale”, la Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea, 2000, p. 195.

⁶⁸⁹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 69-69v. Circulara din 11/23 martie 1846. Vezi și Circulara nr. 3/1846 din 11/23 martie 1846 (*Ibidem*, f. 71v-72); Circulara din 24 aprilie 1846 (*Ibidem*, f. 73v-75); Circulara din 24 aprilie 1846 (*Ibidem*, f. 73v-75); Circulara din 1 mai 1846 (*Ibidem*, f. 75-77v); Circulara din 1 iunie 1846 (*Ibidem*, f. 79-8).

cât și în cea sârbă, vestindu-se poporului adunat, despre prevederile Legii cultelor. După rugăciunile de la biserică, episcopul, împreună cu preoțimea locală, cu învățătorii și alți slujitori bisericești, au luat masa în reședința episcopoească, iar comunitatea română și sârbă, în restaurantul „Crucea albă”, au primit pe străini. „În timp ce amândouă clopotele sunau, se goleau pahare pentru sănătatea și domnia îndelungată a Majestății Sale și a întregii Case domnitoare”⁶⁹⁰.

Manifestațiile au fost umbrite de scrisoarea din 14 aprilie 1846 a lui Iosif Faschó, locțiitorul de subprefect (viceșpan) al județului Arad, prin care arăta episcopului că el nu avea cunoștință despre ordinul difuzat de Consistoriu în cuprinsul eparhiei. După un schimb de „replici” epistolare între cei doi, la 18 aprilie, subprefectul trimitea episcopului o copie a raportului solgăbirăului din Boroș-Ineu despre mijloacele neîngăduite prin care unii preoți ortodocși amăgeau pe uniți, menționând în acest sens cazul preotului Isaia Popovici din Slatina de Criș. Pentru a afla adevărul, Consistoriul eparhial a trimis pe protopopul Gavriil Giulani pentru a efectua o anchetă la fața locului. În raportul înaintat Consistoriului, protopopul arăta că preotul Isaia Popovici era acuzat că ar fi săvârșit o sfeștanie în casa lui Ioan Popovici, socotit unit. El însă, cu 12 ani înainte, când în satul Neagra s-a făcut unirea, el a fost trecut și semnat ca fiind unit de către altă persoană, el nefiind atunci acasă, ci la plug în Slatina. Mai mult, el nici nu frecventa biserica unită și nici nu a beneficiat vreodată de slujbele preotului unit⁶⁹¹.

Din raportul protopopului reiese că nici într-o parohie cercetată nu a descoperit abuzuri din partea preoților ortodocși. În ședința din 12/25 aprilie 1846 a Consistoriului eparhial, protopopul Gavril Giulani era îndrumat a relua cercetările, ieșind „din nou în satele contaminate” pentru a aduna date despre starea de spirit a locuitorilor. În sesiunea următoare a Consistoriului eparhial, protopopul Gavril Giulani prezintă mărturia scrisă a opt locuitori din Neagra care mărturiseau că preotul din Slatina, cu ocazia sfințirii de către el a unei case „nu a spus că prin slujirea sfeștaniei sale spală spurcata unire din casele lor”, dar nici nu a silit pe nimeni să nu treacă la noua confesiune și nici nu a adresat vreun cuvânt de ocară la adresa uniților⁶⁹².

În raportul prezentat Consistoriului la 14/26 mai 1846, protopopul menționa că în satele vizitate⁶⁹³, nu a constatat să fi avut loc tulburări sau

⁶⁹⁰ Gh. Lițiu, *op. cit.*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 20, 13 mai 1945, p. 155.

⁶⁹¹ *Ibidem*, pp. 155-156.

⁶⁹² *Ibidem*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 22, 27 mai 1945, p. 168.

⁶⁹³ Buhani, Cuied, Dezna, Nădălbești, Prăjești, Slatina și Susani.

nemulțumiri din partea locuitorilor cu ocazia rugăciunilor pentru împărat de la Buna Vestire. Asemenea rapoarte au fost trimise și de protopopii Șiriei și Vărădiei de Mureș⁶⁹⁴.

Publicarea, deși neoficială, a legii pentru libera revenire la ortodoxie n-a produs efectul din amândouă părțile: poporul credincios ortodox a primit-o cu entuziasm dar nici reacțiunea catolică nu a întârziat. Teama pentru o mișcare în masă pentru revenirea la ortodoxie a proaspeților neofiți ajunsese până la „prea înalte locuri”, se vede și din scrisoarea mitropolitului Iosif Raiacici din 17 aprilie 1846, în care își exprimă teama ca nu cumva prin „traducerea articolelor de lege în limba română, trimisă clerului parohial, să se nască confuzii, dacă unii din aceștia ar îndrăzni să pășească la îndeplinirea lor”. Mitropolitul Iosif Raiacici cerea episcopului Gherasim Raț să emită o nouă circulară prin care să ceară clerului să aștepte noi instrucțiuni despre cum trebuie să se procedeze în asemenea situații⁶⁹⁵.

Odată cu primirea circularilor începe procesul de revenire la credința ortodoxă. Cele dintâi reveniri au fost în părțile Bihorului. Astfel, la 20 mai 1846, episcopul Gherasim Raț aducea la cunoștința mitropolitului de la Carloviț, că în protopopiatul Beiușului, din 17 sate unite, un număr de 11 și-au declarat dorința de a reveni la ortodoxie, iar celelalte așteaptă să vadă efectul hotărârii regești. Satul Pocola și-a trimis delegații cu listă în care erau trecuți toți cei care vor să revină. Chiar și dintre preoți se pregăteau să revină. La 3 iunie 1846, mitropolitul răspundea episcopului Gherasim Raț că a luat cunoștință de cele relatate despre revenirea unor comunități la ortodoxie. Au fost înregistrate acțiuni de revenire la ortodoxie și în alte sate din ținutul Beiușului: Feneriș, Drăgoteni, Sămârtin, Soituș⁶⁹⁶.

Izbucnirea revoluției de la 1848 a creat o seamă de fenomene care tindeau la soluționarea problemelor create anterior. Primele acțiuni ce interesau și Biserica au vizat înlăturarea unirii într-un număr de comune, acțiune, după cum am văzut, era începută cu ceva timp înainte.

În comitatul Aradului mișcarea de revenire la Ortodoxie s-a înregistrat în multe parohii din Podgorie, de pe valea Crișului Alb și cea a Mureșului. Palatinului Ștefan I s-a adus la cunoștință că în cele 19 sate ale comitatului Arad unde s-a efectuat unirea în 1834, exista un curent de revenire la

⁶⁹⁴ Gh. Lițiu, *op. cit.*, nr. 22, 27 mai 1945, pp. 168.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, p. 169.

⁶⁹⁶ Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj 3-5 (15-17) mai 1848. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1848 din Transilvania*, București, 1966, p. 205.

Ortodoxie. Pe baza noilor norme legale au revenit, total sau parțial, mai multe localități arădene trecute la unire.

Amintim cazul localității Galșa, unde, la 4 iunie 1846, un număr de 60 de capi de familie au cerut adeverințe de la protopopul unit Samuil Grama, să le confirme trecerea de la confesiunea unită la cea ortodoxă. Cu toate că protopopul a contestat legitimitatea solicitării, un număr de 220 capi de familie, la scurtă vreme, cer și ei eliberarea de atestat a apartenenței lor la confesiunea ortodoxă. Deoarece protopopul unit a contestat legitimitatea solicitării, localnicii s-au adresat altei persoane care le-a întocmit certificate prin care ei erau declarați în mod automat ortodocși. În urma acestor demersuri, un număr de 220 de capi de familie vor solicita eliberarea de atestate a apartenenței lor la confesiunea ortodoxă⁶⁹⁷.

Într-un raport din 24 martie 1848 al administratorului comitatului Arad, Faschó József, către palatinul Ungariei, descria starea de spirit existentă în Galșa. „În comuna Galșa, aparținătoare moșiei asesorului și delegatului dietal Bohus János s-a ajuns la o stare de agitație atât de mare, încât [sătenii] au hotărât să pună stăpânire cu forța pe biserică. Majoritatea membrilor comisiei numiți din partea comitatului a decis chiar predarea ei. Au fost opriți însă în intenția lor de dispozițiile cele mai înalte. Încă la adunarea din septembrie 1847 s-au înaintat actele Locotenentei regale, dar n-a sosit nici o hotărâre decisivă. Se poate presupune că [sătenii] vor încerca să profite de această ocazie și vor recurge la acțiuni violente”⁶⁹⁸.

Românii ortodocși din Galșa se prevalau de legea din 1846, motivând totodată că „în uniație nu își găsesc liniște sufletească”, cerând, la 7 aprilie 1848, și retrocedarea bisericii și a școlii, ei fiind mai mulți, iar greco-catolicii nu aveau nici un copil de vârstă școlară, pe când ortodocșii aveau 40 de elevi⁶⁹⁹. Preotul a reușit să-i liniștească promițându-le că plângerea lor o va anunța vicecomitelui. După două zile, în 9 aprilie, ei se pregăteau să ia biserica cu orice preț. Neputând face altceva, pretorul a luat cheile de la protopopul unit și a sigilat biserica. Credincioșii au declarat că așteaptă răspuns până miercurea viitoare și dacă nici atunci nu li se va satisface

⁶⁹⁷ I. Călușer, *op. cit.*, pp. 195-196.

⁶⁹⁸ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I (2 martie-12 aprilie 1848), București, 1977, doc. 55, p. 84; doc. 131, pp. 203-204; doc. 166, pp. 260-261.

⁶⁹⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregaționum*, nr. 427, 399, 436, 498, 592/1848, Gh. Ciuhandu, *Unirea și întoarcerea Galșei la Ortodoxie*, p. 29. Gh. Ciuhandu menționează revenirea la Ortodoxie a unui număr de 251 familii, pe când din documentele unite reiese că numărul lor era de 280 familii.

cererea, vor „cuprinde” biserica cu puterea. Sub presiunea credincioșilor, intoleranța autorităților scade, și la 17 aprilie, s-a retrocedat gălșenilor ortodocși vechiul locaș de cult⁷⁰⁰.

Încercările ortodocșilor de a reintra în posesia locașurilor de cult a dus la îngrijorarea lui Hendrey Ferec de la Sebiș care, la 22 aprilie 1848 scria vicecomitelui Aradului că în acele părți „ordinea și liniștea au rămas până de curând într-o situație satisfăcătoare. Dar ele au fost tulburate acum, cu ocazia apropierii sărbătorilor de paști. Neliniștea a început deoarece neuniții se străduiesc să ocupe cu forța bisericile de la uniți. Eu am interzis ca populația în fierbere să meargă la acele biserici. Totodată am atras atenția și preoților angajați recent să nu facă slujbe bisericesti pentru credincioși în bisericile unite”⁷⁰¹.

Mișcarea de revenire începută la Gașa, a fost urmată și în alte parohii. Încă în 1846, în comunitatea Revetișului s-au reîntors „50 de căși și au fost 38 de toate neunite și în suma de toate casele 88”, unite rămânând numai 24 de case. La 12 ianuarie 1848, Moise Ghergar, vicar protopopesc, cerea binecuvântarea episcopului pentru a permite revetișenilor ortodocși să-și amenajeze și sfințească o casă pentru noile cultului, pentru că ei „foarte sunt îndepărtați de alte sate cu biserica dă legea noastră și vor preot din legea noastră pe Tomuța Simion”. În vara aceluiași an, preoții Lazăr Dobrei din Revetiș și Teodor Dronca din Roșia, prin protopopul Moise Ghergar atestau revenirea lor și a credincioșilor uniți din cele două parohii la Ortodoxie. M. Ghergar, considera că cei doi preoți puteau rămâne pe mai departe la altarul bisericii mai ales că „atâta timp cât ei au fost uniți nu au încercat să treacă cu de-a sila ortodocși la uniți”. La 10 martie 1848, se propunea episcopului să-l hirotonească preot pentru parohia Revetiș pe tânărul Andrei Tipei născut în Dieci și absolvent al Institutului Teologic din Arad⁷⁰².

La sfârșitul anului 1848 și „credincioșii noștri din Cresta Miniș” s-au întors la Ortodoxie, cerând episcopului Gherasim să le numească un preot „statornic care în parohie să locuiască”. Parohia era administrată provizoriu

⁷⁰⁰ Traian Magoș, *Încercări de revenire la Ortodoxie în părțile Aradului*, în „M. B.”, anul XVIII, 1968, nr. 10-12, p. 676.

⁷⁰¹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol II (12-29 aprilie 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, București, 1979, doc. 155, p. 234.

⁷⁰² A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 42/1848, f. 1. Scrisoarea din 12 ianuarie a lui Moise Ghergar către Gherasim Raț; *Ibidem*, dosar 114/1848, f. 3; *Ibidem*, dosar 133/1848, f. 1, 4. Scrisoarea din 20 aprilie 1848 a lui Moise Ghergar către Gherasim Raț. Date despre preotul Andrei Tipei vezi la: P. Vesa, *Din istoria comunei Dieci (jud. Arad). Contribuții monografice*, Arad, 1999, pp. 109-111.

de preotul Ioan Popovici din Nadăș. Datorită faptului că nu era nici o cerere pentru postul de preot din această parohie, la 14 ianuarie 1849, episcopul cerea protopopului Teodor Popovici al Șiriei a recomanda un preot pentru ocuparea postului vacant⁷⁰³.

La Bocsig, după ce au revenit peste 40 de familii, la 7 februarie 1848, un alt numeros grup de credincioși au cerut episcopului binecuvântarea de a sfinți o casă pentru săvârșirea sfintelor slujbe, iar „de va fi cu putință și un preot a rândui”. La 23 martie 1848 ei revin cu o altă „rugare” episcopului, reînnoind cererile, arătând că din 230 de case câte existau în localitate, locuitorii a 156 de case s-au reîntors la Ortodoxie, iar locuitorii celorlalte 84 de case au rămas pe mai departe uniți. La 21 mai 1848 îl cer ca preot pe Nicolae Pap, capelanul din Ineu⁷⁰⁴. Mai târziu li s-a retrocedat și biserica⁷⁰⁵.

La 20 martie 1848, odată cu sosirea vestei revoluției, întreaga comună Chier, a declarat că se întoarce la Ortodoxie⁷⁰⁶. La 29 martie 1848, cei care doreau să se reîntoarcă la ortodoxie se adresau comitatului Arad cerând retrocedarea bisericii, a școlii și a două lanțuri de pământ, intrate, în urmă 1834, în posesia greco-catolicilor, considerând că „atunci a fost just și drept”. În petiția menționată se arată că „cele 202 familii semnatare din cele circa 250 existente în comună, nu ne-am regăsit liniștea sufletească în religia greco-catolică”, considerând că, fiind deja peste 80% ortodocși, li se cuvine retrocedarea bisericii, școlii și pământurile, aceasta „cu atât mai mult, cu cât biserica și școala pretinse de noi au fost construite de părinții noștri ortodocși”⁷⁰⁷. Comisia trimisă la fața locului raporta că invitând locuitorii să se declare cărei confesiuni doreau să aparțină „au primit răspunsul unanim că ei ca și până acum, vor să urmeze și pe viitor religia greco-neunită, de la care și până acum au fost împiedicați numai prin împrejurări deosebite”⁷⁰⁸. În cele din urmă, la 8 aprilie 1848, li se retrocedează și biserica⁷⁰⁹.

⁷⁰³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 11/1849, f. 1; dosar 334/1848, f. 1.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, dosar 74/1848, f. 2, 3; dosar 223/1848, f. 1. Preotul Nicolae Pop este fiul preotului din Hășmaș și a absolvit Institutul teologic din Arad în anul 1840, cf. *Ibidem*, dosar 246/1848, f. 1.

⁷⁰⁵ T. Magoș, *op. cit.*, p. 676.

⁷⁰⁶ *Ibidem*, p. 676.

⁷⁰⁷ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I, doc. 117, p. 183.

⁷⁰⁸ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregaionum*, nr. 90/1848; nr. 543/1848.

⁷⁰⁹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 138, p. 209.

Considerând ocuparea bisericii din Galșa și Chier de către ortodocși ca fiind un act abuziv, episcopul unit Vasile Erdelyi de la Oradea face o plângere la Ministerul Cultelor din Buda, baronului Eötvös József, care va dispune, în 6 mai 1848, ca aceste locașuri de cult să fie folosite prin rotație de credincioșii celor două confesiuni⁷¹⁰. La 13/25 mai 1848, episcopul Gherasim Raț, răspundea ministrului Eötvös József, că bisericile din cele două parohii au fost redat ortodocșilor „de către o comisie comitatensă, în sensul articolului 7 din legea XX 1848, întrucât s-au reîntors în mod legal la credința ortodoxă”. Referitor la slujirea alternativă, episcopul invoca prevederile canoanelor ortodoxe care „nu admit aplicarea în practică a părții ordinului cu privire la oficierea alternativă a slujbelor bisericesti”. În consecință, episcopul cerea ministrului să anuleze ordinul prin care cerea slujirea alternativă în bisericile din Galșa și Chier, iar pe viitor îl ruga să nu mai ia hotărâri fără „să-mi comunicați plângerea episcopului greco-catolic din Oradea, adusă împotriva credincioșilor mei”. La Galșa restituirea bisericii a fost revendicată timp de 13 ani și episcopul Gherasim nu era dispus să cedeze în fața cererii greco-catolicilor pentru „oficierii alternative a slujbei bisericesti” în aceeași biserică, aceasta din mai multe motive, așa după cum îi scria ministrului Eötvös József. Episcopul Gherasim argumenta că „a. noi suntem în privința credinței în opoziție cu biserica greco-catolică; b. casele de rugăciuni ortodoxe antemiensale sunt sfințite de către episcopul nostru și astfel acolo nu poate ține slujbă bisericască nici un alt preot de altă religie; c. biserica ortodoxă îi pomenește în rugăciune pe proprii săi enoriași, pe când greco-catolicii îi invocă pe episcopii lor; nici din această cauză nu e posibilă oficierea alternativă; d. altfel s-ar naște față de adversarii noștri de religie greco-catolică nu dragoste, ci ură, și deci în locul liniștii stabilite s-ar produce din nou nemulțumiri”⁷¹¹.

Nici după înfrângerea revoluției evenimentele din parohia Galșa nu s-au liniștit, astfel că în 1852, în urma anchetelor făcute de autoritățile superioare, comunitatea de credincioși va adresa o cerere comitatului pentru restabilirea liniștii conturbată de disputele confesionale, deoarece era un fapt constatat că majoritatea locuitorilor era de confesiune

⁷¹⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 110/1848; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. III (30 aprilie-14 mai 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, București, 1982, doc. 153, p. 249; I. Călușer, *op. cit.*, p. 197.

⁷¹¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 110/1848. Scrisoarea din 13/25 mai 1848 a episcopului Gherasim Raț către ministrul Eötvös József.

ortodoxă⁷¹². Locuitorii din Târnova, la 13 aprilie 1848, anunțau Consistoriul eparhial arădean despre revenirea la Ortodoxie⁷¹³. Enoriașii din Târnova hotărâsc părăsirea confesiunii unite încă în anul 1846, respectând prevederile legale de trecere⁷¹⁴. În urma revenirii a majorității locuitorilor, la 1 iulie 1850 a fost înregistrat ordinul Comisariului guvernamental cezaro-crăiesc al districtului Oradea către comisarul cercului Arad, în care se dispune ca preotul greco-catolic din Târnova să restituie parohiei ortodoxe biserica, cărțile de cult și matricolele parohiale⁷¹⁵. La 26 aprilie 1848, comunitatea Chereleșului cere aprobarea pentru a reveni și ea la Ortodoxie⁷¹⁶.

Menționăm atitudinea preotului unit Ivantie Mican din Julița față de clerul ortodox. Credincioșii rămași ortodocși din satul Julița au fost arondați preotului ortodox Iosif Munteanu din Soroșag (azi Stejar). De Boboteaza anului 1847, când a umblat cu sfințirea caselor credincioșilor ortodocși din Julița, preotul Iosif Munteanu a avut numai de suferit din partea preotului unit Ivantie Mican. Peste tot în sat a căutat să provoace o stare de spirit împotriva preotului din Soroșag, amenințându-l peste tot cu bătaia și „că rupe crucea unde mă va întâlni”⁷¹⁷. Datorită comportamentului său, au determinat multe familii să revină la ortodoxie.

La 14 mai 1848, deputația comitatului Arad s-a deplasat la Julița pentru a verifica legalitatea trecerilor de la uniți la ortodocși. Comisia a constatat

⁷¹² I. Călușer, *op. cit.*, p. 198.

⁷¹³ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 162/1848, f. 1-2; dosar 84/1848, f. 1. Pe filele unui exemplar de *Triod* (Râmnic, 1791), odinioară aparținător parohiei Târnova se află următoarea însemnare: „Această carte, ce să chiamă Triod, este a s[fintei] biserici din Târnova care 14 ani au fost unit[ă], iar în anul 1848 sor întors toți poporenii de la legea greco-catolică la greco-neunită, deci am scris spre semn de pomenire, să să știe în viitoriu”, la Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, nr. 911, p. 341.

⁷¹⁴ I. Călușer, *op. cit.*, p. 198. Momentul este immortalizat pe filele unui *Triod* (Râmnic, 1791): „Această carte ce să chiamă Triod este a s[fintei] biserici din Târnova carea 14 ani au fost unit iar la anul 1848 sor întors toți poporenii dela legea greco-catolică la greco neunită deci am scris spre semn de pomenire să se știe în viitoriu”, la Elena Rodica Colta, *Însemnări de pe cărți vechi românești, documente ale veacurilor trecute*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 1073.

⁷¹⁵ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Comisarul guvernamental cezaro-crăiesc*, dosar 3803/1850, f. 1-2.

⁷¹⁶ Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 158/1848, f. 1.

⁷¹⁷ *Ibidem*, dosar 204/1848, f. 1-2. Scrisoarea din 15 ianuarie 1847 a preotului Iosif Munteanu adresată episcopului Gherasim Raț.

că din 172 familii numai 30 au mai rămas unite. Din raportul înaintat reiese că locuitorii ortodocși la 17 martie 1835 și la 10 decembrie 1836 au cerut împăratului să li se restituie biserica. Retrocedarea s-a făcut abia la 14 mai 1848 cu mențiunea că ortodocșii aveau obligația de a restitui fondurile cheltuite cu ocazia reparațiilor efectuate la biserică⁷¹⁸. La aceeași dată, locuitorii din Julița s-au adresat și forului diriguitor al districtului școlar ortodox român din Oradea, anunțând că le-a fost restituită biserica și școala în cadrul unei ceremonii, solicitând și numirea unui învățător ortodox „care să știe scrie, să citească și să vorbească, atât românește, cât și ungurește, să se priceapă la slujbele bisericești și să fie instruit”⁷¹⁹.

La 22 iunie 1848, protopopul Ioan Cefan al Vărădiei se plângea că preotul unit Ivantie Mican „nici astăzi nu încetează a tulbura poporeniile mele din Julița”⁷²⁰. În 1849, când moare preoteasa preotului greco-catolic Mican, acesta îl forțează pe crâșnicul bisericii ortodoxe să tragă clopotul și să scoată prapuri din biserică pentru ceremonia înmormântării. Mai mult, preotul Mican folosea abuziv pământul preotului ortodox Ioan Cefan, la fel și cimitirul ortodox, „Protocoalele parohiale precum și obligațiunile bisericii și parohului de religiunea noastră”, motiv pentru care acesta din urmă, în decembrie 1849 se plânge episcopului Gherasim Raț⁷²¹. Cu toate încercările preotului Mican de a atrage la noua confesiune pe julițani, aceștia, în marea lor majoritate, rămân pe mai departe în Biserica ortodoxă.

În parohia vecină Bătuța, preotul Gheorghe Popovici, pentru că a vrut pe „poporeni să-i ducă la religia greco-catolică, încă în anul 1847, prin consistor de slujbă și venit suspendându-se”: A fost oprit și de la venitul epitrafirului și de la „toate slujbele”, parohia fiind încredințată spre administrare preotului Zaharia Neiculesc din Toc, urmând ca ulterior să fie numit un alt preot. Nici în anul 1849 parohia nu avea numit preot. În ședința consistorială din 18 iulie 1849, protopopul Vărădiei

⁷¹⁸ *Ibidem*, Ședința consistorială din 16/28 noiembrie 1850, f. 3; dosar 113/1848, f. 1. Scrisoarea din 4 mai 1848 a protopopului Ioan Cefan al Vărădiei către episcopul Gherasim Raț; *Idem*, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaționum*, nr. 995/1848.

⁷¹⁹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. III, doc. 359, p. 568.

⁷²⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 346/1848.

⁷²¹ *Ibidem*, dosar 66/1849, f. 2. Scrisoarea din decembrie 1849 a protopopului Ioan Cefan către episcopul Gherasim Raț. Vezi și adresa Consistoriului eparhial arădean către „Cesaro Regesc Confiniu guvernial” din 29 decembrie 1849, cf. *Ibidem*, dosar 66/1849, f. 1.

de Mureș cerea ca preotul, care „s-a îndreptat”, „a-l slobozi iar de nu, alt preot a se trimite”⁷²².

În părțile Sebișului de pe valea Crișului Alb, Hendrey Ferecn, la 22 aprilie 1848, se arăta îngrijorat că „în cercul meu”, tocmai în preajma Sfintelor Paști, „neliniștea a început deoarece neuniții se străduiesc să ocupe cu forța bisericile de la uniți. Eu am interzis ca populația în fierbere să meargă la acele biserici. Totodată am atras atenția și preoților angajați recent să nu facă slujbe bisericești pentru credincioși în bisericile unite. Dar ce rezultat va avea interdicția nu știu, întrucât populația e agitată”⁷²³.

La 8/20 mai 1848, protopopul Moise Ghergar al Ineului descria notarului Episcopiei Aradului, despre retrocedarea oficială de către delegația comitatensă a bisericilor din Berindia, Revetiș, Roșia și Sălăjeni, ca urmare a reînțoarcerii locuitorilor la Ortodoxie. În ziua următoare va oficia și retrocedarea bisericilor din Ignești, Minead și Neagra⁷²⁴.

După revenirea la Ortodoxie și reînființarea parohiilor ortodoxe, era mare nevoie de preoți. Protopopul Moise Ghergar, în raportul său din 13 mai 1848 adresat episcopului Gherasim Raț, arăta că în „împrejurările trecerii oamenilor de la religia greco-catolică la a noastră dreptcredincioasă lege din satele Berindia, Revetiș, Roșia, Sălăjeni, Ignești, Minead și Neagra” era mare nevoie de preoți. După revenirea locuitorilor din Berindia, la 25 mai 1848, învățătorul Alexandru Beltechi din Revetiș a cerut episcopului Gherasim Raț să-l hirotonească pentru parohia nou înființată de acolo. După cum însuși mărturisea, s-a „sârguit prin toate ai povățui ca să poată din lege g(reco) catolică eși; și lege strămoșească să o dobândească”⁷²⁵. Parohia Mineadului a fost cerută de învățătorul Ioan Dronca din Roșia care s-a implicat și el în determinarea locuitorilor de a reveni la Ortodoxie⁷²⁶.

⁷²² *Ibidem*, dosar 162/1850, f. 1; doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 9v-10. În ședința consistorială din 16/28 noiembrie 1850, preotul Gheorghe Popescu a fost „absolvit de sub suspendație” și a fost repus în drepturi la parohia Bătuța. Cf. *Ibidem*, doc. *Ședința consistorială din 16/28 noiembrie 1850*, f. 3v-4.

⁷²³ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 155, p. 234.

⁷²⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 139/1848, f. 1; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, vol. IV (14-25 mai 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, București, 1988, doc. 133, pp. 264-265.

⁷²⁵ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 292/1848, f. 12; dosar 293/1848, f. 3. Pentru parohia Revetiș vezi și dosar 133/1848, f. 1.

⁷²⁶ *Ibidem*, dosar 293/1848, f. 5.

În urma revenirii la Ortodoxie a unui număr de 84 de familii din cele 88 existente în Minișel, la 7 iunie 1848 au reprimat și biserica⁷²⁷. La 14 ianuarie 1849, credincioșii cereau un preot „statornic” pe motiv că preotul Ioan Popovici din Nadăș mai greu le putea asigura asistența religioasă⁷²⁸.

Dacă în parohiile Bocsig, Galșa, Julița, Minead, Minișel, Revetiș, Roșia, Sălăgeni, Târnova, nu au existat probleme cu retrocedarea locașului de cult, nu același lucru s-a petrecut în alte parohii. Pentru că în unele dintre ele, deși numai un număr redus de locuitori au rămas pe mai departe uniți, episcopul de la Oradea s-a plâns guvernului din Pesta, pentru că majoritarii le-au luat și biserica. Acesta, căutând o soluție de compromis, a recomandat episcopului Gherasim Raț al Aradului introducerea serviciului liturgic alternativ la Galșa și Chier, lucru refuzat însă de ierarhul arădean. Sub presiunea credincioșilor, intoleranța autorităților scade, și la 17 aprilie biserica a fost retrocedată gălșenilor ortodocși. La Chier, în aceeași lună, s-a procedat în fața delegației comitatului Arad la retrocedarea clădirii bisericii, a cărților și a tuturor odăjdilor. Matricolele parohiale (botezați, cununăți, decedați) nu s-au putut preda, pentru că parohul unit a lipsit din comună. S-au predat și sesiile preotești, numai casa parohială nu s-a predat pentru că aparținea uniților⁷²⁹.

După această perioadă, ca rezultat al operei episcopului unit Samuil Vulcan de la Oradea, au mai rămas unite puține sate. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea înregistrându-se înființarea și altor parohii greco-catolice⁷³⁰.

O situație statistică întocmită de autoritățile ecleziastice unite, privind frământările religioase din 1846-1850, reflectă următoarea situație a enoriașilor care au revenit la confesiunea ortodoxă părăsind confesiunea unită⁷³¹.

⁷²⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Comisarul guvernamental cezaro-crăiesc*, dosar 1237/1848.

⁷²⁸ Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 11/1849, f. 1; dosar 334/1848, f. 1.

⁷²⁹ Tr. Magoș, *op. cit.*, pp. 676, 677; Eugen Gluck, *Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853*, în „Teologia”, anul V, nr. 3-4, 2001, p. 44.

⁷³⁰ Arad, Chereleuș, Chisindia, Felminiș, Gurba, Julița, Minișul de Sus, Mocrea (în 1888 avea ca filii Ineu, Chier și Târnova), Nădlac, Sinteia Mare, Șeitin, Șimand. Parohiile Șiria și Hălmagiu funcționau cu câte un număr mic de credincioși uniți.

⁷³¹ I. Călușer, *op. cit.*, p. 199.

Nr. crt.	Localitatea	Anul	Număr familii sau persoane
1.	Berindia	1846	57 persoane
2.	Bocsig	1846-1847	1 500 persoane
3.	Galșa	1846-1847	246 persoane
4.	Găvojdia	1846-1847	6 familii
5.	Târnova	1847-1848	731 persoane
6.	Roșia	1846-1847	117 familii
7.	Sălăjeni	1846-1847	137 familii
8.	Minead	1846-1847	42 familii
9.	Neagra	1847	44 familii
10.	Ignești	1846-1848	42 familii
11.	Minișel	1847	176 familii
12.	Chier	1847-1848	676 persoane
13.	Julița	1847-1850	194 persoane
14.	Prunișor	1847	104 persoane

Din datele de mai sus reiese că s-au înregistrat masive treceri la confesiunea ortodoxă mai ales în localitățile Bocsig, Târnova și Chier. Din cele 14 parohii unite au trecut în total 2 352 de persoane și un număr de 799 de familii, astfel că cifra estimativă se ridică la 7 176 persoane⁷³².

În timp ce în majoritatea parohiilor se înregistrau masive reveniri la ortodoxie, în localitatea Nădlac, propaganda unită a preotului Ioan Crețu din Igrăș, a avut câștig de cauză. Situația materială precară datorită anilor secetoși, a recoltei slabe, „stolele și birul” pe care erau obligați să le plătească preoților ortodocși, le îngreuna situația. În Nădlac, credincioși uniți existau încă din 1838 (20 suflete) și erau afiliați parohiei de la Macău. În 1843 numărul lor crește la 26 suflete. La 19 martie 1847, după amenajarea unei capele într-o casă, preotul Ioan Crețu o sfințește și o dă cultului unit. Acum, mai mulți credincioși ortodocși vor trece la confesiunea unită, mulți motivând faptul că în biserica ortodoxă se slujea sfânta liturghie în limba sârbă nu în cea română. În martie 1847 se va declanșa o anchetă condusă de protopopul Ioan Raț al Aradului, însoțit de protopopul Teodor Popovici al Șiriei, un asesor și un notar consistorial⁷³³. Cu toate acestea, se ajunge ca în anul 1850, în Nădlac, să fie un număr de 481 credincioși de confesiunea unită, față de cei 2 909 ortodocși⁷³⁴.

⁷³² *Ibidem*, pp. 199-200.

⁷³³ Ampănunte bogate la: Gh. Ciuhandu, *Propaganda catolică-maghiară de la Macău în coasta Diecezei ortodoxe a Aradului (1815-1864). Cercetări istorice*, Arad, 1926, pp. 18-22.

⁷³⁴ Pavel Huszaric, *Schiță istorică a evoluției învățământului slovac din România* (Lucrare metodico-științifică pentru obținerea gradului I în învățământ, susținută în cadrul Facultății de

În părțile bihorene, o regiune puternic marcată de mișcările confesionale din perioada anilor 1847-1848 a fost cea a protopopiatului Beiuș. Cele mai puternice acțiuni s-au desfășurat în localitățile Vintere, parohie unită din 1784, cu un număr de 1 126 de enoriași, Dumbrăvița Mică, Drăgoteni, Feneriș, Pocola, dar și în Nojorid, Pișcolt, Girișul de Criș, însă de mai mică amploare⁷³⁵.

În urma unei anchete condusă de prim-pretorul Komloși Antal, desfășurată cu acceptul episcopului unit Vasile Erdelyi de Oradea (1843-1862), a vicarului ortodox din dieceza Aradului și a Consistoriului ortodox din Oradea. În urma cercetărilor desfășurate în localități, s-a ajuns la concluzia că părăsirea confesiunii unite de către credincioși și trecerea lor la confesiunea ortodoxă, a fost o procedură consecința procedurii greșite în legătură cu publicarea legilor din anul 1848. Locuitorii din Vintere au declarat că s-au prezentat în grup preotului unit pentru a-și manifesta dorința de a reveni la confesiunea ortodoxă. Au existat și cazuri când unii locuitori care nu au părăsit niciodată confesiunea ortodoxă, dar în evidențele întocmite figurau că au cerut să treacă din nou la ortodocși. Fiind întrebați locuitorii dacă știu ce deosebire este între religia unită și cea ortodoxă, nu s-a găsit nici unul să știe să răspundă, în general declarând că ei urmează confesiunea în proprietatea căruia va rămâne biserica⁷³⁶.

După revenirea la ortodoxie, parohiile Feneriș, Drăgoteni, Sânmartinul de Beiuș, Șoimuș și Petreasa⁷³⁷, toate din cadrul protopopiatului Meziadului, au rămas „fără păstor și fără mângâietor”: La 16 aprilie 1848, protopopul Pavel Novac al Meziadului, ruga pe episcopul Gherasim Raț să le „a le rânduie” câte un preot, pentru aceste parohii vacante, el personal cerând transferul în parohia Dragoteni „fiindcă acolo este casă bună parohială, că la Mezieș și așa n-am nimic, că păste un an va săvârși Roman teologia și atunci voi fi silit a-i preda Mizieșu, că acum plătesc 80 de florini chiria până an”⁷³⁸.

Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, sub îndrumarea prof. univ. dr. Nicolae Bocșan), 1995, f. 12.

⁷³⁵ Amănunte la: Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii-Mari scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Oradea, 1930, p. 113; I. Călușer, *op. cit.*, pp. 200-207.

⁷³⁶ *Ibidem*, pp. 101, 202.

⁷³⁷ Localitate contopită cu Șoimuș.

⁷³⁸ A. E. O. R. Arad, *doc. nr. 157/1848*, în *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 46, p. 74.

Revoluția de la 1848 a adus cu sine modificarea liniei tactice adoptată de cele două Biserici, ortodoxă și greco-catolică, în sensul renunțării la disputele confesionale promovate, care după părerea intelectualilor epocii au ținut națiunea română împărțită și au împiedicat progresul acesteia. Astfel, în această perioadă, dorința de unificare a celor două Biserici a devenit covârșitoare, fiind considerată ca una dintre căile prin care cele două Biserici se puteau elibera de sub influențele străine⁷³⁹.

⁷³⁹ Keith Hitkins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868* (Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor. Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu), Cluj-Napoca, 1987, p. 132.

Capitolul VIII

Revoluția de la 1848-1849 și pățimirile românilor

VIII. 1. Considerații privitoare la mișcările sociale

Mișcările revoluționare care planau în Europa în primăvara anului 1848, au fost resimțite și în Episcopia Aradului. Cea mai generală mișcare, care a luat proporții, din cauza întârzierii legiurii în privința desființării robotelor și a dijmelor, a fost refuzul țăranilor de a mai face robote domnilor de pământ. Mișcările acestea încep din părțile vestice ale Transilvaniei ce țineau atunci de Ungaria. La 27 martie 1848, un jurat raportează vicecomitelui comitatului Arad că printre țăranii din Vârșand, Aletea (Elek), s-a răspândit zvonul că legea despre încetarea serviciilor urbariale ar fi fost întărită de împărat, dar dregătorii comitatului nu vor să o comunice oamenilor. Judele nobiliar din Galșa, din același comitat, anunță că nici în domeniul Șiria nu robotesc oamenii, iar la Pâncota domnul de pământ nu pretinde de la țăranii servicii urbariale⁷⁴⁰.

La 30 martie, baronului Wesselényi Miklós i se semnala că țăranii aserviți de pe domeniul său de la Tileagd nu mai acceptau să îndeplinească slujbele iobăgești: Dintr-un raport al șpanului Episcopiei romano-catolice de la Oradea, rezultă că, a doua zi după ce li s-a vestit desființarea iobăgiei, adică din 5 aprilie, sătenii din comuna Borș n-au mai răspuns la porunca de a se deplasa cu boi și atelaje la arat pe alodiul din Zmolín, iar cei ce îndeplineau slujba iobăgească cu brațele la plivitul grâului din hotarul satului Mișca⁷⁴¹.

O renunțare la slujbele iobăgești au constatat membrii comitetului pentru păstrarea ordinii instituit prin revoluție în comitatul Arad, între 2-4

⁷⁴⁰ V. Cheresteșiu, *op. cit.* pp. 228-229.

⁷⁴¹ Liviu Botezan, *Participarea țăranimii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș la revoluție în primăvara anului 1848 pentru desființarea iobăgiei*, Cluj-Napoca, 2006, p. 202.

aprilie, în localități din sudul Bihorului, Apateu, Berechiu, Cermei, Iermata Neagră, Șepreus, Șomoșcheș, Talpoș, Vânători, Zerindul Mic și Zerindul Mare⁷⁴².

O amploare deosebită au luat mișcările țărănești în aprilie, în comitatul Zărand (din „Partium”). Kozma Dénés, locțiitorul de comite suprem al Zarandului, raportează, la 19 aprilie 1848, guvernatorului că în țărănime s-a răspândit zvonul că împăratul a poruncit ca țăranii să nu mai facă robotă, dar porunca a ajuns în mâinile nemeșilor și aceia au ascuns-o. Se mai spune că nemeșii s-ar ridica împotriva împăratului, deci țăranii să nu mai ajute pe domni. În mai multe comune, țăranii nu mai vor să știe de robote. Așa s-a întâmplat la Aciuța, Budești, Dumbrava, Pleșcuța, Gura Văii, Rostoci și Tălagiu⁷⁴³.

Afară de refuzul robotelor, o revendicare principală a țăranilor era de a se revizui ocupările de pășuni, păduri, ogoare de către domnii de pământ. În comitatul Bichiș (Békés), țăranii, încă din martie 1848 și-au reocupat pășunile de la mării proprietari. Au pătruns în arhivele din orașul Békés pentru a distruge acolo sentințele judecătorești cu privire la „separarea” pășunilor domnești de cele comunale. De asemenea, și în comitatul Bihor au fost mari mișcări ale țăranilor în lunile aprilie și mai pentru a-și redobândi pășunile răpite de mării proprietari. Din Bihor este înștiințat la 24 aprilie 1848 ministrul de interne că locuitorii comitatului, spunând că toți oamenii sunt egali în drepturi au început să nu mai respecte cârciumăritul și vând și ei băuturi⁷⁴⁴. În localitățile Camna, Minișel, Șilindia, Răpsigu de Jos, Răpsigu de Sus, jelerii curiali, refuzau să-și mai îndeplinească obligațiile de grădinari „potrivit contractelor încheiate”⁷⁴⁵.

În comitatul Arad au fost de asemenea tulburări din cauza revendicării țăranilor de a li se restitui pământurile luate pe nedrept. Astfel, în aprilie 1848, în numele locuitorilor localității Semlac, preotul Lazăr Adamovici arată în plângerea sa că țăranii nu recunosc separarea de pășunea făcută de groful Hadik Gusztáv fără știrea lor, luând proprietarul partea cea mai

⁷⁴² *Ibidem*, p. 199.

⁷⁴³ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 108, pp. 166-171; doc. 109, pp. 171-174; Pentru mișcările sociale din comitatul Zărand vezi și: Liviu Botezan, *Mișcările țărănești și desființarea iobăgiei în satele comitatului Zărand în primăvara anului 1848*, preludiv al evenimentelor din toamna anului 1918 care au facilitat Marea Unire, în „Ziridava”, XXIII, 2002, pp. 145-155.

⁷⁴⁴ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, pp. 234-235, 239.

⁷⁴⁵ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. IV, doc. 69, p. 161.

bună a pășunii. Ei protestează și împotriva ocupării pământului parohiei care număra 3 000 de credincioși. Despre cele întâmplate, preoții din Semlac îl înștiințează pe episcopul Gherasim Raț. Aceștia arată că în ziua de 25 aprilie, ieșind din biserică, au văzut „de departe ca la 2 000 de suflete, unde au fost nemți și unguri, iar mai mulți de-ai noștri români, cu prunci, cu muieri și cu fete (mergând) la câmp ca șanțul de la pășunul segregat ce îngrădit domnia de pământ să-l tragă jos și marhele⁷⁴⁶ să le sloboade pe el, unde se află acum multă sămănătură de grâu și de rapiță”. Preoții au reușit să-i întoarcă pe oameni. „De astă dată – scriau preoții – am făcut pace, ci numai într-acela chip ca de loc să meargă biraiile⁷⁴⁷ și vrei câțiva deputați la domnu vicejupan⁷⁴⁸ cu rugare de noi făcută, ca îndestul să li se facă”. Delegații s-au și prezentat la Comisia cercuală pentru menținerea ordinii din Pecica, sătenii însă erau hotărâți ca indiferent de hotărârea dregătorilor, pământul erau hotărâți să-l ia în stăpânire. La 9 mai 1848, administratorul domeniului din Semlac al grofului Hadik Gusztáv, raporta că locuitorii comunei „turbulente” au ocupat pășunea de lângă Mureș și o parte a pădurii⁷⁴⁹.

Noul guvern maghiar din Pesta, încă în 16 aprilie 1848, îl suspendă pe subprefectul județului Arad și, în 20 aprilie, numește ca prefect pe Ioan Bohuș. Tot atunci numește pe Petru Cernovici comisar regesc pentru județele Bacica și Arad. În 28 aprilie, P. Cernovici a trimis mai întâi trupe armate contra sârbilor, în vreme ce în Arad se silea prin toate mijloacele să păstreze liniștea. La ordinele lui, Consistoriul eparhial din Arad emite mai multe circulare în care îndeamnă poporul la liniște. Ca urmare a provocării viceșpanului Török Gábor, episcopul Gherasim Raț îndeamnă preoții să nu agite poporul, ci să-i sfătuiască la pace. Unii „preoți hăzăitori, vrând nemoteniile sau fiii săi la notariaturi, și alte slujbe pe sat a-i îndesa”, agitau credincioșii. Episcopul îi amenința cu pedepse pe cei care nu doreau să se conformeze. „Așa să puteți tocmai acum în vremile acestea critice a vă arăta lumii că știți și sunteți în stare a păstori turmele voastre și toată primejdia și răotatea”⁷⁵⁰.

⁷⁴⁶ Vitele.

⁷⁴⁷ Primarii.

⁷⁴⁸ Vicecomite.

⁷⁴⁹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 191, pp. 291-292; doc. 192, pp. 292-293; doc. 230, pp. 342-343; vol. III, doc. 245, pp. 393-394; doc. 264, pp. 419-420; vol. IV, doc. 268, pp. 505-506. Despre tulburările din localitățile Cermei, Șomoșcheș, Apateu, Berechiu, Talpoș, Vânători, Zerindu Mic, Mișca, Iermata Neagră, Zerind și Șepreuș, vezi: *Ibidem*, vol. II, doc. 142, pp. 213-214; vol. III, doc. 67, pp. 122-124; doc. 138, pp. 228-229.

Episcopul intuind răutatea ungarilor și ceea ce ar fi putut să se întâmple în cazul nesupunerii preoților față de autoritățile civile, căuta să prevină eventuale persecuții chiar fizice, asupra românilor. Atitudinea episcopului o considerăm nu ca o supunere față de ungurii, ci mai degrabă o măsură luată în favoarea românilor. Ba mai mult, la 13 aprilie 1848 a fost acuzat că printr-o circulară atribuia desființarea relațiilor urbariale exclusiv „maiestății sale cezaro-crăiești”, pe când organele comitatense pretindea că „ea se datorează sacrificiului nobilimii sau al domnilor de pământ. Abia după aceea a consimțit a o aproba maiestatea sa regele nostru milostiv”. Se considera că circulara episcopului dădea dovadă de reavoință și „în locul încrederii și simpatiei pe care o așteptam în urma desființării relațiilor urbariale, ea întărește din nou neîncrederea și lipsa de iubire a poporului față de domnia săi”. Circulara conținea afirmația că „maiestatea sa cezaro-regală v-a eliberat pe voi”, întărind credința țăranilor potrivit căreia împăratul le-a luat nemeșilor robota, zeciuiala și le-a smuls pământurile alodiale ce „le-au rămas pentru a le împărți lor (n. n. țăranilor)”⁷⁵¹.

În continuare însă, populația „nu nutrește nici stimă, nici încredere, nici supunere față de dregătorii comitatului”, reiese din raportul vicecomitelui din Zărand, din 6 iunie 1848, către ministrul de interne. Era o realitate care nu privea numai comitatul Zărand. Ura populației se îndrepta împotriva notarilor, juzilor nobiliari, birăilor din sate, în cele mai multe cazuri oameni ai stăpânirii⁷⁵².

În comuna Vărșand din comitatul Arad, locuitorii doreau schimbarea notarului comunal care, considerau ei, că i-a înșelat și s-a îmbogățit pe spatele lor. În tulburările din Vărșand, preotul Isăilă Popovici, în vârstă de 65 de ani, prezintă o listă de 15 locuitori din comună care au dat notarului diferite sume, între 10 și 170 de fiorini, pentru a-i scăpa de recrutare. Localitatea avea o populație majoritar românească, nu existau decât 40 de familii de unguri. Românii îi chemau și pe acești să li se alăture în acțiunea de înlăturare a notarului. Udvardy Károly raportează că oamenii l-au amenințat că îl vor alunga și vor pune în locul lui un tânăr de confesiunea lor. Judele nobiliar Mosotzy Ignác, îndată ce a primit raportul, în 23 aprilie 1848 a mers în comună pentru a cerceta cazul și pe cei vinovați. Judele cheamă

⁷⁵⁰ *Ibidem*, vol. II, doc. 285, pp. 419-420. Circulara din 17/29 aprilie 1848.

⁷⁵¹ *Ibidem*, vol. II, doc. 14, pp. 23-24.

⁷⁵² Pentru amănunte vezi și: L. Botezan, *op. cit.*, pp. 157-168.

înaintea sa oamenii în ziua de Paști, deși preotul îi rugase să amâne cercetarea. Unii dintre țărani chemați pentru anchetă, nu și-au scos pălăria înaintea judeului care, nemulțumit de comportamentul țăranilor, le-a aruncat jos pălăriile și i-a palmuit. Furia oamenilor a fost pe măsură obligându-l pe jude să fugă. Peste câteva zile a venit un alt jude în sat, însoțit de armată. După patru zile de cercetării (27-30 aprilie), nu s-a putut afla numele „instigatorilor”, fiind arestați șase țărani (Isailă Lila, Gheorghe Pop, Ion Hortovan, Ilie Bile, Isaia Mesaroș, Sandu Muscan) și trimiși sub escortă în temnița comitatului⁷⁵³. La fel și în localitatea Socodor, populația a început a se agita, ea refuzând să mai presteze slujba iobăgească în ciuda evoluției favorabile a relațiilor urbariale, „a chemării la răbdare, și a muncii de luminare efectuată pe diverse căi de către preoți”⁷⁵⁴. La 29 aprilie 1848, vicecomitele comitatului Arad raportează despre mișcările țăranilor de la Pecica Veche, Semiclac, Șimand, Macea, Curtici, Șomoșcheș, Comlăuș, Bontăști și Glogovăț⁷⁵⁵.

În comuna Minișul de Sus, tot din comitatul Arad, locuitorii neavând încredere în vechiul primar, i-au luat pecetea satului și i-au dat-o noului primar ales de ei. În Pecica Română locuitorii au ales un nou birău, în persoana lui Anastas Petrovici, probabil un comerciant aromân apreciat de consăteni. În ziua de 21 aprilie 1848, locuitorii din Macea au alungat pe notarul comunal punând în locul lui pe un român. De teama ca nu cumva exemplul acestor localități să fie urmat și de altele, la 26 aprilie 1848, comitatul Arad publică o hotărâre prin care se prevedea ca notarii și birăii să nu mai fie înlocuiți decât numai cu consimțământul domnului de pământ, „în funcție de vinovăția stabilită sau de alte necesități, care pretindeau înlăturarea lor înaintea expirării contractului de angajare”⁷⁵⁶.

În aprilie 1848, din „sesia centralei deputății vărmeghești”, pentru a opri alungarea notarilor comunali, este trimisă circulara nr. 43 în care se prevedea că atât notarii cât și „biraiile” nu puteau fi înlăturați din slujbe

⁷⁵³ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. Seria C. Transilvania*, vol. II, doc. 177, pp. 263-264; doc. 178, pp. 264-266; doc. 270, pp. 396-401. Pentru felul cum a decurs ancheta la Vârșand vezi: *Ibidem*, vol. III, doc. 12, pp. 17-40.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, vol. I, doc. 88, pp. 141-142; vol. III, doc. 175, pp. 283-284.

⁷⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, doc. 143, pp. 214-215; doc. 235, pp. 347-348; doc. 291, pp. 431-432; vol. III, doc. 84, pp. 148-153; doc. 85, pp. 153-156; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, pp. 239, 238, 243, 248, 249, 379-380.

⁷⁵⁶ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. Seria C. Transilvania*, vol. II, doc. 209, pp. 314-315; doc. 228, pp. 339-341; doc. 229, pp. 341-342; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, pp. 240, 241.

fără motive bine întemeiate. Preoții erau îndemnați ca în bisericii, cu prilejul serviciilor divine, să explice circulara credincioșilor cerându-le să se conformeze ei. Protopopul Teodor Popovici al Șiriei, cerea tuturor preoților să primească conținutul documentului „cu cea mai curată înțelegere a lumina și învăța cu tot deadinsul să vă sânguiți”⁷⁵⁷.

Mișcările țărănești din părțile vestice ale Transilvaniei au fost înăbușite cu forța. În mai multe comitate (Arad, Caraș, Zărand) se publică legea stării de asediu (statariul), înființându-se încă de la sfârșitul lunii aprilie, tribunale statariale. Sute de țărani fiind arestați, judecați și aruncați în temnițele comitatelor⁷⁵⁸.

Existau și alte motive pentru care românii nu luau în considerare propunerile de supunere. Felul în care Guvernul de la Budapesta „nu a socotit să procedeze la soluțiile concrete cerute de fruntașii români. Rigiditatea cu care a tratat pretențiile românilor transilvăneni, se menține și față de voința de colaborare sinceră exprimată de români”⁷⁵⁹. În astfel de împrejurări nu e de mirare că între cele două națiuni raporturile s-au răcit încă în cursul revoluției.

Alegerile din vara anului 1848 vor contribui și ele la adâncirea contradicțiilor dintre români și guvernul maghiar. În 5 mai 1848 a fost instituită o comisie pentru efectuarea alegerilor de deputați pentru Parlamentul de la Pesta. În circulara din 24 mai/5 iunie, episcopul Gherasim Raț dă lămuriri preoților în legătură cu procesul desfășurării alegerilor⁷⁶⁰. Acestea au pricinuit multă suferință românilor, în unele locuri înregistrându-se chiar vărsări de sânge. Guvernul maghiar va folosi toate mijloacele spre a-i împiedica pe români să se înscrie în listele electorale.

Profesorul dr. Atanasie Șandor de la Preparandia din Arad, relatează că „maghiarii toate mijloacele întrebuițau spre a alege unguri, batăr de erau și mai puțini, altora, de alte națiuni puneau cele mai grozave piedici; [...] În multe locuri, ungurii și acea înșelăciune au întrebuițat sperind pe români cu aceea că conscrierile de calificațiuni spre alegerea deputaților ar fi de aceea, ca cei conscriși să meargă ostași sau să plătească contribuțiune îndoită, întreită. Așa mulți săteni români crezând ungurilor

⁷⁵⁷ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc. 260, pp. 382-383.

⁷⁵⁸ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 288.

⁷⁵⁹ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor în anii 1848-1849*, vol. V, Cluj, 1947, p. 335.

⁷⁶⁰ Pentru conținutul Circularii din 24 mai/5 iunie vezi *Anexele* din prezenta lucrare.

nici nu s-au dus la alegerea deputaților”. La Pecica, „ungurii mai puțini la număr, ca să eludeze pe români, votizau și de două și de trei ori câte unu; însă au adus furci de fier români, totuși, deși nici robotele nu era liber să le țină la sine, se începeară după maghiari și nu smintea mult de nu-i îmbulzeau pe toți în Mureș, să nu fi venit ulanii, prin a căror ajutor împrăștiindu-se români, iar ungurii pe lângă români rămași la votizare își ajunseră scopul”. La Radna, „pe lângă câte toate înfricări, ungurii se retraseră”⁷⁶¹ și în acest fel a reușit să fie ales Teodor Șerb, care va fi singurul deputat român din comitatul Arad⁷⁶².

În comitatul Bihor, în circumscripțiile Marghita și Aleșd, deputații maghiari au ieșit numai după incidente care s-au soldat cu morți și răniți. Chiar cunoscutul Ioan Dragoș a reușit să fie ales la Beiuș numai după al doilea tur de scrutin⁷⁶³.

În vara anului 1848 au loc o serie de recrutări pentru armata revoluționară maghiară. „Așa pre români din comitatul Aradului, dar mai vârtos pe cei din comitatul Bihariei și pentru că nu voiau să fie înscriși îi chinuiau și-i închideau”⁷⁶⁴. La Chișineu-Criș, Nădab și Șimand, în 9 septembrie 1848, locuitorii s-au opus pe față încorporării lor în armată. În unele localități, ca de pildă la Arad, în gardă au intrat și români, de exemplu preotul Eutimie Novac din Micălaca⁷⁶⁵.

La 13 iunie 1848, protopopul Nicolae Adamovici al Hălmagiului, scria episcopului Gherasim Raț, că în Hălmagiu s-a format „o trupă din numita gardă la care dintre preoți intrară: Morgovan Petru paroh neunit și Ioan Moga paroh unit”, amândoi din Hălmagiu. Era „provocat” și protopopul să se înscrie în gardă, însă acesta mai precaut, „în toate pasurile noastre avem de povățuitoriu pe arhiereul locului”, cerând de la episcopul Gherasim îndrumări în acest sens⁷⁶⁶. Nu cunoaștem răspunsul episcopului însă

⁷⁶¹ Atanasie Șandor, *Studiu asupra evenimentelor de peste munți din anii 1848-49, cu nararea celor întâmplate în părțile Aradului*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania” (Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu), Cluj-Napoca, 1988, pp. 82-83.

⁷⁶² I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 116.

⁷⁶³ Vezi At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 82-83.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, pp. 87-89.

⁷⁶⁵ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 257.

⁷⁶⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. 356/1848, f. 3-3v.

presupunem că acesta i-a răspuns ca să nu se implice în acest sens, mai ales că aceștia trebuiau și înarmați, împrejurare nepotrivită cu statutul de preot. În ținutul Zarandului, populația românească a opus o dârză rezistență împotriva recrutărilor ordonate de guvern.

În octombrie au loc alte mișcări împotriva înrolărilor în armată mai ales pe valea Crișului Alb. Menționăm mișcările din satele Zeldiș (Iacobini), Mustești, Iosășel, Cocioba și Dezna. Pe valea Mureșului, o mare mișcare populară are loc spre est de Radna, care duce la atacarea castelului de la Conop și apoi la extinderea răscoalei spre Bârzava și spre Petriș, la 23 octombrie fiind atacat castelul de la Petriș. Drept urmare, la Lipova, va sosi o companie înarmată, incidentul soldându-se cu moartea a 4 localnici. Menționăm că și în Podgorie, au loc mișcări ale locuitorilor nemulțimiți în satele Covăsânt, Cuvin, Gașa, Mâsca și Măderat, împotriva lor fiind trimisă armata care folosește armele⁷⁶⁷.

Se înregistrează și tendințe de condamnare a țăranilor care se opuneau recrutărilor în armata revoluționarilor unguri. O astfel de atitudine se semnalează la preoții Ioan Sas și Vasile Ungurean din Cherechi (Caporal Alexa), care au îndrumat sătenii să nu se împotrivescă recrutările militare, pentru care scop, la 11 septembrie 1848, venise în comună o comisie județeană. Săteni nu se lasă însă convinși de îndemnurile preoților și zădărnicesc planurile comisiei județene, obligând, prin amenințări, pe preoți să nu pună la dispoziția comisiei registrele de stare civilă. Făcând uz de forța armată, comisia reușește totuși să-și îndeplinească a doua zi misiunea, dispunând totodată arestarea unui număr de 15 locuitori, duși la 13 septembrie la Tribunalul din Arad. Din interogatoriul ce s-a luat locuitorului Mitru Lupaș rezultă că cei arestați erau acuzați, în afară de opunerea la facerea conscrierii militare, și de faptul că au aderat la mișcarea românească, dând semnalul prin tragerea clopotelor și ascuțitul coaselor. La o săptămână după încarcerarea lor, la intervenția lui Ilie Șerb, primarul comunei, împreună cu jurații Nicolae Șandor, Teodor Brad și Macarie Mariș, se cere punerea lor în libertate, pe motiv ca aceștia să poată lua parte la culesul porumbului. Rezultatul cereri este că, în afară de Laza Mihai, ceilalți arestați au fost puși în libertate provizorie⁷⁶⁸.

⁷⁶⁷ Alexandru Roz, Eugen Gluck, *Revoluția românească din 1848-1849 în părțile Aradului*, în vol. „Aradul – permanență în istoria patriei”, Arad, 1978, p. 256.

⁷⁶⁸ Octavian Lupaș, *Starea de spirit a populației românești din părțile arădene în 1848*, în „Hotarul”, anul III, nr. 7-8, iulie-august, 1936, p. 117.

Dacă preoții din Cherechi erau în conflict cu păstorii lor, în 1848, numeroși preoți și protopopi se aflau în fruntea opozanților. Într-o adresă, din 23 iunie 1848, a învățătorului Kelemen Laszlo din Ghioroc, în calitate sa de comandant al gărzii naționale ungurești, către subprefectul județului Arad, se menționează că preoții din comunele Cuvin, Miniș, Păuliș și Sâmbăteni, se fac vinovați pentru pornirile agresive ale locuitorilor împotriva recrutărilor pentru garda națională⁷⁶⁹.

Opoziția românilor a determinat represiuni sângeroase, românii suferind grele pătămiri, pierderi de bunuri și vieți omenești. Pe lângă cele amintite, românii au avut de suferit și pentru faptul că „or fost credincioși cătră Casa Austriacă și cătră Maestatea Sa Împăratul”⁷⁷⁰.

O mărturie contemporană despre starea de fapt de pe valea Crișului Alb o datorăm învățătorului Iosif Țucra din Bârsa⁷⁷¹:

„În finea primăverii s-a început revoluție, mai întâi cu sârbii în Banat, apoi mai despre aceea cu Horveții, spre toamnă se răsculară și moții în Ardeal sub conducătoarele lor, Iancu. [...]. Octombrie 9 se răsculară și podgoreni, șirienii și toate satele până la Radna și către noi până la Târnova însă aceștia curând fuseră asediați prin gardiști, la Șiria mai pușcară, mai spânzurată și așa se așezară. Octombrie 17 au trecut pe aici pe la noi în sus către Ardeal ca la 4-600 gardiști și la Iosași în 19 au spânzurat preoții și biraie de prin vecinătatea Iosașului, apoi de la Iosași merșeră mai departe spre Hălmagiu, însă moții se retraseră înapoi în posesiunile lor și de astă dată nu se face nici un atac. Octombrie 21 începură a lua grosu la cătane fie cum, numai să fie omu. [...]. În toamna anului acestuia s-a închis cetatea Aradului și cu ostașii împărătești câți au fost întrânsa au început a bombarda orașul. [...]. Decembrie 7. Iar merșeră gardiștii spre Ardeal unde au avut mari atacuri cu moții. Au jefuit și aprins și unii și alții și de acolo puțini s-au întors înapoi, acolo și-au risipit oasele lângă Iadu. Au trecut șiruri cu sutele până la finea anului și înapoi abea venea unu câte unu în cărje ca vai de ei. [...]. Anul 1849. [...]. Altele: Ianuarie pe la 14 se auzea bubuitul tunurilor la Arad, când din cetate se bombarda orașul și dinafară se bombarda cetatea. [...]. Satul nostru până acum de când a început revoluțiu a dat 28 de feciori cătane. Februarie 14, 15

⁷⁶⁹ *Ibidem*, pp. 117-118.

⁷⁷⁰ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 3.

⁷⁷¹ *Merturia timpului. Întâmplările din lumea largă în cătu am pututu vedea și audi, precum și despre ai miei cei mai dinainte, și cei de fația până la finea anului 1874 culese și prescurtate în Bersa prin învățătorulu Iosifu Țucra*, f. 22-23 (o copie xerox se află în posesia noastră).

și 16 se auzea grozav dând cu tunurile la Arad. [...]. În Dieta la Debrețin, fiindcă acolo se ține acum fiindcă la Pesta erau oștirile împărătești, și hotărâ republica și împăratul prin aceea fuse detronat și de la 15 aprilie nici în biserică nu se mai pomenea, ci în loc se zicea „ocârmuitorii țării”. Miercuri după Rusalii, respectiv 25 mai, de la ocârmuitorii țării s-a dat poruncă pentru a se ține post și sărbătoare cu rugăciuni, pentru învingerea inamicilor, și s-a și ținut, cu mare solemnitate pretutindeni, la noi ca și la cei de alte confesiuni încă mai vârtos. Mai 17 și 29, iar mai duseră de la noi cătane și mai luară 5 feciori.. [...]. Iunie 18 s-a deschis cetatea la Arad. Cei din cetate s-au transportat cu omenie până la marginile țării și așa se așezară întrânsa ungerii lui Koșut și băgară întrânsa tot felul de bucate și clisă. [...]. Iulie 31, a ajuns oaste muscălească în comitatul Aradului, apoi la 1 și 2 august la Seleuș, Pâncota și Șiria. Au depus ungerii armele și de la Șiria, Kossuth cu ai săi au fugit și sânt duși și astăzi. Încă când legam ovăsul pe la 16 iulie, se auzeau tunurile bubuind la Timișoara, acolo încă a fost nu puțină vărsare de sânge, apoi după ce veni oastea împărătească și de altă parte muscalii, ungerii care din afară bombardau cetatea, o luară în sus spre Ardeal, însă acolo n-au putut străbate de moți și așa trecând Mureșul pe la Vașcău și Chisindia și buiau încoace pe la noi și sosiră tocmai vineri seara, adică 5 august. Mai întâi călăreții, apoi pe sîmbătă și duminică a trecut peste noi și pedestrime, care mult au robăluit (furat) și au dus tot ce le eșise în cale și pe când au ajuns la Ineu fuseră siliți a depune armele și cele jefuite în multe mâini au apucat și n-au avut nici o hază de ele, parte au picatla muscali, parte în mâini private, puține au apucat păgubașii de pe la noi și își întorcea înapoi”.

Dintr-o relatare a preotului Ioan Hălmăgean din Holtmizeș (Pescari) reținem o informație semnificativă pentru sentimentele de unitate națională care s-au manifestat în timpul revoluției. El menționează că locuitorii satelor de pe valea Crișului Alb au fost jefuiți și loviți din cauză că și-au manifestat solidaritatea cu frații lor din Transilvania. Pentru acest motiv „am fost robiți, în temniță închiși și vitele de la noi cu putere armată le-au luat”⁷⁷².

Multe biserici au fost jefuite de obiectele liturgice, iar altora le-au fost confiscate „cu sila clopotele bisericești”⁷⁷³. La 31 decembrie 1851,

⁷⁷² A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850.

⁷⁷³ „Copie 496. D. Administratorul Diecesei Aradului. Preaîncuvințatului Domn Ioan Raț, Preotopresviterul Aradului. Urmarea scrisorii Măriei Sale Supremului comite districtual dată 2 mai a. c. sub Nr. 5085 Preaîncuvințatei D. Tale am a încredința ca prin circulara acestei rânduieli în protopresviteratul sub pre toate acele comunități de la care sub timpul revoluției prin ocârmuirea sau comisarii resculaților sau luat cu sila clopotele bisericești, să ne faci

Ministerul Finanțelor, aducea la cunoștința Consistoriului diecezan arădean, că în august 1849 a confiscat în Arad, mai multe lăzi de la „rebeli, de astădată aflătoare la Oficiul Suprem Erarial din Viena”, în care s-au găsit lucruri furate, „constând din ornamente bisericești, care după cum că se poate crede au fost răpite și care ca proprietatea respectivelor biserici sânt de a se întoarce îndărăpt”. Din inventarul anexat adresei Ministerului finanțelor reiese că au fost furate obiecte și acoperăminte liturgice, mai multe cruci, între care „o cruce episcopescă cu 7 petri”, „o cruce mică cu șase diamante”, „o cruce mică de aur fără petri”; „părți de moaște îmbrăcate în argint” și alte obiecte existente în biserici⁷⁷⁴.

Despre starea de spirit din părțile bihorene, avem mai multe însemnări manuscrise. Pe filele unui *Apostol* (Blaj, 1802), se află următoarea însemnare manuscrisă:

„În anul 1848 s-au ridicat Kossut⁷⁷⁵ cu rediboiu⁷⁷⁶ asupra împărății, rezboi [în care] mulți români au ucisu calvini[i] în Ardeal, pentru că au ținut cu împăratul. De tot s-ar fi strâns românii din Ardeal de n-ar fi venit muscalul de ajutor, numai preoți au spânzurat maghiari[i] ca 300, iarăși nesocotiți de mulțime de mireni, și așa groaznică bătaie au fiosat cât Ferdinand⁷⁷⁷ au fostu silitu a-și lăsa împărăția și s-au pus Franț⁷⁷⁸ de împăratu, în anul 1848⁷⁷⁹ .

O altă însemnarea manuscrisă este cea din 12 octombrie 1849 a preotului Ioan Damșea din Căpâlna (protopopiatul Oradea), făcută pe filele unui *Penticostar* tipărit la Sibiu în anul 1841⁷⁸⁰. Iată textul însemnării:

băgătoare de seamă la publicarea cezaro-regești loctiitoriu țărane, care tot la săptămâna se va împărtași pe calea nevoilor și în care se vor înșira cele ce au de a face. Așa feliu de comunități pentru dobândirea napoi a colopotelor sale. În Arad în 28 Aprilie 1851. Patrchie Popescu administrator”. Cf. A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 114v.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, reg. 5 (1832-1852), f. 156156-157.

⁷⁷⁵ Kossuth Lajos, revoluționar maghiar.

⁷⁷⁶ Războiu

⁷⁷⁷ Ferdinand V, împărat al Austriei (1830-1848).

⁷⁷⁸ Francisc Iosif, împărat al Austriei (1848-1916).

⁷⁷⁹ Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, nr. 919, p. 343.

⁷⁸⁰ Exemplarul fusese cumpărat în 1848 de către cinci săteni și donat bisericii din Căpâlna, după cum rezultă din însemnarea de pe verso-ul foii de gardă a tipăriturii: „Această carte s-au cumpărat de cinci oameni cu 25 valto forint, fieștecare au pus într-însa 5 vf. Precum: Flore Biro 5, Flore Iogucza, Flore Micula, Popa Gyurca, curator Agud Mitru. Și-au dat de pomenire pe

„Câteva întâmplări. Pe cum în anul 1847-lea în luna iunie în 27-lea să auzea că vin lăcuste (sáskák), în luna iulie să întâmplă cât în Ohodiș⁷⁸¹, în Hidoștele⁷⁸², în Vintiri⁷⁸³ și în k. Dumbrăvița⁷⁸⁴ trasă clopotele într-o ureche și eșiră cu toții cu prapore și cu preoți și mergeau cătră Copăceni că ziceau că acolo-s pe deal șastele⁷⁸⁵. Vidicul de la M. Ceica și de la Popmezău⁷⁸⁶ iar veniră dincoale așa și umblau pe dealurile de Copăceni și de Vărășani ca bolunzi⁷⁸⁷ și nu fu nimic. Iar în 1848 în martie veni slobozânia, atunci ceale mai multe vești să auzea destul că în luna iulie măsără popori în Bănat să oprească pe Ielașici, ghegeneral care venea pe noi cu sârbeani și cu șlavoni, și-l și opriră și-l și încarcetiră⁷⁸⁸, dară în luna august în 30-lea și 31 trasă clopotele la bis(erică) într-o ureche cât peste 1 ceas nu mai rămasă nici care nici om altul, toți fugiră acasă, ba marhăle încă le mânăra în Plopi și fu o spaimă și să arădicară satele cu coasă îndreptate, cu furci de feru că zicea că numai vinu pe acolo și pe acolo și n-au fost nimic și iar să mai alinară. Când fu de cu iarnă mulți polgari⁷⁸⁹ ungurești măsără șa străjuire la granița de cătră Ardealu p(e) c(um) la Criștori⁷⁹⁰, la Gurani, la Petroasă și cu sutele fusără toată iarna acolo că venea Iancu pe ei; iar de cătră Huedin alți polgari că dinacolo vinea Orban, și țara tot în frică era; ghegeneralii acei vestiți ungurești Bem⁷⁹¹ și cu Gorgei⁷⁹² luoară Huedinu, Cluju, Sibiu și alte orașe în Ardealu, dară dintră Munții Abrudului nu putură scoate pe Iancu Alexandru, ce multe cătane de a țării ungurești periră acolo și la Sibiu, fu mare bătaie și să tot auzea că vine muscalu; când fu în 23-lea iunie la târgu cel mare de secere câte cară erau du pă sate toate le prinsă în Orade cătanele lui Koș⁷⁹³ și le încarcară în băgajii, puște, aghiao și fujiră la Arad, că muscalu era la Dobrițan; când fu pe la 10-lea ceasuri fujeau orășenii, pilari,

sama S. Biserici de Kapolna, ca a bisericii să fie, despre care mărturisesc, în luna iulie, în 20-lea 849. Ioan Damșea m. p. paroh”, la Nicolae Edroiu, Iosif Vaida, *Însemnarea preotului Ioan Damșea Căpâlna (Bihor) referitoare la revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, în „M. A.”, anul XX, 1975, nr. 6-8, p. 547.

⁷⁸¹ Localitatea Hodiș din județul Bihor.

⁷⁸² Localitatea Hidiș din județul Bihor.

⁷⁸³ Localitatea Vintere din județul Bihor.

⁷⁸⁴ Localitatea Dumbrăvița din județul Bihor.

⁷⁸⁵ Lăcustele.

⁷⁸⁶ Localitatea Pomezău din județul Bihor.

⁷⁸⁷ Nebuni.

⁷⁸⁸ Respinseră.

⁷⁸⁹ Cetățeni civili.

⁷⁹⁰ Localitatea Crișcior din județul Bihor.

⁷⁹¹ Este vorba de generalul Bem Iosif.

⁷⁹² Este vorba de generalul Görgey Arthur.

⁷⁹³ Este vorba de Kossuth Lajos.

*neguțători, chipeți*⁷⁹⁴ și-și năpustea acolo iosag că zicea că acum întră muscalu în Orade și fu o spaimă și o vaită cari încătro fugind. Eu n-am fujit, ce am umblat încoace și încolo prin târg până după amiazăzi. Și atunci iar nu veniră musc(al)ii, ce s-au tras napoe de la Dobroțân. Iar când fu după aceea în 20-lea iulie și veniră muscalii la Orade, la Arad, la Salonta, ba umplură mai pe toate stațiile, ba Ardealii era plin de ei, cât numai la Vinteri venisă 2 000 tot călăreți cât pe la noi încă au ajuns dintră ei, și pică pe noi sute de pite, fân, ovăz, lemne, palincă, bagoi⁷⁹⁵, tot mult să dăm cât la Tinca, cât la Salonta, la Orade, la Holod, tot des să poftea să ducem. Iar după aceea, când fu în luna agust, să porunci să să strângă bancutele lui Koș la Orade, acolo le ardea în foc. Și numai din Căpâlna să strânsă unsprăzece sute în argint, fără câți nu s-au dat. Iar când fu după aceea veni o poruncă aspră de la Comisarul Crăesc, ca fieștecine armele ce va avea, pușcă, sabie, piștole, lănci înlontru să le dea la fiușolgabiro⁷⁹⁶ locului și care nu va da va pica sub judecată cătănească, ba așa era porunca cât nici tunet de pușcă să nu să auză. Scrie-am în Căpâlna în 12-lea oct(ombrie) 849. Ioan Damșea Paroh.⁷⁹⁷

Cu câteva zile înaintea capitulării de la Șiria (13 august 1849)⁷⁹⁸, episcopul Gherasim Raț, la 9/21 august 1849, trimite o circulară prin care cerea „ca de aici înainte preoții din dieceza aceasta în slujbele dumnezeiești pre Domnitorul împărat crai al nostru Francisc Iosif întâi să-l pomenească și pentru fericita și îndelungata stăpânire a lui și a casei austriece să facă”⁷⁹⁹.

⁷⁹⁴ Pantofari.

⁷⁹⁵ Tutun.

⁷⁹⁶ Solgăbirău, funcționar al fostei administrații ungare, corespunzător pretorului sau primpretorului de mai târziu.

⁷⁹⁷ N. Edroiu, I. Vaida, *op. cit.*, pp. 547-548. Cu unele deosebiri de lecțiune, însemnarea este redată și de Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 945, pp. 350-351.

⁷⁹⁸ „La anul 1848 s-au început revoluția și la anul 1849 au venit ungurii [...]. Numai la nord de Murăș nu au putut bate pentru că armata românească au stat cu cea mai mare vitejie [...]. În anul 1849 au venit moscalii și i-au bătut pe unguri și le-au luat armele și i-au dus robi în țara lor. Popovici, dascăl”. (*Cazanii*, București, 1742), la Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 935, pp. 347-348. (*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652), la Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 936, p. 348.

⁷⁹⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 1/1849, f. 2-2v. În *Procolul circularilor* (reg. 5/1832-1852), de la Parohia Arad-Micălaca Veche, consultat de noi, doar ultimul alineat se mai păstrează, celelalte au fost tăiate din registru (f. 85). Vezi și Ambrus Miskolczy, Ion Octavian Rudeanu, *Martor al trecutului: protocolul bisericesc al parohiei ortodoxe române din Apateu*, în „Timpuri. Revistă de cultură”, Giula, 1988, p. 42. În *Procolul circularilor* (reg. 5/1832-1852), de la Parohia Arad-Micălaca Veche, consultat de noi, doar ultimul alineat se mai păstrează, celelalte au fost tăiate din registru (f. 85).

La 12 august, la Aradul Nou, orășenii, între care și episcopul Gherasim, întâmpinau armata biruitoare asutriacă, iar generalul Haynau, în 21 august, își mută reședința la Arad.

Guvernul ungar până în ziua ultimă a existenței sale prin partea Aradului, la Șiria, nu prididea cu imprimarea și schimbarea forțată a banilor, a bancnotelor „koșutiene” lipsite de orice valoare. În ziua capitulării armatei ungare la Șiria, însuși „ministrul finanței Dufszék încă fiind, au răsfirat bancnotele ungurești proaspete, de dimineață tipărite, pe uliță, iar multor șirieni le-au înșchimbant bancnotele ungurești pe argint ce aveau, mai vârtos cu cei 6 cr., iar honvezii desperați, flămânzi, așteptau pe ruți, infanteriști și cavaleriști, care, între cântece bisericesti orientale, veneau către Sântana, predând și respectiv depunând honvezii armele sale înaintea rușilor, nu însă și sub Șiria, și cale de 1 1 ore, peste orașul Pâncota, aproape de satul românesc Seleuș, după aceea toți honvezii gregneri, cu mulți ofițeri dinpreună, au luat-o care încotro, fără pașuale, fără bani, fără nutrement, nu mai mult cu acel curaj și aroganță de mai nainte, ci ca vai de ei, mâncând cucuruzul nefript, nefiert, din holdele satelor pe unde treceau, cerșind pâine de pe la oameni în sate unde ajungeau și, dacă oamenii nu băgau de seamă, le și cam furau. Acesta au fost sfârșitul armatei lui Görgey”⁸⁰⁰.

La 29 august 1849, „fură arși banii lui Kossuth, circa un milion cincizeci și patru de mii de florini. Cu acest ultim act revoluția în Ungaria este înăbușită. Un regim crunt și inflexibil absolutism este inaugurat pentru un deceniu și mai bine de ani, ca o reacție împotriva mișcărilor popoarelor pentru libertate”⁸⁰¹.

De felul cum au perceput preoții români înfrângerea revoluției maghiare avem la dispoziție unele însemnări manuscrise făcute pe filele cărților de cult. În august 1849, un preot din Bihor, pe filele unui exemplar din *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652) făcea următoarea însemnare:

„Această sf[â]ntă carte, anume Pravilă, au fost la mine spre cetire în anul stăpânirii lui Koșut, când au căpătat și preoții neuniți angafie de la stăpânitoriul unguresc, ad[ecă] de la Koșut Lajos. Însă ca să știe cel ce va ceti aceasta că stăpânirea ungurilor n-au ținut numai un an și jumătate, adică s-au început în anul 1848, în luna lui martie, și s-au sfârșit în anul 1849, în luna lui avgust; atunci

⁸⁰⁰ At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, p. 129.

⁸⁰¹ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului*, p. 39.

venind muscali foarte mulți în Țara Ungurească, Koșut să spune că ar fi fugit într-altă țară și ar fi dus și coro[a]na S[fântului] Ștefan cu sine și foarte mult aur și argint și tot felul de scumpeturi; venind muscali[i] în țară, iată că perdură ungerii a lor stăpânire și urmă de stăpânitoriu împăratul și craiul Francisc Iosif I, nepotul fostului împărat Ferdinand, carele ni [s]-au publicat de crai în luna lui avgust în 16 zile 1849. Aceste toate s-au scris de un smerit între preoți, în luna lui avgust, în anul 1849. I. A.”⁸⁰²

În legătură cu sfârșitul evenimentelor revoluționare din Bihor trebuie amintit ordinul generalului feld-mareșal prinț de Varschon din 4/23 august 1849, dat în Oradea prin care se anunța cucerirea cetății Aradului de către trupele țariste. Prin circulară se ordona ca toți colaboratorii și oștenii lui Avram Iancu să fie dezarmați și predați trupelor austriece sau rusești⁸⁰³.

La 1 septembrie 1849, Petru Ioja, comitele Bihorului, a publicat, pe foi volante, în limba română și maghiară, o înștiințare prin care se făceau cunoscute hotărârile împăratului privind desființarea urbariilor și dreptul de folosire al limbii române în administrația comitatului. Tot Petru Ioja a mai publicat o circulară similară la 22 septembrie 1849, privitoare la predarea armelor de către revoluționari⁸⁰⁴.

Românii din cuprinsul Episcopiei Aradului, în perioada anilor 1848-1849, au avut multe de suferit, pierderi de bunuri și vieți omenești. Represalii au avut loc până în ultimele zile ale revoluției maghiare, înainte de capitularea de la Șiria.

La sfârșitul anului 1849, probabil la cererea episcopului Gherasim Raț sau a Consistoriului eparhial, protopopul Arsenie Adamovici al Hălmagiului, la 25 decembrie 1849, trimitea deja o primă situație a celor care au avut de pățimit din partea revoluționarilor unguri⁸⁰⁵. În ședința consistorială din 29 decembrie 1849 s-au dat dispoziții ca în fiecare biserică să se slujească un parastas pentru preoții și enoriașii răposați în timpul revoluției⁸⁰⁶.

⁸⁰² Fl. Dudaș, *op. cit.*, nr. 936, p. 348.

⁸⁰³ M. Mălinaș, *op. cit.*, p. 207.

⁸⁰⁴ *Ibidem*. Vezi Nicolae Firu, *Două circulare din anul 1849*, în „Gazeta de Vest”, Oradea, nr. 1084, 28 ianuarie 1940, p. 5.

⁸⁰⁵ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 3.

⁸⁰⁶ *Ibidem*, doc. Ședința consistorială a 6-a din 29 decembrie 1849, nr. 61, f. 103v.

Date mai bogate despre aceste pătămiri s-au păstrat prin grija arhimandritului Patrachie Popescu, administratorul Episcopiei Aradului din perioada 1850-1853. Om de o înaltă cultură, fost profesor la Institutul Teologic din Arad, a dovedit un admirabil simț al posterității, străduindu-se să adune, prin mijlocirea protopopilor și preoților din cuprinsul eparhiei, toate datele ce se puteau culege cu privire la cei ce au pătimit în cursul acestor evenimente⁸⁰⁷.

VIII. 2. Pătămiri ale românilor din protopopiatele arădene

VIII. 2. 1. Protopopiatul Arad

În protopopiatul Aradului⁸⁰⁸, avocatul Ioan Claici (45 ani) și învățătorul Gheorghe Rădac (50 ani) din Arad, „închisoare au pătimit 11 săptămâni”. Negustorul Alexie Petrovici (64 ani), pentru că „din porunca Generalului sau dus din cetate și au cumpărat bucate și altele pe sama cetății au fost prins de unguri, și robit și jefuit de toate ce au fost cu el, din care nenorocire și moare”. Pentru aceleași motive, la fel au pătimit și negustorii Ognari Costa (42 ani) și Dimitrie Popovici (27 ani) din Arad.

⁸⁰⁷ În 14/26 decembrie 1850, el a trimis următoarea circulară: „314. Preaînucuiințatului Domn Ioan Raț Protopresbiterul Aradului. Lipsă fiind în chip de document pentru viitorime a se păstra în Arhivul diecezan toate daturile câte s-ar pute culege despre suferințele, patimile și jertfele care pe poporul român de relegea răsăriteană, cu fatalitățile tulburărilor din anii 1848 și 1849 l-au ajuns, pre Prea Binecuvântat Domnia Ta a te provoca și respective ați încredința ca cu ajutoriul submanuatei preoțimi întru aceea să puni necruțată osteneală ca în protoprezbiteratul D. Tale, toate acele de toată vârsta și de amândouă sexurile și de fieștecare naționalitate, aflătoare individuri care sub revoluție au pătimit, precum și deosebi acelea cari tot pe acel timp prin puterea răsculată s-au pus, într-o consemnare după formula aci sub % adaugă deplin și cumva pe stările împrejur să le înscrii și după forma aceasta lucrata conscriere, mai mult până la începutul lui Martie 1851 nesmintit să ni-o trimiți. În Arad în 14/26 Dekemb:1850. Patrachie Popescu” cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314, f. 84; Idem, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 16, f. 12; A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocol circulare*, reg. 5 (1832-1852), f. 106. Toate informațiile adunate se păstrează în A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314 pe care îl avem pregătit pentru tipar.

Mihail Mureșan (43 ani) și Șandor Huț (65 ani) din *Micălaca*, „pentru sloboda grăire și credință cătră preabunul împăratul nostru”, între 23 septembrie 1848 și 6 iulie 1849, „au pățimit robie” în Arad, Seghedin și Oradea-Mare. Au fost eliberați de ostașii împărătești. Un alt locuitor din Micălaca, Mitru Pecican (25 ani), luntraș în cetate, pentru „că au trecut pe holaniu împărătești cu luntrița din cetate cătră Micălaca carii au mânat vițaii satului Micălaca în cetate” a pățimit închisoare din 7 august 1848 „până la venirea armatei împărătești”.

Preotul Arsenie Staicovici (50 ani) din *Pecica*, o lună de zile a fost întemnițat, iar preotul Zamfir Pap (49 ani) din *Șoimoș*, la 28 noiembrie 1848, a fost împușcat, „presidele execuției fiind căpitanul unguresc Astaloș”. În aceeași zi au fost împușcați Gheorghe Jivănescu (40 ani) „slugă cămărască, adică șumariu” și învățătorul Gheorghe Gurban (61 ani) din *Șoimoș*.

La 13 noiembrie 1848, preotul Jivan Petrovici din *Sânicolaul Mic* a fost spânzurat din ordinul lui Kulterer Murany. Tot din ordinul lui a fost spânzurat și preotul Vasile Popescu din *Alioș*, fratele lui Patrichie Popescu⁸⁰⁹.

Dacă cei amintiți au avut de suferit din partea armatei revoluționarilor unguri, preotul Maximilian Caracioni din *Pecica*, s-a situat pe poziții opuse. Potrivit hotărârii din 30 martie 1848, preotul M. Caracioni a explicat poporului legile, iar ca voluntar, împreună cu doi fii ai săi⁸¹⁰ și cu 400 de enoriași a fost în tabăra de la Becicherec, alături de el fiind și preoții Vasile Boitor și Gheorghe Bila din *Pecica*⁸¹¹.

După revoluție, Ioan Atzel raporta cercului Oradea că cei trei preoți din *Pecica* au fost denunțați pentru activitatea lor revoluționară, fiind deferiți Tribunalului militar din Timișoara. Preotul M. Caracioni, fiind găsit vinovat, la 24 aprilie 1850 a fost condamnat la moarte pentru les-maiestate și confiscarea averii⁸¹². După o detenție de 6 ani a fost amnistiat și numit stareț al mănăstirii Bezdin, unde a interzis călugărilor să rostească rugăciuni pentru menținerea stăpânirii împăratului. Cu toate condamnările suferite din cauza participării la revoluție, el a continuat și după amnistierea sa să acorde sprijin substanțial mișcării revoluționare, prin colecte de bani și

⁸⁰⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 32, 33.

⁸⁰⁹ I. D. Suciuc, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 262.

⁸¹⁰ Preotul Maximilian Caracioni avea cinci copii.

⁸¹¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura jud. Arad, Acta Congregationum*, nr. 540/1849.

⁸¹² Idem, *Fond Prefectura jud. Arad, Actele comisariului cezaro-crăiesc al comitatului*, nr. 113/1850; nr. 6055/1850.

materiale. La recrutări a dat ajutoare în bani, iar pentru întărirea cetății Aradului a dat lemne din bunurile mănăstirii⁸¹³.

VIII. 2. 2. Protopopiatul Buteni

Din raportul protopopului Gavriil Giulani de la 26 ianuarie 1851⁸¹⁴, reiese că în cuprinsul protopopiatului Buteni au avut de suferit un număr 15 cetățeni din mai multe parohii. La 6 august 1849, Perva Ștefan (38 ani) din *Buteni* a fost împușcat de „husarii ungurești”. În aceeași zi a fost împușcat și Nicolae Lambert (48 ani), de religie romano-catolică, „ișpan domnesc la moara domnească”, fiind de etnie germană și „neștiind a vorbi cu husarii l-au și împușcat și doauă zile stând în șanț numai după aceea l-au îngropat”. Tot în această zi au mai fost împușcați: Toader Brânda (45 ani) din Buteni; Todor Bejan (30 ani) din Buteni; Igna Horga (34 ani) din Buteni; Ielina Perva (41 ani), văduvă din Buteni și fiul său Gheorghe (16 ani); Toma Agrijan (60) din Buteni; Ioan Faur (35 ani) din *Chisindia*. Zaharia Țiucra (62 ani) din *Bârsa*, pentru că a avut îndrăzneala să ceara să înceteze jefuirile din partea ungarilor răsculați, în ziua de 6/18 august 1849 a fost „împușcat în mijlocul uliței, mort l-au lăsat”⁸¹⁵.

Despre cele petrecute în *Bârsa* și împrejurimi avem și mărturia învățătorului Iosif Țiucra consemnate în *Merturia timpului*, rămasă în manuscris.

„De aici de la noi în sus până la Iosășel și pe drumul către Sebiș până la Moneasa, de la 1 august, mulți unguri fuseră prin sate și orașe, tot ce aveau mișcător în toate zilele treceau necurmat pe drum în jos către Ineu, de frică că moșii buiau tot mai în jos către noi, prădând și jefuind casele și bunurile domnești și aprinzându-le, simțind că puterea ungarilor a încetat și ce era neromânesc nu cruțau și pe 4 august au și sosit la Buteni, apoi pe la 5 august pe când ei erau în Buteni sosiră și ungurii fugiți de la Timișoara și trecuți munții. Moșii luară catrafusele și se duseră îndărăpt, apoi cum am zis, la 5 august sosiră pă seară călăreți de ai ungarilor și trecură ca norul fără ploaie, apoi a doua zi, adică sâmbătă, începu a veni pedestrima ca frunza și ca iarba, tot ce aflau luau, de le sta cineva în contra plătea cu viața, precum s-a întâmplat cu Zacharie Țiucra, moșul nepoatei Anuței, ce ședea visavi cu mine. Aici, în casa acelui Zacharie Țiucra pe care pentru

⁸¹³ Idem, *Fond Prefectura jud. Arad, Prezidențiale*, nr. 15/1852.

⁸¹⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 85.

⁸¹⁵ *Ibidem*.

că a voit să nu lase să se ducă un cal a lui Todorică Halic, îndată îl împuşcă în mijlocul drumului alături cu Mihai Dinga. Atunci oamenii înfricoşându-se părăsiră casele și fugiră căutându-și scăparea prin cucuruz, tupilindu-se ca iepurii, iar ei (ungurii) robăluiau după placul lor și așa au ținut de sâmbătă dimineața 5 august până în 7 august dimineața când și la noi sosiră muscali care i-au dezarmat, apoi vai de ei ce puneau pe ei ai noștri și așa la 7 august trecu și peste noi focul revoluției. Eu din partea mea, am șezut acasă și n-am avut pagubă nimic, ba încă pe mulți am suferit în casa mea și n-am avut nici o pagubă. August 6, noaptea, aprinseră ungurii moara cea mare de la Buteni, care toată a ars, numai zidurile au rămas. August 8, sosiră la noi 10 muscali trimiși după pită. Le dau cine cât voiau, umblau cu cocia prin sat. Pe unguri ce mai veneau îi dezarmau, ba și de la ai noștri luau armele de la care aveau, au dus și de aici 50-60 de puști, numai firești, numai de cele cătănești. [...] August 14. Sosiră în urma unguștilor 300 de călăreți hulani și au staționat aici la noi 2 zile și dintre ei și muri unul ce se îngropă aici la noi cu speșele comunale. Aștia mâncară și băură pe punga lor. Cailor ovășul și fânul le-a dat domnia gratis”⁸¹⁶.

Birăul satului *Zeldiș*⁸¹⁷, Rista Vesa (46 ani), pentru că a primit scrisori din Ardeal, „ca să țină cu Împăratul”, din ordinul comandantului Gal, în ziua de 18 octombrie 1848 a fost împuşcat. Băbuța Onu (43 ani) birăul satului *Satu Rău*, tot din cauza primirii unor scrisori de la ardeleni, pârât fiind de notarul Jimon Marton, „prin judecata lui Gal și Boțco în câmpul Iosașului” a fost spânzurat în ziua de 18 octombrie 1848. Birăul Van Stănilă (66 ani) din *Mădrigești*, „fiind oastea ungurească la Iosaș și pârât fiind de notarul locului Jimon Marton pentru că ar fi primit niște scrisori din Ardeal ca să rămână credincioși Casei Austriece și ducându-să singur de bună voie sub judecata lui Gal și Boțco la Iosaș” a fost spânzurat în 18 octombrie 1848⁸¹⁸.

Pentru că „n-au vrut a să da legat să-l ducă la oastea ungurească la honvezi”, tânărul Ristea Tolci (22 ani) din *Almaș*, din ordinul lui Gal a fost împuşcat și îngropat în ziua de 18 octombrie 1848.

Un caz aparte îl prezintă preotul Simion Groza⁸¹⁹ din *Gurahonț*, judecat de Gal și Boțco, a fost condamnat la moarte în ziua de 18 octombrie 1848.

⁸¹⁶ *Merturia tempului...*, f. 23-24.

⁸¹⁷ Astăzi Iacobini.

⁸¹⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314, f. 38, 39, 89.

⁸¹⁹ Pe filele unui *Strașnic* (sec. XVIII), păstrat odinioară în biserica din Gurahonț, preotul Simion Groza făcea următoarea însemnare autobiografică: „Născut sunt în anul 1801, m-am

Despre pătimirile sale avem mărturia preotului paroh Constantin Copian din Almaș:

„În anul (1)848 în luna lui octombrie ziua a 18 tabăra maghiară a cărui ocârmuitori erau Boțco și Gal, așezându-să la pod la Iosaș și fiind și eu de dânșii spre răspundere chemat. În 19 zile adică marți am și mers unde cele mai triste întâmplări am văzut, căci a le număra nu e timp. Fără pe la cinci ceasuri după amiază, sentinție de perzare grăiră preotului de la Gura Honț, Simion Groza, pentru că a primit niște scrisori de la Ardeleni și pre poporeniei săi i-ar fi provocat în biserică ca să să înarmeze împotriva Magiilor, pre care provocare și jurară Haiduc Ioan, chișbirău din Gura Honț și alții precum că adevărat s-au îndemnat spre înarmare și sculare împotriva Magiilor. La 6 ceasuri îmi și deteră poruncă ca pre mai sus numitul preot, Simeon Groza să-l gătez de moarte și așa l-am spovedit și cuminecat cu Sfintele Taine și l-am petrecut până la locul perzării, citindu-i îngropăciunea preoților, după ce am ajuns la locul hotărât, prin ștreang și spânzurători i-au ucis viața. Dat în satul Almaș în 31 ianuarie anul 851. Constantin Copian paroh în Almaș”⁸²⁰.

VIII. 2. 3. Protopopiatul Chișineu-Criș

Din protopopiatul Chișineu-Criș⁸²¹, mai mult au avut de suferit locuitorii din satele Nădab, Sinteia, Cintei și Zarand. Învățătorul Vasile Olaru din Zarand relatează faptele petrecute în Nădab în ziua de Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul (29 august): „Au venit în Nădab domni de la varmeghie pentru de a scria feciori pulgări⁸²², domnul Vinek Karoly, Daniel Istvany și Speck Imre și au venit cu 40 holani⁸²³, din a cui poruncă nu știu și

căsătorit la anul 1820 tot în anul acela m-am și sfințit preot în zilele 8 iunie diacon și preot în 29 iulie 1820 în Arad de la episcopul Iosif Putnic. Capelan în Secaș doi ani când am intrat în parohia Gura Honțului în anul 1822. Soția mea preoteasa Todora au răposat în luna Noiembrie în 28. Sau îngropat în 30-lea lunii aceștii 1824. Simeon Groza, preot Gura Honț”. Cornel Clepea, *Însemnări din secolele XVIII și XIX pe obiecte de cult din parohii ale Eparhiei Aradului*, în „Ziridava”, XIX-XX, 1996, p. 191.

⁸²⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 86.

⁸²¹ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 26; At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 92-94; Gh. Lițiu, *Pătimiri românești în anii 1848-1849 în părțile Aradului și Bihorului*, în „A. B.”, anul I (40), 1990, nr. 7-8, pp. 88-90.

⁸²² gardiști civili.

⁸²³ lăncieri, soldați din armata imperială.

200 de polgari, partea cea mai mare au fost arădeni înarmați, dar zdrențoși și desculți. Atunci au spus oamenii din Nădab, cum că ei la unguri nu dau cătane, numai la împăratul dăm și atunci s-au mâniat acei domni și îndată demândară să prindă pe cei guratici. Oamenii nu se mai lăsar și începură a fugi pe uliță, holanii cu caii, pulgării pedestri pușcând după oameni și să dea în oameni tăind. Pe trei i-au omorât de tot: au rămas orfani de cei morți șase prunci și la întemnițare au dus pe Albici Constantin, Chirilă Vasile, Suciu Petru și Crișan Ioan, la închisoare au fost duși în Arad, Seghedin și Oradea Mare, unde au și murit unul dintre ei; pe lângă aceste întâmplări groaznice încă și pedeapsă de 150 floreni bancă”.

La *Zărand* s-a auzit că în Nădab ungurii s-ar fi răsculat împotriva românilor „când se sfințea liturghia tocmai în ziua de 29 [...] și venind un om de către Cintei striga în gura mare să vină oamenii din Biserică că ne-a bătut Dumnezeu, că omoară ungurii pe români la Nădab, pentru că nu voiesc a se da sau a se scria pulgări; Atunci oamenii ieșiră din biserică și se împrăștiară toți pe la casele lor [...] și așa luând fiecare furci de fier, coase și așa adunându-se din toate părțile oameni la vreo 300 și pornind pe drum către Nădab și foarte înfocați, așa zic că nu se poate spune, și strigau toți viață ori pierire pentru împăratul Ferdinand; și întâlnindu-se oamenii cu un domn pe drum, dar îl luară de mână și-i ziseră: Crezi tu în împăratul Ferdinand ? Acel domn a zis: Cred. Atunci l-au slobozit de acel domn. Dar oamenii tot merg la Nădab. Acolo văd o mulțime de oameni și holani și pulgări fugărind pe oameni pe câmpul Nădab-Chișineului, taie, înțeapă, zdere⁸²⁴, dar oamenii fiind fără povățuitori, fiind în zadar atâta mulțime, au fost adunată la vreo 2 000 de oameni, dar ungurii numai 200 și holani 40 călăreți; atunci mulți fug, însă un viteaz român numai cu o furcă de fier în câmpul Nădabului în victorie a stat cu patru holani și i-a învins, dar al cincilea holan venind repede cu calul i-au șters fruntea cu sabia și atunci au picat jos acel român și îndată l-au luat și l-au trimis la închisoare”.

La 30 august, Călășan Flore, birăul din Zarand, Olar Simion, Șchiopu Teodor și Moț George, toți locuitori în Zarand, au mers la Cintei la „fobirăul” Spack, pentru a se ruga „pentru că erau atunci în Cintei vreo 30 de cocii de unguri răsculați, afară de holani și pulgări și în toată cocia cinci oameni, la olaltă 150 de unguri; și rugându-se zărăndenii să nu aducă pe ei atât holan și atunci fobirăul Spack Imre au început a-i batjocori pe zărădeni, demîndându-le ca pe seară să facă zărăndenii trei măji de carne de vacă, 50 pite și 40 porții de fân și trei șinice⁸²⁵ de ovăz”. După acest incident, pe la

⁸²⁴ zgârie.

⁸²⁵ un șinic = 94 kg.

miezul nopții, ungurii au încercat să recruteze tineri pentru armata revoluționară însă, „pe la miezul nopții a venit o căruță și o cătană pe lângă căruță cu calul aducând oi scrisoare la mai marele pulgărilor. Începuzră toți pulgării a o lua pe picior, dar nimeni știind că ce-i ? și cum ? și așa toți s-au dus noaptea încotro or venit. Când după aceea au chemat pe zărândeni la Arad pentru a-i vijgăli⁸²⁶ și când s-au împlinit vijgăliturile atunci au fost oprită ungurii niște terșecuri⁸²⁷ la casa orașului, atunci comandantul cetății⁸²⁸ dădu cu un agheu⁸²⁹, atunci domnii de varmeghie au strigat: Mergeți afară că vă bate Dumnezeu, și așa au venit zărândeni în pace acasă”. Așa își încheie învățătorul Vasile Olaru din Zarand relatarea.

Din *Conscrierea* redactată de protopopul George Dan al Chișineului-Criș, reiese că din Nădab au avut de suferit 17 locuitori iar unul din Cinteii. Din Cermei au fost împușcați („de plumb omorât”) Mihai Gudi (70 ani) și Costan Tămaș (30 ani) de care a rămas soția sa cu trei copii și un tată bătrân „neputincios care să îngrijașce de rămașii orfani”⁸³⁰.

VIII. 2. 4. Protopopiatul Hălmagiu

Despre cele petrecute în protopopiatul Hălmagiu, dispunem de relatările a doi protopopi, Arsenie Adamovici și Petru Moldovan. Arsenie Adamovici, la 5/17 mai 1849, trimitea Consistoriului eparhial arădean date despre un număr de 11 parohii vacante din cadrul protopopiatului său, unele de mai mulți ani (Vidra, Lazuri și Luncșoara cu filia Vozdoci,) în alte parohii preoții au răposat (Bănești, Tiulești, Prăvăleni), alții au fost omorâți în timpul revoluției (Pleșcuța, Poenari, Șteia, Vața de Sus), „că or fostu credincioși cătră Casa Austriacă și cătră Maiestatea sa Împăratul, prin rebeli magiari s-or ucis”⁸³¹. Despre omorârea preotului Pavel Farcaș din Pleșcuța mărturiseau, la 27 noiembrie 1849, inspectorului Joseph Balog, mai mulți locuitori din sat⁸³².

⁸²⁶ ancheta.

⁸²⁷ transporturi.

⁸²⁸ Bergher.

⁸²⁹ tun.

⁸³⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 26-27, 62-62v.

⁸³¹ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 3. Scrisoarea din 25 decembrie 1849 a lui Arsenie Adamovici către Gherasim Raț.

⁸³² *Ibidem*, dosar 193, f. 1. Declarația lui Joseph Balog, dată în Ciuci la 27 noiembrie 1849.

Preotul George Leuca din Lazuri „au pribegit și nu să știe unde să află”, iar preotul Ioan Unc din Tomești „să află în robie la Oradea”⁸³³. Parohiile erau suplinate fie de preoții din satele vecine, fie de preoții din Câmpia Aradului trimiși de Consistoriul eparhial⁸³⁴.

Protopopul Arsenie Adamovici, încă la 25 decembrie 1849 trimitea episcopului Gherasim Raț un tabel cu numele românilor uciși în timpul evenimentelor revoluționare din anii 1848-1849⁸³⁵. În cele 29 de localități despre care menționează, au fost uciși 143 de români. După numai câteva săptămâni de la redactarea acestor date, protopopul este transferat la conducerea protopopiatului Beiuș, iar din ianuarie 1850 îi urmează protopopul Petru Moldovan⁸³⁶.

La 27 februarie 1851, noul protopop Petru Moldovan, trimite o altă situație a celor care „de cătră puterea răsculată au pățimit”. Informații mai bogate, au fost adunate în timp de cel puțin un an nu câteva săptămâni cât i-a stat la dispoziție antcesorului său. La 3 noiembrie 1851, protopopul Petru Moldovan, termina de redactat materialul documentar intitulat *În anul 1848*⁸³⁷. Din păcate, materialul adunat de protopopul Petru Moldovan care a fost trimis Episcopiei Aradului la 27 februarie 1851⁸³⁸ nu l-am găsit

⁸³³ *Ibidem*, dosar 21, f. 56-56v.; doc. *Ședința a III-a consistorială din 18 iulie 1849*, f. 6v.-7.

⁸³⁴ *Ibidem*, doc. *Protocolul prezidial al vicarului*, nr. 1, 2; dosar 21/1849, f. 56-56v.

⁸³⁵ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 4. Vezi în *Anexe* scrisoarea protopopului Arsenie Adamovici al Hălmașiului din data de 25 decembrie 1849.

⁸³⁶ Vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 551.

⁸³⁷ Manuscrisul protopopului Petru Moldovan intitulat *În anul 1848*, a fost publicat de Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 95-115. O variantă prescurtată și prelucrată de Alexandru Filipașcu, în „*Transilvania*”, 1943, pp. 44-61, după un manuscris al protopopului greco-catolic al Hălmașiului, Ioan Moga, cu titlul: *Descrierea întâmplărilor de la începutul revoluției din anul 1848 și 1849 în protopresbiteratul Hălmașiului*. care l-a folosit în lucrarea sa intitulată: *Studiu asupra evenimentelor de peste munți din anii 1848-49, cu nararea celor întâmplate în părțile Aradului*, publicat în vol. „*Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*”, pp. 105-108. Vezi și Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848* (Ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, 1989, pp. 195-201.

⁸³⁸ „Nr. 38 Prea Strălucite Domnule Administratoru ! După primirea rânduielii din 14/26 Decembrie a. c. sub Nr. 314 pentru de a subșterne conferirea indiviurilor din Protopresviteratul meu cari în timpul revoluției din anii 848 și 849 de cătră puterea răsculată au pățimit, care o trimitu. După care cu toată reverinția sânt en Hălmași 27 februarie 851. Prea Strălucitei Domniei Tale, umilit servu Petru Moldovan protopresviter al Hălmașiului”, A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 2.

în dosarul 314, probabil a rămas în posesia profesorului dr. Atanasie Șandor⁸³⁹.

Acest protopopiat este unul dintre cele care au avut cel mai mult de suferit în această perioadă. În intervalul cuprins între 23-30 octombrie 1848, s-au înregistrat „aprinderi, jefuiri, omoruri [...]. Comunități în tot Zarandul⁸⁴⁰, întregi nearse, foarte puține sunt, dar nejefuite de unguri nici un sat”. La *Brotuna*, pe lângă cele zece case incendiate, a ars și biserica de lemn, cu „cărțile, veșmintele, apărămintele toate au ars și clopotele s-au topit”, iar biserica din Hălmagiu a fost avariata cu tunul. În *Hălmăgel* au fost arse 161 de gospodării, în *Aciuța* 86 de gospodării iar în *Târnava* 82 gospodării. În cele 43 de localități din cuprinsul protopopiatului au fost incendiate peste 450 de gospodării⁸⁴¹.

În Hălmagiu și împrejurimi „nu rămăsese una casă nejefuită, neprădată de unguri [...] storceau bani de la bieții români, pânze și alte iosaguri de treabă, toate le adunau, zicând că sunt iosaguri ungurești, iar bieții români încremeniți fiind de groază și frica ce purtau de ei, tăceau și toate le lăsau să le ducă, numai să nu-i omoare”.

În *Hălmăgel* au fost uciși 27 de români cu vârste cuprinse între 3 și 72 de ani, la *Vața de Jos* 11, *Târnava* 10, la *Șteia* și *Vața de Sus* câte 9. Între cei uciși au fost și preoți. Amintim că preoții Sinesie Grozav, de 38 ani din *Aciuța*, și Pavel Farcaș, de 34 ani din *Pleșcuța*⁸⁴², pentru că au citit poporului în biserică „proclamațiunea împărătească” primită de la Avram Iancu, au fost spânzurați la podul de peste Crișul Alb de la Iosășel. La fel au pățimit și preoții Eftimie Popovici de 35 ani din Hălmăgel, Iovan Jude „cel tânăr” în vârstă de 26 ani și Ioan Jude „cel bătrân”, amândoi din Poienari (cu filia Țohești)⁸⁴³ și Pavel Feier din Șteia. În total, au fost uciși peste 150 de români, sub diferite forme, împușcare, spânzurare, tăiați cu sabia sau arși de vii în casele incendiate. Alții au fost maltratați și aruncați în închisori.

Despre cele întâmplate în Hălmăgel și împrejurimi avem mărturia învățătorului Teodor Popovici din Bănești, fiul preotului Maxim Popovici,

⁸³⁹ Acesta l-a folosit în lucrarea sa intitulată: *Studiu asupra evenimentelor de peste munți din anii 1848-49, cu nararea celor întâmplate în părțile Aradului*, publicat în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 105-108.

⁸⁴⁰ Cantorul din satul Bănești, în 1850, pe filele unui *Antologhion* (sec. XVIII), nota că „la anul 1849 s-au ars în varmeghia Zărandului și în tot Arde[a]lul satele și orașele de unguri”, la Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, nr. 952, p. 354.

⁸⁴¹ Vezi: P. Moldovan, *În anul 1848*, la N. Bocșan, V. Leu, *op. cit.*, pp. 95-115.

⁸⁴² Pentru preotul din Pleșcuța vezi și A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 193, f. 1.

⁸⁴³ Pentru preoții din Poienari vezi și *Ibidem*, dosar 166/1849, f. 5.

fost preot în Bănești, trecut la cele veșnice în 1890. Învățătorul declară că în 1848 ajunsese și în această parohie o „proclamație”, de la Avram Iancu, pe care preotul Eftimie Popovici și preotul Ioan Popovici din Hălmăgel, le-a citit în fața unei mulțimi de români adunați la Hălmăgel din mai multe sate din jur. Trădați de un anume Toda Șandor, preroții Eftimie și Ioan au fost arestați și au fost duși la Hălmăgiu, dar, la „podul Băneștilor”, alături de alți cinci preoți au fost spânzurați⁸⁴⁴.

După unele mărturii contemporane, însuși protopopul Petru Moldovan a avut de îndurat multe persecuții din partea ungarilor. „Se zice că unul numit Dozsa Gergely (directorul moșiei conților Bethlen, Vekony ș. a.) cu ai lui l-au batjocorit în mai multe rânduri pe numitul protopop, scoțându-l afară din biserică și împedecându-l pe mai multă vreme să slujească sf. liturghie. De pe urma asupririlor îndurate a murit de tânăr”⁸⁴⁵.

Multe bisericii au fost prădate de avutul lor. Au fost furate cărți, icoane, veșminte și chiar antimise. Protopopul Petru Moldovan trimite administratorului eparhial, arhimandritului Patrachie Popescu, *Însemnarea bisericilor care sub revoluție din anul 848 și 849 s-au jefuit de antimise*⁸⁴⁶. Iată cele nouă bisericii care au fost deposedate de antimise:

Nr. crt.	Numele comunității unde există biserică	Biserica e Mater Filială	Hramul bisericii
1.	Hălmăgel	1 -	Sfinții Arhangheli
2.	Țohești	- 1	Sfinții Arhangheli
3.	Brotuna	- 1	Sfântul Nicolae
4.	Târnava	1 -	Sfântii Arhangheli
5.	Vața de Jos	- 1	Sfântul Nicolae
6.	Râșculița	1 -	Zămislirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu
7.	Bodești	1 -	Pogorârea Sf. Duh
8.	Mermăști	- 1	Buna Vestire
9.	Vozdoci	- 1	Înălțarea Domnului

⁸⁴⁴ Grigorie Gh. Comșa, *Ortodoxia și românismul în trecutul nostru*, Arad, 1933, p. 139; Traian Mager, *Cultul eroilor în Munții Apuseni*, Arad, 1935, p. 23, nota 2.

⁸⁴⁵ Gr. Gh. Comșa, *op. cit.*, p. 140. A murit la vârsta de 54 de ani, amănunte la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități. 1706-1918*, p. 551.

⁸⁴⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 187/1850, f. 3, 4. Tabelul protopopului Petru Moldovan era însoțită de următoarea adresă: Nr. 75. Prea Onorate Mult vrednice Domnule Administrator Domnul mie prea îndurate ! După ce Dumnezeu te-au ales a fi între noi Părinte îndreptătoriu și povățuitoriu cătră care cu dragoste și plecaciune sunt a arăta lipsele Santelor Biserici din Protopresviteratul meu al Hălmăgiului, fiind ca cu trecuții ani ai revoluției mai multelele însă Sf. Biserici n-au rămas nejefuită și de S. Antimisă care sunt acele Biserici arată aici alăturatu Conspectu %. Lângă

Despre cele întâmplate în protopopiatul Hălmagiului avem și documentul/tabel⁸⁴⁷ din 1850 al comisarului subcercual Wolfgang Hossu. Pentru zona noastră de interes menționează date despre 111 victime din 14 localități⁸⁴⁸. Asasinatele s-au petrecut între octombrie 1848-iunie 1849, iar victimele aveau vârsta cuprinsă între 4 și 80 de ani. Unii au fost asasinați în casă, prin decapitare sau împușcare, alții, sub diferite pretexte, executați de rebelii unguri.

VIII. 2. 5. Protopopiatul Ineu

Raportul general al vicarului protopopesc Moise Ghergar⁸⁴⁹, amintește grele pătimiri ale unor sate întregi din cuprinsul protopopiatului său. Între altele, în satul *Dulcele*, birăul Sârb Gligor, a fost împușcat pentru că a îndemnat satul să nu țină cu ungurii. În raport se menționează: „Rămas-au satul Dulcele sărac de tot pentru unguri, că tot au jefuit pe aici”. Tot pentru loialitatea locuitorilor pentru împăratul, „au globit în mai multe rânduri și jefuit ungurii tot satul, deși satul era pre sărac și numai 45 numere, iar pe judele satului, Gligor Șerb l-au spânzurat”⁸⁵⁰.

Satele *Iosaș* și mai ales *Iosășel* au fost teatrul celor mai cumplite fărădelegi, „acolo s-au făcut judecățile, legile și s-au spânzurat oamenii cei credincioși împăratului”. Preoții Ioan și Iosif Dan din Iosaș au fost pârâți de „oficianții satului” că la sfintele slujbe pomenesc pe împăratul „nostru Ferdinand ca să-l păzească Dumnezeu întru mulți ani fericiți ca să poată ocârmui și stăpâni țara, și pre noi de vrăjmașii cei văzuți și nevăzuți să ne

aceasta cu multă umilință am încă a descoperi cumcă: în tot Protopresviteratul meu nici la una Biserică Santul Mir nu se află pentru aceasta mă rog a te îndura acela al căpăta. După care cu toată reverența rămân. În Hălmagiu 27 oct/8 noem. 850. Plecat serv Petru Moldovan Protopresviterul Hălmagiului. Prea Onoratului și Mult vrednicului Domn Administrator”.

⁸⁴⁷ *Verzeichniss der jenigen Opfer, welche während der Revolutions Wirren durch den Terrorismus der Ungarische Umsturzparthei gefallen sind* (Informare cu acele victime care au căzut în timpul revoluției prin terorismul revoluționar maghiar, publicat de Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, *Un document privind victimele căzute în subcercul Hălmagiu (comitatul Zarand) în timpul revoluției de la 1848/1849*, în „Sargeția”, XXV, 1992-1994, pp. 513-528.

⁸⁴⁸ Aciuța (7 victime), Budești (2), Gura Văii (1), Hălmagiu (14), Hălmăgel (49), Luncoșoara (3), Măgulicea (2), Pleșcuța (1), Poienari (6), Talagiu (3), Țărmure (2), Țohești (18), Vârfurile (2), Vidra (1).

⁸⁴⁹ Raportul protopopului Moise Ghergar lipsește din dosarul 314.

⁸⁵⁰ At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 102-103.

păzească”. Pentru îndrăzneala lor au fost arestați și duși la Iosășel pentru a fi spânzurați, însă în cele din urmă au scăpat. Pentru aceleași simțăminte a avut de suferit și preotul Miron Petrică din Iosășel⁸⁵¹.

Din *Răpsig* au pățimit mulți, însă Teodor Gherban și Teodor Crișan au fost închiși în închisoare mai multe zile, iar Ioan Zopota au robit 3 săptămâni în cetatea Ineului⁸⁵². În satul *Holtmizeș* (azi Pescari), pentru că și-au manifestat credința față de împărat și împotriva ungarilor, mai mulți locuitori au fost închiși în închisoare iar altora li s-a luat toată averea⁸⁵³.

În *Zimbru*, „venind maghiarii, au globit, apoi au jefuit, tot satul, neputându-se socoti suma pentru mulțimea uneltelor jefuite. Numai de la singur Petru Bisorca, 15 acove de răchie în preț de 760 fl., 10 acove de vin de 200 fl. Tot de la el un acov de oțet de vin – 12 fl., un junc de 3 ani ce au ajuns 80 fl., 3 centenari de clisă – 180 fl., un centenar de carne de porc uscată – 40 fl., iar distins, în bani gata, l-au jefuit de 1 200 fl. argint, care un honved cunoscut din Ineu, cu numele Karas, i-au jefuit”⁸⁵⁴.

VIII. 2. 6. Protopopiatul Vilagoș (Șiria)

Izbucnind revoluția în 1848, „așa zisa inteligență a românilor din Podgorie s-a dat în partea maghiarilor, care-i ademeniseră cu gândul că se luptă pentru libertate, egalitate și frățietate”. În Dieta de la Debrețin erau trei deputați români din Podgorie: Gheorghe Popa, Sigismund Popovici, fiul protopopului Teodor Popovici de la Șiria, și Sigismund Borlea, „mai târziu înverșunat luptător contra asupritorilor maghiari. Mulțimea cea mare a poporului, prostimea cea cu bun simț, ținea însă cu împăratul”⁸⁵⁵.

Pentru cele întâmplate în protopopiatul Vilagoșului (Șiriei)⁸⁵⁶, informațiile de la preoți au fost adunate de protopopul Teodor Popovici și

⁸⁵¹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 8-8v.; At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 103-104; Gh. Lițiu, *Pătămiri românești în anii 1848-1849*, p. 90.

⁸⁵² A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850.

Mărturia preotului Ioan Cornea din Răpsig.

⁸⁵³ *Ibidem*. Mărturia preotului paroh Ioan Hălmăgean din Holtmizeș.

⁸⁵⁴ *Ibidem*. Mărturia preotului paroh Ștefan Miclăuș din Zimbru.

⁸⁵⁵ Ioan Slavici, *Opere*, vol. IX, București, 1978, p. 188.

⁸⁵⁶ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 12, 20-21, 42, 72-74, 81; At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 99-102.

trimise Consistoriului eparhial arădean la 23 martie 1851⁸⁵⁷. În satul *Galșa*, a pătimit Onu (Ioan) Popa (50 ani), „titorul sf. biserici și plugar”, omorât de „ucis de răsculații unguri, adică de vezirul Gaal altă pricină nu or aflat numai că zisără că o tras clopotul într-o ureche și au zis sculați rumâni nu vă lăsați, țineți cu Înaltul Împărat”. Epitropul era tatăl avocatului George Popa de Teiuș⁸⁵⁸, despre a cărui moarte martirică povestește, cu puțin timp înainte de anul 1927, la vârsta de 95-96 de ani, Gheorghe Negru, pe timpul evenimentelor având vârsta de 15-17 ani:

„Auzind noi, că de cătră Șiria vin cătanele lui Kossuth, care voia să țape (delătare, detroneze) pe împăratul, Ioan Popa, tata lui Gheorghe Popa, ca ctitor-epitrop al bisericeii, s-a dus și a tras clopotele într-o dungă, ca semn de resmeriță, primejdie, ca fiecare apoi să facă cum va afla de bine. Epitropul nostru se nădăduia deoparte în fecior, care era avocat în Arad, de altă parte era nemeș – nobil și credea că nu i-se va întâmpla nimic. Sosind Kossutiștii l-au prins, l’or legat și în mijlocul comunei lângă ograda mare a lui b(a)ron Bohuș, după 24 de ciasuri, legându-l și la ochi, l-au împuşcat”⁸⁵⁹.

Raportul preotului Moise Alicuci mai menționează numele și altor șapte locuitori (Crișan Gheorghe, Drăgoi Mihai, Braiț Iova, Ursan Moisă, Micuț Simion „român chișbirău” și Crișan Mitru „țigan”) din *Galșa* care au avut de pătimit închisoare pentru că au afirmat că românii nu erau de acord să dea „cătane la unguri”. Au stat în închisoare până la venirea, în toamna anul 1848, a trupelor împărătești⁸⁶⁰.

Locuitorii din *Covăsânț* de asemenea, au avut de pătimit multe. Ioan Balint (34 ani) și Gheorghe Marian (50 ani), pentru „credința cătră împăratul,

⁸⁵⁷ „47/851. Înalt Preacinstitului Domn Diecezan Administrator ! În urmarea provocării înalt Prea Cinstitei Domniei Tale dda 14 Dekem 850 Nr. 314 în privința pătimitelor suferințe și jărtfe a poporului Român de legea răsăriteană pe anii revoluției 848 și 849, aflarea datei din datorință aci adăugate 12 dăraburi după date de prin parohiile protopresviteratului Vilagoș pentru pătimile în anii revoluției, de lege răsăriteană credincioși făcute însămnări Înalt Preacinstitei Domniei Tale. În tractul Vilagoș 23 Martie 851. Al Înalt Preacinstitei Domniei Tale, umilit serv Teodor Popovici Protopresviter”, cf. *Ibidem*, dosar 314, f. 75.

⁸⁵⁸ George Popa de Teiuș, după moartea tatălui său s-a retras din viața politică, părăsind cariera de avocat, intrând în rândul funcționarilor de stat. Pentru amănunte vezi: G. Manea, *George Popa de Teiuș (1824-1867)*, pp. 525-526.

⁸⁵⁹ Traian Terebențiu, *Gheorghe Popa de Teiuș. 1824-1867*, Arad, 1927, p. 13.

⁸⁶⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 74.

iar mai vârtos prin Manifestul⁸⁶¹ de lăcuioriu locului adus din cetatea Aradului”, la 14 noiembrie 1848, au fost împușcați. Atât familiile lor, cât și altele din sat au avut de suferit mari pagube materiale din partea răsculaților unguri. Luca Toma (51 ani), Tudor Gheorghe (51 ani), Petca Gheorghe (48 ani), Ciutina Toma (45 ani), Ciutina Teodor (70 ani), au fost închiși și la Seghedin apoi la Oradea Mare. Alții, în ziua de 14 octombrie 1848 au fost închiși la Arad unde au stat până la venirea armatelor imperiale (Dehelean Mitru 55 ani, Opincaru Vasile 30 ani, Drăucean Toda 40 ani). Tudor Toma (50 ani), Luca Ioan (40 ani), Cure Teodor (42 ani), Iovici Teodor (42 ani), Iovici Pera (38 ani), Hălmăgean Gavril (36 ani) și Berar Gheorghe (39 ani), în 14 octombrie 1848 au fugit și s-au ascuns în păduri până la „venirea trupelor împărătești”⁸⁶².

La *Măsca*, un număr de 10 locuitori au avut de suferit din partea revoluționarilor unguri. Popa Mitru (60 ani) și Bodea Onu (45 ani), în 19 octombrie 1848, au fost spânzurați pentru că au îndemnat locuitorii să meargă la Șiria să întâmpine armata ungurească, iar Teodor Țic (48 ani) pentru că umbla cu pușca pe uliță îndemnând populația să se ridice împotriva ungarilor, a fost împușcat pe 19 iulie 1848. Pe Mihai Bodea (75 ani), pentru că „l-au silit poporu și birăul a merge să tragă clopotul noaptea în chip de alarmă” A fost arestat și chinuit, la fel și Ioan Popa (52 ani) pentru ajutorul pe care i l-a dat la tras clopotele. Au fost arestați și Crișan Gheorghe (35 ani), Vasile Crâsta (35 ani)⁸⁶³, Mihai Ardelean (36 ani), Ștefan Ardelean (40 ani) și Teodor Păcurar (37 ani). Cel din urmă a fost pedepsit pentru că a afirmat către o femeie de etnie maghiară că „noi românii nu vom ține cu ungarii ci cu tata nostru Ferdinand”. Toți „au robit la Oradea Mare până la venirea celor împărătești”. Cei care avea oarecare avere au fost deposedați de acestea de către răsculații unguri⁸⁶⁴.

Din *Măderat* a avut de suferit Onu Cocoș (45 ani), plugar, pentru că „au zis că nu va da feciorul cătană la unguri” a fost închis timp de 9 luni de zile, iar Adam Vancu (31 ani), tot plugar, pentru că a îndemnat locuitorii să iasă

⁸⁶¹ Este vorba de manifestul către români lansat de acest general asediat de răsculați. Manifestul a adus multe suferințe românilor.

⁸⁶² A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 71-74.

⁸⁶³ De el „văduva cu 4 prunci în mare sărăcie au rămas”, la A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 12.

⁸⁶⁴ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 42, 71; At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, p. 102.

la Șiria în calea ungurilor, a fost nevoit să fugă din sat, reîntorcându-se numai după un an⁸⁶⁵.

La *Moroda*, uniții au pârât răsculaților de Nicolae Gornic (41 ani) și pe învățătorul Iacob Lucaci (51 ani), cel din urmă a fost amenințat cu spânzurătoarea, dar a scăpat pentru că „l-au dat cătană la Koșut”, în schimb i-a fost confiscată toată averea pe care o avea în satul Târnova. N. Gornic era preot capelan în parohia Călacea din „varmeghia Bihării”, îngrozit de ce se petrecea, vine în *Moroda*, unde funcționează capelan. „Fiind preot în satul Călacea, au venit asupra cășii răsculații unguri și toate hainele și banii cu a muierii” au fost luate de revoluționari. Lui Ioan Morodan (50 ani) i-au fost luați cu sila doi boi în valoare de 400 fl.⁸⁶⁶, iar de la Antonio Oprițiu (45 ani) un bou, „prețuit de 200 fl bancă”⁸⁶⁷.

În localitatea de reședință a protopopiatului, *Șiria*, unde a capitulat armata răsculată, s-au petrecut, de asemenea, locuitorii au avut de suferit. La *Șiria* și-au stabilit tabăra comandanții Gaal Mikloș și Boțco, în fruntea unei trupe, au condamnat la moarte, prin împușcare pe Tamaș Petru (47 ani), Crișan Micula (50 ani), Codrean Gheorghe (43 ani), Borlea Teodor (45 ani), Miclăuș Gheorghe (27 ani), Miălăcean Savu (23 ani), Văgălău Teodor (29 ani) și Ponta Gheorghe (22 ani). Verde Ștefan (57 ani), „pentru că au mers la Covăsânț unde au văzut o scrisoare ce au fost primită de la Bergher generalul din cetatea Aradului în care era scris să nu să plece poruncilor răsculaților maghiari [...] Verde Ștefan au venit la Vilagoș unde cu deadinsul au îndemnat românii să nu să plece poruncilor răsculaților maghiari”, a fost spânzurat. Crâznic Mihai (53 ani), român ortodox și Borlea Pavel (55 ani), crâznic la biserica greco-catolică, pentru că au tras clopotele bisericilor „în dungă”, au fost și ei spânzurați. Alți zece locuitori, în frunte cu birăul (primarul) Petcovici Pavel (35 ani), au scăpat cu fuga de moarte sau au stat închiși în timpul revoluției⁸⁶⁸.

Raportul preotului Ioan Secula din 20 martie 1851 consemnează și cele pățite de preotul Isaia Secula (41 ani): „După ce intră ungurii cu trupa răsculată în orașul Vilagoș, am mers la casa comunității cu mai mulți oameni dinpreună spre a ne înțelege întru punerea păzii, ca nu cumva din partele

⁸⁶⁵ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 78.

⁸⁶⁶ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 81.

⁸⁶⁷ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 81; At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, p. 102.

⁸⁶⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. f. 20-21v.

să pătimim aprinderea oraşului, deci deloc⁸⁶⁹ după ce am ajuns, pre mine ca preot, înainte de ce ar iscusi oare sânt vinovat au ba, din furie Aţel Ştefi, proprietarul de pământ din Boroş Ineu ca honved, cu baionetul în cap m-au tăiat, așa cât puțină nădejde avem și de viață din acea tăietură⁸⁷⁰. Marea majoritate dintre cei amintiți au fost deposedați și de bunurile materiale.

Din raportul preoților Ioan și Teodor Popovici, în satul *Drauț* a avut de pățimit numai „un om din popor”, Sârb Ion. Pentru că a vrut să se înroleze în armata împărătească, a fost închis în Oradea Mare „până la venirea oastei împărătești”⁸⁷¹.

VIII. 2. 7. Protopopiatul Vărădia de Mureș

Evenimetele sângeroase, în protopopiatul Tot-Vărădia (Vărădia de Mureș)⁸⁷², au avut loc în luna noiembrie 1848. În satul *Bârzava*, pentru că au îndemnat „poporul asupra răsculaților”, Toader Crișan (49 ani)⁸⁷³, Nicolae Moldovan (27 ani), Teodor Dehelean (38 ani), Pavel Rus (28 ani) și Gheorghe Jivan (26 ani), la 23 noiembrie 1848, „în dealul cu numele Ciot”, au fost spânzurați iar „din averile lor marhăle și bucatele răsculații le-au luat”⁸⁷⁴.

Din satul *Căpruța*, preotul Ioan Faur (44 ani)⁸⁷⁵ și sătenii Teodor Jirj (52 ani), Toader Căprucean (39 ani) și Sofronie Faur (39 ani), „pentru că au îndemnat poporul să se împotrivescă răsulaților și poruncile să nu le primească”, în 27 noiembrie 1848, primii doi au fost spânzurați în Bârzava, cel de-al treilea fiind împușcat, iar „din averile lor multe sau jefuit”. Alții doi, Gheorghe Mateaș (40 ani) și Țigu Căprucean (40 ani), au pățimit trei luni de temniță⁸⁷⁶.

⁸⁶⁹ îndată.

⁸⁷⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 21.

⁸⁷¹ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 77.

⁸⁷² *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 6, 7, 10, 11; At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, p. 109.

⁸⁷³ Lui Teodor Crișan i-a fost confiscată toată averea, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele comisariatului guvernamental cezaro-crăiesc*, doc. 1355/1849.

⁸⁷⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 9.

⁸⁷⁵ Preotul Ioan Faur, paroh în Căpruța, „prin legea cătănească sau judecat în 25 Noemvrie a. c. și întru această zi sau și osândit cu moarte degrabă zugrumat în spânzurătoare”, cf. *Ibidem*, dosar 76/1848, f. 1. Scrisoarea din 27 noiembrie 1848 a lui Ioan Cefan către Gherasim Raț.

⁸⁷⁶ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 7.

Moartea preotului Ioan Faur (1830-1848) este menționată și într-o însemnare făcută pe filele unui *Molittfelnic*, fost în proprietatea bisericii din Căpruța. În însemnare se menționează că a fost spânzurat pe dealul numit *Ciot*. Fratele său, care era primarul satului, a fost împușcat *La vie*, deal situat între Căpruța și Monoroștia. Trupul său a fost adus în Căpruța și înmormântat de Iosif Faur, nepot al preotului Ioan Faur⁸⁷⁷.

În satul vecin *Monoroștia*, Nicolau Popovici (46 ani) și Damaschin Finișan (40 ani), pentru că cel dintâi „au îndemnat pe mai mulți ca să se rădăce împotriva voiei răsculaților și pentru că niște proclamații lui încredințate să le împărțească altora n-au împlinit”, iar pe al doilea „căci lipsind satul pe viitoriul jude deși au primit pe sine acea slujbă și au mers la Zam a lua sfat de la ostașii”, au fost închiși la Sântana⁸⁷⁸.

Pentru că a îndemnat locuitorii să primească „demațiuunile împărătești, iar a rebelilor nicidecât”, George Ciucuriță (61 ani) din *Dumbrăvița*, în 24 noiembrie 1848, a fost spânzurat în Bârzava, iar averea luată de rebeli. Pe Rusalim Bătușan (37 ani), judele satului *Dumbrăvița*, pentru că a primit „porunci împărătești”, a fost închis în închisoarea din Arad, apoi la Sântana⁸⁷⁹.

În satul *Conop*, pentru că s-au împotrivit ungurului Nicolae Sperlak, locuitorii Vasile Merza (35 ani), Atanasie Olari (48 ani) și Antonie Iușca (39 ani), primii doi plugari, cel de-al treilea „păzitori de porci”, la 16 noiembrie 1848, în dealul *Pripior* de la Conop, au fost spânzurați, iar Ioviță Morari închis la Sântana a murit în perioada detenției⁸⁸⁰.

VIII. 3. Pățimiri ale românilor din protopopiatele bihorene

VIII. 3. 1. Protopopiatul Beiuș

Din *Conscrierea* protopopului Arsenie Adamovici, datată 25 mai 1851, reiese că mulți locuitori din satele protopopiatului, pentru „credința ce or avut cătră împăratul”, în cursul lunii august 1849, în timpul retragerii armatei maghiare, au avut de suferit amenzi, jefuiri sau închisoare⁸⁸¹.

⁸⁷⁷ Tr. Magoș, *Participarea preoțimii din Eparhia Aradului la revoluția de la 1848*, în „M. B.”, anul XXIII, 1973, nr. 7-9, p. 480.

⁸⁷⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 10

⁸⁷⁹ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 11.

⁸⁸⁰ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 6.

⁸⁸¹ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 64-68.

Preotul Popovici Nicolae (40 ani) din satul *Șteia*, „pentru că au învățat pre poporeni să nu asculte de poruncile ocârmuirii rescuțașilor maghiari, în 8 Noem: 848 sau prins și înaintea județului de moarte ducându-să s-au condamnat la robie în temnița” comitatensă unde a stat timp de nouă luni de zile. De pățimit asu avut și preoții: Papp Ioan (76 ani) din *Urviș* – o lună închisoare, Teaha Nicolae (40 ani) din *Câmp* (azi *Câmp-Moți*) – trei luni închisoare; Teaha Giurgiu (35 ani) din *Colești* – a avut pagubă de 600 fl. v.a.

Amintim și cazurile locuitorilor Pavel Petru (40 ani) din satul *Talpe*, Rădac Gheorghe (40 ani), Rădac Petru (45 ani), Bortiş Toader (50 ani), Teaha Petru (60 ani) și Moisă Murgu (70 ani), au pățimit închisoare 3 luni în „temnița comitatului” la *Oradea*, iar Jidar Moise (28 ani), Jidar Petru (52 ani), Handru Ioan (63 ani) și Heredei Petru (28 ani), toți din satul *Urviș*, au pățimit 15 săptămâni în temniță. Din aceeași localitate au mai pățimit în temnița de la *Oradea*: Jidar Vasile (27 ani) – 11 săptămâni, Miha Vasile (65 ani) – 9 săptămâni de închisoare, Bulea Vasile (52 ani) – 6 săptămâni, Tâlvan Petru (50 ani) – *Vaşcău-Săliște*, Pliscău Flore (55 ani), Costea Petru (64 ani) și Măți Flore (50 ani) din *Poiana* – două săptămâni.

Preotul ortodox Sabău Petru (35 ani) din satul *Fânațe*, a fost judecat de tribunalul statarial pentru că în luna octombrie 1848 a adus preotului ortodox Ioan Groza din *Criștior*, o scrisoare scrisă în „limba valahă, semnată de Avram Iancu”. Scrisoarea era adresată unui oarecare Popa Nașului, pe care Avram Iancu l-a rugat să-i trimită de urgență 10 000 de oameni în ajutor, deoarece „ungurii au început să incendieze localitățile valahe și să jupoaie pe valahi”. Preotul Petru Sabău s-a apărat, negând că el l-ar fi cunoscut sau ar fi avut vreo legătură cu Avram Iancu, cu atât mai mult cu cât scrisoarea era adresată „Popa Nașului la Crișul, adică fiul de preot al lui Nașu de lângă Criș”. În cele din urmă preotul a fost achitat din lipsă de dovezi sigure⁸⁸².

Preotul din *Fânațe* l-a mai ajutat pe Avram Iancu trimițându-i praf de pușcă de la *Băița*, fapt menționat în *Cronica bisericii din Criștior*. La fel a procedat și preotul Ioan Groza din *Criștior*. Locuitorii din *Râmeț*, *Valea Iadului*, *Criștior*, *Călugări*, *Câmp*, *Fânațe*, *Sohodol*, *Vaşcău*, *Topa de Jos*, au trimis soldaților lui Avram Iancu însemnate provizii de alimente⁸⁸³.

Sânt și alte documente care păstrează amintirea preoților ortodocși din *Bihor* care se aflau în relații directe sau indirecte cu Avram Iancu. Astfel, Popa Flore din *Topa de Jos* a fost acuzat de tribunalul statarial

⁸⁸² Marin Mălinaș, *Biserica ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 1-2, pp. 201-202.

⁸⁸³ *Ibidem*, p. 202.

instituit în aceeași localitate, de instigație „cum că în timp pădurea și cârciuma vor fi împărțite între locuitori. Drept consecință locuitorii au săvârșit în pădurea domeniului numeroase stricăciuni”. Datele s-au păstrat într-o copie a unui rrticol din procesul-verbal al ședințelor din ianuarie 1849 ținute în Oradea – Olosig. Din document rezultă și nemulțumirea locuitorilor din satele bihorene față de acțiunile de înrolare în armata maghiară. Preotul Popa Flore și locuitorul Papus Flore din Topa de Jos, au fost condamnați la 6 luni închisoare tocmai pentru că au divulgat ordinul de încorporare transmis în mod secret prin sate de autoritățile comitatense⁸⁸⁴.

Jude Gheorghe (60 ani) din *Vaşcău-Seliște*, pentru că a vrut să meargă în Ardeal să cumpere vite „pă sama sa”, a fost acuzat că dorea „cu moții a să înțelege”, a fost aruncat în temnița comitatului. Teaha Filip (46 ani), Bortiş Nicolae (40 ani) și Teaha Mihai (56 ani) din *Câmp* au avut de suferit pagube materiale între 120 și 310 florini⁸⁸⁵.

VIII. 3. 2. Protopopiatul Beliu

Din păcate, raportul protopopului Simion Bica din 18 februarie 1851 nu cuprinde nimic despre pătimirile românilor din cuprinsul protopopiatului său, numai date sumare statistice despre numele preoților și învățătorilor și date statistice pentru fiecare parohie⁸⁸⁶.

În zilele de 6 și 7 august 1849, în satul *Chertiș* (astăzi Prunișor), ungurii „făcând multe tiranii și jefuiri, au pușcat pe Anton Toma, păgubindu-l de unelte în căsuța lui, în preț de 27 fl v.”, iar la preotul Iosif Ghergar, husarii i-au incendiat casa, luându-i toate hainele din casă „și două clise ce au avut în cămară”. Au mai fost jefuiți Toma Ferindan, Varvara Onaga, Ștefan Bălaș, Mihai Hălmăgean, Meletie Zereștian, George Zereștian și alți locuitori din Chertiș. Pagubele lor ridicându-se la suma de 2 758 fl. v.⁸⁸⁷

În satul *Cărand*, în 6 august 1848, a fost jefuit preotul Iosif Marchiș, de la care „au luat câte toate din casă, încărcându-le pe două cocii cu patru cai”. Cantorul bisericii, Aron Brădean, pentru că nu „a avut cu ce să-i ospăteze, l-au bătut și chinuit”. De la Teodor Bociort au „dus două iepe cu doi mânji”, iar pe Ilie Mane, „neputându-le împlini voia, drept

⁸⁸⁴ *Ibidem*, p. 201.

⁸⁸⁵ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850.

⁸⁸⁶ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 8-11.

⁸⁸⁷ *Ibidem*, dosar 314/1850. Mărturia preotului Iosif Ghergar din Prunișor.

prin inimă l-au pușcat, acoperindu-l cu godin din pat și pârjolindu-l ca un porc”⁸⁸⁸.

În *Secaci de Beliu* pe Ioan Bociort, după ce „l-au jefuit de toate din casă” apoi „l-au și pușcat”. În *Chișlaca* a fost împușcat George Catona⁸⁸⁹.

VIII. 3. 3. Protopopiatul Luncii

Locuitorii protopopiatului Luncii au suferit din cauza ca refuzului de a se înrola în gărzile revoluționare și atitudinii brutale a conducătorilor revoluției maghiare în timpul alegerilor parlamentare.

Badea Gavril (61 ani), „lucrător de pământ” din satul *Burzuc*, „când au venit solgăbirăul⁸⁹⁰ Belițai Carol și groful Haler Mandor spre conscrierea polgarilor, au strigat cum că bucuros ne vom scria atunci când vom vede porunca Maiestatei Sale”, motiv pentru care este „aruncat în temniță” la Oradea pe timp de 30 de zile⁸⁹¹.

Pentru că au refuzat a primi jurământul ca polgari „până ce vom vedea porunca împăratului”, Maghiar Ioan (40 ani), Beltechi Florea (24 ani), Balog Nicolae (45 ani), Galiț Ioan (55 ani), Costea Mihail (46 ani), Șarban Grigorie (45 ani), Balog Dimitrie (65 ani), Lorinț Teodor (50 ani), Hanga Ștefan (32 ani), Dudaș Gheorghe (65 ani), toți locuitori din satul *Ciuhoi* (comitatul Bihor), au fost închiși între șase luni și un an și trei săptămâni⁸⁹².

Cu prilejul alegerii „ablegaților⁸⁹³ la Dieta țării maghiare, fiind și preoți adunați în orașul Marghita, sculându-se maghiarii asupra românilor fără veste au căzut în mâinile lor” mai mulți români dintre care amintim pe Praje Vasile (42 ani), Bocșan Nicolae (61 ani) și Lazăr Ștefan (35 ani) din *Margine*; Ardelean Ilie (42 ani) din *Barăz* (Satu Barba); Fehete Ioan (53 ani) din *Săldăbagiu*; Mag Mihail (62 ani) și Bandi Ioan (60 ani) din *Chiraleu*, au fost bătuți de unguri⁸⁹⁴.

⁸⁸⁸ *Ibidem*, dosar 314/1850. Mărturia preotului Iosif Marchiș din Cărand.

⁸⁸⁹ At. Șandor, *op. cit.*, în vol. „Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania”, pp. 130-131.

⁸⁹⁰ primpretor.

⁸⁹¹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 51-52.

⁸⁹² *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 51-53.

⁸⁹³ deputați.

⁸⁹⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 54-55.

VIII. 3. 4. Protopopiatul Oradea

În *Conscrierea* sa, protopopul Atanasie Boțco⁸⁹⁵ amintește o mulțime de nume de români din satele *Petid, Cărăsău, Șoimi, Ursad, Cociuba, Dumbrăvița, Tulca, Batăr, Fonău și Alparea* care au pățimit în închisoare și amenzi grele pentru refuzul de a se înrola în garda națională maghiară.

Pentru că au căutat să oprească întocmirea protocoalelor pentru înscrierile în garda maghiară, Broștean Teodor (58 ani) și Pantea Gligor (44 ani) din Petid, au fost condamnați la câte 4 luni închisoare, iar Popa Teodor (70 ani) și Popa Lazăr (45 ani), tot din Petid, au suferit 4 săptămâni de închisoare. Oprea Gheorghe (56 ani) tot din Petid, pentru că a afirmat către un „director vameghesc că ei fiind cei mai slabi nu au după ce să scria de polgari”, îndemnând pe sătenii săi să nu se înroleze, motiv pentru care a fost judecat și condamnat la șase săptămâni de închisoare. Pentru că au refuzat a se înrola, Sfârlea Pavel (68 ani) și Ianoș Pavel (55 ani) din Cărăsău, Tripa Miron (35 ani) din Șoimi, Sfândeian Dimitrie (70 ani) din Ursad, Teodor Irimie (48 ani), Ban David (48 ani), Hididiș Flore (36 ani), Clitan Simeon (67 ani), Pilaca Onu (61 ani) din Cheșa, Pop Teodor (76 ani), Birta Micula (50 ani), Trif Mihai (70 ani), Husan Teodor (51 ani) și Husan Dimitrie (53 ani) din Cociuba; Vaida Zaharia din Dumbrăvița, au avut de suferit închisoare între o lună și șase luni închisoare.

Pantea Petru (55 ani) din Tulca, pentru că au strigat în biserică să nu ajute Dumnezeu pe maghiari ci să aducă pe frații noștri sârbi că atunci ne va fi mai bine” a fost judecat și condamnat la moarte prin spânzurătoare, fiind executat în ziua de 28 octombrie 1848, între Căoașd și Gurbediu. Frații Pușcaș Alexandru (20 ani) și Gavrilă (21 ani), pentru nu l-au lăsat pe fratele lor să meargă cătană, au fost judecați și spânzurați deodată cu Pantea Petru din Tulca.

Preoții Popovici Melentie (30 ani) din Dumbrăvița și Horța Mihail din Fonău, pentru că au îndemnat poporenii în biserică să nu se supună „rânduiei maghiarilor” și să rămână credincioși împăratului, au pățimit câteva săptămâni de închisoare. Pater Moise „plugariu” din Apateu, pentru că a stat în contra celor ce recrutau cătane, zicând că acestea nu se fac din porunca împărătească, a fost condamnat la moarte prin spânzurătoare, fiind executat în satul Besermenii⁸⁹⁶ în ziua de 30 octombrie 1848.

⁸⁹⁵ *Ibidem*, dosar 314/1850, f. 58-62.

⁸⁹⁶ Localitate neidentificată, probabil dispărută.

VIII. 3. 5. Protopopiatul Peșteșului

Ca și în celelalte protopopiate, motivul suferințelor a fost refuzul sătenilor de „a se înscrie la polgari”. Doi sateni din Peșteș, Turcuș Simion (43 ani) și Teodor Moțan (26 ani), au fost spânzurați pentru că au zis că „noi pruncii noștri nu voim a-i da ca să se bată contra împăratului”. Preoții Ioan Popescu (45 ani) din Hotar, Ștefan Morărescu (42 ani) din Tinăud, Simion Popovici (53 ani) din Peșteș, alături de câteva zeci de locuitori au avut de pățimit luni grele de temniță, unii dintre ei sfârșindu-și viața acolo. Pe cei închiși rămași în viață, i-a salvat numai „puterea muscălească”, notează protopopul Iosif Popovici al Peșteșului⁸⁹⁷.

Motivul neînțelegerilor dintre români și unguri și în aceste locuri a fost și comportamentul celor din urmă la alegerile parlamentare din iunie 1848. „Îi siliră – scrie protopopul în raportul său – groful Alex Haller, cu mai marele birău de pierzanie Csánadi Sándor, care și până acum a rămas nerăsplătit pentru relele sale făcute, de nicăierea, să vină la Oradea”. Raportul menționează, un lucru cunoscut, că deși românii în Bihor erau „ca la 30 000 de suflete”, iar maghiarii „ca la patru sau cinci mii”, nu au putut trimite deputați potrivit cu numărul lor. De la români luaseră vitele, la maghiari le-au lăsat, fiindcă „mai marii acelui loc erau toți maghiari”.

Cu toate informațiile arhivistice și istoriografice de care dispunem, este imposibil de făcut o „evaluare” a tuturor suferințelor românești din cuprinsul Episcopiei Aradului din anii 1848-1849. Mulți preoți și credincioși, de diferite vârste, au fost asasinați (împușcare, spânzurați, tăiați cu săbiile), au fost arse sate, în întregime sau parțial, bunuri materiale distruse sau jefuite. Din cele de mai sus se poate constata că numărul celor căzuți în lupte este aproape nesemnificativ față de numărul celor asasinați de rebelii unguri. Acest aspect arată cât se poate de clar că victimele au căzut în urma acțiunilor de represalii, de răzbunare din partea ungarilor care s-au purtat fără milă față de populația românească.

Pentru românii care au avut de pățimit din partea revoluționarilor unguri, episcopul Gherasim Raț, prin circulara nr. 3 din 3 ianuarie 1850, cerea ca în fiecare biserică din cuprinsul eparhiei, „ca pentru odihna sufletelor acelor bărbați cari pentru împăratul pentru binele de obște și așa și pentru binele nostru s-au jertfit viața sa, rugăciuni să înălțăm către ceriuri. Din această datorință rânduim ca în toate bisericile din Dieceza

⁸⁹⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 314/1850, f. 46-50.

noastră în Dumineca carea după primirea scrisorii acesteia mai deaproape va urma pentru odihna sufletelor acelora cuvincioși preoți cu cea mai mare cucerie să slujească parastase”, urmând ca la ectenie să se rostească: „Încă ne ruzgăm pentru odihna sufletelor robilor lui Dumnezeu N. N. și pentru a tuturor celorlalți preoți și mireni, ostași împărătești, fraților și fiilor noștri, cari în războiul pentru împăratul s. a. s. a.”⁸⁹⁸.

Suferințele românilor nu s-au încheiat odată cu înfrângerea revoluției, pentru că a fost introdus un „regim absolutist” care a dăinuit până în 1859, când a fost introdus un așa-numit „regim liberal”, care va dăinui apoi până în 1867, la crearea statului dualist Austro-Ungaria.

VIII. 4. Parohia Cuvin – reședință episcopală provizorie și loc de întâlnire a revoluționarilor români

În timpul revoluției de la 1848, locuitorii din Cuvin⁸⁹⁹ au alungat pe vechiul notar și au impus confirmarea de către comitat a notarului român Ioan Suciu, ales de ei⁹⁰⁰. Credem că locuitorii din Cuvin au fost influențați și datorită legăturilor pe care episcopul le avea cu preotul Dimitrie Suciu. Mai târziu, locuitorii au impus și introducerea limbii române în administrația comunală⁹⁰¹.

Se pare că nu întâmplător, episcopul Gherasim Raț, după bombardarea reședinței episcopale și a bisericii catedrale din Arad în timpul evenimentelor revoluționare din primăvara anului 1848, se retrage la Cuvin⁹⁰², în casa preotului Dimitrie Suciu, situată în imediata apropiere a bisericii parohiale⁹⁰³.

⁸⁹⁸ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosar 16, f. 3-4; A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 88-89v. Circulara din 3 ianuarie 1850.

⁸⁹⁹ Localitatea Cuvin, importantă localitate situată în Podgoria Aradului, la 24 kilometri de orașul Arad.

⁹⁰⁰ Traian Magoș, *Biserica din Cuvin*, în „M. B.”, anul XXI, 1971, nr. 4-6, p. 308.

⁹⁰¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele vicecomitelui* dosar 705/1848.

⁹⁰² O scurtă incursiune în istoria localității vezi la: Tr. Magoș, *op. cit.*, pp. 307-308.

⁹⁰³ În 1848-1850, în Cuvin funcționau preoții: Dimitrie Suciu (1830-1872), Vasile Duca (1840-1858), Ioan Muntean (1846-1864) și Vasile Luca (1849).

În septembrie 1848, protopopul Dimitrie Petrvici Stoichescu al Lipovei, cunoscând faptul că episcopul Gherasim Raț era la Cuvin, se retrage și el la preotul de aici, „unde bine primit fiind, am rămas până la mijlocul lui decembrie, neavând cauză de a mă întoarce la Lipova, căci de protopopiat eram lipsit”, avea să mărturisească în *Curgerea întâmplărilor*⁹⁰⁴.

Începând din primăvara anului 1850, multe ședințe consistoriale au avut loc în biserica „*Sfântul Mucenic Gheorghe*” din Cuvin⁹⁰⁵. În această biserică s-a împărtășit harul preoției multor tineri, care urmau adesea să ia locul celor care au căzut în timpul revoluției, de pe întreg cuprinsul Episcopiei Aradului⁹⁰⁶. Tot în această biserică, la 1/13 aprilie 1849, a fost hirotonit preot și protodiaconul Ghenadie Popescu, pe atunci profesor la Institutul Teologic arădean și conducător al mănăstirii de la Hodoș-Bodrog⁹⁰⁷.

În luna martie a anului 1849 are loc intervenția comisarului guvernamentale Ioan Dragoș. La Cuvin au loc tratative între I. Dragoș, reprezentantul guvernului și episcopul Gherasim Raț, care duc în cele din urmă la convocarea Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș.

De la Cuvin, episcopul lansează convocarea pentru ținerea lucrărilor Sinodului eparhial din primăvara anului 1849, își formulează protestul împotriva ingerințelor anticanonice ale unor hotărâri ale Sinodului, lansează o circulară (6 septembrie 1849) în vederea strângerii de fonduri pentru repararea catedralei bombardate în timpul revoluției, emite circularele adresate clerului și credincioșilor în vederea adunării de donații pentru speșele reprezentanților arădeni trimiși la Viena pentru obținerea unor drepturi bisericești și naționale.

Casa din Cuvin în care locuia episcopul Gherasim Raț a devenit un loc important de întâlnire a acestuia cu revoluționari români. În peregrinările

⁹⁰⁴ Dimitrie Petrovici Stoichescu, *Curgerea întâmplărilor subscrisului în timpul revoluției maghiare*, la Cornelia Bodea, *1848 la români. Revoluția în viziunea contemporanilor*, vol. III, București, 1998, doc. 33, p. 171.

⁹⁰⁵ Biserica „*Sf. Mucenic Gheorghe*”, a fost construită între 1801-1809 la îndemnul și stăruințele preotului Nicolae Popovici. În timpul lucrărilor, o contribuție bănească importantă a avut aromânul Gheorghe Sina. Acesta a făcut și alte donații pentru biserici din cuprinsul eparhiei. Văduva lui a donat terenul pentru construirea Institutului Teologic din Arad. Date despre biserica din Cuvin vezi la: T. Magoș, *op. cit.*, pp. 308-310; P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 603-604.

⁹⁰⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 205/1849, f. 1; dosar 101/1850, f. 1; dosar 102/1850, f. 1-7; dosar 124/1850, f. 3; dosar 194/1850, f. 4. I. D. Suci, *op. cit.*, p. 203, 227.

⁹⁰⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat*, dosar 78/1849, f. 2.

sale de la Seghedin până la Cluj, Nicolae Bălcescu a trecut, în vara anului 1849, prin Arad, de unde s-a îndreptat spre Cuvin pentru a se întâlni cu episcopul Gherasim Raț⁹⁰⁸.

În primăvara anului 1850 se intenționa organizarea unei adunări populare românești la Cuvin, la care urma să ia parte și Avram Iancu⁹⁰⁹, la înapoierea sa de la Viena, fapt ce a stârnit spaima în rândul slujbașilor administrației civile și militare locale. Chiar și comisarul de Oradea, Petru Joja, consideră cazul atât de grav încât a hotărât să intervină pentru zădărnicierea adunării. El scria omologului său de la Arad, comisarului guvernamental cezaro-răgesc Ioan Atzel⁹¹⁰, să se deplaseze la fața locului și să nu admită ca Avram Iancu să țină la Cuvin, în 15 aprilie 1850, proiectata adunare, care „nu era în conformitate cu vederile cârmuirii, nici compatibilă cu actuala situație excepțională, fiind în orice caz, dreptul de a convoca poporul aparținând numai organelor ocârmuirii și nimănui altuia”, considerând că o astfel de adunare ar fi incompatibilă cu menținerea „liniștii și siguranței publice⁹¹¹”.

Spre a înlătura de pe teritoriul comitatului Arad „primejdia” adunării românilor, I. Atzel a dispus, la rândul său, prim-pretorului cercului Arad, Ludovic Hoffbauer, subordonat lui, să-l supravegheze pe Avram Iancu în cazul sosirii acestuia la Cuvin și să-l informeze „din două în două ore, prin călărași instituiți în acest scop”, asupra contactelor acestuia cu alți fruntași români, cât și despre „toate împrejurările existente”. Panica autorităților cezaro-crăiești locale, ca și măsurile luate de acestea împotriva lui A. Iancu și a adunării de la Cuvin, erau urmarea stării de spirit foarte agitate a populației românești din comitatul Arad, pusă în legătură cu zvonurile

⁹⁰⁸ V. Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807-1948*, Arad, 2006, p. 253.

⁹⁰⁹ În noiembrie 1849, comisarul guvernamental din Arad a fost informat de către pretorul din Sebiș, despre apariția lui Avram Iancu la Iosășel, unde populația îl privea ca pe un „crai” al românilor dintr-o țară ale cărei hotare vestice ajungeau cel puțin până la Arad și Oradea. Cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele comitelui suprem*, doc. 9//1849, f. 2-3.

⁹¹⁰ A fost numit comisar guvernamental în urma desființării comitatului Arad ca autonomie teritorială în urma reorganizării administrative dictate de absolutismul nou instaurat, împreună cu partea de sud a fostului comitat Bihor, constituindu-se într-un cerc sub conducerea districtului Oradea, păstrându-și în continuare denumirea de autoritate comitatensă.

⁹¹¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele împuternicitului cesaro-crăiesc*, nr. 2018/1850; Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente* vol. I, Arad, 1978, doc. 2, pp. 15-17.

potrivit cărora în Țara Moților ar exista o societate secretă ce pregătea o nouă revoluție⁹¹².

Se pare că el nici nu intenționa a ține o adunare la Cuvin. Este probabil însă că el dorea să participe la Sinodul eparhial convocat de episcopul Gherasim pentru data de 11/23 aprilie 1850. Comisarul Atzel reușește să amâne adunarea proiectată de către episcop, care se va ține abia la data de 23 iulie/4 august 1850, în Arad. Nu cunoaștem dacă Avram Iancu a participat la unele dintre discuțiile cu fruntașii politici arădeni convocați la Sinod, întrucât documentele vremii nu ne lasă nici o mărturie în această privință, iar dacă el a fost în Arad în timpul ținerii sinodului, aceasta a fost ținută în secret, pentru a nu atrage represiuni din partea autorităților. Cert este că în zilele următoare a fost semnalată prezența lui A. Iancu în Arad. Dintr-un raport al prefectului arădean de poliție, datat din 8 august 1850, Avram Iancu a sosit la Arad. Aici a tras la hanul „Mielul Negru”, de unde, s-a îndreptat spre biserica episcopală, locul unde se ținea Sinodul eparhial arădean, unde s-a întâlnit, prin intermediul protopopului Terentie Raț, fiul episcopului, cu unii dintre fruntașii români arădeni. După întâlnire, Avram Iancu a părăsit Aradul îndreptându-se spre localitatea Bătania⁹¹³.

La sfârșitul lunii mai și începutul lunii iunie 1850, în casa preotului din Cuvin, episcopul Gherasim Raț s-a întâlnit și cu generalul Gheorghe Magheru⁹¹⁴, venit de la Viena, fiind însoțit de avocații arădeni Ioan Popovici

⁹¹² A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele comisariatului guvernamental cesaro-crăiesc*, doc. 2018/1850, f. 1-2; doc. 2019, doc. 332/1850; doc. 332/1850.

⁹¹³ „Am onoare să raportez domniei tale cu respect oficial că Avram Iancu, sosind (în Arad) cu o căruță țărănească cu 4 cai, a tras în gazdă la restaurantul Mielul Negru, în 7 luna curentă la ora 9 dimineața, unde a comsdat dejun pentru el și încă doi tovarăși care au fost cu dânsul, Andreica Mihai, altul probabil ajutorul său și a trimis pe omul de serviciu, în căutarea unei căruțe cu 4 cai pe care s-o angajeze până la Bătania. Cei doi tovarăși ai săi au rămas acolo, și mergând la locul sinodului, la biserica românească, acolo a chemat afară pe protopopul Raț Francisc (n. n. Terentie), fiul episcopului Raț Gherasim, cu care discutând scurt timp, s-a reîntors la restaurantul Mielul, unde a dejunat. Într-aceasta a sosit omul de serviciu cu un căruțaș, cu Naghi Petru, pe care Iancu angajându-l, a pornit la Bătania, la orele 10 și jumătate. Pe numitul căruțaș l-am și chemat în fața mea și după audierea lui nu voi omite de a aduce la cunoștința domniei tale cât mai urgent cele aflate. În rest mă recomand înaltei dvs. Bunăvoințe. Al domniei tale serv umil s. s. Horvath Adam, Prefect de poliție”, cf. A. N. D. J. Arad, *Fondul Prefecturii județului Arad, Actele împuternicitului cesaro-crăiesc*, nr. 4558/1850, f. 1, la Andrei Caciora, Eugen Glück, *Prezența lui Avram Iancu printre revoluționarii arădeni*, în vol. „Revoluția europeană de la 1848 reflectată în presa arădeană” (Volum realizat și Introducere de prof. Iulian Negrilă. Cuvânt înainte de prof. dr. Elena Bărbulescu), București, 1985, pp. 216-219.

⁹¹⁴ Despre originea sa ardeleană vezi: Ioan Lupaș, *Descendența transilvană a lui Gheorghe Magheru și relațiunile lui cu țărani sălișteni, în deosebi cu familia lui Dumitru Răcuciu*, în „Studii istorice”, vol. V. Sibiu-Cluj, 1945-1946, pp. 265-282.

și Grigorie Popovici, și profesorul dr. Atanasie Șandor de la Preparandie, așa după cum reiese dintr-un raport semnat de către notarul Ioan Suciu din Cuvin și adresat prim pretorului Hoffbauer Lajos din Glogovăț. Iată textul raportului: „Respectate Domnule Primpretor, îmi permit să vă aduc la cunoștință despre faptul că ieri după masă a sosit la Cuvin din Viena, unde se află refugiat, generalul român de renume, Magheru. A fost însoțit de Ioan Popovici, dr. Șandor și Grigorie Popovici. Cuvin la 31 mai 1850”. Pe contrapagina documentului se află mențiunea: „Foarte urgent ! Expediată la ora 12 seara”. Apoi, într-o altă notă se arată: „Încă astăzi, la un sfert de oră după miezul nopții, însoțit de Raț Francisc (n. n. Terentie) și patru călăreți angajați au plecat după toate probabilitățile spre Arad”⁹¹⁵.

Revenit la Cuvin, în ziua următoare, cu „caii episcopului până la prima stație peste Transilvania, în Valahia”. Informația este cuprinsă în raportul notarului din Cuvin către prim-pretorul cercului Arad, în care Gheorghe Magheru este prezentat drept un vestit revoluționar din Țara Românească, care, înainte de izbucnirea revoluției maghiare, ar fi întreținut raporturi de corespondență cu Kossuth⁹¹⁶.

⁹¹⁵ Andrei Caciora, *Ideea statului unitar român în epoca pașoptistă*, în vol. „Revoluția europeană de la 1848 reflectată în presa arădeană”, pp. 228-230.

⁹¹⁶ „De la Comisarul guvernamental cezaro-crăiesc al comitatului)Arad. Către onoratul comandament al Districtului 5 militar cezaro-crăiesc din Oradea. Arad, 5 iunie 1850, seara la ora 10. Potrivit raportului se sub %, primit astăzi de către primpretorul plășii Arad de la notarul din Cuvin, am fost informat că un oarecare Maghieru, general din Țara Românească, care în ultima vreme a locuit ca refugiat în Viena, ar fi sosit în Cuvin la episcopul greco neunit al Aradului, în compania avocaților arădeni Ioan Popovici și Grigorie Popovici, ulterior a dr. Șandor. De acolo, acesta, cu ajutorul cailor episcopului, a plecat în ziua următoare, însoțit până la primul popas, spre Țara Românească, prin Transilvania. Cu privire la numitul Maghieru eu am aflat următoarele: că acesta ar fi în Țara Românească un membru marcant al aceluia partid care ste împotriva protecției rusești și că ar fi întreținut relații de corespondență cu Kossuth, înainte de izbucnirea revoluției maghiare. Încunoștiințarea făcută mie am adus-o la cunoștința domnului comandant al cetății Aradului, la a cărui sfat mă grăbesc să-l informez despre această situație prin șatefetă pe onoratul comandant al districtului militar cesaro-crăiesc. Prim pretorului plășii Arad i-am cerut socoteală de ce nu mi-a adus la cunoștință mai repede scrisoarea de sub %, la care el mi-a răspuns însă că întrucât eu am lipsit de aici din motive de serviciu, el a crezut că nu poate comunica nimănui, afară de mine, scrisoarea în chestiune. Acesta este deci motivul înaintării cu întârziere a acestui raport”. Cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele împuternicitului cezaro-crăiesc*, nr. 3137/1850, f. 3. Document publicat în vol. *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. II (Ediție de documente întocmită de: Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, Mircea Timbus), Arad, 1980, doc. 1, pp. 18-19; vezi și Traian Magoș, *Două documente în legătură cu revluția de la 1848 din părțile Aradului*, în „M. B.”, anul XIX, 1969, nr. 4-6, p. 307.

Din păcate, conținutul discuțiilor purtate la Cuvin, în prezența episcopului Gherasim Raț, a rămas necunoscut, notarul neavând acces în casa parohială. Este, fără îndoială, cel mai important eveniment din cadrul relațiilor Aradului cu Țara Românească, imediat după revoluția din 1848-1849, este întâlnirea de la Cuvin din 31 mai 1850. Este o confirmare a cultivării ideilor de unitate și libertate națională și socială a românilor de pe ambele versante ale Carpaților.

Parohia Cuvin devenise, nu numai rezidența episcopului Gherasim Raț, ci și un loc de întâlnire al revoluționarilor români din Transilvania și Țara Românească cu cei din comitatul Arad, unde se dezbăteau problemele curente ale luptei acestora, stabilindu-se direcțiile comune de acțiune. Aici, la adăpostul reședinței episcopului arădean, atent supravegheată, se pare că în ciuda tuturor măsurilor luate de autorități, a avut totuși loc o întâlnire restrânsă a frunțașilor arădeni cu Avram Iancu⁹¹⁷, conținutul discuțiilor rămânând însă necunoscut.

⁹¹⁷ Eugen Gluck, *Contribuția maselor populare arădene la lupta pentru libertate și unitate națională, 1849-1867*, în „Catedra. Culegere de studii”, Arad, 1977, iunie, p. 172.

Capitolul IX

Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș (1849)

IX. 1. Câteva considerații

Revoluția de la 1848-1849, în care românii ardeleni s-au ridicat contra ungarilor spre a-și revendica autonomia, a împiedicat și mersul normal al vieții bisericești în eparhia Aradului. Așa după am putut vedea, mulți preoți au fost nevoiți să-și părăsească parohiile, alții au căzut jertfă atrocităților ungurești. Episcopul însuși a trebuit să-și mute reședința, temporar, de la Arad la Cuvin.

În timpul episcopului Gherasim Raț, în zilele de 17-18 aprilie v. 1849, a avut loc Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș⁹¹⁸, numit oficial *Adunarea*

⁹¹⁸ Despre sinod vezi: Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 95-100, *Colecțiunea actelor*, pp. 33-35; Ioan Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului canonic (Epoca de la 1848-1868 cu o reprivire canonică-istorică)*, vol. I, București, 1922, pp. 105-110; N. Firu, *Adunarea eparhială de la Chișineu-Criș în anul 1849*, în „B. B.”, nr. 33-36 din 1934; Ed. I. Găvănescu, *Sinodul de la Chișineu-Arad. O convocare*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 8, 18 februarie 1945, pp. 50-52; Idem, *Sinodul de la Chișineu-Arad. Solemnitatea deschiderii*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 10, 4 martie 1945, pp. 67-68; Idem, *Sinodul de la Chișineu-Arad, Ședința întâia*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 14, 1 aprilie 1945, pp. 99-100; Marin Mălinaș, *Biserica Ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 1-2, pp. 202-208; Miskolczy A., *op. cit.*; C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. II, București, 1998, doc. 326, pp. 1070-1071; Nicolae Bocșan, Ioan Popovici, *Consistoriul ortodox din Arad în 1849*, în „Simpozion”, Giula, 1999, pp. 7-17; Idem, *Sinodul de la Chișineu-Criș*, în vol. „Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică” (coordonatori: Camil Mureșan, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2000, pp. 359-372. Pentru că nu am putut efectua cercetări în Arhiva Episcopiei Aradului, ne-am folosit de ediția lui Ambruș Miskolczy. În Arhiva Episcopiei ortodoxe române de la Oradea, istoricul Marin Mălinaș a descoperit un document ce cuprinde hotărârile Sinodului de la Chișineu Criș din 1849. Documentul „cuprinde 10 file, legate într-un caiet cu sigiliu aplicat pe ceară roșie, reprezentând stema Episcopiei Ortodoxe a Aradului, semnat de Ioan Chirilescu, vicarul Episcopiei” (M. Mălinaș, *op. cit.*, pp. 202-203). Tot el menționează un alt exemplar ca existând în Biblioteca Academiei Române (mss rom. 1058).

Diecesei greco-neunite române arădane, organizat la inițiativa guvernului maghiar și a deputaților români din Dietă, devenind baza politicii de împăcare între români și unguri, considerat ca un compromis politic de împăcare între guvernul maghiar și mișcarea națională a românilor din Ungaria. Guvernul maghiar avea nevoie de loialitatea românilor din Arad și Bihor în susținerea efortului militar din primăvara anului 1849. Românii doreau să-și promoveze dezideratele naționale, bisericești și școlare. Episcopul Gherasim Raț, deși a întrerupt legăturile cu patriarhul Iosif Raiacici, nu s-a angajat direct în susținerea revoluției maghiare, adoptând o poziție prudentă de neutralitate. Cu toate acestea, a fost acuzat de faptul că a stat „la tractat cu guvernul maghiar” în privința remunerației preoților, fapt care nu poate fi condamnat. Problema dotației clerului ortodox era atunci, ca și mai târziu, o problemă capitală⁹¹⁹. Convocarea Sinodului eparhial nu trebuie privit ca o lucrare liberă a Bisericii, ci doar o concesiune a regimului aflat în primăvara anului 1849 într-un greu impas.

Între timp, s-a început recensământul veniturilor preoțești din cadrul diecezei arădene, acțiune întreruptă din cauza atacurilor contrarevoluției militare. Majorarea salariilor a fost pusă din nou în discuție de către Szász Károly, secretar de stat la Ministerul Cultelor și Învățământului Public care, la sfârșitul anului 1848, a cerut episcopului un tabel despre veniturile preoților loiali statului maghiar, care aveau sub 300 fiorini argint⁹²⁰ anual, conform legii, urmau să fie completate de la stat. În răspunsul său din 24 ianuarie/5 februarie, episcopul arăta că în dieceza Aradului „abia dacă sunt 2 sau 3 parohii care împreună cu venitul din sesiuni parohiale dacă au un venit de 200 fiorini și e cunoscut [...] că preoții aparținători ritului meu trăiesc în cea mai mare mizerie. Stolele ce le primesc pentru cununii, înmormântări și alte asemenea slujbe, nici nu se pot numi venite. Eu, din încredințarea domnului ministru Baron Eötvös, am dat ordin ca să se întocmească despre fiecare parohie separat câte un tablou; dar când orașul Arad și părțile din jur au ajuns sub stare de trist asediu, lucrul a trebuit să-l întrerupt”. La 14 februarie 1849, ministerul i-a cerut din nou să trimită tabelele cu situația veniturilor parohiale, cel puțin din ținuturile care nu erau sub asediu, altfel, statul neputând stabili plata preoților⁹²¹, Szász Károly, văzând că din cauza sănătății sale episcopul nu-și mai putea semna nici

⁹¹⁹ Gh. Lițiu, *Românii arădani în frământările anilor 1849-1850*, pp. 23-24.

⁹²⁰ 100 fiorini argint = 250 fiorini valută vieneză, 1 fiorin aur = 4,5 fiorini de argint.

⁹²¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 14/1849, f. 1; *Ibidem*, dosar 39/1849, f. 1.

măcar scrisorile și auzind despre anumite abuzuri, la 14 februarie 1849 a propus lui Lajos Kossuth pensionarea episcopului și numirea unui vicar general. După consultarea deputaților români din parlament, L. Kossuth, la 21 februarie v. 1849, l-a desemnat pe deputatul din Bihor, Ioan Dragoș⁹²², comisar guvernamental pentru cercetarea situației bisericesti din eparhia Aradului iar dacă era necesar putea să convoace Sinodul eparhial. Ioan Dragoș, unul din principalii oponenți ai episcopului, avea de asemenea sarcina de a face un recensământ al veniturilor preoțești. În calitatea care i-a fost conferită, deputatul bihorean, prin epistola din 1 martie 1849, cerea episcopului „să dispună ca actele referitoare la intravilanele urbariale, numărul holdelor de pământ arabil și fânețe care se află în proprietatea preoților să se întocmească conform formulariului edat de Ministerul Cultelor”⁹²³.

Răspunsul episcopul, dat din Cuvin la 27/11 martie 1849, constituie primul pas către organizarea unui Sinod eparhial și schimbările care au urmat prin mijlocirea lui I. Dragoș. Ni se par interesante opiniile episcopului față de schimbările ce se preconizau a se face. „Din adresa oficioasă din 1 martie a. c. în care îmi comunicați ordinul președintelui Consiliului honved, am înțeles că sunteți delegat pentru conscrierea izvoarelor de venit ale parohiilor eparhiei mele. Fiind vorba de soarta și independența preoților

⁹²² După cum este prezentat de unul din biografii săi, „Ioan Dragoș a fost tipul românilor în care influența mediului maghiar s-a înfipt până în adâncimi organice, adumbrind orice ideal național superior de emancipare de sub tutela politică a ungarilor. Cele câteva țâsniri de sentimente românești, în clipe de luciditate afectivă, au fost repede înăbușite de încruntările oamenilor politici maghiari, față de care Ioan Dragoș avea nețărmurit respect. Se simțea fericit să-i poată servi și să se soarească în prestigiul lor”, Cf. Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937, pp. 24-30. În 1874 Ioan Arcoși își amintea: „În ziua ultimă (n. n. a Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș), părintele P[avel] B[oțcu] ne-a ospătat; la capătul prânzului comisarul Dragoș scoate o scrisoare, plenipotența de la Kossuth, ce auzind mesenii s-au bucurat foarte de drepturile promise, numai unul, nu-mi aduc aminte cine, întrerupse bucuria cu întrebarea: dar dacă ardelenii nu vor primi? Atunci, zise comisarul, ar trebui pușcată toată inteligența ardeleană. Scolându-ne de la masă, apropiindu-se de mine părintele G[eorge] Țiapoș, mă duse în grădină, unde mă întrebă: auzit-am ce drepturi se promet ardelenilor? Ce zic eu la asta? Nu știu spune nainte, atâta știu, că [...] dacă aș fi Dragoș, nu m-aș duce, dacă aș fi ardelean. Dragoș poate fi periclitat. Uimit, părintele Țiapoș mă întrebă pentru ce? Iată pentru ce: În Ardeal vor fi doi oameni a guvernului, unul de altul independent, că în plenipotența capul armatei nu e subordonat comisarului civil, acum, dacă comnadantul armatei va veni asupra lor? Ce se poate întâmpla? Dragoș nu va fi privit ca trădător? Țapoș până la moarte și-a adus aminte”, în *Autobiografie*, Arad, 1874, f. 24, mss, la Fl. Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, p. 93.

⁹²³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 38/1849.

și deci a cârmuirii bisericești cu respect vă atrag atenția și asupra dotației personalului Consistorial să binevoiți a vă interesa de acestea⁹²⁴.

În Consistoriul de la Oradea această problemă o va îndeplini singur, iar în cel al Aradului se va încredința protopopilor care vor avea să se prezinte personal cu tablourile făcute în fața lui Ioan Dragoș. La 22 februarie, Consistoriul eparhial de la Oradea solicită ținerea acestei „adunări diecesane”⁹²⁵.

Simțind că atenția Ministerului este îndreptată asupra diecezei sale, episcopul Gherasim Raț cerea la 11/23 februarie, înființarea unui Seminar teologic pentru poporul român greco-neunit. Sigismund Pop, membru al Parlamentului și funcționar ministerial a elaborat proiectul de organizare al seminarului, proiect aprobat imediat de către Nyáry Pál, vicepreședintele consiliului. La doar câteva zile, în 27 februarie, episcopul îl anunța pe comisarul Ioan Dragoș de intenția de a se retrage din cauza slăbiciunilor vârstei și îl provoca în privința numirii unui vicar episcopesc la Arad. La 16 martie 1849, episcopul a anunțat că va demisiona, nu înainte însă de a convoca Sinodul eparhial. Convocarea Sinodului eparhial l-a surprins pe Szász Károly, care spera ca postul de vicar să fie ocupat prin numire, nu printr-o hotărâre a Sinodului⁹²⁶.

Episcopul Gherasim conștient de starea precară a sănătății sale, este pus în situația de a nu-și putea îndeplini toate obligațiile față de eparhie așa cum s-ar fi cerut. Numai vizitele canonice nu le-a întrerupt până a căzut la pat. În această situație el a cerut ca „pe lângă o pensie, aș dori să încredințez conducerea eparhiei unui vicar [...] de la Stat o pensie anuală de 3 000 florini ce mi s-ar da și pe anul trecut. De sine înțeles că, pe lângă menținerea rangului meu de episcop mi s-ar asigura dreptul de folosire a pusteii din Arad-Gai și venitul ce-l am de la sfințirea preoților și acela de la darea singheliilor. Totodată, în urma oficiului ce-l ocup și a împrejurărilor din eparhie, la numirea sau alegerea vicarului doresc să-mi expun și eu părerea și apoi după redobândirea sănătății, doresc să-mi reocup demnitatea de episcop pe care vreau să mi-o păstrez până la capătul vieții, fără nici un amestec din partea înlocuitorului. Acest drept mi-l păstrez de acum pentru viitor”⁹²⁷. Astfel sfârșește episcopul scrisoarea sa din 17 februarie/11 martie

⁹²⁴ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 20/1849, f. 1-2. Scrisoarea din 27 februarie/11 martie 1849 a lui Gherasim Raț către Ioan Dragoș.

⁹²⁵ Ed. I. Găvănescu, *Sinodul de la Chișineu Criș-Arad. O convocare*, p. 50.

⁹²⁶ *Ibidem*; Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 33-34, 35.

⁹²⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 20/1849, f. 1-2. Scrisoarea din 27 februarie/11 martie 1849 a lui Gherasim Raț către Ioan Dragoș.

1849 către Ioan Dragoș. Este ultima epistolă înainte de ținerea Sinodului eparhial din martie 1849.

Îmbătrânit și bolnav, dar și din cauza faptului că reședința și biserica catedrală⁹²⁸ au fost avariate, în 1849 se retrage în casa lui preferată, cea a preotului Dimitrie Suciu de lângă biserica din Cuvin⁹²⁹. Aici se va deplasa deputatul Ioan Dragoș pentru a determina pe episcop să convoace Sinodul eparhial, motivând necesitatea întrunirii lui, pe lângă soluționarea vechilor deziderate, ce formară obiectul întrunirilor de la Pesta și Timișoara, iar acum și cu necesitatea de a se alege un vicar episcopal.

IX. 2. Convocarea, deschierea și desfășurarea lucrărilor

IX. 2. 1. Convocarea Sinodului

În martie 1849, Ioan Dragoș se afla la Cuvin pentru reglementarea situației eparhiei arădene, aducând la cunoștința episcopului nemulțumirea Guvernului față de atitudinea sa, îl sfătuiește să renunțe la prerogativele sale de episcop, cerându-i să convoace un Sinod eparhial pentru alegerea unui vicar⁹³⁰. În acest context are loc Sinodul eparhial, convocat de episcop, prin circulara din 6 martie 1849, care „s-a rânduit ținerea adunării aceasta în ziua (de) 17/29 lunei martie a. c. 1849 a se deschide” în orașul Chișineu-Criș⁹³¹. Aradul era evitat din cauza nesiguranței, pentru că încă din luna octombrie 1848, începuse bombardamentul asupra orașului din cetate, unde se găsea garnizoana austriacă. În oraș, încă din iunie 1848, primăria a lansat un apel pentru formarea gărzilor de apărare împotriva sârbilor, care

⁹²⁸ Din Cuvin, la 6 septembrie 1849 a lansat o circulară în vederea strângerii de fonduri pentru repararea bisericii catedrale distrusă în timpul bombardării orașului de către artileria austriacă, cf. A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 188/1850, f. 1. În 24 octombrie/5 noiembrie 1849, episcopul Gherasim Raț a donat pentru repararea bisericii catedrale suma de 40 florini în argint, cf. *Ibidem*, dosar 153/1849, f. 1.

⁹²⁹ În Cuvin funcționau trei preoți: Dimitrie Suciu, Ioan Muntean și Vasile Luca.

⁹³⁰ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860*, p. 42.

⁹³¹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 48/1849, f. 1-2v. Vezi Circulara publicată de noi în *Anexe*. Circulara a mai fost publicată și de Il. Pușcariu în *Metropolia românilor ortodocși, Colecțiunea actelor*, doc. 14, pp. 33-34.

ridicaseră la Sirmiu steagul revoluției contra dominației ungurești, Aradul dovedindu-se nesigur pentru unguri⁹³².

Sinodul a fost convocat în condițiile ocupării Transilvaniei de către armatele lui Bem, a pregătirii ofensivei pentru recucerirea Banatului, ocupat din toamna anului 1848 de imperiali și a misiunii de conciliere cu Avram Iancu, asumată de deputatul Ioan Dragoș⁹³³.

În perioada tinereii Sinodului eparhial, „tocmai atunci treceau prin Chișineu nespuse batalioane (zászloáj) pedestri și husari către Arad, în Banat la Timișoara. Doară și pentru aceea treceau tot atunci, ca decumva românii ar voi să ia altă direpțiune, ca blăjenii, a se consolida în contra maghiarilor, deodată să-i cotrupească”⁹³⁴.

IX. 2. 2. Deschiderea Sinodului și participații

Sinodul s-a deschis în mod solemn, în ziua amintită sub președinția episcopului Ghreasim Raț. Participau 51 de deputați sau „reprezentanți” ai românilor din eparhie. Au participat 13 protopopi și administratori protopopești: Simion Bica (Beliu), Ioan Bodea (Popmezău), Atanasie Boțco (Oradea), Ioan Cefan (Tot-Vărădia), Gheorghe Dan (Chișineu-Criș), Moise Ghergar (administrator Ineu), Gavriil Giulani (Buteni), Gavril Neteu (administrator Lunca), Ioan Papp (administrator Meziad), Iosif Popovici (Peșteș), Teodor Popovici (Șiria), Ioan Raț (Arad) și Terentie Raț (Beiuș); 3 preoți parohi: Pavel Boțco (Chișineu-Criș), Ioan Chirilescu (Talpoș) și Gheorghe Țapoș (Socodor); un reprezentant de la mănăstirea Hodoș Bodrog în persoana ieromonahului Sebastian Tabacovici; 4 profesori: Dimitrie Constantini (director școlar din districtul Oradea), Alexandru Gavra (Preparandie), Ghenadie Popescu (Institutul Teologic) și Atansie Șandor (Preparandie); și 30 mireni: Ioan Arcoși (avocat în Arad), Ștefan Boroș (avocat în Oradea), Dumitru Boțoc (Bihor), Mihai Chirilescu (notar și avocat), Mihai Cociuba (fiscal ord. al comitatului Arad), Ioan Popovici, Mihai Fericeanu (Bihor), Gheorghe Fonai (Bihor), Dimitrie Haica (ajutor de primar în Arad), Teodor Halic, Pavel Petrilă, Nicolae Jiga (directorul școlilor din Oradea),

⁹³² Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 51.

⁹³³ N. Bocșan, I. Popovici, *Sinodul de la Chișineu-Arad*, p. 366.

⁹³⁴ *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, p. 115; Fragmentul lui At. Șandor despre Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș este publicat și de C. Bodea, *op. cit.*, vol. II, București, 1998, nr. 326, pp. 1070-1071.

Teodor Lazăr (avocat și notar consistorial Oradea), Emanoil Mag (avocat), Petru Mărcuț, David Nicoară (Giula)⁹³⁵, Petru Pavel (consilier comunal în Arad), Gheorghe Popa – de Teiuș (notarul Consistoriului din Arad), Grigorie Popovici (avocat), Sigismund Popovici (vicenotarul comitatului Arad), Mihail Stupa (jude în Oradea), Moise Suciu (comisar alimentară în Oradea), Ioan Poenar (negustor din Oradea), Teodor Suciu, Onu Șutea (judele Chișineului), Moise Vid, Vasile Chirla, Nicolae Păteanu (Nădlac), Dimitrie Costa (consilier de la Oradea) și Ioan Ioanovici (pretor în comitatul Bihor).

Dacă unii dintre reprezentanții din Sinod erau maghiarofili, ca Ioan Dragoș, vicarul Ioan Chirilescu sau protopopul Simion Bica, nu se poate susține aceeași afirmație despre ceilalți participanți, pe care îi preocupa mai mult ridicarea neamului românesc, într-un moment de mari prefaceri politice și naționale, cum erau anii revoluției de la 1848-1849⁹³⁶.

Membrii Sinodului eparhial erau preoții și mirenii, aleși deputați pentru Congresul de la Timișoara programat pe 15 iunie 1848, care însă nu s-a mai întrunit, câte un reprezentant al Institutului Teologic și al Preparandiei, un reprezentant al mănăstirii de la Hodoș-Bodrog, directorul districtual școlar și câte un reprezentant din fiecare protopopiat și vicariatul Oradiei.

Deschizând ședința Sinodului, episcopul Gherasim Raț i-a întâmpinat pe reprezentanți cu o „veste plină de bucurie”, anume că guvernul s-a milostivit ca să se îngrijească de îmbunătățirea situației clerului ortodox. Anunță totodată prezența lui Ioan Dragoș, „bărbat din sânge român și religia noastră”, în calitate de trimis al guvernului maghiar. În ceea ce-l privește, episcopul declară că „pentru statul sănătății, neputând ocârmuirea eparhiei după pofța sa, a o povățui”, a rugat să i se rânduiască un „vicar vremelnic”⁹³⁷.

În altă ordine de idei, episcopul prezintă obiectivele Sinodului: îmbunătățirea stării clerului, numirea unui vicar episcopal, îmbunătățirea stării Consistoriului, organizarea Institutului Teologic, a Preparandiei și a școlilor populare. După cuvântarea de deschidere a Sinodului, o delegație, din care făcea parte protopopul Atanasie Boțco al Orăzii-Mari și parohul Ioan Chirilescu din Talpoș, din partea clerului, iar Mihai Cociuba și Mihai Stupa, din partea mirenilor, invită pe comisarul Ioan Dragoș în sala de ședințe⁹³⁸.

⁹³⁵ Este tatăl lui Moise Nicoară.

⁹³⁶ Ed. I. Găvănescu, *Sinodul de la Chișineu-Arad. Solemnitatea deschiderii*, p. 67; *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, la Miskolczy A. *op. cit.*, pp. 117-119.

⁹³⁷ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 68.

⁹³⁸ *Ibidem*.

Prezentându-se, Ioan Dragoș predă secretarului trei acte oficiale pentru a fi citite în fața adunării: 1. Ordinul președintelui comisiunii apărătoare de țară, cu data de 21 februarie 1849, prin care Ioan Dragoș e trimis la Arad ca și comisar al guvernului cu drepturi depline; 2. Cererea Consistoriului eparhial din Oradea din 22 februarie vechi, spre a se acorda aprobarea pentru convocarea unei adunări diecezane; 3. Scrisoarea episcopului Gherasim Raț din 27 februarie/11 martie către Ioan Dragoș în care îi cerea conscrierea veniturilor parohiale, organizarea Consistoriului, numirea temporară a unui vicar, menținerea demnității de episcop și a beneficiilor ei materiale, dreptul de a-și exprima părerea pentru numirea vicarului, precum și dreptul de a reveni la conducerea diecezei după însănătoșire și a o conduce fără asistența vicarului. Au fost aleși și asesori noi în Consistoriul de la Arad, câte 4 preoți și 2 mireni ca membrii ordinari, iar membrii onorari puteau fi aleși în număr nelimitat. După citirea acestor acte, episcopul îi prezintă comisarului pe membrii prezenți, apoi au mers la biserică pentru săvârșirea slujbei chemării Duhului Sfânt⁹³⁹.

După redeschiderea ședinței și cuvântarea lui I. Dragoș, s-a procedat la alegerea biroului. Au fost aleși doi președinți, protopopul Iosif Popovici al Peșteșului și Dimitrie Haica din partea mirenilor, și au fost desemnați doi notari în persoana protopopului Ioan Papp al Meziadului și avocatul Gheorghe Popa (de Teiuș), iar adunarea este declarată ca fiind constituită. Astfel s-a încheiat solemnitatea pentru deschiderea Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș.

IX. 2. 3. Desfășurarea și hotărârile Sinodului

Prima ședință de lucru a Sinodului a avut loc în ziua de 18/30 martie 1849, de la orele 9 până la „11 ceasuri nainte de meazăzi”, a fost prezidată de protopopul Iosif Popovici, notar fiind ales protopopul Ioan Papp. Încă de la început a fost votată o adresă de mulțumire către guvern pentru grija arătată românilor prin îngăduirea ținerii sinodului și delegarea de comisar a lui Ioan Dragoș, dar se adaugă lămurit că, dacă e acceptat acum de toți, „cu o inimă”, pe viitor „de cinosură să nu se iee întru coordonarea lucrurilor noastre celor bisericesti și sholastice, și să binevoiască înalta ocârmuire, statutele bisericesti și sholastice, prin adunarea aceasta întocmite, după

⁹³⁹ *Ibidem*; Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 117-118; N. Bocșan, I. Popovici, *op. cit.*, pp. 367-368; Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 52-53.

subșternerea aceloră, în efect a le lua". Se făcea aluzie la principiul autonomiei bisericești și școlare, cu mult înainte de promulgarea *Statutului organic* al lui Andrei Șaguna. În al doilea rând, se arată că episcopul diecezan, „încă astăzi voește de aici a să îndepărta” din Sinod, și descoperă dorința sa de a se ține cont de alegerea vicarului în persoana protopopului Teodor Popovici al Șiriei⁹⁴⁰.

Faptul că episcopul, încă de la început, a părăsit ședințele Sinodului, care a adus hotărâri vătămătoare autorității episcopale, ne îndreptățește să credem că acesta nu a fost pe placul lui, cu toate ajutoarele în bani care se datoresc, în bună parte, deputatului Ioan Dragoș și obținute de la Guvern pe seama clerului diecezan. Problema dotației clerului ortodox era atunci, ca și mai târziu, o problemă majoră. De ea depindea, în bună parte, starea și progresul general al Bisericii. Retragerea lui Gherasim Raț de la conducerea diecezei și cererea numirii temporare a unui vicar, pare numai un pretext, deoarece, îndată după înăbușirea revoluției, el revine singur la conducerea eparhiei deși starea de sănătate i se înrăutățește.

Tot în prima ședință au fost alese două comisii („deputațiuni”), una pentru coordonarea Sinodului, a Consitoriilor eparhiale, de la Arad și Oradea, și ajustarea parohiilor, iar cea e-a doua pentru problemele școlare, mai ales organizarea Institutului Teologic și a Preparandiei din Arad. În prima comisie au fost desemnați: Atanasie Boțco, Simion Bica, Gheorghe Țapoș, Gheorghe Dan, Ioan Chirilescu, Teodor Popovici, Ioan Raț, Ioan Papp, Ioan Arcoși, Dimitrie Haica, Mihail Cociuba, Grigorie Popovici, Ioan Popovici, Mihail Stupa, Moise Suciuc, Ștefan Boroș, Gheorghe Fonai, Teodor Lazăr și Petru Mărcuț. Comisia a doua era alcătuită din următorii deputați: Iosif Popovici, Ghenadie Popescu, Gavriil Neteu, Dimitrie Constantini, Alexandru Gavra, Atanasie Șandor, Pavel Boțco, Sigismund Popovici, Pavel Petrilă, Petru Pavel, Mihail Chirilescu, Gheorghe Popa (de Teiuș), Emanoil Mag și Nicolae Jiga⁹⁴¹. Fiecare comisie trebuia să-și aleagă un notar, iar lucrările să le prezinte în timpul cel mai scurt adunării pentru dezbateri.

În *ședința a doua*, ținută în „zioa 21-a martie 1849 după cal. vechiu începutul la 9 capătul la 11 1 ceasuri”, sub președinția lui Dimitrie Haica și a notarului Georgie Popa, a fost ales vicarul episcopesc, cu vot secret, abia după a treia votare. Din 48 de voturi, Ioan Chirilescu, paroh în Talpoș și asesor consistorial, a obținut 18 voturi, Ioan Pap, administrator protopopesc în Beiuș și Meziad, 17 voturi, Teodor Popovici protopopul Șiriei 12 voturi,

⁹⁴⁰ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 1, la Miskolczy A. *op. cit.*, pp.120.

⁹⁴¹ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 3, la Miskolczy A. *op. cit.*, p. 121.

iar Ioan Raț, protopopul Aradului un singur vot. La al doilea scrutin, din 48 de voturi Ioan Chirilescu a obținut 24 voturi, Teodor Popovici 10 voturi, Simion Bica 8 voturi, Ioan Pap 4 voturi iar Ioan Raț numai două voturi. În cel de-a treilea scrutin, dintre Ioan Chirilescu (25 voturi) și Teodor Popovici (20 voturi), cel dintâi, proclamându-se „de legiuit vicariu episcopesc”⁹⁴². Se vede că reprezentanții maghiarofili din Sinodul eparhial au câștigat în fața dorinței episcopului diecezan.

Despre preotul Ioan Chirilescu avem puține informații mai ales din perioada de dinaintea Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș. Cunoaștem că era preot paroh în Talpoș și asesor consistorial la Oradea⁹⁴³. Care au fost meritele în baza căruia a fost ales în demnitatea de vicar ne sunt necunoscute. Atât înainte cât și după a trăit într-un profund anonim.

Importantă pentru istoria dreptului bisericesc este *ședința a treia*, ținută în 23 martie 1849 c. v., prezidată de Dimitrie Haica și George Popa în calitate de notar. În această ședință, comisiunea sinodală prezintă proiectul pentru organizarea Sinodului eparhial și a Consistoriului diecezan, o veritabilă constituție bisericească, aducând un suflu liberal și democratic în Biserică, anticipând opera șaguniană⁹⁴⁴. Prin prevederile ei⁹⁴⁵, transformă Biserica din dieceză într-o Biserică sinodală la toate nivelurile. Astfel, Sinodul diecezan era „adunarea clerului și poporului”, limba acestuia era limba română, era compus din cler (1/3) și mireni (2/3). Sinodul a introdus principii democratice în organizarea Bisericii: alegerea demnitarilor bisericești, dreptul de reprezentare, de a înainta petiții. Confirmarea în funcții se făcea numai prin secția română de la Ministerul de Culte.

⁹⁴² *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 6, la Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 122-123.

⁹⁴³ A avut un fiu, tot preot, mai apoi protopop, Petru Chirilescu. S-a născut la 18 iulie 1814 în Talpoș. Studii gimnaziale la Oradea și Arad, apoi a absolvit Filosofia și Teologia (1836-1837). La 22 iulie 1838 a fost hirotonit preot de către episcopul Gherasim Raț pentru parohia Chitighaz. În 1853 a primit singhelia de la episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului. Din 1861 a funcționat ca vicar protopopesic al Chișineului Criș, pe lângă bătrânul protopop George Dan. După decesul acestuia, în 1863 a fost ales protopop, post în care a funcționat peste trei decenii, desfășurată în paralel cu activitatea clericală desfășurată în Chitighaz. A fost distins cu titlul de Cavaler al ordinului Francisc Iosif I. La 26 aprilie 1898, în vârstă de 84 de ani, a trecut la cele veșnice și a fost înmormântat în Chitighaz. Pentru amănunte vezi: † *Petru Chirilescu protopresviter emerit al Chișineului*, în „Bis. și Șc.”, anul XXII, nr. 18, 3/15 mai 1898, pp. 239-240; „Trib. Pop.”, anul II, nr. 82, 2/14 mai 1898, p. 403; T. Botiș, *op. cit.*, p. 683.

⁹⁴⁴ N. Bocșan, I. Popovici, *Consistoriul ortodox din Arad*, p. 10.

⁹⁴⁵ Vezi: *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 7, la Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 124-131; II. Pușcariu, *op. cit.*, p. 98; Un cometariu al regulamentului la I. Mateiu, *op. cit.*, pp. 107-114, *Anexa II*, pp. 289-297.

Consistoriul funcționa ca instanță de judecată, cu drept de apel la secția română de la Ministerul de Culte până la organizarea unei mitropolii românești. A introdus principiul alegerilor membrilor consistoriali, a precizat atribuțiile președintelui, asesorilor, notarului, fiscalului, taxele consistoriale, a introdus alegerea protopopilor prin sinod, a consemnat drepturile și obligațiile protopopilor.

În proiect se cuprinde și modul îndeplinirii parohiilor, numărul preoților și îndatoririle acestora, disciplinarea clerului și chiar a episcopului, care, „este îndatorat pre bărbații de sinod aleși, sau de consistoriul întreg protocolariter primiți, și lui spre sfințire trimiși, în această calitate, în termen de 14 zile, fără cât mai puțină întârziere a-i sfinți”, dacă ar hirotoni fără „pomenitele comitive” sau „dacă spre scăderea clerului nu ar împlini datorințele sale episcopoești”, Consistoriul avea dreptul „plata episcopului a o secvestra” (art. III, & 7). Această dispoziție constituie confiscarea totală a puterii arhieresti și răsturnarea desăvârșită a principiului ierarhic ca temelie a constituției bisericești⁹⁴⁶. Acest regulament trebuia să fie aprobat de Guvern prin intermediul lui Ioan Dragoș. Evenimentele politice însă, au dus la înlocuirea lui cu un regulament elaborat de Sinodul eparhial din vara anului 1850.

În **ședința a patra** (24 martie c. v.) au fost aleși membrii Consistoriilor de la Arad și Oradea, în număr de câte șase ordinari, dintre care patru preoți și doi mireni. După alegerea unei comisii pentru elaborarea „sistemei consistoriale” și a celei școlare, se decide întreruperea ședințelor cu ziua de 24 martie din cauza sărbătorilor Sfințelor Paști și se redactează o „pastorală” către cler și credincioși despre scopul și activitatea sinodului⁹⁴⁷.

Odată cu încheierea celei de-a patra ședințe, lucrările Sinodului au fost sistate până după trecerea sărbătorii Sfințelor Paști. Acum, membrii Sinodului eparhial au trimis o „Cuvântare Preoțimei și poporului Român din Dieceza Aradului” prin care li se aducea la cunoștință date despre împrejurările convocării Sinodului, despre alegerea lui Ioan Chrilescu și despre cele discutate până la întreruperea ședințelor⁹⁴⁸.

⁹⁴⁶ I. Mateiu, *op. cit.*, p. 109.

⁹⁴⁷ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 8-20, la Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 131-136.

⁹⁴⁸ „Cuvântare. Preoțimei și poporului Român din Dieceza Aradului ! Din mila lui Dumnezeu și bună voința a înaltei ocârmuirii maghiare adunându-ne în orașul Kis-Ineu ce este întemeiat în comitatul Aradului înființarăm un sinod al Eparhiei Episcopală al Aradului care sinod de datorința am făcut a de îngriji despre mai bună ocârmuire a trebilor bisericești și scolasticești. După ce Măria Sa Episcopul Gherasim raț pentru bolnăvirea trupului, neputând dieceza noastră

În această perioadă, la 28 martie/9 aprilie 1849, episcopul Gherasim⁹⁴⁹, protesta din Cuvin pe lângă Consiliul de Stat honved. În plângerea sa declara că Sinodul „a adus astfel de hotărâri potrivnice canoanelor bisericii răsăritene, care nu pot fi primite de biserică și pe care dânsul, din considerațiunea demnității arhieresti, se simte obligat a le comunica guvernului”. În continuare, în patru puncte, pune în evidență nemulțumirile sale. Era nemulțumit că sinodul „a călcat dreptul de a prezida al episcopului, alegându-și îndată după deschidere, președinte în afară de episcop”; în „Consistoriu, în a cărui sferă de atribuțiuni intră numai chestiuni spirituale, au ales și membrii civili, ceea ce biserica gr. neunită nu poate primi”; Sinodul „nu știu cu ce drept pe mine ca episcop mă exclude din Consistoriu și pe vicar nu ca ajutor, ci ca pe un superior mie mi-l socotește”; „chiar și acum a rânduit deputație care să preia de la mine sigiliul și arhiva”. Abia la 13 mai 1849 episcopul a predat notarului consistorial George Popa, patru sigilii ale Consistoriului eparhial arădean⁹⁵⁰. Episcopul considera cele patru puncte

a ocârmui, bine voi înalta ocârmuire patriei noastre Maghiare a o ruga, ca mântuindu-l pe dânsul dela greomântul ocârmuirii să binevoiască un vicar temporar a alege, din care pricină înalta ocârmuire bine voi tot lucrul fratelui nostru Ioan Dragoș deputatului dietal a-l încredința, carele este din sângele și neamul nostru și om credincios către biserică – patrie – și religiune, cu deplină putere înzestrat pentru povățuirea sinodului între noi a-l trimite noi dar din mila lui Dumnezeu a ocârmuirii Maghiare ne adunarăm în comitatul Aradului Kis-Ineu unde mai întâi înființarăm un sinod eparhial după acesta alesărăm vicar episcopesc pre drept credinciosul fiu al Bisericii noastre prezbiteral Ioan Chirilescu; – iar după aceasta organizarăm hotărân că de aici înainte trebile bisericesti și a școalelor mai acurat să se administreze, – și fiindcă ocârmuirea s-a îngrijit ca și preoții pe lângă socoteala veniturilor din pământ, dijmi, stolă, de cum va toate aceste n-ar sucți, pre preoți din mișelătate din casa statului, să dobândească câteva înzestrare după conscripția parohilor prin numitul comisariu, Ioan Dragoș, pusă în lucrare, o au și rânduit. Poruncind deodată și aceia ca parohiile să se orânduiască și vrednicilor să se măsure de aici înainte să nu fie parohiile neorînduite și fără de cam așa nici oamenii fără trebuință, în zadar să nu fie dăruiți, deci noi pentru întâmplarea bunului care să ține de Sfânta Biserică, lege și neamul nostru despre toate aceste consfătuindu-le și aceia mai de căpetenie lucruri așezându-le pre Sfinte sărbători ale Învierii Domnului de la locul adunării noastre neîndepărtat după aceasta Sfintele Sărbătoride nou voim a ne aduna, că așa fie și cuvintele lucrării pentru care sântem trimiși sfătuindu-le să statornicim starea, lucrul și sânul bisericii și școalelor, deci și până atunci vă înștiință frații în Christos în lege – ca să fiți credincioși cătră țară, cătră înalta ocârmuire, care se îngrejește de bunul bisericii și al popoarelor, să ve abateți cu un cuget la rând odihna – și bunul de obște, pentru care noi adunați aici ne sfătuim și cu credință lucrăm, căci darul și ajutorul lui Dumnezeu vom să-l dobândim după credință. Adunarea Sinodului 1849”, cf. A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *op. cit.*, pp. 37-38. Vezi și Il. Pușcariu, *op. cit., Colecțiunea actelor*, doc. 15, pp. 34-35.

⁹⁴⁹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 60/1849. Concept.

⁹⁵⁰ „Reversale. Despre patru adică 4 sigile a Consistoriului arădan, carele pentru predare cinstului Consistoriu de la Măria Sa D(omn) Gherasim Raț diecesanul episcop cum că le am primit, cu aceasta recunosc. În Cuvin ziua 13 maiu 1849. George Popa notariu”. Cf. A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 83/1849, f. 1.

„drept o pedeapsă a mea și ca o înjosire, pe care atâta vreme cât trăiesc și mi păstrez demnitatea episcopască, cu atât mai mult nu le pot primi”.

Episcopul cerea Guvernului să dispună deputatului Ioan Dragoș, să îndrepte membrii Sinodului să recunoască prezidiul episcopului sau a vicarului în chestiunile sinodale; să excludă membrii laici din Sinod; să țină cont de părerile sale ca președinte natural al Sinodului; vicarul episcopal să locuiască în Cuvin „sau cel mult în Ghioroc”, iar arhiva și sigiliul să rămână sub supravegherea sa.

După sărbătorile Sfințelor Paști, la 11 aprilie c. v. 1849, sub conducerea lui Dimitrie Haica și Gheorghe Popa, se deschide **ședința a cincea**, în care, vicarul Ioan Chirilescu depune jurământul în biserica din Chișineu-Criș, după formula aprobată de guvern⁹⁵¹. Existând opinii diferite, între Sinod și guvern, în legătură cu jurământul vicarului, autoritățile de la Pesta au eliminat din textul propus de Sinodul eparhial fragmentul prin care jura și credință neamului.

În **ședința a șasea**, ținută în zilele de 13, 14, 15 și 16 aprilie c. v. 1849, s-a cerut înființarea unei secții „pe lângă Ministeriul religiei și a școalelor în viață a duce, și întru aplicarea ofițierilor de lipsă să binevoiască a fi cu privire cătră bărbații de relegea aceasta de limba română”. Apoi, se aprobă regulamentul de „sistema consistorială” (*Despre calitățile mădularilor consistorială*), și de organizare școlară (*Organizarea școalelor romane de relegea răsăriteană greco-neunite amăsurat spiritului și timpului de acum lucrată*), unde era reglementată organizarea școlilor elementare, medii, a școlilor din orașele mai mari, a școlilor pentru fete, organizarea Institutului „preparatorial pedagogic” și a celui Teologic, atribuțiile directorilor școlari, alegerea învățătorilor și atribuțiile catihetului⁹⁵².

Ședința a șaptea, ținută în ziua de 17 aprilie c. v. 1849, debutează cu înlocuirea protopopului Atanasie Boțco din postul de președinte al Consistoriului eparhial de la Oradea cu protopopul Ioan Papp, administratorul protopopiatelor Beiuș și Meziad. Protodiaconul Ghenadie Popescu este ales administrator la mănăstirea Hodoș-Bodrog, cu îndatorirea ca episcopul Gherasim Raț să-l hirotesească la treapta de arhimandrit.

Ioan Dragoș prezintă hotărârea Ministerului de Culte și Instrucțiune din 19 martie 1849 referitoare la dotarea și alegerea profesorilor de teologie și organizarea învățământului teologic. Tot I. Dragoș, comunică Sinodului

⁹⁵¹ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 21, 22, la Miskolczy A., *op. cit.*, pp. 136-137.

⁹⁵² *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 23-25, la *Ibidem*, pp. 138-155.

hotărârea Ministerului din 20 aprilie 1849 (nr. 482 M) privitoare la suma de 117,600 florini și 48 cruceri în argint pentru preoțimea din cuprinsul eparhiei pe anul 1849⁹⁵³.

În ultima ședință a sinodului, *a opta*, ținută în ziua de 18 aprilie c. v. 1849, „reprezentanții sinodali” Dimitrie Constantini, Ioan Raț, Atanasie Șandor, Grigorie Popovici și Gheorghe Popa (de Teiuș), sunt îndrumați la redactarea unui proiect pentru „o fundație de științe și pensie, mai ales pentru văduvile și orfani săraci a bărbaților din sfera literară [...] slăbiții învățători [...] îmbunătățirea plății profesorilor pedagogici, ajutorarea învățătorilor elementari și a preparanzilor”. Tot în această ședință, comisarul Ioan Dragoș declară pe vicarul Ioan Chirilescu de întărit. Cu aceasta, comisarul declară, odată sfârșitul ședinței a opta, de încheiat Sinodul eparhial de la Chișineu Criș, avizând comisiile a preda comisarului elaboratele lor în privința altor probleme, care nu au ajuns să fie dezbătute⁹⁵⁴. Cu această ocazie este prezentat *Programul fundației de creștere și penzionare*, depus în anexă la *Protocolul Sinodului*⁹⁵⁵.

Istoriografia primei jumătăți a secolului trecut, este unanim de acord că Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș din primăvara anului 1849, „nu poate fi privit ca o lucrare liberă a bisericii din inițiativă proprie a ei”⁹⁵⁶, ci ca o „concesiune a regimului aflat acum la grea strâmtoare”⁹⁵⁷.

Din păcate, un lucru este „mai bătător la ochi, că în acest sinod nicăieri nu se face amintire de despărțirea ierarhică de sârbi și de înființarea unei mitropolii ortodoxe române, ceea ce formase principalul obiect al conferinței celor 40 de deputați români întruniți la Pesta la 21 mai 1848. Ea a fost rezervată pentru o tractare sistematică din partea competentă pe alte baze și sub alt curent al politicii de stat”⁹⁵⁸.

Autorul principal al Sinodului eparhial, deputatul Ioan Dragoș, în calitate de delegat guvernamental, a urmărit, pe de o parte a-i îndupleca pe români

⁹⁵³ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 26-37, la *Ibidem*, pp. 155-161.

⁹⁵⁴ *Protocolul Sinodului eparhial...1849*, nr. 38-47, la *Ibidem*, pp. 161-167.

⁹⁵⁵ *Proiepturile deputăciunei prin sinodul diecesii romane g. n. u. arădene sub numărul prot. 38 denumite în privința înființării unei fundații de creștere și pensie și în privința îmbunătățirii sorții învățătorilor, mai departe arătarea fundațiilor de relegea g. n. u.*, la Miskolczy, *op. cit.*, pp. 169-177.

⁹⁵⁶ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 100.

⁹⁵⁷ Ed. Găvănescu, *op. cit.*, p. 68.

⁹⁵⁸ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 101.

în privința noului regim, pe de altă parte, a se prezenta pe sine, în fața noului regim, ca fiind persoana cea mai influentă între români.

IX. 3. Urmările Sinodului. Atitudinea episcopului

Episcopul Gherasim, însușindu-și direcția adoptată de confratele său de la Sibiu, episcopul Andrei Șaguna, în tot timpul revoluției a stat retras de la conducerea eparhiei, stabilindu-se la Cuvin. La Sinodul eparhial a participat numai la deschiderea lucrărilor, apoi, simulând că este bolnav, nu a luat parte la dezbateri. A anunțat retragerea sa provizorie, iar până la însănătoșire solicita Sinodului să desemneze un vicar provizoriu, ales „după ascultarea și pofta preoțimei și a poporului diecesan”.

Episcopul, deși a demisionat, nu a renunțat la prerogativele sale. Poziția sa refractară reformelor în biserică, nu l-a determinat totuși să manifeste o opoziție deschisă. Cu toate că la 21 martie 1849, a înaintat ministerului un protest constând din mai multe puncte, a participat la deschiderea Sinodului dar nu și-a exprimat opoziția în fața delegaților.

La 30 aprilie episcopul și-a exprimat părerea că vicarul trebuie ales din rândul protopopilor, recomandându-l pe Teodor Popovici, paroh în Galșa și protopop al Șiriei. Sinodul a respins acest lucru, aplicând principiul democratic al majorității, alegând ca vicar, prin vot liber, în locul protopopului de la Șiria, pe preotul Ioan Chirilescu, parohul din Talpoș. Episcopul Gherasim a acceptat rezultatul alegerii dar s-a retras de la Sinod și a protestat față de tratamentul la care a fost supus.

Prin scrisoarea din 28 martie/9 aprilie, după ce Sinodul eparhial a încheiat prima parte a ședințelor sale, episcopul Gherasim Raț s-a adresat Consiliului național de apărare a țării, așa după cum am mai amintit, calificând drept anticanonică procedura Sinodului, care a îngrădit autoritatea episcopală, numind un președinte care să conducă discuțiile, văzând în persoana preotului Ioan Chirilescu, un superior care va prelua întreaga conducere a eparhiei. Episcopul a explicat faptul că în atitudinea sa nu este vorba de o lipsă de cooperare în problemele bisericești, promițând sprijin vicarului, ci de dreptul de a-și exercita puterea episcopală. Episcopul a protestat și împotriva faptului că au fost aleși mireni în Consistoriu lipsindu-l de președenția Sinodului „a cărui competență se limitează exclusiv la probleme bisericești”, cea ce Biserica ortodoxă nu putea accepta fără

consultarea celorlalte dieceze. Episcopul acuza pierderea privilegiilor și a puterii episcopale, tendința de a fi subordonat vicarului. Apărător al pozițiilor tradiționaliste din Biserică, episcopul s-a împotrivit tendințelor de democratizare a Bisericii, cărora Sinodul le-a dat curs în spiritul liberal ce s-a înstăpânit în Biserica ortodoxă românească încă înainte de anul 1848. Protestul a fost destinat Ministerului și comisarului Ioan Dragoș, rugându-l să nu-l prezinte Sinodului. La 30 aprilie însă, I. Dragoș a prezentat Sinodului atât scrisoarea episcopului cât și opiniile sale contradictorii. În aceeași zi, Dimitrie Haica și George Popa, au trimis un răspuns în numele Sinodului, cerând ignorarea declarației episcopale, deoarece o considerau fără temeii și fără drept⁹⁵⁹.

În pofida aparenței de conlucrare dintre dieceză și Ministerul Cultelor și Învățământului Public, au existat și dispute în legătură cu hotărârile Sinodului eparhial. La 11 mai 1849, ministerul s-a adresat episcopului, cerându-i *Protocolul Sinodului*, făcând precizarea că hotărârile Sinodului nu pot intra în vigoare, până nu vor fi primite la minister. Tot la 11 mai 1849, guvernul din Debrețin oprește pe episcop de a mai hirotoni preoți. Consistoriul a protestat împotriva acestei decizii, făcând trimitere la hotărârile stabilite prin Sistema Consistorială din 1782⁹⁶⁰.

Trebuie precizat faptul că noile consistorii alese, de la Arad și Oradea, și-au început activitatea după noul sistem consistorial aprobat de sinod, dar nerecunoscut de guvern, lucru sesizat și arătat imediat Consistoriului de către episcopul Gherasim Raț⁹⁶¹.

Vicarul episcopal Ioan Chirilescu, a cedat, suspendând atât lucrările Sinodului cât și activitatea Consistoriului arădean, după care, la 28 mai 1849, s-a adresat Ministerului Cultelor și Învățământului Public. Ministrul Horváth Mihály, a aprobat funcționarea vicarului, dar a refuzat aplicarea hotărârilor sinodale. La 8/20 iunie 1849, episcopul arăta vicarului Ioan Chirilescu că a cerut ministerului să dispună a i se trimite și lui „Protocoalele sinodului în limba românăși maghiară scrise”, pentru a face observațiile sale cu privire la cele hotărâte episcopul a cerut să le consulte pentru a-și exprima părerea. La 14/26 iunie, vicarul răspunde episcopului să trimită un delegat cu revers ca să le ridice, ducând în original și dispoziția

⁹⁵⁹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 60/1849; vezi și Miskolczy A., *op. cit.*, p. 37; N. Bocșan, I. Popovici, *op. cit.*, p. 368.

⁹⁶⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 20/1849, f. 2.

⁹⁶¹ N. Bocșan, I. Popovici, *op. cit.*, p. 370

Ministerului (nr. 201 din 11 iunie 1849), fără de care protocoalele nu i se vor trimite⁹⁶².

Guvernul a aprobat *Protocoalele Sinodului* abia la 5 iulie 1849, cu precizarea că își rezervă dreptul modificării unor hotărâri, în caz de reclamații. Românii se întrunesc la 11 iulie 1849 și resping această restricție. Referindu-se apoi la condiționarea impusă de guvern la aprobarea protocoalelor, Consistoriul eparhial a constatat că prin aceasta era afectată independența Bisericii ortodoxe recunoscută prin articolul 20/1848. Drept urmare, Consistoriul a înaintat un protest la minister, solicitând ca aprobarea hotărârilor Sinodului să se facă printr-un articol dietal⁹⁶³. Nu s-a luat însă nici o hotărâre în acest sens.

Menționăm că aceste reforme au reprezentat, în esență, idei înnoitoare cristalizate încă dinaintea revoluției, ele neputând fi produsul câtorva zile de sinod. Pe lângă deschiderea pe care a avut-o în privința adoptării unei „vremelnice orânduiei” a organizării și conducerii eparhiei din dorința de a se situa în spiritul vremii, aducând un suflu liberal și democratic în Biserică. Pe lângă aspectele pozitive au existat și câteva laturi negative. În primul rând, Sinodul eparhial de la Chișineu Criș, „nu poate fi privit ca o lucrare liberă a bisericilor din inițiativă proprie a ei, ci se pare a fi fost pusă la cale din afară, ca un mijloc al noului regim revoluționar, de a atrage și ține pe români pe partea lui”⁹⁶⁴; între directivele Sinodului nu figurau problema separației ierarhice, în al doilea rând, Sinodul eparhial căuta să-l pună la respect pe episcop.

Retragerea episcopului de la conducerea eparhiei și cererea de a i se da un vicar temporar, puteau fi numai un pretext, pentru că îndată după înăbușirea revoluției (13 august 1849), revine în forță, restabilind rânduiele existente înainte de Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș.

IX. 4. Perioada Vicarului Ioan Chirilescu (martie – august 1849)

Deținem puține date despre preotul Ioan Chirilescu⁹⁶⁵ înainte ca el să fie ales în postul de vicar al Episcopiei Aradului. Cunoaștem că era

⁹⁶² A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 81/1849, f. 2, 111, f. 112.

⁹⁶³ N. Bocșan, I. Popovici, *op. cit.*, p. 370.

⁹⁶⁴ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 100.

⁹⁶⁵ Preotul Ioan Chirilescu s-a născut în anul 1814, probabil la Talpoș, dar nu cunoaștem unde a absolvit cursurile clericale. La vârsta de numai 54 de ani, în 1868, a trecut la cele veșnice.

preot în parohia Talpoș din sudul Bihorului și era asesor al Consistoriului eparhial de la Oradea. Care au fost calitățile sale și ce merite l-au desemnat pentru ocuparea demnității vicariale nu putem preciza. După înăbușirea revoluției de la 1848-1849, preotul Ioan Chirilescu reintră în același anonim de dinaintea alegerii ca vicar eparhial.

Una dintre primele măsuri pe care le-a luat după încheierea lucrărilor Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș, a fost circulara din 14 aprilie 1849, dată în Chișineu-Criș, prin care se cerea preoților ca la slujbele bisericești să nu se mai rostescă la ectenii „pomenire sau rugăciune pentru craiu și împăratul acele de aici înainte să nu se facă”⁹⁶⁶.

Printr-o altă circulară, cerea ca începând din 27 mai 1849, în trei săptămâni la rând, în zilele de sărbătoare, în cele de duminică și joi, în toate bisericile să se țină slujbe și cuvântări bisericești pentru îndepărtarea „primejdiei groaznice se o să aducă asupra țării prin ruși”. În zilele menționate se cerea ca în toate bisericile să se tragă clopotele „pe zi de două ori”, în timpul acela, episcopii și preoții „în hainele bisericești cu poporul dinpreună să iasă și pe popor în în numele Răscumpărătorului nostru la bătaie să-l însuflețească”. Din 6 iunie, „calendarul gregorian”, cerea ca „tot cetățeanul țaran să fie dator a posti”⁹⁶⁷.

Vicarul se arăta îngrijorat de faptul că „oaste rusască a buit în țară spre câștigarea libertății”. Se vede clar că vicarul numit cu prilejul Sinodului

⁹⁶⁶ „De la Vicariul Episcopesc a dieceziei Aradului ! Protopresviterului Orăzii Mari ! Dieta țării în ziua de 14 April, casa Austricească caria până acum în țara aceasta a domnit de pe tronul țării a depus-o, de drepturi în țara aceasta e lipsit și au declarat țara de un stat liber, slobod și neatârnat. De capul ocârmuirii s-au denumit Ludovic Kossuth de sub credința cătră casa Austriei țara nu numai e mântuită, ci întru acela cât oprită, cum unul ca acela carele cătră casa austriacă credința, care până acum de la țară i s-au dat, și mai departe de a o arăta, ca dușmanul țării se va pedepsi. Rânduiala aceasta a dietei se va trimite preoților – s-au de la fi Ispani – sau de la comisari ocârmuirii. Până acum au fost în bisericile noastre obiceiul a se face rugăciune și pomenire pentru craiul țării după rânduiala Dietei mai sus pomenită de la aceasta vom înceta. Drept aceia se încredințează Dumitale cât mai curând a face cunoscut, că din orânduială Dietei rugăciuni și pomenire pentru casă austriacă sau precum acum au fost îndatorați pentru craiul și împăratul nici cum să nu cuteze de acum înainte a face și așa ori unde în slujbele bisericești până acum s-au făcut pomenire sau rugăciune pentru craiu și împăratul acele de aci înainte să nu se facă. Relații va avea a face protopopul. Dat în Kiș-Ineu în 14 Aprilie 1849. Vicariu episcopesc Ioan Chirilescu.”, la A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *op. cit.*, pp. 38-39.

⁹⁶⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Protocolul Prezidial al vicarului episcopesc din anul 1849* (în continuare: *Protocolul prezidial al vicarului*), f. 20-20v.

eparhial de la Chișineu-Criș, era un adept al ungarilor, la fel cum era și comisarul guvernamental, deputatul Ioan Dragoș, cel care l-a recomandat Sinodului pentru postul de vicar eparhial.

În săptămânile care au urmat Sinodului eparhial de la Chișineu Criș, era la ordinea zilei validarea hotărârilor luate cu acest prilej. La 31 mai 1849, vicarul Ioan Chirilescu a fost confirmat împreună cu aleșii adunării de la Lugoj, pentru eparhiile de Timișoara și Vârșeț. La 5 iulie, așa după cum vom vedea, cu anumite rezerve, au fost confirmate și hotărârile sinodale.

În baza *Protocolul prezidial al vicarului episcopesc din anul 1849*⁹⁶⁸, putem realiza o reconstituire sumară a ceea ce s-a întâmplat, sub conducerea vicarului Ioan Chirilescu după încheierea lucrărilor Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș.

În timpul vicariatului lui Ioan Chirilescu, s-au ținut trei ședințe (19 aprilie, 16 mai și a treia în 11 și 18 iulie) în care s-au luat hotărâri ce au influențat, într-un fel sau altul, bunul mers al treburilor bisericești din cuprinsul Episcopiei Aradului. Primele două ședințe s-au desfășurat fără ca noile organisme să fie recunoscute de guvern. Sesizând acest lucru, episcopul a făcut cunoscut Consistoriului dispoziția ministerului din 11 mai, prin care se anunța suspendarea hotărârilor sinodale până la aprobarea lor, inclusiv a consistoriilor nou alese.

În ședința din 16 mai, Consistoriul arădean a replicat că „prin sinod s-a știut pe sine cu atât mai tare a fi drept și după lege ales”. Invocând autonomia bisericească recunoscută în articolul 20/1848, Consistoriul arăta că fără episcop, vicar și personal „dieceza în timpurile acestea grele ar rămâne fără povățuire”⁹⁶⁹. Vicarul a cedat ordinului și a întrerupt activitatea consistoarelor, preluând toată conducerea vieții bisericești, cu promisiunea că le va convoca imediat după recunoașterea oficială la minister. După înaintarea protoalelor la minister, episcopul Gherasim Raț a intervenit din nou, cerând să le consulte și să-și formuleze observațiile înainte de rezoluția ministerială. Ministerul a văzut în această poziție o încercare de temporizare și a cerut episcopului să-și formuleze observațiile în 8 zile⁹⁷⁰.

⁹⁶⁸ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Protocolul prezidial al vicarului.*

⁹⁶⁹ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Protocolul ședinței a II-a, 16 mai 1849.*

⁹⁷⁰ Idem, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Protocolul prezidial al vicarului, nr. 6, f. 23.*

La 29 mai 1849, Consistoriul eparhial de la Oradea a fost înștiințat să-și suspende activitatea, dar acesta a continuat ședințele și după această dată⁹⁷¹. Suspendarea Consistoriului eparhial orădean a înrăutățit raporturile vicarului cu orădenii, care reclamă să li se trimită dispoziția ministerială prin care se interzicea funcționarea Consistoriului. Deoarece au continuat să țină ședințe și după 31 mai/12 iunie, vicarul îi acuză că nu se supun ordinelor Ministerului, motiv pentru care suspendă Consistoriul și declară nevalabile hotărârile luate de acesta în tot acest răstimp. În termeni imperativi a cerut președintelui Consistoriului eparhial de la Oradea să răspundă dacă se supune ordinului Ministerului și dacă a făcut publică interzicerea funcționării Consistoriului⁹⁷².

Prin circulara din 14 iunie 1849 s-a cerut protopopilor orădeni să rezolve singuri treburile bisericești până la recunoașterea noului Consistoriu eparhial, iar dacă nu o pot face, să le transmită vicarului, care, între timp, a fost recunoscut de guvern⁹⁷³. La 3 iulie 1849, consistorialii din Oradea au protestat la minister împotriva acestei decizii, accentuând că guvernul, „cu tact cumpănit”, nu poate proceda astfel⁹⁷⁴.

Conflictul cu orădenii nu s-a încheiat nici după aprobarea protocoalelor Sinodului eparhial. Vicarul Ioan Chirilescu îi anunța că a fost anulată dispoziția sa din 14 iunie 1849, prin care se suspenda funcționarea Consistoriului. Acesta a replicat că nu primește dispoziții de la vicar, determinându-l să ceară intervenția Ministerului pentru a obliga Consistoriul de la Oradea să-l recunoască și să-i îndeplinească ordinele, deoarece nu este independent⁹⁷⁵. În replică, în ziua de 11/23 iulie, Consistoriul eparhial orădean preciza vicarului că circulara sa din 14 iunie, care, susținea acesta, conținea o dispoziție „primejditoare de neatârhnarea bisericii noastre, recunoscută și prin însăși ocârmuirea țarană”, „în districtul acesta nu s-au publicat”⁹⁷⁶.

Ministerul Cultelor și Învățământului Public, la 5 iulie 1849, a aprobat protocoalele Sinodului eparhial precizând că „își menține dreptul să soluționeze reclamațiile împotriva uneia sau alteia din hotărâri, cu

⁹⁷¹ *Ibidem*, nr. 20, f. 33.

⁹⁷² *Ibidem*, nr. 20, f. 33-33v.

⁹⁷³ *Ibidem*, nr. 21, f. 33v-34.

⁹⁷⁴ Miskolczy A., *op. cit.*, p. 38.

⁹⁷⁵ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Protocolul prezidial al vicarului*, nr. 48, f. 42v.

⁹⁷⁶ N. Bocșan, I. Popovici, *Sinodul de la Chișineu-Criș*, p. 371.

modificarea hotărârii acum aprobate”⁹⁷⁷. În fața acestei restricții, Consistoriul eparhial, reunit în ședința din 11 iulie 1849, a precizat Ministerului că se va conduce după hotărârile Sinodului eparhial. Referindu-se la condițiile impuse de guvern la aprobarea protocoalelor, Consistoriul eparhial a declarat că prin aceasta era afectată independența Bisericii ortodoxe, recunoscută prin articolul XX din 1848. Consistoriul înaintează un protest la Minister, în care respinge această rezoluție și solicită aprobarea hotărârilor Sinodului printr-un articol dietal⁹⁷⁸.

Pe lângă problemele de ordin general, ce decurg din hotărârile Sinodului, care vizau autonomia Bisericii ortodoxe și relațiile acestuia cu Ministerul Cultelor și Învățământului Public, în cele trei ședințe pe care le-a ținut Consistoriul eparhial arădean încă înainte de recunoașterea hotărârilor Sinodului de la Chișineu-Criș, a început punerea în practică a hotărârilor înscrise în protocolul Sinodului de la Chișineu-Criș, rezolvarea cererilor formulate de comunități sau de reprezentanții clerului către Sinodul eparhial. Erau probleme privind administrarea parohiilor, funcțiile de preot, capelan, administrator, sesiile parohiale, moralitatea din comunități. Parohul Atanasie Gheorghevici din Giula ungurească și asesor consistorial cerea Sinodului eparhial să-i aprobe de capelan pe fiul său Pavel, care era deja hirotonit diacon. Deoarece Ministerul Cultelor și Învățământului Public a cerut declarație în acest sens, Consistoriul a hotărât ca notarul consistorial să prezinte la ședința următoare toate actele privind purtarea diaconului⁹⁷⁹.

În ședințele Consistoriului eparhial arădean a fost dezbătut și cazul Anei Fărcaș din Sinteia Mare care a înaintat o plângere contra lui Ilie Moroșan din Socodor, care a înșelat-o promițându-i că o ia în căsătorie, dar a părăsit-o, fără să-i mai restituie bunurile proprii, pe care aceasta le reclamă. Rezoluția prevedea chemarea pârâtului înaintea Consistoriului și dispune preotului Nicolae Bistran din Sinteia Mare să o aducă și pe femeie la prima ședință. Nicolae Otlăcan din Chitighaz și Petru Ardelean din Giula ungurească, rămași văduvi după a patra soție, cereau dezlegare preotului local să le apere pentru a se căsători a cincea oară, motivând că au trăit în

⁹⁷⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Protocolul prezidial al vicarului*, nr. 34, f. 37; nr. 42, f. 41; doc. *Ședința a III-a consistorială din 11 iulie 1849*, nr. 7, f. 1-2.

⁹⁷⁸ Vezi și N. Bocșan, I. Popovici, *Consistoriul ortodox din Arad în 1849*, p. 13.

⁹⁷⁹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședința a III-a consistorială din 11 iulie 1849*, nr. 14, f. 4v.

bună înțelegere cu cele patru soții și au nevoie de sprijin pentru a-și susține averea (gospodăria)⁹⁸⁰.

Cel mai mult a avut de a face Consistoriul cu preoții Lazăr Bătrân – paroh și Leontie Gherga – capelan, din Vârșand. Capelanul a cerut drepturile bănești ce i se cuveneau. Parohul a solicitat a treia oară să îndeplinească acest drept, iar dacă nu o face se va prezenta în fața scaunului vicarial, împreună cu capelanul în 3/15 iulie. Preotul paroh l-a pârât pe capelan că a lipsit mai multe luni, nu și-a îndeplinit îndatoririle și nu a acceptat să dea decât 1 din rebonificație, nu 1/3 cât a decis Consistoriul. Capelanul a adus atestat de bună purtare de la membrii comunității, care a cerut preotului să înceteze cu pârerea fără temeii împotriva capelanului. Deoarece preotul nu s-a supus rânduielilor vicarului și nu s-a prezentat înaintea Consistoriului, a pricinuit daune capelanului, se împuternicește preotul Ioan Petrilă din Cinteii să-l aducă înaintea Consistoriului la 16 august 1849⁹⁸¹.

La cererea Consistoriului eparhial arădean de a se face conscripția parohilor și administratorilor, în protopopiatul Chișineu-Criș s-au făcut mai multe greșeli. Astfel, mai mulți capelani au fost înscriși ca parohi sau administratori parohiali, ca de exemplu Leonte Gherga din Vârșand, Atanasie Gheorghievici din Giula ungurească, însemnat ca preot, dar suspendat din funcție, în locul lui slujbele religioase săvârșindu-le Gheorghe Vasilievici⁹⁸².

S-au luat măsuri pentru restabilirea vieții bisericești perturbată de evenimentele datorate revoluționarilor unguri, mai ales în părțile Zărandului, unde, un număr de 11 parohii au rămas vacante din cauza faptului că preoții au fost asasinați de unguri, alții „se află în robie la Oradie” iar alții au răposat cu mult înainte de revoluție. Referindu-se la dispoziția comisarului guvernamental Ioan Dragoș, vicarul consistorial Ioan Chirilescu, a trimis patru preoți în zona amintită. Aceștia erau: Nicolae Bistriean din Sinteia Mare, Lazăr Popovici din Otlaca (azi Grăniceri), Teodor Avram din Pădureni și George Ionuțaș din Chișineu-Criș, care au servit timp de 16 zile în perioada sărbătorilor de Paști, fiind finanțați din disponibilul lui Ioan Dragoș, iar excedentul de 296 forinți a fost cerut Ministerului de Finanțe⁹⁸³.

Ioan Dragoș a venit la Sinod cu un acreditiv de 5 000 forinți din care a distribuit ajutoare, între 20 și 100 forinți, preoților din parohiile mai sărace.

⁹⁸⁰ *Ibidem*, nr. 28, f. 10; nr. 34, f. 12.

⁹⁸¹ *Idem*, doc. *Protocolul prezidial al vicarului*, nr. 33, 38.

⁹⁸² *Ibidem*, nr. 11, f. 26v-27.

⁹⁸³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, Protocolul prezidial al vicarului, nr. 1, 2; *Idem*, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 21/1849, f. 56-56v. (Raportul din 5/17 mai 1849 a protopopului Arsenie Adamovici al Hălmagiului).

Acesta și-a depășit atribuțiile deoarece Ministerul de Finanțe, la 11 mai 1849, a menționat că aplicarea hotărârilor trebuie să aștepte confirmarea lui. În realitate, Consistoriul eparhial arădean ținuse până atunci două ședințe⁹⁸⁴.

Consistoriul s-a preocupat și de reședința vicarului, din cauza asediului cetății Aradului, reședința legală a devenit de nelocuit. Până la urmă, la insistențele vicarului I. Chirilescu, i s-a atribuit locuința folosită în timpul Sinodului eparhial de deputatul Ioan Dragoș, în centrul domeniului palatinului Ștefan. Au existat discuții legate și de Casa Domenială de la Șiclău „care stă din 3 chilii, cuină de lipsă, cămară, staul, sopru, ocol larg și grădină mare, iar de locul sfătuirilor sinodale vremelnic a să întrăbuința partea cea mare din casa atinsă din Chișineu, care stă din o sală mare și două chilii mai mici”⁹⁸⁵. Se pare că o perioadă foarte scurtă reședința vicarului Ioan Chirilescu a funcționat în Șiclău, care însă crea probleme a celor interesați să intre în legătură cu vicarul, localitatea fiind situată „de totu lângă marginea diecezei și este departe de poștă, nu poate ține ședință”. În această situație se cere revenirea în vechea locație de la Chișineu Criș⁹⁸⁶.

De asemenea, Consistoriul a fost preocupat și s-a îngrijit de recensământul parohiilor și preoților în vederea întocmirii statelor de plată necesare pentru ridicarea întregirii salariului de stat pe primele două trimestre ale anului.

În aceeași perioadă, vicarul consistorial și consilierii lui se confruntau cu problemem de tot felul. La Galșa, între parohul demisionar și fiul succesori în parohie, s-au născut dispute pentru împărțirea veniturilor preoțești. Este vorba de cunoscutul caz al preoților Alicuci. Potrivit uzanțelor vremii, bătrânul preot trebuia să beneficieze de o parte din veniturile parohiale. La Șimand, vicarul ia poziție împotriva văduvei parohului Petru Beleş, decedat în urmă cu puțină vreme. În parohia Olari, s-au îngrijit de asigurarea veniturilor capelanului, avertizând parohul⁹⁸⁷.

În același timp, a fost înaintat un memoriu în care s-a insistat ca Ministerul să interzică noi hirotoniri, până când legislația va norma clerul necesar și să evite creșterea preoților supranumerari. Ministerul a fost de acord cu reducerea numărului preoților și a propus ca posturile vacante să

⁹⁸⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Protocolul prezidial al vicarului*, nr. 3, 5, 6.

⁹⁸⁵ *Ibidem*, nr. 5, 46.

⁹⁸⁶ *Ibidem*, nr. 5, f. 22v-23v.

⁹⁸⁷ *Ibidem*, nr. 15, 17, 18, 29, 33, 37.

fie completate cu preoții supranumerari⁹⁸⁸. Cu această ocazie s-a discutat și problema completărilor cu preoți a parohiilor vacante, fie din cauza evenimentelor politice, fie din motive naturale. În protopopiatul Hălmagiu erau vacante 10 parohii⁹⁸⁹. Hotărârile au fost luate în spiritul deciziilor sinodale. Pentru parohiile Hălmăgel, Lazuri și Troaș, a fost publicat concurs pentru data de 6 august 1849, urmând ca și Consistoriul eparhial să numească unul din cei trei candidați desemnați de credincioși. La Răpsig, după decesul unuia dintre parohi, s-a hotărât sistarea postului. Protopopul Vărădiei de Mureș a insistat luarea unei hotărâri în cazul parohiei din Bătuța, caz ce dura de aproape doi ani de zile⁹⁹⁰.

După înăbușirea revoluției, nu mai avem date despre preotul Ioan Chirilescu. Mai mult ca sigur că și-a reluat activitatea în parohia de la Talpoș unde a funcționat și înainte de alegerea sa ca vicar eparhial.

În ce privește situația Consistoriului ortodox din Oradea⁹⁹¹, după ținerea Sinodului eparhial de la Chișineu Criș, pe lângă problemele de ordin administrativ și disciplinar, se găsesc și câteva referințe despre evenimentele revoluționare din părțile bihorene. Până la ședința din 9/31 mai 1848 protocoalele erau redactate în limba maghiară, iar de la data aceea numai în limba română.

După înlăturarea protopopului Atanasie Boțco de la conducerea Consistoriului eparhial, rămâne numai cu funcția de protopop. În aceste împrejurări, așa după cum am văzut la partea despre Consistoriul din Oradea, conducerea a fost preluată de protopopul Ioan Papp al Beiușului. După înfrângerea revoluției, protopopul Atanasie Boțco, așa după cum am menționat deja, a fost repus în postul de vicar consistorial, menționându-se și circulara nr. 34/1849 a vice-comitelui Ladislau Bogo, în care se menționează, printre altele, modul brutal în care a fost înlăturat de la conducerea Consistoriului.

În ședința consistorială din 23 august/4 septembrie 1849, a fost discutată scrisoarea din 9/21 august 1849 a episcopul Gherasim Raț prin care anunța Consistoriul din Oradea că matricolele trebuiau să fie redactate

⁹⁸⁸ *Ibidem*, nr. 7, 18, 20, 31.

⁹⁸⁹ *Ibidem*, nr. 21.

⁹⁹⁰ *Ibidem*, nr. 11, 16, 19, 27, 29, 33.

⁹⁹¹ Ne folosim de materialul publicat de M. Mălinaș, *op. cit.*, pp. 205-207. A fost descoperit în Arhiva Episcopiei Orădiei, *fond Vicariatul ortodox, Protocoale și registre de evidență ale Consistoriului ortodox român, Oradea.*

numai în limba română. La ședința consistorială din 2 octombrie/20 septembrie 1849, a fost citită scrisoarea comitelui Petru Ioja prin care se anunța că protopopul Ioan Papp, fostul vicar al Consistoriului din Oradea, este acuzat de „Criminis lesae majestatis”, drept pentru care este scos din toate funcțiile publice. O scrisoare similară a fost trimisă și episcopului Gherasim Raț, care a hotărât ca „Ioan Papp de toate slujbele și diregătoriile preoțești e oprit întru așa formă ca el nici unde, și nici un feliu de slujbă preoțească să poată împlini”.

În general, în ședințele consistoriale din această perioadă, s-au dezbătut chestiuni privind administrarea parohiilor, funcțiile de preot, capelan, administrator parohial, moravurile din comunități și alte probleme majore care interesau comunitățile ecleziastice.

Capitolul X

Ședințele Consistoriului eparhial din august-decembrie 1849

În anul 1849, la numai câteva zile după ce armatele rusești și austriece restabileau liniștea și la Arad⁹⁹², Consistoriul eparhial arădean și-a reluat activitatea. Între 9/12 august și 29 decembrie 1849, a ținut un număr de șase ședințe din care cinci la Arad și una la Cuvin⁹⁹³.

*Prima ședință*⁹⁹⁴ a avut loc la Arad în ziua de 9/21 august 1849, sub președinția episcopului Gherasim Raț, cu participarea a patru asesori consistoriali⁹⁹⁵, un notar⁹⁹⁶ și un viconotar consistorial⁹⁹⁷.

Deschizând ședința, episcopul Gherasim Raț amintește că „în zilele numaidecât trecute armata împărătească în scena cea din urmă la Vilagoș întâmplată, frânse puterea oastei revoltante, pre carea ațâțietorul Ludovic Kossuth și Guvernul prin acela fără de lege format, spre surparea păcii comuni” s-au răsculat. În continuare menționează că împreună cu o „deputație” alcătuită din clerul diecezei, la Aradul Nou, a ieșit înaintea armatei austriece și a comandantului, contele Schlik, precum și înaintea comisarului cesaro-regesc, baronul Ladislau Majtenyi.

⁹⁹² La 11 august st. n. 1849, Ludovic Kossuth părăsea Aradul, lăsând conducerea mișcării generalului Görgey, care semnează capitularea de la Șiria la 13 august st. n. 1849.

⁹⁹³ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședințele consistoriale din 1849*, nr. 10-85, f. 79-107. Despre ședințele consistoriale arădene din august-decembrie 1849, a publicat pentru prima dată de Eduard I. Găvănescu, *Ședințele din 1849 ale Consistoriului Eparhiei arădene. Câteva informațiuni*, în „Hotarul”, anul III, nr. 1, ianuarie 1936, pp. 3-6. Studiul menționat conține foarte multe greșeli, datorate neatenției autorului.

⁹⁹⁴ Pentru că în arhivă lipsește protocolul primei ședințe consistoriale din 9/21 august 1849, ne folosim de studiul istoricului Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, pp. 3-4.

⁹⁹⁵ Preoții Vasile Szombati și Nichifor Atanascovici din Arad, ieromonahul Ghenadie Popescu de la mănăstirea Hodoș-Bodrog și ieromonahul Sebastian Tabacovici, „econom episcopesc”.

⁹⁹⁶ Gheorghe Popa.

⁹⁹⁷ Moise Romanul.

Prima problemă dezbătută pe ordinea de zi a fost aceea a matricolelor parohiale pe care le țineau preoții, până la revoluția din 1848, în limba maghiară. Se constată că „mulți preoți din această Dieceză afară de limba maternă, în alte limbi neștiind scria, din cauza aceasta atinsele Protocoale Matriculare cu foarte multă scădere nu mai se pot continua după datina de până aici în limba maghiară”. Asesorii consistoriali participanți, au luat hotărârea ca matricolele parohiale, „de aici înainte în limba bisericii a se scria”.

Un alt punct al ședinței a fost problema reședinței episcopale care, din cauza bombardamentelor pornite din cetate, a avut mult de suferit, devenind de nelocuit, determinându-l pe episcop să se mute în casa preotului Dimitrie Suciu din Cuvin. În reședința episcopală se afla și arhiva eparhială, de unde, încă înainte de declanșarea „tulburărilor revoluționare”, a fost mutată în biserica episcopală „*Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul*”.

Cu prilejul acestei ședințe se discută și cazul egumenului Emilian Kenghelaț, care a părăsit, „fără veste” postul de conducător al mănăstirii de la Hodoș-Bodrog. În locul său, la 22 mai este numit ieromonahul Ghenadie Popescu, ridicat între timp la rangul de protosinghel. La propunerea episcopului, noul conducător al mănăstirii și ieromonahul Sebastian Tabacovici, care, „în lucrurile economiei, celei sfinte bisericesti și în câțva și în cele oficioase s-a ostenit”, sunt numiți asesori consistoriali. Tot cu prilejul acestei ședințe, prin numirea notarului consistorial Gheorghe Popa în funcția de jude cercual în comitatul Arad, în locul său este numit „absolutul filosof și cleric” Moise Romanul, care din februarie 1849 era vicenotar consistorial.

La **ședința a doua**⁹⁹⁸, ținută la Arad în ziua de 16 august 1849, prezidată de protopopul Ioan Cefan al Tot-Vărădiei (Vărădia de Mureș), au luat parte un număr de șase asesori⁹⁹⁹ și un notar consistorial în persoana lui Miron Romanul.

La primul punct al ședinței se reiau discuțiile privitoare la limba matricolelor parohiale care să se țină numai în limba română, cerându-se ca hotărârea să fie adusă la cunoștința tuturor protopopilor și preoților. O altă problemă dezbătută a fost cea a preoților Dimitrie Suciu, Ioan Muntean și Vasile Duca din Cuvin care se plâng de faptul că credincioșii nu-și pot

⁹⁹⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședințele consistoriale din 1849*, nr. 10-12, f. 79

⁹⁹⁹ Protopopul Ioan Raț (Arad) și preoții: Vasile Somboti (Arad), Lazăr Adamovici (Semlac), Gheorghe Popescu (Radna), Ioan Cociuba (Șoimoș), Iosif Beleş (Vărădia de Mureș).

plăți „birul” și îndătinatele stole, pe motiv că „în timpul revoluției de tot le-au denegat și nici acum nu voiesc a le da”. Se cere concursul reprezentanților comitatelor Arad și Cenad.

Cea de-a *treia ședință*¹⁰⁰⁰ a avut loc în ziua de 15 septembrie 1849, tot la Arad, a fost prezidată de protopopul Gheorghe Dan al Chișineului-Criș și au participat un număr de 14 asesori consistoriali¹⁰⁰¹ și un notar în persoana aceluiași Miron Romanul. Prima problemă dezbătută este plângerea preotului Leonte Gherga din Vârșand care avea probleme cu sesia parohială care îi revenea. Problema fusese dezbătută și în ședința consistorială anterioară. Asesorii consistoriali cer protopopului Gheorghe Dan al Chișineului Criș este îndrumat să efectueze o anchetă în parohia Vârșand.

Tot cu prilejul celei de-a treia ședințe a fost dezbătut și cazul preoților Nicolae și Moise Alicuci, tatăl și fiul, din parohia Galșa, despre care, câteva chestiuni le-am amintit deja.

Este dezbătut mai ales cazul preotului Nicolae Alicuci din Galșa, care își lăsase parohia, din cauza bătrânețelor, fiului său Moise Alicuci, dar acesta l-a scos din avere în baza unei hotărâri „nedrepte” a vicarului Ioan Chirilescu în perioada bolii episcopului Gherasim Raț. Chemat înaintea Consistoriului eparhial, preotul Moise Alicuci își motiva fapta pe aceea că nu ar fi obținut parohia Galșa în urma renunțării tatălui său, ci „pe aceea formată de curând din poporul reîntors de la Unire, prin rânduiala episcopului Raț, împreună cu toate veniturile ei;...iar înaintea fostului Vicar episcopesc în privința averilor însuși tatăl său l-a pârât; de unde, dacă i-aplăcut aceluia naintea Vicariului și Consistoriului de atunci pre dânsul a-l cita, trebuie de hotărârea aceluia să se țină, însemnând aci și acea că pe acel timp, când diecesanul episcop Gherasim Raț pentru starea sănătății sale a voit să aibă Vicariu, pârâtoriu cea mai mare bucurie și-a exprimat căci scapă de judecata episcopului, iar acum nu-i place judecata aceluia, pre care însuși l-a ales de judecătoriu în treaba sa; – mai departe neagă numitul paroh Moise Alicuci că ar fi răpit de la pârâtoriu, de asupra nedreaptă numindu-o, la aceeași răspunde: că el din viea mumei sale, și așa din viea sa a căpătat 120 de ocae de vin, din care tatăl său a băut cu amicii săi 70, iar din prețul rămaselor

¹⁰⁰⁰ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședințele consistoriale din 1849*, nr. 13-17, f. 81-87.

¹⁰⁰¹ Protopopii: Teodor Popovici (Șiria), Gavril Giulani (Buteni), Ioan Cefan (Vărădia de Mureș), Moise Ghergar (paroh în Chertiș și vicar protopopesc în Ineu) și preoții: Gheorghe Țapoș (Socodor), Mihai Cervencovici (Nădlac), Pavel Boțco (Chișineu-Criș), Lazăr Adamovici (Semlac), Vasile Somboti (Arad), Nichifor Atanașcovici (Arad), Nichifor Rațcovici (Arad), Gheorghe Popescu (Radna), protosinghelul Ghenadie Popescu (mănăstirea Hodoș-Bodrog).

50 ocae, care preț pârătoriul deseori îl pune la 400 fl. valutari, – a plătit slugile, a ținut casa; – din acei bani pârătoriul deseori ș-a petrecut cu uspetarii săi; după care răspuns pârâtul paroh Moise Alicuciu, deoarece odată prin judecata Consistoriului vicarial e delegat de sub cercarea tatălui său, se roagă ca acela de la cererea lui să se îndepărte, și ca unul, care un lucru de două ori îl cercă, în pedeapsă calumnie să se convince, nu altminte de la ațâțarea poporenilor asupra sa, să se oprească. Acest răspuns pârătorul preot Nicolae Alicuciu pe toată întinderea sa ascultându-l, nimic spre răstuirnarea lui nu poate aduce nainte, ci numai adaugă acea rugare: că, deoarece pământurile parochiali în anul acesta s-au lucrat cuboii lui, și însuși în lucrarea acelora mult s-au ostenit să i se dea parte din rodurile acelora; la ce pârâtul răspunde, că tatăl său la lucrarea pământurilor parochiali cu boii săi a fost îndatorat de diecesanul Episcop din acea privință căci boii lui i-a iernat pârâtul paroh”¹⁰⁰².

Consistoriul eparhial arădean stabilea mai întâi „că parohia Galșei, cea din poporeni reînțorși de la unire formată de pârâtul paroh Moise Alicuciu, nu a căpătat în urmarea resemnării tatălui său, și așa în privința aceiași parochii între dânșii nicio legătuință nu s-a făcut”. Pentru că sesia s-a lucrat în comun, Consistoriul obligă pe Moise Alicuci să dea tatălui său „din rodul de grâu din anul acesta 6 sinice, iar din cucuruz o jumătate în chip de răsplată a ostenelelor aceuia”. Celelalte chestiuni erau îndrumare spre jurisdicția civilă, protopopul Șiriei urmând să aducă la îndeplinire hotărârile Consistoriului arădean¹⁰⁰³.

Sedința a patra¹⁰⁰⁴ se ține în ziua de 25 octombrie 1849 sub președenția alternativă a protopopilor Gheorghe Dan de la Chișineu-Criș și Teodor Popovici al Șiriei. Pe lângă cei amintiți au mai participat un vicar protopopesc¹⁰⁰⁵, cinci preoți¹⁰⁰⁶, un ieromonah¹⁰⁰⁷, notarul consistorial Moise Romanul și avocatul arădean Pavel Petrilă, ca fiscal supleant al Consistoriului arădean.

¹⁰⁰² A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Sedințele consistoriale din 1849, nr. 15, f. 86-86v.*

¹⁰⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁰⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, doc. Sedințele consistoriale din 1849, nr. 18-35, f. 88-94.*

¹⁰⁰⁵ Moise Ghergar, paroh în Chertiș și vicar protopopesc al Ineului.

¹⁰⁰⁶ Vasile Somboti (Arad), Pavel Boțco (Chișineu-Criș), Ioan Cociuba (Șoimoș), Iosif Beleş (Vărădia de Mureș).

¹⁰⁰⁷ Ghenadie Popescu, stareț la mănăstirea Hodoș-Bodrog și profesor la Institutul Teologic din Arad.

Pentru început, protopopii Ioan Raț al Aradului și Ioan Cefan al Văradiei de Mureș pun în discuție, primul problema plății taxelor de preoți către protopopiat, iar celălalt pune problema situației tasului al doilea și restanțele existente până atunci¹⁰⁰⁸.

Preotul Nicolae Bistriean din Sinteia Mare aduce și prezintă atestatele a 6 „individuri” din parohia Chereluš care, între 10 mai și 8 august 1848, s-au reîntors la Ortodoxie. La fel și preotul Ilie Micula din Sinteia Mică prezintă reîntoarcerea la Ortodoxie a 2 locuitori¹⁰⁰⁹.

O obiecție o ridică, în cursul dezbaterilor, ieromonahul Ghenadie Popescu, care cunoștea faptul că episcopul era hotărât să hirotonească preoți pe câțiva tineri, „fără a fi aceia după rânduielile mai pre înalte, anume după punctul 34 din *Rescriptul Declaratoriu* și & 5 lit. c. a *Sistemei consistoriale*, despre hărnicile sale”, propunând ca episcopul să se conformeze regulamentelor amintite. Acest punct de vedere este luat în considerare de Consistoriul eparhial cerând episcopului să se conformeze dispozițiilor în vigoare¹⁰¹⁰.

Ultimul punct al dezbaterilor acestei ședințe îl formează „Lucrările deputaților din părțile române la Viena trămiși, care au scop: a arăta durerile și dorințele românilor la locul cel mai înalt”. Consistoriul arădean desemnează ca delegat pe protopopul Terenție Raț al Beiușului, ca delegat al Episcopiei Aradului¹⁰¹¹.

Ședința a cincea¹⁰¹², a avut la în Arad la 24 noiembrie 1849 și a fost prezidată de protopopul Teodor Popovici al Șiriei. La ședință au participat doar protopopul Ioan raț al Aradului, vicarul protopopesc Moise Ghergar al Ineului, parohul Ioan Cociuba din Șoimoș, ieromonahul Ghenadie Popescu, ca sesori consistoriali și notarul consistorial Moise Romnaul.

Una din primele probleme discutate în această ședință, este cea a preotului paroh de la biserica „*Sfinții Apostoli Petru și Pavel*” din Arad, care în urma unui proces avut cu comunitatea arădeană a fost exclus de la toate slujbele și veniturile bisericești. Chestiunea ajunge, prin episcopul Gherasim Raț, la Consiliul regesc loctiitoriu încă la data de 15/27 decembrie

¹⁰⁰⁸ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședințele consistoriale din 1849*, nr. 19-20, f. 88–89v.

¹⁰⁰⁹ *Ibidem*, nr. 21, f. 96, nr. 28, f. 92.

¹⁰¹⁰ *Ibidem*, nr. 31, f. 92v-93.

¹⁰¹¹ *Ibidem*, nr. 35, f. 94. Protopopul Terenție Raț refuză, în locul său fiind desemnat protosinghelul Ghenadie Popescu. Vezi: *Ibidem*, nr. 55, f. 107-v-108.

¹⁰¹² *Ibidem*, nr. 36-56, f. 95-101.

1849. Nu cunoaștem acuzele care i se aduceau preotului Atanașcovici, însă Consistoriul eparhial, îl absolvă de acuzele care i s-au adus¹⁰¹³.

Un David Nicoresc din Giula, roagă să fie scos de sub oblăduirea sufletească a preotului din localitate, Teodor Ilovics, cu care a avut mai multe neplăceri, să fie supus altui paroh local. Pentru rezolvarea cazului, asesorii consistoriali deleagă pe protopopul Gheorghe Dan al Chișineului-Criș să rezolve problema¹⁰¹⁴.

După dezbaterile câtorva cazuri matrimoniale dintre soți, protopopul Teodor Popovici, președintele de ședință, încheie dezbaterile cu mențiunea „viitoarea ședință consistorială, hotărâtă pe 29 Decembrie a. c. pentru mai deaproapea înțelegere cu Preasfinția Sa Diecesanul Episcop nu aicea în Arad, ci în Cuvin, la locuința cea de acum a Preasfinției Sale să se țină”¹⁰¹⁵.

Probabil, în urma înțelegerii cu episcopul Gherasim Raț, așa după cum fusese stabilit la întâlnirea asesorilor consistoriali din 24 noiembrie 1849, **ședința a șasea**¹⁰¹⁶ a avut loc în ziua de 29 decembrie 1849 la reședința episcopului din parohia Cuvin, fiind prezidată de Gherasim Raț. Au participat patru protopopi¹⁰¹⁷, zece preoți¹⁰¹⁸, doi monahi¹⁰¹⁹ și un notar consistorial¹⁰²⁰.

În această ședință se procedează la numirea unor noi protopopi. Astfel, la Ineu, în locul rămas vacant, este numit Terentie Raț, până atunci în aceeași demnitate la Beiuș¹⁰²¹, în locul său fiind numit Arsenie Adamovici al Hălmagiului¹⁰²², mai târziu fiind înlocuit și el cu preotul Petru Moldovan. Introducerea lor în scaunul protopopesc „lăsându-se în grațioasa dispozițiune a Preasfinției Sale Diecesanului Episcop”¹⁰²³.

¹⁰¹³ *Ibidem*, nr. 37, f. 95v.

¹⁰¹⁴ *Ibidem*, nr. 39, f. 96.

¹⁰¹⁵ *Ibidem*, nr. 56, f. 101.

¹⁰¹⁶ *Ibidem*, nr. 57-85, f. 102-107v.

¹⁰¹⁷ Ioan Raț (Arad), Gheorghe Dan (Chișineu-Criș), Gavriil Giulani (Buteni), Ioan Cefan (Vărădiei de Mureș).

¹⁰¹⁸ Ioan Chirilescu (Talpoș), Gheorghe Țapoș (Socodor), Maxim Caracioni (Pecica), Gheorghe Georgevici (Bătania), Pavel Boțco (Chișineu-Criș), Nichifor Atanașcovici (Arad), Ioan Cociuba (Șoimoș), Gheorghe Popescu (Radna), Moise Ghergar (Chertiș), Anton Dan (Ineu).

¹⁰¹⁹ Ghenadie Popescu și Sebastian Tabacovici.

¹⁰²⁰ Moise Romanul.

¹⁰²¹ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, doc. *Ședințele consistoriale din 1849*, nr. 57, 102-102v.

¹⁰²² *Ibidem*, nr. 58, f. 102v.

¹⁰²³ *Ibidem*, nr. 59, f. 102v-103.

În urma propunerii protopopului Arsenie Adamovici al Hălmagiului, în fiecare parohie urmând a se face pomenire „pentru odihna sufletelor acelor preoți și mireni, carii în resbelul pentru Împăratul pre sine s-a jertfit și au reposat în totă Diecesa arădană se rândui părăstase între carii să se pomenească după preoți și reposatul voivod serbesc Ștefan Suplikacz”¹⁰²⁴.

O altă problemă discutată este cea a preotului Mihail Lele din Chier care prezintă 33 de reveniri la ortodoxie de la confesiunea unită¹⁰²⁵. Protopopul Ioan Cefan al Vărădiei de Mureș se plângea Consistoriului eparhial că, deși mai toată comunitatea Juliței s-a reîntors de la confesiunea unită la cea ortodoxă, „biserica cu toate accidentalele ei acum e predată pe partea credincioșilor de această mărturisire (n. n. unită): totuși preotul unit de acolo Ivantie Mican folosește și acum pamânturile parohiale pe partea sa, și nu voiesce a preda Matriculele și obligațiunile bisericеști dela sine, ci încă pretinde tragerea campanelor după morții săi fără de taxă”. Consistoriul eparhial cere concursul Comisariatului cezaro-crăiesc arădean pentru „îndrumarea susnumitului preot unit la calea dreptății”¹⁰²⁶.

Acestea ar fi problemele mai importante discutate în cele șase ședințe consistoriale din perioada august-decembrie 1849. Am omis cazurile matrimoniale ale soților, la fel și plângerile preoților contra credincioșilor și ale acestora contra preoților.

¹⁰²⁴ *Ibidem*, nr. 61, f. 103-103v.

¹⁰²⁵ *Ibidem*, nr. 67, f. 104v.

¹⁰²⁶ *Ibidem*, nr. 77, f. 106-106v.

Capitolul XI

Sinodul eparhial din 1850

XI. 1. Acțiuni premergătoare convocării sinodului eparhial

După înăbușirea revoluției de la 1848-1849, Andrei Șaguna, pe atunci numai episcop, la fel ca și alți fruntași români, a căutat să conducă mișcarea națională folosind cu abilitate Biserica. În acest scop, s-a străduit să adune pe toți românii din provinciile supuse habsburgilor, mai ales pe cei din Banat, Arad și Crișana. El dorea ca pe toți românii ortodocși din cadrul Imperiului să-i unească într-un singur organism național-bisericesc, „sub o căpetenie bisericească; nădejdele patrioților luminați erau concentrate în Șaguna; toți așteptau mântuirea prin el”¹⁰²⁷.

Prilej pentru concretizarea unei opinii a românilor ardeleni, bănățeni și crișeni în problema revendicărilor naționale și bisericești a fost deschiderea regimului absolutist preocupat de revendicările de ordin bisericesc, plănuiind pentru primăvara anului 1850 un Sinod al episcopilor ortodocși din cadrul monarhiei habsburgice, care urma să se țină la Viena. Inițiativa a aparținut patriarhului sârb Iosif Raiacici care a avut aprobarea Ministerului de Culte și urma să aibă loc în prima duminică a lunii aprilie „după calendarul nou”, care în acel an coincidea cu a treia duminică din Postul Mare (la ortodocși), așa după cum reiese dintr-o scrisoare, trimisă la 8 ianuarie 1850, de Andrei Șaguna episcopului Gherasim Raț¹⁰²⁸.

Data ținerii Sinodului a fost considerată de cei doi ca nepotrivită, amândoi pledând pentru amânarea lui până în a doua duminică după Paști. Gherasim Raț ar fi dorit „ca să se fi împlinit mai întâi fierbinte dorința a

¹⁰²⁷ Vasile Mangra, *Șaguna ca organizator constituțional*, în vol. „Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui”, Sibiu, 1909, p. 438.

¹⁰²⁸ A. Șaguna, *Corespondență*, vol. I/1, doc. 16, p. 119. Scrisoarea din 8 ianuarie a lui Andrei Șaguna către Gherasim Raț.

națiunii noastre, ca ierarhia română să se despartă de cea sârbească, și numai după aceea să se fi rânduiește atare Sinod și dechilin, pentru ambele ierarhii”¹⁰²⁹. Datorită intențiilor românilor de a se despărți de sârbi, prin intervenția patriarhului Iosif Raiacici, sinodul s-a amânat de mai multe ori.

Andrei Șaguna intenționa ca înaintea Sinodului episcopilor, programat să aibă loc la Viena, atât la Arad cât și la Sibiu, să aibă loc, în luna martie, câte un Sinod eparhial local „din preoți și mireni pentru consultare asupra lipselor și trebuințelor Bisericii și Școalelor noastre de obște și deosăbi. Spre care sfârșit am și făcut pașii cuviincioși către Guvern”¹⁰³⁰, obținând destul de repede „trebuincioasa învoire”¹⁰³¹, aceasta și datorită influenței și legăturilor pe care le avea episcopul Andrei Șaguna.

Convocat Sinodul eparhial arădean, „așa cum a procedat episcopul transilvănean Andrei Șaguna, care să includă toate persoanele, inclusiv cele neinvitate, însărcinat fiind de patriarhul și mitropolitul sârb”. Episcopul Gherasim Raț dorea să cunoască părerea clerului și „enoriașilor diecezei”, în numele cărora trebuia să participe la Sinodul episcopilor plănuiește să aibă loc la Viena¹⁰³².

Dacă Sinodul eparhial de la Sibiu s-a ținut la 12/24 martie 1850, cel de la Arad nu a mai avut loc în primăvară datorită faptului că aprobarea a venit numai în ziua planificată ținerii Sinodului, iar episcopul Gherasim Raț nu a avut „nici o intenție de a acționa împotriva legilor imperiale”. El dorea ca ținerea Sinodului să fie condiționată de „autorizarea superioară”¹⁰³³.

Este limpede că nu se dorea ținerea Sinodului eparhial, motiv pentru care a fost mereu amânat de către autoritățile guvernamentale. Fixat pentru data de 11/23 aprilie 1850, comisarul pentru afacerile civile ale Ungariei, baronul von Geringer, a îndreptat cererea către ministrul de interne. Aprobarea a sosit doar în preziua stabilită pentru ținerea Sinodului. Între timp însă, comandantul districtului militar Oradea, Braunhof și comisarul

¹⁰²⁹ *Ibidem*, vol. I/1, doc. 17, p. 120. Scrisoarea din 17 ianuarie 1850 a lui Gherasim Raț către Andrei Șaguna.

¹⁰³⁰ *Ibidem*, vol. I/1, doc. 18, pp. 120-121. Scrisoarea din 31 ianuarie 1850 a lui Andrei Șaguna către Gherasim Raț.

¹⁰³¹ *Ibidem*, vol. I/1, doc. 19, pp. 121-122. Scrisoarea din 4 februarie 1850 a lui Andrei Șaguna către Gherasim Raț.

¹⁰³² Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe*, pp. 199-201. Scrisoarea din 22 aprilie 1850 a episcopului Gherasim Raț adresată comandantului militar Braunhof.

¹⁰³³ *Ibidem*.

guvernial al județului Arad, Ioan Atzel, îl determină pe episcopul Gherasim Raț să amâne deschiderea sinodului. „Dar trebuie să spun pe față Prea Sfinției Tale că mă miră foarte mult faptul că ați putut convoca Sinodul înainte de ce ați fi obținut autorizația, deoarece cererea pentru învoirea unui Sinod cuprinde posibilitatea unui răspuns negativ și în acest caz cererea unei noi promisiuni, cu atât mai mult cu cât e cu neputință să nu vă fie cunoscută proclamația publică prin care orice întrunire fără îngăduința mai înaltă, în împrejurările de asediu existente sunt oprite”, îi scria comisarul guvernial episcopul de la Arad¹⁰³⁴.

La numai o zi după primirea scrisorii lui I. Atzel, episcopul primește și o muștrare din partea lui Braunhof, care se arăta și el nemulțumit de faptul că episcopul a convocat Sinodul eparhial fără ca în prealabil să obțină aprobarea necesară¹⁰³⁵.

Într-un raport din 20 aprilie 1850 al comisarului I. Atzel către comisarul cezaro-crăiesc din Oradea, se preciza că desfășurarea Sinodului ortodox român la Arad ar putea da ocazia unor manifestații naționale ale românilor deoarece se preconiza să fie invitați un număr mare de clerici și mireni cunoscuți pentru activitatea lor în mișcarea națională. Nemulțumirile autorităților constau și în faptul că episcopul Gherasim Raț a nesocotit ordinele guvernului de a amâna ținerea Sinodul pe care deja l-a și convocat¹⁰³⁶.

La aceeași dată, comisarul I. Atzel trimite episcopului o scrisoare, plină de amenințări, în care îl provoacă formal să emită o circulară prin care să anunțe oprirea Sinodului ca „cel puțin chemații ce locuiesc mai aproape să nu se adune”, deoarece comandantul cetății a făcut cunoscut că nu se poate tolera nici întrunirea a trei persoane laolaltă, iar pentru o eventuală întrunire fie în Arad, fie în Cuvin, numai episcopul va fi tras la răspundere¹⁰³⁷.

¹⁰³⁴ A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 103/1850; Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 190-191, 192-193. Scrisoarea din 15 aprilie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț; Scrisoarea din 20 aprilie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț. Vezi și Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 114.

¹⁰³⁵ Gh. Lițiu, *op. cit., Documentele anexe*, pp. 197-199. Scrisoarea din 16 aprilie 1850 a lui Braunhof către Gherasim Raț.

¹⁰³⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Actele comisarului cezaro-crăiesc*, dosar 2128/1850, f. 1.

¹⁰³⁷ Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 106 (1850). Scrisoarea din 20 aprilie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț.

După primirea autorizației, între Ioan Atzel, delegat în calitate de comisar al guvernului la acest Sinod eparhial, și episcopul Gherasim Raț, a început o bogată corespondență pentru chestiuni de organizare a Sinodului. În această situație, Ioan Atzel cerea să i se comunice noua dată la care avea să se țină Sinodul, numărul și numele participanților, iar vestirea Sinodului și convocarea membrilor să se facă numai atunci când și el își va da încuviințarea asupra lor. Pretindea ca din cler să participe numai protopopii în funcție¹⁰³⁸. Episcopul considera că în aceste condiții Sinodul este „lipsit de sens, iar autoritatea mea episcopală va fi pe viitor lezată”¹⁰³⁹.

În 17/29 aprilie 1850, episcopul a răspuns și comisarului Ioan Atzel. Lista episcopului¹⁰⁴⁰ cuprindea 21 de asesori consistoriali¹⁰⁴¹, 12 protopopi¹⁰⁴² 3 vicari protopopești¹⁰⁴³ și 17 mireni¹⁰⁴⁴.

A doua zi (30 aprilie st. n.), Ioan Atzel răspunde insistând asupra faptului că numai protopopii pot fi chemați dintre clerici la Sinod, dar menționează că pe lângă ei pot participa și vicarii protopopești. Lista lui Ioan Atzel¹⁰⁴⁵ cu participanții care aveau dreptul a participa la sinod cuprinde un număr de 3

¹⁰³⁸ *Ibidem*, dosar 111(1850); Gh. Lițiu, *op. cit.*, *Documentele anexe*, pp. 194, 196-197, 203-204. Scrisoarea din 23 aprilie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț. Scrisoarea din 17/29 aprilie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț. Pentru disputele în privința participanților la Sinod vezi scrisoarea din 27 aprilie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț.

¹⁰³⁹ Gh. Lițiu, *op. cit.*, *Documentele anexe*, pp. 204-207. Scrisoarea din 24 aprilie/6 mai 1850 a lui Gherasim Raț către Ministerul de interne.

¹⁰⁴⁰ *Ibidem*, pp. 202-203. Scrisoarea din 17/29 aprilie 1850 a lui Gherasim Raț către Ioan Atzel.

¹⁰⁴¹ Lazăr Adamovici, Nichifor Atanașcovici, Pavel Boțco, Mihai Cervencovici, Antal Dan, Vasile Dimitrescu, Moise Ghergar, Constantin Gheorghevici, Ioan Ileş, Mihai Caracioni, Ioan Chirilescu, Florian Creț, Ioan Cociuba, Gheorghe Țapoș, Ioan Munteanu, Ghenadie Popescu, Gheorghe Popescu, Zaharia Popovici, Nichifor Rașcovici, Vasile Sombati, Ioan Unc.

¹⁰⁴² Arsenie Adamovici – Beiuș, Ioan Bodea – Pomezău, Atanasie Boțco – Oradea, Ioan Cefan – Totvărădia, Gheorghe Dan – Chișineu-Criș, Petru Moldovan – Hălmagiu, Gavril Neteu – Pomezău, Teodor Popovici – Șiria, Iosif Popovici – Peșteș, Ioan Rațiu – Arad, Terenție Rațiu – Ineu, Gavril Giulani – Buteni.

¹⁰⁴³ Iosif Beleş – Tot-Vărădia, Teodor Bucatoș – Buteni, Simion Bica – Beliu.

¹⁰⁴⁴ Ioan Arcoși, Alexandru Gavra, Dimitrie Haica, Demetrie Ioanovici, Gheorghe Caba, Dimitrie Constantini, Dumitru Costa, Mihai Cociuba, Dumitru Micloși, Pavel Petrilă, Gheorghe Popa, Grigorie Popovici, Ioan Popovici, Atanasie Șandor, Teodor Șerb, Mihai Stupa, Nicolae Jiga.

¹⁰⁴⁵ Gh. Lițiu, *op. cit.*, *Documentele anexe*, p. 204. Scrisoarea din 30 aprilie st. n. 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț.

asesori consistoriali¹⁰⁴⁶, un profesor de teologie¹⁰⁴⁷, 12 protopopi¹⁰⁴⁸, 5 vicari protopopești¹⁰⁴⁹ și 9 mireni¹⁰⁵⁰.

Comparând cele două propuneri, situația posibililor participanți la Sinodul eparhial, avem următoarea configurație¹⁰⁵¹:

Participanți la sinod	Propunerea lui Ioan Atzel	Propunerea episcopului Gherasim Raț
Asesori consistoriali	3	21
Profesori de teologie	1	1
Protopopi	12	12
Vicari protopopești	5	3
Mireni	9	17
TOTAL	29	53

Față de refuzul comisarului lui Ioan Atzel, episcopul arădean întrerupe corespondența cu el și se adresează Ministerului de Interne. La 24 aprilie/6 mai 1850, se plângea de greutățile pe care i le face comisarul guvernului la organizarea Sinodului eparhial. La pretențiile comisarului Ioan Atzel, episcopul Gherasim Raț obiectează că aceștia, cei mai mulți dintre ei, erau înaintați în vârstă și neputincioși, el așteptând un mare sprijin din partea clericilor tineri cultivați în școlile arădene. Cu multă greutate, se îngăduie participarea și a vicarilor protopopești, a unor profesori de teologie și unii preoți mai luminați. Atunci când solicita Ministerului de interne aprobarea pentru o participare mai largă la ședințele Sinodului eparhial, episcopul dădea exemplul Episcopiei Transilvaniei unde, pe lângă cei 44 de protopopi, au luat parte și profesorii de teologie, care nu erau protopopi. În consecință, el cerea Ministerului de interne să ia în considerare dorința sa în legătură cu participanții la Sinod¹⁰⁵².

¹⁰⁴⁶ Petru Chirilescu – paroh Chitighaș, Ioan Muntean, Popovici Simeon – preot în Bekeș.

¹⁰⁴⁷ Ghenadie Popescu – profesor la Institutul teologic.

¹⁰⁴⁸ Arsenie Adamovici – Beiuș, Atanasie Boțco – Oradea, Ioan Bodea – Pomezău, Ioan Cefan – Tot-Vărădia, Gheorghe Dan – Chișineu-Criș, Petru Moldovan – Hălmațiu, Ioan Rațiu – Arad, Neteu Gavril – Lunca, Iosif Popovici – Peșteș, Teodor Popovici – Șiria, Terenție Rațiu – Ineu, Gavril Giulani – Buteni

¹⁰⁴⁹ Iosif Beleş – Tot-Vărădia, Gheorghe Țapoș – Chișineu-Criș, Moise Ghergar – Ineu, Teodor Bucatoș – Buteni, Simion Bica – Beliu.

¹⁰⁵⁰ Alexandru Gavra, Gheorghe Caba, Dimitrie Constantini, Mihail Cociuba, Pavel Petrilă, Gheorghe Popa, Ioan Popovici, Teodor Șerb și Mihai Stupa.

¹⁰⁵¹ Pe lista episcopului Gherasim Raț figurau profesorii de teologie între asesorii consistoriali.

¹⁰⁵² Gh. Lițiu, *op. cit. Documentele anexe*, pp. 204-207. Memoriul din 24 aprilie/6 mai 1850 al episcopului Gherasim Raț către Ministerul de Interne.

La 29 iunie 1850, episcopul Gherasim primește răspunsul Ministerului de Interne prin care se fixează data de 23 iulie/4 august 1850 pentru ținerea Sinodului eparhial¹⁰⁵³.

XI. 2. Convocarea, participanții și deschiderea Sinodului

Convocarea Sinodului eparhial s-a făcut la 15/28 iulie 1850 pentru ziua de duminică 23 iulie, „la 9 ore dimineața și următoarele zile, desemnându-se loc pentru ținerea sinodului Biserica Catedrală din Arad”¹⁰⁵⁴. Era primul Sinod eparhial convocat din inițiativă liberă românească¹⁰⁵⁵.

La Sinod au participat, pe lângă episcopul Gherasim Raț în calitate de președinte și Ioan Atzel ca „Reg. Comisariu al Sinodului” și Atanasie Boțco, protopop și președinte al Consistoriului eparhial de la Oradea, protopopii: Gheorghe Dan al Chișineului-Criș, Teodor Popovici al Șiriei, Ioan Raț al Aradului, Arsenie Adamovici al Beiușului, Terenție Raț al Ineului, Gavril Neteu al Luncii, Petru Moldovan al Hălmagiului, Simeon Bica administratorul protopopesc al Beliului, Gheorghe Țapoș asesor consistorial și vicar protopopesc, Ghenadie Popescu, asesor consistorial și profesor de teologie, Iosif Beleș asesor consistorial și vicar protopopesc, Teodor Bucatoș asesor consistorial și vicar protopopesc, Ioan Munteanu asesor consistorial; Miron Nicodim administrator protopopesc al Meziadului, Petru Chirilescu paroh în Chitighaz și Gheorghe Vasilievici paroh în Giula. Dintre mireni au participat: Ioan Arcoși „senatorul liberei regiei Cetăți a Aradului”, Mihai Cociuba „ordinariu fiscariu”, Georgiu Popa „jude cercual”, Georgiu Caba „Comisariu Frumentariu și Comitatului Arad”; dr. Atanasie Șandor profesor la Preparandie; Ioan Popovici, Georgiu Popovici, Dimitrie Haica și Paul Petrilă „advocați”¹⁰⁵⁶. Au fost prezenți 26 de deputați dintre care 17 clerici

¹⁰⁵³ *Ibidem*, Documentele anexe, p. 208. Scrisoarea din 29 iunie/11 iulie 1850 a lui Ioan Atzel către Gherasim Raț.

¹⁰⁵⁴ *Ibidem*, Documentele anexe, p. 209. Convocarea oficială a Sinodului eparhial.

¹⁰⁵⁵ Pentru amănunte despre pregătirea sinodului, dispozițiile autorităților și raportul întocmit de „comisarul gubernial cezaro-crăiesc” despre cele hotărâte, vezi: A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad. Actele comitelui suprem*, dosar 165/1853, f. 1-75. În perioada documentării noastre dosarul amintit se afla la microfilmare la București, motiv pentru care nu am putu să-l consultăm.

¹⁰⁵⁶ *Protocolul Sinodului besericii răsăritene din partea Diecesei Arădene în Besereca Catedrală Română din Arad, în 23 Iuliu și următoarele zile 1850 ținut*, la Gh. Lițiu, *Românii*

(65,38 %), 9 mireni (34,61%) și un profesor de teologie, în persoana protosinghelului Ghenadie Popescu.

După cum se poate constata, acest Sinod eparhial avea o altă configurație față de cel din primăvara anului 1849 ținut la Chișineu-Criș. Dintre cei 27 de participanți, doar 9 erau laici, ce-i drept 8 dintre ei, inclusiv Dimitrie Haica, au participat și la cel de la Chișineu-Criș.

Lucrările Sinodului eparhial au fost deschise în biserica episcopală „Nașterea Sfântului Ioan Botezătoru” din Arad unde, „după datina la toate sinoadele”, s-a săvârșit Sfânta Liturghie, clerul s-a împărțășit, urmând apoi „chemarea Duhului Sfânt, carea s-a săvârșit cu un cuvânt potrivit împrejurărilor rostit de Mărire Sa Diecesanul Episcop, în care la urmă încunoștințând pre popor, cumcă după mai înaltele porunci, în Sinod numai cei chemați pot avea parte, a sfătuit pre cei nechemăți a se îndepărta din Biserică, Mărire Sa Diecesanul Episcop a cuprins presidiul, și prezentând Sinodului pre Mărire Sa Domnul Ioane Atzel, ca despre partea înaltei ocârmuirii la Sinod numit Regesc Comisariu a deschis sinodul”.

XI. 3. Dezbaterile și hotărârile Sinodului

Deschise fiind lucrările Sinodului eparhial, episcopul Gherasim Raț, luând cuvântul, și-a arătat recunoștință față de „preabunul Monarh”, că a îngăduit credincioșilor din dieceza arădană de a ține acest Sinod. După cuvântarea episcopului, Ioan Atzel își exprimă convingerea că prin ținerea acestui Sinod dovedește că dorește „fericirea și înaintarea națiunii române”. Odată cu sfârșitul cuvântării comisarului guvernului, prima ședință a Sinodului a luat sfârșit, până în ziua următoare¹⁰⁵⁷.

Ședința următoare a avut loc în 24 iulie/5 august 1850, la orele 9 dimineața și a avut loc tot în biserica catedrală. Au fost aleși doi notari

arădani în frământările anilor 1849-1850, pp.51-53; Idem, Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe, p. 212.

¹⁰⁵⁷ Pentru amănunte despre desfășurarea ședințelor vezi: *Protocolul Sinodului Bisericii răsăritene, din partea Diecesei arădane, în besereca catedrală română din Arad, în 23 iuliu și următoarele zile 1850 ținut* (în continuare: *Protocolul Sinodului*), publicat și în *Anexe*, din lucrarea noastră.

pentru scrierea Protocolului sinodal, în persoana preotului Petru Chirilescu din Chitighaz și a avocatului Ioan Popovici, din partea mirenilor.

Din dezbaterile sinodului au rezultat două fapte importante: înaintarea unei petiții mari către împărat cuprinzând „gravaminele Bisericii” și realizarea unui *Regulament de organizare a Sinodului eparhial*¹⁰⁵⁸. Protocolul dezbaterilor a cuprins 14 puncte, reflectând doleanțele de ordin politic și bisericesc ale românilor, redactate în deplină consonanță cu cele de la Sibiu din martie 1850¹⁰⁵⁹.

În petiție (*Prea umilita rugăciune a acestui Sinod*)¹⁰⁶⁰ se cerea neatârarea Bisericii românești și garantarea ei prin lege, conform principiilor Constituției din 4 martie 1849. În același timp se cerea recunoașterea și caracterul ei național, în concordanță cu discursul scripturistic care susține că „propovăduirea fără înțeles nici un fruct nu poate face; de aici fiind de încheiat, cum că viața bisericii este limba națională a poporului și'n sânul său, negreșit cea mai mare lipsă este menținerea și neatârarea aceia [...] că tot poporul are neîndoit drept a-și păstra și a-și înainta naționalitatea și limba sa” (*punctul D*).

În legătură directă cu primul punct, se cere ca „zidirile unde se adună creștinii spre mărirea lui Dumnezeu să fie în stare bună”. O bună parte dintre comunitățile parohiale aveau biserici de lemn „în cea mai rea stare”, altele „prin regularea comunităților” au rămas fără biserică, altele au dispărut în evenimentele din timpul revoluției de la 1848-1849, enoriașii nefiind în posibilități materiale a-și putea construi alte locașuri de cult. Sinodul cere împăratului „ca luând în privință grelele suferințe a acestui popor [...] să se milostivească a dispune ca precum sub revoluțiune a căzut

¹⁰⁵⁸ I. Mateiu, *Contribuțiuni la Istoria dreptului bisericesc*, vol. I, p. 110.

¹⁰⁵⁹ *Protocolul* a fost publicat pentru prima dată în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” pe 1850, pp. 129 și următoarele, pe care o citează și I. Mateiu în studiul său deja amintit. Gh. Lițiu menționează că „n-am dat peste protocolul original, care lipsește din arhiva Episcopiei. Am folosit un exemplar rarissim, tipărit, aflat în posesia P. C. Sale Pr. Dr. Gh. Ciuhandu, căruia i-a căzut întâmplător în mână” (cf. Gh. Lițiu, *Românii arădani în frământările anilor 1849-1850*, p. 58, nota 1). Gh. Lițiu, în *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe*, pp. 211-229, publică și el *Protocolul Sinodului*. Din păcate dosarul cu privire la organizarea Sinodului și dispozițiile autorităților în această privință, precum și raportul întocmit de comisarul cesarocrăiesc despre cele 14 probleme bisericești și școlare discutate, nu au putut fi consultate din cauză că, trimise la București pentru microfilmare, nu au mai fost retrimise la Arad până în momentul finalizării cercetărilor noastre. Dosarul se afla în A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Actele comitelui suprem*, dosar 165/1853, f. 1-75.

¹⁰⁶⁰ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe*, pp. 216-225.

Biserica jertfă, așa și acolo unde nici când nu au făcut, și unde prin regulațiune a rămas poporul fără biserică, bisericele să se reînnoiască cu cheltuiala statului” (*punctul II*).

Biserica ortodoxă să nu mai fie numită „greco-neunită”, cum i se spunea de către catolici de la 1700 încoace, ci Biserica „răsăriteană” (*punctul III*), cerându-se totodată și garantarea prin lege a neatârării jurisdicției bisericești de cea politică, urmând ca Biserica ortodoxă să se conducă exclusiv după dogmele și canoanele sale (*punctul IV*). Aceasta însemna înlăturarea dreptului bisericesc de Stat creat de Curtea vieneză, prin care Statul aservise Biserica impunându-i dispozițiile sale și în treburile interne bisericești, și restituirea ordinii canonice în toată organizația ecleziastică.

Până la convocarea unui Sinod general, se cerea să se admită organizarea Consistoriului, cu cel puțin șase asesori, din care „doi de apururi să fie mireni”, un notar, „fiscariu și cuviincios ajutoriu”, iar episcopul să aibă un „secretariu”, toți salariați de la stat (*punctul V*).

O tristă stare de lucruri ne dezvăluie dezbaterea privind starea materială a clerului de mir care „neavând mijloacele traiului, este silit în locul crucii a prinde coarnele plugului și așa a’și paște turma, care după aceia neștiind cât mai puțin din dulceața învățăturilor, crește și pierе în întunerecul neștiinței; drept aceia ca această nespūsă răutate să se poată precurma, după ce prin pronunțarea egalei îndreptățiri a tuturor confesiunilor [...] și religiunea răsăriteană la aceial treaptă s’a ridicat; [...] ca să poată servi Bisericii potrivit așezământurilor lui Christos, a învăța și lumina poporul”. Se cere și dotarea clerului ortodox „printr-un fond în bani gata, sau bunuri nemișcătoare”. Este o revendicare pe care monarhia o va împlini mai târziu, dar numai în parte, folosind-o ca o momeală pentru scopurile ei politice (*punctul VI*). Sinodul atribuie „scăderea și înapoierea” culturală a poporului românesc pe seama încetării fostei Mitropolii ortodoxe române din Transilvania.

În deplină concordanță cu Sinodul sibian, cel de la Arad cere să se permită întrunirea unui Sinod general care să aleagă un „mitropolit spre partea românilor, de care și timpurile bătrâne au mai avut”, conform unei datini vechi, bazate pe canonul 34 al Sinodului apostolic și 12 al Sinodului IV ecumenic (*punctul VII*). Un tablou destul de trist este și cel care oglindește starea școlilor românești de toate gradele. În multe locuri nu erau școli, nici locuințe pentru învățători, sau erau în stare slabă. Învățătorii erau slab remunerați, „și cu țărâita căpătându’o, către care adăugându’sе purtarea greumântului dărilor de comuni, – nu pot din dânsa trăi”, motiv pentru care „tinerii necultivați și spre învățare îndemânatici, spre treapta

învățătorescă nu se rezolvează”. Remedierea acestor neajunsuri o vedea sinodul în aplicarea față de confesiunea ortodoxă, a unui tratament egal cu cel aplicat altor confesiuni (*punctul VIII*). Se cere o secție românească la Ministerul Cultelor și Învățământului Public și un Consiliu școlar pe lângă „Inspectoratul școalelor” (*punctul IX*). Era o dorință mai veche a românilor pe care o întâlnim și în „proiectul de lege prezentat dietei ungurești” în august 1848 de Teodor Șerb în calitate de deputat al Radnei¹⁰⁶¹. Se cerea de la Stat și pentru tinerii români merituoși, „mai vărtos de sânt de părinți lipsiți să se îndure ca și pe cei de altă religie a-i ajuta cu stipendii, ca așa fiind în stare de a continua învățăturile și la mai înalte școli din marea monarhie” (*punctul X*).

În privința stării comune cu sârbii fondurilor a celor „bisericești cari se administrau la Carloviț, și școlastice în Pesta, de la a căror manipulare românii pururea fiind deschiși, mai vărtos în cele bisericesti nu puțină scădere aveau”, motiv pentru care se cerea instituirea unei „comuniuni desinteresate” pentru examinarea „pomenitelor fonduri, partea de după dreptate cuvenită, spre mai departe manipulată nouă să ni-o dee” (*punctul XI*). Situația acestor fonduri și fundații a preocupat mult și Sinodul de la Chișineu-Criș din martie-aprilie 1849 ele fiind descrise în articolul V din *Proiepturile deputăciunei prin sinodul diecesii romane g. n. u. Arădene sub numărul prot. 38 denumite în privința înființării unei fundații de creștere și pensie și în privința îmbunătățirii sorții învățătorilor, mai departe arătarea fundațiilor de relegea g. n. u.*¹⁰⁶².

Preoții și învățătorii care folosesc pământ ce-l au de la comunități ca beneficii parohiale, „nu ca proprietari ci numai ca uzufructuar”, să plătească numai ca uzufructuari nu ca proprietari (*punctul XII*). Un alt punct era consacrat reședinței episcopale din Arad, de pe malul Mureșului, distrusă „prin detunările din vecina cetate împărătească spre orașul Arad, aprinzându-se” în timpul revoluției din anii 1848-1849, cerându-se ridicarea unei reședințe potrivite „demnității episcopesti, așisderea casa națiunii, care pentru ținerea consistoriului de această religie în Oradea Mare s’a folosit, și de mai mulți ani fie prin foc mistuită, zace în ruină” (*punctul XIII*).

O contribuție remarcabilă a sinodului arădean a fost alcătuirea unui regulament (*punctul XIV*) cu privire la *Organizarea, drepturile și datoriile*

¹⁰⁶¹ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49*, vol. II, Sibiu, 1944, doc. 16, pp. 29-30.

¹⁰⁶² Pentru *Proiepturile deputăciunei...*, vezi la *Anexe* din prezenta lucrare.

*Sinodului*¹⁰⁶³. El se deosebește de cel elaborat de către Sinodul eparhial din 1849 prin aceea că nu tratează și despre Consistor, se mărginește numai la sinod. Încolo ambele regulamente au multe dispoziții identice, dar și deosebiri esențiale. Din capul locului se recunoaște – ca o satisfacție pentru episcopul Gherasim Raț jignit în 1849 – principiul ierarhic stabilind că „sinodul diecezan este adunarea clerului și a poporului sub conducerea episcopului sau a vicarului episcopesc în treaba lucrurilor bisericești și școlastice”.

Sinodul eparhial era alcătuit din deputați clerici și mireni, aleși în număr egal, tot la 20 000 de suflete câte un cleric și un mirean. Alegerea deputaților se făcea în urma împărțirii Consistoriului în districte, și separat, atât pentru cler cât și pentru mireni. Consistoriul eparhial numea un comisar mirean pentru fiecare district, care va prezida alegerile deputaților mireni. La actul alegerii participă câte un mirean din fiecare comună bisericească a districtului, votând liber, fără restricții. Numărul districtelor pentru cler se stabilea tot de Consistor în raport cu numărul alegătorilor, care erau protopopii și parohii sau administratorii acestora. Conform regulamentului directorii școlilor luau parte la sinod ca membrii de drept, având însă drept de vot numai în problemele școlare. Mandatul deputaților era de 3 ani, iar sesiunile sinodale se țineau în fiecare an la începutul lunii mai. Erau prevăzute și sesiuni extraordinare. Verificarea deputaților se face în baza unui extras al protocolului electoral, pe care-l aduce fiecare deputat.

Convocarea Sinodului eparhial trebuia făcută cu 30 de zile înainte de către episcop sau președintele Consistoriului. „Adunându-se reprezentanții la locul determinat, care poate fi numai reședința episcopului sau biserica catedrală arădană, episcopul sau vicarul episcopal sau președintele consistoriului diecezan va deschide sinodul după datina bisericii, alegându-se doi notari, unul din cler și altul din popor”. Tot în al treilea an sinodul se va întruni în „Oradea Mare, în casa națiunii spre ținerea consistoriului de acolo rânduită, sau în biserică”.

Atribuțiile de drept ale Sinodului erau legislative, electorale, disciplinare și de control. Sinodul alege pe episcop, pe vicar, pe președintele consistorial, pe arhimandrit, pe toți funcționarii mănăstirești, de la protodiacon în sus și întreg personalul consistorial. De asemenea alege pe directorul districtual de școli, pe profesorii Institutului teologic și pedagogic „precum și altor școli mai înalte din dieceză”. Controlează administrarea averilor eparhiei, iar pe ale comunelor bisericești numai „de s’ar arăta plânsoare, a le cerca”.

¹⁰⁶³ I. Mateiu, *op. cit.*, pp. 111-114, *Anexa IV*, pp. 315-317; Gh. Lițiu, *op. cit.*, *Documentele anexa*, pp. 225-227.

Tot sinodul avea datoria de a înainta împăratului – prin Mitropolie – actele alegerii episcopului, vicarului și directorului districtual ca să fie prevăzute cu întărirea preainaltă. Protocolul Sinodului împreună cu regulamentul, semnat de toți participanții, urma să fie copiat în trei exemplare, unul pentru arhivă, altul pentru comisarul regesc spre a fi înaintat guvernului, iar al treilea pentru episcop, spre a fi prezentat și discutat în sinodul episcopilor proiectat a avea loc la Viena.

Sinodul eparhial din 1850 a căutat să se pună în armonie cu acțiunea Bisericii întregi reprezentată prin Andrei Șaguna, revendicând autonomia Bisericii și reînființarea vechii Mitropolii românești din Transilvania. În același timp, socotește indispensabilă democratizarea organizației bisericești prin introducerea constituțională a mirenilor în instituțiile ecleziastice. El merge chiar mai departe decât Sinodul din 1849, cerând introducerea laicilor și în consistoriul eparhial. Probabil că inovația aceasta este imitată după sârbi, care în 1848 au încercat să introducă mireni atât în consistor cât și în apelator. Sinodul de la Sibiu nu le putea oferi pentru că acolo nu s-a alcătuit nici un regulament de organizare bisericească. În privința raportului numeric al deputaților mireni, sinodul crede că este admisibilă proporția de 2/3 față de cler cu 1/3 cum hotărâse Sinodul din 1849, ci a stabilit o egalitate deplină, cum proiectase și Andrei Șaguna în sinodul aceluiaș an. Este de reținut și faptul că Biserica recunoaște, în formă legală, îndreptățirea laicilor la viața sinodală și aceasta nu o face în urma curentului de idei provocat de anul politic 1848, ci în temeiul unei tradiții, ridicată la valoare de principii pe care îl și subliniază, afirmând că mirenii nu erau excluși în trecut de la conducerea facerilor bisericești.

Comparând hotărârile acestui sinod cu cele ale sinodului ținut în martie-aprilie 1849 la Chișineu-Criș, vedem că acestea sunt mult mai potrivite rânduielilor canonice ale Bisericii. Ele cuprind, dacă nu pe toate, cele mai importante probleme care frământau pe români la mijlocul secolului al XIX-lea. Concordanța lor cu cele ale sinodului sibian era menită să arate tuturor unitatea de vederi și acțiune a tuturor românilor din monarhia habsburgică. Ele cuprind în esență, organizația ecleziastică șaguniană de la 1864-1870. Andrei Șaguna, sau cel care este autorul *Statutului* ce-i poartă numele, nu a făcut decât să consfințească o tradiție veche și verificată în viața ecleziastică a poporului român.

Dacă la Sinodul eparhial din primăvara anului 1849 rolul episcopului Gherasim Raț a fost unul minor, la cel din 1850, a fost principalul pion, dorind o restructurare esențială a organizării vieții instituțional ecleziastice a Episcopiei Aradului. Este primul Sinod eparhial în Arad convocat și ținut din inițiativă românească liberă, având la bază principiile democratice ale constituționalismului șagunian de mai târziu.

Capitolul XII

Elita intelectuală

În cadrul mișcării culturale din părțile arădene de la începutul secolului al XIX-lea, se încadrează profesorii Preparandiei și a Institutului Teologic din Arad, mulți dintre ei, preoți de mir, care nu s-au limitat doar la catedră, eforturile lor integrându-se în mișcarea iluministă dominantă în epocă. Primul director al Preparandiei, preotul Dimitrie Țichindeal (1775-1818), unul din liderii generației iluministe bănățene, își orientează contribuția pe un plan restrâns cultural-educativ, dar în sens iluminist¹⁰⁶⁴.

Din perioada supusă de noi spre analiză, se remarcă, în primul rând, profesorul **Constantin Diaconovici-Loga** (1770-1850)¹⁰⁶⁵ care a funcționat la Preparandia arădeană numai până în 1830. Chiar dacă Gherasim Raț își începe activitatea de episcop numai după cinci ani de la plecarea acestuia, considerăm că merită amintit, mai ales că și-a desfășurat activitatea în Arad, în paralel cu cea a viitorului ierarh când acesta funcționa ca profesor la Institutul Teologic.

Constantin Diaconovici-Loga s-a distins nu numai pe terenul învățământului ci și printr-o bogată activitate în domeniul editorial și cultural. În anul școlar 1812-1813, a tradus în românește cartea germană

¹⁰⁶⁴ Amănunte la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 334-335; Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 56-64.

¹⁰⁶⁵ Constantin Diaconovici Loga (1770-1850), s-a născut la 1 noiembrie 1770 în Caransebeș, într-o veche familie românească. Școala primară în orașul natal, cele secundare la Lugoj. După absolvirea Dreptului la Universitatea din Pesta, a funcționat la școala românească din Pesta. Din 1812 profesor la Preparandia arădeană unde a predat *Gramatica* și *Stilul limbii române*. În 1830 a fost numit director al școlilor naționale românești și sârbești din confiniul militar banatic. După o bogată activitate în domeniul învățământului și culturii românești, la 12 noiembrie 1850 trece la cele veșnice. Mai multe amănunte la: T. Botiș, *op. cit.*, pp. 387-390; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 338-339; V. Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, pp. 88-97; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp. 277-278 (cu bibliografia); Ion B. Mureșianu, Ioan I. Mureșianu, *Constantin Diaconovici-Loga (1780-1850)*, în „M. B.”, anul XXX, 1980, nr. 10-12, pp. 703-717.

Geschoftsstil și un *Bucvar* sârbesc. Apoi, a mai publicat *Caractere caligrafice* (Buda 1813), *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii române* (Buda, 1818), iar la începutul anului școlar 1821-1822, a întocmit „cu cea mai mare îngrijire”, *Gramatica limbii române* (Buda, reeditată în 1823).

A mai publicat: *Chemarea la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor* (Buda, 1821), *Viața Domnului nostru Iisus Hristos Mântuitorul lumii...Acum întâia oară din Sfânta Scriptură tradusă și cu învățături moralicești întocmită* (Buda, 1821), *Octoih și Tipicon cu Catavasier* (Buda 1826, reeditat în 1829 și 1846), *Tâlcuirea Evangheliilor în Duminecile Învierii și ale sărbătorilor* (Buda, 1835) și *Epistolariul românesc pentru facerea a tot felul de scrisori* (Buda, 1841), cea din urmă conținutul obiectului predat de el la Preparandia arădeană. La sfârșitul *Epistolariului* se găsesc două studii despre istoria învățământului românesc: *Începutul organizației școalelor preparande în Arad pentru români și Despre organizarea școalelor preparande din districtul milităresc*.

Tot de la el au rămas în manuscris: *Istoria Bibliei; Biografia sau Viața Prea Sfintei Fecioare Maria; Plutarh pentru educația și creșterea pruncilor; Belizarie cu icoane, carea carte arată datorințele supușilor cătră stăpânire și cătră patrie; Istoria românilor de la zidirea Romei până la 1453*.

Lucrările datorate profesorului Constantin Diaconovici-Loga erau foarte răspândite în bibliotecile parohiilor din cuprinsul diecezei arădene.

În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea se înregistrează un real progres în domeniul culturii. Învățătorul **Moise Bota** (1789-1873)¹⁰⁶⁶, un adept al ideilor iluministe promovate de foștii săi profesori de la Preparandia arădeană, Constantin Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici și Dimitrie Țichindeal, dar și de cele ale lui Moise Nicoară, „a mers așa de departe cu cutezanța sa căci era în adevăr cutezare pe timpul acela, încât la 1820 a tipărit un mic

¹⁰⁶⁶ Amănunte la: Cornel Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tom I, Sibiu, 1896, p. 151; Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literatirei române și literaților ei de la începuturi și până astăzi în ordine cronologică* (Ediție critică, studiu introductiv și note de Paul Lăzărescu), București, 1982, p. 208; Ștefan Pop, *Icoane din trecutul cultural al Aradului. Dascălul Moise Bota*, în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 41 din 6 octombrie 1929, pp. 4-5; 43 din 20 octombrie 1929, p. 110; nr. 47 din 17 noiembrie 1929, p. 6; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 336-337; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII (1688-1821)* (Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu), vol. II, București, 1969, p. 380; Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești* (Ediție îngrijită de Octav Păun, Tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii de Vasile Popeangă), București, 1975, pp. 114, 259, 302; *Dictionarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 121; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 167-168, 207-208, 233, 236.

abecedar cu litere latine”, apărut la Buda și este prima încercare la români de a tipări cu litere latine o carte de școală populară¹⁰⁶⁷.

Această îndrăzneală îi aduce învățătorului M. Bota numai necazuri din partea ierarhiei sârbe de la Carloviț, mai ales atunci când cerea un post de învățător. De aceea nu poate fi întâmplător elogiul în versuri pe care îl aduce primului episcop de neam român de la Arad în persoana lui Nestor Ioanovici (1829-1830). Este vorba de *Dedicație la instalarea mult strălucitului Domn Nestor Ioanovici anteiu ca Român cu mila lui Dumnezeu ritului g. n. u. Drept credincios episcop de Maiestate Sa înălțiatu Imperat și Craiu Franc I-ul, pe Diecesul Aradului vechiu, Oradiei Mari, Ienopolei și a Hălmagiului anomit închinat în Arad*, publicată în 1829. M. Bota „avu norocoasa inspirație de a facilita în stichuri selecte și întocmite ad-hoc, veselia întârziată a norodului creștinesc românesc pentru reintegrarea ierarhiei proprii, pentru reintronizarea pontifului său”¹⁰⁶⁸.

În 1836 a tipărit la Buda *Graiul român*¹⁰⁶⁹, un abecedar bilingv româno-maghiar, tipărit cu litere latine. Al doilea volum¹⁰⁷⁰ a apărut în Tipografia lui Iosif Beimel din Pesta în 1847. Cartea a putut vedea lumina tiparului datorită concursului prenumeranților, printre care se găseau mari latifundiași și funcționari superiori ai comitatelor bănățene și crișene. Elaborată în anii care cunosc intensificarea studiului limbii maghiare, M. Bota face distincție între „limba domnitoare” și limba „mămească” a copiilor, pe care o vorbim „noi românimea ca cea mai veche gintă moscească”. În carte sunt mici bucăți de citire, unele cu conținut istoric, cum este *Despre limba română*, în care vorbește despre Dimitrie Țichindeal, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Damaschin Bojincă. Face apel la istorie, subliniind latinitatea românilor și permanența lor pe pământul vechii Dacii. Iluminismul învățătorului Moise Bota este evident în toată activitatea lui, un iluminism pus în slujba unor imperative naționale care îl fac să stăruie și pe tărâmul cultivării limbii române prin școală. Din această cauză, secția loțiitoare de învățământ din Oradea a dispus ca această carte să nu mai fie utilizată în școli ca manual de citire¹⁰⁷¹.

¹⁰⁶⁷ V. Gr. Pop, *op. cit.*, p. 208; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 336.

¹⁰⁶⁸ Șt. Pop, *op. cit.*, în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 41, 6 octombrie 1929, p. 4.

¹⁰⁶⁹ Titlul întreg: *Graiul român în limba domnitoare sau modul mai ușor d'a învăța Românii limba ungurească, de Moise Bota, românescu învățătoriu din Giroc lucrat. În Buda, cu tipariu a Krăescii tipografii, 1836.*

¹⁰⁷⁰ Volumul al II-lea poartă următorul titlu: *Graiul român sau româno-ungurească limbă sau convorbiri a acestor două limbi prin indeletnicire mai ușoară învățată.*

¹⁰⁷¹ Pentru amănunte vezi: V. Popeangă, *op. cit.*, pp. 167, 168, 236.

La Șiclău, unde Moise Bota ajunsese notar comunal, s-au cumpărat, în 1848, 10 exemplare din *Graiul român*, iar învățătorul Statevici Ioan din Zeldiș se înscria pentru tomul al doilea¹⁰⁷². A mai publicat *Modul de educațiune sau creșterea vechilor egipteni, persieni, greci și romani* (Sibiu, 1858, 77 p.), *Calendariu român pe anulu comunu de la Christosu 1862...Anulu III* (Pesta 1861).

În 25 februarie 1840, informa publicul românesc că are opt feluri de cărți gata pentru tipar și roagă pe cei care doreau să se prenumere să se anunțe la reprezentanții săi din Arad, Timișoara, Lipova, Logoj, Făget, Șiria, Chișineu-Criș, Pecica și Oradea. Cele opt „felurimi” de cărți adunate erau următoarele: 1. *Versurile*, 2. *Crescina morală*, 3. *Teatru în patru tomuri*, 4. *Diamantul roman*, 5. *Cartea de visuri*, 6. *Amicul nației*, 7. *Apărarea nației*, 8. *Plăcerea creației*. După patru ani, în 2 septembrie 1844, într-o scrisoare adresată episcopului Gherasim Raț, M. Bota menționa „*Diamantul românesc, Creștinul moral, Amicul Nației, Apărarea Nației, Teatru în patru tomuri, Episcopatul Aradului și Viața unui adevărat român*, gătite fiind, din lipsa mețenă astăzi numai în manuscrise îmi stau”. Cu toate că un an întreg a umblat „printre românii Ungariei, Banatului și a Transilvaniei”, nu a găsit „ajutorire națională cătră naintarea numitelor opere să-mi tindă”¹⁰⁷³.

La 2 septembrie 1844 se adresa și episcopului Gherasim Raț prin care îi aducea la cunoștință despre scrierile sale, care însă, „din lipsa mețenă astăzi numai în manuscrise îmi stau”. Se arăta foarte nemulțumită că nu găsea înțelegerea de la oamenii cu posibilități financiare pentru tipărirea lor¹⁰⁷⁴.

Din păcate, manuscrisele lui M. Bota, rămase netipărite, s-au pierdut fără a putea cunoaște conținutul lor.

Doi ani mai târziu, în 1846, reîntors la Arad, solicita comunității românești să fie angajat crâșnic la biserica episcopală. În cerea sa menționa că a slujit învățământul românesc timp de peste 36 de ani ca învățător și în tot acest timp a elaborat „11 felurimi de cărți românești, dintre care până acum trei ani am și avut norocul a le scoate la lumină”. Nu a fost angajat,

¹⁰⁷² V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰⁷³ Vezi și scrisoarea lui Moise Bota din 2 septembrie 1844 adresată episcopului Gherasim Raț, pe care o publicăm în *Anexe*. În 1856 se adresează din nou publicului cititor invitându-i să se prenumereze la: 1. *Metodul de educațiune*; 2. *Modul de creștere a românilor de acum*; 3. *Moralul creșcinesc*; 4. *Versurile*, cf. V. Popeangă, *op. cit.*, p. 236.

¹⁰⁷⁴ A. E. O. R. Arad, *doc. 253/1844*, la *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, *doc. 60*, p. 111. Scrisoarea din 2 septembrie 1844 a lui Moise Bota către Gherasim Raț.

dar în anii imediat următori revoluției de la 1848-1849, funcționa ca notar în Șiclău¹⁰⁷⁵.

Preotul profesor **Gavriil Giulani** (1790-1852)¹⁰⁷⁶, paroh în Curtici, protopop și asesor consistorial, a fost considerat „unul dintre cei mai învățați și distinși membrii ai clerului român de pe acele vremuri”. Aceste calități l-au plasat încă de la început, alături de Gavril (Gherasim) Raț, ca profesor la Institutul teologic din Arad unde a funcționat între 1822-1835. A predat mai multe discipline: *Istoria Vechiului și Noului Testament*, *Istoria bisericească*, *Geografia*, *Teologia pastorală*, *Gramatica română* și *Epistolografia*¹⁰⁷⁷. Este autorul mai multor cursuri de teologie, rămase în manuscris, predate la Institutul teologic arădean. Este vorba de *Începuturile pastoralului*, *Intrarea către datorințele preoțești* și *Istoria Bisericii a Testamentului Vechi*, singurele exemplare păstrate la Biblioteca Academiei Române unde au ajuns prin intermediul lui Nicolae-Nifon Bălășescu¹⁰⁷⁸.

Profesorul de la Preparandia arădeană, mai apoi inspectorul districtual **Dimitrie Constantini** (1792-1865)¹⁰⁷⁹ se remarcă printr-o activitate deosebită pusă în slujba școlii românești. Din primăvara anului 1817 a funcționat ca profesor la catedra de științele pedagogice și istorie de la Preparandia arădeană, îndeplinindu-și sarcinile educative spre mulțumirea superiorilor. După moartea directorului Sava Arsici (1824) conduce afacerile Preparandiei în calitate de „senior și președinte interimal al consesului”, până în 15 aprilie 1843 când, este numit directorul Constantin Ioanovici. În 23 august 1837, după moartea directorului regesc Ioan Püspöky al districtului Oradea-Mare, i se încredințează și administrarea acestui district.

¹⁰⁷⁵ A. N. D. J. Arad, *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, dosar 1.

¹⁰⁷⁶ Amănunte despre viața și activitatea sa vezi la subcapitolul *Protopopi* din prezenta lucrare.

¹⁰⁷⁷ T. Botiș, *op. cit.*, p. 652; M. Păcurariu, *Învățămintul teologic la Arad*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, p. 154.

¹⁰⁷⁸ E. Greucean, *op. cit.*, p. 761.

¹⁰⁷⁹ Dimitrie Constantini (1792-1865) s-a născut în Oravița într-o veche familie de aromâni. Tatăl său, Gheorghe, era negustor. După absolvirea claselor gimnaziale, în anul școlar 1810-1811 era la Seghedin în primul an de filosofie. După absolvire, în 1815 și 1816 a funcționat ca profesor de limba latină și catehet la „școala grămăticală” din Oravița. Între 1817-1837 a funcționat profesor la Preparandia din Arad, apoi director al districtului școlar Oradea. La 17 octombrie 1865 trece la cele veșnice. Mai multe amănunte la: T. Botiș, *op. cit.*, pp. 39, 42, 49, 63, 372, 386-387. Mai multe amănunte la Nicolae Roșuț, *Dimitrie Constantini (1792-1865)*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1972-1973”, Arad, 1973, pp. 119-130.

În calitate de director districtual, a fost un bun organizator al învățământului din districtul școlar pe care l-a condus. A căutat să contribuie la înființarea de noi școli populare, de îmbunătățirea condițiilor materiale ale acestora și, întărirea statutului social al învățătorilor și a rolului școlii ca factor de educația morală dau o notă particulară activității sale. Meritele lui Dimitrie Constantini în acest sector al activității școlare sânt evidențiate într-un memoriu redactat de învățătorii din districtul școlar Oradea Mare la 22 iulie 1848, în care se arăta: „Domnul Dimitrie Constantini, directorul regesc districtual al nostru – de pe urma milostivelor porunci mai înalte – a stăruiet foarte mult pentru îmbunătățirea situației școlilor și a salariilor învățătoarești, prin încheiere de contracte noi și acum se străduiește pentru înființarea de școli în satele fără școli”¹⁰⁸⁰.

În legătură cu strădania de de privind îmbunătățirea salariilor învățătorilor avem mărturia sa din 29 ianuarie 1848, când printr-o circulară se arată satisfăcut de rezultatele strădaniilor sale în acest sens: „Am fost așa de bucuroși cât în luminata varmeghie a Bihorului, parte, contracte noi am așezat, parte celor bătrâne am îmbunătățit, școale multe am rădicat și cultura neamului al înaintat”. S-a preocupat și de viața învățătorilor pensionari. În acest sens a redactat mai multe memorii, iar în 29 ianuarie 1848 putea să anunțe aprobarea unui fond de pensii reclamat de cadrele didactice ale Preparandiei arădene încă din anul 1828¹⁰⁸¹.

Activitatea lui Dimitrie Constantini privind organizarea învățământului românesc se intensifică în timpul revoluției de la 1848. Participă la lucrările Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș din primăvara anului 1849, fiind ales președintele comisiei care a luat în dezbatere reorganizarea învățământului românesc din dieceza Aradului. Tot cu prilejul Sinodului, împreună cu profesorul dr. Atanasie Șandor, a prezentat un proiect pentru înființarea unei fundații „de știință și pensii” pentru ajutorarea elevilor săraci și a învățătorilor pensionari.

Încă în perioada când se afla la Oradea, în jurul anului 1850, a redactat lucrarea *Istoria vest și ost a românilor*, publicată abia în 1857 la Timișoara. Deși lucrarea nu este citată în istoriografia românească pentru faptul că ea are mai mult un caracter de popularizare, noi o considerăm valoroasă prin mesajul ei și prin ideile pe care le promovează¹⁰⁸².

¹⁰⁸⁰ Memoriul este publicat integral de V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *Preparandia din Arad*, pp. 106-107.

¹⁰⁸¹ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 88, 91.

¹⁰⁸² O analiză a manualului vezi la N. Roșuț, *op. cit.*, pp. 123-128.

După înăbușirea revoluției, Dimitrie Constantini își va continua activitatea de director școlar până în anul 1850 când se va dizolva districtul școlar din Oradea Mare. După ce a slujit 36 de ani învățământul națiunii sale, ca profesor sau inspector școlar, se vedea la începutul anului 1850 scos din funcție fără a i se asigura existența. Memoriul adresat direct comisarului civil al Ungariei, baronul Geringer, este respins la 2 septembrie 1850¹⁰⁸³. În cele din urmă, profesorul Dimitrie Constantini se pensionează și va continua activitatea pe plan publicistic până în anul 1865, când se stinge din viață.

Profesorul **Alexandru Gavra** (1797-1884)¹⁰⁸⁴, „un Aufklärer cam gălăgios dar nu lipsit de merite, din generația Renașterii Ardelene”¹⁰⁸⁵, a reprezentat în viața publică a Aradului figura unui neobosit pentru promovarea culturii naționale. Face parte dintre acele puține personalități ale vieții culturale arădene care au avut parte de aprecieri atât de contradictorii din partea urmașilor. Unul dintre primii săi biografi, profesorul Teodor Neș, scria în 1937: „O soartă vitregită a urmărit amintirea lui Al. Gavra [...] căci și astăzi, după mai bine de o jumătate de veac de la moartea lui, el a rămas mai departe uitat, sau – și mai rău – neînțeles. Și e păcat fiindcă activitatea didactică pe care a desfășurat-o Al. Gavra este o frumoasă pagină din istoria învățământului românesc din aceste părți, la care se pot adăuga și stăruințele lui literare, el care își devansa contemporanii atunci când, plin de o entuziastă admirație, își dădea seama de necesitatea publicării lucrărilor istorice ale scriitorilor Școlii ardelene [...] cel puțin prin această mare idee încă nerealizată, Al. Gavra e viu în mijlocul nostru ca o continuă mustrare”¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁸³ Teodor Pavel, *Lupta pentru învățământul național românesc în părțile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848-1851*, în, „A. I. I. A. Cluj”, XV, 1972, p. 159.

¹⁰⁸⁴ Alexandru Gavra (1797-1884) s-a născut la 18 decembrie 1797 în Oradea. Clasele primare și liceul le-a urmat în orașul natal, unde frecventează și cursurile Facultății de drept. După absolvire intră în serviciul județului Bihor, în calitate de cancelarist. În 1821, în urma unui concurs, este numit profesor titular de aritmetică și geografie la Preparandia din Arad, unde funcționează fără întrerupere timp de 55 de ani. Pe lângă aritmetică și geografie a mai predat *Limba maghiară, Limba română, Mătăsăria, Economia, Pedagogia și Istoria*. A avut preocupări în domeniul istoriei naționale, limbii și literaturii, geografiei și pedagogiei. Ca editor de manuale școlare el a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea învățământului românesc. A ocupat diferite funcții importante, printre care, printre care acelea de director (1863) și de inspector civil al școlilor primare din județul Bihor (1864). În 1876 a trecut la pensie, ocazie cu care Consistoriul eparhial arădean își exprimă recunoștința pentru serviciul prestat învățământului și culturii naționale. Moare în 23 octombrie 1884, la Arad, în vârstă de 87 de ani.

¹⁰⁸⁵ Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 88.

Bogata activitate culturală a profesorului Alexandru Gavra urmărea înființarea de școli românești și răspândirea de cunoștințe prin difuzarea cărților în sânul maselor și a presei din Moldova și Muntenia în părțile Aradului, precum și popularizarea operelor și a scriitorilor valoroși de peste Carpați, contribuind în acest fel la realizarea unității culturale românești. Influențat de corifeii Școlii ardeleni, pentru care a nutrit un adevărat cult, a manifestat un interes deosebit pentru vechi manuscrite românești. A achiziționat sau a adus de la Oradea o serie de manuscrite din perioada luminilor, pe care le-a multiplicat cu ajutorul elevilor de la Preparandie și Institutul teologic în deceniul 1830-1840, cât și altele adunate pe parcurs, pe care dorea să le publice¹⁰⁸⁷.

Erau manuscrite și cărți românești, fapt pe care-l semnaleză în anul 1838 și episcopului Gherasim Raț. Printre cărți se aflau și manuale a căror autori au rămas necunoscuți. Între manuscrite, cel puțin nouă atingeau probleme de istoriografie a românilor transilvăneni, unele datorate lui Samuil Micu Clain și Gheorghe Șincai. Între celelalte manuscrite se remarcă cel intitulat: *Material istoric latinesc*, ce cuprinde o mulțime de observații importante spre compunerea unei istorii solide, sistematice românești mult folositoare (222 p., datat 1835 și semnate cu inițialele A. G. – probabil Alexandru Gavra), care cuprinde diferite diplome emise de regii Ungariei și principii Transilvaniei, privilegii și alte documente ce se referă la istoria poporului român.

Existența unui număr sporit de manuscrite aflate în posesia lui Alexandru Gavra¹⁰⁸⁸ și a altor profesori arădeni, ridică în mod necesar problema editării lor de către o tipografie românească. Profesorii Preparandiei, încă din 1828, au propus înființarea în cadrul acestei instituții de învățământ a unei tipografii românești. În anii 1832-1833, Al. Gavra a inițiat o acțiune pentru tipărirea cărților românești. Întocmește planul unui

¹⁰⁸⁶ T. Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, p. 76. Lucian Emandi constata că nu numai Alexandru Gavra a avut parte de „ignorare aproape totală [...] ci și întreaga pleiadă de cărturari arădeni din veacul trecut,, (n. n. secolul XIX). Cf. Lucian Emandi, *Alexandru Gavra – editor de cărți românești*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973”, Arad, 1973, p. 131.

¹⁰⁸⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 340.

¹⁰⁸⁸ Pentru manuscritele adunate de Al. Gavra vezi: Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai. Un istoric ardelen necunoscut*, Arad, 1938, pp. 5-11; L. Emandi, *O importantă colecție de manuscrite arădene*, în „Comunicări și referate. Sesiunea științifică organizată cu prilejul aniversării a 60 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Arad”, Arad, 1973, pp. 51-58.

Institut bibliograficesc, ca o *Societate* pe acțiuni care avea ca scop tipărirea de cărți românești folositoare „nației românești”. În *Societate*, numită *Ortăcia*, urmau să fie primiți numai românii care contribuiau pentru fiecare volum, ce urma să fie tipărit, cu 30 de florini. *Societatea* urmărea un scop întreit: tipărirea organizată a cărților românești sub îndrumarea unei societăți editoriale „bibliograficescă”, difuzarea lor și stimularea actului creator¹⁰⁸⁹.

Între prenumerați, membrii fondatori ai acestui *Institut bibliograficesc*, în număr de 62 persoane, majoritatea din vestul Transilvaniei, se găseau 10 persoane din Ardeal, precum și personalități din Țara Românească, Moldova și Basarabia. Cărțile ce urmau să fie tipărite erau reprezentative pentru toate provinciile românești și pentru cultura națională. Alături de manuscrisele din Transilvania, *Cronica românilor și a mai multor neamuri* de Gheorghe Șincai (3 vol.) și *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* de Samuil Clain (4 vol.), figurau și cărți din Moldova, *Istoria și cronica Moldovii* culeasă și scrisă de Miron Logofătul în anul 1708, și din Țara Românească¹⁰⁹⁰.

Întrucât întreprinderea sa reclama fonduri bănești, Al Gavra, la 3 mai 1836, apelează la ajutorul lui Alexandru Ghica, domnitorul Moldovei, căruia îi solicită un împrumut de 1 000 de galbeni, datorie ce urma să fie restituită sub formă de cărți tipărite. În anul 1837 cere sprijin și de la Moise Nicoară, care, la 16 aprilie 1837 îl îndemna să persevereze în acțiunea sa și să dea prioritate lucrărilor de istorie ale lui Clain și Șincai¹⁰⁹¹.

Încrezător în valoarea proiectului său, Al Gavra a așteptat și în 1838 răspunsul la cererile solicitate. În cele din urmă, reușește să tipărească, probabil și cu ajutorul episcopului Gherasim Raț, *Monumentul Șincai-Klainian* (Buda 1844), a cărei apariție este sprijinită de mulți intelectuali români, învățători, preoți și negustori, între aceștia și cunoscutul mecena bihorean, Nicolae Jiga.

¹⁰⁸⁹ Pentru amănunte vezi: T. Botiș, *op. cit.*, pp. 391-393; Cornelia Bodea, *Acum o sută de ani*, în „Hotarul”, Arad, anul V, nr. 5, 1938, p. 203; nr. 6-8, 1938, pp. 255-267; I. Pervain, *op. cit.*, pp. 86-108, 237-272; L. Emandi, *Alexandru Gavra – editor de cărți românești*, pp. 131-155; Toma G. Bulat, *O încercare de a tipări la București manuscrisele lui Samuil Micu-Clain și Gheorghe Șincai aflate la Arad și Oradea Mare (1863-1865)*, în „M. B.”, anul XXII, 1972, nr. 1-3, pp. 95-96; Mircea Popa, *Noi date privind activitatea lui Alexandru Gavra*, în „Ziridava”, XII, 1980, pp. 589-594; *Dictionarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 381 (cu bibliografia); Gh. Lițiu, *Idei înaintate în opera cărturarului arădean Alexandru Gavra*, în „M. B.”, anul XXXV, 1986, nr. 3, p. 68.

¹⁰⁹⁰ C. Bodea, *op. cit.*, în „Hotarul”, anul V, nr. 6-8, 1938, p. 260.

¹⁰⁹¹ *Ibidem*, în „Hotarul”, anul IV, nr. 9-10, 1937, p. 296; anul V, nr. 6-8, p. 266.

Al. Gavra a fost suspectat de contemporanii săi de o anumită doză de „cupiditate” în intențiile sale de a edita operele istorice ale lui Șincai și Clain. O dovedește și corespondența lui Atanasie Șandor și a altor contemporani cu George Bariț¹⁰⁹².

Opera literară a lui Al. Gavra este reprezentată și prin editarea unui *Lexicon de conversație istoricesc-religionariu, în care se propun de la începutul lumii, până în timpurile noastre, învățăturile religioase ale păgânilor, jidovilor, mahumedanilor, cinstirea dumnezească, ținuturile, datinile, locurile, persoanele, scrisorile dimpreună cu întâmplările aceluia...* (Tomul I, A-B), tipărit la Buda în 1847. Este primul dicționar enciclopedic românesc, conceput în mai multe volume, consacrat evoluției religiilor. Compilat după izvoare străine¹⁰⁹³, importanța lui stă în metodă, căci Gavra însoțește fiecare articol de o bogată bibliografie, cu trimiteri exacte la text¹⁰⁹⁴.

Din cuprinsul *Lexiconului*, un interes deosebit ne oferă studiul celor 11 articole care se referă la istoria românilor. Din cele 434 de pagini ale lexiconului, 101 pagini ne oferă statistica referitoare la numărul românilor din Transilvania, informații despre structura lor socială, despre dezvoltarea învățământului și despre evoluția scrierii românești cu litere latine. Militează pentru introducerea alfabetului latin în toate școlile românești. În articolul *Archiereii*, Al. Gavra se ocupă de istoria bisericească a românilor și scoate în evidență activitatea mitropoliților Simion Ștefan și Varlaam. Sânt inserate momente din lupta pentru deznaționalizarea românilor prin intermediul Bisericii catolice, unirea cu Biserica Romei la 1700 și rezistența poporului român la o astfel de provocare habsburgică.

De profesorul Alexandru Gavra ne-a rămas și manuscrisul intitulat: *Adăugiri la teatrul românesc ca parte din urmă a Monumentului Șincai Klainian*, redactat în 1844 și păstrat astăzi în biblioteca Episcopiei din Arad.

Proiectele sale culturale cuprinde și înființarea unei societăți literare, pe care o va intitula în 1833, *Cabinetul muzelor române*, care avea să editeze revista *Ateneul român*¹⁰⁹⁵, care urma să apară la 1 ianuarie 1835, cu scopul de a difuza cunoștințe în rândul românilor.

¹⁰⁹² Mircea Popa, *Atanasie Șandor (1809-1892)*, în vol. „George Bariț și contemporanii săi”, vol. II, București, 1975, p. 297.

¹⁰⁹³ Vezi: N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 282.

¹⁰⁹⁴ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 381.

¹⁰⁹⁵ Manuscrisul ziarului pe care intenționa să-l editeze Al. Gavra se păstrează în Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca.

A întreținut strânse legături cu românii de peste Carpați, de unde primea cărți, ziare și reviste românești. Datorită lui Al. Gavra și dr. Atanasie șandor, români din părțile Aradului se abonează la ziare din Muntenia și Moldova („Albina românească”, „Buletinul oficial”, „Arhiva Albinei”, „Icoana lumii”, „Mercuriu din Iași”). Într-o epistolă din 10 octombrie 1846, Al. Gavra îl ruga pe G. Bariț să aboneze la „Curierul de ambe sexe” pe parohul Simion Oprean din Becicherecul-Mic, iar pentru „Gazeta Transilvaniei” îi comunică numele a opt abonați¹⁰⁹⁶.

Era preocupat și de îmbogățirea fondului de carte al bibliotecii Institutului teologic. Într-un document al Sinodului eparhial de la Chișineu-Criș din martie 1849, se menționează că „profesorul preparandial de la Arad, Alesandru Gavra, în fundul deputaciunii naționale a școlilor de legea g. n. u. românești au depus 240 fiorini argint, dintre cari 120 pentru înmulțirea bibliotecii pedagogice din același institutu, ear 120 fiorini pentru arădicarea a unui convinct pe partea pedagogilor din același institut să se dee”¹⁰⁹⁷.

Profesorul *Alexie Popovici* (1798-1859)¹⁰⁹⁸ de la Preparandie, unde a funcționat, între 1843 și 1846, profesor de limba română, maghiară, germană și mătăsărit, la propunerea inspectorului Eugen Gyrkovich, a tradus în românește, pentru elevii preparanzi, manualul *Regulele mai de kepetenie a poliției de câmp de după a IX-lea articol de la anul 1840 scrise de Ignatie Joldoș în Popa 1843. Acum întâia oară de pe limba ungurească pe cea românească preintoarse în Arad, 1844 de Alexie Popovici, Buda 1844.*

Cartea este scrisă după vechea metodă a întrebărilor și răspunsurilor („ce numim economizare ?, ce numim economie din afară”). Teza principală a cărții este respectul proprietății agricole, scop urmărit prin legea din 1840 despre poliția de câmp. Judecarea celor care încălcau prevederile

¹⁰⁹⁶ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁰⁹⁷ Miskolczy Ambrus, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰⁹⁸ Alexie Popovici (1798-1859) s-a născut în 1798 la Cuvin, în familia preotului Nicolae Popovici, în timpul căruia a fost zidită biserica din sat. După absolvirea Facultății de Drept de la Universitatea din Pesta, o perioadă funcționează ca institutor particular al familiilor nobiliare Vucovici și Liptay. La începutul semestrului al doilea al anului școlar 1842-1843 este numit profesor de *Limbile română, maghiară și germană, Epistolografie și Mătăsărit* la Preparandia arădeană. Ocupă catedra la 7 aprilie 1843 și a funcționat până în 10 februarie 1846, când, din motive de sănătate părăsește catedra, trecând ca funcționar la Consiliul locotenențial din Pesta unde a stat până în 1855 când se pensionează. Se întoarce în Cuvin, unde, ca director al școlii dezvoltă o activitate laudabilă pe terenul învățământului poporal. În urma unei îndelungate boli, în 1859, a trecut la cele veșnice. Cf. T. Botiș, *op. cit.*, pp. 406-407.

legii referitoare la lucrătorii agricoli (secerători, călcători). Cultura înaltă a profesorului Alexie Popovici o dovedesc și șase studii filozofice și o consemnare de vreo 600 plante, arbori și flori, scrisă în limbile latină, germană, maghiară și română. De la el au rămas și versuri satirice despre „fruntași contimporani” din Arad¹⁰⁹⁹.

O altă personalitate importantă a vieții bisericești și culturale arădene din secolului al XIX-lea, este **Sebastian Tabacovici** (1807-1872)¹¹⁰⁰. S-a născut la Munar în 1807 (sau 1808), după absolvirea Institutului teologic din Arad (1828), funcționează învățător în satul natal (1828-1832), iar în 1832 se călugărește la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Intrat în viața monahală, în 1835, ajunge în anturajul episcopului Gherasim Raț, urmându-l în anii 1848-1849 și la Cuvin, având și calitatea de asesor consistorial. Moare în luna aprilie 1872, lăsând urmașilor nu numai amintirea unui călugăr deprins cu cele cărturărești, dar și câteva opere în manuscris. În viața culturală, S. Tabacovici a rămas prin activitatea literară desfășurată în timpul vieții. În 1856, în calitate de colaborator al episcopului Procopie Ivașcovici al Aradului, este prezentat episcopului Andrei Șaguna, ca traducător al *Tipiconului* „cel bogat din slavonie pre limba românească”, pe care îl recomanda pentru tipărire în tipografia de la Sibiu¹¹⁰¹.

Primează însă *Järtva lui Avram*, „prefăcută de Sabastian Tabacovici, al sfintei și împreună lăcuitoareii mănăstiri a Hodoșului ierodiacon” Poem dramatic cu subiect biblic, de fapt una din primele lucrări de acest fel scrisă în limba română, tratează o temă literară veche într-o manieră originală prin factura sa dramatică. La baza originalului „prefăcut” de S. Tabacovici, după opinia lui Iosif Pervain, se găsește poemul dramatic al unui anonim cretan, monahul de la Hodoș-Bodrog folosind o traducere sârbească a *Järtvei lui Avram*, posibil cea a lui Vichentie Radokic din care se tipărea în 1811 a treia ediție. Stăpânit de ideile iluministe, Sebastian Tabacovici credea că lucrarea lui va contribui la progresul moral al semenilor săi, și astfel „ne vom învăța a împlini nu numai poruncile cele dumnezeiești ci și cele țărănești” (n. n. lumești)¹¹⁰². Manuscrisul a zăcut multă vreme în biblioteca mănăstirii Hodoș-Bodrog, de unde a fost luat de Vasile Goldiș (după 1900) și păstrat în biblioteca personală. În 1934, biblioteca lui V.

¹⁰⁹⁹ *Ibidem*; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 171.

¹¹⁰⁰ Mai multe amănunte la P. Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 77-80.

¹¹⁰¹ Gh. Lițiu, *Din legăturile ortodocșilor arădeni cu mitropolitul Andrei Șaguna*, în „M. A.”, anul XVI, 1971, nr. 9-10, p. 712.

¹¹⁰² I. Pervain, *op. cit.*, p. 313.

Goldiș, inclusiv manuscrisul, a intrat în patrimoniul Bibliotecii Județene Arad, unde se păstrează și astăzi.

Alături de acest manuscris, Sebastian Tabacovici a lăsat posterității un tipic, tradus în limba română și mai multe predici, tot în manuscris¹¹⁰³. Opera se încadrează în revirimentul culturii românești arădene, inaugurată la începutul secolului al XIX-lea, cu activitatea preotului iluminist Nicolae Horga Popovici.

Nu putem să nu amintim pe arhimandritul **Ghenadie Popescu** (1808-1876)¹¹⁰⁴, absolvent al cursurilor clericale din Arad (1832) și a Facultății de științe juridice de la Universitatea din Pesta, din 1836 i s-a încredințat diferite funcții în conducerea eparhială. A mai funcționat ca profesor la Institutul teologic din Arad (1839-1852), stareț al mănăstirii Hodoș-Bodrog, viețuitor la mănăstirea din Sirmium, paroh la Budapesta. Conștient de necesitatea și importanța pe care o are dobândirea culturii pentru slujitorii altarului, împreună cu arhimandritul Patrachie Popescu, pune bazele unei biblioteci și adresează, în 1840, tuturor românilor un călduros apel în „Gazeta Transilvaniei” solicitând sprijin pentru acțiunea întreprinsă. El a cautat să ridice școala la un înalt nivel și a contribuit la îmbunătățirea învățământului teologic, a disciplinei și administrației. Redactează, împreună cu Patrachie Popescu, o serie de regulamente pentru bunul mers al problemelor interne de la Institutul teologic arădean, din care ne sunt cunoscute doar doua¹¹⁰⁵.

De la el ne-a rămas un curs de *Teologie dogmatică*, redactat la Arad în 1830, conținutul obiectului predat la școala clericală din Arad¹¹⁰⁶. Reprezentant de marcă al elitei clericale arădene, în 1845 era abonat la „Curierul de ambe sexe”, „Gazeta Transilvaniei”, „Foaia pentru minte inimă și literatură” și se interesa la George Bariț în legătură cu publicarea replicii lui Vincentiu Babeș la „duplica” lui Andrei Mureșan, o polemică purtată în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” în 1844 despre versificație, luând-i apărarea lui V. Babeș¹¹⁰⁷.

¹¹⁰³ *Ibidem*, pp. 314, 318, 319.

¹¹⁰⁴ Amănunte despre viața și activitatea sa vezi la P. Vesa, *op. cit.*, pp. 81-89.

¹¹⁰⁵ *Rânduiala după care va avea fieștecare cleric a se purta și a-și întocmi îmbrăcămintele sale și Rânduiala după care tinerimea clericală fără strămutare precum la ceasul cântării așa în s(fânta) biserică a sta a avea*, cf. T. Botiș, *op. cit.*, pp. 589, 590.

¹¹⁰⁶ Manuscris păstrat în B. A. R. (mss. 2477), cf. Toma G. Bulat, *Profesori bănățeni în serviciul școlilor clericale din Principatele Române în secolul al XIX-lea*, în „M. B.”, anul XVI, 1966, nr. 10-12, pp. 635-639.

¹¹⁰⁷ I. B. Mureșianu, *Ghenadie Popescu (1808-1876)*, în „M. B.”, anul XXVI, 1976, nr. 9-12, pp. 703-706; Idem, *Arhimandritul Ghenadie Popescu (1808-1876)*, în „M. B.”, anul XXXVIII, 1988, nr. 2, pp. 88-92.

Un adept al descentralizării conducerii și separării de ierarhia sârbă, încă de la început nu a fost pe placul Carlovițului, care, chiar la numirea sa în postul de profesor de la teologie își exprimă nemulțumirea că nu a fost consultat. Integrat în mișcarea națională, continuator al direcției lui Moise Nicoară, în timpul revoluției de la 1848-1849 „dezvoltă o activitate națională și bisericească mănoasă, punându-și zelul și energia sa în serviciul realizării aspirațiilor neamului românesc”. În 1852 a fost îndepărtat de la catedră și trimis la mănăstirea Bezdin, mai apoi transferat la Verdnic în Serem¹¹⁰⁸.

La 10/22 iunie 1853 „ieromonachus” Ghenadie Popescu îi scria patriarhului Iosif Raiacici despre nemulțumirile pe care le avea prin înlăturarea sa de la catedră, dar și pentru că nu a fost promovată în treapta superioară monahală de arhimandrit, deși se considera îndreptățit. Toate acestea le pune pe seama plecării sale, în 1853, la Viena unde intervine pentru redeschiderea „școalelor clericale din Arad” și pe activitatea desfășurată în cadrul mișcării naționale¹¹⁰⁹.

Nefiind apreciat de către conducerea bisericească superioară de la Carloviț, în 1859 pleacă în Moldova unde preia conducerea Seminarului înființat la mănăstirea Neamț (1859-1864), mai târziu ajunge rector al Seminarului din București (1864)¹¹¹⁰.

Unul dintre apropiații lui Ghenadie Popescu a fost arhimandritul **Patrichie Popescu** (1809-1862)¹¹¹¹. Absolvent al cursurilor de Filozofie de la Seghedin și pe cele de Drept de la Universitatea din Pesta. După absolvirea studiilor juridice ajunge jurat la tabla regească din Pojon. Simțind chemare pentru misiunea preoțească, părăsește postul din Pojon și vine la Arad, unde urmează cursurile Institutului Teologic (1835-1837), iar după absolvire funcționează cancelist la Consistoriul mitropolitan din Carloviț, apoi a intrat în monahism. După o perioadă ca stareț la mai multe mănăstiri, la începutul anului școlar 1839-1840, episcopul Gherasim Raț l-a instituit de profesor primar la Institutul Teologic din Arad în care calitate funcționează până la sfârșitul anului școlar 1843-1844. Ca profesor primar a dezvoltat o activitate lăudabilă căutând să ridice școala clericală din Arad

¹¹⁰⁸ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 662, 663.

¹¹⁰⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prototopiatul ortodox român Arad*, dosar 18, f. 1-7; Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 47/1849, f. 1.

¹¹¹⁰ Pentru amănunte vezi: T. Botiș, *op. cit.*, pp. 662-663; Gh. Lițiu, *Profesorii clericali Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 44, 29 octombrie 1944, pp. 346-348; I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 704; M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 378.

¹¹¹¹ Amănunte despre viața și activitatea sa vezi la P. Vesa, *op. cit.*, pp. 92-106.

la nivelul unei școli superioare, îmbunătățind învățământul, disciplina și administrația școlară. El nu considera activitatea de la catedră ca o activitate colaterală, ci își desfășoară activitatea în modul cel mai serios „și cu însuflețirea omului idealist” înlăturând multe scăderi existente până atunci în Institut. Introduce obligativitatea ca elevii care plecau acasă cu prilejul sărbătorilor Nașterii și Învierii Domnului, la reîntoarcere să aducă atestat de la preotul local despre conduita lor pe această perioadă. Alături de Ghenadie Popescu redactează două regulamente interne pentru elevii școlii, contribuie la înființarea bibliotecii școlii, în 1844 înființează o fundație care-i poartă numele, având drept scop „augmentarea bibliotecii teologice”¹¹¹². În anul 1844 a părăsit Aradului cu destinația Carloviț unde a fost numit-profesor de limba română la școala clericală sârbească de acolo¹¹¹³.

Un alt profesor arădean, **dr. Atanasie Șandor** (1809-1892)¹¹¹⁴, care a funcționat la Preparandia arădeană între 1843-1879, a fost o prezență activă în dezbaterile culturale ale epocii, în special în problemele de folologie, intervenind în stabilirea unui sistem ortografic unitar al limbii române.

Încă din perioada premergătoare revoluției de la 1848-1849, a desfășurat o bogată activitate pentru difuzarea cărții și a presei românești, mai ales de peste Carpați în părțile Aradului. At. Șandor este sufletul acțiunii de difuzare a presei românești în părțile Aradului, iar factorul de legătură a fost „Gazeta Transilvaniei” și George Bariț. În 1844 îi solicita lui George Bariț să-i procure din Principate lucrări de istorie și opere a lui Dimitrie Cantemir. Colaborator și un ajutor neprețuit al multor oameni de cultură, At. Șandor are un rol excepțional în răspândirea unor cărți și manuale printre intelectualii arădeni. Începând cu *Macrobiotica* lui Pavel Vasici și continuând cu *Gramatica* lui Eliade, *Lexiconul* lui Teodor Stamati, *Istoria* lui Aaron Florian, *Istoria* lui Laurian, sau *Disertațiunea* lui Vasile Maniu, At. Șandor ajunge să polarizeze în jurul său cărturari de certă valoare din Transilvania și Banat, fiind intelectualul ce deschide noi posibilități de afirmare culturală în acestei provincii¹¹¹⁵.

¹¹¹² Pentru bibliotecă vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 375-380.

¹¹¹³ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 664, 645, 664.

¹¹¹⁴ Atanasie Șandor (1809-1892) s-a născut la 1809 în Nădlac. A studiat filozofia la Seghedin și științele medicale la Pesta unde și-a luat și doctoratul în medicină. În anii 1836-1838 a funcționat ca medic la cenad, pecica și Lipova, iar la sfârșitul anului 1838 se stabilește ca medic la Arad. După numirea lui Dimitrie Constantini ca director al districtului școlar la Oradea Mare, At. Șandor este numit profesor suplinitor al Preparandiei arădene. Din 10 februarie 1846 a funcționat ca profesor titular până la 31 decembrie 1879, când s-a pensionat. În 1892 a trecut la cele veșnice.

¹¹¹⁵ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. II (Coordonatori Ștefan Pascu și Iosif Pervain), București, 1975, pp. 275, 289.

Într-o altă epistolă, din 21 ianuarie 1845, adresată tot lui G. Bariț, At. Șandor comunica redactorului „Gazetei Transilvaniei” că ar avea de făcut observații asupra felului cum e redactat „Curierul de ambele sexe”, atrăgând atenția asupra faptului că limba noastră trebuie ferită de erori și exagerările etimologiștilor și ale fonetiștilor. Milita pentru o unitate ortografică a presei și pentru un sistem ortografic moderat, în care să se îmbine etimologismul cu fonetismul¹¹¹⁶.

Datorită strădaniilor profesorului dr. Atanasie Șandor, procesul de pătrundere a presei românești în părțile Aradului a luat dimensiuni mult mai ample prin abonamente făcute la „Curierul românesc” și „Curierul de ambe sexe”. În 1844, la „Curierul de ambe sexe” erau trei abonați din Arad: At. Șandor, Ioan Raț și Teodor Șerb. În anul următor, găsim abonat la cele două gazete românești și pe Terentie Raț, fiul episcopului de la Arad. La „Curierul românesc” găsim între abonați pe Ioan Arcoși, Teodor Șerb, Dimitrie Constantini, Ioan Raț, Ioan Popovici, George Stupa, Ghenadie Popescu. În 1845, numărul abonaților la această gazetă era de 16, numai din Arad. Tot prin grija lui At. Șandor au fost difuzate în Arad periodicele: „Magazinul istoric pentru Dacia” și „Învățătorul satului”. În două scrisori succesive, datate 10 și 21 iunie 1845, At. Șandor îi comunica lui G. Bariț că la „Magazinul istoric pentru Dacia” erau 24 de prenumerați¹¹¹⁷.

Protopopul *Ioan Papp* (1817-1870) al Beiușului (1848-1861), născut în Miersig din Bihor, este bunicul dinspre mamă al cunoscutului avocat dr. Aurel Lazăr. Până în anul 1848, Ioan Papp a fost preotul „robilor” de la închisoarea din Oradea, mai apoi deputat în dieta maghiară. În această calitate nu s-a bucurat de reputația unui luptător naționalist intransigent¹¹¹⁸.

Cu toată atitudinea sa filomaghiară, a fost un preot cult, „orator iscusit, publicist apreciat și un bun scriitor bisericesc”. În anul 1847, cu binecuvântarea patriarhului sârb Iosif Raiacici de la Carloviț, a tipărit la Buda, cu „Tiparul Crăieștei Tipografii a Universității”, un volum de predici intitulat *Învățăături morale*¹¹¹⁹.

¹¹¹⁶ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, pp. 62-63.

¹¹¹⁷ *Ibidem*, p. 63; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979, p. 221.

¹¹¹⁸ Pentru amănunte vezi: Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și jertfe*, Beiuș, 1928, pp. 32, 33, 34-35, 37, 38; T. Neș, *op. cit.*, pp. 82-84; Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Cluj-Napoca, 1999, p. 21, nota 2.

¹¹¹⁹ *Învățăături morale*, cu învoirea și binecuvântarea Excelenței Sale Înalt Preasfințitul Domnului Domn Iosif Raiacici arhiepiscop și Mitropolit Carlovețului precum și a Preasfințitei Țesaro-Crăieștii și Apostoleștii Maiestatei Sale a statului din Iontru consilier, lucrate de Ioan

Cuvântul de închinare, plin de elogi superlative la adresa lui Raiacici, îl semnează: „Cel mai umilit client Ioan Pap”. După *Închinare* urmează *Înainte cuvântare* și *Cuprinsul* cărții care este foarte variat. Cartea cuprinde XXI învățături morale/predici de obște. De exemplu: *Despre răutatea acelor ce îndrăznesc a sudui pe Dumnezeu* (VI), *Despre păcatul beției* (XVII), *Despre jurământ* (XVIII)¹¹²⁰. Se cuprind în volum și nouă predici pentru deținuții din închisori (robi). Ei nu trebuiau să țină ură pe cei care le-au descoperit faptele rele, să poarte cu răbdare greutățile pedepsei, să folosească spre îndreptare timpul detenției. Predicile lui Ioan Papp au fost considerate „adevărate mărgăritare ale literaturii noastre omiletice din Ardeal”¹¹²¹.

Cartea, cu ale sale *Învățături morale*, a avut menirea de a servi ca ajutor preoților la predicarea cuvântului lui Dumnezeu: „Acestea pot deservi spre ajutorință fieștecărui creștin, iar mai ales păstorilor sufletești, ca celor ce s-a încredințat descoperirea cuvântului”.

Bucurându-se de o înaltă apreciere a contemporanilor, cartea este amintită cu laude în procesul de reabilitare al autorului. Lucrarea a cunoscut o largă circulație în cuprinsul Episcopiei Aradului. Multe parohii arădene și bihorene au cumpărat-o, așa după cum reiese din inventarele parohiale. După unele mărturii istoriografice, înainte de moarte (1870), protopopul Ioan Papp a prezentat Consistoriului eparhial orădean, spre aprobare, o colecție de „predici pentru Postul Mare”, despre care însă, nu avem mai multe date¹¹²².

Fără îndoială, preocupările intelectuale formează punctul esențial din programul românilor ortodocși din Episcopia Aradului, mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De acest adevăr erau deplin convingși toți cei care au avut un rol în viața națională și ecleziastică a neamului nostru, și prin aceasta, răspunderea grea în fața posterității. Elitele intelectuale de la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, erau conștiente că în măsura în care contribuiau la întărirea instituțiilor culturale puteau aștepta recunoștința urmașilor.

Papp, preotul aristanților din comitatul Bihariului, precum și a Cinst. Consistorium g. n. u. din Oradea Mare interpres. Buda 1847. Tipografia Universității crăiești.

¹¹²⁰ Pentru alte mănunte despre carte vezi: Gheorghe Comșa, *Istoria predicei la români*, București, 1921, pp. 156-158; Gh. Lițiu, *O carte de predici din 1847: Învățături morale*, în „B. O. R.”, anul XCIV, 1975, nr. 5-6, pp. 703-706.

¹¹²¹ Gh. Comșa, *op. cit.*, p. 158.

¹¹²² T. Neș, *op. cit.*, p. 83.

Capitolul XIII

Școlile populare

XIII. 1. Rețeaua școlară între 1835-1850

Dezvoltarea rețelei școlare în anii de început ai episcopului Gherasim Raț la Arad a fost destul de lentă. În anul școlar 1834-1835, rețeaua școlilor din districtul școlar Oradea-Mare¹¹²³, ce coincide, în mare parte, cu aria de jurisdicție a Episcopiei Aradului, district condus, între 1813-1837, de Ioan Püspöki. La începutul arhipăstoririi lui Gherasim Raț, districtul era alcătuit din 155 de școli, 153 învățători, 125 directori locali, 92 cateheți la 4 178 elevi. Unele școli nu au funcționat din cauza plecării învățătorilor și a disputelor interconfesionale, cum a fost cazul la Galșa, Gurba și Mocrea. În conscripția din 28 noiembrie 1837 a directorului școlar Dimitrie Constantini, se menționează funcționarea unui număr de 169 școli. Din conscripție reiese că unele școli nu funcționau. Astfel, în 1837 n-au funcționat școlile din Dud și Zarand, ai căror învățători au decedat, iar la școlile din Mânerău, Radna, Șilindia, Toc și Zimbru, nu au fost numiți învățători. În aceste localități procesul de învățământ a fost întrerupt parțial sau în tot timpul anului școlar. La unele școli procesul de învățământ a fost condus, până la numirea unui învățător, de preotul local sau cantorul bisericesc, așa cum au fost cazurile de la Bochia, Chișlaca, Cociuba¹¹²⁴, Gepiu, Jaca. Chiar și în localitățile mai mari se asigura școlarizarea unor procente mici din efectivul copiilor de vârstă școlară. Astfel, la 1 aprilie 1836, se constată că în orașul Arad erau 672 de băieți și 595 fete de vârstă școlară (6-12 ani) adică un lot de 1 267 de copii apti de a fi școlarizați, însă cursurile erau frecventate numai de 153 de băieți și 28 fete. Lotul școlar

¹¹²³ Rețeaua școlară din districtul Oradea își întindea jurisdicția peste cinci comitate: Arad, Bihor, Cenad, Ciongrad și Bekes.

¹¹²⁴ Este vorba de localitatea Cociuba Mare din Bihor.

de 181 de elevi reprezenta 14,28 % din totalul copiilor de vârstă școlară recenzați¹¹²⁵.

În anul 1836, episcopul Gherasim Raț primește o cerere a comunității nobililor din districtul Borodului (*comunitas nobilium Borodság*) de pe valea Crișului Repede, pentru a li se ridica o școală „națională” în comuna Beznea, din apropiere. Episcopul nu a putut face altceva decât să-i îndrume la directorul școlar Ioan Püspöky de la Oradea¹¹²⁶.

Înregistrându-se în această perioadă și unele disensiuni interconfesionale, episcopul arădean, în circulara din 25 aprilie 1838 pe care o adresează locuitorilor din parohia Cherechi (astăzi Caporal Alexa), făcea referiri la „Țara Românească și Moldova, unde adevărați români locuiesc”. Episcopul arădean îi îndemna „să urmeze pilda fraților săi, rumânilor celor ce lăcuiesc în Țara Românească și Moldavia”¹¹²⁷.

Apelând în discursul său la ideea unității naționale, episcopul căuta să-i mobilizeze pe locuitori de a sprijini școala poporală din sat și a-i trimite pe copiii la școală pentru educarea lor în spiritul dragostei față de nația română.

În anii 1840-1841 au fost inițiate acțiuni de încheiere și confirmare a contractelor școlare, dintre care multe aveau o vechime de peste 20 de ani. Adresându-se învățătorilor din districtul școlar Oradea, inspectorul Dimitrie Constantini subliniază interesul pe care el îl poartă pentru educarea copiilor încât ei să fie folositori neamului, ceea ce înseamnă că actul educativ se corelează în mod firesc cu nevoile culturale ale nației române¹¹²⁸.

În anul școlar 1842-1843¹¹²⁹, rețeaua școlară din cele trei districte școlare era alcătuită din 178 unități de învățământ în districtul Oradea, 209 în Timiș și 244 în cel al Caransebeșului. În comparație cu celelalte două, în cele al Oradiei erau cele mai puține școli.

În luna aprilie din anul 1842, școlile din districtul școlar Oradea mare au fost vizitate de Eugeniu Giurcoviți, „mai marele școalelor naționale de

¹¹²⁵ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 43, 88; Idem, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, în „Ziridava”, XV-XVI, 1987, pp. 299-302.

¹¹²⁶ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 342.

¹¹²⁷ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 9.

¹¹²⁸ *Ibidem*, p. 10.

¹¹²⁹ Petru rețeaua școlară dintre 1841-1845 vezi: V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 45-76.

legea grecească neunită din Ungaria, crăiesc inspector"¹¹³⁰. Cu această ocazie, E. Giurcovici cere protopopilor să prezinte o situație a încasărilor la tasul al treilea destinat preparanzilor, începând cu anul 1825¹¹³¹.

În anul școlar 1843-1844, în Episcopia Aradului, existau 156 de școli românești, 112 în Consistoriul eparhial arădean și numai 44 în Consistoriul de la Oradea. Cele mai multe școli din Consistoriul arădean existau în protopopiatul Chișineu-Criș: 30, pe când în protopopiatul Hălmagiului nu exista decât o singură școală. În Consistoriul orădan, cele mai multe școli existau în protopopiatul Oradea: 30, iar protopopiatul Luncii nu avea nici o școală¹¹³².

La Oradea, comunitatea românească, cu mari sacrificii a sprijinit o școală, care la început, avea și un dascăl de limbă greacă și respectiv de limba sârbă. Comunitatea milita și pentru înființarea unei școli pentru fetele române din Oradea și Bihor care, însă a putut lua ființă¹¹³³. Statistica școlară din 1845 înregistrează următoarele date privind rețeaua școlară existentă în districtul Oradea-Mare¹¹³⁴:

Numărul școlilor	Copii recenzați	Învățători	Directori locali
189	15 220	189	55

Cu toate că se constată o creștere a numărului școlilor din cadrul districtului, procesul de învățământ însă nu s-a îmbunătățit. Dacă în anul școlar 1834-1835 existau numai un număr de 155 școli, în 1845 existau deja 189 școli.

În anul școlar 1846-1847, pe protopopiate, situația școlilor române ortodoxe din districtul școlar Oradea-Mare arăta așa după cum reiese din tabelul de mai jos:¹¹³⁵

¹¹³⁰ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 59. Circulara din 31 martie 1842 a protopopului Gheorghe Petrovici al Aradului.

¹¹³¹ A. E. O. R. Arad, *doc. 66/1842*, f. 1.

¹¹³² *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, pp. 4-5.

¹¹³³ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, p. 117.

¹¹³⁴ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 88.

¹¹³⁵ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, p. 74.

Nr. crt.	Protopopiatul	Numărul școlilor	Numărul învățătorilor	Numărul elevilor
1.	Arad	23	21	1 078
2.	Ineu	28	10	143
3.	Buteni	16	16	141
4.	Chișineu-Criș	30	30	1 128
5.	Vărădia	17	17	332
6.	Șiria	19	19	417
7.	Hălmagiu	1	1	20
8.	Oradea-Mare	30	30	845
9.	Beiuș	5	5	159
10.	Meziad	2	2	35
11.	Pestiș	3	3	-
12.	Popmezău	1	1	38
13.	Lunca	-	-	-
14.	Beliu	3	3	31
Total		180	160	4 367

Statistica școlară prezentată arată situația dezastruoasă a învățământului popular românesc din districtul școlar Oradea Mare. În protopopiatul Lunca nu funcționa nici o școală, iar în cel al Peștișului, deși existau trei școli, nici un elev nu le frecventa. Situația critică a școlilor populare din protopopiatul Peștișului este reflectată de raportul protopopului Iosif Popovici, în calitatea sa de inspector școlar, adresat inspectorului Dimitrie Ionescu. El raportează că din cele 51 de comune românești nici una nu avea (deși unele au avut) școală la 1850. Ca protopop în acele locuri de aproape trei decenii, știa că până în momentul respectiv nu s-au ridicat nici școli și nici nu s-a fixat salariul pentru posturile învățătoarești de către comisia comitatensă instituită în acest scop, „măcar că mai multe sate au făcut recurs” și în pofida faptului că inspectorii școlari locali „au demandat Comitatului ca cu tot deadinsul să se îngrijească pentru școli și pentru luminarea neamului românesc”. Cererile comunelor și directorilor locali au fost târăgănite și din cauza autorităților comitatense nu s-a putut face nimic „spre acea dorită și folositoare lucrare a unui neam așa numeros precum e națiunea românească. Și așa săracul român rămase în întuneric apăsător fără de știință și luminare. Aceasta a fost voia aristocrației maghiare ca să nu învețe bietul român”¹¹³⁶.

La fel de dezastruoasă era situația în protopopiatele Beiuș și Popmezău. În satele de munte, numărul școlilor era redus și din această cauză majoritatea elevilor rămâneau neșcolarizați. În protopopiatul Hălmagiului, cu 52 localități funcționa doar o singură școală, cea din Hălmagiu, la o populație de 16 938 locuitori. La 25 aprilie 1843, protopopul Arsenie Adamovici, care îndeplinea și funcția de inspector școlar, anunța Episcopia Aradului că „staturile măritului comitat al nostru al Zărandului” a hotărât

¹¹³⁶ T. Pavel, *op. cit.*, pp. 159-160.

să deschidă în comitat două școli și să plătească patru învățători, „fără prerumpere și împiedicare să se poată totdeauna da , din întinsa dăruire a domnilor de pământ, a mai multor patroni, a preoțimei și noroadelor noastre din scest comitat, fundație s-au făcut, din care totdeauna 2 învățători românești se vor plăti cu 800 fl. și 2 ungurești cu 2000 fl. Pe an, înțelegându-se la unul românesc pe an 400 fl. Și la unul unguresc 500 fl. Și cei românești să fie totdeauna de legea grecească neunită, iar dintre cei ungurești unul romano-catolic, celălalt evanghelic-reformat”. Doi învățători la școli cu predarea în limba română și doi la școli cu predarea în limba maghiară¹¹³⁷. Contingentul anual de absolvenți pe care-i dădea Preparandia din Arad era și acesta insuficient, chiar dacă în unele parohii se reușea deschiderea unei școli¹¹³⁸.

Cu timpul, datorită eforturilor sporite ale inspectorului școlar și al Episcopiei Aradului, se constată că numărul școlilor din districtul școlar Oradea a crescut, însă din cele 193 de școli în total, cea mai mare parte, 103 școli se aflau în județul Arad, în timp ce în celelalte județe se afla restul școlilor. În Bihor se afla un număr mic de școli: 78, în Cenad: 5, Bichiș: 5 și Ciongrad numai două școli¹¹³⁹.

După numai un an de zile, la 10 mai 1849, școli ortodoxe erau și în comitatele Cenad (5), Ciongrad (2), Bichiș (5) și Bihor (77). Până la mijlocul secolului al XIX-lea școlile au obținut unele progrese inclusiv privind creșterea frecvenței școlare. La 21 octombrie 1849, învățătorul din „Marele Oraș Românesc” Giula raporta 44 băieți și 8 fete care frecventau regulat cursurile școlare. În „Orașul Mic Românesc” Giula, frecvența era mai bună, frecventând cursurile școlare, aproximativ, 65 elevi, din totalul de 106 elevi recenzați de școală¹¹⁴⁰.

XIII. 2. Baza materială a școlilor

Situația materială a școlilor populare la mijlocul secolului al XIX-lea era destul de precară. Încă din secolul al XVIII-lea susținerea lor fusese

¹¹³⁷ A. E. O. R. Arad, *doc. 35/1843*, f. 1. Scrisoarea protopopului Arsenie Adamovici din 25 aprilie 1843.

¹¹³⁸ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 74-75; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979, p. 88.

¹¹³⁹ V. Popeangă, *op. cit.*, pp. 89-90.

¹¹⁴⁰ E. Gluck, *Contribuții cu privire la promovarea revendicărilor bisericești române din Ungaria în anii 1848-49*, în „Simpozion”, Giula, 1998, p. 73.

lăsată pe seama comunităților locale și a „domnilor de pământ”. Comunele erau îndemnate să-și zidească localuri de școală cu sprijinul „domnilor de pământ”, însă aceștia nu doreau să contribuie cu nimic.

O situație generală asupra edificiilor școlare din districtul Oradea, în anul școlar 1841-1842, se poate vedea din tabelul de mai jos:¹¹⁴¹

Populație	Localități	Școli	Edificii bune	Edificii ruinate	Fără edificii
150 301	183	183	64	69	50

Din cele 183 de școli existente în tot atâtea localități, numai în 72,68 % existau clădiri școlare proprii, iar în 27,32 % localități nu existau clădiri școlare proprii. Din totalul de 16 158 de copii, între 6-12 ani, doar 27,71 % frecventau cursurile școlare, pe când 72,29 % dintre copiii recenzați de școală nu le frecventau. Situația era destul de îngrijorătoare, numărul celor care rămâneau neșcolarizați fiind într-un procent foarte ridicat.

În 1842, directorul școlar Dimitrie Constantini, considera că din învățământul poporal trebuie înlăturate patru mari dificultăți care diminua procesul educativ a școlii. Este vorba de absența localurilor de școală în unele localități (Archiș, Cherechi, Cil, Ciunțești, Craiva, Groși, Măderat, Mărăuș, Milova, Miniș, Olari, Pomezău, Văsoaia), manuale insuficiente, frecventarea redusă a școlii, care, de multe ori, se datora angajării copiilor în muncile agricole și salarizarea necorespunzătoare a învățătorilor. Datorită salariilor mici, în special din localitățile cu un număr mic de familii, învățătorii erau obligați să lucreze în gospodăriile lor proprii pentru a-și putea întreține familia. La Tauț, prin eforturile materiale ale locuitorilor, a fost construit un nou locaș de școală¹¹⁴². „Domnii de pământ”, cu toate că se obligaseră, conform contractelor școlare, să spijine școlile românești, ei nu dădeau nici un ajutor acestora.

Protopopul Nicolae Adamovici al Hălmagiului, în toamna anul 1836, informa Consistoriul eparhial arădean că efectuarea lucrărilor urbariale a cauzat, în multe sate, „foarte mare învăluială și ațâțare” între locuitori. În multe sate se întâlnesc împotriviri față de lucrările urbariale, așa cum a avut loc în satul Poienari din partea preotului Ioan Jude. Cu toate greutățile, multe dintre comunitățile sătești, au continuat să susțină școlile populare și să asigure buna lor funcționare¹¹⁴³.

¹¹⁴¹ *Ibidem*.

¹¹⁴² V. Popeangă, *op. cit.*, p. 133; Idem, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe române din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, p. 302.

¹¹⁴³ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 9.

În 1840, în protopopiatul Vărădia de Mureș, în majoritatea parohiilor, școlile populare funcționau în clădiri ale comunităților locale, care le destinaseră învățământului. Școala din Bârzava funcționa într-o clădire de lemn, acoperită cu șindrilă, cu două încăperi, una era sală de clasă, cealaltă ca locuință a învățătorului. Școala avea 6 ferestre de „uiagă” în rame de lemn. Dimensiunile clădirii: 7 stânjani lungime și 3^{1/2} stânjani lățime. Majoritatea clădirilor școlare din acest protopopiat erau foarte asemănătoare cu cea de la Bârzava. În parohia Milova școala funcționa în casa învățătorului iar în alte parohii școlile funcționau în clădiri închiriate¹¹⁴⁴.

Dintr-un raport de activitate înaintat de Dimitrie Constantini la 10 decembrie 1844 comitatului Arad, se desprind câteva aspecte privind baza materială a școlilor. În cele 101 școli existente din comitat, 73 avea clădiri proprii în care se desfășurau cursurile, iar 28 nu dispuneau de localuri proprii, motiv pentru care învățătorii erau nevoiți să țină cursurile în casa proprie sau în case închiriate, cu una sau două odăi necorespunzătoare. Puține erau satele unde se găseau clădiri într-o stare corespunzătoare. În majoritatea satelor, situația școlilor era destul de critică. La Dieci „școala e spartă toată pe acoperiș”, raporta învățătorul Petru Galea, la 26 august 1849. În Ineu, cu 2 167 locuitori, exista o casă pentru ținerea cursurilor, „însă era prea mică pentru al său stat cât nici 40-50 prunci întrînsa – după rânduială nu încap”. În relația de pe semestrul al II-lea din 31 august 1849, învățătorul Nicolae Trifon menționează că „școala-i deslipită, cuptoriu pe iarnă nu-i”. La Cilul de Sus, școala era o casă de lemn, formată din două odăi, una pentru cursuri și alta pentru locuința învățătorului, dar e „descoperită și ploaie pe tot locul”. Nici școlile din Cermei, Cuied, Gurahonț, Julița și Lupești, nu erau într-o stare mai bună. Localitatea Julița cu 750 de locuitori nu avea o casă destinată pentru școală, iar învățătorul locuia într-o „casă arendată”, iar în Lupești școala funcționa într-o casă închiriată¹¹⁴⁵.

Aceleași stări triste le întâlnim și în comitatul Bihor. La Ianoșda, sat „domnesc” cu 200 de locuitori, școala era „în foarte rea stare, dezgrădită și plouă peste tot locul întrînsa”. Judele satului era și director școlar însă nu se îngrijea de nevoile ei. În comuna Tulca, cu 2 700 de locuitori și 126 de copii de vârstă școlară, exista o clădire pentru școală, dar ca material didactic nu se găseau decât o tablă neagră pentru „socoată” și „una cu slove românești”, pentru cunoașterea literelor, așa cum raporta, în toamna anului

¹¹⁴⁴ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 122.

¹¹⁴⁵ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 77-78.

1849, învățătorul Alexandru Moș. Școala de la Hășmaș însă, era „în cea mai mare lipsă că, dinăuntru, nu sânt pentru prunci nici scaune, nici tăblii”, scria, la 1 august 1849, învățătorul Constantin Cosat. La Sâc (azi Seliște), cursurile se țineau într-o odaie, luată cu chirie, „fereștile sparte, cuptoriul afumă, ploaie întrînsa; dezlipită, nevărută, fără pămând de legume”. O situație necorespunzătoare se întâlnea și la Beliu, unde, școala „s-au așezat la pămând de bătrână”¹¹⁴⁶. Se poate ușor costata că învățământul poporal din districtul Oradiei funcționa în condiții necorespunzătoare.

Școala românească din Oradea a fost sprijinită financiar de mulți credincioși cu dare de mână care au lăsat fundații anume în acest scop. În urma incendiului din 1836 cea mai mare parte a locuitorilor orașului au ajuns în sărăcie, nemaiputând susține școala lor. Cu toate acestea, datorită unor membrii români ai Consiliului comunal, s-a reușit ca un lung șir de ani ca plata învățătorilor să fie achitată din casa orașului¹¹⁴⁷.

Încă înainte de revoluție, construirea clădirilor școlare era una din problemele importante ale sistemului de învățământ românesc din Banat și Crișana. Comunele erau îndemnate să-și construiască școli cu sprijinul domnilor de pământ. Aceștia urmau să dea materialul necesar în mod gratuit sau la un preț moderat. Nu întotdeauna aceștia voia să sprijine construirea clăditilor destinate școlii. Veniturile adunate din contribuția comunelor erau reduse. La Săvârșin colecta adusese, în 1847, un florin și 37 creițari. Învățătorul Vichentie Popescu menționa că zeciuiala nu se plătise. În regiunea Hălmagiului, situația veniturilor școlare era și mai rea. Pe lângă contribuțiile comunelor pentru întreținerea propriilor școli, Biserica introduce și un sistem de contribuție cultural-școlară, aceea așa numită a tasului al III-lea, cu care se adunau mici daruri pentru fondul școlar clerical și pentru cel preparandial. Astfel, la Gurahonț, învățătorul Ștefan Feier menționa că „în zadar se poartă tasul al III-lea prin biserică că nimic nu se adună întrînsul”.

Din Zeldiș (Iacobini), învățătorul Ioan Stetovici menționează că la 1 ianuarie 1848 la tasul al III-lea¹¹⁴⁸ nu s-a adunat nici o sumă, „numai în zadar îl poartă învățătorul prin biserică, că nu voiesc oamenii a da nimic, zicând

¹¹⁴⁶ *Ibidem*, pp. 78-79.

¹¹⁴⁷ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 119, 120.

¹¹⁴⁸ Conform dispoziției nr. 267 din 18 februarie 1844 a mitropolitului Iosif Raiacici al Carlovițului, tasul al doilea era destinat „pe sama funduosului școalelor clericale”, cf. A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 61v-62. Circulara din 9/21 martie 1844.

că sunt săraci”¹¹⁴⁹. În alte locuri nici măcar nu se umbla cu tasul al III-lea, așa după cum constata directorul Eugen Giurcovici¹¹⁵⁰.

Școlile românești au avut de suferit din cauza revoluției. Unele localuri de școală au fost ocupate de revoluționarii maghiari iar cursurile au fost suspendate. Alte școli nu au funcționat din cauză că învățătorii au fost duși cu forța în armata lui Kossuth. În anul 1849, învățătorul Ștefan Ioanovici din Micălaca, relatează directorului școlar Dimitrie Constantini că, „în timpul zgomotului unguresc”, localul școlii a fost ocupat de ostași, care au ars mobilierul. Învățătorul Teodor Dronca din Govoșdia a fost înrolat cu forța în armata lui Kossuth, iar colegul său Gheorghe Morariu din Iosaș a fost închis în închisoarea Aradului fiindcă încercase să incendieze moara baronului Dietrich. Învățătorul Atanasie Maler din Bichiș a fost dus de armata maghiară în Banat. După venirea sa acasă, în tot chipul s-a străduit să poată aduna copiii la școală și a apelat și „la juratul ce-i de român”. Pe el nu l-a lăsat „simțirea inimii” să nu adune copiii la școală și se străduia să-i pregătească pentru examen. În alte localități, clădirile școlilor au fost ocupate de trupele rusești, așa cum s-a întâmplat la Cinteș și în satele din jur. Teodor Morariu din Cinteș, raporta directorului școlar D. Constantini, în 29 septembrie 1849, că procesul de învățământ s-a desfășurat în condiții grele din cauza trupelor rusești care ocupaseră școala și în acest timp cursurile au fost întrerupte, iar examenul semestrial nu s-a putut ține¹¹⁵¹.

XIII. 3. Învățătorii și statutul lor social

XIII. 3. 1. Pregătirea învățătorilor

Cadrele didactice erau formate din învățători care au absolvit cursurile Preparandiei din Arad sau din suplinitori, preoți sau cântăreți bisericești, numiți în mod provizoriu. În perioada de sfârșit a primei jumătăți a secolului al XIX-lea, încep să fie numiți și directorii locali de școli, marea majoritate fără pregătire pedagogică, având mai mult atribuții administrative.

¹¹⁴⁹ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 88-89; V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 75-77.

¹¹⁵⁰ A. E. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 78. Circulara din 14/26 martie 1846.

¹¹⁵¹ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 17-18.

În ce privește numărul învățătorilor, în perioada 1843-1844, era de 157, la un număr de 4 650 copii recenzați de vârstă școlară, aproximativ un învățător la 30 de elevi. În Consistoriul arădean existau 113 învățători la un număr de 3 552 copii de vârstă școlară, iar în Consistoriul de la Oradea, un număr de 44 învățători la un număr de 1 098 copii de vârstă școlară¹¹⁵². Alexandru Gavra menționează cifra de 909 învățători ortodocși aflați în Imperiul habsburgic în anul 1847, în afară de „docenți” particulari, adică învățătorii din familiile înstărite¹¹⁵³.

Învățătorii pentru școlile populare din districtul școlar Oradea-Mare, în general, s-au pregătit în Preparandia de la Arad înființată în anul 1812, prin cursuri cu o durată de 2 ani¹¹⁵⁴. Deși cursurile de pregătire erau de numai 2 ani, se urmărea cu abnegație și statornicie formarea unor învățători care să contribuie la „luminarea și civilizația” sătenilor și orășenilor din localitățile unde funcționau.

Elevii Preparandiei se recrutau dintre absolvenții școlilor populare din satele Banatului și ale Crișanei și erau trimiși de învățătorii lor. La intrarea în Preparandie ei trebuiau să aibă sumare cunoștințe de citit (*Ceaslovul*, *Psaltirea*), aritmetică (cele patru operații), cântare, istorie biblică și „scrisoarea după regulile scrisorii cei drepte, bine și frumos”¹¹⁵⁵.

Față de perioada de început a Preparandiei, planul de învățământ a suferit schimbările pe care epoca le-a impus în conținutul învățământului. Cursurile se efectuau zilnic, între orele 8-11 și 14-17, în afară de joi și duminică. În anul școlar 1843-1844 se studiau următoarele discipline: *Pedagogia* (I), *Metodica* (II), *Aritmetica* (I-II), *Gramatica română* (I), *Gramatica maghiară* (I-II), *Gramatica sârbă* (I-II), *Citirea germană* (I-II), *Istoria Bibliei* (I), *Catihetica* (II), *Tipicul bisericesc* (I-II), *Tipicul practic* (II), *Cântarea* (I-II), *Geografie* (I-II), *Mătăsăritul* (I-II), *Epistolografie* (II), *Istoria Ungariei* (II). Erau un număr de 24 de ore pe săptămână pentru fiecare an de învățământ¹¹⁵⁶.

¹¹⁵² *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, p. 5. În aceeași perioadă, în eparhiile bănățene, Timișoara și Vârșeț, situația era mult mai bună. În eparhia Timișoarei erau 318 școli cu 353 învățători și 17 831 elevi. Eparhia Vârșețului avea 267 școli cu 276 învățători și 15 403 elevi. Este semnificativ faptul că în preajma anului 1849, din cei 1 000 de învățători existenți în Transilvania 700 erau din Banat și Crișana. Cf. Nicolae Roșuț, *Dimitrie Constantini (1792-1865)*, p. 121.

¹¹⁵³ Alexandru Gavra, *Lexicon de conversație istoricesc-religionariu, de prin Ungaria cules și în privință spre români cu niște adăugiri statistico-istorice înmulțit și după cum ceare limbei române de a înțelege istoriile și cărțile ceale sânt și lumești vechi și noaue, în Arad întocmit și prelucrat*, Tomul întâiu A-B. În Buda, tipărit la regeasca typografie a Univ. Ungare, 1847, p. 343.

¹¹⁵⁴ Acest mod de pregătire a învățătorilor a fost menținut până în anul școlar 1876-1877, când durata cursurilor a fost mărită la 3 ani.

¹¹⁵⁵ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 16.

¹¹⁵⁶ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 183-184.

În această perioadă au funcționat profesorii Grigorie Lucacic (din 1815 până în 1836), Dimitrie Constantini (1817-1843), Alexandru Gavra (1821-1884), Dimitrie Ioanescu Popovici (1834-1842), Alexie Popovici (1842-1846), Constantin Ioanovici (1842-1851), dr. Atanasie Șandor (1843-1892), Vincențiu Babeș (1846-1848).

Au absolvit cursurile Preparandiei în perioada supusă spre analiză, 1835-1850, un număr de 362 elevi, din care 141 (38,95 %) din districtul școlar Oradea-Mare, iar 221 (61,05 %) din districtul școlar Timiș. Situația absolvenților din cele două districte școlare se prezintă astfel¹¹⁵⁷:

1835-1836	1836-1837	1837-1838	1838-1839	1839-1840	1840-1841	1841-1842
11	19	27	31	40	36	38
1842-1843	1843-1844	1844-1845	1845-1846	1846-1847	1847-1848	1849-1850
27	27	25	24	18	23	16

Cei mai mulți absolvenți erau în anii școlari 1839-1840 (40 absolvenți), 1841-1842 (38) și 1840-1841 (36), iar cei mai puțini în anul școlar 1835-1836. În anul școlar 1848-1849 cursurile nu s-au ținut. Din cauza intensificării luptelor și bombardamentelor din cetate, la 10 noiembrie 1848, cursurile Preparandiei au fost suspendate.

Aria de proveniență, pe comitate, a absolvenților din districtul școlar Oradea-Mare se poate vedea din situația următoare:

Anul școlar	Arad	Bichiș	Bihor	Cenad	Total
1835-1836	3	1	-	-	4
1836-1837	5	-	-	1	6
1837-1838	3	4	-	-	7
1838-1839	7	1	2	1	11
1839-1840	10	1	4	3	18
1840-1841	13	1	4	1	19
1841-1842	12	1	3	-	16
1842-1843	9	-	1	1	11
1843-1844	6	-	3	1	10
1844-1845	8	-	1	-	9
1845-1846	8	-	2	-	10
1846-1847	5	-	2	-	7
1847-1848	7	-	-	1	8
1848-1849	-	-	-	-	-
1849-1850	5	-	-	-	5
Total	101	9	22	9	141

¹¹⁵⁷ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 432-440.

Cei mai mulți dintre absolvenți proveneau din comitatul Arad, un număr de 101 absolvenți (71,63 %), 22 din comitatul Bihor (15,60 %), câte 9 din comitatele Bichiș (6,38 %) și Cenad (6,38 %).

La mijlocul secolului al XIX-lea funcționau și învățători care aveau mulți ani în învățământ și nu erau absolvenți numai de Preparandie. Cel mai vechi învățător în funcție în întâlnim la școala din Sâc (Săliște), de lângă Beliu. Este vorba de Paul Popovici care, la 17 noiembrie 1848, avea 48 de ani în învățământul poporal iar ca pregătire, era absolvent de școală ungurească și Preparandia. Învățătorul Ianoș Ștețovici din Zeldiș (azi Iacobini), avea o vechime de 46 ani în învățământ și, așa după cum însuși mărturisea, preda „după norma bătrână”. El putea să fi absolvit cursurile de „normă”¹¹⁵⁸.

Învățătorul Nicolae Barbura, cu o vechime de 13 ani în învățământ, nu avea o pregătire decât o școală privată, iar învățătorul Gheorghe Pop din Răpsig nu avea absolvit decât cursurile primului an de la Preparandiei și funcționa de 15 ani în învățământ. Suplinitorul Ignatie Arama din Bonțești avea absolvite numai cursurile Institutului Teologic. Erau și învățători care aveau câteva clase gimnaziale și cursurile pedagogice. Învățătorul Iosif Moț din Sinteia Mare a absolvit și o clasă de gramatică latinească și cunoștea și limba maghiară, iar învățătorul Nicolae Bota din Macea, pe lângă o școală sârbească avea și „4 școli latinești”, adică 4 clase gimnaziale. Cunoștea bine limbile maghiară, sârbă și germană. Învățătorul Antonie Șerb din Agrișul Mic vorbea românește, ungurește și sârbește, având ca pregătire o școală ungurească și cursurile preparandiale. Ștefan Ioanovici care fusese învățător la școala din Cuvin, apoi la cea din Micălaca, avea în octombrie 1849, 24 de ani în învățământ, cunoștea limbile română, sârbă, germană, maghiară și latinește¹¹⁵⁹.

Procesul formării învățătorilor la mijlocul secolului al XIX-lea, a înregistrat o adevărată deplasare de accent de la pregătirea unui învățător care să stăpânească metodică instruirii elevilor spre formarea unui învățător cu un orizont cultural mai larg, capabil să asigure realizarea funcției naționale a școlii.

XIII. 3. 2. Alegerea învățătorilor

Alegerea învățătorilor se făcea de către comunitatea locală care lua în considerare și moralitatea, aptitudinile muzicale și anumite însușiri de

¹¹⁵⁸ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 92.

¹¹⁵⁹ *Ibidem*, pp. 92-93.

caracter. Candidatului i se cerea să prezinte acte doveditoare de la comunitatea satului unde a funcționat înainte și o recomandare de la domnul de pământ. Încă înainte de revoluție, în rapoartele de inspecție ale inspectorilor școlari și de reprezentanții autorităților comitatense, se subliniau calitățile didactice ale învățătorilor. Era un element ce conferea învățătorului autoritate în raport cu sătenii și forurile administrative locale sau centrale¹¹⁶⁰.

Se cunosc nenumărate cazuri când comunitățile locale cereau să li se trimită învățător, uneori în locul celui existent. Astfel, la începutul anului școlar 1848-1849, la 6 august, mai mulți locuitori din comuna Pilul Mare cereau directorului Dimitrie Constantini „ca alt învățătoriu a ne trimite, procopsit către școlari sârguitori a le împărtăși învățatură și pre învățăcei să-i procopsească în cântările bisericii”. La fel s-a întâmplat și în localitatea Cherechi (azi Caporal Alexa), unde judele și juzii comunei s-au adresat aceluiaș director școlar să le dea un învățător „după dorința poporului”. La 9 iulie 1848 a avut loc alegerea învățătorului în Cherechi. S-au prezentat învățătorul Simion Rusandra din Tauț care a primit 42 de voturi și învățătorul Dimitrie Mărcuși din Mădăraș care a obținut 87 de voturi¹¹⁶¹.

Dacă locuitorii din Bontăști doreau menținerea învățătorului Igna Arama, care avea o vechime de 12 ani numai la școala de acolo, înregistrăm și cazuri în care comunitatea locală se opunea numirii unui anumit învățător. Amintim cazul învățătorului Vladimir Ghedoșevici din Mândruloc unde funcționa din anul 1843. După revoluție, la 13 septembrie 1849, locuitorii comunei cereau directorului școlar D. Constantini să numească un alt învățător, în locul celui existent, acuzat că nu și-a îndeplinit obligațiile sale, având și o purtare care nu mai putea fi tolerată de locuitori cu care era în ceartă, învățătorul răzbunându-se pe școlari¹¹⁶².

Un alt aspect al neînțelegerilor dintre comunitățile locale și învățători îl avem pe cel din zona de sud a Bihorului, din ținutul Beliului. Învățătorul Simion Răchițan credea că unele din aceste neînțelegeri se datorau și învățătorilor sau supleanților numiți în comunele lor natale și care nu aveau nimic în comun cu „chemarea învățătorescă”. De aceea, propunea ca nici un învățător să nu mai fie numit în satul lor natal, mai ales că unii nici măcar cursurile preparandiale nu le aveau absolvite¹¹⁶³.

¹¹⁶⁰ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 191.

¹¹⁶¹ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 84.

¹¹⁶² *Ibidem*, pp. 84-85.

¹¹⁶³ *Ibidem*, p. 85.

Lipsa de învățători calificați determină pe mai departe numirea preparanzilor sau teologilor cu numai un an de studii, ei apărând în general, sub denumirea de supleanți, suplenși, uneori de „dascăli”. La 23 august 1849, comunitatea satului Chisindia cerea numirea ca învățător a tânărului Andrei Cornea, originar din localitate, pentru care comunitatea intervenea pe lângă directorul D. Constantini. În cererea de numire ei motivau îndelungata vacanță a postului învățătoresc, originea lui din această comună și buna sa purtare de până atunci.¹¹⁶⁴.

Cei nou numiți ca învățători dintre preparanzii absolvenți primeau o „asignație”. În numirea din 15 septembrie 1849 absolventului Gheorghe Popescu, repartizat la școala poporală din Oradea-Mare se menționează că a absolvit cei doi ani preparandiali „fiind prevăzut cu certificatul necesar, în baza decretului instanțelor școlare” iar despre „antistia comunală” se prevedea că este obligată să-i pună la dispoziție, clădirea școlii cu întregul inventar didactic necesar, să asigure salariul „și celelalte remunerații”. Actul de numire stabilea drepturile materiale ale învățătorului ce se făcea înainte de încheierea contractului între el și comunitate¹¹⁶⁵.

XIII. 3. 3. Salarizarea învățătorilor

Învățătorii, sub raport social, se aflau în slujba comunității școlare, alcătuită dintr-un sat sau mai multe, prin a cărei contribuție se constituia fondul școlar și se asigura funcționarea școlii. Prin contribuția comunității se construiau localuri noi de școală, erau întreținute și reparate cele existente și se asigura salarizarea învățătorului. Salarizarea era diferențiată în funcție de puterea economică a localității. Datorită salariilor mici, în special în localitățile cu un număr mic de familii, învățătorii erau obligați să lucreze în gospodăriile lor proprii, dacă le aveau, pentru a-și putea întreține familia. Uneori, comunitățile locale nu puteau asigura întotdeauna achitarea la timp sau integrală a drepturilor materiale ale învățătorilor stabilite prin contract. Acestea duceau la nemulțumiri și disensiuni între învățători și comunitățile locale. Înainte de revoluție se constată o activitate intensă de încheiere a noilor contracte școlare ale învățătorilor cu comunitățile locale¹¹⁶⁶.

¹¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 86.

¹¹⁶⁵ *Ibidem*, pp. 87-88.

¹¹⁶⁶ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 190; V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 83.

La 20 martie 1844 este trimisă tuturor preoților circulara protopopului Gheorghe Petrovici al Aradului prin care se cerea întocmirea unei situații privitoare la salarizarea fiecărui învățător, „în ce are ? în bani gata ? sau altă ceva ?”¹¹⁶⁷.

Într-o circulară din 29 ianuarie 1848, directorul D. Constantini, își exprima mulțumirea pentru că a reușit ameliorarea, în unele locuri, condițiile materiale ale învățătorilor. În comitatul Bihorului a reușit încheierea unor contracte între învățători și comunitățile locale, multe în favoarea celor dintâi¹¹⁶⁸.

În iunie 1848, odată cu deschiderea Dietei la Budapesta, învățătorii români de la școlile elementare din districtul Oradea-Mare, au înaintat un memoriu lui Iosif Eötvös, ministrul de Culte și Învățământ Public, în care era prezentată situația învățământului poporal și a învățătorilor din acest district școlar. Memoriul, semnat de trei directori școlari locali, Dumitru Drola din Beiuș, Nicolae Jiga din Oradea, Dumitru Secheșan din Șiria și de unii învățători, este trimis din Oradea, la 22 iulie 1848, lui Dimitrie Constantini la Arad, spre a-l înainta Ministerului de Culte și Învățământ public. Ei cereau între altele, îmbunătățirea stării lor materiale¹¹⁶⁹.

Programul de reformare al guvernului maghiar, prevedea asigurarea de către stat a salariilor cadrelor didactice, pe linia laicizării învățământului. Condițiile existente însă nu erau favorabile pentru ca statul ungar să poată asigura fondurile bănești în acest sens¹¹⁷⁰.

Referitor la salariul învățătorilor, dintr-o situație încheiată în 6 februarie 1848 de Deputația școlară, fondul de salarii al învățătorilor din districtele Oradea și Timiș era următorul.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁷ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 61. Circulara cerea preoților și o situație a clădirilor de școală: unde se află construită și din ce material (lemn sau cărămidă).

¹¹⁶⁸ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 88.

¹¹⁶⁹ Memoriul este publicat de V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 106-107. Amănunte și la V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 18.

¹¹⁷⁰ Dan Demșea, *Învățătorul arădean – solidarități și activizări (1847-1869)*, în vol. „Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală”, 3, Cluj-Napoca, 2002, p. 236.

¹¹⁷¹ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1921-1867*, p. 193.

Nr. crt.	Structura salariului	Oradea	Timiș
1.	Prevăzut în bani	3 146 fl. 17 cr.	19 136 fl.
2.	Grâu (metri)	775	4 033
3.	Porumb (metri)	456	2 243
4.	Orz (metri)	-	306
5.	Lemne de foc (stânjeni)	456	461
6.	Paie (căruțe)	21	46
7.	Fân (căpițe)	44 1/4	-
8.	Sare (funți)	-	2 260
9.	Lumânări (bucăți)	-	704
10.	Trestie (snopi)	-	10 200
11.	Teren (iugăre)	-	573

Datele ne arată că în Banat, comunitățile rurale care dispuneau de o situație economică mai bună, aveau posibilități de a asigura salarii mai mari învățătorilor.

În general, comunitățile locale, cel puțin din districtul școlar Oradea-Mare, nu puteau întotdeauna asigura prevederile din contract, de aceea, condițiile de existență ale învățătorilor erau dintre cele mai rele. Salarizarea varia între 20, 40, 50, 60 rar 80 sau 100 de florini pe an¹¹⁷².

Se vede că învățătorii nu erau plătiți întotdeauna și în toate localitățile cu salariul întreg. Învățătorul Ioan Iov din Mustești, în 1849 a primit numai jumătate din salariu. În aceeași situație era și învățătorul Gheorghe Pop din Răpsig. Unii învățători, din cauza stării de sărăcie a unor localități, își cereau ei transferul la școli din alte comune. Amintim cazul învățătorului Nicolae Ursu de la școala din comuna Milova care la 19 septembrie 1849 își cerea transferul la școala din Pil¹¹⁷³.

În unele comune autoritățile locale cereau învățătorului să scadă din drepturile lui pecuniare. Amintim cazul învățătorului Axente Avrămuț, repartizat la școala din satul Groși (Groșeni), care, la 1 octombrie 1849, raporta directorului Dimitrie Constantini că preotul și judele satului i-au cerut să reducă din plată,, însă acesta a refuzat. În această situație, Gheorghe Bulza care avea statutul de învățător suplinitor, încheie un contract cu satul, micșorând drepturile, adică din 24 de călbe de bucate i-au îngăduit numai 14 și din 60 florini i-au îngăduit doar 26 florini¹¹⁷⁴.

¹¹⁷² T. Botiș, *op. cit.*, p. 62.

¹¹⁷³ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 90.

¹¹⁷⁴ „Eu din jos scrisul, m-am tomnit cu groșenii și bârzăștanii pe plata cea învățătorescă, adică să-și deie pe anul viitoriu, 14 șinice de bucate, 100 porții de fân, 26 de florini, bani și lemne deajuns. Dat în Groși în anul '849, prea plecat serv învățătorul Bulza”, cf. *Ibidem*, pp. 89-90.

În împrejurările anilor 1848-1849, controlul statului continua să fie exercitat în continuare și pe linia tradițională a structurilor ecleziastice. Conform prevederilor Sinodului eparhial arădean desfășurat în primăvara anului 1849 la Chișineu-Criș, salariul învățătorilor continua să rămână în competența „comunității bisericești” care avea obligația a se îngriji ca „preotul și învățătorul competențele sale de la comunitate la timpul hotărât să le capete”, așa după cum se stipula în articolul VI, & 10, punctul e din *Proiepturile deputăciunei prin sinodul diecesii romane g. n. u. arădane sub numărul prot. 38 denumite în privința înființării unei fundații de creștere și pensie și în privința îmbunătățirii sorții învățătorilor [...]*¹¹⁷⁵.

După înfrângerea revoluției ungare, administrația militaro-civilă austriacă a preluat controlul și coordonarea învățământului. Subvenționarea integrală a acestuia de către ministerul de resort de la Viena a fost amânată mereu, din motive financiare, astfel că s-a revenit la susținerea în continuare a școlilor populare de către factorii locali, adică de comuna bisericească¹¹⁷⁶.

Au apărut și o serie de nemulțumiri legate de subvenționarea învățământului popular, înregistrându-se în perioada post revoluționară o serie de memorii ale învățătorilor din cuprinsul Episcopiei Aradului prin care se cerea îmbunătățirea salarizării. Un memoriu, redactat la Păuliș în 18 mai 1850, semnat de un număr mare de învățători, înaintat tot ministrului de culte, arată dependența învățătorilor de autoritățile comunale, de primarii satelor în special, care îi supuneau pe slujitorii școlilor unor procedee arbitrare. Primarii nu-i recunoșteau ca învățători și educatori ai copiilor din sat, ci ca pe niște slujitori împovărați. Învățătorii din Arad și Bihor scoteau în relief sprijinul primit din partea lui Dimitrie Constantini. Învățătorii cereau modificarea raporturilor lor cu autoritățile locale și propuneau ca salariile să le fie achitate din bugetul statului și să nu mai fie supuși voinței primarului. Se propunea să fie mărit numărul școlilor populare prin înființarea de noi instituții educative în satele unde nu existau¹¹⁷⁷.

Inspectorul școlar Dimitrie Ionescu a dovedit și el multă perseverență în anii 1850-1851, pentru strângerea sumelor¹¹⁷⁸ necesare pentru constituirea unui fond școlar, solicitând concursul protopopului Atanasie

¹¹⁷⁵ A. Miskolczy, *op. cit.*, p. 177.

¹¹⁷⁶ D. Demșea, *op. cit.*, p. 237.

¹¹⁷⁷ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 18-19.

¹¹⁷⁸ 10 % din salariile învățătorilor sau donații de 10 forinți de la 100 persoane sau colecte în sate – tasul al III-lea în biserici.

Boțco și autorităților administrative. „Fondul studiilor” exista și înainte la Pesta, dar în timpul revoluției satele n-au mai plătit, motivând că nu i-ar folosi decât sârbii. Treptat se reface dar acum românii impun respectarea dreptului ce li se cuvine din acest fond¹¹⁷⁹.

Un document important a fost petiția învățătorilor din aproximativ 200 de comune din districtul militar Oradea către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Viena. A fost elaborată și înaintată lui Leo Thun în vara anului 1850. Învățătorii români revendicau guvernului imperial de la Viena, între altele, „egala lor îndreptățire în viitor cu ceilalți învățători” confesionali din monarhie atât pe plan material cât și moral; „îmbunătățirea salariilor și plata lor din visteria statului”; „vânzarea pământului arabil de 2/8 de sesie cu care au fost dotați unii învățători, dar pe care nu sânt în stare să-l lucreze, pentru mărirea venitului lor”. Se insista mult asupra faptului ca salariul învățătorilor să se facă din bugetul statului, iar comunitățile, cel mult, să completeze în natură venitul învățătorului lor. Revendicările formulate de Dimitrie Ionescu în petiția amintită, a căror acceptare din partea guvernului imperial îi dădea speranța că „întreg poporul român va face cu ușurință progrese pe calea culturii și civilizației, sânt argumentate cu date statistice¹¹⁸⁰.

În legătură cu aceeași petiție a învățătorilor trebuie pusă și intervenția scrisă a lui Teodor Șerb, din 7 august 1850, către comisarul suprem al districtului militar orădean. A fost solicitat de autorități să constate situația reală. Deși deținea în momentul respectiv funcția administrativă de comisar regesc de Beiuș, Teodor Șerb nu se sfiște să prezinte ca justificată petiția învățătorilor români și chiar să revendice el însuși sprijinul material al autorităților pentru progresul cultural al poporului. El revendică o „contribuție proporțională din partea statului – al cărui interes trebuie să fie și ridicarea la cultură a unui popor atât de neglijat ca acela al românilor și astfel să-l aducă întru câtva în starea similară cu ceilalți cetățeni ai statului austriac”¹¹⁸¹.

Sistemul de salarizare a învățătorilor prin contribuția locală a continuat. Faptul a determinat existența unor atitudini preferențiale ale învățătorilor față de localitățile care asigurau un salariu mai mare. Autoritățile comitatense și cele centrale au manifestat dezinteres față de asigurarea fondurilor materiale ale școlii.

¹¹⁷⁹ T. Pavel, *op. cit.*, p. 155.

¹¹⁸⁰ *Ibidem*, pp. 155-156.

¹¹⁸¹ *Ibidem*, p. 157.

XIII. 4. Frecvența școlară

În ce privește populația școlară ea era alcătuită din copiii de la vârsta de 6 la 12 ani, băieți și fete. Situația frecvențării cursurilor de către elevi, în anul școlar 1841-1842, se poate vedea din tabelele de mai jos:¹¹⁸²

Copii 6-12 ani	Frecventau școala	Nu frecventau școala
B. 9 958	B. 3 802	B. 6 156
F. 6 200	F. 674	F. 5 526
16 158	4 476 (27,70 %)	11 682 (72,30 %)

În perioada 1843-1844, în Consistoriul arădean erau 3 552 elevi, iar în cel al Oradiei numai 1 098. În total, în acest an școlar, în cele două Consistoare eparhiale existau 4 650 elevi. Numărul cel mai mare de elevi îl avea la Arad protopopiatul Chișineu-Criș: 1 128, la Oradea protopopiatul Oradea 845. Mai puțini erau la Arad în protopopiatul Hălmagiu, numai 20, iar la Oradea, în protopopiatele Lunca și Peșteș nu aveau nici un elev¹¹⁸³.

În anul 1845, la cele 189 de școli existente în districtul școlar Oradea Mare, erau recenzați un număr de 15 220 copii de vârstă școlară, din care numai 4 493 frecventau școala, iar 10 727 nu o frecventau¹¹⁸⁴.

Existau rapoarte școlare semestriale în care pe lângă frecvență, există și mențiuni despre situația etnică și socială a elevilor. Astfel, la școala din Giula ungurească, au fost recenzați în anul școlar 1848-1849, 316 copii de români și un copil grec, poate de neam aromân. În Archiș toți elevii erau români, iar la școala din Nădlac, unde erau recenzați 462 de copii de vârstă școlară, la 19 decembrie 1849, cei 92 de școlari care frecventau cursurile, erau „fii de plugari”. Un fiu de „nobil” român, alături de 96 de copii de plugari era la Cuvin. La Mustești erau doi copii de nobili și 53 de plugari, iar la Buteni 4 copii de nobili și 42 de plugari¹¹⁸⁵.

Frecvența școlară, atât înainte de revoluție cât și după era foarte slabă, constituind una din marile probleme ale învățământului poporal din această perioadă. Situația generală a frecvențării școlii înainte de izbucnirea revoluției este oglindită de situația statistică din 8 februarie 1848. Statistica

¹¹⁸² *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 54, p. 102.

¹¹⁸³ *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, p. 5.

¹¹⁸⁴ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 88.

¹¹⁸⁵ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 95-96.

a fost întocmită de Eugen Giurcovici¹¹⁸⁶, inspector al școlilor ortodoxe din Ungaria¹¹⁸⁷.

Județul	Numărul copiilor recenzați			Numărul copiilor care frecventau școala			Nu frecventau școala
	Băieți	Fete	Total	Băieți	Fete	Total	
Arad	6 902	3 421	10 323	2 592	481	3 073	7 250
Bihor	3 788	2 316	6 104	1 638	429	2 067	4 037
Cenad	688	268	956	311	55	366 (38,28 %)	590 (61,72 %)

Slaba frecvență școlară se datora îndeosebi sărăciei părinților, mizeriei în care se găsea poporul. În perioada octombrie-decembrie 1847, din 349 de copii recenzați la școala din Șimand, nu frecventau cursurile decât 38 de școlari, 35 de băieți și 3 fete, adică numai 10,88 %. În aceeași localitate, la 27 februarie 1849, frecventau cursurile numai 32 de școlari și nu frecventau 220 de școlari, adică 87,30 % din numărul de 252 copii de vârstă între 6-12 ani¹¹⁸⁸.

În ținuturile Bihorului situația era la fel de rea. Astfel, învățătorul Moise Popovici din Petid, raporta la 9 noiembrie 1847, că din 90 de copiii de vârstă școlară, numai 11 frecventau cursurile. În localitatea Ianoșda situația era mult mai critică. Învățătorul Mihai Doboș, la 8 ianuarie 1848 se plângea că „nici în ziua de astăzi nu am nici un prunc la școală”. La Boit (Bihor), pentru anul școlar 1849-1850 erau recenzați 69 de școlari, din care nu frecventau decât 20 de băieți din cei 58. La școala din Hășmaș, doar 2 elevi erau indicați la 1 august 1849 că au terminat cursurile, ceilalți erau la lucrul câmpului¹¹⁸⁹.

XIII. 5. Desfășurarea procesului de învățământ

Activitatea învățătorului de la o școală poporală era deosebit de dificilă și din cauza faptului că procesul de învățământ se desfășura simultan cu trei clase. Lipseau manualele necesare, materialul didactic și rechizitele

¹¹⁸⁶ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 89

¹¹⁸⁷ A fost numit la 13 februarie 1841 în locul lui Nicolae Temesvari, cf. Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002, p. 27.

¹¹⁸⁸ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, pp. 96, 97.

¹¹⁸⁹ *Ibidem*.

școlare. Procesul de învățământ se desfășura în 25 de ore pe săptămână. Ziua de joi era destinată recreației. Obiectele predate în celelalte cinci zile ale săptămânii erau: cunoașterea literelor și silabisirea română și maghiară – 3 ore; citirea bilingvă – 5 ore; regulile silabisirii și citirii – o oră; exerciții de scriere două ore; aritmetică – 4 ore; rugăciunile – două ore; catehismul – 3 ore; evanghelia – o oră; istoria biblică – 1 oră; controlul comportării – 1 oră; cântul ritual – 1 1 și regulile școlare – o oră. Putem remarca acordarea unui număr de 8 ore pentru educația religioasă a tinerilor și pătrunderea tot mai accentuată a limbii maghiare în procesul de învățământ din școlile naționale. În general se respecta numărul fixat de 25 de ore pe săptămână, dar, repartizarea lor rămânea la aprecierea învățătorului. Astfel, la școala din Seleuș, în semestrul al II-lea din 1849, avea următorul orar: rugăciunile două ceasuri; catehismul două ceasuri; istoria biblică două ceasuri; cântarea rituală un ceas; cunoașterea literelor două ceasuri; silabisirea două ceasuri; citirea patru ceasuri; scrisoare patru ceasuri. În semestrul de vară din 1849, la școala din Buntești-Bihor, orarul cuprindea 28 ore, iar la Ciumeghiu, în aceeași perioadă, orarul săptămânal se ridica la 33 de ore. Raportul nu menționează însă și cum sânt distribuite aceste ore pe obiecte¹¹⁹⁰.

Orele de religie erau predate de preoții locului. În urma unei vizite efectuate în școli din „unele părți ale Ungariei”, Eugen Giurcovici, directorul școlilor naționale, își exprimă nemulțumirea că nu în toate parohiile preoții își făceau datoria în ce privește catehizarea elevilor. La 28 februarie 1841 a recomandat ca educația religioasă a elevilor să fie prioritară, iar elevii și învățătorii să țină posturile, să se spovedească și să se cuminece, iar între preoți și învățători să existe o bună înțelegere¹¹⁹¹.

Pentru îndreptarea unora din aceste neajunsuri, la 21 octombrie/2 noiembrie 1841, episcopul Gherasim cerea protopopilor să oblige preoții a catehiza elevii cel puțin de două ori pe săptămână¹¹⁹². Preotul avea să predea „tâlcuirea Catihisului și a Evangheliei din duminica săptămânii sau a sfântului e se întâmplă peste săptămână”, toate după cartea lui Constantin Diaconovici-Loga, *Tâlcuirea Evangheliilor* apărută la Buda în anul 1835. Elevii din clasa I-a erau îndatorați a învăța rugăciunile: Tatăl nostru,

¹¹⁹⁰ *Ibidem*, pp. 99, 100; V. Popeangă, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe române din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, p. 302.

¹¹⁹¹ N. Bocșan, V. Leu, *op. cit.*, p. 27. Vezi și Circulara din 21 octombrie/2 noiembrie 1841 publicată de noi în *Anexe*.

¹¹⁹² A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 57. Circulara din 21 octombrie/2 noiembrie 1841.

Născătoarea de Dumnezeu, Credeul, 10 Porunci dumnezeiești, 9 bisericești, rugăciunile înainte și după prânz, înainte și după cină, rugăciunile de dimineață și de seară. Cei din clasa a II-a „vor cetitoriu la Bucvariu, aceștia vor începe catihisu de la intrare și vor merge cu învățătura până unde vor pute învăța”. În clasa a III-a vor fi „numărați cetitoriu la Ceaslov și vor merge mai departe cu învățătura poftorind, și ce or fi învățat până aici”. În calsa a IV-a vor citi Psaltirea și „până la sfârșit vor avea să învețe catihisul de unde s-or lăsat”¹¹⁹³.

Cartea lui Constantin Diaconovici-Loga trebuiau să o aibă toți cateheții, cei care nu o aveau erau îndrumați să o cumpere iar cei care nu aveau posibilități financiare, „acolo Biserica să fie îndatorată a o cumpăra pentru a fi această carte și aici”. La Arad, cartea se afla de vânzare la profesorul Alexandru Gavra de la Preparandie¹¹⁹⁴.

În această perioadă se constată însă și intensificarea procesului de apărare a limbii române ca limbă de predare. *Legea civilă sau cetățenească* din 1840 prevedea redactarea documentelor de stare civilă în limba maghiară. Tot în deceniul patru al secolului al XIX-lea se înregistrează și sporirea eforturilor făcute de aristocrația maghiară pentru intensificarea studiului limbii maghiare. Consecințele se observă și în școlile naționale. Autoritățile au sprijinit traducerea de cărți din limba maghiară sau editarea unor manuale menite să faciliteze predarea ei. Petru Maller a tradus în 1831 *Modul învățării spre folosul învățătorilor cetățenesci și sătenești scris de Paul Kis, preot lumesc, crescătoriu și a mai multor învățate societăți mădulariu*, tipărită în tipografia Universității din Buda. Tot lui P. Maller îi datorăm traducerea cărții *Gramatica ungurească* de Emeric Salai, tipărită în 1832 tot în renumita tipografie din Buda. Învățătorului Moise Bota îi datorăm elaborarea cărții *Graiul român în limba domnitoare sau modul mai ușor d'a învăța românii limba ungurească. În Buda cu tiparul crăiescii tipografii, 1836*. Manualul este un abecedar bilingv, româno-maghiar¹¹⁹⁵. Manualul a fost difuzat, în special, de oficialitatea epocii. Printre numerotanți erau prea puțini români.

În timpul revoluției, Vincențiu Babeș nu recunoaște existența în Ungaria a unei singure naționalități. În articolele publicate în „Amicul poporului” în zilele frământărilor revoluționare de la 1848, V. Babeș nu recunoștea limbii

¹¹⁹³ *Ibidem*, f. 65v-66. Circulara din 15/27 decembrie 1844.

¹¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁹⁵ V. Popeangă, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, p. 303.

maghiare dreptul de a fi utilizată ca limbă de predare în școală, și cerea ca fiecare naționalitate să dispună de dreptul firesc „de a-și educa tineretul în limba mumească”. În chemările sale adresate învățătorilor în 1849, V. Babeș cerea educatorilor ca într-o lume aflată în plină schimbare ei să rămână „oameni de omenie” și să cultive dragostea elevilor față de limba maternă. Înainte de învățarea limbii materne ca limbă firească pentru copil, învățătorul nu-i va preda cunoștințe în altă limbă pentru a nu-l împiedica în însușirea temeinică a cunoștințelor. Revoluția adusese o optică nouă și asupra comportamentului învățătorilor. Solicita ca ei să dovedească demnitate în raporturile lor cu autoritățile publice, să depună eforturi pentru a arăta poporului foloasele învățaturii și să se manifeste în orice situație printr-un comportament demn într-o lume care afirmă principiul libertății. El cerea învățătorilor să dea dovadă în activitatea lor de zel, naționalism, știință, hărnicie, cuviință și îndeplinirea datoriilor în luminarea copiilor și înzestrarea lor cu foloasele științei. Iubirea de neam și dragostea de națiune și libertate erau trăsături de personalitate pe care V. Babeș le-a difuzat prin circularele sale ca și prin lucrarea de mai târziu, *Die Sprach und Naționalitätenfrage in Oesterreich* (Cauza limbilor și naționalităților în Austria) oglindesc profunda influență pe care revoluția a exercitat-o asupra modului de a înțelege comportamentul învățătorilor și esența actului educativ ca mijloc de cultivare a dragostei de neam și de libertate¹¹⁹⁶. Această idee, conturată cu claritate în timpul revoluției, a stat la baza politicii școlare a Episcopiei Aradului până la Unirea Transilvaniei cu România. Conducerea liberală a comitatelor Arad, Cenad și Bichiș au început să stăruie pentru promovarea limbii maghiare. Ce-i drept, uneori, se prefera cea maghiară față de cea sârbă. În anul 1848 s-a extins predarea limbii maghiare așa cum a fost la școlile din Bătania și Nădlac¹¹⁹⁷.

În protopopiate, îndrumarea era efectuată de protopopii respectivi care îndeplineau și atribuțiile de inspectori școlari. Asistau la examene, se îngrijeau de adunarea fondurilor școlare rezultate din donațiile făcute de locuitorii satelor. În perioada premergătoare revoluției de la 1848, remarcăm, în Consistoriul eparhial arădean, activitatea protopopilor, Gheorghe Dan de la Chișineu-Criș, unul dintre susținătorii mișcării pentru drepturile naționale și ecleziastice a românilor; a lui Gavril Giuliani al

¹¹⁹⁶ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 203-204; Idem, *Dezvoltarea școlilor populare românești în Episcopia Aradului*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, p. 190.

¹¹⁹⁷ E. Gluck, *Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853*, p. 43.

Butenilor și în special a lui Ioan Raț al Aradului și Petru Moldovan al Hălmagiului. Din anul 1844, când i s-a încredințat atribuțiile de protopop și inspector școlar, Ioan Raț s-a străduit să dea activității școlare o orientare pedagogică mai corespunzătoare epocii și a difuzat presa și cartea românească printre învățători. Petru Moldovan a desfășurat și el o activitate lăudabilă pentru înființarea de noi școli în cuprinsul protopopiatului Hălmagiu¹¹⁹⁸.

Din păcate, în perioada revoluției de la 1848-1849, procesul de învățământ din școlile populare românești au avut de suferit. Unele localuri de școală au fost ocupate de revoluționarii unguri și cursurile au fost suspendate. Alte școli n-au funcționat din cauză că învățătorii au fost duși cu forța în armata lui Kossuth. Învățătorul Ștefan Ioanovici din Micălaca relatează directorului școlar Dimitrie Constantini că „în timpul zgomotului unguresc” localul școlii a fost ocupat de soldați, care au ars întregul mobilier. Învățătorul Teodor Dronca din Govoșdia a fost înrolat cu forța în armata lui Kossuth, iar Gheorghe Morariu din Iosaș a fost închis în închisoarea din Arad fiindcă încercase să incendieze moara baronului Dietrich. În alte comune localurile de școală au fost ocupate de trupele rusești, așa după cum s-a întâmplat la Cinteii unde nici examenele de la sfârșitul anului școlar nu s-au putut ține¹¹⁹⁹.

XIII. 6. Școala populară din orașul de reședință episcopală

Atât în comunitățile ortodoxe din mediul rural cât și în cea jurul bisericii „*Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul*” din Arad, enoriașii erau în marea lor majoritate etnici români.

În ce privește situația școlilor din orașul Arad în această perioadă¹²⁰⁰, aflate sub îndrumarea, pe rând, a protopopilor Petru Ghersici, Gheorghe Alexici, Gheorghe Petrovici și Ioan Raț, ultimul numit în 1844, când a și

¹¹⁹⁸ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 135-136.

¹¹⁹⁹ *Ibidem*, pp. 18-19.

¹²⁰⁰ *Ibidem*, pp. 43-44, 77; Idem, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, pp. 294, 300; Idem, *Învățământul*, în vol. „Arad. Monografia orașului de la începuturi până la 1989”, Arad, 1999, p. 260.

fost definitivată conducerea românească a școlilor arădene. În această perioadă directorul școlar local a fost Constantin Ioanovici (1843-1850). Conscripția școlară din 1833 semnalează existența nu numai a școlii din Arad cu 76 de elevi conduși de învățătorul Nicolae Zaslo, ci și a școlilor din Gai cu 15 elevi și învățătorul Petru Gherbon și cea din Micălaca cu 25 de elevi și învățătorul Sava Mihailovici, în învățământ din anul 1825.

În anul școlar 1834-1835, în Arad funcționau trei învățători, Demetrie Avram, George Radak și Nicolae Zaslo. La 1 aprilie 1838 se constată că în orașul Arad erau 672 de băieți și 595 fete de vârstă școlară (6-12 ani), adică un lot de 1 267 de copii apti de a fi școlarizați, însă cursurile școlare erau frecventate numai de 153 de băieți și 28 fete. Lotul școlar de 181 de elevi reprezenta 14,28 % din totalul copiilor de vârstă școlară recenzați. La 1 aprilie 1836 se constata că în Arad erau 672 băieți și 595 fete de vârstă școlară (6-12 ani), adică un lor de 1 267 copii apti de școală, însă cursurile erau frecventate numai de 153 de băieți și 28 fete. Lotul școlar de 181 de elevi reprezenta 14,28 % din totalul copiilor de vârstă școlară recenzați. În anul școlar 1841-1842, satistica școlară semnalează existența în Arad a 376 elevi și a unui număr de cinci învățători la școlile ortodoxe: Pavel Ivcovici, Gheorghe Radac, Ilie Bota, Gheorghe Vucasinovici și Petru Gherbon, având un efectiv școlar de 376 elevi. În anul școlar următor, 1842-1843, funcționau numai patru învățători: Ilie Bota, care a avut 25 de elevi și preda în limba română, Petru Gherbon, care a avut 8 elevi în Șega¹²⁰¹, și alți doi învățători care au predat în limba sârbă. În anul școlar 1844-1845, la școlile românești au funcționat învățătorii Ilie Bota și Ion Rociani. Primul a avut 38 de elevi în școala sa, iar 643 rămâneau în afara școlii¹²⁰².

Conducerea comunității ortodoxe din Arad făcea mari eforturi bănești pentru ajutorarea școlii, a elevilor și învățătorilor, cu condiția în exclusivitate a folosirii limbii române. În ședința de conducere a comunității, desfășurată în ziua de 6/18 august 1847, avocatul Ioan Popovici, invocând aprobarea deja primită pentru excluderea folosirii limbii sârbe la slujba divină de la biserica catedrală, propunea să se extindă folosirea limbii române și la școală, pe motiv că sârbii dispuneau și ei de școală proprie situată și ea în

¹²⁰¹ În Micălaca, în anul școlar 1841-1842, funcționa doar un singur învățător, Andrei Stoianovici și avea un efectiv de 113 elevi, iar în cel următor 56. În 1844 avea numai 50 de elevi. În anul școlar 1844-1845 a funcționat învățătorul Vasile Mișca care a școlarizat 35 de copii din cei 80 recenzați. Cf. Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 61.

¹²⁰² *Ibidem*, pp. 43-44, 77.

centrul orașului. În ședința amintită s-a pus problema „să se ceară directorului școlar local Constantin Ioanovici permisiunea aducerii aici a unui învățător român, pentru ca „limbile română, maghiară și altele să fie învățate mai ușor împreună”. Viitorul învățător urmând să-și ia în primire postul începând cu toamna anului școlar 1847-1848. Se mai invoca și faptul că, în felul acesta, copiii români, care locuiau în centrul orașului, nu vor mai fi nevoiți să meargă la școala din cartierul Pârneava¹²⁰³.

După un an de zile, în ședința din 22 august 1848, la care a luat parte și protopopul Ioan Raț al Aradului, unul dintre episcopii catedralei, Todor Todinca, a repus în discuție înlocuirea învățătorului cu unul român, nominalizat în persoana lui Nicolae Bengescu. A doua zi, în 23 august 1848, vicenotarul comunității ortodoxe române, Ioan Moldovan, redacta o cerere adresată directorului C. Ioanovici pentru numirea învățătorului Nicolae Bengescu la școala de pe lângă biserica catedrală. Iată textul vicenotarului, pe care îl considerăm important pentru starea de spirit existentă la școala de pe lângă biserica catedrală:

„Neputând mai mult poporul privi la neorânduilele aceste ce se întâmplă în școala catedrală nu din altă cauză numai că tot sârbii se aleg de profesori, care cu toate că se arată din afară, însă prin ascuns sunt mai răi inimii românilor și imediat la cel mai rău scop caută a aduce pe tineri români precum se vede în privința școlii și orânduilele bisericesti prin influența lui cea rea; fiindcă a se încrede cineva pe sine, pre dușman ar fi cea mai mare păcătuire și în contra obiectului natural și în contra politiceii; din aceste cause poporul încredințând pe D. Todinca a așterne lucrul acesta comunității și a ruga pe comunitate ca luând acestea în socotință să binevoiască a le da pe alesu învățătoriu fiind cu toată voința poporului s-a concentrat în Bengescul care mai demn a fi și în privința trebilor basilicești și în privința trebilor școlasticești, apoi purtările lui în destul dovedesc testimoniile lui cele bune, precum și scrisoarea comisii episcopale ce s-a cetit Dominică prin D. Popa arhinotariu la Comunitate; luând aceste toate în socotință Comunitatea a determinat ca cererea poporului să se îplinească și aprobând ca să se scrie la D. Directorul Ioanovici din care cauză comunitatea se roagă ca să binevoiești pre Dascălul acela cu D. Deu mai departe și pre Bengescul a-l pune în locul lui. În 23 august 1848. Moldovan Ioan vicenotarul comunității”¹²⁰⁴.

¹²⁰³ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor comunității bis. gr. or. române din Arad. 1846-1858*, pct. 33, f. 20-20v; pct. 34, f. 20v.

¹²⁰⁴ *Ibidem*, f. 46v. Textul este redactat în limba română cu alfabet latin.

Se pare că nu a fost aprobată numirea învățătorului Nicolae Bengescu, pentru că imediat după revoluție, în Arad erau următorii învățători români: Silvan Munteanu, Nicolae Beldea și Toma Dema, iar în Gai funcționa Ion Tomici. Cei trei învățători din oraș, în anul 1850, aveau un număr de 145 de elevi¹²⁰⁵.

XIII. 7. Încercări pentru îmbunătățirea situației învățământului poporal după revoluție

La propunerea protopopilor și a altor participanți, problemele școlare din Episcopia Aradului au fost dezbătute și în Sinoadele eparhiale din 1849 și 1850, mai ales modalitățile de organizare mai bună a școlilor populare. Ele constituiau, în condițiile epocii, singura modalitate de dezbateră într-un cerc național a problemelor școlare și culturale.

Sinodul eparhial din 1849 a adoptat documentul intitulat *Organizarea școlilor române de religia răsăriteană greco-neunite amăsurat spiritului și timpului de acum lucrată*, unde era reglementată organizarea școlilor elementare, de mijloc, a școlilor din orașele mai mari, a școlilor pentru fete, organizarea Institutului preparandial, a celui teologic, a consensului „literariu teologic și pedagogic”, atribuțiile directorilor școlari, alegerea învățătorilor și atribuțiile catehetului¹²⁰⁶. Totodată, se propunea ca „districtul școlastic până acum numit districtul Oradiei Mari, pentru situația geografică și mulțimea locurilor, să se împartă în doi districturi, în districtul arădan, către care să se adauge și orașul Arad până acum districtului Timișoarei încopciat și în districtul orădan”¹²⁰⁷. De asemenea s-a propus respectarea drepturilor românilor de a asigura educația copiilor în limba maternă, folosirea simultană a literelor latine și chirilice în cărțile școlare și înființarea clasei a IV-a în structura școlilor populare¹²⁰⁸. Se prevedea înființarea unor școli de fete cu durata de trei ani, în timpul cărora tinerele eleve să fie inițiate în economia casnică¹²⁰⁹.

¹²⁰⁵ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 77.

¹²⁰⁶ Miskolczy A. *op. cit.*, pp. 145-155.

¹²⁰⁷ *Ibidem*, p. 152 (Articolul IX, & 47).

¹²⁰⁸ *Ibidem*, p. 146 (Articolul I, & 1, 3, 5).

¹²⁰⁹ *Ibidem*, pp. 147-148 (Articolul IV, & 12-19).

În ședința a opta din 18 aprilie 1849¹²¹⁰, a fost elaborat și un proiect în vederea constituirii unui fond național bisericesc și școlar, din resursele proprii și cu drept exclusiv de manipulare a lui. Scopul înființării fondului consta în: ajutorarea copiilor de țărani pentru întreținerea la școli, sprijinirea elevilor ce se pregătesc să devină învățători și preoți, a acelor care „voiesc a învăța măiestriile cele frumoase, precum sânt: tehnica, zugrăvirea, muzica, mașinăria și altele”; ajutorarea orfanilor și a văduvelor „a căror bărbați întru luminarea neamului și sporirea învățăturilor s-au ustenit”¹²¹¹. „Deputația” cere Consistoriului eparhial arădean să intervină la „ocârmuire” pentru acordarea stipendiilor din buget pentru preparanzii români¹²¹²; pensie de boală pentru și bătrânețe pentru învățătorii care au slujit școala între 10 și 30 de ani¹²¹³; salarii sporite profesorilor Preparandiei arădene¹²¹⁴.

După revoluție, viața școlară a fost organizată pe baza unui nou regulament. La 17 ianuarie 1850, inspectorul districtului Oradea, Dimitrie Constantini, a trimis Consistoriului eparhial din Arad un nou regulament intitulat: *Principii pentru organizarea provizorie a trebii de învățatură în Țara Ungurească a coroanei ereditare*, în care era formulat ca principiu de organizare dreptul statului de a supraveghea actul educativ. Sistemul de învățământ stabilit prin acest regulament era următorul: 1. școlile elementare sau populare, 2. „școala de mijloc”, adică gimnaziile și școlile reale și 3. universitățile și institutele de învățământ superior. Aceste școli erau subordonate Ministerului de Culte¹²¹⁵.

Sinodul eparhial din vara anului 1850¹²¹⁶ se arăta îngrijorat de neajunsurile existente în „creșterea și luminarea poporului” din cuprinsul diecezei arădene. Se invoca lipsa școlilor; a locuințelor pentru învățători; plata mică a învățătorilor și neputința comunităților de a le asigura un nivel de trai decent; lipsa manualelor școlare. Participanții la Sinod au cerut sprijinirea școlilor populare românești cu dotații egale cu școlile susținute de stat.

Participanții la Sinod au promovat idei noi în politica școlară a conducătorilor români: înființarea de institute superioare de învățământ,

¹²¹⁰ *Ibidem*, pp. 171-177.

¹²¹¹ *Ibidem*, p. 172 (Articolul I).

¹²¹² *Ibidem*, p. 173 (Articolul al II-lea).

¹²¹³ *Ibidem* (Articolul al III-lea).

¹²¹⁴ *Ibidem* (Articolul al IV-lea).

¹²¹⁵ V. Popeangă, *op. cit.*, pp. 116-117.

¹²¹⁶ Vezi: *Protocolul Sinodului* (punctul VIII), publicat în *Anexe*.

participarea românilor la actul conducerii instituțiilor educative și sprijinirea de către stat a școlilor românești pe baza principiului egalei îndreptățiri a națiunilor.

Rolul statului în organizarea și îndrumarea vieții școlare a fost întărit. Principul de bază privind organizarea și îndrumarea învățământului consta în atribuirea de responsabilități Statului și Bisericii. Pentru români întărirea statului însemna implicit și mărirea pericolului de transformare a unor școli în instituții de stat, care, treptat își pierdeau caracterul lor românesc prin faptul că predarea se făcea în limba maghiară. După 1850 se înregistrează dezvoltarea interesului public față de școală ca instituție cu funcții naționale în viața comunității românești. Mișcarea pentru utilizarea limbii române într-o arie mai largă de activități sociale a constituit un aspect specific al vieții românești din perioada postrevoluționară.

Capitolul XIV

Sfârșitul episcopului

La puțină vreme după încheierea lucrărilor Sinodului eparhial din iulie-august 1850, simțindu-se rău bolnav¹²¹⁷, în 2/14 august 1850, în prezența lui Ioan Arcoși, Teodor Popovici – protopop al Șiriei, Gheorghe Popescu, dr. Atanasie Șandor, Dimitrie Haica – avocat, Moise Romanul – notar consistorial, episcopul Gherasim Raț și-a redactat *Testamentul* „iscălit cu mâna lui tremurătoare și învestit cu sigiliul cel mare al episcopiei”¹²¹⁸.

„În numele Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh. Amin.

Bine știind că viața omului ie numai pe un timp și acesta nu ie cunoscut, pentru aceia tot insul datori fiind spre orașul acela a fi gata, eu în stare trupește slab, dar cu minte încă sănătoasă, fac aceasta ultimă dispusăciune despre toată averea mea, care din uneltele dometice și mai cu seamă din restanțiile convențiunii și sidoxiei care de mai mulți ani nu mi s-or încasat:

1. *În decursul slăbiciunei mele trupești, ce mai mare mângâiere am avut de la fiul meu Terentie, căci nu numai m-au cercetat, ci poci să zic, în timp de lipsă, neajunsurile mele sângur le-au împlinit; din această privință, pe dânsul, în chip de răsplătire, îl numesc de succesor universal, așa ca:*

2. *Sfintei Biserici catedrale din Arad, care are hramu[1] Ioan Înainte-Mergătoriu, să dee trei sute de fior.....300 f. v.*

3. *Sf. Biserici românești din Cuvin, una sută de fior.....100 f. v.*

4. *Nepotului meu de la fiica mea Zena născut cu numele Dimitrie¹²¹⁹, cinci sute.....500 f. val.*

¹²¹⁷ Fiul său, preotul Terentie Raț, la 29 decembrie 1849, pe atunci protopop al Beiușului, cerea transferul în scaunul de protopop al Ineuului. Își motiva cererea pentru dorința de a fi mai aproape de părintele său, căruia îi era „cunoscută starea cea bolnăvoasă”. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 49/1849, f. 6.

¹²¹⁸ Ed. I. Găvănescu, *Testamentul episcopului Gherasim Raț*, în „Trib. Rom.”, an I (1943), nr. 58, pp. 2-3.

¹²¹⁹ Să fie vorba de preotul Dimitrie Raț din Peterd, asesorul onorific al Consistoriului eparhial de la Oradea ?

5. Întru ajutoriul creșterii pruncilor nepotului meu Ioan Raț, protopresviter al Aradului, două sute cincizeci fior.....250 f. val.

6. Jumătate din averea mea, care va rămânea după înmormântare, desplătirea datoriilor, despre care fiul meu Terentie¹²²⁰ are știință și desplătirea legatelor mai sus însemnate, va deservi spre un fond româno-național, în locul fundului, care mai nainte se numea național inalienabil.

7. Fiicele mele în viață-mi desplătite fiind, nu au mai mult a cerca. Numai:

8. Nepotul Mihai Raț nu voiesc să rămână fără nici o grijă, ci voiesc ca despre dânsul, fiul meu Terentie îngrijindu-să, după stările împrejuri voință sa, să-l așeze.
În Arad, a 2/14 August 850.

(L. S.)

Gher[asim] Raț Ep[is]c[op]

Cumcă dispusăciunea aceasta ultimă, după voința și pofta Măriei Sale Diecesan Episcop D. Gherasim Raț apusă, în ființa noastră tuturor într-una de față și spre acest scop chemați, cetită, singur de nou cu graiul său au întărit-o, cu acestea mărturisim. Dat ca sus.

(L. S.) Ioan Arcoși, senator, ca martor.

(L. S.) Theodor Popovici, protoprez[viterul] Vilagoșului.

(L. S.) Ghenadie Popescu, profesor.

(L. S.) Atanasiu Șandor, profesor.

(L. S.) Dimitrie Haica, avocat.

(L. S.) Moise Roman, notariu Consist[orial].”

La aproape două săptămâni de la redactarea Testamentului, după o păstorire de 15 ani, presărată de realizări atât în plan bisericesc cât și în plan național și cultural, episcopul Gherasim Raț, în ziua de 15/27 august 1850, în urma unei infecții provocată „din scărpanătură [...] pe la 11 ceasuri dimineața sau și dat suflarea”¹²²¹.

¹²²⁰ Este vorba de preotul Terentie Raț, protopop al Biușului apoi al Ineului. Amănunte despre viața și activitatea sa la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 553.

¹²²¹ „Nr. 185/182. De la Diecezalnicul Consistoriu Arădan. Domnule Protopresvitere ! Prea Sfinția Sa Diecezalnicul Episcop al nostru Gherasim Raț în 15 a lunii curgătoare în Domnul răposând, guvernarea văduvitei acestei Dieceze și ducerea tuturor lucrurilor diecezane până la altă ordinăciune, care de la Preînaltul loc va urma, după datina la asemenea întâmplări totdeauna îndată au luat diecezalnicul acesta Consistoriu alegându-i de interimar pretedinte pre Protopopul Aradului Domnul Ioan Raț cu aceea încredințare ca cele mai grabnice lucruri diecezane care ar interveni de la ședința consistorială până la altă singur prezidial pă lângă viitoarea reportare la cea mai de aproape ședință să le îndrepte. Ce D.Tale spre acomodare și publicare³ în protopresviteratul său cu aceasta cunoscut se face. Din ședința Consistorială în

Parohul Nichifor Rașcovici l-a îmbrăcat în odăjdii iar seara pe la orele 9 a fost dus în biserica catedrală unde i s-a făcut priveghiul până în ziua înmormântării. „Ornatul cu care sau îngropat sub vremea aceea până au zăcut mort l-au cusut croitorul din Arad, Emanuil Putnic, din niște materie ce s-au fost cumpărate fie iertatul episcop, – crucea au fost de aramă aurită, care înainte cu vreo doi ani o au fost făcută argintariul din Arad Șcifson, engolpioane nu i sau pus, în loc de mitră i s-au pus numai camilafca”.

Slujba de înmormântare a fost săvârșită în biserica catedrală de un numeros sobor de preoți (peste 40), „nacialnic”, fiind cel mai bătrân asesor consistorial, preotul George Dan protopopul Chișineului-Criș, „de față fiind din partea militărească de la General începând din toată clasa de tisturi, – iar din partea Comitatului comisarul crăiesc cu mai mulți oficanți, precum și din partea orașului Arad, senatul, carii toți cuviincios au fost înștiințați și chemați la acea tristă solemnitate. Cheltuielile câte pot fi, contele vor arăta – care toate acont că se vor plăti din banii restanțieri s-au făcut”. Slujba prohodului s-a făcut în biserica episcopală din Arad iar trupul ierarhului a fost depus în cripta din mijlocul bisericii¹²²², de unde, în 1861, a fost reînhumat în cripta reședinței episcopale din Arad-Gai, ctitoria vrednicului episcop Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768)¹²²³.

După înmormânarea episcopului, la 20 septembrie 1850, arhimandritul Patrachie Popescu, în calitate sa de administrator al Diecezei arădene (1850-1853)¹²²⁴, pentru memoria episcopului Gherasim Raț, cerea parohului

Arad în 18 August 1850 ținută. Diecezanul Consistoriu arădan.”, cf. A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 90v-91.

¹²²² A. N. D. J. Arad, *fond citat*, dosar 15/1850. Raportul din 17 septembrie s. v. 1850 al protopopului Ioan Raț către arhimandritul Patrachie Popescu în calitate sa de administrator al Episcopiei arădene.

¹²²³ Doliul Episcopiei Aradului a cuprins și Episcopia Ardealului, Andrei Șaguna dând următoarea circulară către clericii din cuprinsul eparhiei sale: „Nr. 778/850. Prea Cinstite Domnule Protopoape ! Fiindcă așa bine au plăcut lui Dumnezeu, ca Prea Sfinția Sa domnul Episcop al Aradului Gherasim Raț, după o boală de 18 zile să treacă din această viață trecătoare la cea veșnică, în 15 ale acestei luni, te poftesc pe Prea Cinstia Ta ca fără întârziere să publici preoțimii districtuale moartea răposatului episcop Gherasim, cu acel adaos ca în zilele lunii lui septembrie 14-15 și 16, pentru pomenirea vrednicului acest arhiereu să se tragă clopotele în toate bisericile noastre, iar în a 17-1 septembrie să facă parastas obicinuit. Andrei Șaguna m. p. Episcop”, la Antonie Plămădeală, *Din vremea lui Șaguna (III). Însemnări după documente inedite privitoare la istoria mentalităților și a vieții culturale și bisericești din Transilvania*, în „M. A.”, anul XXXI, 1986, nr. 2, p. 241.

¹²²⁴ La 22 august 1850, patriarhul Iosif Raiacici aducea la cunoștința arădenilor despre moartea episcopului Gherasim Raț și numirea arhimandritului Patrachie Popescu în locul său ca administrator al Diecezei Aradului, cf. *Ibidem*, dosar 209/1849, f. 3-4v.

Vasile Sombati de la biserica episcopală, „aducerea și punerea la rând a cărților, ornatului episcopesc și altor lucruri care după inventariu se țin de fundul instruct a episcopatului” care au rămas „care pe unde împrăștiate și prăpădite”, cerându-i adunarea lor¹²²⁵.

Astfel s-a încheiat viața și activitatea episcopului Gherasim Raț al Aradului. A fost un apostol al românismului și al Ortodoxiei. Pe timpul arhipăstoririi sale, Episcopia Aradului ia caracterul definitiv a unei eparhii românești, aceasta și prin românizarea centrului eparhial cu asesori ce aveau o bună pregătire intelectuală (Patrachie și Ghenadie Popescu, Alexandru Gavra, Ioan Rusu) și protopopi (Ioan Raț, Atanasie Boțco, Terentie Raț, Moise Ghergar, Simion Bica, Miron Nicodim, Teodor Popovici, Grigorie Gh. Chirilovici). Din biserica catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din Arad scoate cu totul limba slavonă, iar în comunele mixte, române și sârbe, hotărăște limba liturgică în proporție cu numărul caselor.

Multe comune și mulți credincioși, care în timpul îndelungatelor vacanțe ale scaunului eparhial și în urma propagandei unite au trecut la confesiunea greco-catolică, se reîntorc la legea strămoșească. Obligă clerul a respecta canoanele și celelalte norme de disciplină în privința comportamentului în biserică și societate și impune obligativitatea purtării veșmintelor preoțești.

În perioada evenimentelor de la 1848-1849 a avut o puternică ținută românească, luând parte la toate evenimentele importante. De numele său se leagă și hirotonirile făcute pentru a completa posturile rămase vacante în parohii în timpul evenimentelor revoluționare, săvârșite în biserica parohiei Cuvin, unde s-a refugiat în timpul revoluției.

Episcopul Gherasim Raț a trăit epoca frământărilor de dinainte, din timpul și de după revoluția de la 1848-1849, jucând un rol important, fiind un vrednic continuator al tradiției lui Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară, pe linia emancipării naționale și bisericești a românilor. A fost mereu alături de episcopul Andrei Șaguna, mitropolitul de mai târziu, în mișcarea pentru separarea ierarhică și reînființarea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei.

Moartea episcopului Gherasim Raț în prejma marilor prefaceri ce se pregăteau pe terenul bisericesc și politic, era o pierdere pentru românii ortodocși din eparhia Aradului. Ei priveau cu îngrijorare în viitor, nădăjduind ca tradiția începută cu Nestor Ioanovici și continuată cu Gherasim Raț, să fie dusă mai departe de un alt ierarh de neam român.

¹²²⁵ *Ibidem*, dosar 20/1850, f. 1.

Mare le-a fost bucuria când administrarea Episcopiei Aradului a fost încredințată arhimandritului Patrachie Popescu, în persoana căruia românii din cuprinsul eparhiei și-au pus toate speranțele. Nu a fost să fie așa după cum își doreau românii din cuprinsul Episcopiei Aradului.

ANEXE

I. Protocele sinodale

1. Protocolul Sinodului eparhial de la Chişineu-Criş din martie-aprilie 1849
2. Protocolul Sinodului eparhial de la Arad din iulie-august 1850

II. Circulare ale episcopului Gherasim Raţ

1. Arad, 18 aprilie 1835
2. Arad, 18 aprilie 1835
3. Arad, 13 iunie 1835
4. Arad, 19 august 1835
5. Arad, 9 septembrie 1835
6. Arad, 24 octombrie 1835
7. Arad, 18/30 noiembrie 1835
8. Arad, 5 decembrie 1835
9. Arad, 28 mai 1836
10. Arad, 19 iunie 1836
11. Arad, 30 iulie 1836
12. Arad, 21 septembrie 1836
13. Arad, 8 ianuarie 1837
14. Arad, 8 inuarie 1837
15. Arad, 4 februarie 1837
16. Arad, 31 martie 1837
17. Arad, 3 iunie 1837
18. Arad, 16 iulie 1837
19. Arad, 23 septembrie 1837
20. Arad, 10 februarie 1838
21. Arad, 12 februarie 1838
22. Arad, 17 februarie 1838
23. Arad, 14 aprilie 1838
24. Arad, 1 septembrie 1838
25. Arad, 14 noiembrie 1838
26. Arad, 7 februarie 1839

27. Arad, 7 februarie 1839
28. Arad, 30 mai 1839
29. Arad, 31 iulie 1840
30. Arad, 7 august 1840
31. Arad, 2 noiembrie 1840
32. Arad, 10 ianuarie 1841
33. Arad, 12 februarie 1841
34. Arad, 12 februarie 1841
35. Arad, 26 februarie 1841
36. Arad, 6 august 1841
37. Arad, 21 august 1841
38. Arad, 21 otombrie/2 noiembrie 1841
39. Arad, 20 noiembrie/2 decembrie 1841
40. Arad, 31 noiembrie/12 decembrie 1841
41. Arad, 18/30 decembrie 1841
42. Arad, 15/27 ianuarie 1842
43. Arad, 12/24 martie 1842
44. Arad, 9/21 aprilie 1842
45. Arad, 4 iulie 1843
46. Arad, 9/21 septembrie 1843
47. Arad, 1/14 decembrie 1843
48. Arad, 9/21 martie 1844
49. Arad, 9/21 martie 1844
50. Arad, 6/18 aprilie 1844
51. Arad, 29 iunie 1844
52. Arad, 13/25 iunie 1844
53. Arad, 18 septembrie 1844
54. Arad, 15/27 decembrie 1844
55. Arad, 8/20 martie 1845
56. Arad, 5/17 iulie 1845
57. 7/19 iulie 1845
58. Arad, 11/23 martie 1846
59. Arad, 11/23 martie 1846
60. Arad, 14/26 martie 1846
61. Arad, 14/26 martie 1846
62. Arad, 24 aprilie 1846
63. Arad, 10 mai 1846
64. Arad, 10/22 iunie 1846

65. Arad, 17/24 aprilie 1848
66. Arad, 23 aprilie 1848
67. Arad, 24 mai/5 iunie 1848
68. Arad, mai 1848
69. Arad, 30 mai/11 iunie 1848
70. Cuvin, 6 martie 1849
71. Cuvin, 6 iunie 1849
72. Arad, 9/21 august 1849
73. Arad, 9/21 august 1849
74. Arad, 9/21 august 1849
75. Cuvin 9/21 august 1849
76. Cuvin, 6 septembrie 1849
77. Cuvin 16 septembrie 1849
78. Cuvin, 23 septembrie 1849
79. Cuvin, 23 septembrie 1849
80. Cuvin, 23 septembrie 1849
81. Cuvin, 3 ianuarie 1850
82. Cuvin, 20 februarie 1850
83. Arad, 15 iulie st. v. 1850
84. Arad, 10 august 1850

I.

PROTOCOALE SINODALE

1.

Protocolul

Sinodului a diecesii romane greco-neunite arădane în orașul Chișineu în lunile martie și aprilie a anului 1849 ținut

PROTOCOL

Adunării diecesii greco-neunite române a Aradului, care sub peședinția diecesanului episcop Gherasim Raț, în ființa de față a reprezentanților bisericești și mireni diecesii acestea, cu numele: Atanasie Boțco, protopresbiterul Orăzii Mari, Teodor Popovici, protopresbiterul Vilagoșului, Georgie Dan, protopresbiterul Chișineului, Gavril Julani, protopresbiterul Butenilor, Ioan Cefan, protopresbiterul Totvaradiei, Iosif Popovici, protopresbiterul, Peșteșului, Ioan Raț, protopresbiterul Aradului, Terentie Raț, protopresbiterul Beiușului, Ioan Pap, administratorul protopresbiteral a Meziadului, Simeon Bica, administratorul protopresbiteral din Beliu, Ioan Bode, administratorul protopresbiteral a Papmezeului, Gavrilă Neteu, administratorul presbiteral a Luncii, Moise Ghergariu, administratorul protopresbiteratului Botoșineului, Ioan Chirilescu, paroh din Talpoși și asesor consistorial, Georgie Țapoș, paroh din Socodor și asesor consistorial, Pavel Boțco, paroh din Chișineu și asesor consistorial, Ioan Arcoși și Ștefan Boroși, avocați, Mitru Boțco, George Fonai, Mihail Fericean, Alecsandru Gavra, profesor la Institutul preparandiei romane din Arad, Teodorica Halic, Mihail Cuciuba, fiscal ordinar al comitatului Arad, Dimitrie Constantini, directorul școalelor din districtul Orăzii Mari, Mihail Chirilescu, notariu și avocat, Vasile Chirla, Teodor Laza, avocat și notariu consistoriului g. n. u. al Orăzii Mari, Emanoil Mag, Petru Marcuț, David Nicoara, Georgie Popa, avocat și notariu consistoriului g. n. u. al Aradului, Ioan Popovici și Gregorie Popovici, avocați, Ghenadie Popescu, protodiacon și profesor primariu teologiei romane din Arad, Dimitrie Haica, substitutul consul, și Pavel petrila, senatorul din libera cărăiască cetate din Arad, Sigismund Popovici,

vicenotariul comitatului Arad, Petru Pavel, avocat, Onu Șutea, Moise Suci, conisarul alimentar din comitatul Bichiș, Mihail Stupa, jude mare din Oradea Mare, Atanasie Șandor, doctor de medicină și profesor al Institutului preparandiei din Arad, Teodor Suci, Sebastian Tabacovici, ieromonah de la mănăstirea Hodoșului, Moise Vid și Nicolae Jiga, localnic directoriu a sholii din Oradea Mare și orașul Chișineu, ce este întemeiat în comitatul Aradului, în ziua de 17/29 a lunei martie anului 1849 s-a început și în următoarele zile întins s-a ținut, a căria adunări deschidere în acest rând s-a întâmplat:

A) Gherasim Raț, diecesanul episcop pe reprezentanții într-una adunați cu acea veste plină de bucurie l-a întâmpinat, că ocârmuirea țarană s-a milostivit a se îngriji și despre îmbunătățirea stării clerului g. n. u. și despre creșterea neamului român, care în veascurile trecutenici unui bine părtașiu nu a fost, mulțămită înălțînd ceriurilor și provocînd pe adunați, și printr-înși toată diecesa, ca ocîrmuirei țarane pentru îngrijirea acestora drept părintească mulțămită ferbinte a trimite nici cît să nu întîrzie, vestind adunării și acea bucurie, că de comisariu la adunarea aceasta bărbat din sângele roman și religiunea noastră e trimis, după carea face cunoscut, că dînsul pentru statul sănătății neputînd ocîrmuirea eparhiei după pofta sa a o povățui, înalta ocîrmuire a țării a rugaț-o să binevoiască lui pînă la îmbunătățirea sănătății un vicariu vremelnic a rîndui, scopul adunării acestia descopere a fi alegerea pomenitului vicariu, aducerea consistoriului în rând mai bun, organisarea institutelor teologice și preparandiei romane precum a shoalelor celor mai mici, deschiarînd adunarea aceasta diecesană a fi deschisă, după carea deschiere pentru chiemarea în adunare a trimisului comisariu a ocîrmuirei țarane, dietalului ablegat Ioan Dragoș, o deputăciune, din partea clerului pe Atanasie Boțco, protopresbiterul Orăzii Mari și pe Ioan Chirilesc, parohul din Talpoș și asesor consistorial, eară din partea mirenilor pe Mihail Cuciuba, fiscalui ordinariu a comitatului Arad și pe Mihail Stupa, jude mare din Oradea Mare a denumit.

B) Comisariul ocârmuirei țarane, ablegatul dietal Ioan Dragoș, după rugarea adunării prin deputăciunea mai sus denumită, la duneare întru bineventarea episcopului diecesan și glasuri de bucurie a tuturor adunați venind spre citire înaintea adunării secretarului episcopesc predă:

a) Orînduiala deschisă a presidentului Comisiunei apărătoare de țară, de data 21 februarie anului 1849 de sub nrul 2051/e[e= elnoki iratok= acte prezidențiale], în carea dînsul cu deplină putere e trimis de comisariu, rugarea episcopului diecesan Gherasim Raț către ocîrmuire în privința unui

salariu episcopesc făcută și starea ocîrmuirii diecesane a cerca, încredințat fiindu-i lui bunul și ocîrmuirea diecesii, prin sfătuire cu consistoriile, au prin o adunare reprezentativă, după cum i se va părea, întru lucrare a lua.

b) A predat cinstitul comisariu a se citi rugarea consistoriului g. n. u. din Oradea Mare de data 22 februarie/6 martie anului 1849 sub numărul 14 pentru mijlocirea de a se putea ține o adunare diecesană.

ț) A predat scrisoarea diecesanului episcop de dată 27 februarie/11 martie anului 1849 sub numărul 42 în carea acum cinstitul episcop pe trimisul comisariu deprinsul cu conscrierea veniturilor parohiane-l provoacă a se îngriji la ocîrmuire și despre îmbunătățirea stării consistorialilor deodată mijlocind și acea, ca ocîrmuire a dînsului, ca unuia carele pentru slăbiciunea sănătății în timpurile aceste nu e în stare a povățui ocîrmuirea, pentru ducerea trebilor diecesane un vicariu vremelnic, iar pentru speșele de lipsă un salariu annual de 3000 fiorini în argint să binevoiască a-i rîndui, lăsîndu-i pe lîngă aceste și de aci înainte folosirea alodiului Gaiu, primirea taxelor legiuite pentru singhelie și sfințire și rămînîndu-i și demnitatea episcopescă; mai pe urmă poftind și acea: ca la alegerea sau denumirea doritului vicariu vremelnic, părerea sa întru socotință să se iee, eară cu îmbunătățirea sănătății de nou a primi povățuirea ocîrmuirii, și aceea pînă la sfîrșitul vieții fără încurgere vicarială a duce dreptul susținîndu-și.

După care citire diecesanul episcop pe reprezentanții adunați cinstitului comisariu arătîndu-i și catalogul numelor acelora predîndu-i, adunarea spre chiemarea Sfîntului Duh, la biserică a mers.

Ț) După chiemarea Duhului Sfînt, diecesanul episcop și comisariul ocîrmuirii cu toți reprezentanții dinpreună earăși adunîndu-se, după ce cinstitul comisariu de la reprezentanți prin rostitoriul lor bineventat a fost și pentru facerea de bine a ocîrmuirii cu simțire de bucurie a fost rugat să binevoiască și din partea sa mulțămita adunării acestia către ocîrmuire a o arăta, cinstitul comisariu cu un ton însuflețitoriu a provocat adunarea, ca spre cinstea regei și neamului cu geniul timpului a propăși să se străduiască. Aceste întîmplîndu-se, adunarea se dechiarează a fi deschisă și pentru povățuirea sfătuirilor prin votizare secretă și majoritate absolută doi presidenți a ales, unul din statul preoțesc pe Iosif Popovici, protopresbiterul Peșteșului și altul din statul mirenesc pe consulul substituit din libera crăiască cetate Arad, Dimitrie Haica – iar pentru ducerea protoalelor după pofta din partea reprezentanților dechiarată fără votizare de notari cu un glas earăși doi fură aleși, unul din statul preoțesc, Ioan Pap, administratorul protopresbiteral, altul din statul mirean, avocatul Georgie

Popa, protocoalele trebuind a se duce în limba romană și maghiară, și a se descrie în patru esemplare originale, dintru care un esemplar Ministeriului religiunii și școalelor să se trimită, altul să se deie comisariului ocîrmuirii, al treilea să se țină în arhivul consistoriului arădan, iară al patrulea în arhivul consistoriului orădan.

Alegîndu-și adunarea presidenți și notari în acest mod, se dechiară acum a fi înființată, dechiarînd deodată și acea, că în adunarea aceasta la dezbateri lucrurilor și altor, carii nu-s reprezentanți de cumva simțesc chemare, grăire sfătuitoare le va da, voturi hotărîtoare totuși numai reprezentanții avînd.

Mai pe urmă adunarea în numele diecesii mulțămită dînd arhiereului său diecesan pentru povățuirea de atîți ani a eparhiei cu durere descoperă întristarea diecesii la despărțirea aceasta, carea a agonisit-o slăbiciunea trupească a mult iubitului arhiereu.

Și după toate aceste, ținerea sesiei întie pe zia următoare 18/30 martie 9 ceasuri dimineața hotărîndu-se, adunarea în zia de astăzi, cu altele nu s-a deprins.

Descrierea aceasta a deschiderii adunării în următoarea zi adecă 18/30 martie 1849 în adunare citindu-se întru toate de credincioasă s-a întărit.

Ședința 1-a

În zioa 18 martie 1849 cal[endarul] v[echiu]. Prezide Iosif Popovici, notariu Ioan Pap, începutul la 9-capătul la 11 ceasuri nainte de meazăzi.

1.

Prin rostiri pline de entuziasmu esprimîndu-și reprezentanții bucuria cea nespūsă ce o simțesc în inimile sale pentru părinteasca îngrijire a înaltei ocîrmuirii, carea îngrijire și în împrejurările asupraite în carea acum se află țara, se nevoește a o adeveri către poporul roman din dieceza aceasta a Aradului în privința îmbunătățirii stării bisericești și școlastice; adunarea de datorință ș-a cunoscut a substerne ocîrmurii țărane o adresă de mulțămire în carea apriat să se atingă cumcă poporul roman precum totdeauna așa și acum fiind hrănit de simțire patriotică, statornica sa credință în respectul bunului patriei în fapte a o adeveri de cea mai sfîntă chemare a sa o cunoaște, totdeodată întru aceasta adresă vrea să se facă mulțămire și pentru cea căci înalta ocîrmuire de după spiritul legilor care cuprinde în sine libertatea tuturor popoarelor, neatîrnarea bisericii noastre

recunoscîndu-o însuși nouă ni a dat prilej prin ținerea unui sinod diecezan, a ne sfătui despre îmbunătățirea lucrurilor noastre celor bisericești și, sholasticești; mulțămită subșternând ocîrmuirii și pentru aceea, că din partea sa la adunarea aceasta în calitate de comisariu bine a voit a ne trimite pe reprezentantul dietal Ioan Dragoș pe acel bărbat care prin ostenele sale și neobosita lucrare ce și pînă acuma a pus pentru fericirea poporului roman și a bisericii g. n. u. răsăritene – recunoștința tuturor a meritaț, cu un glas

S-a determinat:

O adresă de mulțămire ocîrmuirii țărane pentru îngrijirea către poporul roman, clerul g.n.u. răsăritean, organizarea lucrurilor atingătoare de biserică, institute și shoale în timpurile aceste grele arătate, a se subșterne; în carea adresă luninat să se dechieră bucuria adunării și pentru trimiterea de comisariu al reprezentantului dietal Ioan Dragoș, descoperîndu-se deodată despre partea adunării acea simțire că poporul roman precum tot deauna așa și mai departe patriei credincios a fi de sfîntă datorie își cunoaște, cumcă aplicarea de comisariu a lui Ioan Dragoș, carele în trimiterea sa de acuma de toți cu o inimă e primit, și întru deprinderile sale ajutorat, pe viitorime de ținosură să nu se ieie în coordinarea lucrurilor noastre celor bisericești și sholastice, și să binevoiască înalta ocîrmuire statutele pentru așezămînturile bisericești și sholastice prin adunarea aceasta întocmite după substernerea acelora în efect a le lua.

2.

Făcîndu-se acea arătare cumcă diecesanul episcop Gherasim Raț încă astăzi voește de aicea a se îndepărta din pofta comisariului ocîrmuirii țărane și conțelegerea tuturor adunanților.

S-a determinat:

Prezidenților adunării sinodale a se încredința de a provoca pe diecesanul episcop înaintea îndepărtării sale să binevoiască în privința alegerii vicariului diecesan părărea sa a-și descoperi, carea părere prezidenții pînă la timpul alegerii în secret au de a o ține.

3.

Făcîndu-se acea propunere oare vicariul, ce se pofteste pentru administrarea diregătoriei episcopoești, carea prin resignarea episcopului diecesan Gherasim Raț se află vacantă, alege va îndată la începutul ședințelor sinodale, au pune i se va înaintea acestia alegeri coordonarea sinodului și a consistoriilor?

S-a determinat:

Deoarce deplinirea diregătoriei vicariale în timpul de față e foarte de lipsă, s-a hotărît alegerea vicariului a se ține în 21 martie anului curgătoriu.

Și fiindcă coordonarea sinodului și a consistoriilor precum și organizarea și îmbunătățirea institutelor și a șoalelor e lucrul cel mai momentos, ba chiar scopul adunării sinodale spre a pune în lucrare atinsele așezări atingătoare de biserică, de institut și de șoli s-au denumit două deputăciuni, una pentru coordonarea sinodului, a consistoriilor și a parohilor, alta pentru coordonarea institutelor clericale și preparandiale așiderea și a șoalelor elementare; mădularii deputăciunii din 1^a vor fi următorii: Atanasie Boțco, Simeon Bica, Georgie Țapoș, Georgie Dan, Ioan Chirilescu, Teodor Popovici, Ioan Raț, Ioan Pap, Ioan Arcoși, Dimitrie Haica, Mihail Cuciuba, Grigorie Popovici, Ioan Popovici, Mihaiu Stupa, Moise Suciu, Ștefan Boroș, Georgie Fonai, Teodor Lazar, Petru Mărcuț; mădulari deputăciunii a 2^a vor fi următorii: Iosif Popovici, Ghenadie Popescu, Gavril Netiu, Dimitrie Constantini, Alesandru Gavra, Atanasie Șandor, Pavel Boțco, Sigismunt Popovici, Pavel Petrila, Petru Pavel, Mihaiu Chirilescu, Georgie Popa, Emanoil Mag, Nicolae Jiga, fieștecare deputăciune alegîndu-și dintre sine prezident și notariu, operaturile sale adunării cît mai curînd a le așterne e îndatorată.

Protocolul ședinței acestia în următoarea zi 19 martie înaintea adunării cetindu-se întru toate s-a aprobat și de credincios s-a întărit.

Prezide
Iosif Popovici protopresbiterul
Peșteșului și
Ioan Pap
Notariu

Ședința a 2-a

În ziua 21-a martie 1849 după cal. vechiu începutul la 9 capătul la 11 1 ceasuri înainte de mează zi, președinte: Dimitrie Haica, notariu: Georgie Popa.

4.

Comisariul ocîrmuirii Ioan Dragoș înștințează adunarea, că din districtul protopresviteral al Aradului după atestaturi luiși arătate din partea poporului Nicolae Patian din Nădlac este de reprezentant la adunarea aceasta ales.

S-a determinat:

Nicolae Patian din Nădlac la sinodul acesta de reprezentant a se cunoaște.

5.

Președinții adunării în înțelesul hotărîrii de sub numărul protocolului al 2. cu cuvîntul fac înștințare, că episcopul diecesan Gherasim Raț provocat fiind printr-înșii de a-și da voia despre persoana, carea de vicariu ar dori o, a declarat voia sa a fi pentru Teodor Popovici, protopresviterul vilagoșan, declarînd deodată și acea, că în toată întîmplarea numai dintre protopresviterii voiește a se alege vicariu, și așa știindu-se voia episcopului,

S-a determinat:

Voia episcopului Gherasim Raț în privința alegerii de vicariu declarată pe partea lui Teodor Popovici, protopresviterul vilagoșan în protocol cu acea adaugire a se însemna, că adunarea sinodală după dreptul său va alege.

6.

Președintele sfătuirii înainte de a se începe alegerea vicariului episcopesc spre acea provoacă adunarea ca părăsind toate interesele ce ar putea să fie private, numai la bunul țării, neamului și a relegei să privească, drept acea așa bărbat să aleasă, carele aceste în sfîrșit a le duce nu numai să poate, ci spre acea și pînă acum cu fapte, voie încă a arătat, după care cuvîntare prin votizare secretă din 48 de voturi Ioan Chirilescu, parohul

din Talpoș și asesorul consistorial 18, Ioan Pap, administratorul protopresviterial 17, Teodor Popovici, protopresviterul vilagoșan 12 voturi, iar Ioan Raț, protopresviterul arădean 1 vot căpătînd, înaintea începerii votizării a doălea între Ioan Chirilescu și Ioan Pap, acum numitul Ioan Pap mulțămită dechiarînd pentru încredințarea cătră persoana lui arătată, adunarea arogat o votizare pre dînsul a nu face.

Și așa votizare de nou începîndu-se, iarăși dintre 48 de voturi Ion Chirilescu, parohul și asesorul consistorial 24,- protopresviterul vilagoșan Teodor Popovici 10,- Simeon Bica, administratorul protopresviterial 8,- de alegere mai sus mulțămitul Ioan Pap, administratorul protopresviterial 4,- și Ioan Raț, protopresviterul arădan 2 voturi au căpătat, în urmare între Ioan Chirilescu și Teodor Popovici votizare nouă orînduindu-se dintră 45 de voturi-trei nevotizînd- întiul 25, iară al doilea 20 de voturi a căpătat, și

S-a determinat:

Ioan Chirilescu, parohul din Talpoș și asesorul consistorial de legiuit vicariul episcopesc a diecesei acestia a Aradului a fi cunoscut avînd adunarea pe comisariul ocîrmuirii a-l ruga să binevoiască alegerea aceasta și jurămîntul mai jos însemnat ocîrmuirii țării a-l asterne, și pe aceste încît ar fi cu putință, încă sub ținerea adunării sinodale rezoluție a mijloci și despre cea adunare a înștiința; adunarea din partea sa jurămîntul în acele modru dorind:

Eu N. N. jur pe unul Dumnezeu, Sfînta Treime, Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, pre Prea Curata Născătoare de Dumnezeu și pe toți Sfinții a lui Dumnezeu, cumcă primind diregătoria vicarială a episcopatului acestuia roman a Aradului de relegea răsăriteană g.n.u. a Sfintei Biserici răsăriteană ne unite patriei noastre ungurești, constituției și ocîrmuirii constituționale a țării credincios voiu fi, voiu fi cu credință cătră neamul roman, și voiu împlini orînduielele sinodului nostru diecesan, prin care de vicariu su[m] ales, iar legilor patriei și orînduielelor ocîrmuirii țărane supus voiu fi, și hotărîrilor congresului sau a consistoriului folos a agonisi fără înprotrivire me voiu sîrgui, Dumnezeu așa să-mi ajute precum eu jurămîntul acesta necălcat îl voiu ținea.

Protocolul ședinței acestia tot în zioa mai sus însemnată înaintea adunării cetindu-se întru toate s-a aprobat și de credincios s-a întărit.

Prezide
Dimitrie Haica
sub. consul orașului Arad
Georgie Popa
notariu

Ședința a 3 a

În ziua 23 martie 1849, calendariul vechiu, preses: Dimitriu Haica, notariu Georgie Popa, începutul la 9 ceasuri dimineața, capătul la 11 după meazăzi.

7.

Deputăciunea sub numărul prot. 3. cu organizarea sinodului și a consistoriului încredințată operaturile sale adunării sinodale arătându-le, acelea prin sinod în acest modru s-au primit:

Poporul și clerul diecesii acestia romane a Aradului de relegea răsăriteană greco- neunită cu spiritul timpului dorind a propăși, de bine a afleat aceasta vremelnică orînduială a aduce.

Despre sinodul diecezii Aradului

Articolul I.

Sinodul diecezii este adunarea clerului și a poporului respectiv.

& 1. Limba sinodului va fi romînă.

& 2. Sinodul se va înființa din reprezentanții clerului și a poporului, alegîndu-se prin cler de la 50 parohii un mădulariu bisericesc și de la 18 000 de suflete unul mirenesc, așa totuși, ca în orice întîmplare reprezentanții clerului să înființeze a treia parte din sinod, iar mănăstirea Hodoșului 1, Facultatea teologică și preparandială de chilin va alege cîte unul, și districtualul directoriu al shoalelor triviale totdeauna va fi chemat, înțelegîndu-se de sine că episcopul diecesan este firesc mădulariu a sinodului.

& 3. Modrul alegerii reprezentanților întru acela chip va fi, ca alegîndu-și fieștecarea comunitate un alegătoriu, acesti provăzuți cu plină putință de la comunitate se vor aduna la locul alegerii, unde înaintea deputației prin consistoriu numită se va întîmpla alegerea reprezentanților sinodului.

& 4. Mădularii sinodului vor fi aleși pe trei ani, de sine înțelegîndu-se cum că clerul osebit și va ținea alegerea. Alegerea totdeauna se va ținea la Arad și Oradia Mare.

& 5. Reprezentanții se vor verifica la sinod cu extractul protocolului despre alegerea lor dus.

& 6. Sinodul, carele totdeauna va fi public, se va ținea întot anul o dată la întâia zi a lunii lui maiu, ear de locul ținerii sinodului se hotărăște Aradul și Oradia Mare întru acela chip, ca de două ori în Arad, și o dată în Oradea Mare să se țină.

& 7. Publicarea, sau deacă alegerea reprezentanților este făcută, conchiemarea sinodului se va face mai puțin cu 30 de zile înainte prin episcopul sau vicariul diecesan, au deacă acesta nu ar voi, au tocmai episcopatul de tot ar fi vacant, prin consistoriul Aradului.

& 8. Adunându-se reprezentanții la locul alegerii, episcopul au vicariul episcopesc va deschide sesia, de aici vor merge la chemarea Duhului Sfint, de unde întorcându-se vor alege doi prezidenți și doi notari, câte unul din partea bisericească și altul din mirenească, de se vor putea cu graiul, eară deacă patru reprezentanți vor pofti prin votizare secretă fără candidare.

& 9. Alegerea prezidenților și notarilor în 8 atinsă, numai prin majoritate absolută se poate face.

& 10. După aceste aleșii prezidenți cuprinzându-și locurile sale, sinodul este înființat.

Articolul al II.

Despre drepturile sinodului

Dreptul sinodului este ocîrmuirea și superinspecția tuturor trebilor bisericești și sholasticești.

& 1. Toate lucrurile și întrebările ocîrmuirii sau datorinței bisericești și sholasticești.

& 2. Deacă este vacanție, alegerea episcopului sau a vicariului, prezidului, a arhimandritului și tuturor diregătorilor monastice de la protodiacon în sus, a protopresviterilor, a întregului personal consistorial, mădularilor celor dinăuntru, a directoriului districtual de shoale și a diregătorilor de la facultăți.

& 3. Întocmirea sistemii administrative sau înaintarea organizației consistoriilor, precum și facultăților institutelor și a shoalelor triviale.

& 4. Amoția – lipsirea de diregătorie – a oricărui mădulariu în 2. a acestui articol atins încît purtarea lor aceasta ar cere.

& 5. Judecarea plînsorilor născute din abuzurile diregătoriei înprotiva oricărui diregătoriu sau profesoriu de acest sinod ales.

& 6. Dreptul reprezentării sau cererii la locuri mai înalte în trebile religiei, bisericii, shoalelor și a creșterii.

Articolul al III-a
Datorințele sinodului

Bunul de obște din a cărui privință se înțelege cumcă fieștecare mădulariu va resigna orice interes personal.

& 1. Sinodul va pune în lucrare descoperirea statului fundațiilor în aceasta diecesă prin oricine și oricum întemeiate, între care se socotesc:

a) Fundația pentru episcopat.

b) Fundația pentru una sau alta parohie.

v) Fundația pentru teologia și preparandie.

g) Fundația pentru administrarea shoalelor triviale în aceasta diecesă oriunde și prin cine întemeiate.

& 2. Socoatele fundațiilor, precum și altele sub orice nume, încît se ating de diecese și se manipulesc prin diregătorie diecesană în tot anul, eară a bisericilor numai încît în privința acestora s-ar arăta ceva plînsoare, a le supervedeia și în întîmplarea iscusitei necredințe a aplica al 4. din articolului al II.

& 3. În privința socoatelor tot mădulariul va votiza cu subscrierea numelui.

& 4. Tot mădulariul sinodului care cu numele se află în protocol va fi răspunzătoriu pentru paguba obștei, prin părtinirea unui sau altui necredincios făcută.

& 5. Efectuarea hotăririlor sinodului se va încredința consistoriului respectiv.

& 6. Alegerea episcopului, vicariului episcopesc și a directoriului districtual a shoalelor triviale se va așterne înaintea ocîrmuirii prin secția romană de la ministeriul religiei și a shoalelor.

Despre consistoriul diecesan

Articolul I

Consistoriul este județ bisericesc, care hotărește despre lucrurile ce se ating de sfințenie, biserici și relege.

& 1. Consistoriul stă din următoarele persoane dinlăuntru: episcopul au vicariul ca preses, 6 asesori, din cari doi trebuie să fie mireni, notarul și fiscalul care deodată și esactor va fi, cești doi din urmă-notariul și fiscalul—numai vot informativ avînd. Pe lîngă acea, lîngă acea lîngă tot consistoriul va fi un scistoriu și un cursor.

& 2. În diecesa Aradului sunt două consistorii, unul la Arad și altul la Oradea Mare, unul de la altul neatârnat.

& 3. Consistoriul va ține sesie în toată luna odată în întâia săptămână a lunii și pînă atunci nu se va dizolva, pînă cînd toate lucrurile nu se vor săvîrși; însă deacă împrejurările ar cere, mai adeseori se vor ține ședințe consistoriale și întru aceasta întîmplare se va conchema consistoriul prin prezide, eară dacș acesta ori în ce chip înpedicat ar fi, au doară ar ține sesie sau ordinare sau estraordinare s-ar retrage, mădularii consistoriului conchemați de asesoriul, țin rîndul alegerii mai bătrîn, se vor aduna în locul pentru sesie hotărît, și sub prezidiul acestui vor ține sesie.

& 4. Asesorii sunt îndatorați la consistoriu negreșit a veni, eară deacă în orice chip înpedecați ar fi, timpuriu vor face prezidelui arătare, arătînd deodată și pricinile înpedecătoare.

& 5. Asesorii de acum rămîn în onoarea sa, însă votum numai atunci vor avea, deacă înpedecîndu-se unul sau altul din cei actuali vor fi chieმაți și substituiți.

& 6. La ședință toți asesorii actuali trebuie conchieმაți, spre a putea însă în ceva lucru a duce sentenție sunt destui afară de preseși 4 asesori, între care 1 trebuie nesmintit să fie mirean.

Articolul al II-a

Despre sfera și datorințele consistoriului

& 1. Deacă s-ar naște vacanție în posturile oficiale a căror adimplere se ține de drepturile sinodului, consistoriul neașteptînd ținerea sinodului le va deplini prin substituție vremelnică, deodată publicînd concurs la consistoriul cuvenit, de unde după acea recursurile pe lîngă opinia consistorială se vor transpune la sinodul diecesan.

& 2. Înaintea județului consistorial se vor pertracta trebile bisericesti, procesurile (cauzele) matrimoniale, legăturile căsătoriei și a logodiei, pricina despărțirei de la masă și pat și a frîngerii jurămîntului.

Proșesurile înainte consistoriului, luînd afară cele de mai puțină băgare în seamă, care în scurt sumarie se vor săvîrși, pe lîngă observarea următoarelor formalități se vor pertracta:

1. Pîrîtoriu recursul sau cercarea sa în atîtea esemplare cîți sunt pîrîții cu unul mai mult o va preda notariului, care de loc o va protocola și în cea dintie sesie referindu-se, părții pîrîte i se va croi spre venire un termin

potrivit îndepărtatei sau mai apropiatei sale locuințe și mai virtuos întru aceasta privință din urmă, ținând rânduiala legilor patriei.

2. Hotărîria aceasta scriindu-se în dosul inștanților se vor trimite la parohul pîrîtului au mai aproape de pîrîtul locuitoriu cu acea comitivu, ca imanuînd respectivul esemplariu pîrîtului, au dacă pîrîți ar fi mai mulți, tuturora de chilin, iar după rânduiala legilor țării testimoniul despre aceasta să trimită la timpul său consistoriului îngrijindu-se consistoriul totdeauna de acea, ca părțile- încît numai e cu puțință- cu spese să nu se îngreoeze.

3. La termenul hotărît părțile pîrite sau în persoană, sau prin plenipotențiați săi, sau deacă înprejurările ar pofti în persoana se vor arăta consistoriului, eară deacă partea pîrîti nici în persoană, nici prin plenipotențiat nu s-ar arăta, după rugarea pîrîtorului va fi judecat pîrîtul în cercarea și spesele proșesului deplin dovedite, carea sentenție însă numai a treia zi se va espedui, sub care termin arătîndu-se pîrîtul la consistoriu și pricina întîrzierii sale destul dovedindu-o de sub greomîntul sentenției va fi mîntuit și fără de a aștepta țitație nouă se va apăra în proșes, iar deacă în atinsul termin nu o ar arăta, sau arătîndu-se pricina întîrzierii a dovedi nu ar putea, va fi prin a doua sentenție judecat încercare și în spesele prin întîrziere pîrîtorului pricinuite, care sentenții prin compas se vor da esecuției, partea judecată putînd întrebuița înnoirea proșesului.

4. Deacă partea pîrîtă la termin este de față însă a se apăra nu voiește, din pricina neapărării sale după cererea pîrîșului va fi judecată în cercarea asupra ei rădicată și destul dovedită, și în toate spesele proșesului. Aici este de însemnat, cumcă astfel de judecată pentru nevenire sau neapărare în proșesurile matrimoniale nu are loc.

5. Fiindcă adeseori părțile căsătorite-și dechiarează pofta despărțirei, prin ce sfințenia tainei acestia pre ușor s-ar putea frînge, fiscul consistoriului, ca apărătorul tainei căsătoriei, va avea strînsă datorință întregimea căsătoriei a o susține, sîrguindu-se toate pricinile înprotriva căsătoriei aduse a le oborî.

6. Nevenind de față pîrîșul la terminul hotărît sau în persoană sau prin plenipotențiat, pîrîtul după cererea sa va fi rădicat de sub cercare și pîrîșul va fi judecat în pricinuitele spese.

7. Arătîndu-se amîndouă părțile, consistoriul va priveghia, ca proșesul prin netrebnice au mai mult de trei escepții să nu se trăgănească; iar pe lîngă meritul proșesului nu va îngădui mai mult de patru alegății, priveghind de odată, ca părțile să nu întrebuițeze în proșes cuvinte vătămătoare, care încît nu s-ar conteni, vor fi pedepsite în înțelesul legilor Patriei despre emenda linguae sunătoare.

8 Deacă în proșes s-ar cere ascultare mărturiilor, partea va putea mărturiile spre ascultare înaintea consistoriului întreg a le aduce sau ascultarea lor prin doi esmiși asesori a o mijloci, și dacă mărturiile a mărturisi s-ar retrage, i va putea sili prin asistenția de la iurisdicția respectivă cerută, și întru acela chip prin esmiși asesori sub jurământ ascultatele mărturii se țin de autenticare, iar prin civila iurisdicție ascultatele se vor autentica înaintea consistoriului.

9. În proșesurile consistoriale luînd afară cele sumarii în înțelesul legilor patriei se pot întrebuiunța următoarele remediuri precum: revocația procuratoriului, deposiția, apelată și noul.

10. Întru aplicarea faptelor la legi și în dezbaterea sau judecarea proșesurilor următoarele se vor lua în seamă:

a) Testamentul Nou și cel Vechiu.

b) Canonul Apostolilor.

v) Șapte soboare ecumenice, și nouă topice prin Biserica greco-neunită răsăriteană primite.

g) Așezămînturile Sfinților Părinți în canonul al 2.a soborului a 6. în Trula ținut scrise.

d) În privința monahilor regulele prin consistoriul diecesan pentru mănăstire introduse și acolo usuate.

11. Deacă prezidele au dintre asesori careva ar fi interesat, acela nu poate lua parte în judecarea proșesului, ci în locul acestuia se va substitua altul, iar în privința nemoteniei, interesația pînă la al patrulea, în privința șogorimei pînă la al doilea grad închis se întinde.

12. Sentenția în proșes adusă păților spre acel scop chiemate se va publica.

13. Nefiind una sau alta parte îndestulată cu sentenția, apelata mai mult în trei zile a o dechiara și în proșes a o scrie va fi îndatorat, ce deacă ar negriji sentenția se va preface în lucru judecat, luînd afară sentențiile în proșesurile matrimoniale și raționarie în privința socoatelor fundamentale aduse, care din firea lor de apelate se țin.

14. Sentențiile pe temeiul jurământului țării aduse, precum și sentențiile aduse în proșesurile la județele de apelată petrecute, acolo perdate, și înaintea consistoriului prin înaintătoriul iarăși perdate nici de cît nu se pot apela.

15. Toate sentențiile încît sunt apelate, numai după întoarcerea de la apelatoriu se pot esecva, încît însă asigurarea părții ar pofti dovedind primejdea, secevestrarea se va rîndui.

16. Apelata și pînă ce s-ar înființa și metropoliei romîna, se va face la secția ministeriului religiei.

17. Proțesurile sumarii se vor pertracta în următorul chip:

Înștanția pîrîșului cu cuvenite documinte învăscută se va împărtăși pîrîtului cu acea datorință ca amîndouă părțile pe un termin scurt, dar totuși în depărtării potrivit, înaintea consistoriului să se arate, unde din alegățiile prin graiu date și în protocol însemnate se va aduce sentenția, carea de loc li se va publica și esecuția li se va rîndui.

18. Proțesurile în consistorii de obște după rîndul submisiei, iar cele matrimoniale și a săracilor fără de rînd mai nainte se vor pertracta.

19. Județul consistorial nu va ține iuristițiu.

& 3. Sentențiile sau hotărîrile consistoriului se vor aduce prin pluralitatea voturilor, ear esecuția acestor precum și hotărîrilor a sinodului spre esecuție aici transpuse sub jurămîntul respunderii se vor duce în sfîrșit prin esminsul au esmișii asesori.

& 4. Sentenția sau hotărîrea consistoriului este îndatorat episcopul, vicariul au prezidele fără de întîrziere a o espedui, sau de este de efectuat, de loc a-I cîștiga efect, ce de cumva a face s-ar retrage, au tocma n-ar voi, pe lîngă observarea rîndului alegerii unul din asesori subscriindu-o, de loc va da espediției, deodată îndatorat fiind astfel de morositate și înpedecătoare înprejurare sub greomîntul răspunsului a o arăta sinodului, și de cumva prin această s-ar pricinui cuiva importantă nedreptate, pagubă au tocmai nenorocire, consistoriul va avea datorință vinele acestui fel de făptuitoriu a le arăta sinodului și pe lîngă acesta plata lui și pînă la ținerea sinodului a o secvestra.

& 5. Consistoriul va priveghia încît se deplinesc datorințele tuturor diregătorilor supuși sinodului și asupra acuratei administrări a banilor bisericești și a tuturor fundațiilor din diecesă atărnate, și în tot anul trebuind a arăta sinodului starea banilor sau fundurilor bisericești și fundațiilor sub orice nume întemeiate, va trage la socoată și respons pe toți acei carii manipulesc banii superinspecției sinodului supuși, carii de vinovați aflîndu-se, amăsurat vinei se vor pedepsi, înainte de sentenție însă lîngă secvestrarea plății, numai de la funcție, dar nu și dela diregătorie pot fi opriți.

& 6. Tot proțesul înpotiva monasticilor, protopopilor și preoților rădicat în patru sesi negreșit trebuie cu finală sentenție să se săvîrșească, cu carea sentenție una sau alta parte nefiind îndestulată, apelata după înțelesul punctului a 13. din al 2. de sub art. II. a sistemii acestia consistorială, va înterpune, după aceasta proțesul fără întîrziere se va trimite la apelatoriu

& 7. Episcopul este îndatorat pre bărbații de sinod aleși, sau de consistoriul întreg protocolariter primiți, și lui spre sfințire trimiși, în aceeași

calitate în termen de 14 zile, fără cât mai puțină întârziere a-i sfinți, de sine înțelegându-se cumcă fără comitivă sinodului sau a consistoriului sfințirii respective stații- posturi, spre care s-ar sfinți- ordina- nu le vor dobîndi, iar episcopii, carii fără de pomenitele comitive ar sfinți pre cineva, au dacă spre scăderea clerului nu ar împlini datorințele sale episcopești, consistoriul va avea drept și strînsă datorință a face sinodului arătare cu trebuincioasele documinte întocmită și deodată pentru mai mare siguritatea plata episcopului a o secvestra.

& 8. Consistoriul fără de a fi undeva vacanție de parohie, sau dovedită trebuință de capelan sfințirea nimărui nu poate a o hotărî.

& 9. De cumva episcopul sau vicariul pe timpul său a conchiema sinodul ar fi îpedecat, au doară nu s-ar învoi consistoriul în înțelesul & 7. art. I din organizarea sinodului va păși, întîmplarea negreșit arătînd-o sinodului.

& 10. Episcopului pentru singhelie de paroh și protopresviter un galbăn (ducat) i se va plăti.

& 11. Episcopul, vicariul sau prezidele comisionat este îndatorat în diecesă sau district la 3 ani a face generală vizitație, ear deacă înprejurările ar cere mai adese ori și mai ales decumva singuratice biserici ar fi de vizitat, ori de cîte ori se va pofti aceasta și spre aceasta destulă pricină se va arăta, este datoriu a o împlini, sinodului despre vizitația făcută din timp în timp relație avînd a face.

& 12. Consistoriul are datorință a priveghia, ca parohiile îndelungat să nu rămîne vacante.

a) De loc ce s-ar naște undeva vacanție, comunitatea are datorință mai sus în 15 zile a arăta protopresviterului și consistoriului, deodată a-l provoca ca aceasta vacanție să se curenteze, la carea provocare curentația de loc făcîndu-se, și concursul se va vesti la respectiva comunitate.

b) Comunitatea din recurenși prin pluralitatea voturilor poporului va alege trei individuuri înzestrați cu însușirile în al 7. acestui articol și mai mult în 15 zile i va absterne consistoriului spre alegere.

v) Așternîndu-se consistoriului candidația comunității, mai întie va cerca, oare candidații au însușirile pofite, și oare unui sau altul nu ale smintea îpedecătoare de la preoție, în care întîmplare pe lîngă descoperirea smintei îpedecătoare se va cere de la comunitate candidație nouă, iar deacă înprotiva candidaților nici o escepție legală nu ar putea face, consistoriul este îndatorat în sesia dintie a face alegerea și a priveghia ca alesul de este preot de la alegere, iar de nu ieste sfințit, de la sfințire în 15 zile să cuprindă diregătoria sa.

g) Deacă competenții mai puțini ar fi de trei, consistoriul din aceia va alege, au deacă numai unul este și nici o zmintă împedecătoare n-ar avea, pe acela-l va numi de paroh, precum și atunci, deacă nici un recurenș nu s-ar arăta, au comunitatea nu ar voi a-și arăta aplecarea către oare careva, au doară tocmai n-ar voi a face candidație, consistoriul va avea drept în terminul mai sus atins pre cineva de paroh a-l denumi.

După a căror operaturi deputaționale cetire aducîndu-se înaintea acea, că mai ales acum cînd nu e lipsă și ocîrmuirea încă dorește reducerea parohiilor, mai mulți s-ar hirotoni de preoți.

S-a determinat:

Adunarea aceasta sinodală pentru de a se putea operaturile aceste despre organisarea sinodului și a consistoriului mai ales punctele acelea, a căroră întîrziere ar fi diecesei spre scădere, cîr mai curînd în folos a se lua, prin extractul protocolului va ruga pre comisarul ocîrmuirei, să binevoiască și pînă la întărirea de la ocîrmuire toate aceste a le susține.

Protocolul ședinței acestia în următoarea zi 24 martie a. 1849 înaintea adunării cetindu-se întru toate s-a aprobat și de credincios s-a întărit.

Prezide
Dimitrie Haica
sub. consul orașului Arad
George Popa
notariu

Ședința a 4-a

1849 în zioa 24 martie cal. Vechiu. Președinte Iosif Popovici, notariu Ioan Pap, începutul la 9 ore dimineața, capătul la 2 ore după meazăzi.

8.

După înțelesul statutelor de sub numerul 7. lipsă fiind a se deplini diregătoriile consistoriale

S-a determinat:

După înțelesul statutelor adunării acestia a se alege diregătorii precum la consistoriul Aradului, așa și la cel orădan, pentru fieștecarele deschilinit din statul preoțesc patru, iar din din statul mirenesc doi asesori, mai departe notariu și fiscal hotărîndu-se deodată și acea, ca pentru înconjurarea scăderilor, carea din împedecarea căruiaș asesor sar putea naște să se aleagă și onorari asesori precum din statul preoțesc, așa și din cel mirenesc.

9.

Pentru consistoriul arădan prin învoirea tuturor adunațiilor,– de asesori din statul bisericesc Teodor Popovici, protopresviterul Vilagoșului, Ioan Raț, protopresviterul Aradului și Georgie Țapoș, parohul din Socodor cu un glas alegîndu-se; iar alegerea asesorului alpatrulea după pofta unora lăsîndu-se la votizație, prin votizare secretă din 49 de voturi– doi mădulari sinodali nefiind de față– Ioan Rusu, capelanul din Semlac 19, Ioan Munteanu, parohul din Cuvin 12, Pavel Boțco, parohul din Chișineu iar 12 și Georgie Popescu, parohul din Radna 3 voturi căpătînd nainte de a se face votizare pentru majoritatea absolută într Pavel Boțco și Ioan Muntean, carii tot asemenea voturi au avut, s-a făcut nouă votizare, la care cel dintre 25, iar acest din urmă 14 voturi a avut și așa la votizarea pentru majoritatea absolută între Ioan Rusu și acum numitul Pavel Boțco ținută, întîiul din 46 de voturi 31, iar al doilea 15 voturi avînd de a patrulea asesor Ioan Rusu s-a ales, iar din partea mirenilor advocații, Ioan Arcoși și Grigorie Popovici, de notariu Georgie Popa, avocat, iar de fiscal avocatul Ioan Popovici, mai departe de onorari asesori din statul preoțesc, Ioan Muntean, parohul din Cuvin și Ioan Cornea, capelanul din Chișineu, iar din statul mirenesc; Dimitrie Haica, substitutul consul din cetatea Aradului și fiscalul ordinaru al comitatului Arad, Mihai Cuciuba fără votizare, prin aclamație fiind aleși.

S-a determinat:

Teodor Popovici, protopresviterul vilagoșan, Ioan Raț, protopresviterul arădan, Georgie Țapoș, parohul din Socodor și Ioan Rusu, capelanul din Semlac din patrea statului preoțesc;– iar din partea mirenească: advocații Ioan Arcoși și Grigorie Popovici de actuali asesori, avocatul Georgie Popa de notariu și avocatul Ioan Popovici de fiscal, mai departe de onorariu asesorii Ioan Muntean, parohul din Cuvin, Ioan Cornea, Capelanul din Chișineu, Dimitrie Haica,

substitutul consul din cetatea Arad și Fiscalul ordinariu al comitatului Arad, Mihaiu Cuciuba la consistoriul arădan a fi cunoscuți.

10.

Propunându-se la consistoriul orădan de asesori actuali din statul bisericesc Ioan Pap, administratorul protopresviteraturilor Beiușului și Meziadului, Iosif Popovici, protopresviterul Peșteșului, Simeon Bica, administratorul protopresviteratului Beliului și Gavril Netiu, administratorul protopresviteratului Luncii; iar din statul mirenesc avocatul Stefan Boroș și Giorgie Fonai; mai departe de notariu avocatul Teodor Lazar, și de fiscal Peru Pavel, iar de asesori onorari Dimitrie Raț, preotul din Peterd, Damaschin Serb preotul din Olcea; Mihaiu Stupa, judele Orăzii Mari și Nicolae Jiga, directoriul local al shoalei triviale din Oradea Mare, această propunere de toată adunarea cu un glas primindu-se, iar avocatul Petru Pavel mulțămind adunării încrederea către el arătată, fiscalatul consistorial nul primește.

S-a determinat:

Ioan Pap, administratorul protopresviteraturilor Beiușului și Meziadului, Iosif Popovici, protopresviterul Peșteșului, Simeon Bica, administratorul protopresviteratului Beliului, Gavril Netiu, administratorul protopresviteratului Luncii din partea statului preoțesc; iar din partea mirenilor avocatul Stefan Boroș și Giorgie Fonai de asesori actuali, de notariu avocatul Teodor Laza, mai departe de onorari asesori Dimitrie Raț, preotul din Peterd, Damaschin Serb preotul din Olcea; Mihaiu Stupa, judele Orăzii Mari și Nicolae Jiga, directoriul local din Oradea Mare la consistoriul orădan a fi cunoscuți, deplinirea fiscalatului consistorial acum îndelungându-se.

11.

În urma provocării comisarului ocîrmuirii, de a se alege pentru manipularea salariilor preoțimei, doi mădulari consistoriali, la carii precum în privința moralității, așa și în privința averii s-ar afla siguritate destulă prin învoirea tuturor adunațiilor de perțeptoriu pentru districtul arădan Mihaiu Cuciuba, ordinariu fiscal al Comitatului Arad și onorariu asesor consistorial iar pentru districtul orădan Mihaiu Stupa judele ordinariu a Orăzii Mari și iarăși onorariu asesor consistorial propunându-se.

S-a determinat:

Mihaiu Cuciuba, ordinariu fiscal al Comitatului Arad și onorariu asesor consistorial iar pentru districtul arădan, iar Mihaiu Stupa judele ordinariu a Orăzii Mari și iarăși onorariu asesor consistorial pentru districtul orădan spre manipularea salariilor de la ocîrmuire preoțimei diecesii acestia a Aradului orînduite a fi cunoscuți de perțepori, extractul protocolului acestuia pentru primirea cît mai curînd a diregătoriei perțeporale, aleșilor perțepori a li se trimite.

12.

Mădularii consistoriului Orăzii Mari și reprezentanții clerului și a poporului făcînd acea arătare asupra președintelui consistorial de acolo Atanasie Boțco că dînsul la biserică, cu ani nu ar merge, de la clerici pentru primirea spre sfințire primind obicinuite taxe, depe acelea din anul 1829 socoată nu a dat, la satul Vinerii pe ascuns, fără știrea și învoirea consistoriul a rînduit preot, mai departe că pentru arădicarea residenței consistoriale din V[arod] Velențe, carea s-a topit prin foc la anul 1836 ar fi cules bani din districtul Orăzii, și despre acei socoate nici acum n-ar fi făcut, și cum că pe seama bisericilor cu prețul de 1 fiorin 30 creițari în valută făcînd, sigiluri, acelea cu dobînda le a vîndut, în numele clerului și a poporului cer dela adunare ca denumitul prezide Atanasie Boțco să-l mîntuiască, și în locul lui alt bărbat vrednic să așeze, în urmaarea căria perzidele Atanasie Boțco acea declarare face că dînsul întru aceste nevinovat se simte, iar de la excursile poftite, care altminteri de diregătoria prezidială se țin, și a căroră greomînt în timpul de acum îl cunoaște, nu ar putea fi ușurat singur și a rugat de la comisariul ocîrmuirei ca el în acea întîmplare (gata fiind de diregătorie a resigna) să binevoiască cinstitul comisariu traiul vieții a i-l asigura.

S-a determinat:

Ioan Raț, protopopul Aradului și avocatul Grigorie Popovici, asesori consistoriali a se trimite pe lîngă primirea tuturor actelor în fața locului spre a vestiga jalbele împotriva prezidului Atanasie Boțco cu ascultarea părților relașie făcînd la adunarea sinodală, care se va continua după sărbătorile sfintelor Paști.

13.

În urmarea resemnare timporare a episcopului diecesan Gherasim Raț pentru arhivul diecesan sigilul episcopesc și cel consistorial de la Arad.

S-a determinat:

Protopresviterului vilagoșan Teodor Popovici și fiscalului ordinarului al comitatului Arad Mihaiu Cucuba a se încredința arhivul diecesan sigilul episcopesc și cel consistorial de la Arad pentru a se putea preda alesului vicar episcopesc Ioan Chirilescu- de la episcopul diecesan Gherasim Raț a-l primi, despre cum împlinita încredințare adunării acestia sinodale înștiințare avînd a face.

14.

Pentru săvîrșirea mai curînd a sispemei consistoriale și literarie,

S-a determinat:

Precum pentru lucrarea sistemii consistoriale, așa și pentru acei literarie a se orîndui deosebită deputăciune, carea și sub depărtarea adunării pînă la reîntoarcerea sa neîncetat să lucreze; la lucrarea sistemii consistoriale de carea se ține și instrucția pentru oficianții consistoriali, și orînduirea parohiilor de deputați s-au denumit: Dimitrie Haica, Teodor Popovici, Ioan Popovici, Ioan Arcoși și Georgie Popa; la lucrarea sistemii sholastice: Dimitrie Constantinii, Alesandru Gavra, Atanasie Șandor, Ghenadie Popescu și Pavel Petrița fieștecăre depităciune operatu său, de loc ce-l va săvîrși, prezidiului adunării avînd al arăta.

15.

Ioan Nestor, parohul din Laz cerîndu-și predarea parohiei din Honțișor.

16.

Cărciun Fluieraș cel bătrîn, Petru Baba, Florea David și Irimie Vijde, locuitori din Chereluși în numele tuturor locuitorilor din satul numit, care s-au întors de la relegea greco-catolică după înțelesul legilor, cerînd de la adunare loruși un preot a li se orîndui.

17.

Onul Șutea, judele din orașul Chișineu în numele comunității greco-neunute asupra preotului George Ionuțaș arătând acea, că acela pe poporeni în deshilinite moduri I-ar trage și cu fapte rele I-ar necăji, cer de la dunare îndepărtarea preotului sus numit de la ei.

18.

Teodor Bucatoș și Mihaiu Suciu, parohii din Butebiacea dînd înainte că fundurile pentru căși parofiale orînduite cu nedreptul de la ei ar fi luare, cer de la adunare a li se da înapoi acele funduri;– spre care patru rînduri de cereri

S-a determinat:

Toate cererile acestea patru hotărîte în privința acelora la consistoriul respectiv a se transpune.

19.

Comisariul ocîrmuirii împreună cu reprezentanții conțelegîndu-se, ședinți în zilele patimii și învierii Domnului Iisus Hristos a nu ține.

S-a determinat:

Lucrarea mai departe sinodul diecesan o va începe în duminica întîie după Paști, pe cînd fiecare reprezentant la locul adunării a veni de datorință să-și cunoască.

20.

Cetindu-se cuvîntarea cătră clerul și poporul roman din diecesa arădeană dată de sinodul diecesan, în carea li se face cunoscută lucrarea și țintirea așîdarea pofta adunării sinodale.

S-a determinat:

Aceași cuvîntare în mai multe esemplare a se descrie și prin respectivii protopresviteri districtuali clerului și poporului din diecesa aceasta a se împărți.

Protocolul ședinței acestia în următoarea zi adică 25 martie 1849 înaintea adunării cetindu-se între toate s-a aprobat și de credincios s-a întărit.

Prezide
Iosif Popovici
protopresviter
Și Ioan Pap
notariu

Ședința a 5-a

În zioa 11 aprilie 1849 cal. Vechiuședinței de 10 capătu la 11 1 ciasuri înainte de meazăzi. Președinte: Dimitrie Haica. Notariu: Georgie Popa

Președintele descoperindu-și bucuria către reprezentanții, cari pentru bunul patriei, luminarea neamului și cinstea relegei necruținđ usteneli și acum cu numerul întreg s-au adunat, dechiară ședința a fi deschisă după ce Ioan Ioanovici subjudele- szolgabiro- din comitatul Bihor, Ioan Poinar, neguțătoriu din Oradea Mare și Dimitrie Costea, senatorul iarășii din Oradea Mare, cari pînă acum n-au putut veni la sinod arătindu-și încredințarea sa reprezentativă, de reprezentanți la adunarea aceasta s-au recunoscut. În urmare

21.

S-a cetit scrisoarea comisarului ocîrmuirei de data 16 aprilie 25/ 1849, în carea cinstitul comisariu jurămîntul pentru vicariu episcopesc prin sinod propus de la ocîrmuirea țării de data 6 aprilie a[nului] c[urent] 1849 num. 5305/e.[e =elnoki iratok= acte prezidențiale] în acest modru statornicit:

Eu jor pe unul Dumnezeu, Sfînta Treime, Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, pre Prea Curata Fecioara Maria și pe toți Sfînții a lui Dumnezeu, cumcă Sfintei Biserici acestia a noastre partie noastre ungurești și ocîrmuirei constituționale a țării credincios voiu fi, iar orînduielilor bisericești a sinodului nostru diecesan, prin carele de vicariu s-ales le voiu împlini, legilor patriei și orînduielelor ocîrmuirei țărane supuse voiu fi și hotăririlor sinodului nostru sau a consistoriului efecta-I cîștiga fără înprotivire me voiu sîrgui. Dumnezeu așa să-mi ajute precum eu jurămîntul acesta necălcat îl voi ține.

Cu acea-l trimite sinodului ca pe vicariu episcopesc Ioan Chirilescu pre acela în sfînta biserică să-l joare, carele după depunerea jurămîntului de lucrurile diregătoriile sale în înțelesul statutelor sinodale după stările

înprejur să se îngrijească, deodată provocînd adunare numai departe întru
acea a lucra, ca părerea și pînă acum bună despre tendența sinodului
înaintea opiniei publice să o statornicim spre care

S-a determinat:

Pentru depunerea jurămîntului vicariului episcopesc adunarea la
biserica localnică va merge, depusul jurămînt avînd vicariul în fața sinodului
a-l subscrie, și trebile diregătoriei sale a le săvîrși.

22.

Depunînd vicariu episcopesc Ioan Chirilescu în biserica orașului
Chișineu și ființa de față a tuturor reprezentanților sinodali după obiciaiul
răsăriteanu jurămîntul prin ocîrmuirea țării statornicit și după reîntoarcerea
de la biserică același înaintea adunării subscriindu-l, după ce de la
reprezentați cu ducerea fericită a diregătoriei bine a fost ventat.

S-a determinat:

Depunerea jurămîntului a se însemna și formula jurămîntului de vicariu
în fața sinodului scrisă pe lîngă protocol în origine a se ține.

Protocolul ședinței acestia în ședința din zioa 14 aprilie a. 1849 c. v.
înaintea adunării cetindu-se, întru toate s-a aprobat și de credincios s-a
întărit.

Georgie Popa
Notariu

Prezide
Dimitrie Haica
sub. consul orașului Arad

Ședința a 6-a

În zilele 13, 14, 15 și 16 a lunii aprilie anului 1849 cal. Vechiu. Presidiul
din zi în zi înșchibat, notarii așijderea.

23.

Aducîndu-se înainte acea, că la strămutarea aceasta mare a țării, în
carea din orînduiala dietei s-a și hotărît înființarea unei ocîrmuire noue,

pentru luminarea poporului roman forte de lipsă ar fi pe președintele ocîrmuitorului al țării și a-l ruga, să binevoiască întru aplicarea diregătorilor la secția ministerială romană cu privire a fi cătră bărbați din poporul acesta născuți și patrioți buni; aieve de prezide la secția numită să binevoiască a denumi pe de la poți cu încredințarea cea mai mare înzestratul bărbat Ioan Dragoș ablegatul dietal și comisariu de ocîrmuire; cu un glas

S-a detrminat:

A se aterne o rugare către președintele ocîrmuitoriu a țării pentru acea , ca cererile reprezentanților romani din 21 maiu an[ului] t[recut] 1848 eieve secția pe lângă Ministeriul religiei și a shoalelor în viață a aduce, și întru aplicarea oficiaților de lipsă să binevoiască a fi cu privire cătră bărbații de relegea aceasta de limba romană întru care rugare să se aducă înaintea, că sinodul acesta de preside la secție mai tare ar dori a vede pe ablegatul dietal și comisariul de ocîrmuire Ioan Dragoș cît dintru acea privință că încredințarea sinodului întrînsul și pînă acum centralisată prin lucrările sale în timpurile aceste primejdiuoase a întărit-o, atît pentru acea, că dacă povățuirea lucrurilor relegei și a schoalelor s-ar încredința unui patriot cu esperiență și însuflețire, este nădejde de o luminare cît mai curînd a poporului roman.

24.

Deputăciunea spre lucrarea sistemii sinodale și consistoriale sub nr. prot 3 denumită pentru întregimea operatului său de sub nr. 7 primit, în înțelesul hotărârii de sub nr. 14 proiepturi propunînd, acelea în acesta modru s-au primit:

Despre calitățile mădularilor consistoriali

Presidele și asesorii consistoriului din partea preoțimei trebuie să știe limba romană, maghiară și latină, iar asesorii din partea mirenilor și notariul pe lângă acestea să aibă și cunoștință drepturilor patrieli- jurisperitia.

Instrucția pentru preside

1. Presidele după înțelesul sistemii consistoriale în toată luna și de ceva lucru poștește și mai adese ori va ține ședință.

2. De singur n-ar putea ședința ține, va provoca spre ținerea ședinței pe asesorul în rîndul alegerii mai bătrîn.

3. Inștanțiile, relațiile au scrisorile șieși au consistoriului întitulate le va primi; scrisorile închise fără vătămarea sigiliului le va deschide și pe toate va însemna zioa primirii, pe „primit,, au predat „în zioa....luna....anul...,

4. De în scrisorile rugările au înștințările primite sunt așe lucruri, carele singur are drept au datorință a le împlini le va săvîrși presidialiter.

5. Lucrurile, carele se țin de consistoriu după ce pe dînsele a însemnat primirea de loc le va trimite notariului consistorial.

6. Despre lucrurile presidealiter săvîrșite va duce protocol presideal, carele apoi purisat, bin legat și subscris cu capătul anului spre păstrare-l va preda consistoriului.

7. De sînt ceva orînduieli mai nalte au ceva corispundițe, carele nesuferint întîrziere presidealiter le a săvîrșit, săvîrșirea această nu cu capătul anului, ci la ședința mai de aproape va face consistoriului cu predarea actelor originale cunoscută.

8. Ședința consistorială presidele o va deschide și va provoca pe notariul a refera lucrurile după rîndul predării, iar de sînt ceva lucruri grabnice și cele în sistema consistorială ecstraseriale numite, acele le va orîndui mai nainte de a se ceti.

9. Întru dezbaterea lucrurilor de și poate prerea sa a o face cunoscută acea totuși nu o va sili o-obtendere-[impune]

10. De lipsa votizarea, va cere dintiu votul asesorului în rîndul alegerii mai tiner.

11. Deacă din voturi se vede majoritatea, presidele după acea va fi datoriu sentenție a spune.

12. Presidele numai atunci va da votul său, dacă voturile asesorilor în mai multe părți împărțite ar fi cu numer asemenea, atunci presidele hotărăște, adecă presidelui este slobod dup părerea unei părți a spune sentenția.

13. După votizarea făcută presidele va spune sentenția, numerînd încît va fi cu puțință și pricinile hotărîrii.

14. Presidele încă poate spera votul său ca și ceilalți asesori, însă votul acel separat mai mult în 24 de ceasuri îl va da în scris, carele apoi din vorbă în vorbă se înseamnă în protocol. Dacă separarea votului cu cuvîntul dechiarată nu ar dao în terminul hotărît în scris, votul nu se va ține de separat, și de sub presupunerea pentru sentenție dînsul nu e ușurat.

15. În proțesuri sumarie presidele determinația adusă părțiilor de sînt de față cu cuvîntul, și iartă și cu numerarea pricinilor o va publica.

16. Pe conceputul protocolului autenticat lângă hotărîtea mai de pe urmă va scrie puțința de a se espeda barem cu numele și caracterul p[entru] e[xemplu] „se espodeze N. N. m. s preses.

17. Protocolul consistoriului autenticat și curat de scris totdeauna cu scrierea numelui și cognumelui întreg și caracterului îl la subscrie p[entru] e[xemplu] „N. N. m s episcop, preses, vicariul, episcopesc, preses au asesor consistorial ca sub stitut preses,,

18. Sigiliul îl va păstra presidele și numai în cele oficioase lucruri în trebuința.

19. Corespunzîțele presidiale singur le va subscrie iar a consistoriului în numele consistoriului cu notariul dinpreună p. e. ,, în numele consistoriului arădan, sau orădan NN etc. preses notariu ,,

20. De la episcop au vicariu episcopesc nu se va pofti jurămînt prezidial deschilinit, iar altul preside ordinariu va depune și jurămînt, jurămîntul depus avînd a-l subscrie, carele apo în origine se va ține pe lângă protocol.

21. Jurămîntul presidelui este asemenea cu jurămîntul asesorilor.

Instrucția pentru asesori

1. Asesorii consistoriului sînt datori la toată ședința a veni, și de a veni li s-ar da ceva pedecă, timpuriu vor face presidelui arătare despre neputința de a veni, arătînd și pricinile îpedecătoare.

2. În ședință cuprinde loc în rîndul alegerii.

3. La votizare vor ține rîndul prescris la instrucții a presidelui.

4. Asesorii încă pot da votu separat sub condițiunea la instrucția presidelui atinsă.

5. Tot asesorul va depune jurămînt, jurămîntul depus avîndu-l a-l subscrie, carele apoi în origine se va ține pe lângă protocol.

Jurămîntul presidelui și asesorilor consistoriali

Eu N. N. jor pe unul Dumnezeu, Sfînta Treime, Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, pe Prea Curata Fecioara Maria și pe toți Sfinții a lui Dumnezeu că Sfintei Bisericii răsăritene greco neunite, patriei noastre și ocîrmuirii constituționale a țării credincios, iar legilor patriei și orînduielilor mai înalte supus voiu fi;— în judecare fără de a privi la nemotenie, au la ceva cinstire, la averea au sărăcia căruia, cu un cuvînt fără interes personal așa voi pași, după cum dreptatea sfîntă a lui Dumnezeu, canoanele bisericești și legile

patriei me vor învăța. Tainele consistoriului nu le voiu descoperi. Dumnezeu așa să-mi ajute, precum eu jurământul acesta nevătămat îl voiu ține.

Instrucția pentru notariu

1. Va refera lucrurile după darea dnlăuntru.
2. Protocolul va apune după cunoștință, precum s-a determinat.
3. Spre autenticație din zi în zi va citi protocolul apus avînd datorința naintea autenticației conceptul presidiului a-l arăta.
4. Se va îngriji de purizarea protocolului. Protocolul purisat cetindu-l, și cetirea în capăt prin scrierea colației „ confer., recunoscînd îl va subscrie.
5. Se va îngriji ca tot asesorul, carele la ședința acea parte a luat, se subscrie protocolul.
6. Espediții nu va face pînă ce prin preside nu va fi protocolul cu putința de espedință însemnat
7. La espediții citind acele și în capăt recunoscînd precetirea se va subscrie cu numele și cognumele întreg și caracterul, p.e. N. N. ms. Notariu.
8. La corespunzîțele consistoriale în numele consistoriului se va subscrie cu presidele dinpreună.
9. Se va îngriji de grabnica espediție.
10. Va duce școntro și de se va pofti, la toate ședința îl va citi.
11. Va avea protocol espedițional, în carele va însemna darea afară a rugării căruia.
12. Protocolul scris în tot anul bine legat îl va pune în arhiv, așa și conceptul.
13. Notariul este deodată și arhivariu și va avea grijea arhivului.
14. Se va îngriji de registratura arhivului.
15. Documente originale din arhiv fără știrea și hotărîrea consistoriului nimănu nu se va da.
16. V aține carte postală p. c. despre scrisorile presidiale așa cele consistoriale.
17. Scrietoriul consistorial este drept notariului subordonat, carele dup recomandarea notariului va fi prin consistoriu denumit.
18. Notariul va depune jurământul credinței și-l va subscrie, carele ca și a celorlalți oficianți se va ține în origine pe lîngă protocol.

Jurământul notariului

Eu N. N. jor pe unul Dumnezeu, Sfînta Treime, Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, pe Prea Curata Fecioara Maria și pe toți Sfinții a lui Dumnezeu că

Sfintei Bisericii răsăritene greco neunite, patriei noastre și ocîrmuirii constituționale a țării credincios, iar legilor patriei și orînduielilor mai înalte supus voi fi;— în judecare fără de a privi la nemotenie, au la ceva cinstire, la averea au sărăcia căruia, cu un cuvînt fără interes personal așa voi păși, după cum dreptatea sfîntă a lui Dumnezeu, canoanele bisericești și legile patriei me vor învăța. Tainele consistoriului nu le voi descoperi. Dumnezeu așa să-mi ajute, precum eu jurămîntul acesta nevătămat îl voiu ține.-

Instrucția pentru fiscal

1. Ca apărătoriu relegei totdeauna va fi de față la adunările comitatului au orașului

2. Unde starea relegei va pofti după cum dreptatea va aduce, va grăi ca apărătoriu.

3. În ședință întregimea și sfințenia căsătoriei o va părtini.

4. Se va îngriji, ca cu capătul anului, toate bisericile să arate socoatele și inventariul uneltelor.

5. Fiscalul consistorial este și fiscalul fundațiilor relegei din diecesa aceasta, aieve fiscalul consistorial de la Arad este și fiscalul Institutului preparatorial pedagogic și clerical.

6. La revizia socoatelor totdeauna va fi de față.

7. Unde se va dicta acție fiscală din diregătorie este apărătoriu.

8. Fiscalul încă va depune jurămîntul credinței, și-l va subscrie, carele așijderea vine în origine la arhiv.

Jurămîntul fiscalului

Eu N. N. jor pe unul Dumnezeu, Sfînta Treime, Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, pe Prea Curata Fecioara Maria și pe toți Sfinții Dumnezeu, că Sfintei Biserici răsăritine, greco-neunite, patriei noastre și ocîrmuirii constituționale a țării credincios, iar legilor patriei și orînduielilor mai înalte supus voi fi; starea relegei răsăritene greco-neunită, unde e lipsă și drept fără frică voiu apăra, întregimea și sfințenia tainei căsătoriei voiu părtini-o, tainele consistoriului nu le voi descoperi, socoțile mie încredințate cu cea mai mare acurateță le voiu țensura și încît trebuința va cere, le voi dificulta. Dumnezeu așa să-mi ajute, precum eu jurămîntul acesta nevătămat îl voiu ține.

Tacsele consistoriale

1. Pentru predarea țițației și testimoniale despre predarea aceasta se va plăti țițațiorului afară de căraușie atîta ori cît sunt țițații 30 cr. arg.
 2. La ceva cercare oficioasă cerută au pricinuită prin ceva privat se va plăti mădularilor consistoriului intertenție – cost – pe zi 1 f. 12 cr. arg. afară de aceasta li se va plăti și căraușia-elofogat.
 3. Pentru sentenție finală – meritorială – se va plăti notariului 1 f.
 -
 4. Pentru vidimație de se va pofti iarăși notariului – 30 cr.
 5. Pentru descrierea căror lucruri scrietoriului se va plăti de o față – 4 cr.
 6. De la o singhelie preoțească notariului 2 f. –
 7. De la o singhelie preoțească scrietoriului 1 f. –
 8. De la o singhelie protopresviterească notariului 5 f. –
scrietoriului 2 f. –
- De la săraci nici o tacsă nu se va lua.

Mai pe urmă se însemnează că denumireacursorului se va întîmpla prin consistoriu.

Despre protopresviteraturi

& 1. Protopresviteraturile diecesei acesia de astă dată strămutare esențială nu vor pătimi.

& 2. Vacanțiile protopresviterale prin respectivul consistoriu se vor publica în diecesă.

& 3. Protopresviterii se vor alege în sinod prin majoritate absolută a voturilor.

& 4. Protopresviterii cu singhelie întăriți numai pentru vină îndestulată pot fi de diregătorie lipsiți prin sinod.

Datorințele protopresviterilor

Protopresviterul este îndatorat:

& 1. A se îngriji de buna stare a bisericilor și cuvincioasa purtare a preoților din districtul său.

& 2. Vizitația canonicală a districtului său în tot anul a o săvârși, cu care privilegiu deodată și socoatele bisericilor a le cerca, și precum acestea așa și inventariul uneltelor bisericești la consistoriu a le arăta este datoriu.

& 3. De loc ce ar simți, sau i s-ar arăta cît mai puțin semn de turburare în district, va fi îndatorat în fața locului a eși, și prin învățături morale, a se sîrgui liniștea, poftita pace, lefiuita supunere a o statornici, iar deacă n-ar putea lucrul înpăciui, la locul său de loc a face arătare.

& 4. Afară de acesta încît din învrăjbitele părți căsătorite în privințamijlocirei păcii una sau alta parte ar cere mîna de ajutoriu de la protopresviter, acesta va fi îndatorat duhovnicești mijloace a întrebuița spre înpăciuirea părților și susținerea întregimei căsătoriei.

& 5. Protopresviterul va fi îndatorat cît mai des a săvârși dumnezească slujbă în bisericile din districtul său, și în privința învățării poporului prin cuvîntări bisericești preoților pildă bună a da.

Drepturile protopresviterilor

& 1. Grijea în privința purtării cuvincioase și morale a preoților fiind încredințatî protopresviterilor, de sine se înțelege cumcă iscusind sau arătându-se a unui sau altui preot necuvincioasă, rea purtare pre unul ca acela are drept întie prin prin părintesc sfat a-l aduce la părăsirea faptelor acelora, iar dacă aceasta nu ar folosi, a-l și dojeni, și în urmă consistoriului a-l arăta.

& 2. În toată comunitatea bisericească din districtul său are drept a fi de față.

Despre parohii

& 1. Comunitatea, în care este biserică, face parohie.

& 2. Comunitățile fără biserică pînă ce se vor rădica la parohie, ca filiale se țin de biserica cea mai deaproape.

& 3. Pînă la 150 de căși numai un preot, pînă la 300 doi, iar pînă la 400 de căși și mai departe trei preoți se orînduiesc și mai mulți nu.

& 4. Comunitățile, în care la mai mare numer de căși mai puțini preoți sînt de cît se hoterește mai sus, rămîn în starea sa.

& 5. Preoților, carii prin reducție au remas afară sau spre slujbă prin bătrînețe au alta întîmplare fără de vina sa s-au făcut neputincioși, sinodul se va îngriji a le mijloci subsistință.

& 6. Preoții, carii prin ori ce faptă imorală scandalesc poporul, au după pritiire admonitio datorințele sale nu le împlinesc, din treapta preotească se vor lipsi.

& 7. Preotul pentru criminalitate pedepsit, nu poate mai mult sfințenie purta.

& 8. În comunitate unde sînt mai mulți preoți, grija bisericii o va duce sub greomîntul răspunderii și orînduielele mai marilor le va împlini acela, care în vremea acea la biserică săvîrșește slujba dumnezeiască.

& 9. Preotul în diregătorie este îndatorat a înbrecă reverenda preotească, iar afară de aceasta va putea purta îmbrăcăminte statului său cuvincioase.

& 10. Preotul este îndatorat afară de împlinirea slujbei dumnezeiești în toată duminica și zioa de serbare poporului a da învățătură morală.

& 11. Slujbele, la care prin popor va fi chiebat, este îndatorat fără de scădere a le împlini.

& 12. Se va îngriji a susține credința și sfințenia căsătoriei.

Însemnarea ștoalelor

1 Pentru dispenzație de la strigări	5 f	-
2 Pentru cununie preotului	1 f	
slujitorii și zioașii vor plăti	30 cr.	
3 Pentru extractul matricol	30 cr.	
4 Pentru canonul la ieșirea sufletului nu se va plăti nimic.		
5. Pentru îngroparea pruncilor pînă la 7 ani	30 cr.	
6. Pentru îngroparea oricărui de la 7 ani în sus înțelegîndu-se prohodului împreunate deslegarea și 3 Evangelie, întru care una va fi Evanghelia lui Lazăr	1 f	-
7. Pentru îngroparea săracilor nu se va lua nimic.		
8. De cumva afară de obicinuitul prohod, deslegare și 3 Evangelii, ar pofti cineva și alte țeremoni pentru acele se hotărăsc următoarele tacse:		
a) Preotului asistent se va plăti	-	24 cr.
b) Pentru predicăție	2 f	
ț) Pentru iertăciune	24 cr	
d) Pentru Evangelie pe drum de se va pofti, afară de cele mai sus pomenite trei pentru toată Evanghelia se va plăti	-	4 cr.

e) Pentru sărindariu din 40 de liturghii	10 f -
f) De o liturgie pentru morți	24 cr.
9. Pentru botezarea pruncului nu este plată	
10. La Botezul Domnului iarăși este îndatorat preotul în cinste a sfinți apă tuturor poporenilor.	
11. Pentru sfințirea apei la moașă	6 cr.
12. Dacă cineva afară de aceasta ar pofti și alăt sfințire de apă totdeauna va plăti	12 cr.
13 Pentru maslu fiecarui preot	24 cr.
14 Pentru un stîlp	1 f -
- sub un stîlp se înțeleg toate Evangeliile unuia evangelist,

după a căror proiecturi primire

S-a determinat:

Primirea de la sinod a proiecturilor acestora despre calitățile și instrucția mădularilor consistoriului, despre protopresviteraturi și parohii sunătoare, care se țin de întregimea sistemii consistoriale de sub nr. prot. a 7-a în protocol a se însemna.

25.

Deputăciunea cu organizarea schoalelor sub nr. prot. al 3-a încredințată operatul său despre școlile elementare peste tot, și despre Institutul pedagogic și clerical sub ./.. ear părerea despre literile strămoșești romane, și ortografie sub ./.. Arătîndu-l, proiectata organizare cu ceva strămutare de la sinod cuacesze cuvinte s-a primit;

„Organisarea shoalelor romane de relegea răsăriteană greco-neunite amăsurat spiritului și timpului de acum lucrată

Articolul I

Despre organisarea shoalelor elementare peste tot

&. 1. Limba de chepetenie în șolele romane de relegea greco-neunită va fi romană, iar unde sunt mai multe neamuri de aceeași credință cu numer însemnătoriu, și în acelora limbă carea pentru dînși se va socoti de chepetenie, amestecat se vor propune învățăturile.

& 2. În locurile acelea, unde s-ar afla popor cu totul de alt neam eară de aceasta relege, acolo linba aceluiaș va rămîne pentru învățaturi linbă de chepetenie.

& 3. Propunera învățăturilor elementare va fi cu litere cirile și romane strămoșești țiindu-se pentru ușurarea pruncilor o raspundere, adică a literelor latine.

& 4. Științele care se vor propune în shoalele elementare peste tot vor fi următoarele: rugăciunile, cunoașterea literelor, silabirea și cetirea, catihisisul, istorea Bibliei, scrisorea, aritmetica, hristomatia, istoria, cîntarea, economia, gramatica, geografia, scurtă cunoștință a drepturilor țării.

& 5. Shoalele elementare se vor împărți în patru clase.

& 6. În clasa 1-a se va învăța: rugăciunea domnească, închinăciunea ingerului adică născătoare de Dumnezeu, simbolul credinței, zece porunci dumnezeesci, rugăciunea înainte și după măsură, la prînz și cină, cunoașterea literelor cirile și romane, silabire și cetirea mai ușoară, începerea numărării, datorință avînd învățătorul încă în clasa aceasta prin versuri îndulcitoare, și prin vorbiri precum petrecătoare așa folositoare mintea pruncilor a desvâli.

& 7. În clasa a 2-a Catihismul mic, partea întâia despre credință, istoria Bibliei, Testamentul Vechiu esplicativ, repetirea rugăciunilor în & 6 atinse, continuarea cetirii, începerea trăsurilor fundamentale pentru scrisoarea romană și cirilă, cunoașterea țiifrelor numărării, patru speții aritmeticii memoriale, esplicarea lucrurilor ce se citesc din cartea așa numită „Hristomatie” în dialoguri întocmită în carea se cuprindu învățăturile cuvîntei, convrserii morale, naturale, învățăturile economice, memoriale.

& 8. În clasa a 3-a Ceaslovul (Orariul) Catihisul partea a doua despre dragoste, istoria Bibliei, Testamentul Nou și cîntările bisericesti, continuarea scrisorii romane și cirile, patru speții a aritmeticii memoriale cu țiifre absrase, elementele istoriei românilor și a patriei, continuarea învățăturilor din Hristomatie, cunoașterea literelor, silabelor și cetirea mai ușoară ungurească.

& 9. În clasa 4-a Psaltirea, Catihisisul partea a treia despre nădejde, repetirea și încheerea istoriei biblice, cîntările bisericesti de prunci în biserică atingătoare, mai departe cetirea și esplicarea din învățăturile Hristomatiei, încheerea istoriei românilor și a patriei, scurtă cunoștință despre legile țării mai ales acelora, care drept se țin de popor, economia câmpului, iar mai cu de-adinsul cultura mătăsăriei, înochierea – ultuirea – pomilor, lucrarea grădinilor, tabela măsurilor, patru săeții a numerilor concreți, elementele gramaticii române, geografia politică a patriei cu

arătarea pe mapă, scrisoarea frumoasă româniască și ungurească, deprinderea în stilul roman, cunoștința literelor, silabisirea, cetirea și scrisoarea în limba nemțească.

Articolul II-a

Despre shoalele demijloc prin orașele

& 10. În shoalele aceste, care așijderea vor fi împărțite în patru clase, cătră învățăturile sub && 6. 7. 8. 9. numărate, se adaugă în clasa mai înaltă sau a patra elementele gramaticii mai pe larg, ear din aritmetică patru speții a fracțiilor, regula de trei și a societății.

Articolul III-a

Despre shoalele din orașe mai mari

& 11. În sholele aceste pe lângă învățăturile în &&-ile din art. I și II atinse, se vor continua regulele gramaticii și a sintacsei, aritmetica cu propunerea regulei mestecărilor, mai pe larg propunerea istoriei românilor și a patriei, geografia matematico-fisico-politică, mai pe scurt repetirea din Hristomatie, să se mai introducă încă și delinierea măestriei muzicii în cântările bisericesti prin ajutoriul muzicii vocale, iar de se va pofți prin vreo comunitate sătească propunerea vreunei învățături în && 10. 11 atinse, cea a o preda învățătoriul va fi îndatorat.

Articolul IV

Shoale pentru fete

& 12. Shoalele fetelor se vor împărți în trei clase.

& 13. În clasa 1 se va învăța rugăciunile sub 6 6 atinse, cunoașterea literelor, silabisirea și cetirea în ambele forme a literelor, începerea numărării datorință având învățătoriul mințea fetelor prin versuri îndulcitoare și prin vorbiri precum petrecătoare, așa și folositoare a le desvâli.

& 14. În clasa a 2-a Catihisisul partea 1 despre credință, istoria Bibliei, Testamentul Vechiu esplanative, din Hristomatie despre păstrare, curățenie, moral, cuvînță, conservare, economie și lucruri memoriale, scrisoarea română, deprinderea și îndeletnicirea în lucrurile femeesti.

& 15. În clasa 3-a Catihisisul partea a 2-a și a 3-a despre dragoste și nădejde, istoria Biblie, Testamentul Nou esplanative, mai departe învățătură din Hristomatie, aritmetica abstrasă, patru speții pe lângă aceasta, încît

timpul îngăduie, cetirea și scrisoarea unguerească, deprinderea în stilul român, continuarea în lucrurile femești cu datorințele lor peste tot.

& 16. Propunerea învățăturilor prin toate shoalele mai sus atinse va fi socratică, adică cuprinsă de întrebări și răspunsuri.

& 17. Precum în orașe așa și în sate mai înpopulate, după mulțimea numărului pruncilor și împrejurările locului, rădicându-se mai multe sholi, și învățători mai multă să se așeze.

& 18. Pentru fete în orașele și satele mai mari deosebită shoală de a pruncilor să se rădice, iar în satele mai mici în aceiași shoală cu pruncii se vor învăța, făcându-se despărțire de a pruncilor loc, numai prin scaune.

& 19. Unde pentru fete va fi shoală deosebită de a pruncilor rădicată să se aleagă din partea femeiască învățătoarească cu științele de lipsă înzestrată.

Articolul al V-a

& 20. Shoalele relegei acestia sînt publice și deschise pentru oricine, iar părinții de aceasta relege sînt îndatorați a-și da pruncii la shoalele elementare relegei sale.

Articolul al VI-a

Despre organizarea Institutului preparatorial pedagogic

& 21. Institutul preparatorial pedagogic este shoala pregătirii spre învățătorie.

& 22. Direcția acestui Institut va rămîne pe lîngă bărbații din starea mirenească, luîndu-se afară catiheta, carele totdeauna va fi din cler prin consistoriul respectiv comendat prin sinodul annual ales.

& 23. În institutul pedagogic se vor propune următoarele învățături: istoria Bibliei mai pe larg, Testamentul Vechiu și Nou, rudimenta istoriei bisericești, catihetica, cîntarea bisericească cu 8. tonuri podobiile și irmoasele, tipicul bisericesc numai practicește, tîlcuirea evangheliilor în ecsortăți, gramatica română, filologia, retorica cu logica pe scurt și poezia, gramatica latină, istoria universală istoria românilor, geografia, matematico-fisico-politică, statistica, economia rurală cu măsurarea pămîntului, istoria naturală, elementele fizice cu uneltele de lipsă, pedagogia, elementa antropologiei psihice, tehnologia, metodica teoretică și practică, drepturile patriei, scrisoarea frumoasă cu măestria delinierii, gimnastica, aritmetica cu toate părțile ei, istoria patriei, stilul roman și unguesc, cetirea și

scrisoarea nemțească, toate aceste învățături se vor propune în trei ani școlastici prin 5 profesori, carii vor trăbui să fie bărbați cu bună moralitate și mai puțin absoluți filosofi, iar acela carele va avea de a propune drepturile patriei va fi absolut jurist.

& 24. Studiile din institutul preparatorial pedagogic întru 5 catedre prin sinod așa s-au împărțit:

a. Catiheta va propune:

- 1 Istoria Bibliei.
- 2 Rudimenta istoriei bisericesti.
- 3 Catihisisul cel mare.
- 4 Cîntarea bisericască.
- 5 Tipicul.
- 6 Tîlcuirea Evangelilor în ecsortăți.

b) Profesorul linbelor

- 1 Gramatica romană cu toate părțile ei și poezia.
- 2 Gramatica ungurească cu stilul roman și unguresc.
- 3 Gramatica latină.
- 4 Scrisoarea frumoasă.
- 5 Cetirea nemțească.
- 6 Delinearea.

g) Profesorul istoriilor:

- 1 Istoria universală.
- 2 Istoria patriei.
- 3 Istoria românilor.
- 4 Retorica cu logica.

d) Profesorul economiei:

- 1 Istoria naturală.
- 2 Economia cu măsurarea pămîntului.
- 3 Geografia și elementele fizice.
- 4 Gimnastica.

e) Profesorul pedagogiei:

- 1 Pedagogia toată cu tehnologia și antropologia psihică.
- 2 Metdica.
- 3 Aritmetica.

& 25. În institutul pedagogic numai astfel de tineri cu cultura din afară și bună moralitate înzestrați se vor primi, carii vor produce testimoniu bun despre științele săvîrșite în gimnaziu prin ocîrmuire orînduite.

26 Împărțirea studilor în clase și oare se încredințează consesului literariu, carea totuși va veni sub aprobarea ocîrmuirii.

& 27. La ecsamenenele publice a institutului pedagogic, carele în tot anul se va ține de două ori, afară de rectorul care va fi deodată și profesor, toți profesorii respectivi nesmintit și sub răspundere sînt oblegați la timpul hotărît de față a fi, iar spre ecsaminarea și ascultarea din studiile bisericești consistoriul respectiv pe lîngă recercarea consesului literariu înscris făcută va fi îndatorat totdeauna a trimite la același ecsamen din partea sa individurile de lipsă. Consensusul literariu va chieama totdeauna și altele mai multe persoane onorate, și va fi îndatorat relație anuală a substerne precum la adunarea sinodală, așa și la ocîrmuire.

Artocolul al VII-a Organisarea institului clerical

& 28. Institutul clerical este shoală pregătitoare spre treapta preoțească.

& 29. În acest institut se vor primi numai astfel de tineri, carii ca absoluți filosofi vor produce testimoniu bun despre săvîrșitele științe și buna moralitate.

& 30. Studiile, care se vor propune în shoala clericală sînt următoarele: gramatica și istoria linbei române, gramatica latină filosofică, gramatica ungurească, greacă, hermeutica, pedagogia sublimă cu metodică și catehetica, teologia dogmatică, morală și pastorală, istoria bisericească, istoria dogmelor a ereticilor și a rreliigiilor, drepturile bisericești și istoria drepturilor, hronologia, diplomatica, statistica și geografia bisericească, anticele bisericești, polemica, pastoralul, retorica bisericească cu istoria ei și omilitica, deprinderea în stilul oratoric, bi-sericesc, cîntarea bisericească după tonul muzicii vocale cu tul din afară, tipicul bisericesc numai practicește.

& 31. Toate aceste științe să se propună prin 5 profesori în 3 ani sholasticești.

& 32. Profesorii la institutul clerical ca bărbați învățați, absoluți teologi, cu moralitatea bună înzestrați din mijlocul clerului prin sinod țensurîndu-se, se vor alege.

& 33. Împărțirea în clase și ore a științelor acestora se va lucra prin respunzătorul personal literariu acestui institut, iară studiile numai după revizia și aprobarea consistoriului respectiv se vor propune în shoala auzitorilor.

& 34. Studiile din Institutul clerical în 5 profesori prin sinod așa s-au împărțit:

a) Profesorul dogmaticii va propune:

1. Teologia dogmatică.
2. Teologia Bibliei.
3. Istoria dogmelor.
4. Istoria religiilor.
- b) Profesorul istoriilor:
 1. Drepturile bisericești cu istoria drepturilor.
 2. Hronologia.
 3. Diplomatica bisericească.
 4. Statistica bisericească.
 5. Geografia bisericească.
 6. Anticele bisericești.
- g) Profesorul gramaticelor:
 1. Gramatica romanească cu istoria ei.
 2. Gramatica latină filosofică.
 3. Gramatica ungurească.
 4. Hermeutica.
 5. Polemica.
 6. Gramatica grecească.
- d) Profesorul catihisisului:
 1. Teologia morală.
 2. Teologia sublimă.
 3. Metodica.
 4. Catehetica
- e) Profesorul moralului:
 1. Teologia pastorală.
 2. Retorica bisericească.
 3. Istoria retoricei.
 4. Omilitica.
 5. Deprinderea în stilul oratoriu bisericesc.
 6. Ecsortățiile.

La înpărțirea aceasta se însemnează, că tipicul se va încredința celui mai tiner profesor.

& 35. La examenul semestral a clericilor va avea consistoriul neîncunjurat a trimite din partea sa individurile de lipsă, consensul literariu e îndatorat a face cunoscută zioa ecsamenului, la care toți profesorii a fi de față sub răspundere sunt obligați. Relațiile despre înaintarea în moralitate a ascultătorilor și sporiul în științe făcut (de) profesorii Institutului clerical nemijlocit vor face la consistoriul respectiv, de unde pe calea sa se vor așterne la locurile mai nalte.

Articolul al VIII-a

Organisarea consesului literariu teologic și pedagogic.

& 36. Răspunzătorul personal literariu a institutului teologic și pedagogic este îndatorat în toată duminica și sărbătoarea cu tinerimea școlastică totdeauna negreșit a fi de față în biserică, și în hotărâitul timp cu Sf. Taine a se împărtăși.

& 37. Consesul literariu precum în institutul teologic așa și pedagogic de atâte ori va ține ședință, de câte ori stările vor pofti, eară nesmintit totdeauna la o lună.

& 38. Prezidele consesului este totdeauna respectivul rector, carele deodată este și profesor, întru neființa lui de față cel după rîndul alegerii următoriu profesor.

& 39. Căpitanul și cu dînsul ordinarii profesori sînt mădularii consesului, lîngă cari din partea clerului un preot, iar din partea mirenească un bărbat cu științele deosebite înzestrat se va adauge. Toți acești au ședință și votu în consesul literariu. Aflîndu-se în loc directoriul districtual și el va fi îndatorat a merge la conses avînd ședință și vot.

& 40. Profesorul în rîndul alegerii cel mai tiner va purta protocolul, va ține arhivul în rînd bun, făcînd la timpul său expedițiile scrisorilor celor poftite fără nici una plată.

& 41. În consesurile aceste adecă a Institutului teologic și pedagogic se vor pertracta 1. lucrurile disciplinare a tinerimei, 2. împărțirea studiilor în clase și ore, 3. obiectele literare pentru mai bună starea aceluiași obiecte și înaintarea întru învățatură și literatură.

& 42. Bibliotecile institutelor acestora și păstrarea lor pe lîngă inventariu totdeauna se va încredința profesorului al treilea de locurile mai nalte numit, cetirea cărților din bibliotecă nu este numănu oprită, fiind bibliotecariul pentru dănsule răspunzătoriu, numai pe lîngă primirea reversului putându-se cartea poftită da spre citire, iar mai multe cărți deodată unuia altuia spre citire au lucrare dintrînsele pe un timp mai lung a împrumuta numai consesul răspunzătoriu are putere.

Articolul al IX-a

Despre regularea individurilor în sfera literarie așezate.

Despre directorii districtuali

& 43. Directoriul districtual va fi numai din starea mirenească.

& 44. Directoriul districtual numai acela poate fi carele e născut și crescut roman, are deplină cunoștință a linbei și literaturii romane, e bine deprins în limba ungurească și latină, e înzestrat cu științele mai vîrtos pedagogice, filosofice și juridice, și are pe lîngă aceasta caracter moral și cultură din afară.

& 45. Directoriul districtual înzestrat cu toate însușirile cuvincioase, avînd testimoniu despre săvîrșitele științe pedagogicești se va alege pe lîngă concurs prin sinod susternîndu-se alege-rea la ocîrmuire.

& 46. Directoriul districtual e îndatorat în tot anul a face vizitație shoalelor prin toate orașele și satele din districtul său, cu care privilegiu va ține ecsamen iară relațiile precum despre sporiul între învățături și moralitate, așa despre starea dinlăuntru și dinafară a shoalelor, va trimite la sinodul ce se va ține în tot anul. De cumva îpedecat fiind nu va vizita shoalele districtului șișei încredințate este tare, și sub pierderea slujbei sale oblegat cu documente destul dovedi-toare cauza nevizitării shoalelor la locurile componente a o arăta.

& 47. Districtul sholastic pînă acum numit districtul Orădiei Mari, pentru situația geografică și mulțimea locurilor să se împartă în doi districturi, în districtul arădan, cătră care să se adauge și orașul Arad pînă acum districtului Timișoarei încopciat și în districtul orădan.

& 48. Directoriul districtual este îndatorat în dar – gartie – a denumi învățătoriu și a-l așeza în stația orînduită.

Despre directorii locali

& 49. Denumirea directorilor locali va fi prin directoriul dictrictual din mireni, bărbații cei mai harnici, rămînînd dreptul candidării pe lăngă comunitate alăturîndu-se totdeuna atestatele despre hărnicia candidaților sunătoare.

& 50. Directorii locali să fie înzestrați cu învățături mai nalte, sau ce aceasta nu e cu puțință în tot locul a se înființa, în ,locurile acele să se orînduiască așa fel de bărbați, carii, cel mai puțin să fie săvîrșit shoalele elementare su sporiu bun, să fie cu moralitate bună și să aibă rîvnă cu ajutoriu cătră biserică și shoală.

& 51. De cumva nu s-ar afla în tot locul din starea mirenească bărbați harnici, cari să poată purta spre cinstea neamului aceasta chiemare, și pînă s-ar putea afla în loc bărbați mireni cu poftitele însușiri în 50. prescrise, în acea întîmplare să poate alege de directoriu local preotul locului, carele totuși deodată nu poate fi și catihetă.

& 52. Dacă preotul din loc ar fi catihetă, și nu ar fi altcineva căruia să se încredințeze direpciunea șolii, atunci directoriul districtual din candidația mai multor comunități învecinate va denumi pe acela, care e mai harnic, cu titlă tractuală adecă directoriu shoalelor cîtora sate, neînsușindu-se nici cînd mai multă și mai mare activitate decît localului directoriu.

& 53. Datorința directoriului local este, ca mai adeseori să viziteze shoala peste an, și în otată luna în timp nehotărît să țină ecsamen privat, și de va afla pe unul sau păe altul prunc adeseori a rămîne de la shoală, de loc arătînd chepeteniei setenești sau orășenești o va îndato-ra, ca să alească pe părinții pruncilor acelora a-i trimite la shoală, și aceasta mai întie prin sfătuire, iară a două ora prin arătarea la directorul districtual să se cerce, carele va fi îndatorat prin preot a face, ca unul ca acela îndăretnic părinte în biserică să se publice.

& 54. Ecsamenul semestral pentru toate shoalele se va vesti din amvon în biserică prin preot cu 8 zile înainte.

& 55. Directoriul local relațiile despre starea dinlăuntru și dinafară a shoalelor va face directoriului districtual, carele la locul său despre mijlocirea tuturor celor trebuincioase se va îngriji. Precum directoriul districtual, așa și cel local e îndatorat despre expedițiile și primirile oficioase a duce protocol, iar învățătorii vor avea chilin a duce protocol a țirculalelor.

Despre alegerea învățătorilor

& 56. Comunitatea făcîndu-se atare stație învățătorească vacantă, va fi îndatorată vacanția aceasta mai mult în 8 zile a arăta prin localul directoriu respectivul directoriu districtual, iar acesta o va țircula prin tot districtul, espunînd și plata cu deputatul și alte benefice învățito-rești, și punînd terminul pentru cîștigarea stației de la publicarea circulariului începînd mai mult 30 de zile.

& 57. Dreptul candidării rămîne pe lîngă comunitate, alăturîndu-se și documentele de lipsă, iar denumirea rămîne drept a răspunzătorului directoriu districtual.

& 58. Învățătorii numai din starea mirenească pot fi acei, carii sînt înzestrați cu testimoniu din Institutul pedagogic, de cumva mai mult au săvîrșit studiile pedagogice și atestatele despre moralitatea și purtarea sa din afară de la săvîrșirea studiilor acelor încoace trebuiesc alăturate.

& 59. De cumva atare candidat la starea învățătorească s-ar sili prin sgomotul poporului a deveni, dovedindu-se acea, va fi pentru totdeauna lipsit

de învățătorie. Dinpotrivă: dacă directoriul districtual va asupri pe cel nevinovat să se tragă la răspuns și amăsurat vinei să se pedepsească.

& 60. Învățătorul fără răspunsabilitate sub nici un pretest au desvinovățire, luîndu-se afară bolnăvirea, nu poate părăsi părăsi ceasurile sholastice, tocmai de ar fi cum e obiciaiul la oameni nostri, chiebat la îngropăciune au la altă funcție cerștinească; în acelea ciasuri totuși prin unul sau altul din locuitori poftindu-se la îngropare din shoală prunci pentru încunjurarea unor prejudețe, învățătorul va putae în ciasurile pentru prelecții orînduite numai după poftă și mai mult 7 prunci a da sub paza preotului au a cantorului la petrecerea mortului; privind totuși la acea ca întru învățătură prin aceasta să nu fie scădere. Afară de ciasurile prelecțiilor poate și învățătorul poftit fiind cu mai mulți au toți sholarii a merge la îngropăciune căpătînd pentru persoana sa 30 de cruceri, ear fiecare prunc 3 cruceri argint, măremile, ștergurile și primele care se pun la cruci, ripizi și făclii rămîn pruncilor.

& 61. Pedeapsa trupească din sholi cu totul se șterge.

& 62. Învățătoriu strîns și sub respunzabilitatea se îndatorează în toate duminicile și sărbătorile cu toți scolari a fi la slujba dumnezească, și acolo cu cucernicie a sta.

& 63. Spre învățătoriu, carele cu rîvna, sîrguința și purtarea sa bună s-a deschilinit direcția e îndatorată a avea privință strămutîndu-l(de cumva ar pofti) la mai bună stație.

& 64. Fără îngăduința localului diresctoriu învățătorul să nu cuteze nici pe două zile a se înmderpărta din loc, altminterea va fi tras la răspuns, însă așa fel de îngăduită remănere adeseori să nu se întîmple.

Despre catihetică la shoalele triviale

& 65. Catihetica numai din cinul preoțesc poate fi.

& 66. Catihetica se va alege și denumi prin consistoriul respectiv din preoții cei mai harnici.

& 67. Catihetica de 2 ori în săptămînă mercuria și sîmbăta după meazăzi e îndatorat negreșit a ține cu pruncii învățătură din catihisie, totdeuna fiind la acea din datorință și învățătorul de față.

& 68. Propunerea învățăturilor și învățarea catihisisului e datorința învîțitorului, iară tîlcuirea și ecsaminarea sholarilor din catihisie, precum și deprinderea și îndeletnicirea în religie este lucrul catihetului, catihetul

va privi spre acea, ca sholarii dinpreună cu învățătorul să se împărtășească cu Sf. Taine a cuminecăturii.

& 69. Împărțirea sholarilor în clase după sporiul făcut întru învățatura catihisisului se încredințează catihetului, iară din celelalte învățături, învățătorului cu încurgerea directoriului local.

Spre a căruia organizare primire și părere deputăciunei despre întrebuițarea ortografiei și a literilor romane strămoșești și ortografiei.

S-a determinat:

Primirea prin sinod a organizării acestia a shoalelor peste tot și a Institutelor clerical și preparatorial-pedagogic în protocol a se însemna; – ce neatinge de părerea deputăciunei despre ortografie și întrebuițarea literelor romane strămoșești „ca afară de cărțile bisericești în shoalele elementare proponende precum Catihisisul, Orariul, Psaltirea, Istoria Bibliei, care vor fi tipărite numai cu literele reduse cirile, celelalte cărți sholasticești să se tipărească în două laturi în ambele forme a literelor reduse, făcându-se cele peste prisos litere cirile sholarilor din privința cetirei a cărților bisericești cunoscute”, accea părerea prin sinod in principio s-a primit, și pentru de a se duce aceasta cât mai curînd în viață, ortografia prin deputăciune arătată în păreche cu acea se va trimite consensului literariu de la Institutul preparatorial pedagogic. Ca acele după părerea aceasta pe sama pruncilor după aceasta cât mai curînd să elaboreze tabela literelor și un bucvariu – ABC – și aceasta în toate shoalele prin direpciunea districtuală să se introducă, despre cum împlinita încredințare adunării cei mai de curînd a sinodului arătare având a face.

Protocolul ședinței acesteia în zioa ședinței cea de pe urmă adecă în 16. aprilie a. 1849 cal. vechiu înaintea adunării cetindu-se întru toate s-a apobat și de credincios s-a întărit.

Ioan Pap
și
Georgie Popa
notariu

Prezidenți:
Iosif Popovici
Protopresviter
și
Dimitrie Haica
sub. Consul orașului Arad

Ședința a 7-a

În ziua 17 aprilie an.1849 cal. vechiu de la 8. ciasuri dimineața pînă la 1. cias după meazăzi și de la 4. ciasuri după meazăzi pînă la 8. ciasuri seara. Prezide: Dimitrie Haica. Notariu: Georgie Popa.

26.

Atanasie Boțco, protopresviterul Orășii Mari prezidiul consistoriului orădan, carele de 20 de ani l-a dus, pentru bătrînețe depunîndu-l

S-a determinat:

Resignația aceasta a protopresviterului Orășii Mari, Atanasie Boțco de prezidiul consistoriului orădan a se primi și vacanția prezidială printr-însa făcută de loc a se deplini.

27.

De prezide la consistoriul orădan cu un glas a tuturor reprezentanților asesorul consistorial Ioan Pap propunîndu-se după ce propunerea aceasta, prin sinod s-a primit, respective propusul s-a ales, și jurămîntul credinței în fața sinodului a depus, și la scris.

S-a determinat:

Asesorul consistorial Ioan Pap de prezide la consistoriul orădan a se cunoaște, jurămîntul printr-însul în fața sinodului depus și scris în protocol însemnîndu-se, carea subscriere a jurămîntului pe lîngă protocol în origine se va ține.

28.

Prin alegerea de prezide la consistoriul orădan a asesorului Ioan Pap lipsă fiind a se alege la acelaș consistoriu din partea preoțimei un asesor actual, după ce spre acea asesorul onorariu Zaharie Popovici, preotul din Biaci s-a propus mai departe de onprariu asesor, iarăș la acel consistoriu preotul din Ghighișeni, Mihaiu Pap și la consistoriul arădan, senatorul din

Arad, Pavel Petrila și avocatul Dimitrie Micloși, iar de fiscalul consistoriului orădan avocatul Petru Pavel s-a propus, și propunerea aceasta cu un glas s-a primit.

S-a determinat:

Preotul din Bicaci, Zaharia Popovici de actual asesor, avocatul Petru Pavel de fiscal, Mihaiu Pap de onorariu asesor la consistoriul orădan, iar Pavel Petrila și Dimitrie Micloși de onorari asesori la consistoriul arădan cu aceasta a se cunoaște.

29.

Aducîndu-se înainte acea, că la manipularea mănăstirei Hodoșului nefiind arhimandrit, pînă acum și jurisdicția civilă s-a mestecat, și pentru acea, neîncunjurat de lipsă ar fi acolo a se alege arhimandrit după ce spre acea cu un glas de la toți profesorul clerical și protodiaconul Ghenadie Popescu s-a propus.

S-a determinat:

Protodiaconul și profesorul clerical Ghenadie Popescu cu aceasta de cu drept ales arhimandrit la mănăstirea arădan, carele consistoriu se va îngriji ca alesul arhimandrit după rîndul său prin treptele călugărești înaintat prin diecesanul episcopesc cît mai curînd de arhimandrit să se sfințească, și Hodoșului se cunoaște, introducerea dînsului încredințîndu-se consistoriului în urmare jurămîntul credinței înaintea consistoriului să depună.

30.

Înpărtășind comisariul ocîrmuirii Ioan Dragoș adunării sinodale orînduiala Ministeriului relegerii și a shoalelor din 20-a aprilie a. c. 1849 nr.482/m în carea se face cunoscut, că Ministeriul finanței plata preoțimei a diecesii acestia din 117,600 fiorini 48 cruceri în argint așa a asigurat-o ca pe lîngă cetanțe din suma aceasta 39,431 f. 35 cr. Argint fiscalului ordinariu din comitatul Arad Mihaiu Cuciuba la sărăria din Arad, iar 78,259 fior. 13 cr. În argint judelui din Oradia Mare, Mihaiu Stupa la sărăria de acolo de la începutul anului acestuia socotind în angarii patrale totdeauna la capătul pătrării să se dee, din carea plată la angaria întia acele 5000 fior. Arg.

Carre preoțimei din districtul Orășii Mari nainte s-a plătit, prin sărăria de la Oradie se vor detrage cietănțile despre primire ministeriului fiind a se arăta.

S-a determinat:

Ca întru toate să se facă destul orînduielei acestia acea perțeptorilor preoțimei fiscalului ordinariu din comitatul Arad, Mihaiu Cuciuba și judelui din Oradea Mare, Mihaiu Stupa, asesorilor consistoriali în păreche li se va trimite, plata acelorași după ostenelele și greomîntul răspunderii amăsurat întru acela modru hotărîndu-se, ca în plata perțeptorală tot preotul după o sută un fiorin să dee, fiind îndatorat tot consistoriul de la respectivul perțeptor despre o sumă îndoită a plății sale pre averea aceluiași întebulate cauționale a primi, și acele în arhivul consistorial a le păstra, carii perțeptori jurămîntul credinței înaintea consistoriului îl vor depune, și cu acela despre hotărârea timpului și plătirii preoțimei vor coînțelege.

31.

În privința tabelii individuale a plății preoțimei

S-a determinat:

Adunarea sinodală va ruga pe comisariul ocîrmuirei să binevoiască tabela individuală despre plata preoțimei de la ministeriu la consistoriile respective a se trimite a ecsopera.

32.

Teodor Popovici, Georgie Țapoș, Dimitrie Haica, Mihaiu Cuciuba, Pavel Petrița și Ioan Arcoși, asesori la consistoriul arădan și Simoen Bica, Iosif Popovici, Gavril Nestiu, Zaharie Popovici, Ștefan Boroș, Georgie Fonai, Mihaiu Stupa, asesori la consistoriul orădan jurămîn-tul credinței în fața sinodului depunînd și același subscriindu-l.

S-a determinat:

Depunerea și subscrierea jurămînturilor a numiților asesori în protocol a se însemna, care jurămînturi subscrise în origine pe lîngă protocol se

vor ține, cu acel privilegiu încredințându-se consistoriilor, ca de la toți oficialii, cari jurământul nu au depus înainte de ce ar cuprinde postul său jurământ de credință să poftească.

33.

Moise Ghergar, administratorul protopresviteral a Boroșineului pentru de a s-o rădica în satul Repsig biserică de piatră în numele comunității de la ocîrmuirea țării ajutoriu a i se ecsopera și pe acea întâmplare, de acela nu li s-ar da, comunitatea gata fiind după putință biserică de lemn a-și face, spre acea îngăduință a i se da cerînd,

S-a determinat:

Adunarea sinodală rugarea aceasta în numele comunității Repsigului pentru cerere de ajutoriu ocîrmuirei o va arăta, ce se atinge de acea, ca necăpătînd ajutoriu să se dee comunității în-găduință după putință din lemn a-și putea face biserică, adunarea sinodală nici nu presupune din partea căria iurisdicție mai mult întru aceste îpedecare a se putea face de vreme ce astfel de îpedecări, a căroră țintă nu era altă decît lățirea relegiei pe vremile acele așa numite domnitoare, carta libertății din martie nu poate suferi.

34.

Spre orînduiala Ministeriului a relegei și a shoalelor din 19 martie a. c. 1849 nr. 290/m în carea pentru clerica de la Arad, cinci profesori, la patru plată anuală de 800 fiorini argint, iar profesorul al cincilea a ritului acțidentie de 600 fiorini argint, directoriul dintră profesori prin ministeriu denumit pe lîngă plată încă 200 fiorini argint se hotăresc, și se dă îngăduință pentru catedrele de drepturile canonice și istoria bisericească, și pentru catedra de moral și creștere și mirenilor de relegea aceasta a concure, concursul prin foile oficioase publicat în ființa de față a trimisului ministerial fiind a se ține, în carea mai departe pentru 20 de clerici se hotărește de la ocîrmuire stipendiu individual peste an de 100 de fiorini în argint și se orînduiește, ca pînă ce pentru institut s-ar putea arădica casă în Arad în locul episcopiei să se transpună la Orădie și pentru de a se putea toate aceste cît mai curînd în viață a se duce, se poftește de la episcopie deplină relație despre starea și fundația insitutului despre profesorii de acum și capacitatea acelora despre clerici, numărul și clasificația acelora, și se poftește candidație pre

stipendiu a se face nu numai din clerici de acum, ci și din cei noi, pre urmă se cere părerea despre acea, unde să se țină concursul spre catedre înaintea consistoriului arădan respective cuvinan sau înaintea consistoriului oradan?

S-a determinat:

În tulburările de acum mare împedecare fiind pentru bărbați doară mai harnici întru concurgerea la catedrele profesionale, da și de clerici puțină nădejde fiind, adunarea sinodală deschiderea institutului clerical hotărăște pe zioa 1-a octombrie a. c. cal. vechiu, iar concursul profesorilor în zioa 1-a septemvrie calendariului nou iarăși a. c. de astădată înaintea consistoriului orădan a statornici a se țină, carele consistoriu se va îngriji despre cât mai curînd publicarea prin foile oficioase a terminului de concurs și părerea sa despre concurenți profesori în ființa de față a trimisului ministerial censurați pentru de a se putea face alegerea după înțelesul statutelor, sinodului o va trimite, – candidarea clericilor pentru stipendiu totdeuna din sinod fiind a se face.

Ce se atinge de plata unuia profesor prin ministeriul a ritului numit nu asemenea plății celorlalți profesori ci numai în 600 fiorini determinată, adunarea sinodală făcînd acea arătare că după înțelesul organizării shoalelor, profesor pentru rituale nu va fi deschilinit, ci învățătura ritului și a cîntărilor totdeuna va fi datorința profesorului celui lai tiner, drept acea toți profesorii clericali asemenea deprindere vor avea, va ruga de la ocîrmuire și pentru a cincilea profesor asemenea plată a se rezolva: mai departe va ruga sinodul pe ocîrmuire ca privind la timpurile cele grele în care pînă acum au fost românii, dacă nu s-ar afla absoluți filosofi de concurenți spre stipendii, să binevoiască barem din clericii de acum și poeți absoluți a știpendia.

Iar facerea arătării despre starea de acum și fundația institutului, despre profesorii de acum, și capacitatea acelora, și despre clericii, numărul și clasificarea acelora se încredințează vicariului episcopesc.

35.

Pentru a se putea face ocîrmuirii arătare despre starea shoalelor și învățătorilor elementari de relegea aceasta

S-a determinat:

Directoriului districtual Dimitrie Constantini a se încredința starea shoalelor din districtul sholaru a Orăzii Mari de relegea aceasta, starea și

numarul învățătorilor, și numarul învățăceilor, după și pînă acum obicinitule tabele comisariului ocîrmuirei ablegatului dietal Ioan Dragoș arătare a face; adunarea din partea sa va ruga pe cinstitul comisariu ca și pentru îmbunătățirea sorții ticăloaseacestori învățători să binevoiască pașuri la ocîrmuire a face.

36.

În urmarea rugării aleșilor oficianți consistoriali de a li se escopera plată ostenelelor și statului cuvincioasă.

S-a determinat:

Adunarea sinodală va ruga pe comisariul ocîrmuirei, ca precum pentru oficianții actuali a consistoriilor statului și ostenelelor cuvincioasă plată, așa și pentru slujitori să binevoiască a ecsopera.

37.

Spre rugarea din partea protopresvitorilor făcută, ca pe sama lor, carii cu superinspecția și vizitarea districtului, cu grija despre starea bună a bisericilor și liniștea din district sînt îngreunați, să li se rezolveze amăsurată plată protopresviterală.

S-a determinat:

Adunarea sinodală va ruga pe comisariul ocîrmuirei ca protopresviterilor diecesei acestia de la ocîrmuire cu atît mai tare să binevoiască plată protopresviterală a le ecsopera cu cît dînșii după organisarea făcută nici un venit nu au și cu superinspecția și vizitația districtului, grijea despre starea bună a bisericilor și despre liniștea din district în urmare cu facerea multura ecscursii sub raspundere sînt îngreunați, din care pricini protopresviterilor de relegea romano-catolică totdeuna s-a și dat mai mare plată, decît parohilor.

Protocolul ședinței acestia în zioa următoare adecă 18-a aprilie 1849. cal. vechiu, înaintea adunării cetindu-se întru toate s-a aprobat și de credincios s-a întărit.

Prezide
Dimitrie Haica
sub. consul orașului Arad
Georgie Popa
notariu

Ședința a 8-a

În zioa 18-a aprilie 1849 calendariu vechiu, începutul ședinței la 8 ciasuri dimineața. Capătul la 1 1 ciasuri după meazăzi. Prezide: Dimitrie Haica, notariu Georgie Popa.

38.

Comisariul ocîrmuirii la adunare venind, pe reprezentanți cu cuvîntul îi înștințează, că sfătuirile adunării de astădată în zioa de astăzi le închee, încît totuși după arătarea din partea reprezentanților cunoaște lipsa de a se face proiepturi și pentru o fundație de științe și pensie mai ales pentru văduvile și orfanii bărbaților din sfera literarie, de și pentru învățătorii prin îndelungă învățătură slăbiți, mai departe recunoaște lipsa de a se face pașuri și pentru îmbunătățirea stării profesorilor de la Institutul preparatoriu pedagogic și despre ajutorarea învățătorilor elementari preparanzilor, în urmare de lipsă ar fi despre toate fundațiile religioase de științe din relegea aceasta ocîrmuirii arătare a se face, ca despre toate aceste să se poată ocîrmuirea înștința, dintră reprezentanți spre elucrarea dorită în chip de deputație sub prezidiul vicariului episcopesc Ioan Chirilescu pe Dimitrie Constantini, directoriul districtual al shoalelor, Ioan Raț, protopreviterul arădan și asesorul consistorial, Atanasie Șandor, doctor de medicină și profesor preparandial, Grigoriu Popovici, asesor, Georgie Popa, notariu consistorial așa denumește ca numiții doritele elucrînd, operatul ocîrmuirii prin prezidiul sinodal să-l arate, după ce

S-a determinat:

Prin comisariul ocîrmuirii sub prezidiul vicariului episcopesc Ioan Chirilescu în chip de deputație numiților reprezentanți sinodali, Dimitrie

Constantini, Ioan Raț, Atanasie Șandor, Grigoriu Popovici și Georgie Poap se încredințează proiepturi a face pentru o fundație de științe și pensie, mai ales pentru văduvile și orfani săraci a bărbaților din sfera literară, și pentru prin îndelungă învățatură slăbiții învățători; mai departe pentru îmbunătățirea plății profesorilor pedagogici, ajutorarea învățătorilor elementari și a preparanzilor, și în urmare cât mai acurată arătare a face despre fundațiile religioase, și științifice de relegea aceasta încredințându-se și acea, ca pentru organizarea comunităților bisericesti încă să dea proiepturi, și toate aceste pentru de a se putea ocîrmuirei arăta, prezidiului sinodal să le predea, carele toate aceste comisariului ocîrmuirei le va trimite.

39.

Comisariul ocîrmuirii în fața sinodului cu cuvîntul dechiară pe alesul vicariu episcopesc Ioan Chirilescu printr-însul cu aceasta întărit a fi.

S-a determinat:

Întărirea alesului vicariu episcopesc Ioan Chirilescu prin comisariul ocîrmuirii înaintea sinodului dechiarată a se însemna.

40.

Representanții adunării datorința de mulțumită cătră ocîrmuire pentru darea de ajutoriu preoțimei și institutului clerical recunoscînd, de datorința care o au cătră patrie și neam, nici cât nu se zăuite, ci deșicu amar își aduc aminte de manipularea pînă acum a banilor printr-înși la altariul relegiei și a științelor puși cu totul necunoscută, întru acea credință totuși că în timpurile libertății aceasta nu va fi, și cu acea învingere, că prin aceasta patriei ușurare și neamului înaintare în creștere vor căștiga spre a se pune temeiul unei fundații diecesane de științe în fața sinodului oblati au făcut, cu care privilegiu Mihaiu Cuciuba fiscalul ordinariu al comitatului Arad și perceptorului preoțimei din districtul iarăș Arad, descoperind încît dorește binele patriei și a neamului.

pentru un apărătoriu – ostaș – de țară

– honved – a jertvit

100 f. arg.

și pentru fundația mai sus proieptată din plata

perceptorală

20/00

Mai departe tot pentru fundația proiectată au sfințit în sumă:

Mihaiu Stupa judele din Oradea Mare și perceptorul preoțimei din districtul orădan	200 fior.
Ioan Chirilescu, vicariu episcopesc din plata vicarială	100 fior
Moise Suci, comisariul alimentar din comitatul Bichiș	100 fior
Dimitrie Costa, senatorul din Oradea Mare	40. fior
Georgie Țapoș, asesorul consistoriului arădan și paroh din Socodor	100 fior
Ioan Pap, prezidele consistoriului orădan	100 fior
Pavel Boțco, onorariu asesor consistoriului și parohul din Chișineu	100 fior
David Nicoară, cetățeanul din Jula	100 fior
Teodor Popovici, protopresviterul vilagoșan	100 fior
Ioan Bodie, administratorul protopresviteral din Papmezeu și onorariu asesor consistorial	40. fior
Simeon Bica, preotul robilor de la comitatul Bihar, asesor consistorial și administratorul protopresviteral din Beliu	50. fior
Dimitrie Constantini, directoriul districtual al shoalelor în 2 rînduri 50 de fiorini	100 fior
În tot anul	
Georgie Dan, protopopul Chișineului	12 fior
La toată angaria patrală:	
Iosif Popovici, protopopul peșteșan	10 fior
Zaharie Popovici, preotul din Bicaci și asesorul consistoriului orădan	
) fior	
Vasile Dimitrescu, preotul din Orșov	10 fior
în proțentuație peste toată viața	
a)	
din toate plățile sale	
Simeon Bica, mai sus numitul	10/00
b)	
din plata, carea le vine ca la mădulari consistoriali:	
Ioan Raț, asesorul consistorial și protopresviterul arădan	20/00
Ioan Arcoși, asesorul consistorial	20/00
Georgie Popa, notariu consistorial	20/00

spre care

S-a determinat:

Estractul protocolului despre oblaturile aceste în fața sinodului făcute, consistoriului respective cu acea li se va trimite, ca despre primirea, elocarea spre folosul fundației și manipularea acelora pînă la orînduiala mai departe prin perțeporii preoțimei să se îngrijească, încredințindu-se acelora și acea, ca pentru sporirea numitei fundații prin protopresviteri cătră preoțime și popor spre asemenea oblaturi însuflețite provocății să facă; iar oblatul pentru un ostaș de țeară prin fiscalul ordinariu și perțeporul preoțimei Mihaiu Cuciuba făcut consistoriului Aradului de la acela primind pe lîngă cetanță spre scopul pomenit Ministeriului războiului după primire de loc să-l trimită.

41.

Comisariul ocîrmuirei împărtășind adunării sinodale orînduiala Ministeriului relegei și a shoalelor de data 17 aprilie a.c. 1849 num.466/M., în carea sinodului se încredințează fără întîrziere a trimite părerea sa spre protestația prin episcopul diecesan Gherasim Raț făcută în contra unora puncturi prin sinod statornicite, anume:

1. Că de prezide sinodul nu cunoaște pe diecesanul episcop au vicariul său.
2. Că la județul consistorial a întrodus judecători civili.
3. Că pe dînsul de la ședința consistorială l-a eschiș, și.
4. Că ședința vicariului a pus-o la Chișineu, după ce tot prin cinstitul comisariu s-a împărtășit și acea oficioasă scrisoare a episcopului cătră dînsul încredințată de 17/29 aprilie 1849. num. 71 dată în Cuvin, în carea episcopul „de vreme ce timpurile cu sine așa aduc, și el are lipsă după acele a se întocmi, și de spiritul timpului de acum a se lipi, poștește, ca cinstitul comisariu protestația acea, acum sub desbaterea sinodului să nu o predee”

S-a determinat:

Pe lîngă arătarea în copie autentică a scrisoarei episcopului de 17/29 aprilie 1849 num. 71 dată în Cuvin, din partea sinodului pe protestația prin episcopul diecesan în contra unora statute sinodale a se răspunde.

La punctul 1. din protestație: că episcopul fiind de față la alegerea preziderilor în contră atunci nemica nu a dechiarat, și așa punctul acesta cu fapta sa de bun l-a cunoscut, mai departe sinodul pe temeiul democrației fiind statornicit vreun prezidiu natural nu poate recunoaște, carele și

altmintrelea patriei și neamului numai spre nenorocire ar fi; unde din contră prin aprobarea punctului acestuia ar ajunge țara scopul acel dorit de eparhiei, și pentru ca să fie dinși aleși de prezide în științe și civilisare cu lumea ar propăși, și prin starea lor mai înaltă nu s-ar încrede.

La punctul al 2-a din protestație: nu este vreun canon, carele încurgerea mirenilor de la județul consistorial ar opri. Istoria și pracsă consistorială arată, că mirenii nu numai că n-au fost orpiți din județul consistorial, ci din contră totdeauna au fost mireni la consistoriu aplicați, precum se citește în sistema consistorială din 17-a iunie 1787 unde la partea a 3-a & 3 se hotărăște, ca fiscal, notariu și tolmaciu la consistoriu numai mireni să fie, după &&-le 8. și 10. din partea a 4-a și cu voturi hotărîtoare, ear [în] timpul de acum nici nu potu caste subsista, pe lângă acea, mai mare parte din lucrurile consistoriale este administrarea eparhiei, carea în biserica răsăriteană totdeauna cu încurgerea mirenilor s-a întîmplat după cum se adeverește și prin congresurile ținute.

La punctul al 3-a, de vreme ce episcopul din neputință resignînd de lipsă a fost în locul lui a se alege vicariu, și în urmare răspunderea despre povățuirea eparhiei este sarcina vicariului, prezide consistoriul și eparhiei numai vicariul poate să fie, chiar fiind și acea că dacă într-o vreme la un județ doi prezidii ar fi și episcopul s-ar mesteca în lucrurile vicariului neplăcute întîmplări vor să se nască.

La punctul al 4-a, vicariul de la episcop neatîrnătoriu fiind reședința sa pînă ce va să se așeze la Arad, o poate după stările înprejur a o întocmi unde pentru eparhie i se vede mai bine, dar și comisariului ocîrmuirei, și sinodului mai de bun să vede orașul Chișineu decît Cuvinul, care este cam la o parte a diecesei. Ce se atinge de arhiv este lucru firesc, că ca accesorium se ține de consistoriu, așijderea și sigilul consistorial, iar cel episcopesc sinodul de la dînsul nu voiește a-l lua -

Și după toate aceste sinodul va cere protestația aceasta fără temei a nu se primi, statutele sinodale a se aproba.

42.

Representantul Mihaiu Cuciuba cere a se deslega de primirea arhivului și sigilului lui și protopresviterului vilagoșan Teodor Popovici sub num.prot: 13 încredințată spre care

S-a determinat:

Mihaiu Cuciuba în urmarea rugării sale deslegîndu-se de primirea de la episcopul diecesan Gerasim Raț a arhivului și a sigilului consistorial lui

sub num.prot. 13. încredințată, în locul lui spre acea se denuște reprezentantul Dimitrie Constatini, directoriul districtual a shoalelor, carele dinpreună cu protopresviterul vilagoșan, Teodor Popovici, arhivul și sigilul mai sus atins de la cinstitul episcop, pentru de a se putea consistoriului respective vicariului și notariului preda, cât mai curînd îl vor primi.

43.

În urmarea resignării prezidului a consistoriului orădan pentru sigilul și arhivul consistorial de acolo

S-a determinat:

Administratorului protopresviteral Ioan Bode și fiscalului consistorial Petru Pavel se încredințează sigilul și arhivul consistorial orădan de la resignatul prezide Atanasie Boțco a-l primi, și acela consistoriului respective prezidului și notariului a se preda.

44.

Atanasie Georgievici, parohul din Jula ungurească și asesorul consistorial cere șieși de capelan pe feciorul său Pavel, carele e diacon sfințit a se orându.

S-a determinat:

Rugarea aceasta de a se duce întrînsa hotărîre se transpune la consistoriul arădan.

45.

Dimitrie Popovici din Chișhaza, învățătorul în Caraș dînd înainte, că el pentru de a dobîndi ceva parohie prezidului consistoriului orădan 100 fiorini, iar consistoriului 25 fiorini în valută a cinstit, cere ceva stație a i se orându, au banii a i se întoarce.

S-a determinat:

Cererea aceasta pentru de a se duce întrînsa hotărîre, se transpune la consistoriul orădan.

46.

Ioan Raț protopresviterul Aradului și Gregoriu Popovici deputați sinodali și trimiși incvirenși în urmarea hotărârei sinodale de sub num. Prot. 12. 1849 cercarea în privința instanței mădularilor consistoriului orădan și reprezentanților clerului și a poporului asupra lui Atanasiu Boțco, prezide consistorial în fața locului făcută arătând-o,

S-a determinat:

De vreme ce toți mădularii consistoriului cu reprezentanți clerului și a poporului dinpreună sînt pîrîtori; pîra aceasta spre judecare se predă consistoriului arădan spre aceasta județului din sinod delegat.

47.

La încheierea sfătuirilor adunării sinodale acestia

S-a determinat:

Protocolul adunării acestia sinodale prin prezidii și notarii sinodali subscris, și cu sigilul consistoriului arădan întărit, în patru originale ecsemplare se va purisa, dintru care un ecsemplariu pentru ocîrmuire, iară altul pentru comisariul ocîrmuirii, care cu acea rugare să se trimită cinstiului comisariu, ca statutelor prin sinod aduse să binevoiască cît mai curînd viață a le ecsopera, pe lîngă aceste un ecsemplariu consistoriului Aradului, altul consistoriului orădan fiind a se trimite, și scrisorile pe lîngă protocol în arhivul consistoriului arădan a se păstra.

Protocolul ședinței acestia încă în zioa susnumită înaintea adunării cetindu-se, întru toate s-a aprobat și credincios s-a întărit.

Prezide bisericesc
Iosif Popovici
Protopresviter Peșteșului

prezide mirean
Dimitrie Haica
sub. consul orașului Arad

Ioan Pap și Georgiu Popa
notarii

Proiecturile deputăciunei prin Sinodul diecesii romane g. n. u. arădane sub numărul prot. 38 denumite în privința înființării unei fundații de creștere și pensie și în privința îmbunătățirii sorții învățătorilor, mai departe arătarea fundațiilor de relegea g. n. u.

PREZIDIULUI

de la adunarea sinodală a diecesei române a Aradulu de relegea răsăriteană g. n. u. în lunile martie și aprilie anului 1849 în orașul Chișineu ținută.

Deputaciunea subscrisă în înțelesul determinării sinodului de sub numărul proto-colului 38. arată proiecturile sale despre înființarea unei fundații de științe și pensie, părerea în privința ajutorării preparanzilor, în privința penziei pentru personalul scolastic și despre plata individurilor din sfera literară, mai departe arată starea fundațiilor de relegea răsăriteană greco-neunită și proiectarea pentru organizarea comunităților bisericești.

Programul fundației de creștere și penzionare

Neamul român cu mulțămită ferbintă primește ajutorul patriei de care părtaș s-au făcut, datorința-ș totuși nu o zăuită, ci în privința greomântului creșteri precum și a stării amară a văduvilor și a orfanilor – pruncilor fără părinți – și în privința învățăceilor celor săraci după putință dorește ușurare a aduce.

Din acest sfânt scop dorește a pune temeiul unei fundații, din carea lipsiților ajutoriu să li se dee.

Sfințenia scopului tot însul trăbue să o cunoască și nu să crede a fi sub soare vreunul, carele de sfințenia acestui scop s-ar îndoi.

Fundamentul s-a pus înaintea sinodului diecesan în zioa 18 aprilie anului c. 1849 care început de și nu e mare, românilor totuși cu atâta ie mai prețios, cu cât până acum nici atâta nu a avut.

Nu să înțalege aicea acea, că români n-ar fi pus jertvă la altariul creșterei au pentru ușorarea lipsiților; ci cu durere să spune adevărul acela, ca în timpurile trecute din fundațiile scolastice români ajutoriu nu au avut despre manipularea banilor, cari ei pentru scoli au jertvit, nimica nu au știut, deputațiunea subscrisă cu durere ie silita mărturisire a face despre aceasta precum mai jos spetifițe va arata.

Însa pentru că până acum manipularea banilor a fost rea, deputaciunea nu voește a părăsi scopul cel sfânt, ci propune regule prin care manipularea să fie bună.

Și așa de doă lucruri sfinte voește a să îngriji:

1. Ca românii întru învățături cu lumea civilizată să propășească.
2. Ca văduvilor și pruncilor acelor, carii pentru înaintarea neamului s-a ostenit de e lipsa și învățăceilor celor săraci ușoare să i să de.

Deputaciune crede cu putință a fi aceasta a dobândi mai ales prin acea, dacă ofi-cianții bisericești și scolasticești din plata carea țara le va da, spre zisul scop a 20/00 parte vor jertvi, adeca de la o suta, cinci fiorini, carea parte de doăsăzi să se adaoge veniturilor obicinuite din tasul al doilea și al treilea și zeciuieli prin comunități și până acum după contract la fundația școlară plătită.

Da cu temei și cu drept presupune deputaciunea și acea, că poporul încă va sprijini ajutorul acesta.

Drept acea parerea sa întru aceste arata:

Articolul 1-a

§ 1. Tot diregătoriul bisericesc și scolasticesc să se îndatoreze a daoăzece parte din plată la fundația aceasta a da, despre predarea banilor cetanție căpătând.

§ 2. În fundația aceasta și mai departe să de veniturile din tasurile bisericești al 2 si al 3-a și zeciuiala prin comunități și pâna acum după plata în bani gata învățătorilor prin contractul la fundația școlară plătită.

§ 3. Despre manipularea banilor pâna ce ar crește așa o sumă, ca pentru manipulare oficianți deosebit sa se țină sub răspundere se va îngriji consistoriul respectiv prin perțeporii preoțimei.

§ 4. Din fundația aceasta se vor ajutura:

a) Pruncii a părintilor săraci, carii au râvnă și capacitatea spre primirea învățăturilor pe carii pentru ajutoriu după purtarea lor cea bună comunitatea îi va recomanda.

b) Tinerii acei, carii voesc a pași la statul învățătoresc au preoțesc și sânt în lipsă.

c) Tinerii acei, carii voesc a învăța măestriile cele frumoase, precum sânt: tehnica, zugrăvirea, musica, mășinăria și altele.

d) Din fundația aceasta se va da ajutoriu văduvilor acelora a căror bărbați întru luminarea și sporirea învățăturilor s-au ostenit, cu carii neamului între aceste ajutoriu au dat.

e) Orfanilor adecă pruncilor fără părinți a unora așa feliu de bărbați.

Pentru înaintarea culturei cătră statutele sinodale neînconjurat de lipsă vede deputăciunea subscrisă orânduiei a se face în privința următoarelor puncturi.

Articolul al II.

Despre stipendii.

Precum de preoți buni, așa de învățători având țara lipsă, deputăciunea din partea sa ar îndrăzni rugare a face cătră ocârmuire să binevoiască și pentru câțiva preparanzi stipendiu a orându.

Articolul al III.

Despre penzia personalului scolasticesc

Deputăciunea neîncunjurat de lipsă află a se aduce mângâiere persoanelor scolastice, carii prin greomântul slujbei au ceva bolnăvire fără de vina sa au slăbit și așa directorilor districtuali, rectorilor și profesorilor institutelor clericale și pedagogice și tuturor învățătorilor carii au slujit 10 ani a trea parte, de la 10 până la 15 jumătate, de la 15 până la 20 două părți de trei, de la 20 până la 30 toată plata, carea an avut în bani gata ar dori a li să da, – eara văduvelor a trea parte din penzia ce ar fi avut bărbatul.

Pe lângă aceste să se dea văduvei după moartea bărbatului în cvart în bani gata ce să numește mortuale.

Articolul al IV.

Despre plata individurilor în sfera literarie

Ostenelele profesorilor Institutului Pedagogic asemenea fund ostenelelor profesorilor din clerică deputăciunea aceasta ar lua îndrăznire și pentru profesorii Preparandiei asemenea facere de bine a cere însă directoriului districtual carele e îngreunat cu vizitația scoalelor și caraușia – elöfogat – ar dori a i să recompensa în privința învățătorilor din comunități fără deschilinire de comunitate cuviincioasă și asemenea plată ar dori a li să da.

Articolul al V.

Fundațiile poporului de relegea aceasta, deputăciunea întru aceste le arată:

a) Fundațiile religioare

§ 1. Poporul de relegea greco-neunita – rumâni și sârbii – are o fundație – așa numita fundus inalienabilis – carea fundație să află pe lângă metropolie la Carloveț despre a caruia sumă, manipulare lumea cunoștință nu are; căci până acum s-au manipulat prin metropolitul și doi asistens – earăș prin mitropolitul orânduți dintre cari unul au fost din statul mirenesc altul din statul militeresc. Socotele fundații acestia prin numiți făcute după fostul obicei le revidea cancelariul unguresc presidialiter, care socoată nici ecsatoratului de la fostul consiliul nu să arătau, banii aceștia precum bine să știe sânt dați pe interes cea mai mare parte domnilor de pământ sârbești.

§ 2. Este pe lângă metropolie o fundație a episcopilor, scopul, suma și manipularea ei așșderea ca a cei mai sus pomenite sânt necunoscute.

§ 3. Dărilor mănăstirilor earași pe lângă metropolie, scopul, suma și manipularea ei așșderea necunoscute.

§ 4. Fundația lui Avacumovici, episcopului diecesan cândva la Arad din 16 000 fiorini argint în așa numitul – fondul național – earăș pe lângă metropolie, pentru rădicarea residenții episcopești de relegea răsăriteană g. n. u. din Arad.

§ 5. Fundația protopopului Draghici din Vilagoș de o suma de 2 000 fiorini earăs pe lângă metropolie, manipularea aceștia asemenea a celorlalte.

b) Fundațiile scolastice

§ 1. Institutul clerical de la Arad are până acuma fundație numai tasul al 2. carele aduce la an în diecesa aceasta 260 până 300 fiorini argint, celelalte fundații sunt lângă fosta mitropolie din Carloveț în fondul clerical aicea necunoscută.

§ 2. Biblioteca institutului acestuia are bani pe interes în casa de păstrare din Arad 25 fiorini în argint, iar biblioteca să află în arhivul institutului pe lângă inventar.

§ 3. Institutul pedagogic de la Arad, are în Arad casa din ulița Cetatea veche – Ovar – numită, unde să țin prelegerile pedagogice de fericitul Sava

Arsici pe sama institutului numit, cinstită, carea pe lângă comoditatea caselor de școale și conses aduce de la 45-60 – pâna la 150 fiorinți argint. Banii aceștia să manipulează prin deputația fundațiile școalelor naționale ocârm,uitoare din Pesta, unde si alte fundații să află.

§ 4. Ioan Belovici local directoriu si cetățean în orașul Banat-Comlău s-au obligat a da pentru zidirea cășii preparandiale din Arad a căria ziduri sânt în rea stare 700 fiorini argint, dintre carii a depus în casa păstrării din Arad 200 fiorini argint pe interes.

§ 5. Profesorul preparandial de la Arad, Alesandru Gavra, în fundul deputațiunii naționale a școlilor de legea g. n. u. românești au depus 240 fiorini argint, dintre cari 120 pentru înmulțirea bibliotecii pedagogice, ear 120 fiorini pentru arădicarea a unui convict pe partea pedagogilor din același institut să se dee. Suma aceasta să manipulează prin deputaciunea mai sus pomenită a școalelor naționale.

§ 6. Fundație este tasul al treilea si zeciuiala proțentuală, adecă comunitățile lângă contract plătesc la fundație o zeciuiala după plata în banii gata a învățatoriului. Din tas vine peste an 240–280 fiorini argint, ear zeciuelele merg cam la 480 fiorini în argint. Restanții sânt de mai mulți ani, suma este însemnată la deputaciunea scolastică reșezatoare în Pesta. Din tasul al 3-lea să plătesc până acuma membrii pedagogici; eară din zeciueala toată deputaciunea ocârmuitoare a școalelor precum și directorii districtuali.

§ 7. Celealalte mai multe fundații să află la deputațunea din Pesta fundurile naționale ocârmuitoare.

§ 8. Despre fundațiile prin deputăciunea aceasta de la Pesta manipulată să în-semnează, ca publicarea socoților și a stării fundației dela fostul consiliu este prin un intimat oprită. Revizia socoatelor până acum să întâmplă prin ecsatoratul fostului consiliu locultenent.

§ 9. Biblioteca Institutului pedagogic de la Arad să află în arhivul institutului pe lângă inventariu.

†) Fundațiile din varmegea Aradului pe sama shoalelor triviale

§ 1. Mai bătrâne fundații sânt în orașul Săvârșin. În orasul Săvârșin să află doaă fundații prin baronul Andrei Forrai întemeate una de 200 fiorini argint pe partea învățatoriului și alta de 40 fiorini argint pentru câștigarea cărților pe partea pruncilor saraci. Capitalul acest de 200 fiorini argint sa află pe camătă la mănăstirea Hodoșului dat, a căria interes învățatoriul din Săvârșin în tot anul ordinarie capătă, ear cel de 40 florini argint să manipulează prin însăși comunitatea cu învoirea domniei, și astăzi să află

în mâinile lăcuiitorului din loc Șefan Șelever. Interesul se întrebuintează după hotărârea fundatorului.

§ 2. Pe sama scoalelor g. n. u., în orașul Chișineu este fundația a lui Iedlicica 400 fiorini argint cuprinzătoare a căria una parte de patru e destinatăă pre cumpăararea cărților pentru prunci săraci, interesul și capitalul este la fosta cămară ungurească. Manipularea banilor direpciunei districtuale este necunoscută, însă până la 1836 interes cămara au platit.

§ 3. Fundație este în Nădab din 80 florini argint de 3 bărbați așezată din a căria interes să cumpără cărți pe partea pruncilor școlari mai săraci din loc. Capitalul să manipulează prin însuși fundatorii din interes cumpărând cărți școlariilor. Despre toate aceste să duce ș protocolul la școală.

§ 4. Fundație este în Comlăuș (Ószentanna) de 24 florini argint prin preotul locului Ioan Popovici și alta de 20 florini argint prin mireanul cu numele Constantin Ardelean pentru ajutoriul pruncilor săraci de acolo rădicată. Capitalul acest e dat în sat poporenilor pe interes și este înprotocolat la școală.

§ 5. Domnul din Vilagoș, Bohoș Ioan cu cuvântul au făgăduit pe partea învățăto-riului de acolo 40 fiorini argint la an, carea până la anul 1846/7 au și platit-o.

§ 6. De 40 f. 30 cr. argint pe sama pruncilor mai săraci din diecesa Aradului prin fostul senator în orașul Arad Pavel Ioanovici într-o petrecere strânși, carii banii astăzi îi manipulează comunitatea bisericii S. S. A. A. [Sfinților Apostolii] Petru și Pavel în Arad.

§ 7. În 1847 urmarea provocării deputaciunei școalelor din varmegia Aradului prin prezidele aceiași deputaciuni Gavril Fabian s-au strâns o cutare sumă de bani, a căruia manipulare aicea încă ie necunoscută.

§ 8. Fundația de la Sava Techeli pe sama pruncilor săraci din Cuvin și Georoc cu suma 80 f. ar. rădicată, a caria capital să manipulează prin domnia locului.

§ 9. Fundația lui Simeon Popovici Paffi din 4 600 fr. ar. pentru un prunc de familia Popa din orasul Buteni, banii până acuma pe interes sânt dați la cetatea Pesta și la comisia de înfrumuețare din Pesta – szépitő biztosság - , în înțelesul testamentului bani să manipulesc prin episcopul arădan și feoișpanul arădan.

d) În Comitatul Ciongrad

La Senteș sa află o fundație pentru biserica și scoala de acolo.

e) Fundațiile din varmegia Biharii

§ 1. În Oradea Mare este fundația văduvei Pap-Crăciun de 200 fl, ar. din a căroră camătă să cumpără cărți școlarilor din acelaș oraș. Acest capital să află pe interes la biserica de acolo și interesul să manipulează prin respectivu local directoriu.

§ 2. Nicolae Jiga, cetățean si localnic directoriu în Oradea Mare cu soția sa o fundație de 1 200 fl. ar, dupa declarajia fundatorului aicea dat iar s pe partea pruncilor maj s&raci sub manipularea comunității bisericii cu acea adaogere a asezat ca numai dupa ce va crejte capitalul la 2 000 fl. ar [gint] să se întrebuițeze interesul spre hotărâtul scop în scris dat. Literile fundamentale se află în arhivul S[sfintei] biserici Orazii Mari și la însuși fundatorii.

§ 3. Gavril Faur asemenea cetățean în Oradea Mare pentru ridicarea casei școlare a lăsat 18 buți de vin care (după arătarea cu cuvântul aici de față a localnicului directoriu Nicolae Jiga) vînzîndu-se s-au căpătat 360 fl. ar. Suma aceasta să află dcpusă la cetățeanul Constantin Niculici. Manipulația banilor acestora aici e necunoscută.

§ 4. Lângă colegiul din Debrețin a reformaților să află încă una fundație rădicată prin Atanasie Bala earăși pe sama pruncilor g. n. u., suma si manipularea banilor e necun oscută.

§ 5. Fundație să află în Debrețin de la Sava Techeli numai pentru sârbi așezată. Numerul banilor și manipularea fundațiilor acestora aicea e necunoscută.

f) In Pesta

Este o fundație de la Sava Techeli earăși numai pentru tinerimea sârbească, numerul banilor și manipularea aicea e necunoscută.

Afară de aceste după arătarea aici cu cuvântul făcută prin cetățenii din Oradea Mare Nicolae Jiga si Ioan Poinariu se află fundație pentru tinerimea g. n. u. În Pojon și Șarașpatac.

Articolul al VI-a

Organisarea comunităților bisericești

§ 1. Comunitatea bisericească stă din preoțimea și poporul bisericii aceiaș.

§ 2. Ducerea sub răspundere a trebilor bisericești se va încredința aleșilor prin popor. Pe lângă aceasta în sfătuiți va lua parte preotul și

învățătorul; de sânt mai mulți preoți sau învățători dintră aceia poporul va alege câte pe unul.

§ 3. Numerul aleșilor după o parohie va sta din 5 la două parohii din 7 la trei parohii din 9 și mai mulți nu. Afară de aceștia precum sus s-au atins va lua parte în sfatuile preotul și învățătorul.

§ 4. Aleșii acești înființează soborul bisericesc din comunitatea acea și aleg dintre sine un preside, și un notariu, unde nu va fi altul de notariu protocolul va duce învățătorul.

§ 5. Soborul acesta va ține ședința în toată luna cel mai puțin odată în duminica întâia a luni, ear de ie lipsă mai adeseori iarăși duminica sau în zile de sărbătoare.

§ 6. Ședința se va publica din amvon și sfătuirea va fi deschisă.

§ 7. În sfătuire cuvântare numai soboreni – aleșii – au.

§ 8. Madularii soborului se aleg prin popor numai pre un an.

§ 9. De mădulari la sobor numai oamenii de cinste și de fapte rele neînsemnați se pot alege, oameni pentru purtarea rea pedepsiți sub alegere nu pot veni.

§ 10. Soboreni sub răspundere cu toată averea lor sunt îndatorați:

a) A face inventariu despre toate de la biserică și școală, și de este, și casă parohială.

b) A se îngriji, ca banii bisericești școlasticești spre folosul bisericii respective a șolii la locuri sigure să se elocheze, carea elochare se va însemna în protocolul soborului.

ț) A primi socoatele titorilor bisericești.

d) Soborul se va îngriji despre starea din afară bună a bisericii, șoalei și cășii parohiale.

e) Se va îngriji, ca preotul, și învățătorul competențele sale de la comunitate la timpul hotărât să le capete.

§ 11. Alegerea titorilor, candidarea pentru preoție sau învățători rămâne pe lângă popor, carea candidate locurilor mai nalte se va face cunoscută.

§ 12. Titorii bisericești trebuie să aibă însușirile soborenilor și să aibă și avere des-tulă pentru siguritatea banilor.

§ 13. Titorii vor depune jurământul credinței, veniturile bisericești cu sânguința te vor aduna, și precum veniturile așa și speșele bisericești în protocol credincios le vor însemna.

§ 14. Titorii tot la trei luni vor face soborului arătare despre veniturile și speșele bisericești.

§ 15. Titorii fără îngăduința soborului mai mult de doi fiorini în argint nu pot din banii bisericești chiețui.

§ 16. Titorii la darea socoților vor arăta protocolul original alăturând lângă socoți și documentele originale, socoțile le vor descrie în două exemplare, din care unul se va trimite prin revidentul protopop la consistoriul respeaiv, altul rămâne la sobor.

§ 17. Biserica nici când nu poate rămâne fără titori, drept acea titorii numai dacă s-au ales alții pot fi deslegați de sub grijea mai departe despre biserică, scoala și casa parohială.

Dat in Chișineu în 19. 20. 21-a aprilie 1849 calendar vechiu

Insemnat prin
Georgie Popa
condeputat
si notariul deputaciunii

Ioan Chirilescu
vicariu episcopesc
și prezes deputăciunii

[Miskolczy Ambruș, *op. cit.*, pp. 169-177]

2.

Protocolul Sinodului Bisericii răsăritene, din partea Diecesei Arădane în Besereca Catedrală din Arad, în 23 Iuliu și următoarele zile 1850 ținută

1850, 23 Iuliu/4 August după oficioasa conchemare a Măriei Sale Preasântitului Domn Gherasim Rațiu Episcopul Diecesei Aradului de Religiuena răsăriteană, adunați mădulari ai Sinidului, și anume din partea clerului Atanasiu Boczko Protopresviter și președintele Consistorului Orăzii-Mare, Protopresviterii: Giurgiu Dan al Ciși-Ineului, Teodor Popovici al Șiriei, Ioane Rațiu al Aradului, Arseniu Adamovici al Beinșului, Terențiu Rațiu al Borosiu-Ineului, Gavril Neteu al Luncii, Petru Moldovan al Hălmagiului, Simeon Bica Administratoriul Beliului; mai departe Giorgiu Țiaposiu (Țapoș), Ginadiu Popescu, Iosif Beleșiu, Teodor Bucatoșiu, Ioane Muntean Consistoriali Asesori. Miron Nicodim, Petru Cirilescu și Giurgiu Vasilevici. Parochi; iar din partea mirenilor: Ioane Arcosi Senatorul liberei regiei Cetăți a Aradului, Mihai Cociuba, Ordinariu Fiscariu, Georgiu Popa Jude Cerculariu, și Giurgiu Caba Comisariu Frumentariu – și Comitatului Arad; Dr. Atanasiu Șandor Prfesoriu de Prepandie; Ioane Popoviciu, Grigoriu Popoviciu, Dumitriu Haica și Paul Petrila – Advocați, înfățișându-se la Mărirea

Sa mai sus titularul Episcop, de aici D. D. Atanasiu Boczko și Ioane Rațiu în chip de deputați sau trimis la Mărirea sa Domnul Ioane Atzel Reg. Comisariu al Sinodului, ca să-l înștiințeze: cumcă Mărirea sa Episcopul și mădularii Sinodului adunați doresc, și-l roagă ca cu ființa sa de față la chemarea Duhului Sfânt să se milostivească a ne îmbucura, cărei rugări și dorințe Mărirea sa Ces. Reg. Comisariu plecându-se, cu toți au mers la Besereca, unde cu cucerire ascultând Sânta Liturghie, sub carea reprezentanții clerului, după datina la toate sinoadele observată, s-au cuminecat; iar după săvârșirea Sântei Liturghii a urmat chemarea Duhului Sfânt, care s-a săvârșit cu un cuvânt potrivit împrejurărilor rostit de Mărirea sa Diecesanul Episcop, în care la urmă încunoștințând pre popor, cum că după mai înaltele porunci, în Sinod numai cei chemați pot avea parte, a sfătuit pre cei nechemați a se îndepărta din Biserică, ce întâmplându-se, Mărirea Sa Diecesanul Episcop a cuprins presidiul, și prezentând sinodului pre Mărirea Sa Domnul Ioane Atzel, ca despre partea înaltei ocârmuiri la Sinod numit Regesc Comisariu a deschis sinodul.

Deschis fiind Sinodul, Mărirea Sa Diecesanul Episcop aducând înainte marea îndurare, și părintească îngrijire a Maestății Sale, preabunului nostru Monarh, credincioșilor Besericii răsăritene a Diecesii aceștia, prin data voie: de a ține Sinod împărțită, de carei asemenea îndurare aceasta Diecesă nu s-a putut bucur, și mărintă mărinimitatea și binefăcătoarea priveghiere asupra supușilor săi, pe lângă deschiararea omagiului neclătitei credințe, care a poporul de națiunea română, către domnitoarea casă Austriacă, și în cele mai periculoase timpuri ale turburării neconținut și neprerupt o au păstrat, preaumilită mulțămită aduce, și de nou în numele Sinodului și a poporului, care le este prin Sinod reprezentat, dechiarat: cum că precu până acum, așa și de aici înainte precum singur, așa și mădularii Sinodului și tot poporul păstoreștii sale îngrijiri supus, cătră înalt domnitoarea casă Austriacă, cătră înaltul Tron, și maiestatea Sa Francisc Iosif I, prebunul nostru Monarh, pentru a cărei îndelungă viață și norocoasă stăpânire, ferbinți rugăciuni înaltă cătră atotputernicul părinte, – pururi credincioși vor rămânea, iar mai în urmă cuvântul său la încheiat cu o rugare, cătră Mărirea Sa Reg. Comisariu îndreptată: ca să binevoiască această dechiarare omagială a credinței, și iscusitele simțăminte la timpul său a le subșterne Maestății Sale. După acesta Mărirea Sa Reg. Comisariu descoperind bucuria Sa, cumcă prin aceasta a dobândit ocaziunea de a dovedi, încât dorește fericitarea și înaintarea națiunei române, dechiarat: cumcă toate lucrurile Sinodului, care nu s-ar împotrivi cu strânsa sa instrucție, singur le va părtini la prea înaltul loc; deci dară provochează

Sinodul: ca în sfătuirile sale, de după instrucția dobândită, dela lucrurile ce se ating de Biserica, Școala și creșterea nici decât să nu se abată. În urmă Mărireii Sale a deschis deschiarând Sinodul, ținerea Ședinței de întâi s-a hotărât pe mâne, adică 24 Iuliu/5 August la 9 oare de dimineața, și cu acestea s-a încheiat adunarea.

1850. 24 iuliu /5 August și următoarele zile, sub președinția Mărireii sale a Domnului Gherasim Rațiu diecesanului Episcop de relegea răsăriteană în ființa de față a Mărireii Sale Domnului Ioane Atzel, Reg. Comisariu, și a tuturor sus însemnaților mădulari ai Sinodului, în Bisereca română Catedrală din Arad ținându-se Diecesan sinod, următoarele obiecturi sau luat sub pertracare:

1.

La propunerea Mărireii Sale diecesanului Episcop: ca spre ducerea protocolului, ar fi să se aleagă doi notari, unul din partea Clerului, altul din partea mirenilor cu o învoire sau ales: despre partea Clerului Petru Cirilescu parohul Chitighazului iar despre partea mirenilor Ioane apopoviciu avocat; spre ce

S-a determinat:

Aleșii notari se îndrumează a cuprinde locul său, și a urma chemării sale .

2.

S-a cetit orânduiala Excelenței Sale von geringer plenipotențiatului Ces. Reg. Comisariu în trebile civile a Ungariei din Aprilie a. c. Nrul. 16/G. g. prin carea în urmarea înaltului rescript a Ministerului trebilor din lăuntru din 28 Aprilie a. c. de sub Nrul. 2208/M. I. se face cunoscut Mărireii Sale Diecesanului Episcop, dobândita voie spre ținerea Sinodului Diecesan, așa și aceea că la sinod numai protpresviterii se pot chema, iar numărul reprezentanților clerului.

Mai deoarte s-a cetit orânduiala Mărireii Sale De la Motte Consiliarului de secțiune, prin carea se face cunoscut: cumcă prin înaltul ministerial Rescript, spre reprezentarea Mărireii Sale Diecesanului Episcop în 22 iuliu a. c. sub Nrul. 2844 dedat, este iertat în locul neputincioșilor protopresviteri

din numărul consistorialilor asesori, Profesorilor de Teologie, și altor harnici parohi în chip de substituți a se chema la sinod, ținându-se totuși, numărul hotărât; spre care

S-a determinat:

A se împrotocola și spre păstrare în arhivul Diecesei a se pune.

3.

Mărirea Sa Diecesanul Episcop, de după datina în Sinoadele observată, și datorința creștinească deschiară: cum că următori învățaturii Mântuitorului Isus Christos, în simbolul credinței nevătămat, și în onoare ținutele dogme a Besericii răsăritene, aici o strămutare nu voiește a face, ci pe lângă păstrarea acelor, voiește și cugetă numai așa lucruri a lua sub desbatere, care se ating: de îmbunătățirea clerului, înaintarea creșterii, luminarea poporului și asigurarea unor drepturi, de la care atârnă un fericit viitoriu a Besericii răsăritene, și credincioșilor acestei religii, spre care scop, precum și singur, așa toți mădulării Sinodului au depus jurământul mărturisirii. După aceasta cu pătrunzătoare cuvinte aducând înainte mișelătatea clerului și miserabila stare a școalelor poporului român de religiunea răsăriteană, în a cărei urmă precum despre o parte Clerul de la sine începând până la cel din urmă de cele mai trebuincioase se afla lipsit, așa despre alta parte poporul în lipsa școalelor părăsit zace într-un întuneric al neștiinței într-o langendă letargie, de unde numai cultura poate a-l rădica; din carea pricină cu jale se iscusește, cum că această numeroasă națiune în toată privința este urgisită de alte națiuni civilizate; deci ca acestor rane să ne poată câștiga vindecare, ca și aceasta să poată în creștere, în cultură, și în civilizație înainta, și ca acest popor prin cultura să se poată în așa pozițiune așeze, ca pe lângă nepătat păstrata credință către înalta stăpânitoare a Austriei să fie în stare și cele mai filosofice serviciiuri a-și întări credința, și a rădica Patriei și Națiunii folositori bărbați: cugetă de neparată trebuință a fi și se sfătui despre acele care ar fi cu fiiasca umilință a se cere dela Majestatea Sa prin urmare, prezentează în această privință Sinodului un proiect cuprinzătoriu toate trebuințele, neajunsurile și scăderile clerului și a poporului de religiune răsăriteană român, ce provin din mișelitatea clerului și izolata stare a școalelor, care sub desbatere rânduiesc

S-a determinat:

Grozavele rane a poporului român de relegiunea răsăriteană în privința Bisericii, Clerului și a Școalelor așa adânce sunt cât lecuirea acelor numai de la nețârmurita îndurare a Majestății Sale, Prea bunului nostru Monarh poate proveni; deci Sinodul acesta, în numele clerului și a poporului român de relegiunea răsăriteană a Diecezei Aradului, în învingerea păstratei credințe către înalta casă austriacă, pe temeiul Imperialei Constituțiuni din 4 Martie 1849, care asigură tuturor popoarelor Monarhiei Austriece egala îndreptățire, cu omagiala și fiasca aplecăiune hotărăște a se așterne înaintea Prea Înaltului Tron următoarele pontiri de rugare, cu acea prea umilită rugăciune, ca adâncelor rane a acestui popor, prin părinteasca îngrijire lecuire întinzând, nețârmuritei îndurări împărătești părtaș a-l face prea grațios să se milostivească.

Prea umilita rugăciune a acestui Sinod în următoarele se concentrează:

1.

Domnul Isus Christos pentru lățirea înaltei și mântuitoarei sale învățături dumnezeiești a întemeiat Biserica ca un institut dumnezeiesc, în care credincioșii să se îndulcească de duhovniceștile învățături, să dobândească mângâiere sufletească, și așa aceste bunătăți să se resfire în tot poporul aceleași credințe; însă ca biserica să poată produce aceste fructuri, este neînconjurat de lipsă despre o parte scutirea și protecțiunea de către atot, prin care i s-ar susține vaza, onoarea și autoritatea, fără de care toată silința și truda miniștrilor bisericești în deșert este; iar despre altă parte se poștește neatârnarea ei, prin care predominarea, argisită de biserică, și orice silnic abuz, prin care se ar împiedica învățătura cea mântuitoare, și nașa se ar nedreptăți biserica, să se precurme; astfel și zicând de căpetenie nedreptățire poate să sufere biserica prin silirea unei limbi streină, căci limba este organul bisericii, prin care se revarsă cerească mângâiere preste popor, și prin care se lățește mântuitoarea învățătură a Domnului Isus Christos, prin urmare firește se poștește, ca organul să fie limba națională a poporului, precum și sfânta scriptură învață: căci propoveduirea fără înțeles nici un fruct nu poate face; de aici fiind de încheiat, cum că viața bisericii este limba națională a poporului și-n sânul său, negreșit cea mai mare lipsă este menținerea și neatârnarea aceia; drept aceia, după ce Majestatea Sa, prin Imperiala Sa Constituție din 4 martie

1849 egală îndreptățire a tuturor popoarelor cu aceia ce asigură cum că tot poporul are neîndoit drept a-și păstra și a-și înainta naționalitatea și limba sa, Majestății Sale, Prea bunul nostru Monarh prea umilită rugare să se aștearnă, ca neatârnarea vieții de religiunea răsăriteană, adică a naționalității și limbei de după asigurarea consistorială, și prin lege a o garantiza, și în viață a o duce și așa abuzurile suferite despre partea unei străine limbi, întru acest chip a le ciunta prea grațios să se îndure.

2.

În încopciere cu punctul 1, vaza bisericii cere: ca zidurile unde se adună creștinii spre mărirea lui Dumnezeu să fie în stare bună, ci această Dieceză cu jale iscusește, cum că o mare de comunități n-are beserică, iar altele au de lemn în cea mai rea stare, și urmă altele prin regularea comunităților au rămas fără beserică, și făgăduințelor despre partea proprietarilor de pământ făcute, cum că clădirea acelora se va mijloci în destul nu s-a făcut; dar sunt și astfel de comunicații a căror beserici s-a făcut jertfă flăcării turburărilor din anii trecuți, iar poporul acestei beserici în așa migăletate zace, cât și mai departe singur a purta îndiot povare nu poate, drept ceea din genunchi prea umilit este a ruga pe Majestătea Sa, Prea Înălțatul Nostru Împărat și Prea bunul Părinte, ca luând în privință grelele suferinței a acestui popor, cu care a avut sute de ani a se lupte, neclătita credință către Înaltul Tron, prin care mare parte a căzut jertfă, prefăcându-se tot bunul în pulbere, și în urma, cum că acest popor întru împlinirea datorințelor sale asemenea supus este, prea grațios să se milostivească a dispune ca precum nude sub revoluțiune a căzut Beserica jertfă, așa și acolo unde nici când nu au făcut, și unde prin regulațiune a rămas poporul fără Beserică, Besericile să se reînnoiască cu cheltuiala statului.

3.

Beserica noastră drept credincioasă, primind învățăturile creștinești așezate la răsărit, s-a numit în vechime pe sine însăși, dar și prin alții afară de cuprinsul împărăției Austriei s-a numit și se numește și astăzi Religiunea și Beserica răsăriteană; mai târziu însă de altă confesiune a început a se numi prin o definițiune negativă Beserica greco neunită, iar următorii acestei Beserici greco neuniți, află dar Sinodul acesta eparhial de drept a înlătura această numire negativă și a rechema pentru totdeauna numirea cea veche Beserica răsăriteană, rugând pe Prea Înalta Sa Maiestate, ca să se îndure a

sanționa ștergerea numelui celui negativ și vătămătoare, și prea milostiv să poruncească: ca în viitorime să fie numită Biserica răsăriteană.

4.

În înțelesul faptelor apostolilor Cap. 20 vers. 28 care așa sună: „luați aminte de voi și de toată turma, pentru care duhul sfânt v-a pus voi episcopi, ca să pășteți Biserica lui Dumnezeu, carea o a câștigat cu scump sângele tău”, și iar mai departe, pe temeiul zisei lui Christos: „dați cele ce sunt ale lui Dumnezeu lui Dumnezeu” de la întemeierea credinței creștinești având ierarhia jurisdicțiunea sa, de cea politică cu totul oșebită și neatârnată, care deschilinită jurisdicțiune, și a ei neatârnată este prin mai înalte rezoluțiuni garantizată, de trebuință judecă Sinodul: a ruga pe Majestatea Sa ca această jurisdicțiune are se ținea de dogmele și canoanele Bisericii răsăritene, și mai departe să se milostivească a o întări și prin lege a o garantiza.

5.

Ca neatârnată jurisdicțiune a ierarhiei, cu mare folos și corespunzător scopului său să poată păși în oblăduirea Diecezei, și ca deslușirea dreptății nici o întârziere să nu pătimească, și până când se ar ține un Sinod general de neatârnată trebuință este organizarea Consistoriului întru acel chip: ca acela sub prezidiul respectivului Episcop să aibă mai puțin șase asesori actuali, notariu, fiscariu, și cuviincios ajutoriu, și ca principiu Bisericii acesteia potrivit, de la oblăduirea lucrurilor bisericești, poporul să nu se schidă, între sus atinșii șase consistoriali asesori doi pe de a pururi să fie mireni; așa și Episcopul spre a putea cuviincios și necurmat îndrepta dieceza sa, să aibă un secretariu, și toți aceștia aici numărați, cu plata stării sale potrivită, drept aceia Sinodul roagă prea umilit pre Majestatea sa, prea bunul nostru stăpânitoriu, ca și până la mai potrivita organizațiune, ce se ar înființa în Sinodul general, să se îndure toate acestea ale înființa, și pre sus atinsul personal cu plata de la stat, stării fiecărui cuvenit, a-l înzestra.

6.

Cea mai mare mișelătate și nenorocire a poporului român de religione răsăriteană de acolo provine, căci nefiind dotat clerul a) prea arari inteligenți

bărbați s-au rezolvat la această stare iar b) cari s-au și rezolvat, neavând mijloacele traiului, este silit în locul crucii a prinde coarnele plugului și a-și turma, care după aceia neștiind cât mai puțin din dulceața învățăturilor, crește și pierde în întunerecul neștiinței; drept aceia ca această nespusă răutate să se poată precurma, după ce prin pronunțarea egalei îndreptări a tuturor confesiunilor din imperiul austriac, și religiunea răsăriteană la aceiaș treaptă s-a ridicat; ca și clerul Bisericii răsăritene să poată răspunde scopului său, adică: să poată servi Bisericii potrivit așezământurilor lui christos, a învăța și lumina poporul, este de lipsă ca să aibă vaza să fie dotat asemenea clerului și altor confesiuni: de mare datorință își ține dară Sinodul acesta: cu fiască aplecăciune a ruga pe Majestatea Sa Prea Înaltul Împărat: ca prea grațios să se îndure clerului Bisericii răsăritene cuviincioasa dotație a o rândui, prin un fund în bani gata, sau bunuri nemișcătoare a o asigura, ca așa poporul român de religiune răsăriteană, care cu sete așteaptă nețărmurita milă a Majestății Sale, odihnit în inima sa, și vindecat de cumplitele rane vel ține întru mișelește, și negura neștiinței și mai departe să binecuvinteze și să mărească prea înaltul nume al Majestății Sale Prea Bunului Împărat Francisc Josif I.

7.

Scăderea și înapoierea creșterii poporului român de religiune răsăriteană locuitori în imperiul austriac, de după smernica iscusință a mai aleșilor acestei națiuni, numai încetarea fostei Mitropolii române din Transilvania cu începutului veacului trecut care s-a întâmplat din unele împerecheri religioase, a pricinuit, și despre aceasta întru atâta este învins și Sinodul acesta: cât deplin crede cum că românii în privința treburilor bisericesti și școlastice numai întru acela chip pot spera o dorită înaintare, dacă acelea se vor întrebuița abluării și inspecțiunei mai de sine stătătoriu și de ori care alt cap bisericesc neatârnat, prin proprii săi preoți și prin popor ales Mitropolit; drept aceea Sinodul acesta a aflat de trebuință, cu omagiu și adânca umilință a rugat pe Majestatea Sa ca spre a putea alege un astfelde Mitropolit spre partea românilor, de care și timpurile bătrâne au mai avut, prea grațiosul să se dea înalta voie de a ține un general Sinod, înființat din toți Episcopii și reprezentanții clerului și poporului român, din întreg imperiul austriac, pentru a cărui dobândire, cu atâta mai vârtos îndrăznește a se rug: că poporul român și într-alt chip întru atâta este concentrat și de orice altă nțiune deschilinit cât fără de vina sa , întru atâta

înapoi rămasul popor român, de religie răsăriteană, întru restaurarea unei astfel de mitropolii, prin națiunea română, mai adeseori cerute, crede că ar putea câștiga temeiul unui viitor mai frumos: spre răzămarea acestei esențiale rugări, îndrăsenește acest Sinod cu omagială umilință a aduce înaintea canonul al XII din Soborul al patrulea a toată lumea, și canonul XXXIV al apostolilor, în care următoarele se cetește: „Episcopilor fireștecărui neam se cuvine a cunoaște pe cel dintâiul dintre dânșii”, de unde firește urmează, cum că capul Episcopilor români trebuie să fie român, și acela prin trânșii ales.

8.

Cea mai de căpetenie îngrijire având toate staturile bine îngrijite în privința creșterii poporului, ca acesta baremi cele mai dintâi de căpetenie cunoștințe să aibă despre temeiurile religiei sale, despre fapte bune, despre mântuina sufletului, și despre cunoașterea drepturilor sale; fiindcă în dieceza aceasta creșterea și luminarea poporului, din multe feluri de neajunsuri cu totul au rămas înapoi, adunarea sinodală pomenită de neajunsuri, naintea înălțatului tron, pentru cunoștință cu aplecăciune întru aceste următoare cinci puncte le așterne:

- a) în multe locuri nu sunt școli, nici locuință pentru învățători;
- b) în multe locuri deși sunt zidiri pentru școli, acelea așa sânt de negrijite, cât mai vârtos în timp friguros nu e cu puțință a aduna întrânsele școlarii;
- c) în cele mai multe locuri plata învățătorului așa-i de puțină cât mai vârtos învățătorii cu familia îngreuiati, – și aceasta neregulat, și cu târâita căpătând-o, către care adăugându-se purtarea greumântului dărilor de comuni, – nu pot din dânsa trăi;
- d) fiindcă comunitățile mai toate în ticăloasă stare fiind, nu pot da plată cuviincioasă învățătorului, ba și ajutorul întru aceasta despre partea Domniei de pământ s-a curmat, tinerii necultivați și spre învățare îndemânatici, spre treapta învățătorescă nu se rezolvează;
- e) cărți de învățătrură, nefiind fund, de unde să se câștige mai în toate școlile lipsesc; pe lângă aceia institutul teologic și pedagogic, care până acum s-a obținut din fundurile cele de comun cu sârbii, acum în așa desrând au convenit, cât profesorii, cari și așa încă rău sunt dotați, neavând de unde primi plata sa, institutul teologic în anul acesta nici s-a putut deschide.

Fiind dar cunoscute piedecile și neajunsurile poporului român de legea răsăriteană din dieceza aceasta în privința creșterii, și până atunci trebile sale bisericești și scolastice printr-un Sinod general le-ar putea lua în lucrare,

cu cea mai aplecată supunere roagă acest Sinod pre Majestatea Sa Reg. Mărire: ca de după egala îndreptățire; să se milostivească:

a) a dota toate individurile cari se deprin în sfera creșterii, în acea măsură pe cum sunt dotați cei de la școlile de alte confesiuni

b) să mijlocească a se ridica și a se ținea în stare bună zidirile școlarestice, precum și cele trivale, așa și cele teologice și preparandiale pedagogice din Arad;

c) să binevoiască a preporunci în anul viitoriu deschiderea localelor teologice, denumindu-se și casa îndemânatică pentru ținerea prelegerilor.

Mai departe roagă acest Sinod pe Prea Înalta Sa Maiestate, ca cu prilejul organizării școalelor, să se îndure a privilegia numărul cel mai mare al românilor din monarhia austriacă, și de după drepturile egalei îndreptățiri să înființeze pentru folosul românilor școli reale, gimnaziale, politehnice, academice și universități: căci românii din timpurile trecute au fost siliți, cu pierderea de mult timp, a învăța mai întâi limba străină și numai în urma sa a se cultivi: Mai departe ca și numeroșii fii de români la starea militară nu numai în grajduri de jos să rămână, roagă pe Înalta Sa Maiestate ca să-i primească și în Institutele militare, ca așa militari harnici prefăcându-se, în graduri mai înalte să-și poată dobândi vrednicia și nemărginita sa credință către Monarhul său.

9.

Că în trebile Besericești și scolastice a românilor de legea răsăriteană, în timp de lipsă la Înaltul Ministeriu, de după stările împrejur grabnice și folositoare pașuri să se poată face, roagă acest Sinod pe Prea Înalta Sa Maiestate: ca să binevoiască a rândui la Ministerul Cultului câte o secțiune, stătătoare din fii națiunii și ai religiunii noastre, iar pe lângă Inspectoratul școalelor să avem și Consiliu școlar.

10.

Fiindcă națiunea română în timpurile trecute, în privința învățătorilor au fost negrijită, ca prin școalele de la Majestatea Sa, de după spiritul timpului înființate, să și poată ajunge și ea de la Dumnezeu hotărâta luminare; află de mare dreptate acest sinod a cere, și a ruga pe Majestatea Sa milostivul nostru împărat: ca și pre fii noștri, – care de după numărul lor tocmai în asemenea măsură poată greumânturile statului, și având talente

frumoase, cu rânvă cătră învățătură, pre cine se oselesc, – mai vârtos de sânt de părinți lipsiți să se îndure ca și pe cei de altă religione a-i ajutora cu stipendii, ca așa fiind în stare de a continua învățăturile și la mai înaltele școli din marea monarhie austriacă, să iasă dintrânșii folositori mădulari ai Statului.

11.

Având românii de religione răsăriteană din Ungaria și Banat, comune cu fundațiuni cu neamul sârbesc, – bisericești cari se administrau la Carlovăț, – și scolastice în Pesta, de la a căror manipulare românii pururi fiind eschiși, mai vârtos în cele bisericești nu puțină scădere aveau, căci starea fundurilor sale nefiindu-le cunoscută ba și întru folosirea acelora puțin fiind împărțășiți, propășirea românilor întru căldura foarte s-a împedecat; în urmarea egalei îndreptățiri, trebuie să încete pre domnirea unui popor asupra altuia, cu fiiască umilintă roagă acest Sinod de Prea Înalta Sa Maiestate; ca să se milostivească a denumi o comisiune desinteresată care au cu deamănuntul cercând starea pomenitelor fonduri, partea de după dreptate cuvenită, spre mai departe manipulată nouă să ni-o dee.

12.

Preoții și învățătorii noștri fiind foarte rău dotați, toată a lor plată stă mai vârtos din câtva pământ, care nu ca proprietari ci numai ca uzufructuar îl folosesc, și totuși contribuția după acela într-o aceia măsură sunt siliți a plăti, precum plătesc aceia care au pământ propriu, cu cea mai adâncă supunere roagă adunarea sinodală pa Prea milostiva Sa Maiestate ca luând în socotintă ticăloasa stare a preoților și învățătorilor noștri, și până ce despre îmbunătățirea acestora părintește se va îngriji, să binevoiască de la greumântul acesta a-i deslega, adăugând și acela ce merită rugare, că unde casă parohială nu este, casa cea proprie a preotului în care locuiește să fie scutită.

13.

Reședința episcopoească din Arad, cu prilejul grevei revoluțiunii trecute, prin deturnările din vecina cetate împărătească spre orașul Arad, aprinzându-se, Episcopul cu mare daună clerului, cu micșorarea demnității și a vazei episcopoești, e silit a se acuti.

În ceea viarie din Cuvin, – deci prind la îngreuiarea și întârzierea oficiului, despre o parte să nu rămână trebile eparhiei disipate, iar despre alta ca cele trebuincioase să fie laolaltă neînconjurată lipsă a aflat adunarea sinodală, a ruga pe Prea Înalta sa Maiestate: ca nainte de toate să se îndure cu părintească bunăvoire a mijloci pentru dieceza aceasta ridicarea unei reședințe potrivite demnității episcopoești, așșderea casa națiunii, care pentru ținerea consistoriului de această religiune în Oradea Mare s-a folosit, și de mai mulți ani fie foc mistuită, zace în ruină, să se milostivească a o restatornici.

14.

Cunoscând acest Sinod nenumăratele lipse a trebilor bisericesti și scolaristice, care neînconjurat mai adeseori poștește îndreptare, de lipsă află a se cere de la Prea Înalta Sa Maiestate: să i se deie voie de a se ține în tot anul un Sinod eparhial, stătătoriu din comembrii bisericesti și mireni întru asemenea număr, a cărui ținere ca în viitoriu cu bun rând să se cure, și drepturile care se ating de temeinica lui îndreptare, întru putere deplină să se poată așeza, în privința înființării aceluia, cu fiiască aplecăciune spre întărire le așterne înaintea Majestății Sale.

Organizarea

Sinodul Diecezan este adunarea clerului și a poporului, sub președenția Episcopului sau a vicarului episcopesc în treaba lucrurilor bisericesti și scolare.

& 1. Limba Sinodului este limba română.

& 2. Sinodul se va înființa din aleșii reprezentanților clerului și a poporului în asemenea număr care se hotărăște de la douăzecimii de suflete între un poet și un mirean .

& 3. Modul alegerii reprezentanților mireni următorul va fi:

a) Prin Consistoriul arădan se va împărți toată dieceza în districte, din care fieștecarele în prezența unui comisariu mireanu despre partea consistoriului trimis, își va alege după placul său reprezentanții din popor, care alegere va merge de alegătoriu, din fieștecare parohie a districtului aceluia un mirean.

b) Acest rând se va ținea în privința alegerii reprezentanților din Cler, hotărânu-se districturile preoților după proporția numărului alegătorilor din Cler, cari sânt protopresbiterii și Parohii, cu administratorii acelora.

c) Directorul școalelor din datorință trebuind a lua parte din sinod, ca neales de reprezentanți, numai în dezbaterile lucrurilor din sfera sa atingătoare va avea vot decisiv.

d) Deși se va ține Sinodul în tot anul, dar alegerile reprezentanților numai tot după al treilea an se reînoui.

& 4. Deputații se vor verifica cu extrasul protocolului, spre alegerea lor dus.

& 5. Sinodul de rând se va ține tot anul, în zilele lui Mai, în afară de rând de câte ori va aduce lipsa.

& 6. Publicarea, sau dacă alegerea reprezentanților este făcută, conchemarea Sinodului se va face mai puțin cu 30 zile înainte, prin Episcopul diecezan sau prin președintele Consistoriului Arădan.

& 7. Adunându-se reprezentanții la locul determinat, care le poate fi numai reședința Episcopului sau Biserica Catedrală Arădană, Episcopul sau vicarul episcopesc sau președintele consistoriului diecezan va deschide Sinodul după datina Bisericii, alegându-se doi notari, unul din cler și altul din popor.

& 8. Spre mângâierea fiilor duhovnicești de această națiune și religione din părțile Comitatului Bihariei, tot în al treilea an se va ține adunarea Sinodală în Oradea Mare, în Casa Națiunii spre ținerea Consistoriului de acolo rânduită sau la Biserica.

Despre Drepturile Sinodului

Dreptul Sinodului este ocârmuirea superinspecțiunea tuturor treburilor bisericesti și școlastice.

& 1. Toate lucrurile și întrebările ocârmuirii sau a datorinței bisericesti și școlastice.

& 2. Alegerea Episcopului care prin Mitropolie va fi așternută Majestății Sale spre întărire; mai departe a vicarului său, a președintelui Consistorial, a Archimandritului și tuturor dregătorilor monastici, de la Protodiacon în sus, -a Protopresbiterilor, a întregului personal Consistorial, a Directorului districtual de școli și a Profesorilor de teologie și preparandie, precum și a altor școli mai înalte din dieceză.

& 3. Întocmirea Sistemii Administrative sau înaintarea Organizării Consistoriilor, precum și a facultăților, institutelor și a școalelor triviale.

& 4. Lipsirea dindirigătorie a Directorului și Profesorilor din art. 2 numiți.

Datorințele Sinodului

& 1. Socoțile fundațiilor precum și alte sub orice nume, în cât se țin de Diecesă sau se manipulează prin dregătorii Diecesane, în tot anul, iar a Besericilor numai în cât în privința aceasta s-ar arăta plânsoare, a le cerca, și întâmplarea iscusinței necredințe, a apleca & 4.

& 2. În prvința socoților tot mădularul va vota prin subscrierea numelui.

& 3. Tot mădularul Sinodului, carele cu numele se află în protocolul va fi răspunzătoriu pentru paguba făcută prin părtinirea unuia, sau altui credincios.

& 4. Efeptuirea hotărârilor sinodale, se va încredința Consistoriului respectiv.

& 5. Iar alegerea Episcopului precum și a Vicarului și a Directorului școalelor spre întărire se va așterne înaintea Maestății Sale,

În urmă Sinodul întru acest chip concentratele sale cerei, cu acea umilință rugare le predă Măriei Sale Diecesanului Episcop, ca la timpul său în episcopescul Sinod din Viena să binevoiască a le propune, iar mai vârtos, și negreșit să se milostivească acela a le așterne Maestății sale, Preabunului nostru Monarh, și cui tot în chipul dovedita sa râvnă neobosită către națiunea română, de la prea îndurata sa Maestate a espera reacționarea tuturor cererilor noastre; din carea pricină acest protocol despre acest scop se va descria în trei exemplare, din care unului Măriei Sale regescului Comisariu, pentru de al arăta la mai înaltul loc; al doilea Măriei Sale Episcopului, pentru atinsa promoțiune se va preda, și al treilea pentru păstrare se va pune în arhivul Diecesei.

Iohann Atzel m. p.
als zu dieser Synode belegirterk .k .
Regierungs – Cimissar

Gherasim Rațiu m. p
Epp.

L:S:

Atanassiu Boczko m. p.
Protopresbyter Orăzii Mari

Georgie Dan m. p.
Protopop

Preot dr. Pavel Vesa

Teodor Popoviciu m. p.
Protopopul Vialgoșului

Arseniu Adamovici m. p.
Protopopul Beiușului
Ioane Rațiu m. p.
Protopopul Arădan

Terențiu Rațiu m. p.
Protopopul Ineului

Gavril Neteu m. p.
Protopopul Luncei

Petru Moldovan m. p.
Protopresbyter Hălmajului

Simeon Bics m. p.
Ad. Proptopres .Belului

George Țiapoșiu m. p. Namesnic.

Petru Chirilescu Paroh în Chitighaz,

Genediu Popescu m. p.
Notariu Sinodal despre Profesorii la Teologie partea Clerului

Iosif Belegiu m. p. Vicariu protopopesc.

Ioane Popoviciu m. p.
Advocat, ca convocat și Notariu despre partea Morenilor

Teodor Bucatoșiu m. p.
Vicariu protopre. al Butenilor

Ioane Muntean m. p. Consistorial asesor.

Miron Nicodim m. p. Int. Adm. Prot. Maziad

Georgie Vasileviciu m. p. Proch în Giulia.

Ioanne Arcossi m. p.
Senator orașului Arad, ca convocat

Georgie Caba m. p. Advocat

Atanasiu Șandor m. p.
M. Dr. Profesor la Preparandia română

Dimitrie Haica m. p. Advocat

Georgiu Popa m. p.
Jude cerculariu în Comitetul Aradului

Mihail Kucsaba m. p.
Ord. Fiscariu al comit .Arad

Grigoriu Popoviciu m. p. Advocat.

[Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului, Documentele anexe*, pp. 211-229]

II.

CIRCULARE ALE EPISCOPULUI GHERASIM RAȚ

1.

[Arad 18 aprilie 1835]

Bine încuviințate Domnule Protopresbiter
Nouă iubite !

Fiindcă ziua nașterii Preasfințitei Sale Maiestate acum pre Tron înălțatului împăratul și craiul nostru Ferdinand I cade după calendariul nostru în 7 Aprilie drept acel făcându-să aceasta Bineîncuviințeniei tale cunoscut iar prin aceasta și tuturor preoților Protopresbiteratului bineîncuviințeniei tale în urmarea îndurat milostivului intmat celui de înaltul crăiescul țitioriu deloc consilium unguresc în 7 Aprilie a. c. sub numărul 10 640 afară dat să poruncește ca deacum înainte care în așa fel de preoțimea de legea noastră după a tot prea înalta orânduială pentru îndelungata și fericita viață pentru toți și sănătatea Majestății Sale a o săvârși îndatorat iaste totdeauna în mai sus dăsămnata și întru același chip – numai că mutarea numelui, slujba să se împlinească și așa să se sărbeze după cum slujba aceasta sau împlinit, și sau sărbat întru așa feliu de zi sub stăpânirea de vecinica și fericita aducere aminte.

Prea vrednicul și fostului și în Domnul răposatului, prea bunului împăratului și crăiescului nostru Franciscul întâiul iar pentru mai buna pusa preainaltei rânduiei să se scrie în Țirculere.

Întru altele cu Arhiepăstoreasca noastră bună voire, suntem ai bineîncuviințeniei tale

Dat din Consistorialnica sesie
în Arad în 18 Aprilie A: 835

de bine voitriu
Gherasim Raț m. p.
Epcp.

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularlor*, reg. 5 (1832-1852), f. 24v.]

2.

[Arad, 18 aprilie 1835]

Bine încuviințate Domnule Protopresbiter
Nouă iubite !

De două ori au voit preaînaltul crăiesc țitoriu deloc Consilium unguresc mai de mult o poruncit ca nimeni dintră preoți să nu îndrăznească pre careva dintră ostașii cei învoiți care nu sunt în stare de a-și mai slăbi – mai nainte ai cununa, până când ne va produce unele coli trebuincioase, îngăduință de la mai înalta sa stăpânire milirată și tot s-au băgat de seamă cu aceasta înaltă poruncă mai de multe ori sau călcat; pentru aceasta au binevoit Preaînaltul Consilium de sub datul 31 Martie a. c. Sub Nr. 10186 un îndurat milostiv intimat noauă al trimite prin care de nou poruncește ca nimeni dintră preoți să nu cuteze mai mult pre așa felu de ostași a-i cununa dacă nu vor avea prescrisa îngăduință în urmarea aceluiași milostivului intimat și în urmarea făcutei hotărâri consistoriale de astăzi și se trimite bineîncuviințeniei Tale submanuați preoți acesta circulară, ca această preaînaltă orânduială de acum înainte după cuprinderea îndurat milostivului acestui intimat preaînalt.

Între altele cu Arhipăstoreasca noastră voire suntem bine încuviințeniei tale.

Dat din Consistorialnica sesie în Arad în 18 Aprilie 835 după c. vechi ținută

de bine voitoriu
Gherasim Raț m.p.

Epkp.

[*Ibidem*, f. 24v-25]

3.

[Arad, 13 iunie 1835]

Bise încuviințate D(omnule) Protopresvitere
Nouă iubite !

De vreme ce cu prilejul nunților sau obicinuit oamenii băutură a aduce cu sine la biserică iară până tânării să cunună ceilalți oaspeți joacă lângă biserică; un altmintrile cu alte prilejuri aduc în biserică nu numai băutură ci și mâncare cari spre necuviință întrebându-le în acel loc sfânt; multe fapte urâte și scandaloase se fac unde ar trebui fieștecăre toată cucernicia și smerenia îndruma; drept aceea bineîncuviințeniei Tale despre aceasta înștiințându-să în urmarea consistorialinicei hotărâri să încredințezi ca toate relele aceste întrebunțări ce la zisele prilejuri să fac; sub cel mai greu răspuns și pe dată a acelor preot care acele de aici înainte va suferi sau va legădui să le oprești !

Întru altele cu arhipăstoreasca noastră bunăvoire sântem bine cuvințeniei Tale !

Dat din Consistorul nostru sesie ce în Arad în 13 Iunie 835 după calendarul vechi ținut.

De binevoitoriu
Gherasim Raț m. p.

Epkp.

[*Ibidem*, f. 25]

4.

[Arad, 19 august 1835]

Bine încuviințate D(omnule) Protop(resviter)
Nouă iubite !

Înaltul crăiesc țitiorul de loc Consilium unguresc au binevoit în 7 Iulie a. c. Sub Nr. 20926 un îndurat milostiv intimat precum nouă așa și Dietezalnicului Consistorium acesta a trimite în care arată cum că măcar de la provocația la cea de la annu 831 despre acea faptă ca adins, prin îndurarea și darea de milă să se aducă un capital din care s-ar pute rădica în Pesta un Institut pentru șinerea orbilor, capitalul spre acesta scop adunat; destul de mare este totul ca să poată fi folositoare aceasta, Institutul mai curând șimai cu bună stare spre întrebunțare face; ca să aibă mai bun temei și ca să se poată orbii din toate părțile crăimei ungurești acolo spre ținere, sprijin milostiv au hotărât prin zisul îndurat limostiv intimat acum

slobozit mai odată a provoca pre lăcuiitorii țării ungurești; spre ajutoriu pentru rădicarea zisului Institutu în urmarea aceluiăș înduraț milostivului intimat și în urmarea făcutei la același...Consistorialnicei hotărâri; noi bineîncuviințeniei tale în credință, ca aceasta provocație a lăudatului Consilium tuturor bineîncuviințeniei tale submanuaților preoți cu acea îndreptare să o circulezi ca după publicarea aceea poporului iubitoriu să-i îndemni ca să se îndure cine pot atâta din averea sa spre ajutoriu mai sus zisului foarte folositoriuului institutu de bună voe ajutoriu ca să dea cât îi este cu putință având aici cunoscut a face ca după ce va arăta...așa de îndurat ca la așa sumă să jertfim spre acest scop cari ar putemai puțin 150 fl în argint, camătă aduce unul ca acela va ave dreptul o persoană /un orb/ a propune care el va vre ca să să trimită spre ținerea în zisul institutu, fără bani, cari spre acea s-a format; din protopresviteratul bineîncuviințeniei tale să vor aduna, vei ave la vremea sa încoace ai aduce, de unde mai departe la hotărâțul său loc să vor trimite, întru acele suntem

Bineîncuviințeniei Tale

Dat din Consistorialnica sesie în Arad ținută în 19 August 835 după calendariu vechiu

de binevoitoriu
Gherasim Raț m. p.
Epkp.

[*Ibidem*, f. 25v.-26]

5.

[Arad, 9 septembrie 1835]

Bine încuviințate Domnule Protopresviter
Nouă iubite !

Ca să se poată manipulația acelora care să se vestească în privința ostașilor învăliți (n. n. invalizi) cei ce afară de casa învăliților cu scrisoare de îngăduință de la stăpânirea sa într-un loc sau într-altu în țară viețuire mai în scurt timp și mai cu puțină osteneală duce, au binevoit înaltul crăiescu tiitoriu de 4 loc consilium unguresc sub 89/17 Iulie a. c. Așa feliu de îndurat milostiv intimat nouă a trimite, prin care milostivește , poruncește ca de acum înainte în care unde de s-ar întâmpla ca vreun dintru așa feliu de ostași să moară, preotul locului prin care să va îngropa pre lângă scrisoarea

cea de îngăduință /: obișnuit :/ care să va afla la răposatul ostaș învelit și Ecstractul din Protocolul morților despre moartea lui cu subscriere nu mai au să-l trimită Domn(nului) solgăbirău a districtului în care locul acela unde ast feliu de ostași să află îngropați sau la altă mai înaltă stăpânire politicească, de acea apoi cu al său pecet întărindu-l mai departe la hotărâțul loc îl va trimite.

Drept aceea bineîncuviințeniei tale în urmarea îndărăt milostivului acelui intimat și în urmarea consistorialnicei hotărâri cei astăzi la acela făcută să încredințăm ca pre la toți bineîncuviințeniei submanuaților preoți despre aceasta că acele îndreptătoare porunci să consfășească care dintră dânși, unde să să întâmple să moară vreun ostaș invalid întru toate că bună luare destul după mai sus pusă înalta orânduială să spășască.

Întru altele suntem Bineîncuviințeniei tale

Dat din Consistorialnica sesie în Arad în 9 septembrie 1835 ținută

De bine voitriu

Gherasim Raț m. p.

Episcop

[*Ibidem*, f. 26]

6.

[Arad, 24 octombrie 1835]

Bineîncuviințate D(omnule) Protopresvitere,

Cucernicilor preoți a Aradului

Mie Iubiților !

Măritul Consistoriu a Aradului prin scrisoarea nouă în Mai 18 a. c. scrisă care nu demult primindu-o în Consistor Sesie în 24 octombrie ținută s-au cetit în urmarea înaltelor rânduieli împărătești ne-au înștiințat că parohiilor orașului acestuia rânduieli în privința ne îngropării fără atestat a doctorului despre adevărata a mortului moarte să se deie.

Drept aceea dară Sfinției Voastră să încredințezează ca de aici înainte nici un mort fără de atestat de la medicul orașului cum că pre cel mort l-au vizitat și cu adevărat a fi mort l-au aflat, să nu îngropați.

Mai departe pentru atestatul acela cei mai în bună stare oameni 12 arginți au doctorului de a plăti iar celor săraci fără nicidecum plată să va da. Pe lângă aceasta ca nu cumva oamenii să zică că această rânduială de parohi este făcută, ci magistratul, despre purtarea sa oamenilor va publica.

Întru altele sânt Cinstiei Tale și Cucernicilor Voastre
Dată din Consistorialnica Sesie, cea în 14 octombrie 835, în Arad ținută

de bine voitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. E. O. R. Arad, *doc. 269/1835, f. 2*]

7.

[Arad 18/30 noiembrie 1835]

[Protopopului Aradului]

Pără s-au dat asupra unor preoți de legea noastră neunită din unele protopresviteraturi a Dieșesei mele, cumcă săvârșesc tot felul de slujbe duhovnicești la oamenii cari din bună voință trecând la unire cu adevărat uniți papistași sânt.

Deși Atotoputernicul Dumnezeu cu scutitoriuul său acoperământ Protopresviteratul acesta de primejdioasa și surpătoarea legii noastre unire (sau mai bine a zice răzvrătire și dsbinare) au scutit-o, așa cât nici într-un loc a protopresviteratului acestuia cuib nu și-au făcut; totuși pentru cunoștință să se țirculeze și prin acest protopresviterat, cumcă:

Deoarece unii ca aceia, cari cu adevărat uniți sânt, de biserica noastră sânt deschiliniți și din mărturisirea credinței noastre afară ieșiți, să încredințează și să poruncește tuturor preoților, ca nici un feliu de slujbe duhovnicești să nu îndrăznească a săvârși la ceia, pr cari îi știn că sânt chiar adevărați uniți (adică așa fel de uniți cari din bună voința sa prin Deputație cu scrierea sa însuși or primit unirea; dar nu cari de alții, nefiind de Deputație de față, fără de știrea și voia sa să află scriși) să altmintrelea, de va îndrăzni careva preot la unii ca aceia adevărați uniți-papistași de a slugi, după rânduielele împărătești, pedepsei de a să subpune va fi silit.

Deodată cu aceasta fac cunoscut și aceia, ca nesmintit întru căsătoriile amestecate, adică: când dintre ceice să căsătoresc una parte este unită, iar alta neunită, acestea să să păzească:

1. Deacă oricare parte dintre ceice pășesc la căsătorie, va fi unită, atunci prin preotul unit-papistășesc să vor cununa, dar totuși de aici nu urmează că partea neunită, prin cununia aceea să fie unită, ci deacă voiește

partea aceasta neunită de a rămânea în legea sa, neunită este. Din pricina aceea dară

2. Înainte de cununie, partea neunită, dacă nu vrea să fie unită, nu este îndatorată, după cum este obiceiul la uniți, în biserica unită de a-l cumineca, ba deacă vrea să rămână în legea sa, trebuie înștiințat părinții aceia înainte de cununie, ca să nu să cuminece la unieți.

3. Deacă dintră părțile ce or pășit la căsătorie bărbatul este de legea grecească neunită, atunci pruncii partea bărbătească, în biserica noastră prin preotul neunit să vor boteza și neuniți sânt, iar fetele în biserica cea papistășească; dar deacă muerea este neunită, atunci toți pruncii în partea bărbatului, adică în partea unită papistășească vor fi.

4. Dacă vreo fată de legea unită se va mărita din așa loc, unde nu să află biserică unită papistășească, și preotul unit poștește a i să îngădui în biserica noastră de a o cununa, nici întru chip preotul neunit aceia să nu-i îngăduie.

Și acestea sânt, cari ori care preot întră așa întâmplări nesmintit iastă îndatorat de a le păzi.

Întră altele cu arhipăstorească binecuvântare sânt

Bineîncuviințeniei Tale

În Arad în 18 Noemvr. 1835

De bine voitoriu

Gherasim Raț, Episcop

[Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, doc. 142, pp. 570-571]

8.

[Arad 5 decembrie 1835]

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere

Mie iubite !

Pără sau dat asupra unora preoți de legea noastră neunită din unele Protopresviteratului a Diecesei mele, cumcă săvârșesc tot felul de slujbe duhovnicești la oamenii cari cei de bunăvoință trecând la unire cu adevărat uniți papistași sunt.

Deși Atotputernicul Dumnezeu cu scutitorul său acoperământ Protopresviteratul acesta de primejdioasa și surpătarea legii noastre unire /: sau mai bine a zice răzvrătire și dezbinare: / au scutit-o, așa cât nici într-

un loc a Protopresviteratului acestuia cum nu s-au aflat, totuși, pentru cunoștință să se circuleze și prin acest Protopresviterat, cumcă:

Deoarece unii ca aceia, cari cu adevărat uniți sunt, de biserica noastră sunt deschiliniți, și de mărturisirea credinței noastre afară ieșiți să încredințează și să poruncește tuturor preoților ca nici un fel de slujbe duhovnicești să nu îndrăznească a săvârși la aceia, pre care îi știu că sunt adevărați uniți /: adică așa fel de uniți, cari din bunăvoința sa prin deputație cu scrierea sa însuși a primit unirea, dar nu cari de alții, nefiind la deputație de față, fără de șcirea și voia sa să află scriși :/ că altmitrelea, de va îndrăzni careva preot la unii ca aceia adevărați uniți papistași de a sluji după rânduielile împărătești pedepsei de a să supune va fi silit.

Deodată cu aceasta fac cunoscut și aceea, ca nesmintit întru căsătoriile amestecate, adică, când dintru cei ce să căsătoresc, una parte este unită, iar alta neunită, acestea să se păzească, adică:

Și acestea sunt cari, oricare preot întru așa întâmplări nesmintit este îndatorat de a le păzi.

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare sunt al

Bineîncuviințeniei Tale

În Arad în 5 Decembrie 835¹²²⁶

de binevoitoriu

Gherasim Raț m. p.

Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 26v-27; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, doc. 142, pp. 570-571]

9.

[Arad, 28 mai 1836]

Bine încuviințate Domnule Protopresvitere
Mie iubite !

Ce feliu de prea îndurată și înaltă rezoluție sau orânduială împărătească au urmat spre instanța Excelenței Sale Arhiepiscop și mitropolit al Carlovițului Ștefan Stratimirovici de culpiu la Prea înaltul tron împărătesc în treaba unor sate din slăvita varmeghie aceasta a Aradului ce se zic a face trecute la unire sau la legea greco-catolicească ascernută și spre recursurile

¹²²⁶ Circulara a fost trimisă parohiilor la 18/30 noiembrie 1835, înregistrată de preotul din Micălaca în Protocolul circularelor la 5 decembrie 1835.

acelorași sate pentru de a să putea întoarce înapoi la legea sa cea strămoșească dreptcredinciosă către același Prea înalt împărătesc tron trimisă, aceeași preaîndurată rezoluție bine încuviințată Domnia Ta din prea milostivul intimat de sub datul 20 Ianuarie a. c. Nr. 1145 eșit, cu mine împărtășit și de pre limba latinească pe limba noastră rumânească precum aici urmează din cuvânt în cuvânt întors din deplin o vei cunoaște !

„Prea strălucite Domnule Episcop !

Dorind mai multe comunități din varmeghia Aradului de a căpăta slobozenie de a să întoarce la legea sa ce dinainte a bisericii răsăritului neunită în treaba aceasta cea prea înaltă rezoluție împărătească acum de curând a eșit, ca mai sus pomenita varmeghie a Aradului de loc să rânduiască deputația cari să să cuprindă dintru așa fel de bărbați împotriva cărora nu s-ar pute face ceva luare afară. Această deputație eșind pe la satele acele care mai au cerut slobozenie de a să întoarce la legea sa în treaba legii să asculte pre fieștecarele din ei de chilin nu numai pre stăpânii caselor /: bărbat și muiere :/ ce și pre toți ceilalți lăcuiitori cari au ajuns la vârsta ce legiuită /: până la 18 ani :/ parte bărbătească și femeiască. Dintre aceștia de vor putea unii arăta cu mărturii cum că ei numai prin alții sânt scriși întru uniți, dară ei legea unită nici prin mărturisire cu cuvântul nici prin faptă n-au primit cândva îndată să să sloboadă a trece la legea sa !

Iar celorlalți oameni, decumva nu s-ar îndestula cu o sfătuire lină, ci statornici s-ar arăta în propusul său de a să întoarce în legea sa cea dinainte, să li să spună cum că mai nainte au a să supune cu toată cuviința învățaturii de șasă săptămâni din temeuriile crdinței care nesiliți fiind de cineva din bună voia sa au primit și de cumva ei singuri nu vor vrea a strica lucrul său atunmcia a pune ei de la cea prea înaltă hotărâre împărătească cu toată cuviincioasa supunere au așteptat dorirea sa atunci prea înalta Rezoluție împărătească varmeghiei Aradului sub datul de astăzi spre împlinire. Eu trimit și prea titulatei Domnia Ta din prea înaltă poruncă împărătească pentru cunoșcința și îndreptarea sa cu acel adaos să împărtășeșce ca pre preoți de legea sa de la umblare pe la satele acelea a căror locuitori după prea îndurata rânduială împărătească au a să supune învățaturii din temeuriile greco-catolicești înfrângându-i de la toată îndemnarea și sfătuire ori în ce mod s-ar putea face către așa fel de norod cu toată puterea săi opriți. Datusa din consiliul crăiesc de locțiitoriu unguresc în Buda, Ianuarie 20 anul (1)836 ținut. A prea titulației Domniilor Voastre spre slujire gata. Alexandru Mariș, Franciscus Etves. Episcopului de legea grecească neunită a Aradului”.

Drept aceea când prin aceasta fac cunoscut această prea înaltă orânduială împărătească în urmarea căreia toți oamenii acei din slăvita

varmeghie a Aradului cari din bună voia sa au trecut la legea greco-catolicească în anii de curând trecuți de voiesc a să întoarce înapoi la legea noastră au a să supune catehizației de șasă săptămâni deodată după prea înalta poruncă împărătească și aceea tuturor preoților strâns să poruncește ca să nu îndrăznească vreun preot a umbla dinadins și a îndemna pe așa fel de oameni să să întoarcă înapoi la legea sa dintâi, ci în bună vie să-i lase.

Această rânduială bine încuviințeniei tale și de acolo tuturor preaiubiților pentru îndreptarea sa trimitându-să și în protocolul circularilor însămânându-să. Întru altele sânt al bine încuviințatei Domniei Tale.

Datus-a din Sesia consistorialnică în 28 Mai (1)836 în Arad ținută

De bine voituriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 31-32; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, doc. 148, pp. 575-577]

10.

[Arad, 19 iunie 1836]

Bine încuviințate D(omnule) Protopresvitere
Mie iubite !

De la Înălțatul Consilium prin milostivul intimat de data 1 martie a. c. Nr. 5994 trimis m-au înșcințat despre aceea cum că prin Domnul Ioan Aradi canonicul Estergomului sau fost ridicat un capital de 8000 fl ca din camăta acelora capital să se poată nenorociții tineri cei muți și surzi a învăța meserie să poată fi harnici, ași cășciga traiul vieții sale, pentru sine; care almitrile ar trebui cu cerșire să se țină și să să îmbrace, însă fiindcă capitalul acesta prin schimbarea banilor de băncuțe sau micșorat, cât din camăta lor nici înseamnă mângâierii lor nu să pot plini, ba nici spre cumpărarea sculelor instrumenturilor celor de lipsă la această măsurie în greul capitalului încă nu-i de ajuns din pricina acea casă poată acei copii mai mari, în înălțatul consilium sau milostivit precum prin toată țara acea poruncă a trimis așa și mie ca și mie din dieceza mea să se poată acest lucru bun ajutoriu !

Drept acea bine încuviințatei Tale prin aceasta să încredințezi ca porunca aceasta înaltă crăească să să vestească norodului în toate bisericile spre

adunarea banilor acestora să să hotărască întru una duminică sau sărbătoare când ar pute fi mai mult norod adunat în biserică un tas ba afară de acesta preoții și oamenii care ar fi mai în bună stare, ai sfătui ca și de la sine să deie ceva ajutoriu la creșterea acestui capital, pe lângă care nădăjduiesc și în semn binecuvânta așa de la puțina jefire spre ajutoriul acestui capital după acei bani adunați de la fieștecare biserică pe lângă specificația parohului și poporului bisericii din loc, căci când și câți sau adunat făcând și bineîncuviințată generalnica specificație, vei însemna de la fiecare biserică câți bani sau strâns și cine din preoți și oameni mireni ce o dat, care fără întârziere o vei trimite mie ca de aici îndată să să poată trimite și arăta și de chilin bine ce odată pe sama aceluiș capital la locul acela.

În acele cu arhipăstoreasca bine încuviințat

Al bine încuviințatei Tale

În Arad în 19 Iunie (1)835

de bine voitoriu

Gherasim Raț

Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 30v-31]

11.

[Arad, 30 iulie 1836]

Bine încuviințate Domnule Protopresvitere

Mie iubite!

Înaltul crăiesc de locțiitoriu consilium unguresc prin milostivul său sub 27 Iunie a. c. La noi dat intimat poștește ca după pofta crăimei franțuzăști, îndată după ce să va întâmpla să moară vreun franțuz care amintreli e supus crăimei franțuzăști însă aici sau de meșcer, sau de negustor sau în alt mod să ține; îndată despre mortea acelor să să deie extract protocolnic și jurisdicțiilor țării. Căroră să cunună spre mai departe să se trimită.

În urmarea aceasta milostivul intimat după zorii (sic !) care este îndatorat, va fi ca cu luare de samă să fie spre unii ca aceia și când să va întâmpla moartea vreunui așa feliu de franțuz fără de a pofti se va face extractul protocolnic. Voi îndată al trimite să nu treacă cu vderea!

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare sânt bine încuviințatei Domniei Tale.

Din Sesia dietesalnic consistorială a Aradului în 30 Iulie 1836 ținută.

De binevoitoriu
Gherasim Raț m. p.
Episcop

[*Ibidem*, f. 32v.]

12.

[Arad, 21 septembrie 1836]

Bine încuviințate D(omnule) Protopresvitere, binecucernicilor preoți și iubiților mireni de tot rândul, iubiților fii duhovnicești din cinstita de Dumnezeu această eparhie a Aradului, Darul și Binecuvântarea lui Dumnezeu peste voi și peste toate ale voastre să să pogoare !

Cât de jalnică și tristă nenorocire, în țara aceasta s-au întâmplat cu Oradea Mare vouă tuturor pre binecunoscut este dinpreună cu alte nenumărate zidiri din trei părți ale orașului sau făcut pradă focului acestuia și orașului comuna Varoș sau Varad-Velențe, școala românilor de legea noastră, casa parohialnică și casa episcopescă în care consistoriul de acolo s-au obișnuit a-și ține adunările sale, ba de acest foc cumplit nu fu cruțată nici Biserica noastră de acolo care după podoaba cea dinăuntru una dintră cele mai frumoasă a legii noastre biserici, care cândva fiii legii noastre cu foarte mare cheltuială l-au făcut și care fiind lângă curtea episcopescă de acolo să poate numai ca și numai celorlalte biserici din districtul acela în care toată preoțimea districtului acela sau îndeletnicit și s-au gătit ca să poată în bisericile sale dumnezeiască slujbă după cuviință căci podoaba ei cea dinăuntru numai de milostivul Dumnezeu scutită fiind. Acoperământul, turnul și clopotele prin foc l-au mistuit. Boltahaizașul descoperit au rămas care așa descoperit udându-să prin ploi și prin nea va trăbui să să surpe și așa toată dărăpănată rămâne ea dinăuntru podoaba care nici cu cheltuiala a treizeci de mii de florinți nu s-ar pute face așa precum este să va prăpădi. Jalnicii fii de acolo, carele cu cea mai mare râvnă s-ar sârgui de a o aduce la

starea cea dintâi. Nu sunt în stare nicidecum numai din mâsurile sale din care numai cu viață or scăpat fără de ajutorul lui Domnului de pământ, în câteva a le îmbunătăți, din care pricină or așcernut umilita sa rugare de noi despre orișicarele ajutoriu de jeluire vrednică.

Lucru ba și păgâne fapte ar fi după noi creștinii de ajutorare și mângâiere frățiască acestora ai noștri și de îmbunătățirea bisericii acesteia a noastră nici cât încredințându-ne am lăsa ca biserica a lua pentru cheltuiala de vreo trei sau patru mii de florinți, nefiind frații așa ai noștri în stare de a o acoperii să să surpe și să să rămpască. Împărțind dară arhipăstoreasca mea binecuvântare iubiților mei fii duhvnicești peste voi toți și peste ale voastre toate, îndemn și rog pre oricare ca încât va fi cu putință spre îmbunătățirea numitei biserici de la care nici eu nu mă trag înapoi să nu să îndoiască; căci prin acea oricare precum neamului nostru de acolo românesc care între așa întristare pus și desnădejde ajutoriu dintră fiii unei maice românești, așa și înaintea lui Dumnezeu celui din ceruri faptă credinciosă bună va face. Iar sfintele biserici fieșcecare din lada sa spre acel ajutoriu mai puțin 5 fl în bani să jertfească și ori în care biserică în toată duminica și sărbătoare îndată după etirea Evangheliei să umble un tas întru treaba aceasta până atunci până ce de aicea de la noi iar să va opri. Mai eparte va fi îndatorat oricare preot de a aduna banii aceia din parohia sa însămănând și numele acelora a tuturor care prin ajutoriu acesta adevărași fiii a unei maice și cu duh creșcinesc împodobiti, creșcini să vor arăta a fi. Cari bani, după aceea dinpreună cu însămănările acestea îi va da protpresviterului, iar protopresviterul pre lângă specificație va avea de a-i înmâna nouă dinpreună cu toate însămănările acelora cari bani și însămănări după aceea mai sus numiților nenorociți să vor trimite ca așa ei să poată vedea că cu adevărât nu s-au stimns mila din una milă fiilor bisericii noastre cari pre acei nemîngâiați îi va mângâia și pre ceo lipsiți și nenorocoși încât le este cu putință ai ajutora totdeauna să știți așa.

Afară der aceea, banii se vor aduna de la preoțime, de la biserică și de la creștinii cei adevărați cât mai curând să vor trimite aici neașteptându-să după bani ci vor aduna din tasuri, ca așa mai curând să să poată lucrul începe și spre iarnă să să poată măcar numaidecât biserica aceea scuti.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sânt vouă tuturor

În Arad în 21 Septemvrie (1)836

de binevoitoriu

Gherasim Raț m. p.
Episcop

[*Ibidem*, f. 33-34v]

13.

[Arad, 8 ianuarie 1837]

Bine încuviințate Dle Protopresvitere
Mie iubite !

Înalt crăescul de locțiitoriu consilium unguresc, prin milostivul Nr. 27 Decemvre a. t., intimat bine sau voit a ne face cunoscut Preasfințita Sa maiestate fericit stăpânitoriu împărat și craiul nostru Ferdinand părintește sau milostivit a numi întru administratorul văduvitei Arhidiceze a Carlovițului și Mitropolit pre Măria Sa diețezalnicul episcop al Bacichei Domnul Ștefan Stancovici.

De cea mai mare mulțămire cătră Preasfinția Sa Maiestate pentru așa de îndurata și părinteasca purtare de grijă depre buna stare a Bisericii noastre care prin aceasta depliniră a o arăta sau milostivit. Fiind și pre atât Puternicul Dumnezeu pentru fericita stăpânire și viață a lui și toată curtea austriacă rugând și Bineîncuviințatei Domniei Tale înscințează această preîndurată rânduială cu acea încredințare ca aceasta tuturor preoților și printrînșii tuturor credincioșilor fii a Bisericii noastre a Răsăritului prin bisărici să să vorbească.

Întru altele cu Arhipăstoreasca binecuvântare sânt Bine încuviințatei Domniei Tale de bine voituriu sunt

Din Consistorialnica sesie în 8 Ianuarie 837 în Arad ținută

de bine voituriu
Gherasim Raț m. p.
Epkp.

[*Ibidem*, f. 34v]

14.

[Arad, 8 ianuarie 1837]

Bine încuviințate Domnule Protopresvitere
Nouă iubite !

Înalt crăiescul de locțiitoriu consiliu unguresc voind cum că poruncile care de mai multe ori dat afară în treaba de a nu să cnuna cătanele, pomenitele porunci care nu admit traspensile (sic!) traspensile la zi droștul

(sic!) de argint, până nu ar arăta slobozenie de la ocârmuirile înalților, păzesc prin îndurat milostivul său dat în 19 Noiembrie a. t. de sub Nr. 34988 eşit intimat, sau milostivit de nou și mai strâns a porunci ca nimene din preoți pre așa feliu de cătane să nu îndrăznească ai cununa, până nu vor ave slobozenie de la mai înaltele ocârmuiri a înălțaților de a să pute căsători.

Îară prin alt îndurat milostiv intimat din decembrie a. t. de sub Nr. 35600 așîdere sau milostivit a porunci, ca supușii helveți din cantonul % atâta însuși cătă ținutul sau varmeghia % ce să zice Graibindruen care viețuiescaici prin țara noastră și voesc să să și căsătorească așîdere fără slobozenia ocârmuirii ținutului acelor să nu să cunune. Drept aceea bineîncuviințatei D. Tale să încredințează ca aceasta tuturor preoților protopresviteri săi circulească pretindu-le ca nesmintit aceasta să păzească și împotriva asupra să nu îndrăznească.

Bineîncuviințatei D. Tale

Din sesia consistorială în Arad în 8 Ianuarie 837 ținută

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 35]

15.

[Arad, 4 februarie 1837]

Bineîncuviințate D. Protopresvitere
Mie iubite !

Pentru de a să putea.....care slujitori montanici, sau după moartea lor, văduvelor din clasa împărătească o trag după ce acela nu i să cuvine, moare, sau văduva să mărită să nu să mai tragă înalt crăiescul de la țiitoriu consilium unguresc prin îndurat milostivul său din 3 ianuarie a. c. De sub Nr. 830 intimat din îndurata poruncă a Maiestatei sale bine au voit a porunci la toți preoții de noi spre aceea să să îndrepte ca îndată ce vreunul sau vreuna dintrânșii va muri sau vreo văduvă să va mărita, de loc preotul să înștiințeze jurisdicției cuvincioasă în care acela sau aceea au murit, sau văduva sau măritat.

În urmare doară aceștia îndurat milostive porunci pe la toți preoții protopresviteratului său vei ave aceea de a țircula poruncindu-le ca la acestor

care nesmintit cu cea mai mare luare de seamă să fie și fără de întârziere la așa întâmplări porunca aceasta să împlinească.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sunt

Bine încuviințatei Dniei Tale din Sesia consistorialnică în Arad în 4 februarie 837 ținută

De binevoitoriu
Gherasim Raț

Episcop

[*Ibidem*, f. 35-35v]

16.

[Arad, 31 martie 1837]

Bineîncuviințate Dle Protopresvitere
Mie iubite !

De la Preasfininția Sa Domnul Episcopul Baciki, arhiepiscopului și al Mitropoliei administrator Ștefan Stancovici în scrisoarea sa de datul 24 Martie a. c. Mie trimisă acea prea tristă înșcințare am căpătat cumcă Preasfinția Sa Domnul episcop al Karstadului, după ce ar fi bolit în vreme de 4 luni în 15 ziule a lunei mai sus atinsă martie întru 10, 11 ceasuri noaptea întru Domnul a răposat.

Drept aceea când această nouă tristă întâmplare pentru biserica noastră bineîncuviințatei Domniei Tale și Preainălțimei dintre același Protopresviterat o fac cunoscută de odată încă și acea rânduială dau afară a să împlini ca pentru, în Domnul adormitul episcop și cel mai întru Hristos frate care în curgerea alor 9 ani turma lui Hristos cea lui încredințată cu mare râvnă și dragoste ca un bun păstor au păscut; în trei zile după olaltă în toate bisericile să să tragă toate clopotele de trei ori în zi glăsuindu-să întâi cu clopotul cel mare și numele lui îl pomenească răposaiților episcopi din Biserici să să scie !

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare sunt
Bineîncuviințatei Domniei Tale

Arad în 31 martie 837

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 35v-36]

[Arad, 3 iunie 1837]

Bine încuviințate Domnule Protopresvitere
Mie iubite !

De mai multe ori și închilime întâmplări mi s-au făcut cunoscut cumcă învățători de prin locuri să arată cu toată cinstea cuvincioasă cătră trăbuintă ci de mai multe ori îi foarte necinstit și mai nici cât ai dau socotință.

Aceasta de aici cu orișicare prilej sau descoperit Măritei direcții a școalelor naționale din Buda care atâta de trebuință acolo să introducă pacea întru învățători și preoțimea că îndată prin un circulariu la toți învățătorii nu numai a districtului celui a Orăzii Mari ci și a celorlalte districturi în 7 iunie a. c. Slobozit pre toți învățătorii. Spre aceia sau îndreptat ca dânșii , preoțimea, în tot modul cuviincios să o cinstească întru slujbele bisericesti încât să atinge de datorința lor cea învățătorescă să o ajutoreze și trebuie întru cele bisericesti ascultătoriu să fie.

Însă cu toate, cu iubirea ce adevărată întru învățători și preoți cea fără îndoială împreună îndure amândurora întru mergerea înainte și sporirea bisericii noastre după sine vor trage, mai sus și să poată ajunge de lipsă e ca și preoțimea cătră învățători lucrurilor cu toată cuviința să fie.

Deci, bineîncuviințatei Domniei Tale în încredințază ca prin această circulară slobozindul pre la toți preoții protopresviteratului său. Strânși cu numele nostru să le porunciți ca nesmintit și dânșii cu toată cuviința cătră învățătorii locurilor să fie și cinste lor precum înaintea tinerimei lor supusă așa și înaintea poporului în tot locul și totdeauna. Învățătorii să nu îndrăznească, fiind îndatorați cu întâmplare spre ea prin învățători de la diregătoriul districtualnic sau de mărita direcție, răsplătire de a cere și având pentru neaducerea acestei porunci grea pedeapsă de așceptat.

Dat din Sesia consistorială în Arad în 3 Iunie (1)837

Bineîncuviințatei D(omniei) Tale

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[Ibidem, f. 36v-37]

18.

[Arad, 16 iulie 1837]

Bine încuviințate Domnule Protopresvitere,
Nouă iubite!

Încă în anii 831 și 835 au binevoit a înălța unul crăesc de loc țitori consilium unguresc prin îndurat milostiva intimate care la toată jurisdicțiile și așa și la noi or slobozit a face acea rândială ca de la toți țărenia (sic!) să se adune milostenie și prin aceasta un capital cu care s-ar pute rădica în Pesta un institut pentru ținere celor lipsiți de vedere /orbi/ și de prinderea lor întru institut.

Prin jertfele și milosteniele prea bunilor, adevăraților și deaproapele său iubitorilor creștini a crăimei noastre ungurești; în urmare provocațiilor acelora atâta de frumos fiind și spre acel sfârșit sau adunat, cât acum afară de casă din capitalul acela. Spre acest sfârșit cu 14000 argint cumpărat din interesul /camătă/ capitalului ce mai este, întâi 21 orbi să pot acolo ține, afară de ocârmuitori și învățătorii institutului.

Iar ca să poată foarte folositoriu acesta intimat mai curând face spre întrebuițare ca să aibă mai mult și ca să poată mai mulți așa feliu ne norocoși din toată crăimea Ungariei acolo spre ținerea a sprijini; mai sus lăudatul crăesc de locșitoriu consilium unguresc bine au voit prin îndurat milostivul său dat în 11 Iulie 1837 Nr. 21502 slobozit intimat a face rânduială mai odată a să provoca toți iubitorii iubitei țării noastre ungurești spre ajutoiu pentru ridicarea acestui institut.

În urmarea dară îndurat milostivului acestuia institut și în urmarea hotărârii noastre consistorialnice, bine încuviințatei D. Tale să încredințază npuă aceasta provocăție multor submanuaților și a preoților cu acea îndreptare de acurente ca să comunice.

Publicând aceasta poporului în biserici să-l sfătuești ca oricare din datorință creșcinească și iubire către aproapele să jertfească din sloboadă și bună voie la spre acest sfârșit cât va putea având și crea poporului de a face consimt că după să vă arăta cineva așa de îndurat ca să jertfească spre acest scop așa sumă de bani ca să adune la un an 150 fl. argint. Interesul capătă unul ca acela va ave dreptul de a prepune o persoană (un orb) care el va vrea ca să se trimită spre ținere în unul institut. Bani cari prin iubitoriu de său creștin spre acest sfârșit să vor jârțfi de la popor prin preoți, iar de la acesta prin protopresviter și așa în protopresviteratul acela prin bineîncuviințarea Domnului să vor aduna și la vremea sa după ce din tot

protopresviteratul, vor fi adunați, încoace să vor aduce pe lângă specificația sa.

Întră altele cu arhipăstorească binecuvântare sunt
Bineîncuviințatei Domniei Tale,
Din sesia consistorialnică, în 16 Iulie 837 în Arad ținută

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 38-38v]

19.

[23 septembrie 1837]

Bine încuviințate Domnule Protopresviter
Mie iubite !

Măria Sa Domnul Episcop al Budei Pantelimon Jivcovici prin scrisoarea sa din 17 Septembrie a. c. Făcându-să cunoscut cum că namesnicul mănăstirii lui supusă Grabovăț (sic !) anume Sava Crunici după ce nenumărate, datorii mai multe sute de florinți mănăstirei dimpreună cu toate chitanțele lor. În timpul între 4 și 5 septembrie noaptea au fugit, nici să șcie unde să află. Din datorință m-au rugat ca pentru aflarea și prinderea acestui călugăr cele de lipsă rânduiești să să facă.

Deci, prin aceasta bineîncuviințatei Domniei Tale și prin bineîncuviințata Domnia Ta, tuturor preoților protopresviteratului acestuia să încredințazi ca după numitul călugăr pe acolo să va afla îndată să să prindă măcar prin săteni și cu așa vestire despre partea aceasta prin bineîncuviințată Domnia Ta aicea să să trimită.

Întru altele cu arhipăstorească bineîncuviințare sunt dat din sesia consistorială în 23 sepremyrie 837 în Arad ținută.

Bineîncuviințatei Domniei tale

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 37]

20.

[Arad, 10 februarie 1838]

Bine încuviințate Domnule Protopresviter
Mult iubite !

Din cancelaria Episcopiei de legea noastră a Timișorii prin jalnica din 7 Februarie a. c. Scrisoarea aceea pră tristă pentru dieceză cea întâmplare ni sa înscințat că pre bunul și de Dumnezeu temătorul turmei sale cei cuvântătoare, păstoriul Bisericei, jalnicul episcop Maxim manuilovici în cea zi între 10 și 11 ceasuri dimineața din lumea aceasta vremelnică la cea vecinică în Domnul sau mutat.

Jalnica aceasta prea vrdnic de Biserică, bărbat și episcop, moartea bineîncuviințatei D. Tale și prin bine încuviințat D. Ta: la toată preoțimea protopresviteratului aceluia cu cea îndreptare să înștințează, ca moartea acestui bărbat carele la aproape la 50 de ani turma lui Dumnezeu ce cuvântătoare cu toată râvna, dragostea și blândețele, parte ca preot, parte ca protopresviter, parte ca episcop au păzit. Pretutindeni prin tragerea tuturor clopotelor la biserici în trei zile după olaltă de trei ori în zi glăsuindu-să dintâi cu clopotul cel mare să să vestească, iar numele dânsului pentru vecinica aducere aminte în dipticul /pomelnicul/ răposaților Episcopi sășă însemne.

Întru altele, cu arhipăstorească bineîncuviințare suntem

Dat în reședința noastră cea episcopescă, Arad în 10 Februarie 838

de binevoitoriu
Gherasim Raț
episcop

[*Ibidem*, f. 38v-39]

21.

[12 februarie 1838]

Bine încuviințate Domnule Protopresviter
Nouă iubite !

Casa preceptorului mătitei acesteia varmeghia Aradului Domnul Lodovik Tanka din datorință au arătat aice cu cătanele invalide care din înalta împărătească milă trag și puține ori or pus plânsoare cum că unii dintră preoți nu voesc a le da atestat sub pecetul bisericesc despre aceia că încă aceia viețuiesc până ce nu plătesc un florint argint fără de care atestat...acea nu lasă toate...

Deoarece dară preoțimea e îndatorată prin mai înaltelor orânduiei a da acestor fel de acătane atestat despre nația lor fără de nici o tacsă. Bineîncuviințatei D. Tale prin aceasta să încredințezează tuturor preoților districtului său în datorința de a le pune că sunt acel mai greu răspuns să nu îndrăznească preotu așa feliu de atstat care sânt în datorință de a să da. Nici o taxă a cere și atestatul acela la tot termenul cu care are așa feliu de cătană...sa din casa varmeghiei de...prin milă cerere una așa fel de cătană să dee.

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare sunt

Bineîncuviințeniei D. Tale

Dat în Arad în 6 Mai 837 din sesia consistorialnică ținută iar acum în 12 Februarie afară dată 838.

De bine voituriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 39-39v]

22.

[Arad, 17 februarie 1838]

Bine încuviințate Dle Protopresvitere
Mult iubite!

Întru încopcirea cu circularul acest: 12 Octombrie a. trecut, întrânsa jos rânduiei de la preaînduratul nostru Tron slobozenie de-a ține

Congresul național spre alegerea unui mitropolit nou și alegerii deputaților spre acel Congres național de aici slobozit și în urmarea scrisorilor Măriei sale Domnului nostru Archiepiscop alu Carlovițului și Mitropolit Ștefan Stancovici, dat 29 Decembrie a. trecut, bineîncuviințatei D. Tale Preasințite și poporul și acelui protopresviterat spre plănuita cunoștință să înșcințează ca prin legea ținerii Congresului național spre alegerea unui mitropolit nou în 11 decembrie a trecut cu împreună alegerea tuturor deputaților naționali în locul răposatului Mitropolit Ștefan Stratimirovici sau ales de arhiepiscop al Carlovițului și mitropolit a Bisericii noastre a răsăritului ne unită, Episcopul Bacichi și Administratorul Mitropoliei acei Ștefan Stancovici care în urmarea prea Înaltei întăriri data 25 Decembrie calend. Nou a. trecut prin Sărbata în 27 calen vechiu aceluiaș an instalați în scaunul mitropolitului.

Întru altele cu arhipăstorească bineîncuviințatei D. Tale

În Arad în 17 Fevruarie 838

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 39 v.]

23.

[Arad, 14 aprilie 1838]

Bine încuviințate D(omniei) Tale Protopresvitere

Pesta, cel mai deosebit oraș, ba așa zicând, floarea țării noastre, dinpreună cu mai multe orașe și sate de pe lângă Dunăre mai de tot sfărâmată zace pe vatra sa.

Prăpastia de care această fuseră cercetate au fost îngrozitor și pretutindenea auzită, acea vărsare a Dunării și în Ungaria care în luna trecută martie, în timp de patru zile cu cea mai vrășmășască mânie jefui și pe urmă rămaseră numai dărâmăturile casălor. Pagubă cu milioanele, în marfă, bucate și negoț, baiu însă jalnic mai multora moarte, cari sub dărâmăturile casălor și sub valurile apei s-or aflat. Preatristul mormânt căutând să-și scape viața.

Nespus număr a copcerenilor (sic !) și oamenilor noștri de prin acelea acum lipsiți de avut și coperiș, despoiați de venite își duc modurile vieții sub cerul slobod și de multeori îngrozito viețuiesc cu mult mai nenorociți decât cei în prăpastia aceasta moarte și-or ajuns cu lacrimi rugând pre atât puternicul Dumnezeu măcar numai să păzește și numele lor, pruncilor săi, de așa îngrozitoare prăpastie conținesc spre de a le da cât puțin ajutoriu.

După ce dară întru ajutorarea năpăstuiților acestora cele mai frumoase pilde de iubire de aproapele și a omenirii nu numai scutitoriul și milostivul părinte Maiestatea Sa prea bunul nostru monarh Ferdinand I dinpreună cu toată preastrălucita curtea sa ci și mai mulți compatrioți ai noștri or dat și dau nu suferă îndoială cum că și preoțimea noastră care întru împlinirea datorințelor creșcinești și iubirea deapropelui.

Creșcinătății însuși pildă trebuieșce să fie asemenea pilde aproapelui și a oamenilor nu vor arăta și spre ajutorarea nenorociților acestora după putințele sale nu vor jertfi.

Deci, dară întru aceasta cu rânduielele de Înălțimea Sa Arhiducat Austriei și Palatinul în treaba adunării ăstui fel de îndurată jertfitori la toate stăpânirile și așa și la noi prin milostiva scrisoare a sa din 22 Martie anul cur(ent) făcută, să încredințeze bineîncuvințeniei tale ca prin slobozirea circularului acestuia pe la toată preoțimea ție submanuată, pre toți preoții să-i provochezi ca oricare după putințele sale spre ajutorarea ticăloșilor acestora. Jertfire nesmintită să facă și să rânduieșce ca oricare biserică, din casa sa spre acel sfârșit de după starea sa să să dea, și pe lângă acestea a doua a Rusalilor încă, toate tasurile obicinuie spre această sfântă jertfă să umble.

Provocația aceasta și adunarea banilor spre acela sfârșit jertfiți, în următorul chip să se facă:

a.) Să va slobozi circularul acesta de după mărimea protopresviteratului, în trei, patru sau mai multe părți întru atâtea exemplare, cu care prilej, pe lângă facerea rânduielelor întru umblarea tasurilor deodată să va înșcința și acea că după Rusalii să va trimite în toate locurile un preot spre adunarea jertfelor acelora.

b.) Să vor rânduia atâția preoți, care după Rusalii în oricare parte cu un exemplar a circulariului acestuia și cu specificație după circularul sub a. adăugat făcută, vor merge prin sate și vor aduna jărtfirile acele, într-o parte a protopresviteratului însuși bineîncuvințenia ta umblând.

c.) În specificația acea oricare jertfitoriu preot numele său și cătimea jertfirii însuși cu mâna sa, precum și jertfire despre partea bisericii și banii din tasuri, încă titorul bisericii ni va sci însămnă.

Banii după modru acesta din tot Protopresviteratul adunați, bineîncuviințenia ta fără întârziere, după adunare vei avea însuși aici pe lângă relația dinpreună cu specificațiile acele de ai aduce.

Întru altele slujitori cei Dlui încredințându-te cu Arhipăstorească binecuvântare sânt

Bine încuviințeniei Tale

Din Sesia consistorială în Arad 14 Aprilie (1)838 ținută

Bine voitoriu
Gherasim Raț m. p.
Episcop

[*Ibidem*, f. 40-41]

24.

Copie Nr. 137

[Arad 1 Septembrie 1838]

Bine încuviințate Domnule Protopresvitere
Nouă iubite !

Înălțatul căiesc Consilium de Loctiitoriu unguresc prin îndurat milostivul său din 14 Avgust a. c. de sub Nr. 26823 intimat pentrru îndreptare și strânsă păzirea s-au milostivit a ne face cunoscut că Prăsfînțita Sa Maiestate cesarocrăiască părintește sau îndurat încât de regulă ca în viitorime nime să nu îndrăznească a prăscria ca pruncii afară de căsătorie adică din părinți necununați.,Născuții totdeauna în legea în legea maicasi să se boteze și să să crească, adică: dacă va fi maica lor de legea noastră, deși altmintrelea tatăl va fi de legea romano sau greco catolică în legea noastră; iar dacă va fi acea de legea romano sau greco catolică, deși tatăl va fi de legea noastră, în legea romano sau greco catolică să să boteze, și așa crească. Și așa de feliu de prunci dacă părinții lor să vor face prin o cununie legiuiți adică să vor lua, numai întâmplarea acea să să crească asemenea și întru o lege cu părinții legiuiți.

Cari după cununia părinților să vor naște, dacă nu or fost trecut de șapte ani, atunci când sor cununat părinții lor la olaltă pentru exceptul să naște prunc din doi necununați, muma doară de legea noastră, tatăl de legea romano sau greco catolică, fie pruncul parte bărbătească, fie fămeiască să va boteza și crește în legea maicăsei, adică a noastră, până ce nu să vor lua părinții lor laolaltă.

Dacă să vor lua părinții lor laolaltă și pruncul n-au trecut de șapte ani de la luarea lor înainte, să va crește, cum trebuiesc creșuți cei legiuți, adică: în legea tătânesău cea romano sau greco catolică, dară dacă au fost trecut de șapte ani și mai departe să va crește în legea maicăsi, adică a noastră, dară dacă muma va fi de legea romano sau greco catolică, tatăl iarăși de a noastră, toți pruncii fără de deskilinire, înainte de cununia părinților să vor bioteza și crește în legea maicăsi romano sau greco catolică, iar dacă să vor lua părinții lor laolaltă și pruncii nelegiuți încă nu or trecut de șapte ani, cei de parte bărbătească să vor crește în legea tătânesău, adică a noastră, iar cei de parte femeiască și mai departe în a maicăsei, adică cea romano sau greco catolică, dar dacă or fost trecut atunci, când părinții sor cununat de șapte ani, atunci toți, fără deschilinire vor rămâne și să vor crește și mai departe în legea maicăsei, cea romano sau greco-catolică.

Această preînaltă rânduială, din hotărâre consistorială Bineîncuviințeniei Tale cu acea îndreptare să circuleză: ca să o faci cunoscută la toată preoțimea protopresviteratului său, după care vor ave întâmplările ce să vor da înainte să vor îndrepta.

Dat din Sesia consistorială în Arad în 1 Septembrie 838 ținută.

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 42-42 v.]

25.

[Arad, 14 noiembrie 1838]

Consist. 152

Bineîncuviințate Domnule protopresvitere
Nouă iubite !

Înălțatul de locțiitoriu Crăiesc Consilium unguresc pe lângă îndurat milostivul său intimat dta din Octombrie a. c. De sub Nr. 32537 din mai nalta poruncă împărătească sau milostivit a ne împărtăși alăturatul aici sub A: din limba latinească prentors formulariu de după care în viitorime să se deie atestaturile despre moartea persoanelor cătăneșci, cu aceea îndurat milostivă poruncă ca să facem ca de aici înainte pentru a se da așa feliu de atestat tocmai de după formularul acesta prin preoții noștri să să deie afară.

În urmare îndurat milostivei acesteia porunci dară deși e adevărat că în Dieceza aceasta nu este cătănie statornică adică militară, fiind totuși că să întâmplă de uneori; și preoții parohialnici trăbuiesc să îngroape, au vreo cătană dintre cele regulate; nefiind doară preotul de tabără cu cătătime acolo unde să află, au vreunul care să sloboade pe o vreme la părinți, adică cu sobociaci (sic !) sau de tot, adică cu /:obmit:/ și se întâmplă de moare în parohie și îngropându-l trebuie să deie atestat despre moartea acelu îngropat, așișderea trăuiesc preoții noștri a da atestat despre mort oricărui cătană potentat după ce moare; din hotărârea consistorială bineîncuviințeniei Tale, iar prin bineîncuviințenia Ta tuturor preoților protopresviteratului său formularul acela cu aceia încredințare întru o încopcere și cu ciculariul dttă 27 martie 1830 de aici slobozit să trimită ca formularul acela pretutindeni dinpreună cu circularul acesta în protocolul circularilor să să descrie și totdeauna și oricare preot când va îngropa vreo cătană de după acela să aibă atestat despre moartea celui îngropat de jumătate de coală de hârtie frumoasă pre de margini retezată a face, apoi subscriindu-l, și pecetul besericii întărindu-l să facă ca să să subscrie și prin careva varmeghiei, și așa întărit Bineîncuviințeniei Tale ca să-l vezi ce bine e făcut și în întâmplarea aceia de va fi bine, și după formulariul acela făcut aicia să trimiți.

Rubricile matriculelor care să ating de persoanele cătănești și cari în privința acelor trebuincioasă a să păzi, și iarăși din care toate rubricile formularului acestuia să pot deplin încă în anul (1)830 prin țircularul mai sus amintit din 27 martie. S-a prea poruncit de aici ca fieștecare preot să și le facă; dar fiindcă nu prea apropiat sau pus în acel circular afară cum și în mod acele să să facă, formularurile acelea și de astădată cu acea poruncă să adaogă, ca la sfârșitul oricărei matricule rubricile acelor să să pună la sfârșitul matriculei botezaților rubricile botezaților; din formularul B. la matricula cununaților din C. La a morților din formularul G. apoi întâmplându-se ca preotul sau să boteze, sau să cunune, au să îngroape vreun cătană preunul ca acela nu în rând cu ceilalți ci în rubricile acestea care sânt deosăbi numai pentru cătane îndată să-l însămneze iar bineîncuviințeniei Tale deosăbi să încredințează ca totdeauna cu prescrierea protoalelor acurat să ceri; că pusau oricare preot rubricile acestea înăuntru și de sau întâmplat moartea, botezare sau cununia vreunei cătată însămnatu-s-au înăuntru au nu, având, având preoții ca aceia cari acelor nu lor săvârșit aicia a arăta.

Dat din Sesia Consistorială în Arad în 14 Noemvrie (1)838 ținut

Bineîncuviințeniei Tale

de bine voituriu

Gherasim Raț

episcop

[Arad, 7 februarie 1839]

Bineîncuviņate Domnule Protopresvitere
Mie iubite !

S-au băgat aice de samă că unii dintre preoții Diecezei acesteia la atâta răsfrânare și nefiresc venit cât nemica socotind cu chemarea sa cea preotească și sfințeniace o poartă, cele mai urâte scandale și nu de preot, ci nici de un om mai de jos necuvincioasă faptă fără de toată sfiala săvârșesc. Așa sau aflat că mulți birturile întocmai ca orice mai cinstit loc fără toată sfiala cercetează acolo să îmbată, joacă ba tocmai și cu oamenii mai de rând la tot felul de dezmierdări, la sfezi, ba și la bătaie să slobod, prin satele sale, prin cele învecinate, prin orașe, ba tocmai și aicea în Arad, despoiți de veșmintele preotești umblă, și încă cei mai mult, în curtea episcopoească vin, ba și sfta Liturghie, de haină preotească; unii umblă prin orașe, sate străine și prin târguri singuri mână caii în cocie și acela ce slujește la sfântul jertfelnic Domnului să face dobitocului său slugă, unii la ospete și nunți au alte petreceri, la pomeni sau alte comîndări îmbătându-să, joacă, cântă și să dezmeardă mergând acasă beți, cad pe uliți, cât să fac comedie și joc pruncilor, sau doar și altă scandale fac, alții tot felul de otrăvuri duhănind scandalează poporul și alte fapte necuvincioase și urâte pun. Nu altmintrele, unii preoți nu duc matricolele sau protocoalele cununaților, botezaților și morților și alte multe rânduieli mai înalte dar mai cu seamă cele ce sunt pentru cununii nu le păzesc extracturile din protocol nu le dau curat și cum trăbuiește ci numai niște hârtiuță și fără pecetul bisericii.

Pre aceia cari sânt sau trec în alte dieceze sau să duc în locuri mai îndepărtate și scot felii de extracte unii trimit cu acesta la protopresviterul cuviincios, ca să le împăreche și despre partea sa și săi îndrepte și aici ca așa fel de extracte să să împărtășească și din partea Consistoriului. În biserici nu să poartă cuviincios și venind vreodată în Arad episcopului său nicidecum nu să arată precum și de la parohiile sale pe mai îndelungat timp și în Dieceze străine, fără de îngăduirea și de la episcopul său se îndepărtează, așisderea împreună cari să căsătorească însă nu pedecă canonicesci de la care numai episcopul poate deslega, îndrăznesc ai cununa fără deispenzație.

Câtă răutate din așa necuvincioasă purtare a unor preoți ca aceia urmează în popor carele în toate urmează pilde păstoriului său sufletesc și

înaintea căruia preotul de după chemarea sa e îndatorat a străluci cu pilde fără fapte bune; câtă scădere în cele sfinte ne având un preot ca acela. Preoții înaintea poporului și așa cuvântul lui tocmai nimic prețuindu-să de către popor de câtă răutate pentru însuși așa feliu de preoți din însuși desfrânarea poporului puțin socotită aceleia cu cele ce li să dau cu cele sfinte, dar mai vârtos din pușcirea (sic !) alor așa fel de preoți precum de către popor așa și de către Domni și alții cari să vede și tot în necuvincioasa acea purtare în mare temeiul său și tânguirea de plată preoților de către popor, fiind așa preoți prin faptele sale urâți înaintea aceluia.

Pentru de a să îndrepta sar acestea răutăți și scăderi ce din așa necuviincioasă purtare a preoților purciază în popor și întru cele sfinte, Bineîncuviințenia Ta prin țircularul acesta, care fieștecare preot să și-l descrie, tururor preoților cu cea mai strânsă și aspră pritare și amenințare vei împărtăși următoarele rânduieli:

1. Nimeni dintre preoți, măcar sub ce nume să nu îndrăznească a intra în birt și acolo a bea, nici în locul adică în satul său, sau orașul, nici în alt strein.

2. Deacă să întâmplă de merg în vreun oraș cu oarecare treabă, sau la târg, și acolo nu are cunoscuți, unde să poată sălui, caute în vreo casă de omenie, au de nu poate căpăta în birturile primitoare de oaspeți (goști), dar nu prin celea de rând, în care umblă omeni de starea de jos, cociși și cătanele și prin șatri a se așeza și acolo cu toată cinstea și cuviința să se poarte. În soba în care să prânzește nu îndrăznească mai mult a petrece, decât numai până ce prânzește, au cineză.

3. Prin orașe și prin târguri sub cea mai aspră pedeapsă să nu îndrăznească oarecareva a să îmbăta, și așa beat, sau după cum unii nu să sfiesc cu grămadă de femei după sine a umbla.

4. Fără de haină preotească subt cel mai greu răspuns să nu cuteze cineva a umbla prin satul său, dar cu atâta mai puțin a călători, a umbla prin alte sate, prin orașe, târguri și alte locuri publice (de obște) sau a merge la sf. biserică, la îngropăciune, au orice slujbă preotească, și așa desbrăcat de haina preotească a sluji, așîșderea să nu îndrăznească a mâna singuri cai, au boi în car, și pentru aceia.

5. De cea mai strânsă datorință să și ție ori care preot, care nu are haine preotești, acelea îndată și nezmintit a și le face și totdeauna duce cu sine om, sau vreun prunc carele să-i mîne cai sau boi. Sărăcia pre nici unul nu poate desvinovăți.

6. Ospetele și nunțile tot preotul să le încunjure, sau de să întâmplă la vreunul mai ales a merge, acolo cu toată cuviința să se poarte și numai

până prânzește acolo să șadă; de joc, beție, sfezi sau alte dezmerdări de cinstea cea preoțească vătămătoare ca de foc să se păzască; așisderea la pomeni și comândări cu toată cuviința să se poarte. Cuvinte de pocăință și de smerenie oamenilor să vorbească unde scârnova beție întru pildă bună a oamenilor cât mai strâns să se păzească.

7. Duhănirea ca un lucru ce foarte tare scandalizează poporul nostru cu totul să o încunjure, dar mai vârtos cea înaintea oamenilor. Cu un cuvânt toate faptele acelea care sau spre neprețuirea celor sfinte sau spre scandalele poporului sau spre mișcorarea cinstitei și caracterului preoțesc pot sluji oricare preot cu totul să le încunoșcințeze că altmintrelea celor mai aspre pedepse să vor face vrednic.

8. Matriculele acurat și cu cea mai mare luare de seamă să le ducă, că unii ca aceia cari nu le duc acurat, și să vor arăta prin protopresviteri săi aicea, a căroră datorință sub cel mai greu răspuns este a arăta pre unii ca aceia, sau altmintrelea să vor afla, cu oprirea de la patrafir vor fi pedepsiți.

9. Toate rânduielile cele mai înalte precum St. Canoane bisericesti strâns să le păzească, din care pricină protocolul țircularelor adesăori să-l aibă a-l ceti.

10. Fără de știrea Episcopului său și fără pașoș de la acela, cale mai îndelungată să nu îndrăznească a face.

11. Pre aceia a căroră căsătoria prin oareșcari pedici canonicești e oprită, sau la cari rânduitele trei strigări în biserică nu să pot împlini, fără dispensație de la Episcopul său, să nu îndrăznească preoții a-i cununa. Pre aceia, cari să trimit aicia după dispensații, preoții totdeauna să-i trimită cu rezoluția sa, în care să arat ce lucruri și împrejurări împedecătoare sunt și iarăși ce lipsă și pricini silesc căsătoria acelora laolaltă așa cât să nu să poată aceia cununa.

12. Extracturile matriculare totdeauna pe jumătate coală de hârtie pe margini frumos cu foarfecile rătăzată și curată să le scrie frumos și drept ducând linii cu un menuț de brad și ascuțit cari nu pot scria drept fără de linii după aceea lângă nume să se pună pecetul bisericii parohiale. Pe aceia care sunt sau trec în locuri mai îndepărtate sau în dieceze străine și scot extracturile protocolare, cu Extractele acelea să-i îndrepte nesmintit la protopresviterul locului ca acela prin mărturisire că cunoaște scrisoarea preotului și pecetul cu numele său sp-l întărească. Având pe cei ce sânt mai pe deaproape sau trec pe aceia ai trimitte și aceia ca și din partea Consistoriului Edextractul să i să întărească.

13. În biserici preoții cari nu slujesc, pe lângă cea mai aspră pedeapsă să nu îndrăznească a se purta necuviincios, a vorbi, a să râde, a intra acuș în altar, acuș a eși afară, a să trufi prin biserică, în altariu a să pune cu alt preot, sau cu titorul, au cu sfătul sau alții la discurs și altele.

14. Ori care când vine în Arad, nezmintit Episcopului său spre blagoslovenie, au fiind Episcopul cuprins în cancelaria episcopescă să se arăte, ca să se știe că e aicia în oraș ca să poate întâmpla unele scrisori grabnice a să trimitte protopresviterului au altui preot de prin prejur, care nefiind alt prilej prin unii așa preoți de vor fi din părțile acelea unde scrisorile mai simplu să poate trimitte. Așisderea când merg în alte orașe, în care se află episcop de legea noastră, cuviința aduce cu sine, ca și la acela să să arate pentru blagoslovenia arhipăstorească.

Deosăbi Bine încuviințenia ta de cea mai strânsă datorință îți vei cunoaște, și sub cel mai greu răspuns vei fi îndatorat a păzi, ca preoții protopresviteratului său aceasta acurat să le păzească și să împlinească, nu altmintrelea tuturor celora cari doară nu au haine preotești vei hotări vremea până când să fie îndatorați aceia așa face și îmbrăcați să și să arate având precum pre aceia cari nu vor voi așa face haine, așa și pre toți neascultătorii rânduielilor acestora deși doară ar fi din alt protopresviterat, îndată aici a-i arăta, ca să și iee pedeapsa vrednică. Așisderea și de cea dintâi datorită să șcie, pentru totdeauna cu sfârșitul oricărui an de acum înainte despre aceea să duc preoții matricolele sale și altmintrelea despre purtarea acelor, pre cei cu purtări și năravuri necurate arătându-i, relație aicea a face.

Altmintrelea cu arhipăstorească binecuvântare sânt
Bine încuviințeniei tale în Arad în 17 februarie (1)839.

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 43v-46v; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, doc. 173, pp. 619-621 (fragmentar)]

27.

[Arad, 7 februarie 1839]

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere
Mult iubite !

S-au băgat de seamă dar și din taroriță s-au înștiințat aicea, că unii din creștinii și fiii biserici noastre din dieceza aceasta așa de streini sânt de rugăciunile dumnezeiești, cât necum rugăciunile oricărui creștin, nezmintit

și în toate zilele a le ceti de lipsă – precum sânt: Rugăciunea Domnească, a Preacuratei Fecioarei Născătoare de Dumnezeu, frinvocul credinței, zece porunci dumnezeiești, nouă porunci a bisericii și șapte taine a legii ceii nouă nu le știu ci unii nici semnul s. Cruci spre dovedire că e creștin, nu e în stare de a ști face.

Pricina la atâta neștiință nu poate fi alta, de cât aceasta că adică preoții nicidecum nu păzesc Rânduiala mai înaltă ca pe poporeni săi mai vârtos pe tineri în Dumineci și sărbători aducându-i la biserică înainte de vecernie, acelea să-i învețe, și aiarăși pe ceiace pășesc la statul căsătoriei să nu-i cunune până atunci, aână ce nu vor ști toate rugăciunile mai sus atinse bine.

Bineîncuvințenia Ta dară cât mai strâns vei încredința tuturor preoților protopresviteratului tău ca în toate Duminecile și sărbătorilor după amezăzi, adică înainte de vecernie pre poporeni săi, dar mai vârtos tinerimea, cu vestirea clopotului să-i adune la biserică; pre aceia cari nu vor veni, și prin puterea mirenească și pedeapsă silindu-i a veni, și acolo să învețe toate rugăciunile acelea. Modul învățaturii îl pot întrebuița acesta în trei sau mai multe dumineci, adică până vor ști bine să-i învețe cruce a face și Tatăl nostru, după aceea în trei sau mai multe dumineci Născătoarea de Dumnezeu, repetând Tatăl nostru totdeauna așisderea simbolul credinței, însă pre părți; după aceea zece porunci dumnezeiești, nouă ale Bisericii și șapte Taine a Legii. Nu altmintrelea cât mai strâns vei opri ca nimeni din preoți să nu cuteze a cununa pe acele persoane care voesc a păși la căsătorie, dacă însă rugăciunile mai sus atinse nu le știu, până ce așa persoane nu vor ști rugăciunile acelea și nu le vor spune preotului toate bine.

Iar Bineîncuvințenia Ta osebit vei purta de grijă, ca rânduielele acestea acurat și nezmintit să se păzească, și pentru aceea vei rândui ca cel ce vine după țedulă despre strigări, să aducă totdeauna de la preotul său și atestat, că părțile ce-s de cununat știu rugăciunile acelea, și vei avea datorință mai de căpetenie, cu prilejul primirii socoților, acurat a cerca, oare o păzesc preoții rânduiala aceea de-a învăța poporul, așisderea chemând pre cei ce se vor fi cununat (și partea bărbătească și partea femeiască) și ascultându-i însuși rugăciunile acelea, vei cerca: oare nu s-au cununat careva neștiind încă rugăciunile acelea; apoi pe unii călcători a rânduielelor acestora, ce de la mai înaltele locuri cu perderea preoției sânt prescrise, vei avea neîntârziat acea a-i arăta, ca unii ca aceia să-și iee pedeapsa cuvenită.

Dar preoții vor fi încă îndatorați pre părinții neîncetat a-i sfătui, ca pre pruncii săi încă de mici să se nevoiască a-i învăța rugăciunile, și nicipând a nu-i suferi, când se scoală, să culcă și voesc a prânzi, și cina, să nu se roage

lui Dumnezeu, așisderea când vor ajunge la vârsta de-a putea umbla la shoală să-i trimită la shoale, unde acelea se află.

Altmintrelea, cu arhipăstorească Binecuvântare sânt Bineîncuviințeniei tale.

În Arad, în 7 Fevruariu 1839

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 46v-47v; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, doc. 174, pp. 621-622]

28.

[Arad, 30 mai 1839]

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere
Mie iubite !

Peste rânduiala ce s-au dat afară dd. 7 februarie a. c. Sau mai iscat, cumcă preoții din dieceza aceasta așa sânt nebăgători de seamă de chemarea sa cea preoțească, așa răci cătră Relighie, sau legea lui Dumnezeu și săci în credință, cât nu numai în zilele de rând nu săvârșesc utrenia și vecernia după datina bisericii noastre a Răsăritului, ci în celea mai multe locuri nici în zilele de sărbătoare sau de Duminică, precum utrenia așa Liturghia și vecernia nu săvârșesc, chemarea iarăși cea preoțească, și jurământul carele l-au pus fireștecare preot înaintea altarului pentru legea lui Hristos și pentru păzirea rânduielilor bisericesti, cere și îndatorează pre fieștecare preot ca el cu vrednicie să răspundă chemării sale cei duhovnicești, așa trebuie să strălucească cu evlavia înaintea norodului, ca văzând faptele și pilda lui cea bună, că preotul a chemat și ales de la Duhul Sfânt, și așa să mărturisească pe Tatăl ceresc, pentru purtarea de grijă și pentru tote așezământurile lui, care sânt pentruz fericirea și mântuirea fieștecăruia creștin întocmită.

Din acestea dară, Bineîncuviințate i Domniei Tale și tuturor preoților districtului său sub cea mai strânsă poruncă să țirculează, ca fieștecare preot să fie îndatorat în toate zilele la utrenie și vecernie a merge la biserică, iar mai vârtos rânduital negreșit să meargă, și acolo deplin după prescrisul tipic să săvârșească rânduiala utreniei, și a vecerniei, iar în zilele de Duminică sau de sărbătoare împăratească și liturghia să săvârșească. Decumva se ca

întâmpla, ca rânduitul să aibă silnică treabă sau să fie beteag, atunci ceilalți preoți, care să află acolo în loc, să fie îndatorați a săvârși în locul lui slujbele bisericești. Pe lângă aceasta de după înalta voie împărătească, se mai încredințează ca Dumineca, și în zilele de sărbătoare împărătești, celce nu știe face vreo cuvântare bisericească de la sine să cetească totdeauna Cazania la norod; la praznice mari iarăși, precum sânt: Nașterea lui Hristos, Anul nou, Botezul Domnului, Floriile, Paștile, hramul bisericii, Înălțarea Domnului, Rusaliile, S(fânta) Maria mare ș. a. totdeauna unde sânt mai mulți sobornicește să se slujească, precum sara la vecernie litia, așa dimineața la utrenie și la liturghie. La această slujbă totdeauna va ave întâietate cel mai bătrân preot, iar unde să află aservi consistorialnic sau namesnic, întâietatea aceștia au, măcar de ar fi și mai tineri ca vârstă.

Deosăbi Bineîncuviințatei Domniei Tale să încredințează, ca strâns să priveghezi, oare preoții împlinesc rânduielile aceste, apoi pe cei târzii și neîmplinitori de datorința sa aceia să-i arăți.

Dat în rezidența noastră cea episcopescă, în Arad, în 30 Maiu (1)839.
Al Bineîncuviințatei Domniei Tale

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 47v-48; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, doc. 175, pp. 622-623]

29.

[Arad, 31 iulie 1840]

Bineîncuviințate D(omnu)le Protopresvitere
Nouă iubite !

Întâmplările afară de rând prin doă elementuri a naturei apă și foc produs întru atâta au păgubit pre locuitorii unor părți a monarhiei înălțatei căși a Austriei cât aceasta sau aflat silită prin ocârmuirile sale dicasteriu a căuta mijlociri de-a putea în barem câtva ajutora ticăloasa soartă a nenorociților din ținuturile acele pre care aceea și fiului său suntem supușiu.

Din pricina aceasta înălțatul...prin un milostiv al său înaintat dta 10 zile martie a. c. Nedescris um de groaznic au stopit cătră sfârșitul anului trecut vărsarea apelor în toate ținuturile crăimei Lombardea Veneției întru altele cât locuitoriu acelora abe au putut cu sufletul scăpa răpindu-le valurile apelor toată averea.

Iar întralt milostiv intimat dar 9 iunie așiderea a acelui an tot același înălțat consilium ne face cunoscut neauzita prăpastie ce au pricinuit focul în 1 zi maiu a. c. lăcuiitorilor orașului...din măritul comitat..., care grăbit foc în timp de 6 ceasuri în alte mai mari ziduri și două biserici de a noastre au mistuit fără alte 101 de căși afară de alte osaguri cu 200 miișinici de bucate în ce nume l-au prefăcut provocând pagubă până la 4 224 568 de florinți în bancă despre care amândouă groaznice și neauzite întâmplări laudatul mai sus învățat consilium și despre ce de preurmă și Excelenția Sa Domnul Arhiepiscop și Mitropolit al nostru din Carloviț întru atragerea cu acea adăogire ne înștiințează ca și noi cu cei de o credință cu noi denpreună să întindem după puterem, mână de ajutor și întrebuițăm mijlociri spre strângerea milosteniei pentru ajutorarea celor ce prin poruncitele mai sus afară de rând întâmplări au fost siliți fără de vina lor a veni la cea mai de jos proptă a mișălătății ba, la cea în cea mai de jos cerșire.

Drept aceea tristele aceste întâmplări dinpreună cu înaltele în urmarea acelor făcută orânduiei Bineîncuviințatei Tale cu acea încredințare și-l fac cunoscut ba prin biserici poporului să le dai ai vesti și orânduii după lăsarea afară a tasurilor obișnuite /: unde aceasta să vede a fi de lipsă :/ două Tasuri, unul pentru de dintâi, iar altul pentru cei de pe urmă, purtate în trei dumineci sau sărbători, una după alta în biserică să umble, și strânși întru acesta chip, banii fără de toată întârzierea pentru de a se pute mai departe trimite încoace să-i aduci.

Întru altele cu Arhipăstoreasca bineîncuviințare sântem

În Arad în 31 Iulie (1)840

binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 49v-50]

30.

[Arad, 7 august 1840]

Iubiților duhovnicești fii !

Oamenii după ce s-au înmulțit și au început a trăi înmai multe deschilinite societăți nu-au putut fi fără de nici o prajdie fiindcă adeseori

cei dintru o societate nepăgubiți de cei dintr-alta, întru care întâmplare ca să nu fie siliți toți a se înarma pentru a se apăra de năpasta ce le vină de la oameni cei dintr-alta societate asupra, în fieștecare societate s-au întocmit și s-au așezat o plasă de oameni a căruia datorință să fie totdeauna și în toate vreme a apăra țara pre lăcuiorii ei, averile acelora dinpreună cu vistierile aceștia de toată primejdie și în așa chip precum din adusa înainte pricina fiește carele lesne poate vedea și înțelege din mare și grea lipsă s-au așezat prin toate țărare¹²²⁷ și au început a fi oameni de cari nici o țară nu poate fi.

Din mare și grea lipsă zisa și cu adevărată iubiților așa pentru ca fără de ostași, fără de apărători țării nici cele din țară nu sunt scutite de primejdii.

Ce dară vom zice despre Ungaria, Țara Ungurească despre dulce și frumoasa țară în care noi suntem, de-a căruia bunătăți noi ne îndulcim și cu a căruia drepturi toți trăim, aceasta dar n-are lipsa de cătane nu de ostași. Ba are încă neînconjurat are și au avut și până acum ce putem ști de acolo ca prin cătane numai. Numai prin ostași s-au izbăvit de năvălirile vrăjmașilor asupra ne ostași au păfugat pe tătari. Ostași au mântuit de jugul turcilor și acești ostași, această cătane au fost însuși fii patriei și acești neînconjurat trebuie să fie și astăzi pentru ca lor numai le poate fi moartea dulce pentru Patrie, ei numai singuri pot zice cu unul dintre bătrâni, dulce și cinste este a muri pentru Patrie.

Dar nici acei mai mult nu se poate zice cumcă birău la cătane deoarece acum vremile s-au strămutat lucru mai mult nu-i cum au fost în vremile de de mult dacă duceau pe careva la cătane sau el singur merge când va veni înapoi și oare mai veni nu se mai știa însă înălțată împărăție s-au ridicat și s-au așezat, ca de acum înainte numai 10 ani să fie cătană, iar după acești să se sloboadă acasă cu opșit¹²²⁸ și să fie om slobod. Nu-i aceasta mare strămutare, nu-i această mare îndemn de a se îngrozi cineva și a fugi de cătane pe cum fugeau până avuma, încă și folos mare are cel ce cătănește numai 10 ani pentru ca zece ani ca 10 zile, ba ce zic nu ca 10 zile ci ca 10 minute, apoi când vine acasă vine mai deschis, mai luminat și mai înțelept de cum au fost când s-au dus și cum ar fi fost de ar fi rămas cei 10 ani acasă aduce obiceiuri străine, care pre el înainte altora îl fac mai plăcut, și așa el în toate întâmplare e cu muklt mai fericit decât cum sânt cei de o vârstă ca

¹²²⁷ cătane

¹²²⁸ cu bani

el, care în curgere celor 10 ani au așezat tot în locul nașterii și așa nimic n-au văzut, nimic n-au auzit, nimic n-au iscusit. [...].

În Arad în 7 august 1840

Gherasim Raț
Episcop

[A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *Martor al trecutului: protocolul bisericesc al parohiei ortodoxe române din Apateu*, pp. 29-30]

31.

[Arad, 2 noiembrie 1840]

Bineîncuviințate D(omnu)le Protopresvitere
Nouă iubite !

Mărita varmeghie a Aradului având trăbuința sa spre tânării cei rânduiți a trage la cătănie, prin scrisoarea sa datată 13 Noemvrie cal(endaru)l nou a. c. nouă trimisă a face cunoscut că aceia tânări nu va trece odată rândul acesta a cătăniei, să nu să îngăduiască a păși la Taina Căsătoriei, nu cumva unul ca acela însurat luându-l pe el ca să meargă la cătănie să fie plecat mai îndelung timp ași avea muere spre a sa nefericire.

În privința scrisorii a măritei varmeghii Bineîncuviințatei D(omniei) Tale și de aici tuturor preoților districtului său ce sânt sub varmeghia aceasta a Aradului să încredințeze ca precum bineîncuviințenia Ta să nu îndrăznești a da scrisoare de cununie celor scriși și rânduiți la cătănie, așa și despre partea preoților să nu să îplinească în privința să comunice., căci bineîncuviințenia Ta și preotul acela veți pica sub greu răspuns la George Petrovici, protopop al Aradului.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sânt în Arad în 2 Noemvrie (1)840.

Al bineîncuviințeniei Domniei Tale

de binevoitoriu
Gherasim Raț m. p.
Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. (1832-1852), f. 50-50v]

[Arad 10 ianuarie 1841]

[Cum se depune jurământul – fragment]

„[...] Arătându-se Noao adesea acia cumcă unii dintre fii noștri cei Duhovnicești cari se trimit la prețuirea vreunei pagube în țarină, pădure și alte locuri oprite: nu vreau după cum sună articolul al 9-lea a dietei trecute de curând a depune mai întâi jurământ din pricina aceia, că preoți când vine ei la ispovedanie pentru așa fel de jurământ le împreunează cu canon, sărindari și al măcar că jurământul lor au fost după lege, alți dinpotriva așa nepăsători de seamă sânt cu lucrurile cele Sfinte cum pentru puțină mită îndreznesc a jura strâmb. [...]

Jurământul este așa fel de faptă prin care întărim sau tăgăduim vreun lucru mare și de căpetenie despre carele sântem învinși în cugetul nostru cumcă e așa și nu e a(lt) mintrelea cu chemare întru a Nomelui lui Dumnezeu, ca acele ce știe ascunsurile inimei noastre cerând osândă dela dânsul de vom minți iar de vom grăi adevărul.

Milă și dar ca să se învingă și de aproapele nostru despre adevărul cel descoperit.

Deci la tot jurământul aceste datorințe sânt de lipsă:

1. Că lucrul pentru carele jurăm să fie mare și de căpetenie adică să fie după lege și poftască de la noi binele deapropelui nostru [...].

2. Datorința este să fim învinși, adică să cunoaștem și să înțelegem mai întâi lucrul și să avem voie a spune adevărul [...].

3. Datorința este să se cheme numele lui Dumnezeu întru mărturie cu acele gând și inimă ca cel ce jură și grăiește adevărul, Dumnezeu să-și verse darul său preste dânsul [...].

În Arad în 10 ianuarie 1841

De bine voitor
Gherasim Raț
Episcop

[A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *op. cit.*, pp. 30-31]

[Arad, 12 februarie 1841]

Nr. Cons. 11 – 841

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere,
Nouă iubite !

Luminata varmeghie a Aradului vrând a vecinicei aducere aminte a întru Domnul din lumea aceasta mutându-să Simion Iosif Popovici Paffi, pentru aceia antâi de toată lauda și nespusa prețuire vrednică faptă, că averile sale cele pământești, precum din slobozitul nostru decurând despre Testamentul aceluiaș sunătoriu circulariu pe care se poate vedea așa l-au lăsat ca acele averi să fie spre binele deobșce aducătoare de roadă au hotîrât ca capul aceluia în sala cea mare a cărților luminatei acelei varmeghii de aici în rînd cu a altor fundatori să se agățe spre a cărui chip cuviinciosă zugrăvire, mai mari cheltuieli poftindu-să sântem provocați și noi prin Domnul vicespan, al doilea Gavril Perek, ca din partea noastră încă să facem încât va fi cu putință a se strînge ajutoriu spre acel sfârșit.

Drept aceea, în urmarea provocației aceea cu atâta mai vîrtos că pomenitul mai sus fondator averile sale spre folosul neamului și a bisericii noastre cei dreptcredincioase a le avea au binevoit, nu întârziem bineîncuviințeniei D(omniei) Tale ați încredința: ca prin tot protopopiatul Domniei tale acea rînduială să faci ca între sărbători mai înșămnate, când să va afla mai mult norod strâns la biserică. Tasurile numai pe acest sfârșit să umble ca norodul nici cât prin aceasta să nu se îngreoneze și banii întru acesta chip adunați dinpreună cu înșămnările de unde și câți sau adunat, încoace ai aduce; sau prin încrezut prilej ai trimite să grăbești.

De altă parte cu numele avem precum bineîncuviințatei D. Tale așa și iubitei noastre preoțimi de a descoperi trista stare a bisericii noastre catedrale de aici care întru atâta se află stricată, cât neșciindu-să ceasul când se huluie, din frica primejdiei nici a se sluji în ea nu se poate, când ar trebui ca aceasta, ca cea însemnată dintră toate cele ce se află în Dieceza noastră biserici cu atâta mai tare trebuie să-i pice fieșcecărui, mai ales din cler la inimă, cu cât nici câtui mai puțin nu se poate îndoi oarecine despre aceea, că n-ar fi acestea toate de dumnezeiescu scutitei noastre Episcopii de folos deoarece precum învățătorii pruncilor, așa și păstorii cei sufletești ce se află întru aceasta aici în această sfântă biserică Catedrală au înainte a

se găti, sfinți și îndeletnici, și așa bine pregătiți la chemările sale, de care dacă prin de tot huluirea ei, nedând mână de ajutoriu ne vom lăsa a ne lipsi, nu numai norodului de aici ci tuturor celor din Dieceza aceasta pre pagubă am pricinui. Drept aceea ca răul acesta căruia numai singuri lăcuiorii de aici fiind prin răscumpărarea fundațiilor sale cu prilejul slobozirii orașului aduși la grea sărăcie, nu pot săi steie împotriva și care prin răsipirea, sau de și nu prin aceasta, totuși prin întărirea reparației sfintei biserice noastre catedrale la toată Dieceza s-ar aduce să se poată înconjura când cu atâta mai vârtos că li noi după a noastră puțință spre acest sfânt și de obșce folositoriu sfârșit precum doară multora li este cunoscut și până acum am jertfit și am dat și încă și de acum vom jerfi și vom da, când zicem și pre bineîncuvițată D. Ta spre întinderea de ajutori la aceasta te provocăm deodată îți încredințăm ca făcând mai întâi lipsa aceasta tuturor preoților din Protopresviteratul D. Tale cunoscută cu blânde părintești sfaturi pre fieștecare la dare spre acest sfânt sfârșit de a se pute îndrepta prin primejdia de la biserica de atâtea ori pomenită în barem mai puțin a lor 50 cr. în bancă sau care nici atâta n-ar pute și a căruia sărăcie singur încă ne veți ști adeveri 25 cr în bancă, să-i aduci, ce dacă va socoti fieștecare sufletește că numai cu prilejul sfințirii lui întru diacon și preot, biserica aceasta în arderea luminilor, tămâiei și altele pentru el încă mai mult de 50 ori 25 de crițari în bancă au cheltuit, a bună samă nici unu nu se va pute vede mai mult, și bucuros va da fieșteraele de va pute și mai mult, cari bani întru acesta chip însă fără nici o sâlă, ci prin sfătuirii după cum mai sus atinsăram, strânși dinpreună cu însămnările de la care preot cât sau primit, fără de întârziere pentru de a se preda bisericii încoace au adus, sau fără primejdie ai trimite să te silești.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare suntem
A bineîncuvițatei Tale în Arad în 12 Fevruarie (1)841

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocol de circulare*, reg. 5 (1832-1852), f. 50v-51v]

34.

[Arad, 12 februarie 1841]

Gherasim

Din mila lui D(umnezeu) Dreptcredinciosul Episcop al Aradului, Orăzii Mari, Ienopolei și a Hălmagiului tuturor de toată clasa și vârsta drept credincioșilor săi fii duhovnicești prin Arhipăstoreasca sa binecuvântare de la D(umne)zeu milă, dar, întărire întru credință

Iubiților fii duhovnicești !

Faptele fieștecărui om lasă după sine neștearsă mărturie despre aceea încât sporește cineva sau au sporit în lumea aceasta întru săvârșirea virtuții, adică întru împlinirea din inimă și din cuget bun a datorințelor cele are către Dumnezeu, cătră sine însuși și cătră alții, ori încât au fost întru împlinirea acelora de rea și nebăgătoriu de seamă, care mărturie măcar de se și dă spre sine a se cunoaște din toată fapta omului de la începutul vieții lui până la răsufarea cea mai de pe urmă a unuia fieștecărui muritor prin care omul știindu-să pre sine muritor încă până cei cumint întreagă și sănătoasă face rândul său despre rămășițele sale cele pământești și așa încoronând curgerea lucrurilor sale celor ce au avut a le săvârși în lumea aceasta trecătoare prin punerea voii sale cei de preurmă înscris despre averile sale de care prin moarte voia să despartă sau după cum de obșce se vorbește prin facerea Testamentului, de să-l cunoască lumea cu care dintră slugile acelea despre care grăește Mântuitorul la Mat (ei) c. 25 sa 14-28 și la Luca c. 19 sa 12-24. E de a se asemăna cu cele ce s-au sârguit și au îndoit talanții ce iau primit de la stăpânul lor, sau au cea ce l-au ținut talantul cel primit ascuns și l-au întors fără de rod stăpânului său înapoi.

O slugă dintră cele sârguitoare sau mutat nu de mult din lumea aceasta trecătoare la cele veșnice a cărui grijă și sârguință despre înmulțirea și întrebuințarea talanților celor primiți iau câștigat nume de toată cinstea și veșnica aducere aminte vrednică care prin fapta sa cea de preurmă sau prin facerea Testamentului, prin care au rânduit ce să fie după moartea sa cu rămășițele și averile sale cele pământești sau făcut nemuritori.

Acea slugă strânguitoare și credincioasă și pentru neamul nostru mai ales însămnare e cu numele Simeon Iosif Popovici Paffi¹²²⁹ cezarocrăiesc

¹²²⁹ Vezi: Petru E. Papp, *Notițe despre viața lui Simion Iosif Popovici Paffy*, în „Bis. și Șc.”, anul XXVIII, nr. 51, 19 decembrie 1904/1 ianuarie 1905, p. 411; nr. 52, 26 decembrie 1904/8 ianuarie 1905, pp. 421, 422; anul XXIX, nr. 1, 2/15 ianuarie 1905, p. 7; nr. 2, 9/22 ianuarie 1905, pp. 17,18; nr. 3, 16/29 ianuarie 1905, pp. 23, 24.

căpitan, a cărui de toată lauda și urmarea vrednic întru folosul neamului românesc și Bisericii noastre cei drept credincioase în limba latinească făcută Testament pe rumânie din cuvânt în cuvânt așa sună:

În numele Preasfintei treimi a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh ! Eu subscrisul Simeon Iosif Popovici Paffi nobilul strănepot a lui Gheorghe tocmai de acela Povățuitorului cetății presidiale căpitan strănepotul înainte născutului meu Ioan Franț Popovici Domnului cândva a satului Popovici, în Slovenia Turcească de astăzi și acum aflătoriul carele sub Leopold I Craiul Ungariei ca nemeș și în ceata nemeșilor din țara Ungurească, după cum mărturisește decretul al patrilea din anul 1687 articolul 28 prin Dietă au fost primit, acum Terezionat cesarocrăiesc căpitan de la vestitul regiment călăreț Palatinal Nr. 12 cândva a pricelor de tabără auditor, – după aceea smeritul cetății din hotar a limanului de mare slobod Karlopago cu numele ce să află lângă marea Adriatică jude îndreptătoriu a limanului de mare tocmai aceeași cetăți căpitan și a diregătoriei sănătății de mare ..., în anii adică 1831, 1832, 1833 a colonii de aur pentru vrednicii cesarocrăiești de mijloc proprietariu și stăpânitoriul crucii de aur duplicat pe pept agățată a rândului străjuitorilor Sfântului mormânt din Ierusalim, cu minte întregă și sănătoasă cunosc voită ce denpreună în anul 1825 prin Testament legiuit întărită, – cunosc de următoriu întru ale mele pre numita întru acest Testament preacinstita mea soră Carolina Deken văduvă, care și acum stă lângă mine pentru credincioasele neostenite slujbe care în boalele mele ca o maică sau săvrșit, pentru cruțarea și deschilinita sânguință întru păstrarea averilor mele pre prea bine învrednicita și după ce sau strămutat cele mai de căpetenie stări împrejur a spusei mele mai dinainte noi revocând încă mai de mulți ani capitalurile mele întru același însămnate și cerând ajutoriul celui preainalt următoriu nou Testament fac, ca legiuitul document a voiei mele cei mai de pre urmă, și cu acea însăși denominare a surorii mele Carolina Deken de următoare întru averile mele împodobit mai înainte însămnate următoarele pun precum:

1. *Obligația liberii crăiești cetăți Pesta de datumul 5 Aprilie 1831 Nr. 2374 despre împrumutații ei 1 600 d(e) florinți în argint, trei țvantici într-un florint de argint socotind pre lângă înșcințarea înainte cu trei luni despre retragerea capitalului și 5 fl. zic cinci florinți camătă pe luna...1 600 fl. în argint.*

2. *Altă obligație iarăși aceeași mai sus lădate cetăți de datului 17 Aprilie 1837 Nr. 3692 despre împrumutații ei tot sute de florinți în argint trei țvantici într-un florinț de argint numărând pre lângă înșcințarea înainte cu*

trei luni despre altragerea capitalului și 5 fl zic cinci florinți camătă pe sută 800 fl. în argint.

3. Altă obligație a aceleiași cetăți despre împrumutații aceiaș două mii și două sute de florinți în argint trei țvanțici într-un florint de argint înțelegând de datumul 9 Septembrie 1838 Nr. 2124 prelângă înșcintărea înainte cu șasă luni despre retragerea capitalului și 5 fl. zic cinci florinți pe sută interes...2200 fl. în argint.

Aceste capitaluri fac în sută peste tot 4600 fl. în argint, zic patrumii șasăsute de fl. în argint camăta lor de preste a socotind 5 fl. pe sută face 230 fl. zic două sute treizeci de florinți în argint.

Rodurile capitalurilor le va folosi prăibitată sora Carolina Deken văduva ca următoriu universal întru averea me până când va fi în viața ei cea pământescă slobod și de nime împedecat, – iar după ce va mori sorumea aceasta următoare mie; – următoare fundație în vecii țititoare va ave loc, – adică se va alege din familia Română sau Românească ce lăcuiesc în orașul Buteni sau Buceni din luminata varmeghie a Aradului, care au fost cândva cămăresc, iar acum îi supus Domniei de pământ sub cotnumele Popa și de acolo foarte bine cunoscută, că după relațiile ce mi s-au trimis mie mai mulți din familia aceasta și zic a fi fost în slujbe în orașul acesta, – se va alege zic din familia aceasta un prunc necrescut, după întietatea însușirilor părinților și a mai marilor lui, iar întru întâmplarea mai multora cu însămnate însușiri sieși asemenea aceluia prunc se va da întietate a căruia părinți cu numărul pruncilor cu boli, cu bătrânețele vor fi în grotăți sau carei fără de părinți, sau a căruia tată în insurecție legiuită a țării ungurești cândva au purtat arme.

Pentru morala și religioasa creștere a pruncului acestuia necrescut de legea grecească și sub zisul cognume Popa rânduiesc și hotărăsc din rodurile capitalurilor pe an 120 fl. zic osută două zeci de florinți în argint.

Începutul creșterii aceștia să va face după puterile firești a pruncului în al 7 lea an sau mai curând.

Să umble pruncul acesta în școalele triviale ungurești ce se află în Buceni un an și va căpăta pe vremea aceasta 60 fl. zic șaizeci de florinți în argint.

În al doilea an să va duce acelaș prunc la școale normale de rând unguresci și după acea la cele latinești sau în orașul Sent Ana, sau la Arad, în care al doilea an cealalt 60 fl. zic șaizeci de florinți în argint pentru de ași câștiga îmbrăcămintele cuvincioase vor da.

După ce va săvârși acolo șasă școli să va hotări cu vremea să primească statul preotesesc ? în care întâmplare stipendiul său de 120 fl în argint până când să va sfinți întru preot de legea grecească îl va folosi.

Întru întâmplarea dinpotrivă va învăța științele sale mai departe după cărora săvârșire într-un an ceva cinstit stat a vieții a primii și de stipendine a mulțami va fi îndatorat în care întâmplare alt prunc necrescut din acea însă și familie cu acele însuși folosuri se va primi.

Cea mai mare grijă a pruncului acestuia să fie ținerea strânsei moralității ascultarea către cei mai mari și temerea de D(umne)zeu se va sârgui acela ca să se poată face harnici de vreo diregătorie lângă vestitul Dominium a Buceniului.

Această alegere a pruncului va ține în familia Popa neprerupt până când în genu bărbătesc și mueresc /: amândouă jenușurile totuși în orașul acesta Buceni locuind :/ nu se va stinge.

Întru întâmplarea aceasta a stânjerii amândurora genurilor se va folosi cu acești 120 fl. pe an acela cinstit paroh de legea grecească care întru împlinirea chemării sale cei sfinte într-un același oraș Buceni dintră ceilalți se va deschilini cu acea datorință ca pruncul său să crească după norma pentru familia Popa prescrisă.

Din ceilalți 110 fl. zic o sută șaizeci de florinți în argint las în veci 40 fl. zic patruzeci de florinți în argint aceluia cinstit paroh de legea grecească din același oraș Buceni care cu vrâsta și cu pruncii va fi îngreoiat, că acea datorință ca să îplinească dorirea mea cătră pruncii cei săraci, cari să vor afla în ținutul parohiei sale, cărora după plăcere într-una adunați Rugăciunea domnească Tatăl nostru, Cred întrunul, – și norodului din an în an în ziua de Rusalii de pe amvon fundația aceasta are a o vesti.

Pentru ușurarea sortii săracilor surdomuți și acelor orbi, cari se află în Spitalul pomenitului oraș Buceni las în veci 30 de fl. în argint pe tot anul, – pentru mai buna subsistenței a învățătorului școalei triviale din pomenitul oraș Buceni las din veniturile aceste de pe an 10 fl în argint.

Ceilalți 30 zic treizeci de florinți în argint îi hotărăsc în veci spre plățirea cheltuielilor ce se vor naște întru administrația fundației acesteia a mele în an.

Aceste daruri acum înainte numărate poftesc ca în tot anul în ziua nașterii ocârmuitoarei majestăți cezaro-crăiești întru mai sus numiți, pe ei legaturi să se împartă.

De executarea voei mele acesteia de pre urmă și vecinicul ocârmuitoriu a fundației acestuia a mele îndrăznesc a numi pe Preastrălucitul și Înaltpreasfințitul Domn Episcop de lege grecească, carele lăcuiește în Arad și fiind scaunul episcopesc văcant pre administratorul de pe o aceluiaș sau cu de același rânduitul viceșpan precum cuviincioasa alegere a pruncului genul bărbătesc din familia română sau românească Popa, așa și sigura

împrumutare a mai sus înșămnatelor capitaluri la libera crăească cetate Arad, care totuși nouă împrumutare numai după moartea sorumea pentru mai ușoara primire a interesurilor cei vin ei pe an negreșit va ave loc din înăscuta loruși bunătate a inimii și creșcinescul afect a iubirii către Dzeu și cătră vecinii săi, cari țin sub povara întunerecului cu îndurare a o săvârși. Fapta aceasta a dragostei creșcinești în tot chipul a o țâne și a o apăra se vor milostivi.

Răsămnat în inima lui acesta afect a Măririlor Sale, pre același iar a le ruga îndrăznesc – ca pomenitele mai sus obligații în arhivulul episcopesc sigur a le depune și viitoarele de 230 fl. zic două sute și treizeci de florinți în argint interesuri de peste an mai sus zisei mele surori văduve Carolina Deken pentru ținerea vieții până va trăi a i se da a face să nu se îngreoneze.

Primește O ! Cerescule Părinte și îndreptătoarele inimilor omenesci Atotputernice și Milostive Dumnezeule aceasta a mea jertfă care Ție Unul Esteriu dintră toate Esterile mai înalte și nespună pre altarul curățeniei inimii mele, cu umilință și cu firească aplecăciune Ție o pun.

Această puțintică, ce nepătrunsă legătură a purtării Tale de grijă cei Dumnezeieștii credinței mele au încredințat-o în curgerea bunurilor celor pământești, care orânduiala Ta cea vecinică spre mine au dedus-o, – îi talantul acela care Tu Doamne mie spre aducerea de roduri mi l-ai încredințat.

De unde și același talant, această puțină a me avere la mine singur Doamne să se întoarcă, – că Tu însuși ești izvorul și începutul dragostei cei curate a toate îndurării, și a inimii cei drepte, – că Tu însuși prin Răscumpărătorul lumii mie apriat mi-au zis, că faptele dragostei care cătră cei lipsiți de aproape ai noștri să săvârșească Ție singur să fac.

Fie dară Ție Cerescule Părinte micuțului acesta al meu da plăcut și primit – fie acela spre exemplu celorlalți cu mine oameni care sute și mai mult de și fără de roadă cu mână răsăpitoare le împrășcie.

Țânăl acela prin Atotputernicia Ta cea Dumnezeiască și apleacă inima cea pământească a Împăratului și Craiului și a următorilor lui ca acesta și cu acea a mea fundație ca văzuți în locul Tău Dumnezeu pre pământ cu autoritatea sa cea cezaro-crăiască, – cu care Tu Doamne iai împodobit pre ei, a o scuti să se milostivească.

Dăle Doamne împăraților și crailor acestora și tuturor acutirilor de faptele dragostei și la sfârșit a vieții acestei pământești și în lăcașurile cele vecinice nesfârșită bucurie cerească Amin.

Care a me de pe urmă voie cu însăș a mă mâna sub scrisa și cu obicinuitul pecet întărită prin următorii Domni martori de toată credința vrednici prin mine asăbit rugați cu subscrierea numelor sale și punerea obicinuitelor

sale peceturi pentru vecinicia încredințare a se întări, subscria și pecetului am lăsat.

În Pesta în palata cezaro crăiască a cătanilor neputincioase în 5 Mai 1839 L. P. Simeon Iosif Popovici Paffi cesaro crăiesc căpitan. m. p.

Anul 1839 în 5 mai cumcă Domnul Iosif Simeon de Paffi cezaro crăescul căpitan Testamentul acesta înaintea noastră carii într-una și deodată eram de față și spre această faptă dechilin rugați cu a sa însăși mână l-au scris și l-au pecetluit și nouă spre legiuita subscriere l-au ascernut, și cumcă noi acesta l-am scris mărturie și în Pesta în 5 Mai (1)839. Andrei Spani la înalta curie crăiască avocatul săracilor și a mai multor comitaturi Asesor m. p. (L. P.) Baltazar Apați de acel căpitan penzionat ca mărturie poftită m. p. (L. P.), Matei Hărăgoș avocat ca mărturie poftită m. p. (L. P.), Ioan Belețki în crăiasca Universitate ungurească profesorul Chirurgiei teoretice m. p. (L. P.), Beniamin Goldiș la înălțatul Consilium Crăesc registrator ca mărturie poftită m. p. (L. P.)”

Cine dară va zice că nu au fost această slugă bună și credincioasă Domnului care nu numai că au întors cu roduri talantul cel primit Stăpânului său Cerescului Părinte de la care aș fi primit cu inimă deschisă și dreaptă mărturisesce ei încă din rodurile aceluia cu foamea și cu sete luptându-se pentru Țară și bine de voiesce credincioase sumă depunând roduri neamului omenesc iar dechilin noaă rumânilor și Bisericii noastre cei dreptcredincioase în veci folositoare a cășciga și în clipa mutării sale din lumea aceasta în veci spre roadă a le întocmi au știut și au și făcut.

Rară cu adevărat faptă a virtuții, a iubirii către de aproapele, iar zic nu întru atâta de mirare cât de laudă și vecinica pomenire și urmare vrednică.

De la un ostaș atâta jertfă a inimii cei curate o vede că aduce pe altarul binelui de oibșce și nu se strămută dinăuntru cine va pute ?

Noi întru adevăr bucurie dintru aceasta avem mare și aceea cu atâta mai mari cu cât mai tare învinuiți ne simțim despre buna a eroului acestuia a virtuții plăcere și dragoste cătră noi dintru acea că pre noi și pre următorii noștri întru executorul vocii sale căci de pre urmă, adică a testamentului său a ne numi nu s-au îndoit din care pricină de strânsă datorință ne-am și ținut acesta de nespun preț Testament tuturor cunoscut a vi le face cuprinși fiind deodată de acea dulce nădejde că vor da cerurile de se va sârgui neamul românesc și cu fapta a face ca numele marlui său mecena Simeon Iosif Popovici Paffi a căruia din plin de cucerie eșită lăudată și prețuită iar de jurisdicțiile civile de mare socotință vrednică judecată este în veci să rămână neuitată și multora spre lauda și mărirea Atotputernicului Dumnezeu care acoperind cu oșoară țărână trupul de atâtea ori pomenitului cucernic

întru Domnul adormit Simeon Iosif Popovici de Paffi sufletul său să-l dăruiască cu vecinica fericire întru împărăția cea nemărginită Măririi Sale în veci netrecuți și nesăvârșiți. Amin.

În Arad în 12 Fevruarie (1)841.

Gherasim Raț m. p.
Episcop

[*Ibidem*, f. 52v-56]

35.

[Arad, 26 februarie 1841]

Bineîncuviințate D(omnule) Protopresvitere
Nouă iubite !

Înălțatul Consilium prin înduratul său intimat de datul douăzeci și nouă dechemvrie anul omieoptsutepatruzeci Nr. 41381 cunoscut făcându-ne că pentru de a se împedeca înșelăciunile care se pot întâmpla cu prilejul împărțirii penziei cătanelor celor bătrâni care nu se află la oaste ci șed acasă și trag groșișcea; ori mai mult, așa numiților invalidului sau cătane neputincioase cu pământ pe lângă altele până acum în treaba asta făcute orânduiele și acea provizie sau aflat ca cvitanțiile pe lângă care sau obicinuit așa feliu de invaliduri a primi penziile sale precum prin căpetenia, așa și prin preotul locului despre adevărata aflare a invalidului cu subscrierea și puterea pecetului să se întărească bineîncuviințatei Dtale și prin Bineîncuviințată D. Ta tuturor preoților cu aceasta în urmarea mai sus pomenitului îndurat intimat se încredințează ca de vi se va arăta așa feliu de cătană bătrână neputincioasă care are a căpăta penzie pentru subscrierea cvitanției sale dacă îl cunoașteți și vi se afla în parohie și sânteți siguri că el îi acela despre care sună cvitanția a unui ca aceuia cvitanție cu subscrierea numelui și punerea pecetului fără de nici o plată a o întări de strânsă datorință să vă țineți.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare suntem
A bineîncuviințatei D. Tale în Arad în 26 Fevruarie 1841

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 52]

36.

(Arad, 6 august 1841)

Bineîncuviințate D(omnule) Protopresvitere
Nouă iubite !

După înșcînțarea Preasfinției Sale Dlui Episcop a Bacichi Gheorgheranslav dta 1 Avgust cal(endar) npuă făcută acea tristă și neașteptată întâmplare avem a vesti cum că în 31 Iulie același calendariu după miazăzi Excelenția Sa D(om)nul Arhiepiscop al Carlovițului Ștefan Stancovici din lumea aceasta vremelnică la cele vecinice sau mutat , îngropăciunea lui în a noua zi 9 zi acesteia luni dimineața la 9 ceasuri se va ține.

Tristă cu adevărat și jalnica aceasta pentru toată dreptcredincioasa a noastră Biserică întâmplare când cu aceste o facem cunoscută, depdată acea rânduim cumcă în toate bisericile în 7 zile după olaltă de trei ori în zi, dimineața, la miazăzi și sara să se tragă clopotele în jumătate de ceas, glăsuindu-să de trei ori la început cu clopotul cel mare, iar în a 7 a zi în tot locul să se țină parastas pentru sufletul Preabunului în D(omn)ul adormitului nostru Arhiepiscop și Mitropolit, scriindu-se numele lui în pomelnicul bisericii întră Arhiepiscop. Întru altele cu Arhipăstorească Bineîncuviințatei D. Tale în Arad în 6 Avgust (1)841.

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 56-56v]

37.

[Arad, 21 august 1841]

Bineîncuviințate Dle Protopresvitere și Cucernicilor Preoți,
Nouă iubiților !

Înălțatul crăiesc de locțiitoriu unguresc Consilium prin milostivul său din 8 Iulie 841 sub Nr. 19505 eșit intimat spre aceea provocându-ne ca de se va întâmpla să moară în sânul Eparhiei acesteia vreun supus a Crăimei

Belghiei, atestat despre moartea unuia ca acela supus prin subordonația nouă păstoriu sufletești fără de a pofti ei ceva pentru scrierea aceleia a nu se aduce și pentru de a se trimite mai departe cuviincioasei diregătoriii politicești a se preda să rânduim. Bineîncuviinșatei D. tale și cucernicilor voștri cu aceasta în urmarea adusei sub Nr. Prot. 179 sentinței consistoriale vi se încredințează, că dacă se va întâmpla să moară în parohia cuiva vreun supus a crăimei Belghiei, care ar fi de legea noastră sau și de altă lege spre pildă:râmleanească, luterănească ori calvinească, de lipsă ne înconjurată, nefiind preot de acea lege; în loc ca să rămână răposatul ne îngropat ori să fie astrucat, ca ceva altă ființă viețuitoare ar trebui prin preot de ai noștri să se îngroape, de loc după îngroparea aceea încât de atestat despre adevărata lui moarte fără de luare ceva taxe, Extract din Protocolul răposaților să scriați și nouă fără de toată întârzierea spre numitul sus pus să ne trimiteți. Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare sântem.

A bineîncuviinșatei Tale și cucernicilor Dvoastră.

Datusau din Sesia consistorială în Arad 21 Avgust (1)841 ținută.

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 56v]

38.

[Arad, 21 octombrie/2 noiembrie 1841]

Bineîncuviinșate Dle Protopresvitere,
Nouă iubite !

Aflând mai marele școalelor naționale din Ungaria inspector de bun nume născut Domn Eugenie Giurcovici cu prilejul făcutei nu prea de mult în unele părți a Ungariei ghegeneralnice vizitații a școlilor că preoții noștri ne cu acea râvnă care sp poftesce de la dâșii pentru de a putea spori tânăretul școlastic întru învățatura religiei propun prin catehizul și cele ce se țin de aceea, prin oficioasa sa scrisoare dta: 21 octombrie a. c. Spre aceea m-au rugat ca în de D(umne)zeu cu mila noastră eparhie în treaba aceasta folositoare rânduiei să facem.

Drept aceea, în urmarea acestora bineîncuviinșatei D.Tale prin aceasta zisa încredinșare ca la toată școala ce se află în Protopresviteratul D. tale

pre unul dintre preoții locului de se află mai mulți, iar dei numit unul pre acela întru care să-i numești și de a catehiza pruncii mai puțin 2 ori pe săptămână în strânsă datorință, aici pun, căutând cu de-a dinsul în tot locul ca din mai mulți preoți totdeauna pre acela să-l numiți întru catihet, cari mai râvnitoriu spre aceasta și mai harnic și care o săvârșit Preparandia ori Clerica, sau amândouă. Dară de s-ar afla undeva de cineva catihet numit și ar fi în sat preot mai harnic decât acela întru așa întâmplare pre cel harnic îl vei depune, și altul harnic în locul lui vei numi, și așa săvârșind aceasta comisie prin tot Protopresviteratul. Relație specifică de loc ne vei trimite, arătându-ne la toată școala pre care preot ai numit în catehet, iar după aceea de strânsă datorință își vei cunoaște totdeauna când vei merge pe sate cercare a face și a ispiti cum vor săvârși numiții aceștia noi catiheți de acum înainte. Chemarea aceasta a sa pre cei întru aceasta trândavi nelăsând în deșert la vreme cuviincioasă ai arăta încoace iar dechilin zise încredințaz ca cu sfârșitul fieșecărui an Relație despre purtarea tuturor să dai.

Întru altele cu Arhipăstoreasca binecuvântare sânt

A bineîncuviințatei Domniei Tale, din sesia consistorială în Arad în 21 octombrie/2 noiembrie (1)841 ținută

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 57]

39.

[Arad 20 noiembrie/2 decembrie 1841]

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere și Cucernicilor Preoți
Nouă iubiților !

Înălțatul crăesc de locțiitoriu unguresc consiliul prin un milostiv intimat din 16 Noemvrie a. c. Nr. 40044 purcesc îndurat, înșcințându-ne că a sa Preasfințită Maiestate sau milostivit pre înalt Preasfinția Sa Gheorghe Hranislav episcopul Bacicului întru Administratorul Arhidiecezei Carlovițului și a scaunului metropolicesc al denumi.

Bineîncuviințatei D. Tale și cucernicilor voastre această preamilostivă înaltă orânduială prin aceasta cunoscut vi se face.

Datus-au din sesia consistorială în Arad în 20 noiembrie/2 decembrie 1841 ținută.

A bineîncuviințatei D. Tale și cucerniciilor voastre

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 57v]

40.

[Arad, 31 noiembrie/12 decembrie 1841]

Cucernicilor Preoți
Nouă iubiților !

Ducându-să mai de multe ori și în anii trecuți prin cuviincioasa D. D. Protopresviteri, iar acum decurând prin Domnul Protopresviterul Aradului Gheorghe Petrovici cu înțelegerea tuturor celorlalți Consistoriului acestuia diecezan, această arătare că nu puțini sunt dintre cucerniciile voastre cari nu numai că nu administrează sidoxia episcopescă și competența protopresviterească le vremea hoitărâtă protopresviteratului său cu încă restanție de pe două, trei termenuri acea încă nu să îndoiesc ca cei mai mulți întru darea competenței Protopresviteresti împotriviri sunt multe întrebări ce se fac; pentru de a înceta de aici înainte asemenea întârzieri și împotriviri diecezanul acesta Consistoriu în sesia de astăzi sub numărul protocolului 240 de bine am aflat a hotărî și pentru îndreptare pe totdeauna; că ce să atinge de competența protopresviteratului său așa zisul bir protopresviteresc în eparhia aceasta 80 de oca sau un minim de grâu curat sau 2 fl argint venite anu întreg de la o parohie hotărâtă fieșcecare Preot care s-ar afla restanțieri de pre ani trecuți a acela protopresviterului său așa să-l deie după cum sau obicinuit până aici a-l da, adică: în grăunte ori în bani însă 2 fl argint. Iar pre anul viitor și de aici înainte îl va da, adică: în grăunte ori în bani tot unul cu protopresviterul său, acum pe totdeauna să să înțeleagă și întru sine, să hotărască cu acea luare de samă că cei ce au pământ și capătă birul de la poporenii e cei în grâu, vor fi îndatorați cele 80 de oca de grâu curat a le da iar aceia care în pământul lor grâu doară nu fac, nici de la poporenii acesta în bir nu capătă grâu a da nu vor fi siluiți ci le va

da slobod voie cu ce vor pute și vor împăca pe protopresviteratul său, de bine înțelegându-l dintru aceste, că cei ce nici pământ parohialnic nimic doară nau, nici de la poporeni birul în bucate nu-l capătă într-altă decât în bani. Protopresviterului său a-l da nu să pot îndatora în grâu ci în bani care acuma întru acesta chip așe dată întru sine hotărâre nestrămutată va trăbui apoi fieștecare preot să o țână fără după cum unii sau obicinuit după stările împrejur în tot anul a o strămuta și când îs bucatele lezne o da bucate, iar când îs scumpe o da bani, ci precum sau atins și mai sus. Cei ce au pământ parohialnic măcar cât și capătă birul de la poporeni săi în grâu sau alte bucate totdeauna vor fi îndatorați grâu a da un șinic curat ce să atinge mai departe despre darea sidoxiei episcopoești și a competenței protopresviterești la vremea sa fieșcerare preot care cu 10 zile înainte de aceea, măcar sidoxia episcopoească nu va da și birul protopresviteresc. Toamna, până la 29 septembrie nu-l va aduce după făcuta despre aceasta prin cuviinciosul D. Protopresviter arătare de la beneficiu, sau de la Patrafir /: Epitrahil :/ să se oprească, și parohia lui altuia spre administrație până atunci să să încredințeze, până când din venitul acestora din datul să va face și administratorul își va trage plata pentru osteneala sa. Care întru acesta chip făcută consistorialnica hotărâre și fiecare cucerniciilor voastre prin aceasta au acea strânsă încredințare vi se face cunoscut că în protocolul țercularelor să o scrieți și deplinirea ei să o îngrijiți.

Datul din Sesia consistorială în Arad în 31 noiembrie/12 decembrie anu 1841 ținută

Al cucerniciilor Voastre

de bine voitriu
Gherasim Raț

[*Ibidem*, f. 57v-58]

41.

(Arad, 18/30 decembrie 1841)

Tuturor protopresviterilor si administratorilor protopresviterești
Bine încuviințate D. Protopresbiter noua iubite!

Pre cel fel de hârtie și cum vrea parohul românesc din Pesta să tipărească cartea bisericească *Apostolul* numită, din alăturata cătră aceasta

în mai multe exemplare *Înștiințare*¹²³⁰ mai pre larg și vei vedea, care *Înștiințare* bine încuviințatei D-tale cu acea încredințare ți se împărtășește că de va afla cineva lipsă de cartea aceasta la biserici, ori doară și la oameni privați, prenumeranți, încă de a trimite banii pe jumătate înainte după cum stă în *Înștiințare*, a strânge și numele lor, sau al bisericilor la care se află (lipsă) de *Apostol* fără de întârziere încoace a le aduce sau a le trimite să te străduiești.

Din sesia consistorială în Arad în 18/30 decembrie 1841 ținută.

Al bine încuviințatei D. Tale

de binevoitor,
Gherasim Raț
Episcop

[A. E. O. R. Arad, doc. 316/1841, la *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 50, p. 99]

42.

[Arad, 15/27 ianuarie 1842]

4 - 842

Cucernicilor Preoți
Nouă iubite !

Luminata administrație din Timișoara pentru ca să nu să tăgăduiască ori măcar în ce modru să să ascundă binele pruncilor celor rămași de părinți săraci și ca să se ție în tot anul, de bună samă unde și câte înrâmplări de

¹²³⁰ „Înștiințare. De multe ori pe timpul viețuirii mele ca paroh aici la Pesta s-au poftit de la crăiasca tipografie a Universității din Pesta cartea bisericească netrecut de lipsă *Apostolul*, ci neaflându-se tipărită, poftitorii n-au putut să o capete. Drept aceea știind eu cât de lipsă iastă această dumnezeiască carte în sfintele biserici, ba încă și pentru pruncii care învață a citi *Apostolul* în biserică, am socotit cu a mea însăși cheltuială a o da să se tipărească, luând amănunte blagoslovenia de la mai marii bisericii noastre ortodoxe; și pentru aceea am luat calea prenumerației. Cartea va fi pe hârtie bună, frumoasă și tare, cu roșu și negru în mic folio, până la 63 de coli, tipărită. Prețul va fi pentru una nelegată 5 fl., adică 5 flor. în argint. Banii pe jumătate se vor trimite cu numirea sfintelor biserici și cu numele c. d. prenumeranți înainte, iar cealaltă jumătate când va fi cartea de tot gata. Eu îndată după ce voi căpăta numai 200 de prenumeranți, voi da cartea să se tipărească, iar prenumerația va urma până la târgul Pestii cel de primăvară. C. d. prenumeranți la 10 exemplare al 11-lea va căpăta în dar. Dat în Pesta, 25 octombrie 1841. Ioan Teodorovici. La biserica ortodoxă greco-românească din Pesta paroh, nameastnic și al C. Consistorii din Buda și Vârșeț, asesor”. (*Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 50, p. 98)

moarte sau întâmplat în locurile cele cămărăști de acela felu unde au rămas și pruncii săraci prin o scrisoare din 22 decembrie anul trecut poftesc ca însemnare despre așa felu de morți prin preoții locului făcută și de fapt crezământul vrednică cu sfârșitul fiecăruia au să trimită.

Despre aceea în urmarea adusă pre scrisoarea aceasta sub Nrul Protoc. 4 – 842 sentința consistorială cucerniciilor voastre prin această vi să încredințeze ca cu sfârșitul fieștecării an poftita însămnare după formularul cătră aceasta sub % alăturat pe jumătate de coală întreagă negreșit să o faceți întrânsa din protocolul răposaților numele părinților morți, și din a botezaților a rămașilor de dânșii prunci săraci – însă numai în partea de stânga, lăsând partea de dreapta goală precum să află în formularul în care să vor scria apoi alte cele ce vor fi în stânga, rumânește întraltă limbă pentru 1. Administrație și 2: Protopresviter frumos și curat scrisă și din jos cu pecetul bisericii întărit fără de toată întârzierea să o țineți, ca aceasta pentru de a se putea trimite acela întru original, carele singuri îl veți face luminatei administrații la vreme cuviincioasă încoace să poată fi în stare a o aduce.

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare

A cucerniciilor voastre în Sesia consistorială în Arad în 15/27 Ianuarie anu (1)842 ținută

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 58v]

43.

[Arad, 12/24 martie 1842]

Tuturor protopresbiterilor

În urmarea unei oficioase scrisori a de bun neam născutului domn Eugenie Giurcovici¹²³¹, mai marele școalelor naționale de legea grecească

¹²³¹ Eugen Giurcovici era director al Deputăției fondurilor școlare, al cărei sediu era la Pesta.

neunită din Ungaria crăesc inspector, dd. 13 martie a. c. nr. 288 încoace trimisă, în care ne încredințează că după primitele mai de curând înalte orânduielei s-au hotărât ca începuta înca în anul trecut călătorie spre vizitația școalelor în anul acesta curgător prin districturile literare din Banat și Oradea Mare cu începutul viitoareii luni aprilie să o urmeze mai departe, rugându-ne deodată ca rânduiala despre cele ce se cuvine fieștecăruia protopresbiter cu prilejul acesta a face înainte să slobozim. Bine încuviințatei D. Tale prin aceasta și se încredințează ca înainte de ce ar ajunge mai sus lăudatul d. cr. inspector prin protopresbiteratul D. Tale, licvidatia venitului tasului al treilea, al preparanzilor numit, de au fost acesta undeva în obicei împreună cu a altor milostenii dela anul 1825 încoace încât ar fi aceste manipulate să o pregatești și când va ajunge d. inspector în protopresbiteratu-ți și cele de lipsă clarificații să-i faci. Iar de obște tuturor catiheților, parohilor și capelanilor din locurile în care se află școala a tot protopresbiteratul strânsă îndemnare să le dai ca atunci când va ajunge de atâtea ori pomenitul d. inspector în loc cu prilejul vizitației scolii și tinerii examenului cu pruncii toți care vor putea să afle de față, purtându-se cu cuviință și făcând diregatoriilor sale din destul [...].

Din sesia consistorială în Arad în 12/24 martie 1842 ținută.

de bine voitor
Gherasim Rat
Episcop.

[A. E. O. R. Arad, doc. 66/1842, la *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 51, pp. 99-100]

44.

[Arad, 9/21 aprilie 1842]

Bine încuviintate D. protopresviter și cucernicilor preoți,
Nouă iubiților!

Creșterea cea fizicească și intelectuală a tinerimii cu cea moralicească laolaltă împreunate sânt acea puternică și mai neînșalatoare mijlocire prin care singură numai poate oarecare nație ajunge la cea mai înaltă treaptă a pământestii și cereștii fericiri; de oarece încât cea fizicească scutește, ține, dezvoltă, cultivește și mai face desăvârșite organele trupului și toate părțile lui, întru atâtea cea intelectuală deșteaptă, dezvoltă, luminează,

cultivește și face mai desăvarșite puterile minții sau mai pe scurt ceea ce aceea trupul, aceasta mintea de monstrumuri apră și întru toate la covârșire duce. Iară cea moralicească frâu amândurora întru săvârșirea faptelor sale punând năravurile domolește, ce-i drept și nedrept arată, virtute agonisește și pre lângă a păși pre calea cea de mijloc, care după zisa latinului – medium tenere beati – au ținut-o cei fericirți, îl povățuiește și așa tustrele întru împreunare luată radicând deosebi fieștecare mădulari a oarecărei nații la cea mai înaltă treaptă a pământesteii și cereștii fericirii, rădică de obște și nația toată.

Cine nu vede dară dintru aceste că dulcea noastră nație numai prin creșterea tănărimei sale după mai sus pusele plase ale măestriei aceea poate să ajungă cândva la dorita pământescă și cerească fericire. Această, creșterea adecă singură face ca omul să fie adevărat om; dar și cultura măcar ce nație, așa dar și a noastră, numai prin ea singură se poate dobândi. Drept aceea nu va dori numai tot insul care își iubește adevărat nația sa, și poștește cultura și fericirea aceia, înaintarea creșterii tinerimei, ci încă după puțință înaintarea aceia o va ajuta-o, ba spre aceasta strâns îndatorat se va cunoaște. Și oare spre înaintarea creșterii tinerimei noastre căriia nații poate fi cineva mai tare îndatorat și mai vârtos spre acei moralicești decât păstorii cei sufletești, aceia ca cei ce mai bine cunosc și știu că faptele milii cei duhovnicești pre ei mai vârtuos îi îndatorează pre cel ce greșește a-l îndrepta, pre cel ce nu știe a-l învăța și pre cel ce se îndoiește bine a-l sfatui. Lucru cu adevărat afară de toată îndoiala este că strânsa datorință a creșterii mai ales cei fizicești și intelectuale a tinerimei strâns de rânduiții numai spre acest sfârșit de rânduiții numai spre acest sfârșit al școalelor sistematicești învățători sau dascăli se ține însă luminat adevăr este și acela că cea moralicească mai mult îndatorează clerul, fiind cu cea religioasă întru-na încopciată, de unde acestuia se și află aceasta la toate națiile încredințată și nouă încă prin milostivele înalte orânduiele este prescrisă și poruncită.

În urmarea tuturor acestora dară bine încuviințatei D-tale și cucerniciilor voastre precum de obște tuturor așa și deosebi unuia fieștecăruia prin această se încredințează, poruncește și mai mult recomandă că nu întru atîta din oarece deșert îndemn a vreunui vremelnic folos, ori pământești răsplătiri, care nici nu aveți de unde a o preaștepta, cât din iubirea, dragostea și din toată inima dorirea fericirii întru atîta de alte neamuri cultivate, înapoi rămasei noastre nații să vă sârguiți totdeauna și în toate locurile cu învățătorii școalelor în cea mai bună armonie, nărăveală și într-una înțelegere a trăi, arătând cătră dînșii cu tot darul prilejului împrumutată dragostea și bunăvoire și cu ei dimpreună înaintarea creșterii tinerimei a o mijloci și prin darea ajutorului încît cu sfatul întru atîta și cu fapta și de pildă bună aceia a o și dobândi, îngrijindu-vă că așa biserica cu

școala oarecum într-una împreunate după cum și mai marea a școalelor inspecție pofteste , cu îndoite puteri întru creșterea tinerimei să lucreze, că întru acest chip aceasta la mai mare desăvârșire venind, dulcea noastră națiune încă cândva la adevărata cultură și prin aceasta spre lauda și folosul patriei și binele de obște la cea mai înaltă culme a pământestii și cereștii fericiri să poată ajunge.

Din sesia consistorială în Arad, în 9/21 aprilie 1842 ținută.

de bine voitor
Gherasim Raț
Episcop.

[A. E. O. R. Arad, doc. 107/1842, la *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 52, pp. 100-101]

45.

[Arad, 4 iulie 1843]

Bine cucernice D. Prot(oprevitere) și Cucernicilor Preoți
Nouă iubiților !

Tristă veste ne ajunsă cu poșta de astăzi despre întâmplarea din 22 Iunie a. c. Noaptea a fostului în Hristos frate al nostru și cândva diecezalnic episcop al Bacicului înalt Preasfinției sale D. Gheorghe Hranislav a căruia mutare din lumea aceasta tristătoare la cele veșnice. Cu arhipăstorească încredințare vi se face cunoscut că întâmplarea aceasta credincioasă întru D(omnul) adormire, după primirea circulariului acestuia, de loc prin tragerea clopotelor în trei zile după olaltă, de trei ori în zi să o vestiți și în slujbele din biserici. După ajungerea acelu circular și obicinuita rânduială /: parastas :/ pentru adihna sufletului răposatului să le sloboziți numele aceluia Gheorghe Hranislav spre vecinica pomenire în diptice /: pomelnic :/ în rândul răpoaților episcopi scriindu-l.

Întru acele cu Arhipăstorească binecuvântare
A bineîncuvințeniei D. Tale și Cucerniciilor voastre,
În Arad în 4 Iulie (1)843

de binevoitoriu
Gherasim Raț m. p.
Episcop

[A. P. O. R. Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 60-60v]

[Arad, 9/21 septembrie 1843]

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere
Nouă iubite !

O groaznică aprindere mistui în 19 Iulie a. c. Cea mai frumoasă parte a orașului Mișcolț în timp de 6 ceasuri prefăcând peste 1500 de căși publice și private dinpreună cu mai multe biserici și alte ziduri și sălașuri în scrum și cenusă, în urmarea căruia nenorocire întâmplări precum de înălțatul crăesc de locțiitori unguresc consilium prin un milostiv intimat din 1 August a. c. Sub Nr. 28346 slobozit așa și prin o oficioasă Recviziție aceleia varmeghii a Gorsodului (sic !) din congregația aceia generală în 2 August a. c. Sub Nr. 3498 încoace trimisă spre conformare milostivei pentru ajutorarea sorții celor ce prin îngrozitoare acea nenorocoasă întâmplare de foc la cea mai de preurmă sărăcie și multe lipse sau adus lăcuitorilor orașului Mișcolț, sântem provocați.

Drept aceea în urmarea acestora, bineîncuviințeniei D. Tale prin aceasta zisă , încredințează ca și acea lipsă după putința spre acest sfârșit câtva jerfind toată preoțimea din protopresviteratul și prin aceasta și pre poporeni spre darea milosteniei pentru acei nenorociți oameni din orașul Mișcolț să provocați și strânsă în așa chip milostenie dinpreună cu o generalnică însemnare despre acea, că de unde ? de la cine ? și cât sau strâns de aceea trimite la locul cuvenit încoace fără vreo întârziere să ao aduci sau să o trimiți.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare

Din sesia consistorială în Arad 9/12 septemvrie 843 ținută

A bineîncuviințeniei D. Tale

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 60v-61]

47.

[Arad, 1/14 decembrie 1843]

Bineîncuviințate D(omnule) Protopresviter
Nouă iubite !

Doctorul de medicină D. Pavel Vasici, carele de mult folositoarele sale cărți care până acum sub nume de *Antropologie*¹²³² și *Dietetica*¹²³³ dle-au dat la lumină și din alte multe prea defătătoare literare lucruri prin *Foaiă pentru minte, inimă și literatură* în public slobozește, bine ne este tuturor cunoscut, ne îmbucură nu de mult cu publicarea altui product nou literar, provocând prin nr. 40 din 4-lea octombrie a. c. a *Foii pentru minte, inimă și literatură* de obște pre toți la prenumerarea cărții *Macrobiotica sau măestria de a lungi viața după Hufeland*, tradusă și întocmită pentru orice român cultivat de Pavel Vasici, doctor în medicină s. a. care vrea acum a o tipări și în public a o slobozi. La prenumărarea aceștii, fieștecăruia în limba românească deprins om mult folositoare cărți fusărăm astăzi și noi prin un încredințat a celui Domn Auctor provocați și luând în socotință că aceea preoților noștri mai vârtos ca acelora ce au în datorință a cerceta oile sale cele bolnave și fizicește a le vindeca încă neîncongiurat le este de lipsă nici nu ne îndoierăm a hotărî ca clerul de Dumnezeu sfințitei acestei eparhii a noastre la prenumărarea acelei cărți înă să se provocheze.

Drepr aceea bine încuviințate D. Ta alăturat cătră acest țirculari o coală cu numele D. Tale întâi scris, în carea prenumeranții dintră preoți și de se vor afla și dintră învățători ori alți mireni, numele și caracteriule sale își vor scria vei grăbi prin tot protopresviteratul a-l slobozi și aceea coală a prenumeranților, cu cea mai cu putință repegiune strânși, fără e toată întârzierea încoace a o trimite. Mărirea cărții va fi 25 coli, toată coala 4 cr. Argint și așa prețul cărții întregi 1 fl. 40 cr. Argint sau 4 fl. 10 cr. În bancă, cari nu se poftesc a se plăti înainte, ci tot prenumerantul va depune banii atunci când i se va da cartea în mână.

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare sântem,

¹²³² Este vorba de *Antropologia sau scurtă cunoștință despre om și însușirile sale*, Buda, 1830.

¹²³³ Este vorba de *Dietetica sau învățătura de a păstra sănătate; a domoli boalele; a se feri de primejdia morții și a se mântui dintrînsa*, Buda, 1831.

Din Sesia consistorială în Arad în 1/14 decembrie 1843 ținută
Al bineîncuviințeniei D. Tale
de binevoitor
Gherasim Raț
Episcop

[A. E. O. R. Arad, *Condica de circulări Chișineu-Criș*, nr. 281/1843, la *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 56, pp. 103-104]

48.

[Arad, 9/21 martie 1844]

24 – 844

Bineîncuviințate D. protopresvitere
Nouă iubite !

Trebuind după glăsuirea unei scrisori a excelenței sale Domnului Arhiepiscop și Mitropolit din Carloviț Iosif Raiacici în 18 februarie a. c. Sub Nr. 267 încoace în urmarea înălțatelor milostive orânduiei ca venitul tasului al 2 lea pe sama funduosului școalelor clericale strânsă de pe fiecarean în socoțile acelu an să se arate și aceea cumcă cât au venit pe această dată la fieșcecare biserică. Cuvincioșii protopresviteri specificația de chilin de la toată Biserica se adeverește bineîncuviințeniei D. Tale prin aceasta strânsă zisă încredințată; ca de aici înainte despre purtarea cu rânduială prin toate bisericile ce le află în Protopresviteratul /: rânduind trei parohi a purta /: a tasului acesta al doilea clericalnic numit, mai cu dadinsul să te îngrijești. Tasul întâi a bisericii și al treilea a Preparanzilor cu totul să le deschilinezî încredințându-l tasul acela clericalnic purtării de grijă a unui titor care va purta prin biserică și în a cărui loc, când nu va fi acesta în biserică îl va purta scrâznicul și purtării de grijă a Preparanzilor fieșcecărei biserici, carii preoții de strânsă datorință îi vor ține banii acestora întru acesta chip cu tas deschilinit strânși, iar nu după cum în unele locuri apoi să ia câtva și pe sama tasului al 2 lea și al treilea; care nu umblă din acesta a bisericii luați în specificația pe aceasta samă după formula aici sub % alăturată și anume în toată Domineca și sărbătoarea deosebi atunci minton ai scria și cu sfârșitul lunii lui decembrie a fieștecării andinpreună cu specificația aceea de eu subscrisă D. Tale ai înmâna după cei mai mult însă la sfârșitul

lunii lui Ianuarie a. v. dinpreună cu specificațiile de chilin de la fieșcecare biserică și a D. Tale după formulariul aici ://: sub ://: pus făcută generale specificație și Relație despre acea provocând la datul și numărul acestui circular ai adoga sau a-i trimite.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sântem
De la Sesia consistorială în Arad în 9/21 Martie (1)844 ținută
A bineîncuviințeniei Domniei Tale

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 61v-62]

49.

[Arad, 9/21 martie 1844]

59 – 844

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere
Nouă iubite !

Din făcutele încoace la Nr. Protocol 281 și 187 – 843 Protopresviterești relații, vîzându-se că slobozitele de aici în deschilinită ofițioase locuri țirculare puse nu la toate satele și vin la mâna și cunoșcința tuturor preoților cu atâta mai puțin se scrie în protocolul țircularelor de la toate bisericile din protopresviteratul, ba încă unele se și pierd ori se fac perdute de tot, pentru de a înconjura și o face să încete de tot, de aici încoace sau înainte asemenea grea scădere și sminte, Bineîncuviințeniei D. Tale prin acesta strâns și le încredințăm, ca de acum înainte circularele care vei căpăta de aici de la începutul a. c. Și toate carele vei căpăta de aici înainte, cu sfârșitul fieșcecării an să ne aduci încoace și acesta să ne arăți prin scrierea din dosul fieșcecării care poate fi spre pilda așa în N sau trimit în ziua ... și publicându-se și scriindu-să în protocolul circularelor prin N. N. sau trimis mai departe la N. adevărind că acele a bună samă pretutindenii sau purtat și sfârșitul pentru care au fost slobozit sau dobândit. Care a noastră în treaba aceasta așa făcută rânduială și datăți încredințare ca negreșit să se poată împlini. Rânduială a face de neînconjurată datorință cunoscuți acst circular prin tot protopresviteratul de loc slobozindu-l ntuturor preoților il

vei împărtăși și la toată biserica pentru următoarea de pururi păstorire și împlinire în Prot: Circulara a se scrie, vei rândui, care a Circularilor protocol cu tot prilejul al cerca te vei îngriji.

Întru acele cu Arhipăstorească binecuvântare suntem

Din Sesia consistorială în Arad în 9/21 martie (1)844

A bineîncuviinței D. Tale

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 61-61v]

50.

[Arad, 6/18 aprilie 1844]

Bineîncuviințate D. Protopresvitere și Cucernicilor
Preoți Nouă iubiților !

Nu s-a auzit până acum în Biserica noastră cea dreptcredincioasă întâmplare avem a să descoperi acea pusă ție să se mai fi întâmplat ca cineva numai mirean fiind să îndrăznească a sluji ca diacon, și ca diacon numai să fie botezat a sluji ca preot, cei de mult în Protopresviteratul Beiușului sau făcut unde nu dai sama clătit de fire din satul Hotar cu numele Gheorghe Clepe sau lăsat de sctriictul...și...lipsitului său de frica cea dumnezeiască suflet al atâta și de a altora a Bisericii noastre fii mântuirea stricătoare cutezare a se aduce câștigând numai cleric fiind de diacon sfințit a se da afară și astă lângă jertfelnicul Domnului cu Preotul și ca diaconul a sluji, – ce acum numai ni s-au descoperit -, dară după ce au fost sfințit întru diacon poporului singur pre sine de preot eplin sfințit a să vsti în Biserică cu preot a sluji Sfintele taine ale deplin și tot felul de slujbă a le săvârși au îndrăznit ce numai sfințitului prin arhiereul său deplin preot e slobod a face și tocmai acela faptele acestia urâte amăsurate pedepse va fi supus.

Drept aceea pentru de a împedeca de aici înainte și încercarea asemenea de la unul fără de...numai cu puțință de a să putea gândi fapte și a scuti îngrijitul de câștigarea mântuirii sale. Popor de a se mai lăsa undeva în aceasta a noastră de Dumnezeu scutită eparhie prin asemenea ne preoți ca și acel Gheorghe Clepe din satul Hotar a se anula și de la unul ca acesta ce la sfânta nu spre...ci ne îndură sufletul său a să îndrepta prin aceasta

strânsă ca de aici înainte nicăierea prin biserici sau afară de Biserică. Preoții străini dintralte Dieceze necunoscuți și mai vârtos despre carii nu să scie a bună sama că cu adevarat sânt Preoți a sluji nici decum să nu să îngăduiască; iar cei ce vin de aici, și să zică pre sine a fi sfințiți de diaconi ori preoți noi și la câteva Biserici de capelani, administratori ori paroh rânduți și trimiși întru acea biserică și cu atâta mai puțin întralta a sluji să nu să îngăduiască până atunci, până când prin protopresviterul locului sau când acesta n-ar fi s-au n-ar putea prin alt preot de aicea sau dus protopresviterului rânduit, scrisoarea despre adevarata acelora întru ajutorirea nu să va ceti de preoți deplin sfințiți după rândul cuvenit vetiți nu vor fi; iar de careva împotriva rânduielii acesteia până nu se va vesti înainte după să spună în Biserică ar vre sau prin altcineva grăit ar îndrăzni undeva a sluji Preoți ori de numai unul, Preotul sau uni Preot, titorul Bisericii cu crâznicu ori poporul însuși să-l oprească și de totuși s-ar întâmpla să slujească, despre aceasta pre Protopresviterul locului fără de întârziere să-l înciințeze, care pentru de ar fi un îndrăzneț ca acelasupus slugăritei pedepse noauă despre cutezarea lui relația a ne trimite să grăbiți.

Aceasta dară a noastră rânduială Bineîncuviințata D. Ta și cucernicia voastră pentru următoarea strânsă păstrare prin cetirea acestui circulariu prin Biserici poporului veți publica și despre depurarea ei ținare și împlinire că veți îngriji.

Întru altele cu arhipăstorerască bineîncuviințare sântem
Din sesia consistorială în Arad în 6/18 Aprilie 844 ținută
A bineîncuviințatei D. Tale și cucerniciilor voastre

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 62-63]

51.

[Arad, 29 iunie 1844]

Cucernicilor preoți,
Nouă iubițilo !

După ce au binevoit ocârmuitorul a toate, Dumnezeu a chema pre fostul protopresviter al Aradului Gheorghe Petrovici în 13 Iunie a. c. Din viața

aceasta trecătoare spre pomenirea vieții de veci, ne îngăduind stările împrejur ca acest protopresviterat pe câtva măcar numai vreme să rămână vacantă și sub administrarea fără de prea îndelungată întârziere, lipsa cu sine așa aducând în sesia consistoriului nostru de aici în 22 Iunie a. c. Țânută. Am făcut prescrisa prin înaltele orânduielei propunere pentru alegerea de Protopresviter pre acest văcant Protopresviterat al Aradului, după care a noastră propunere din patru pre acest văcant Protopresviterat candidați prin Consistoriu sub Nr. Prot. 208. Cu mai multe voturi S. Sa Ioan Raț, preotul Sobotelului. În intimatul clerical din Arad, Profesor și Consistorialnic, au fost protopresviter ales, pre carele mânezi după aceea în 23 Iunie a. c. Prin cetirea asupra capului lui a obicinuitei prescrise rugăciuni în biserica noastră Catedrală de aici, l-am și rădicat la treapta protopresviterească.

Drept aceea aceasta a noastră arhipăstorească faptă cu acea adăugată încredințare vi se face tuturor cunoscut că de aici înainte pre acel mai sus numit bineîncuviințat D. Ioan Raț de legiuit canonicesc protopresviter al Aradului să cunoașteți și să-l cinstiți și poporul prin cetirea acestui circular prin biserici despre aceasta să-l încințați și precum înșivă întru cei ce să ating de diregătoria protopresviterească de astăzi înainte cătră D. Sa veți ave a vă întoarce așa și poporul întru acela la D. Sa îi veți îndrepta. Acest circular spre pururi cunoșcință în Protocolul circularelor scriindu-l.

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare suntem a Cucerniciilor voastre

În Arad în 29 Iunie 844

De bine voitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 63-63v]

52.

[Arad, 13/25 iunie 1844]

191 – 844

Bineîncuviințate Dom (nule) Protopresvitere și Cucernicilor preoți
Nouă iubitorilor !

Din biserica Logojului sau furat înainte cu vreo câteva luni o cruce de aur și argint cu petri scumpe împodobită de un preț ca de cinci sute de

florinți în bancă cu înscrierea aceasta rumânească pre ea: **Crucea aceasta în a Bisericii Logojului.** Drept aceea în urmarea făcutei cătră noi prin Consistoriul eparhiei Vârșetului recviziției prin aceasta vi se încredințează, ca făcuta aceasta prin furtișag mai sus pomenitei S. Biserici din Logoj pagubă. Prin biserici poporului să o vestiți spre acela sfârșit, ca dacă va veni cuiva cândva la mână crucea acea de loc să se oprească și încoace să se aducă pentru de a se trimite la locul de unde sau furat, iar acela de la care i-au venit la mâna judecății mirenești să se predea, ca așa să se poată descoperi furul. Întru altele îndatorându-Vă aceasta în Protocolului circularilor a le însămnă. Cu arhipăstorească binecuvântare suntem.

Din sesia consistorială, în Arad în 13/25 Iunie 844 ținută

A bineîncuviințatei D. Tale și a Cucerniciilor voastre

De binevoitoriu

Gherasim Raț

Episcop

[*Ibidem*, f. 63v-64]

53.

[Arad, 18 septembrie 1844]

94 E/844

Bineîncuviințate D(omnule) Protopresvitere

Nouă iubite !

Legea iubitei noastre patrii, a țării în care sântem și trăim, legea civilă sau cetățenească adusă la anul 1840 & 7 al articolului 6 aceluși an poruncește: ca după trei ani de la acesta 840 an și la acele biserici în care nu să face cuvântările cătră popor în limba patriei, adică în cea ungurească, Matriculare sau Protocelele botezaților, cununaților și morților și pră acea limbă adică ungurească și scrisă, Înalta ocârmuire diriguitoare după care spre acelor 3 ani în treaba despre cei pre cine împliniră acea lege; Luminăteii varmeghii ducerea la sfârșit neîncetat a cere de la noi.

Pentru de a face dară tuturor acstora din destul am făcut rânduială ca până într-o lună de zile de astăzi, adică până în 18 Octombrie a. c. Protocelele toate și pentru fieșecare biserică precum a Botezaților, Cununaților și a Morților în limba ungurească să fie:...cita în cancelaria noastră episcopască sub purtarea de grijă...

Întru alcătuirea acestor Protocoale sau făcut în socotință în populația sau numărul sufletelor de la fieșecare biserică după cum să află în Șematismul înșămnat și cam și starea finalizării bisericilor și după aceasta sau încredințat protocoalele acestea în patru clasă după mărimea lor va fi prețul apoi așa socotind o coală tipărită pe care sunt 48 de rubrici a 6 cr în bani o leagă cu tot protocoalele toate 3 cele din mic câte 40 de coli unu sunt cu....15 fl 30

2^a clasă de 30 de coale.....11 – 30

3^a clasă de 20 de coale...8 – 30

4 clasă de 10 de coale.....4 – 30

Aceste protocoale, așa în patru clasă împărțite pentru toate bisericile vor fi în ziua mai sus înșămnată de acici în cancelaria noastră de unde fieșecare protopresviter a le primi pre la toare bisericile Protopresviteratului său din vreme a le împărți și preoțimei spre a-i porunci ca din 1 Ianuarie a. c. 845 după calendarul nostru, botezații, cununații și morții întru aceasta în limba ungurească să-i scrie, sau singuri sau cari ungurește nici cât nu știu prin alții însă fără de a primi cognumele și numele unguresce, spre pildă în loc de Ioan, Petru, Andreio a o scrie Ianoș, Peter, Andray, precum sunt Jozsef, Rafu, Georghie, Albu nu trebuie ungurește numai românește cu litere ungurești.

Drept aceea bineîncuviințatu D. Ta vei ave de loc după primirea acestei circulariu, pre toată preoțimea din Protopresviterat despre aceasta apoi spre arhipăstorească rânduială prin scrierea acestui circular cu răspunderea a o înșcința poruncind preoților și tuturor de la fieșecare biserică ca banii pre acele Protocoale de lipsă fără de întârziere la D. Ta să-i aducă și banii de la biserică.

Din Arad la Catedrală.....15 f 30	din Randa.....11 f 30
Din Arad la Sfânta Ap. Petru și Pavel..5 f 30	din Șoimoș.....11 f 30
Din Gai.....5 f 30	din Tornea.....11 f 30
Din Pecica.....15 f 30	din Batania.....15 f 30
Din Semlac.....15 f 30	din Șeitin.....15 f 30
Din Micălaca.....8 f 30	din Cenad.....15 f 30
Din Cicir.....8 f 30	din Vașarhei.....11 f 30
Din Sobotel.....11 f 30	din Senteș.....11 f 30
Din Păuliș.....11 f 30	

în sumă.....242 fl 30 cr

Care sumă D. Ta negreșit o vei aduce sau o vei trimite pe 20 Octomvrie a. c. în Consistor pre lângă a căruia numărare și depunere vei primi de la

notarășul consistoriului nostru cvită și Protocoalele cele de lipsă, care apoi fără decât mai puțină întârziere le vei împărți pre la toate bisericile din Protopresviterat ca din 1 Ianuarie a. c. 1845 după calendarul nostru. Botezați, cununați și morți negreșit în acele să să scrie ungurește. Pre lângă păstrarea celor mai de sus, adică neungurizând cognumele și numele.

Însă, deoarece mulți preoți sânt care din pricina limbii ungurești nu vor fi în stare cu mâinile lor în acste Protocoale singuri a scria ungurește pentru aceia ca într-o scrierea acelora totuși nici o scădere să nu fie și să încredințeze ca la unii preoți ca aceia care ungurește tocmai nimica nu scie să le poruncești și să-i îndrepti ași linia ei după formularele aci sub a; b .i c amăsurate și coale de hârtie câte socot că li de lipsă și întru acele a scrie singuri rumânește cum scrie Botezații, Cununații și Morți și din acele apoi prin altul care șcie bine ungurește să scrie în protocoalele originale ungurești în această limbă.

Dar ca întru acest nici o smintă să nu fie și nu cumva vre un botezat, cununat ori mort să rămână din trânsul afară un scris sau numele să să scrie ungurește. Bineîncuvințate D. Ta de strânsă datorință încă vei ține aceasta după glăsuirea Rescriptului declaratoriu în tot anul de două ori a le revidui și pre preoții care nu or scris după cuviință încoace a-i arăta.

Ce să atinge despre darea acelora protocoale la varmeghie, coale pentru aceasta trebuie în limba ungurească tipărite care de la anul viitoriu 845 încolo să vor da pentru de a să pune în arhivul varmeghiei să vor afla de aci înainte în cancelaria noastră cu 6 creițari coala de unde Domnia Ta vei cumpăra câte îți vor fi de lipsă pe an.

Tot aci în cancelaria episcopoească să vor afla și exemplare tipărite în limba ungurească: cu 3 crițari în bancă unul pentru darea Extracturilor din protocoalele aceste ungurești care să vor scria de aci înainte că din cle bătrâne protocoale românești ori sârbești va trebui și de aci înainte să se dea Extracturile cum să află în original românește ori sârbește.

Întru altele cu arhipăstorească binevoitoare suntem a bineîncuvințeniei D. Tale

În Arad în 18 Septemvrie 844

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[Arad, 15/27 decembrie 1844]

Nr. 327 – 844

214 – 841 7839

Bineîncuviņate Domnule Protopresvitere,
Nouă iubite !

Mai înainte Direcția școalelor Naționale de legea noastră prin oficioasa sa arătare dta 2 Noiembrie 844 în urmarea mie făcutelor relații din partea districtualnicilor și localnicilor directori ne face cunoscut: cumcă aleșii și rânduiții catiheți întru ținerea catihizației cu tinerimea școlastică din sate și din...așa sânt de nelegiuit cu sfânta chemare catihetică – cu totul părăsindu-o; numai învățătorilor negândiți cu această slujbă au încredințat-o.

Și fiindcă prin circularul la a. 841 sub Nr. Prot. 214 slobozit a fost dat afară strânse porunci în privința păstrării catehizației și vedem că acele nici până în ziua de astăzi nu se împlinesc catehizații.

Pentru aceea ca așa feliu de neorânduială, trândăvie și neîngrijire să nu se întâmple mai mult din partea cateheților cu sfânt păstrând slujba catihetică și ca să fie în viitorime pentru totdeauna înconjurată trăirea din dărăpt cu poruncile noastre de nou și sub cel mai greu răspuns prin bineîncuviņată D. Ta Tuturor cateheților aspru poruncind în strânsă datorință le punem ca ei de aci înainte nu mai mult învățătorii cei negândiți cu această sfântă chemare catihetică ci însuși în persoană negreșit să țină în hotărâte timpuri catehizația.

Catiheții cari altmintrelea sânt cuprinși și cu lucrurile economiei și parohiale cu învățătorii să se înțeleagă precum pentru catehizație ca peste săptămână în acele zile să o țână când poate și de câte ori vrea; așa și întru aceea ca învățătorii și din Catihisis să dee pruncilor pe toată ziua prin părți de acea să-i întrebe și să-i silească a o învăța așa precum și din celelalte învățături școlasticești; ca venind catehetul la vremea hotărâtă să țână catehizația toți până într-unul să șcie răspunde; și el sub vremea aceasta numai cu ascultarea și tâlcuirea Catihisului și a Evangheliei din Dumineca săptămânii sau a sfântului de se întâmplă peste săptămână, să se desprindă, De cumva catiheții n-au cartea așa numită Tâlcuirea Evangheliilor după

care să se povățuiască întru tâlcuire, să se nevoiască a și-o câștiga iară unde nu sânt în stare, acolo Biserica să fie îndatorată a o cumpăra pentru a fi această carte și aici. La Arad să află de vânzare la D. Alexandru Gavra profesor la Preparandie.

Pruncii școlari în patru clasă împărțiți în clasa 1 vor fi socotiți slovneții la Bucvariu, aceștia vor fi îndatorați a învăța toate rugăciunile care se cuprind în cartea de rugăciuni, precum Tatăl nostru, Născătoarea, Credeul, 10 Porunci Dumnezeiești, 9 bisericesti, tugăciunile înainte și după prânz, înainte și după cină, rugăciunile de dimineața și de seara. Învățătorul în toate zilele dimineața și după amiază să lăsă pruncii a zice glas toate rugăciunile aceste înainte de școală și să se sâlească ca pruncii, ca fieșcecare să-și câtige această cârticică de rugăciuni. În clasa a 2^a vor fi cititoriu la Bucvariu, aceștia vor începe catihisu de la intrare și vor merge cu învățătura până unde vor putea învăța. În clasa a 3^a vor fi numărați cetitoriu la Ceaslov și vor merge mai departe cu învățătura poftorind, și ce or învățat până aci. Iară ceti la Paltire ca cei din clasa a 4^a până la sfârșit vor avea să învețe catihisisul de unde s-or lăsat. Cei din clasa a 3^a cu acea adăugire, ca și părțile cele de napoi ce sânt odată învățate poftorindu-le să se nevoiască catiheta cu ei a trece preste tot catihisisul cu învățătura.

Din învățătura catihisisului cu pruncii după cum sânt împărțiți în clase cu tot semestrul să țână cercarea publică; pre ei spre umblat cu sârguință la S. Bisărică spre împărtășirea cu S. Taină a mărturisirii și a cuminecăturii în toate 4 Posturi ale anului să-i găteze și să-i îndatoreze talmăcindu-le vrednicia și folosul tainelor acestora; în viață fără prihană și legilor creștinești potrivită săi dăprindă.

Încă înțelegând noi cumcă nici poruncile prin circulariu la anul 839 sub Nr. Prot. al 7^{lea} în privința rugăciunilor în toată duminica și sărbătoarea după amiazăzi de la 2-3 ceuri cu cei în vârstă feciori și fete a să ține date nu se păzesc în tot locul; pentru aceea nevoind poruncile acele, și în privința acestora iarăși poruncim ca acelea, adecă: rugăciunile nesmintit să se țână duminica și sărbătoarea cu cei în vârstă prin acela preot acărui e rânduit, unde sunt mai mulți, iară unde e numai unul, acela, pe lângă catehizație va duce a păzi și aceste ceasuri poruncindu-se deodată și birăului sătesc ca sub vremea aceasta a rugăciunilor să oprească jocul la poporul întreg așa precum sânt adunați la joc să-i mâne în biserică spre ascultarea rugăciunilor.

Despre toate aceste cateheta cu sfârșitul fieșcecarui semestru așa precum arată tabela sub A. Alăturat va avea a face Relație la Bineîncuvințenia Ta, cu acea luare de samă ca toate pozițiile rugăciunilor deplin să le însemne de unde Bineîncuvințenia Ta vei avea aceea a le așcerne

Consistoriului nostru strâns priveghind ca acestea a nostre rânduieli nesmintit să le țână și să se împlinească în tot locul. Întru altele cu Arhipăstorească Binecuvântare sântem al Bineîncuviințeniei Tale.

Dat în Sesia consistorială în Arad 15/27 Decemvrie 844 țanută.

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 65v-66]

55.

[Arad, 8/20 martie 1845]

Nr. 70 – 845.

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere
Nouă iubite !

Înălțatul Crăesc Consilium de loctiitoriu unguresc prin milostivul intimat dta 28 Ianuarie a. c. Nr. 3968 ne face cunoscut: cumcă a Sa Maiestate Cezaro-Crăească și Apostolicească din dischilinita părintească privință spre cei ce să desprind pe lângă altariul Domnului cu osăbite slujbe, precum și pre acea cărora le este încredințat învățătura și creșterea tineretului prea părintește sau milostivit prin slobozirea înduratei Rezoluții dta 17 Ianuarie a. c. a rădica la clasa onoraților și pre cantori, crâznicilor /: sfăt :/ și învățătorii de legea noastră și de s-ar întâmpla să greșească, cu ei așa trăbue pășit ce cu curatorii, ca prin aceasta a lor înaltă stare în drepturi născându-să precum întrânșii simțiră omenirea și a cinstei așa să se silească acea și întru alții a o stârni și să se nevoiască cât mai cuviincioasă purtare a avea; punându-să totodată și acea îndatorință ca această preamilostivă Rezoluție a Maiestății Sale să o publicăm și să ne îngrijim pentru păzirea ei.

De unde Bineîncuviințeniei Tale precum în urmarea hotărârii sus atinsului milostiv intimat așa și în urmarea hotărârii consistoriale de astăzi ți se încredințează: ca aceasta a Maiestății Sale preamilostivă ți prea îndurată Rezoluție cu publicarea prin toate bisericile Protopresviteratului său spre strânsă păzire să o faci cunoscută cu acea adăugire: cumcă în întâmplarea acea unde cu mai sus numiții cantori, crâznici și învățători, pentru vreo

vină a lor nu s-ar păzi modul pășirii care trebuie să se păzească cu onorații, precum s. p. cu fișcalii și cu dohtorii spre îmbunarea drepturilor sale celor vătămate ca la judecata cetățenească, ca și nouă să ni să facă cunoscut pe așa feliu de întâmplări.

Întru altele cu Arhipăstorească bineîncuviințare sântem a Bineîncuviințeniei Tale dat din Sesia consistorială în Arad în 8/20 Martie 845 ținută.

De binevoitoriu
Gherasim Raț m. p.
Episcop

[*Ibidem*, f. 67]

56.

[Arad 5/17 iulie 1845]

198/120

Bineîncuviințate D. Protopresvitere
Nouă iubite !

În mai multe rânduri sau auzit și să aude și acum cumcă unii dintră creșcini de legea noastră pe carii pentru vreo pedecă canonică precum pentru că n-au vrâsta anilor sau sunt încareva oprit de nemotenii sau pentru că nu or făcut cele trei strigări sau pentru nevoie părinților. Preotul de legea noastră nu-i cunună îndată căci să duc la preotul greco-catolic fără toată cercarea: de unde sunt de ce lege sunt persoanele acele libere și fără de a pune unii ca aceia. Profesia întru arătare în biserică înaintea mărturisirilor, și fără de a înștiința pre preotul de religia noastră despre trecerea unuia ca aceluia la legea greco-catolică, îi cunună și îi scrie în Protocolul bisericilor ori de unde bisărică fiind preotul de legea noastră despre trecerea unora ca acestora la altă lege să nasc multe încălcări.

În urmarea acestora bineîncuviințatei Domniei Tale să încredințezează ca să faci cercare în protopresviteratul și ne vei înștiințadespre așa feliu de întâmplări. Relație să dai înăuntru punând întrânsa toate stările împreună, precum: numele persoanelor, numele preotului cununătoriu, locul nașcerii persoanelor, locul unde sau cununat, din ce pricină sau cununat, ținutau

Preot dr. Pavel Vesa

preotul greco-catolic cu unii ca acea mai întâi învățătură catehetică, depusau persoanele acelea înainte de cununie mărturisirea credinței întru arătare în biserică înainte mărturiilor sau numai în loc privat, înștiințatusau preotul de legea noastră despre primirea acelora în legea greco-catolică, anul și ziua cununării.

Întru altele cu arhipăstorească binecuvântare

suntem al încuviințatei D. Tale

Dat în Arad în 5/17 Iulie 845

de binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 68v]

57.

[Arad, 7/19 iulie 1845]

Nr. 154

Bineîncuviințate D. Protopresvitere

Nouă iubite !

Înălțatul Consilium Ostășesc din Viena ne trimite cum că cu capitalului cei hotărât pe așa cătanelor celor în război, slăbiți sau prin alte boli slăbănogiți din carele fieșecare invalid numai 4 crețari argint la zi cătană, nu-i cu puțință o să deplini toate lipsele acestora, dară mai ales a ofițerilor și a celora cari sânt și cu prunci înzăstrați – din care pricină lăudatul consilium ostășesc din părintească purtare de grijă cătră persoanele acestea, spre ducerea sorți lor cei apăsată pentru înmulțirea și creșterea capitalului lor, precum toate alte jurisdicții cetățenești așa și pre noi care ca și noi după puterile noastre să dăm ajutoriu la creșterea și înmulțirea capitalului invalizilor. Acela iarăși carele să vă ajuta până 5 fl argint îndărăt va căpătă o icoană pe hârtie mai curată și mai toată tipărită în care viu va fi închipuite bătaia cea crâncenă de la Auspern cu franțuzii care-i tătă de...cel cândva profesor de tăietură în Florența, cel mai vestit tăetoriu în toată Europa, pe carele în măestria ghivetarii (sic !) în Aramă nici astăzi nu să află cine l-ar întrece.

Deci mult nădăjduim noi la îndurata inimei creștinilor noștri cum că nici unul nu să va afla carele după puterile sale să nu să arate în lucrul acesta cu inima patrioticească și făcătoare de bine și să nu ise pe inimă apăsata soartă a

cătanelor acelora carii or fost gata viața a o jertfi pentru noi, pentru averile și pentru pruncii voștrii și or fost îndatorați toată casa prin care s-ar fi putut ei câștiga pentru vremile cele nenorocoase și aceasta cu atâta mai vârtos nădăjduim: cu cât întră invalizi acestă și de a noastră lege oameni sunt și pot veni mărturie și doară din aceea carii sânt cu noi în legătură nemoteniei pe lângă acea după arătarea lăudatului consilium ostășesc cinstitul nume al învățătorilor de bine să va însămna în novenele cele de obșce din Viena dimpreună cu ... dării iar carii vor da toată în 5 fl argint în așeptata icoană ce închipuiește groaznica bătae de la Aspern vor pute ceti vitejeasca oșcire a nenorociților invalizi și vor putea vedea pe toți vitejii țării.

De unde urmarea hotărârii consistoriale de astăzi Bine încuviințeniei D. Tale, și Bineîncuviințată D. Ta tuturor preoților protoprezbiteratului său încredințară ca acesta înaltă poftă a înălțatului consilium ostășesc norodului în biserică să să vestească, și precum de la Bineîncuviințata D. Ta așa și de la cucernica preoțime care mai cu multe nădăjduim împlinirea sumei de 5 fl. argint unde iarăși preoții nu sânt în acea parohie ortăciți să se silească a o deplini. Nu întru alt chip va avea cucernica preoțime a sfătui și a îndemna și pre poporeni săi precum pre cei în mai bună stare, așa și pre ceilalți ca de chilin sau mai mulți laolaltă preoții să se învoiască la asemenea faptă creșcinească înțelegându-să cei ortăciți despre așezarea în loc public a icoanei ce vor avea de căpătat – în locurile acelea iarăși unde lipsele norodului sânt așa de maricast suma cea de 5 fl Argint nici prin însoțire nu s-or putea împlini acolo spre împlinirea sumei pomenile să se rânduiască în vreo câteva Duminici, când sânt mai mulți adunați la biserică și umblarea unui tas dechiliu de a bisericii ce or mai rămâne nedeplinită și de la tas acea să se îplinească din banii bisericii și așa întru acest chip fieșcecare preot să va nevoi ca de nu-i cu puțință mai mult barem de o icoană a strânge bani de la fieșcecare comitate macar cât de săracă ar fi.-

Banii pe seama întru acest chip strânșii spre a se trimite mai departe la pomenitul lor bineîncuviințat D. Ta vei avea până la Sâmedriu pe lângă Relație și contracvita de la paroh dimpreună cu tabelarnica specificație, Cine? Câți bani ? și când s-au adunat? A o aduce încoace după cum arată tabela aici sub % alăturată.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sântem a Binecuv'ntatei D. Tale

Din seria consistorială în Arad

În 7/19 iulie 1845 ținută

de binevoitorul
Gherasim Raț m. p
Episcop

[Arad, 11/23 martie 1846]

29 ~ 846

Bineîncuviințate Protopresvitere

Nouă iubite!

Excelența sa Domnul Arhiepiscopul Carlovițului și mitropolitul Iosif Raiacici prin prea milostiva sa de datul 21 Febr(uarie) a. c. Scrisoarea cea nespus îmbucurătoare veste ne face cumcă Majestatea sa preamilostivul vostru împărat și crai Ferdinand întâi.

Articolul al III-lea în Dieta de pe urmă în anul 1842/4 ținută în treaba căsătoriilor amestecate și trecerea din Religia catolică la religia reformată a dus bine am voit și peste a voastră dreptcredincioasă Biserică prin Rezoluția prea înaltă în de datul 21 Febr(uarie): a anului curgătoriu a-l întinde, adevă sau milostiv a îngăduit ca din ori care religie au romano /catolică au greco/catolică care alminterea să zice unită să poată trece și slobod a veni înapoi la a noastră lege sau modurile acele ce sânt în mai sus articol prescrisă pentru trecerea la Religile evanghelicești.

Cât e de folositoare aceasta a Maiestății sale preînaltă milostivire pentru drept credincioasa noastră biserică poți simți. Deci aceasta de loc fără cea mai puțină întârsiere vei da încuviințenia Ta preoților de prin satele despre circularul acesta însemnat și prin preoți tuturor poporenilor cu trimiterea circularului acesta cunoscut a o face ca în 25 Martie a.c. de Excelența Sa Domnul Arhiepiscopul și Mitropolit prin toată ierarhia de prăznuire rânduită a Blagovesenilor prin toate bisericile îndată după vohod citindu-să mai întâi de pe Amvon circulariul acesta /cu împărtășita aici sub % simplițir (sic !) Arhipăstorească a Excelenței Sale Domului Arhi-Episcop și mitropolit prin noi încă îi cheamă cuvântare după cetirea acesteia îndată iarăși :| |: de pe Amvon zicându-să milostivele aici sub :| |: împărtășita cu săvârșitul S. Liturghii înaintea Fie numele Domnului; precum să află în cartea numită Liturghieru Atotputernicului Dumnezeu: fie rânduite mulțumită să aducă iar pentru pacinica și îndelungate vieți a preamilostivului împărat și crai Ferdinand întiu și pentru toată casa austriacă rugăciuni să se facă – iar pe locurile acelea pe unde acest circulariu pe lângă toată grăbirea pe rânduita zi nici decum nu va putea ajunge pe acolo în Duminica Floriilor sau a doua zi de Paști sau întraltă zi de sărbătoare să se împlinescă.

Aceste bineînțeles Tale preoților din parohiile despre circularul acestuia însemnate și poporenilor spre în protocoale știință și îndreptare.
Cu arhipăstorească bine încuviințare suntem
Bine încuviințării Tale
în Arad în 11/23 martie 1846

De bine voitoriu
Gherasim Raț

Episcop

[*Ibidem*, f. 69-69v.]

[Arad, 11 martie 1846]

Iosif

din mila lui Dumnezeu drept credincios Arhiepiscop a Carloveț și a tuturor Austriei și acestor ținuturi locuitorilor, noroade sârbești și românești și a altor de a Răsăritului dreptcredincioasă Erusalmitene credincioasă, credincioșilor fiii mitropolit al Preasfintei Sale K.K și Apostolicești măriri sfetnic de taină

Înalt Preasfințitor și înaltvrednicilor Domni Episcopi fraților noștri întru H(ri)s(tos), prea iubiți și amăduroșii cetelor bisericești înaltstătorilor Domni ișpanilor, baronilor, înalt și de bun sânt născuților sfetnici și curteni de bun născuților domni cetelor și rânduielilor judecătorilor și rândurilor înalt învățaților teologi, sciutorilor de drepturi, doctorilor, filosofilor, directorilor școalelor naționale și învățătorilor, binecredincioșilor, chepetenilor ostășești și tuturor viitorilor ostași, binecuvincioșilor stăpânilor cetățenești și tuturor locuitorilor orașelor și de toată clasa de meșceșugari, maistori, lucrătorilor de pământ și păstorilor și de tot neamul, părtașii vârsta dreptcredincioșilor creștini dar, pace, dragoste, sănătate: îndelungă viață de la sânul nostru Is Hc; iar de la smerenia noastră Arhipăstorească binecuvântare și încinăciune.

Prea iubiților

Cu noi este Dumnezeu! auziți până la marginile pământului că cu noi este Dumnezeu!! Iată slavă și Sfintei noastre Biserici strălucitul soare ne răsări! Iată și pre noi prea îndestulata milă împărătească ne încălzi! Ceia ce toate puterile și sârguințele noastre. Ceia ce toată sârguința vieții ne putu face aceia caută făcu prea bunul înălțătoriu nostru Ferdinand: cu unul a

său puternic cuvânt întru asemenea făcătorului ceresc carele au zis să fie lumină și fu lumină, zisă el să fie dreptate și este dreptate, zisă el nu voiesc ca credincioșii mei supuși de mărturisirea credinței răsăritene să nu aibă asemenea drepturi ca și alții lăcuatori ai Ungariei și alor alte împreunate crăimi, voiesc ca mărturisirea credinței lor să fie asemenea ca a altor de sub coroana Ungariei. Avem puternic acest drept, acest părintesc mult prețuit împărătesc cuvânt să zisă în 21 februarie 1846.

Dreptcredincioasă Biserică nu ești mai mult roabă nu ești mai mult Maica plângerii și a frângerii, ci ești Veselă Mireasă de puternicul braț a putrenicului împărat îndreptat și întărită, fiii tăi nu sânt mai mult săraci ci sânt fiii prea bunului împărat Ferdinand bunului stăpânitoriu fiilor dreptcredincoasei Bisericii Românilor, sârbilor elinilor și altor popoare cele sub scutirea bunului Ferdinand pacea, libertatea |slobosenia| Sfintei credințe hrănesc, nu vă mântuiți și nu plângeți mai mult căci bunul Ferdinand luă ocară după Bisericile voastre șcearsă lacrimile voastre, varsă în inimile voastre mângâierea, bucuria și toată buna nădejde, varsă puternic încrezământul cătră înțelepciunea sa dreptatea și scutirea cea ce nu vom mai ave a așcepta de la bunul, milostivul, dreptul și înțeleptul stăpânitoriu?!!

Prea iubiților înrobiți în lăcașul lui Dumnezeu, duceți acolo cele mai multe jertfe, inimă curată înfrântă plină de înfocare mulțămire, dați mărire, laudă lui Dumnezeu: căci Dumnezeu este carele ține în mâinile sale inima împăratului și când veți arde jertfele voastre și va fi acea a făcătorului ceresc întru bună mireasmă duhovnicească învăpăiați de inimile noastre la rugăciune cereți cu lacrimi pline de bucurie de la prea îndurata milă dumnezeiască dar, sănătate, mântuire, îndelungă și pacinică viață spre capul preamilostivului milostivului nostru crai și împărat Ferdinand și spre toată acea prealuminată casă, împăratul ceresc să supună sub picioarele lui pe tot vrăjmașul și împotrivotoriul și să i întărească prealuminatul său scaun în vecii vecilor!

Ceți vom da ție preamilostivule, prealuminatule mult puternice și prea iubite al nostru stăpânitoriu, cu ce laude, în ce cântări să prea mărim mila ta, îndurarea ta și dragostea ta și dreptatea ta cu ce să-ți răsplătim ție noi lipsiții? Carele putere, stăpânire și bogăție de toate le ei, carele chipul lui Dzeu adică stăpânirea și puterea de sine și carele cu puternicul tău cuvânt milioane norocești? – lipsece toate avuțiile noastre pe lângă așa milă și facere de bine, toată limba nu e în stare a cânta după vrednicie mărimi acestui dar al tău. Ce noi, mici și neputincioși putem avea cu toată voia îți aducem învăpăiața mulțămire a inimilor noastre, îți aducem nemișcata dragoste și supunere a noastră și de am avea tot imne o sută de vieți toate

pentru mine și pentru al tău tron și casă pentru apărarea coroanei tale l-am pune și l-am jertfi, așa simțesc eu smeritul și nevrednicul Arhipăstoriu, așa simce fieșcecarele creșcin pre carele drept-credincioasa maică Biserică a Răsări(tului): l-au hrămit cu sfântul său lapte. Tuturor vouă acea mie înainte și în toate pentru împăratul și pentru patrie, toate pentru credință și neam, aceasta au întărit strămoșii noștri de mii de mii de ori; Aceasta și noi a întări gata întru totdeauna.

Numa însă preaiubiților! cum că toți așa gândiți și cugetați: așa totdeauna gândiți și simțiți așa pre fiii voștri a gândi și a cugeta învățați, așa numai vom putea în câțva a întoarce acest dar mare a Maestatei Sale preamiloștivului nostru monarh așa numai ne putem învrednici și de alta a sa mare și părintească milă Atotputernicul Dumnezeu să întărească și să înmulțească cugetarea aceasta în inimile noastre ca să le răoreze cu bunătatea sa și să fie cu noi în toate zilele noastre amin.

Dat în împărăteasca cetata Viena în 21 Febr(uarie) 1846.

Mai sus pomenitul smeritul
Arhiepiscop și Mitropolit.

Cătră aceasta plină de dor și de adevăr plină Iosif M. S. de bucurie și de mângâiere, cuvinte aci ce toate a sci sub lăudatei Excelen(ței) Sale și noi, Gherasim cu mila lui D(umne)deu, Episcop drepcredin(cios) Biserica a Răsăritului din Eparhia aceasta a Aradului ca Arhipăstoriul vostru adaog a vă chema a vă sfătui și a vă îndemna cu toate cele ce auzirați mai sus în inimile voastre să le sălășluiți adică: mila aceasta prea înaltă împărătească să au arătat cătră noi nu numai peste toată viața noastră în minte să o țineți și de dânsa adeseori să vă aduceți aminte, ca și fiii fiilor voștri necurmat să o spuneți și să o vestiți și necurmată mulțămire ca și ei dimpreună cu voi totdeauna inima credincioasă cu cuget curat și necurmată mulțămire miloștivului D(umne)zeu și preînduratului nostru împărat Ferdinand ca o jertfă să aducă plină de mir cu bună mireasmă gata dimpreună cu voi să fie și ei în toată vremea tocmai și însăși viața a o jertfi pentru ținerea majestați Sale și a toate casele Austriece strigând după aceea cu mine: Ține Doamne pe împăratul întru mulți ani îndelungați, Datus-au în Arad în 11 Martie 1846.

Smeritul Episcop
Gherasim Raț

[Arad, 11/23 martie 1846]

30 – 846

Bine încuviințate Domnul Protopresvitere
Nouă Iubite!

Iscusim aceea, cum că dintre preoții noștri cea mai mare parte sânt buni unii tocma nu înțeleg limba ungurească în care legile sânt acuma alcătuite iară în unele mai sărace comunități mici în limba ungurească nu să află; pentru aceea doară ca cei ce limba maghiară bine nu o înțeleg cu prea milostiva împărătească Rezoluție sub datul 9/21 februarie în treaba legii noastre în anul c. 1846 slobozită îndărăt să nu trăiască iar acea care legile întinsă nu le au, să le aibă în limba care o înțeleg.

A. din Arhi-Păstoreasca noastră pentru toate îngrijire am cugetat carei sub A. a vă alătura articolul al III-lea în Dieta la anul 184²/₄ ținută în treaba căsătoriilor amestecate și trecerea din religia catolică la religia reformată adus, și care articol prin milostiva religie împărătească de datul 9/21 februarie a.c. eșită și de Biserica noastră a să înțelege să rânduiește din limba ungurească pă românească pre întors, nu spre acel scop ca să să publice în Bisercici, căci legile sânt acum publicate ci pentru o preoțimei privată îndreptare ca de s-ar întâmpla undeva să vină cineva din altă lege într-anoastră așa fie de întâmplare cuvinciosului protopresviter, iar acela vouă să ni-o poată arăta ca înțelesul lui al aceluiaș articol de aicea Maestății Sale să se poată presenta.

Aceași bineîncuviințeniei Sale și preoților din parohiile deasupra circulariului acestuia însemnate spre împrocolație și îndreptarea sa cu smerenie dusă, cu Arhipăstoreasca noastră bineîncuviințare sântem în Arad 11/23 martie 1846.

Articolul al III-lea în Dieta de pe urmă la anul 184²/₄ ținută în treaba căsătoriilor amestecate și trecerea din Religia catolică la religia reformată adus, și care articol prin milostiva Resoluție de datul 9/21 februarie 1846 eșită și din Biserica noastră asă înțelege părintește au binevoit.

Articolul al III-lea

În lucrul religiei

Pe temeiul păciuirii din Viena și ținut articolului al 26 lea 1790/1 în următoarele să lăgieuește și mai vârtos să strămută.

& 1

Să declară cum că aceia care până la ajungerea vârstei de 18 ani în religia Evanghelică sau crescut iar persoanele de genul femeesc după măritarea lor, deși încă această vârstă încă n-au ajuns, nici însăși nici rămășițele lor sub întrebare de religie mai mult dusă pot lua.

& 2

Și căsătoriile celea mestecate, care după publicarea acestei legi înaintea păstorului sufletesc evanghelicesc să vor scria sânt legiuite.

& 3

Acele căsătorii mestecate care întră romano-catolic și părțile de ai oricărei religii evanghelicești de la 15 martie anului 1839 începând până la 10 noiembrie anul acum curgătoriu 1844 sau legat și nu prin romano catolici, ci prin păstoriul sufletesc a oricărei religii evanghelicești sau împreunat de legiuite să declarăm.

& 4

Respectivele jurisdicți sunt îndatorare de la publicarea legii acestei într-un an, astfel de căsătorii o face autentică o să conscria conscripția pentru viitoarea securitate a părților în arhivurile sale a să depune și încât căsătoriile în cuvincioasa bisericasca matricolă înscrisă nu ar fi în aceasta matriculă a să înscria.

& 5

În privința întâmplîrilor trecerii din religia romano-catolică la oridicare cele evanghelice religii să orânduieșce.

& 6

A trece voiitoriul astfel de cuget al său în ființa de față a lor două prin sine singur a lăsa mărturii înaintea păstoriului sufletesc de aceea religie de a cui bisericesc popor până atunci sau ținut să-l declare.

& 7

De la această întâie declarație computând trecerea de 4 săptămâni în ființa de față a aceluia, sau ce altceva iarăși prin sine chemate două mărturii înaintea păstoriului sufletesc tot aceluiași Bisericesc popor de nou să se declăreze: cum că lângă propusul său cuget de a trăce și mai departe au rămas.

& 8

Voitoriul de a trece precum despre cea dintâi așa și despre cea de a doaoară făcuta sa declarație de la același păstoriu sufletesc înaintea lui în privința cugetului trecerii sau declarat de amândouă orile deschilinit atestat să ceară.

& 9

Dacă păstoriul sufletesc poftitul atestat în întâmplarea && lor au al 6^{lea} au al 7^{lea} ori din ce pricină de loc nu l-ar da și despre întâia și despre a doua oară făcută declarație atestat mărturiile care au fost de față să dee.

& 10

Voitoriul de a trece atestaturile după orânduialu & lui 8 sau luat acelu păstoriu sufletesc la a cui religie a trece arătându-le prin aceasta trecerea dintr-o religie într-alta din deplin sau făcut – însă arătarea acestor atestaturi trecerea nu să poate întâmpla.

& 11

Intimaturile fostelor treceri prin respectivele diregători episcopești pe calea consiliului de locțiitoriu spre înscințarea tot la jumătate de an a Maiestății Sale să vor arăta.

[*Ibidem*, f. 71v-72]

60.

[Arad, 14/26 martie 1846]

34 – 846

Bineîncuviințate Domnule Protopresvitere

Nouă iubite !

Excelența Sa Domnul Arhiepiscop și Mitropolitul Carlovițului, Domnul Iosif Raiacici prin prea prețuita sa scrisoare de datul 4 Martie a. c. Ne face cunoscut cum că redactorul Novelelor sârbești din Pesta, Teodor Pavlovici în foile sale au provocat bisericile spre ținerea Novelelor de dânsul date sârbești.

Deci, întru înțelesul A. Episcopești provocări și să încredințeze D. Tale, ca încât altă feliu de Novele ba nici de altfeli scopului Sfintei Biserici îndestul nu fac, ce încă sânt împotrivoare și cheltuiesc și acei puțini bani, ce da pă lumini și tămâie le ajung, – să priveghezi ca bisericile cele sârbești din Protopresviteratul său așa feliu de cheltuieli scopului bisericesc răspunzătoare, să nu se îngreoeze și de undeva totuși să vor face; acele în sămădașurile chitoricești să nu le primești.

Aceasta pentru bisericile sârbești trimisă rânduială vei avea și pentru cele românești să înțalege și a o face a să păzi.

Întru altele cu Arhipăstoreasca binecuvântare sântem

Dat în sesia consistorială în 14/26 Martie 846 în Arad ținută

De binevoitoriu

Gherasim Raț

Episcop

[*Ibidem*, f. 78-78v]

61.

[Arad, 14/26 martie 1846]

36 -846

Bineîncuviințate D(omnu)le Protopresvitere,
Nouă iubite !

Măria Sa, Crăiescul Consilier și a școalelor Naționale Inspector Evghenie Iarcovici prin prețuita sa de datul 28 Februarie a. c. Scrisoare ne arată cumcă curatorii unor biserici în sărbătorile familiei lor sub numele Sfecear, cunoascute, tasul al treilea spre bunul fondului școlastic atestat, nu voesc al avea să se poarte prin biserici.

Deci, ți se încredințează D. Tale ca prin Protopresviterat rânduială să faci ca precum într-alte sărbători, așa și în aceasta a familiei lor Sfecean zise unde acelea sărbători se țină atinsul al 3 lea tas a să purta să nu se împedece.

Bineîncuviințeniei Tale

Dat din sesia consistorială în 14/26 Martie 846 în Arad ținută

De binevoitoriu

Gherasim Raț

Episcop

[*Ibidem*, f. 78]

62.

[Arad, 24 aprilie 1846]

Bineîncuviințate D(omnu)le Protopresvitere
Nouă Iubite!

În luna lui Martie 11 zile a. c. și s-au trimis Arhipăstoreasca Excelenții Sale, Domnului Arhiepiscop și Mitropolit Iosif Raiacici cuvântare rânduind ca de vreme ce Maiestatea Sa, Preamilostivul împărat și crai sau milostivit a îngădui, ca în legea noastră să poată trece și veni oricine dintre catolici pe drept modurile prin articolul al 3^{ia} anului 1844 prescrise pentru cei ce voiesc la religile evanghelice a trece.

Prea înalta aceasta de Excelența Sa înșcințată Rezoluție, au trecut acum și prin înalt tiitoriului de loc crăesc Consilium unguresc în 31 Martie a. c. sub în 12 955, pe care cale și nouă venindu-ne; aceia aici sub % în copie o împărtășim și bineîncuviințatei Tale în limba ungurească în care ne-au venit și nouă; iar sub :/: tot aceeaș înaltă rezoluție în limba Românească pentru mai buna înțelegere îți împărtășim.

Din această înaltă Rezoluție vei vedea cum că Maiestatea Sa, prea bunul nostru împărat Craiu, articolul al 3^{lea} din anul 1844 de Excelența Sa Domnul Arhiepiscop și Mitropolit înșcințat, numai de la al 5^{lea} paragraf până în capăt, – adică până la 11^{lea} paragraf sau milostivit a-l întinde spre a noastră lege, adică numai acela ce în articolul pomenit să glăsuiască pentru de a putea veni la a noastră lege, iar celelalte 4 paragrafe dintii ce glăsuiesc pentru căsătoriile mestecate nu sunt lățate, adică nu să pot înțalege preste o nouă lege.

Deci, ca să nu să sloboadă preoțimea la mai mult de înalta rezoluție îngăduiește, de bine am aflat paragrafurile acelea ne sânt îngăduite și pentru a noastră Biserică în limba ungurească sub :| | |: iar tot aceea preîtoarsă în limba românească sub :| | |: a și le trimite ca așa după glăsuirea lor, la vremea sa și semestralnice relații să se poată face.

Însă ca să nu să întâmple, ca unul sau altul preot să smintească; Bineîncuviințeniei Tale și să încredințează, ca sub manuatele sale proțimi, pe lângă împărtășirea precum mai sus atinsului intimat așa și a articolului din sub comunicat, se face această rânduială cu trimiterea acestui circulariu, ca ei în lucrul acesta nou să nu să sloboadă, ci pre toți aceia care cu poftitele atestaturi se vor arăta să-i îndrepte la bineîncuviințenea Ta, ca la Protopresviterul cuviincios, ca așa Bineîncuviințimea Ta înțelegând mai bine rânduiala legii, să poți sminta a o înconjura. Întraltele cu arhipăstorească binecuvântare. Bine încuviințaniei Tale în Arad în 24 Aprilie 1846

De bine voitriu
Gherasim Raț
Episcop

:||: B

Mai din sus descrisul M intimat de pe limba ungureasc pe rumânească întors.

De mare trebuință – Preacinstite pretene mărite și Preacinstite Episcop de deschilinită vază vrednice Domnule!

12 955 Maestatea Sa Chesaro Crăiască pe rugarea Eparhiei greco-neunită, prin înalta Sa de datul 21 Februarie a. c. Rezoluție preaîndurată a îngădui sau milostivit; ca tot aceia ce pentru întâmplările trecerii din religia romano-catolică la oricare religie din cele Evanghelicești în Dieta de pe urmă a țării din anul 1844 în articolul al 3^{lea} începând de la al 5 lea până cu sfârșitul lui al 11 lea sau așezat pentru cei de legea greco-unită încă să se înțeleagă.

Despre care preamilostiva crăiască rezoluție cinstita Domnia Ta spre trebuincioasa cunoștință prin aceasta să înșcințează. – Dat în Buda din Seria Consiliumului crăesc de locțiitoriu unguresc în 31 Martie 1846 ținută. Cinstitei Domniei Tale spre slujba aceasta de pline gătiți – Grof Keglevici Gabor m. c. Șarsnici Iosef m. c. Beati Ladislau m.c. Episcopatului grecesc neunit din Arad.

Din afară (L. P.) 12 955. De la Consiliumul de locțiitoriu unguresc. De mare privință preacinstitului măritului și cinstitului Raț Gherasim Episcopului de le(ge) g(reco) u(nită) a Aradului Pretinului de deschilinită vază vrednicului Domn în Arad – din diregătorie am primit 1 Mai 1846.

.||||. D

Pră întoarcerea din limba ungurească¹²³⁴ în cea românească a articolului al 3 lea a Dietei din anul 1844 în treaba căsătoriilor mestecate și a trecerii din religia romano-catolică la cele Evanghelicești adus, acre de la ful al 5 lea de unde numai pentrru trecere glăsuiește, până la cel de pe urmă al 11 lea prin prea înalta Rezoluție împărătească de datul 21 februarie a.c. și spre a noastră biserică de la g(reco) u(niți) a se întinde s-au îngăduit, preamilostivit.

& 1.

& 2.

& 3.

& 4.

& 5.

În privința întâmplărilor trecerii din religia romano catolică la ori care dun cele Evanghelicești religii se orânduiește.

¹²³⁴ Textul de lege în limba maghiară la f. 74-74v.

& 6.

A trece voitoriu astfel de cuget al său în ființa de față a doua prin sine singur ale mărturisi înaintea păstoriului sufletesc de acea relige a cui bisericesc popor până astăzi sau ținut să-l declareze.

& 7

De la aceasta dintia declarație compunând împlinirea de patru săptămâni în ființa de față a însuși acelora, sau atunci iarăși prin sine chemate. Două mărturisiri înaintea păstoriului sufletesc tot aceleiași Bisericesc popor, de n-au să se declareze, cumcă lângă propusul său cuget de a trece și mai departe au rămas.

& 8

Voitoriu de a trece precum cea din tâi așa și precum cea de a doua oară făcută a sa declarație de la același păstoriu de sufletesc, înaintea cui în privința cugetului trecerii sau declarat, de amândouă orile deschilinit atestat să ceară.

& 9

Dacă păstoriul sufletesc poftitul atestat în întâmplarea && rilor au al 6 lea au al 7 lea ori din ce pricină de loc nu ar da nici despre întâia nici despre a doua oară făcuta declarație atestat mărturiile care au fost de față să deie.

& 10

Voitoriu de a trece atestaturile după orânduirea ss celei al 8 lea sau al 9 lea luate aceluia păstoriu sufletesc, la a lui religie a trece cugetă arătându-se prin aceasta trecerea dintr-o religie într-alta deplin sau încheiat: – însă fără a arăta acestora atestaturi, trecerea nu să poate întâmpla.

& 11

Întâmplările fostelor treceri prin respectivele diregătorii episcopoești pe calea Consiliumului de loctiitoriu spre înțelegere tot la jumătate de an Maiestatei Sale vă vor arăta.

1. Luare de seamă. Ce se zice în legile acetea despre romano-catolici, căreia trebuie

să se înțaleagă și despre greco-catolici, adică despre uniți.

2. Luare de seamă. Iar ce se zice despre Evanghelici orice se înțelege și despre noi

de L(egea) G(reco) N(eunită)

[*Ibidem*, f. 73v.-75]

[Arad, 10 mai 1846]

Bineîncuviințate D(omnu)le Protpresvitere,
Nouă Iubite!

În luna trecută Aprilie în 24 de zile, sau împărtășit M. Intimat a Înaltului Țiitoriu de loc Crăesc Conziliu unguresc de datul 31 Martie a.c. Nr 12 955 prin care să face cunoscut cumcă Maestatea Sa prin înduratul nostru împărat și întru a noastră lege să fie slobodă; – atunci am fost rânduit aceia, ca preoții parohialnici lucrul acesta nou, din privință, că pot sminti să nu să slobodă ci până va urma îndreptarea, cum să se facă în toate eparhiile întru un chip primiră, săi trimită pe cei ce voesc a trece la Protpresviterii săi, ca acesta să-I țină întru așteptare până la alte urmări.

Drept aceea mai sus pomenita așceptată rânduală au și sosit de la Excelența Sa Donmul Arhiepiscop și Mitropolit, și acea ce prin aceasta vi să împărtășește; să cuprindă în următoarele:

1. Nimenea dintre preoții noștrii să nu îndrăznească pre cineva din legea catolică |: sub care să înțelege și cea unită |: al momi cătră a noastră lege, sau să-i sfătuiască a trece, – ci dacă careva din însuși al său îndemn și învingere poftesce la a noastră lege a trece, pe unul ca acela preoțimea e îndatorată a-l primi pentru că sfânta și Apostoleasca a noastră Biserică nu închide afară pre aceia ce cu credință voiesc a intra întrânsa.

2. La primirea unuia ca acesta, datori e preotul bine să păzească, ca fieșcecarele ce voește a trece, săi aducă două atestaturi, scoase sau de la preotul său cel canonic înaintea căruia sau declarat în privința trecerii, sau de nu va voi acela ai da de la mărturiile, care au fost cu el de față, la preotul canonic când sau declarat. Dintre atestaturile acestea unul trebuie să...despre acea când sau descoperit vor de a trece la preotul cel canonic întâia oară, – iar într-al doilea atestat trebuie să fie însămnat, cum că după patru săptămâni descoperit mai vor și de a doua oară, – iară într-al doilea atestat trebuie să fie însămnat cum că după patru săptămâni descoperitu sau voia și de a doua oară, – care feluri de atestaturi în forma aici sub % împărtășită în limba ungurească sau românească fieșcecare cătră două precum bărbați dechilin pentru sine singure – încă și feciorii lor, aceia ce de 18 ani mai bătrâni fiind: încă nu sânt însurați dechilin fieșcecarele pentru sine să aibă; – însă decumva ori n-ar aduce atestaturile cu cuvintele mai sus arătatei forme, ci cu alte covinte însă totuși lucrul acela ar cuprinde în sine care și forma aceia îl poate de bun primi.

3. De cumva s-ar aduce așa feliu de atestat care pentru mai mulți oameni la olaltă scriși, ar mărturisi atunci așa feliu de atestat să nu să primească, ci să se îndrepte ca fieșcecare persoană singure pentru sine săși câștige acele două atestaturi.

4. Fieșcecarele preot, nici unul lăsând afară, e îndatorat îndată să-și facă sieși un catalog în forma aici sub |: împărtășită, în carele pre unii ca aceia ce i se vor arăta cu pomenitele două atestaturi, după rubricile acolo puse pe loc săi însemne iar de cumva vor veni la careva preot să se arace din mai multe sate întru așa întâmplare, preotul va fi îndatorat pentru fieșcecare sat deosebi catalog așa face.

5. Preotul Nostru pre așa feliu de vor carele au venit la dinsul cu doaă atestaturi bine și l-au însemnat în catalogul său îndată e îndatorat (a) primii în legea noastră uni dă lipsă, ca să ceară mai înainte îngăduința de la noi sau de la Protopresviteru; – numai cât de la ziua de astăzi, adică 10 mai 1848 începând tot la 3 luni, va fi îndatorat acele două atestaturi în originalul său să ni-l trimită cu copia catalogului în care să află acelea însămnate – prin relați sa || |: împărtășită trebuie să o facă.

6. Relația aceasta cu atestaturile și copia Catalogului preoții nu ne vor trimite drept nouă ci numai intitulat la noi și pecetluită o vor trimite Protopresviterului său cu alta așa relație în forma || |: aici sub || |: făcută.

7. Fieșcecarele preot e îndatorat atestaturile acelea ce ni le va trimite nouă pe sama sa în copie ni le descrie și sub închisoare ale ține de unde dară pentru ușurarea sa ori carelesă se sânguiască, ca cumva căpăta de la careva atestaturile, îndată să și le ia pe sama sa în copie apoi iar pentru ușurare să se sânguiască ca cumva căpăta de la careva atestaturile îndată să și le ia pe seama sa în copie apoi iară pentru ușurare să se sânguiască ca cum va veni atare vom la dânșii pe unul ca acela săi însemne nu numai în catalogul ce va rămâne la dânșii, ci și într-acele catalog, care ni-l va trimite nouă încoace, să nu să strângă toate deodată pe atunci când la trei luni va trăbui să mi le trimită ci în toată vremea să fie gata, – apoi ca să nu smintească să-și însemne în catalogul ce va rămâne la dânșii până la care nu vor ni l-au trimis.

8. De chilin Protopresviterii vor avea a ispiti că oare înțalege fieșcecare preot puncturile acestea și ori lucră după cuprinsul lor, pe cei ce doară smintesc să-i îndrepte și pe cei slabi să-i sfătuiască a merge la alt preot din vecini care lucrul mai bine înțelege sau să vină la tine singur.

9. Protopresviterii privind relațiunile preoților cu atestaturile, toate laolaltă de loc prin osăbita sa ghegeneralnică ni le va trimite nouă.

10. Afară de două atestaturi nu poate nimenea dintru catolici la a noastră lege să fie primit.

Toate acestea dară precum bine încuviințania Ta, așa și preoții aceluiaș Protpresviterat, cărora vei avea îndată această țirculă, cu deadinsul veți avea a le păzi pentru îndreptarea sa în protocolul circularelor a le scria și adeseori a le ceti sau în pravila lor să lucrați.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sântem
A Bineîncuviințatei Domniei Tale în Arad în 10 Mai 846

De bine voitriu
Gherasim Raț m.p.
Episcop

Luare de samă. În locurile subtrasă trebuie fieșcecarele să pună numele satului său, – numele al său însuși și a preotului greco-catolic, la care sau arătat, iar nu acel nume, ce sânt aice pusă, căci acela stau aice numai pentru exemplu.

Din jos subscriși prin aceasta mărturisim că lăcuioriu de legea greco-catolică din Pocola Dârle Iosif, ne-au rugat întru aceea ca să mergem cu dânsul la localnicul său greco-catolic paroh domnul Popovici Ioan, că voeșce ca înaintea lui să să declare cum că are voie hotărâtă de a trece din peligia greco-catolică la a noastră lege deci voindu-i ai împlini cererea, – ne-am și dus cu dânsul în luna a lui Mai 16 zile anului numărătoriu 846 la mai sus numitul paroh greco-catolic domnul Popovici Ioan, înde în ființa noastră de față s-au și declarat cum că el n-are voie și mai îndelungat a rămânea în religia greco-catolică ci s-au hotărât a trece dintrânsa la legea răsăritului neunită, despre care a sa declarație au cerut în scris mărturisire de la mai sus numitul paroh, însă au răspuns că nu va da.

Despre care cumcă cu adevărat așa s-au întâmplat iar nu într-alt chip, dăm acest atestat cu subscrierea numelor noastre, cu trecerea de cruce cu însuși ale noastre mâni întărim care atestat când va fi de lipsă și cu jurământ îl vom întări.

Dat în Pocola în 17 Mai 1846. Avrămuț Ioan, Dărăban Ilie, lăcuiori în Pocola ca mărturii chemate. Scris-au Drăgan Ioan notarul locului. Sau altul spre pildă, Popovici Iosif scrietoriu D. Solgăbirău din Ceica.

[Timișoara, 10/22 iunie 1846]

Copia

Preabineîncuvițate Protopresviter,
și Bineîncuvițată Preoțime parohială
Nouă Iubiților!

Preasfințita Chesaro Crăiască și Apostoliceasca Maiestatea Sa au binevoit pe lângă Prea îndurata rezoluție cea din 21 februarie a. c. care s-au slobozit în privința slobodei treceri din legea romano-catolică sau din cea unită în a noastră înțelesul articolului 3^{lea} 1844 rânduite și care s-au vestit prin milostivul intimat a înaltmăritului Consilium crăiesc Tiitoriu de loc unguresc sub 31 Martie a. c. Nr. 12 955 în aceeași privință a slobози în asemenea Rezoluție supt 4 iunie a. c. care nu or împărtăși prin înduratul intimat din 32 iunie a. c. Nr. 24 190 de la sub lăudatul Consilium spre a păzi următoarele prescrieri dânsului întru întâmplările trecerii din legea romano-catolică sau din cea unită în a noastră, adecă:

1. Dintră romano-catolici și cei uniți cari pe lângă împlinirea prescrierii articolului 31.844 unul câte unul precum până acum în legea noastră numai acela să socotesc a fi adevărați greco-neuniți, carii or început în privința trecerii a să înșcința la fostul preot a lor romano-catolic sau unit după publicația milostivului intimat din 31 Martie a. c. Nr. 12 950 prin măritul acesta comitat al Aradului în 30 iunie a. c. făcută, deci

2. Orșicine au început în privința trecerii din legea romano-catolică sau cea unită a să înșcința la fostul preot al său mainainte; decânce sau publicat milostivul intimat din 31 Martie a. c. Nr. 12 955 prin măritul acesta comitat și mai departe va rămânea romano-catolic sau unit; însă totuși și

3. de acum înainte așisderea va fi slobod fieșcecare romano-catolic sau unit cel ce va dori a primi legea noastră din învingerea sufletului cu voie hotărâtă fără a fi prin cineva amăjit sau momit, sau doară pentru că vede că și alții trec, ca nu cumva să rămână el singur în legea unită dară nu din învingerea cea din lăuntru nu luând în socotință vre altui va trece, să treacă unul câte unul în legea noastră pe lângă împlinirea prescrierii articolului 3, 1844 și a rânduielilor noastre ce sau dat în treaba aceasta afară căci

4. De cumva s-ar declara o comunitate unită întreagă sau mai mare parte a ei împlinită preotului s-au celui unit, că voiesc să treacă deodată cu

turma în legea noastră atunci după ce să vor face înșcințările cele (prescrisă) de lipsă după prescrierea articolului 3, 1844 la locurile cuvincioase trebuie prin măritul comitat să să facă în privința trecerii, arătare înalt măritului consilium și prea preainaltului lor și să așcepte de acolo înalta hotărâre; ca nu cumva să să nască pricini și împărăcheri prin care s-ar tulbura pacea și liniștea cea de obșce din care pricină oprește preoților noștri a primi în legea noastră comunități sau o mulțime de uniți, cari doresc toți deodată a trece în legea noastră până ce nu va sosi de la preainaltul loc sau de la înalt măritul Consilium hotărâre în privința unei treceri ca aceasta.

Acestea să fac Bineîncuviințeniei Tale și preoțimei parohiale a Districtului Bineîncuviințeniei Tale încredințat spre viitoarea împlinire cu acea îndreptare cunoscute ca de acum înainte toți preoții să aibă întru întâmplările trecerii din legea romano-catolică sau cea unită în legea noastră a să ține aspru de prescrierea sus înșiratelor puncturi a înduratăului intimat din 23 Iunie a. c. Nr. 24 190 purcese și să nu să cerce nimeni a îndemna sau a momi pre cineva spre trecerea din legea romano-catolică sau din cea unită în a noastră, căci mintrelea neînconjurat să va înjuga cu pedeapsa cea mai aspră având a face rânduială ca acest țirculariu să să înscrie în protocolul cuviincios.

Întrealele predândusă Acoperământului celui de sus celui de sus cu bună voie arhipăstorească sântem bineîncuviințeniei voastre

În Timișoara în 10 Iunie 1846

Atot preavoitoriu de bine
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 79-80]

65.

[Arad, 17/29 aprilie 1848]

Bine încuviințate d[omnu]le protopresbiterere !
Și cucernică preoțime nouă iubiților !

Domnul Terek Gabor¹²³⁵, vice ispanul varmeghiei acesteia, prin scrisoarea sa de datul 26-lea a luni curgătoare aprilie ne face cunoscut,

¹²³⁵ Török Gábor, prim-vicecomitele comitatului Arad.

cum că prin relațiile tisturilor magistratualnice, acelea i s-au arătat, că în unele locuri acum cu sărbătorile paștilor s-or întâmplat triste turburări, cărora pricină or dat mai vârtos ascunsa a unor preoți hăzăitori, vrând nemoteniile sau fiii săi la notariaturi, și alte slujbe pe sat a-i îndesa.

Asupra unora ca cestora hăzăitori jurisdicția politică cea mai strânsă pază au hotărât, pre cari cu cea mai aspră pedeapsă îi va pedepsi.

Preoțimea din chemarea sa e îndatorată cu to[a]te puterile a lucra ziua și noaptea întru aceea ca pacea și liniștea publică să se păzească; iar nu încă ia pe de acum să dea pricină la așa cevaș ce vecinică hulă i-ar aduce.

Noi încă nu putem crede, că careva preot întru atâta s-ar fi putut zăuita de sine; dară să știe fieștecarele dintră cucerniciile voastre, că dacă vom simți cât mai puțin, cum să careva nu lucră cu toate puterile ziua și noaptea spre ținerea păcii sau, ce ne și îngrozim a zice, dacă cineva se va simți pe deascuns a zăzăi poporul ori spre ce răscoală, turburarea, pre acela îndată îl vom socoti ca pe un vrăjmaș al bineului bisericesc, vrăjmaș al neamului omenesc; și îndată pe lângă pedeapsă ce va căpăta de la jurisdicția politică, cari acum cu toți privesc la preoțimea noastră, noi încă din capelania, parohia sau după măsura greșelii și din preoțime îl vom șterge.

Deci, dară ca unele ca acestea nici cu una dintră cucerniciile voastre să nu să întâmple; ce și noi cerem, ca Dumnezeu să îndepărteze de la voi așa fel de gând. În vreme părintește vă sfătuim, ca fieștecarele, după cum vi s-au mai curentat sub datul 10 martie a. c., ziua și noaptea să vă sânguiți spre ținerea păcii și liniștei să-l sfătuiți și învățați; ca să puteți tocmai acum în vremile acestea critice a vă arăta lumii, că știți și sânteți în stare a păstori și a păstra turmele voastre de toată primejdia și răotatea.

Între altele cu arhipăstorească binecuvântare sântem,

În Arad 17/29 aprilie 1848

Al binecuvânțeniei tale și cucerniciilor voastre

de bine voitriu
Gherasim Raț
episcop

[*Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. II, doc.285, pp. 419-420]

[Arad, 23 aprilie 1848]

Bineîncuviințate D(omnule) Protopresvitere
Nouă Iubite!

Excelența Sa D. A. C. și Mitropolit al Carlovețului Iosif Raiacici prin prea prețuita sa scrisoare de datul 18 Aprilie a. c. Nr 278 ne face cunoscut cum că în înțelesul legii dietale articolul nou XX & 8 an 1847/8 de la locurile mai înalte sau rânduit poporului legea noastră a ține congres național în orașul Carlovițului la care congres sau denominat de comisari...și Grofan Timișului.

2. Petru de Cernovici așa ca același congres în 16 Mai a. c. după calendariul nostru să-și ia începutul.

Deci Excelența Sa ne provoacă ca din Diecesa aceasta 3 deputați din cinul preoțesc și 11 din mirenese să facem asă alege pe carii apoi pe hotărâțul termen la Carloviț săi îndreptăm.

Din numărul său însămnat pe distictul acesta vine din cinul preoțesc a să trimitte 2 deputați, iar din mireni 7 deputați și așa ca aceștia să se poată alege, Bineîncuviințeniei Tale ți să încerdințează ca îndată ce vei primi această rânduială să faci trimițând în toate părțile protopresviteratului său oameni credincioși ca fieșcecarele sat să aibă 2 deputați cărora să se deie plenipotenție în scris așișderea și pecetul satului în mâna lor cari apoi dinpreună cu preoții locului cari vor aduce cu sine și pecetul bisericii, vor avea negreșit la Bineîncuviințenia Ta pe 8 Mai a. c. a să afla.

Acolo aflându-să întru aceasta zi toți să vor alege dintru mireni 7 deputați și dintre preoți iară 7. Mireni prin voturile mirenilor și preoții prin voturile preoților – și vor căpăta pleniptenții cu subscrierea mirănilor și punerea preoților în limba ungurească alcătuindu-să plenipotențiile – iar preoții cu scrisul preoților și punerea peceturilor bisericesti întărită.

După aceea, acei aleși 7 din preoți și 7 din mireni deputați cu plenipotențele sale aducând cu sine pecețile, mireni a satelor din care vor fi, iar preoții a bisericilor sale dimpreună cu Bineîncuviințarea Ta pe ziua viitoare 9 Mai a. c., vor pleca încoace ca aicea atuncia dimineața deputații care să poruncesc să meargă la Congres să se poată alege și plenipotenția lor în ziua aceea să se poată găta și vor preda că așa avem acești deputați naționali de aici după rânduială pregătiți să poată merge și a să afla la Carloviț.

Între altele cu Arhipăstorească Binecuvântare sântem
Bineîncuviințeniei Tale
Dat din Seria Consistorială
în 23 Aprilie 1848 în Arad ținută

De binevoitoriu
Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 83-83v]

67.

[Arad 24 mai/ 5 iunie 1848]

Domnule Protopresvitere !

Articolul al V^{lea} a legilor din anul 1848 în & al 2^{lea} rânduește ca în sate și orașe mai mici toți aceia cari cu fertali de sesie de pământ sau alta avere de preț de un 1 de sesie au, să aibă drept a alege deputații la Dieta aceasta viitoare cari să va ține în Pesta și va începe în 2 Iulie a. c. după calendariul nou, în înțelesul căreia legi din partea varmeghiei au eșit deputație afară la Pecica, Sântana, Vilagoș, Radna, Buteni și Kis Ineu, care deputație în aceea lucrează ca pe oamenii aceia carii după lege au drept a alege, de alegători să-i scrie ca așa carii de alegători vor fi în 8/20 iunie, adică a 2 Marți după Rusalii să poată după cunoștința sa voturile sale a da acelora în care mai mare încrezământ au.

Însă descoperindu-să acea că multe sate ori din neînțelegerea legii ori din ceva frică nu pre cutează a să arăta la locurile hotărâte înaintea Deputației mai sus numite și prin aceasta din dreptul care prin lege au, foarte mult perd, pentru că așa fără înmulțirea acelora carii la Deputația acea nu s-au arătat s-ar putea alege de Deputați tocmai așa feliu din bărbați carii trebile noastre neșciindu-le nu vor fi în stare pentru bunul nostru și folosul țării după cerința noastră a lucra.

Cu aceasta zisă în credința D. Tale ca îndată ce rânduiala aceasta vei primio, preoților în datorință să le pui acea ca ei pe poporeni să-i învețe.

1. Despre înțelesul mai sus pomenitei legi, adecă: că tot insul carele are din sfârtaul sesiei de pământ sau altă avere la un preț cu pământul are drept deputat la Dieta țării a alege.

2. Că poate alege fără candidație după conștiința sufletului pe acela în care are crezământ.

3. Că cu scrisoarea aceasta nu este alta nimic legat de cost numai dreptul de a alege deputat la Dietă;

4. Din alegerea deputatului cu suflet și cu inimă curată trebile noastre bisericești și scolasticești avem foarte mare folos de așcepta.

Din aceasta Domnia Ta prea binevoi că noi cu aceasta nimica alta nu dorim a ajunge decât numai bunul neamului și a Bisericii noastre așa dară. Avem de așcepta de la D. Ta ca dorința aceasta a noastră precum preoților așa și altor mai de căpetenie cunoscută să o faci, și cât mai cu mare grabă, cât prin alții așa și singur în persoană să înșcințezi pentru că Sâmbătă seara, naintea Rusaliilor scrierea înceată și așa acea cari la deputație nu s-ar arăta vor fi lipsiți de dreptul alegerii.

Despre împlinirea rânduielii acesteia nouă relație cât mai curând vei face. Noi râvna și lucrarea Domniei Tale din urmare vom judecao. Nu frică ci bucurie să avem de așa un drept mare și să dăm mulțămită lui D(umne)zeu că pe noi ne împărtășește în drepturile alegerii Deputaților la Dietă, care sânt dintră cele mai frumoase și cu carii mai marii noștri nu au avut norocire a trăi.

Întru altele cu Arhipăstorească binecuvântare sântem în Arad 24 mai/
5 iunie 1848

Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 84-84v]

68.

[Arad, ? mai 1848]

Domnule Protopresvitere !

Ministeriul Religiei și a Școalelor prin rânduiala cu dta 22 Mai 1848, cu aceasta ne poruncește ca preoții rânduielile Ministrului dinăuntru Nr. 20 Mai 1848 oamenilor în limba maicii sale de pe amvon să le vestească, care rânduială în limba Românească întoarsă după circulariul acesta sub A. ți să împărtășesc.

Drept aceea ți să poruncește ca rânduielile aceste de sub A. prin preoții protopresbiteratului Domniei Tale oamenilor de pe amvon să se citească

și preoții în tot chipul să se străduiască ca pacea de obșce neturburată¹²³⁶ să rămâne, căci nu va împlini ca cade sub răspundere

Întraltele sânt în Arad

Gherasim Raț
Episcop

A.

Teamuri de război a ostășimei multă cheltuială au făcut la țară; foarte se sporesc cheltuielile aceste atunci când ostășimea pentru înfrenarea turburărilor dinspre loc întraltul trebuie să se mute. Ocârmuirea îndatorită e a apăra pre locuitori cei pacinici dela așa felii de greutăți, iar dintraltă parte datorința toate greutatea a o pune pre aceia care fac turburări și sprime pre aceia cari turburările a le înfrâna au întârziat. [...].

Dat în Buda-Pest 20 mai 1848. Ministerul trebilor dinăuntru.

[*Ibidem*, f. 84v; A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *op. cit.*, pp. 35-36]

¹²³⁶ Din ordinul autorităților civile, filele referitoare la perioada anilor revoluției au fost tăiate. Din registrul consultat de noi (*Protocolul de circulare* al parohiei Arad-Micălaca Veche) lipsesc un număr de cinci file. Redăm circulara nr. 363 din 1850 a Consistoriului eparhial arădean referitoare la „nimicirea” acelor circulare: „Copia Nr. 363 – 1850. De la Consistoriul Aradan. Prăbine-încuvințatului Domn Ioan Raț Protopresbiterul Aradului. Ca toate acele semne și rămășiță care spre scârbiră binecugetătorului popor ar stârni aducere aminte de grozavele timpurii ale revoluției din anii 1848 și 1849 să se poată nimici în urmare scrisorii ce se regescului Guverniului districtual arădean din 22 Decem. a. 1850 sub Nr. 9411 date Preaîncuvințatei D. Tale încredințat ca toate acele acte tipărite, și alte rânduieli sau scrisoii a ocârmuirii revoluționare care în arhiva Diregătoriei Protopresbiterale și în a bisericilor din protopresbiteratul său în dărăburi deosăbite, sau în protocoalele acestora înscrise s-ar afla întru acelea chip să le nimicești și cu privire la nimicirea lor respectivei preoțimi să o puni în datorință cu scrisorile și actele de acele felii, care în dărăburi deosebite s-ar afla să se ardă iară încât acesta cu protocoalele nu se poate a face din aceste așa felii de rămășițe cu negreală să se șteargă; având Preaîncuvințată D. Ta cu prilejul cercetării Protopresviterului a fi cu privire spre împlinirea acestei încredințări. Dat din ședința consistorială în Arad în 19/31 Decem 1850 ținută. Consistoriul diecesan”, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiat ortodox român Arad*, dosar 15 (1851), f. 4; Idem, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 363/1850, f. 1; A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, reg. 5 (1832-1852), f. 105-105v.

69.

[Arad, 30 mai/11 iunie 1848]

Cucernicilor Preoți !

Cu aceasta se încredințează cucerniciilor voastre a vesti adecă în luna Rusaliilor acesta a orașului acestuia Arad cu noi împărtășim înștiințare.

1. Alegerea deputatului la Dietă dinpreună orașului acestuia să va ține în 17/5 Iunie adecă sâmbăta după Rusale, și pentru aceea

2. Toți aceia care în orașul acesta de 300 florinți adecă de trei sute florinți argint sau alt iosag de atâta preț precum și maistori dacă înainte barem și calfă or avut, neguțatori și dacă au ... sa; mai departe parohii, capelanii, notarășii și învățătorii școlilor ... măestri de academie /: Academia...:/ și mădular societății erudite; și încă toți acei care pe la 100 de f. argint venit sigur au avut drept de a alege deputați și pentru aceea cu această chemare sânt chemați să se arate înaintea deputaților cari or fost pe restaurație.

Acei care în restaurație de alegători au fost primiți nu sunt în datorință acum iar să se arate pentru că după lege și de alegători, deputatul este el vrednic vrednic iar dacă vreunul n-ar vre să fie parte în alegerea deputatului acela fie va despre aceasta deputație a orașului.

Dat în Arad 30 mai/11 iunie 1848

Gherasim Raț m. p.

[A. N. D. J. Arad. *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 284/1848, f. 1]

70.

[Cuvin, 6 martie 1849]

Domnule Protopresvitere !¹²³⁷

În stările acestea de acum în care se află țara , statul sănătății noastre împedecîndu-ne de a putea diregătorie după cum poftim a o duce, de bine

¹²³⁷ Așa după cum este menționat pe exemplarul-ciornă descoperit de noi, Circulara a fost trimisă tuturor protopopilor din cuprinsul Diecezei Aradului.

am aflat înalta ocîrmuire a țării a o ruga pentru aceea ca pe noi pe o vreme dela povățuirea ocârmuirii Eparhiei a ne mîntui, și în urmare, pentru ducerea trebilor diecesane până la mai bună însănătoșare a noastră, un vicariu vremelnic a ne orîndui să binevoiască, a cărui vicariu alegere după ascultarea și pofta preoțimei și a poporului diecesan așa cu încurgerea noastră trebuind să fie. Fiindcă lîngă aceasta ocîrmuirea țării dorește îmbunătățirea stării preoțimei noastre, aducerea unui rînd mai bun la Consistor, organisarea Institutelor și a Preparandiei și îndreptarea școalelor și celor mai mici și totate aceste cît mai curînd întru lucrarea a le lua, ablegatului dietal Domnului Ioan Dragoș, carele e bărbat născut din sîngele nostru, cu rîvnă cătră religie și școale, le au și încredințat, trimițându-l în privința aceasta de comisar cu deplină putere.

Noi, după consfătuire cu numitul D. ablegat, pomenitele pofte ale ocârmuirii țărane cu folos bun a le săvîrșii mai ușor și mai cu cale am văzut a se putea prin un sinod diecesan, la care adunare a Diecesii noastre, afară de preoții și mirenii acei cari încă pentru Congresul ce trebuia să se țină în anul trecut la Timișoara de deputați au fost aleși, să fie chiemați încă cîțiva bărbați din partea inteligentă și și din sânul poporului; așa din partea Institutului Teologiei un individ, dela Institutul Preparandiei iar unul, și directorul distr. al școlilor și din mănăstirea noastră a Hodoșului încă unul.

După această consfătuire a noastră c. Comisariu D. Ioan Dragoș a și rînduit ținerea adunării acesteia în zia 17/29 lunei martie a. c. 1849 a se deschide, adică joi 5 săptămînă în post în orașul Chișineu, carele a întemeiat în comitatul acesta al Aradului, provocîndu-ne pre noi din diregătorie a face conchiemare după zisele mai sus.

Drept aceea dta ca directorul distr(ictual) al școalelor naționale în numele c. Comisar cu aceasta te încredințăm că pe ziua mai sus numită în orașul Chișineu în orele de dimineață la adunarea aceasta diecesană, care din mila lui Dumnezeu noi în persoană voim a o deschide și după stările împrejur a o povățui, de față să fii la desbaterea lucrărilor pentru acea parte să iei și de acolo numai cu știrea presidului și cu încheierea adunării să te depărtezi.

Celora care la sfătuirea această diecesană prin noi sunt chiemați c. comisar pentru spesele de lipsă diurn a li se plăti dela ocîrmuirea țării rînduială a dobîndit, iar despre cvartiruri cuviincioase peste tot timpul adunării și pînă acum numitul d. comisar înainte a se îngriji n-au întîrziat.

Dat în Cuvin, în 6 martie 1849, Gherasim Raț, episcop.

[A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 48, f. 1-2v; Circulara pentru convocarea Sinodului eparhial trimisă lui Dimitrie Constantini, în calitate sa de director districtual al școlilor naționale, vezi *Ibidem*, dosar 27, f. 9-9v. Exemplarul adresat lui Diuimitrie Constantini a fost publicat de Ed. I. Găvănescu: *Sinodul de la Chișineu-Arad. O convocare*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 8, 18 februarie 1945, p. 51]

71.

[Cuvin, 6 iunie 1849]

Gherasim

Din mila lui Dumnezeu dreptcredinciosul Episcop
al Aradului, Orăzii Mari, Ienopolei și a Hălmagiului

Cunoscut facem prin aceasta tuturor cărora se cuvine că după administratorul protopresviteratului Beliului Simeon Bica de preot robilor din com(itatul) Bihor aplicat și și în urmare din orașul bisericii Beliului în orașul Oradea Mare mult fiind greu protopresviterului a o purta nu poate îngrijirea aceluiaș protopresviterat a Beliului de numitul administrator prot. Simion Bica pentru slujire bisericii noastre și de aici câștigatele merite spre aceasta nouă recomandatului preot din Cărand Iosif Marchiș de vicariu protopresviterat denumindu-l a încuviințat pentru deschilinire pră urmă a purta i îngăduit a purta brâu roșu ca preoții și poporul din respectivul oraș al Beliului în comitatul Bihării pe preot Iosif Marchiș cu cuvincioasă supunere și ascultare.

Dat în Cuvin în 6 Iunie 849

(Gherasim)¹²³⁸

[A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 8, f. 1]

¹²³⁸ Circulara are corespondent în scrisoarea lui Simion Bica din 1/13 iunie 1849.

72.

[Arad, 9/21 august 1849]

.....
.....
.....¹²³⁹

...ca preoții în sărbători care după primirea rânduiei aceștia mai deaproape va urma pentru readucerea păcii lui D(umne)zeu mulțămită, pre Tine Te lăudăm, să aducă publicarea rânduiei aceștia. Dată în protopresviteratul său fără întârziere a o împlini de cea mai strânsă datorință vei ave.

Dat în Ședința consistorială în Arad 9/21 August 1848 ținută

Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 85]

73.

[Arad, 9/21 august 1849]

Copie 2/849

Protopresviterului Aradului Ioan Raț

Urmând exemplul altor învecinate Diecese, iar mai ales provocări Excelenței Sale Arhiepiscopului și Mitropolitului Iosif Raiacici. Consistoriul acesta rânduiește ca de aici înainte Matricolele bisericești în limba Bisericii să se ducă; având preoții și până atunci, până ce foile pentru Protocoale românești și respective sârbești se vor tipări însemnările a le continua în Protocoalele ungurești în limba Bisericii.

Rânduiala aceasta Domnia Ta în Protopresviteratul său fără întârziere a o publica, strânsă datorință vei ave.

Dat în Ședința Consistorială în Arad în 9/21 August '849 ținută

Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 85; A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 2/1849, f. 1]

¹²³⁹ Lipsește începutul circularii, fiind tăiat din Protocol.

74.

[Arad, 9/21 august 1849]

Copie 9/849

Protopresviterului Aradului Ioan Raț

Ședința consistorială mai de aproape în 16 zi a luni curgătoare cal(endarul) vechi în Arad a se ține hotărându-să Domniei Tale credinciosă: cu termenul acesta în Protopresviteratul său pentru cunoștința de obșce și dechilin pentru acomodarea Asesorilor Consistoriali fără împărțire ai publica să te îngrijești. Dat din ședința Consistorială în Arad în 9/21 August '849 ținută

Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 85v]

75.

[Cuvin 9/21 august 1849]

Protopresviterului Orăzii Mari și prezeșului aceluiăș consistorium
Domnului Atanasie Boțco

În zilele de curând trecute cu ajutorul lui Dumnezeu oaste împărătească frângând puterea armată a rebelilor maghiari prin Ludovic Kossuth împotriva Maiestății sale împăratului și craiului nostru resculați, de mult dorită pace iarăși s-au adus la loc.

Bucuria pentru readusă pace cu atâta mai mare pătrunde inimile noastre, cu cât după așezarea turburărilor de rebeliu Maghiar pricinuite sub stăpânirea bunului împărat și crai al nostru, aceia pace statornică și mângâietoare a fi credem.

Neamul Roman și sârbesc, credinciși bisericii noastre răsăritene precum totdeauna așa și sub stăpânirea rebelilor cătră tronul împărătesc Sfântă Credință au prestat în piepturile Sale.

Credința aceasta a îndemnat conzistoriumul acesta următoarele rânduiește:

a) Ca e aici înainte preoții din Dieceza aceasta în slujbele dumnezeiești pre Domnitorul împărat crai al nostru Francisc Iosif întâi să-l pomenească și pentru fericita și îndelungata stăpânirea lui și a casei austriece rugăciuni să facă.

b) Ca preoți în sărbătoare care după primirea rânduiei aceștia mai de aproape va urma pentru readusă pace lui Dumnezeu mulțumită „Pre tine te laudăm” să facă.

9/21 august (1849)

Gherasim Raț
Episcop

[A. Miskolczy, I. O. Rudeanu, *op. cit.*, p. 42]

76.

[Cuvin, 6 septembrie 1849]

90. De la diecezanul Epi(scop) a Aradului

Protopresviterului Arădan Domnului Ioan Raț¹²⁴⁰

Războiul prin triumful armelor împărătești mai de curând nădușit, tristă și îndureroasă aducere aminte ni s-au lăsat la toți.

Toți am suferit greutățile aceluia, am fost martori crânceniilor lui, însă zeităm de noi și trecem cu vederea ale noastre căci țin că soarta omului este a suferi pre pământ.

Dar furia resboiului nu cruță nici însăși Casa Domnului Ceresc.

Așa s-au întâmplat cu Sfânta Biserica noastră cea Catedrală din Arad care cu prilejul bombardării orașului în iarna trecută cumplete sbuciumări au pățimit și într-atâta sau stricat încât de cumva cu o reparare cuvincioasă nu va fi grijită elementele înzecite pagube vor să facă în ea.

Pre noi întregimea și frumusețea atinsei Biserici Catedrale cu atât mai tare ne interesează, însă frumusețea aceia își revarsă razele sale peste tot clerul și peste toți credincioșii din Diecesa aceasta de D(umne)zeu scutită a Aradului.

Spesele care sunt de lipsă spre răpararea poftită din banii acelei Biserici nici mai puțin nu se pot împlini de a cere după arătarea comunității respective cea mai mare parte a banilor cei avea gata cuprinzându-se acea bancute ungurești – trebui a fi resemnată voiei mai marilor țării.

¹²⁴⁰ Circulara a fost trimisă și Consistoriului eparhial de la Oradea-Velența.

Pentru aceea de bine am aflat a cerca simțul de îndurare de bine voire de pietate a preoțimei și poporului diecezei acesteia și a rândui ca în toate bisericile din Dieceza aceasta în trei Dumineci dupăolaltă să se poarte un tas dechilin pentru culegerea de ajutor spre repararea și aducerea la stat mai bun a bisericii noastre catedrale din Arad.

Preoții înainte vor vesti aceasta poporului său și îl vor provoca ca tot insul după puțină să mărturisească ajutorul spre zisul scop.

Ajutorul pe această cale cules prin respectivii preoți și curatori bisericesti credincioșii și fără întârziere se va preda Districtualilor Protopresviteri ai Protopresviteratului administratori spre aducere în lăuntru pe lângă specifica însemnare despre toate bisericile și despre ajutorința în acelea culeasă.

Nu ne îndoim despre acea că preoțimea și poporul Dreptcredincios din Dieceza noastră spre scopul acesta sfânt ajutoriu a da, de datorință creșcinească își vor ține.

Rânduiala aceasta Domnia Ta în Protopresviteratul tău publicându-să după ea te vei acomoda.

Dat în Cuvin 6 Septemvrie '849.

Gherasim Raț
Episcop¹²⁴¹

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 85v-86v; A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 90, f. 1-1v; 2-2v]

77.

[Concept]

[Cuvin, 16 septembrie 1849]

96. Dela diecezalnicul Epp. Aradului

Tuturor protopopilor din Districtul Aradului

Veniturile tasului al doilea de la bisericile din Protopresviteratul Domniei Tale pe sama fondului Institutului clerical din Arad culese de pe

¹²⁴¹ O circulară similară a fost trimisă și Consistoriului eparhial de la Oradea (vezi: A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 90, f. 1-1v)

mai mulți anu nu sânt aduse întru înăuntru; deci fiindcă Profesorii numitului Institut clerical salariul său de pe anul scolastic 847/8 și de atunci încoace din casa națională din Carloviț pentru trăburile revoluționare nu l-au putut primi, și așa până ce în privința aceasta din Consistoriu să va încerca în privința cu Patriarhul sârbesc atunci profesorii numai pe veniturile tasului al doilea se pot răsămna Domniei Tale în privința ca banii tasului al doilea carii de la bisericile din Protopresviteratul Domniei tale întru anii trecuți i-ai încasat, să-i aduci înăuntru la Sesia consistorială care se va ține în Arad în 25 octombrie a. c. c. v. din preună cu tabelarnica însemnare a parohiilor din Protopresviteratul Domniei tale și a veniturilor tasului al II, când deodată și cvitele despre plătirea ce de pe urmă o vei arăta Consistoriului.

Dat în Cuvin 16 Sept. 849.

[Gherasim Raț]

[A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849, dosar 96, f. 1*]

78.

[Concept]

[Cuvin, 23 septembrie 1849]

100. De la Dieces(alnicul) Episcop Aradan

Consistoriului Orădan de le(gea) răs(săriteană) neun(ită)

După ce strămutările preoților de la o parohie la alta fără șcirea și rânduiala noastră au a respectivului Consistoriu numai prin singura autoritatea diregătoriilor Protopresviterali întâmplare multor preoți vătămare mai și pagubă a causa să obsarvă, spre înconjurarea acelora rânduim precum urmează:

1. Dreptul de a așeza preoți la parohii vacante și a pune din ceva pricină a strămuta vreun preot dintre parohie la alta nouă nu-l susținem; la întreprinderea aceluia totuși în toată întâmplarea vom respecta hotărârile și regulările respectivului Consistoriu.

2. Îndatorăm pre aceia preoți cari prin respectivii diregători protopresviterali pe calea consistorială despre râvna sa către Biserică, despre hărniciiile trebuincioase și despre buna purtare a lui din afară vor fi recomandați așa scoace – de nu au Singhelie pe lângă legea cea mai ușoară; unul în așa chip...numai din prea pricină numnai prin sentinție Consistorială de noi aprobată putându-l clăti din stația sa.

3. În încercare cu acele diregătoriilor protopresviterali din Districtul Orădan încredințăm ca despre toate parohiile și filialele, și altmintrea despre parohii, administratorii parohiali, capelanii, preoții emeriti și supranumerari și despre diaconii din protopresviteraturile sale, însemnare să facă și nouă prin Consistoriu fără întârziere să ni le trimită.

Dat în Cuvin 23 Sept '849.

Gherasim Raț m. p.

[A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 100, f. 1]

79.

[Concept]

[Cuvin, 23 septembrie 1849]

Nr. 104

Către toți Protopopii și Administratorii din diecesa Aradului

Socotim că nimăruii sunt necunoscuți pașii făcuți prin deputații românilor din Ardeal, Bănat și Bucovina, la Prea înaltul loc, pentru înaintarea bisericii și națiunii noastre.

Aceștia sunt de toată întâmplarea cei mai vrednici de a fi sprijiniți prin tot românul binesimțitoriu.

Aceștia sunt pașii, pre cari și însuși, Preasfințitul patriarh sârbesc atât într-o scrisoare către noi, cât și în proclamațiasa către neamul român, încă înainte cu un an, cu toată virtutea inimei sale, a-i dori și sprijin ne asecurează: așadară, cei mai drepti și mai legiuți.

Dinpreună încă ne-am dat încrederea spre aceasta și nu ne-ndoim a vă prochiema și pe cucerniciile voastre ca, încât vă zace la inimă fericirea neamului, să sprijiniți așisderea și să faceți a se sprijini și prin preoțimea respectivă treaba aceasta națională, atât prin ajutoriu în bani, după putință, pentru cheltielile cerute, cât și pentru recomandarea trebei aceștia către cei zeloși din popor, și aceasta cât mai curând, ca să poată omenii încrezuți numaidecât pleca și lucra la locul cel mai înalt, la Maiestatea sa împăratul.

Comunitatea bisericească română din Arad povățuiește lucrul acesta; deci sprijiniți prochiemările acelea în treaba aceasta, cu tot zelul națiunii, fiind acelea toate, după cum și înșii veți vedea, spre bunul nostru țântitoare.

Întârzierea, din partea fiecui, ar arăta nepăsare, iar nepăsarea în treaba aceasta ni se pare păcat în contra națiunii.

Dat în Cuvin, 23 septembrie (1)849

Gherasim Raț
episcop

[A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 104/1849, f. 2; Ed. I. Găvănescu, *Corespondență inedită. Între Andrei Șaguna și Gherasim Raț episcopul Aradului. Corespondență inedită*, în „Trib. Rom.”, an I, 1943, nr. 95 din 25 decembrie, p. 11; C. Bodea, *1848 la români*, vol. II, pp. 976-977; Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860, Documentele anexe*, p. 174]

80.

[Cuvin, 23 septembrie 1849]

Noi Gherasim,
drept-credinciosul Episcop a scutitei de Dumnezeu Diecese
de religia reseriteană neunită a Aradului

Înțelegând de pașii Națiunii române făcuți spre înflorirea sa și a Bisericii sale, la Prea Înaltul Tron împărătesc, prin cererea așternută în 25 Februarie, precum și în urmarea aceia, aflând lucruri cu cale și spre fericirea Națiunii române țintitoriu. Simțim de lipsă, din datorința ce avem cătră bunul moral și material a turmei nouă prea înalt încrezutei a descoperi prin încrezuții Națiunii, carii sunt și ai noștri, la Prea Înaltul Loc, cu toată umilința și aplecăciunea și tuturor altora de care se ține acest lucru cu toată sinceritatea, că oftările și dorințele așternute sunt și simțământul nostru cel din adâncul sufletului și încât ne-au putut veni la cunoștință, și al clerului arhipăstoriei noastre încredințat; așa dară, în numele nostru, cu știrea și voia noastră, vrednic și de lipsă, pe toate căile legiuite, cu virtute a se sprijini.

Dat la Cuvin, în 23 Septembrie '849

Gherasim Raț
Ep(iscop) Arad

[A. N. D. J. Arad, *fond citat, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 104/1849, f. 3; Circulara a fost publicată de Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, pp. 7, 11; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 173]

81.

[Cuvin, 3 ianuarie 1850]

Nr. 3. De la Diețezalnicul Episcop Arădan

Către Preoțimea din Protopresviteratul Aradului

Nația românească și sârbească din Imperiul Austriei credincioși Bisericii răsăritene totdeauna cu credință au fost cătră înaltul tron împărătesc și cătră casa domnitoare Habsburgo-Lotharinghen; credința aceasta mai lămurit o au arătat de curând în timpul revoluției maghiare, când începură maghiarii și nelegiuita lor ocârmuire a se înstrăina de către preabunul părinte al țării, când revoluționarii maghiari în Dieta la cea nelegiuită declarară neatârnairea țării ungurești de la Austria și voiră a răsturna tronul împărătesc și când cu acest diavolesc propus a lor cu arme sângeroase să rădicară a trece peste toate împedcările lor, atunci poporul românesc și sârbesc cele mai lăudate semne și dovezi dederă a credinței sale ce o arănește în inimă către împăratul, atunci cu gloatele se sculă în mai multe părți, arme răpi asupra nebunilor lucrări a revoluționarilor maghiari; din aceasta credință își jertfiră viața nenumărați credincioși ai Bisericii noastre: ostași de rând împărătești, poivățuitori a gloatelor răsculate, preoți îndreptători și mii din popor al căroră drepturi le-au încălzit credința către monarhul, în lupta aceasta sau frânt voievod al sârbilor în Domnul reposatul Ștefan Suplicat; pentru credința ce au avut cătră legiuita stăpânire au fost spânzurați dintră preoți în Ardeal Iosif Feier din Vața de Sus, Ioan Jude bătrânul și Ioan Jude tânărul din poenari, Eftimie din Hălmăgel, Pavel Feier din Șteia, Sinesie Groza din Aciuța, Pavel Farcaș din Pleșcuța, iar din Comitatul Aradului Zamfir Pap preotul din Șoimoș și Ioan Faur, preotul din

Căpruța, căzut-au jertfă crusimei revoltaților maghiari și alții nenumărați credincioși parte preoți, parte mireni după carii lădată pomenire au rămas și va rămâne la rămășițe și cărora răsplată să le fie vecinica fericire întru împărăția cea cerească.

Datorința creșcinească și patriotică de la tot credinciosul Bisericii noastre, de la tot credinciosul Preabunului nostru împărat și patriei pofteste, ca pentru odihna sufletelor acelora bărbați cari pentru împăratul pentru binele de obșce și așa și pentru binele nostru s-au jertfit viața sa, rugăciuni să înălțăm către ceriuri. Din această datorință rânduim ca în toate bisericile din Dieceza noastră în Dumineca carea după primirea scrisorii acesteia mai deaproape va urma pentru odihna sufletelor acelora cuvincioși preoți cu cea mai mare cucerie să slujească parastase, când prscrisa ectenie pentru morți pomenind pe mai sus amintiții, precum și pe alții despre care cuvincioasa preoțime cunoșcință va ave; întru acesta chip se va cuvânta: „Încă ne rugăm pentru odihna sufletelor robilor lui Dumnezeu N. N. și pentru a tuturor celorlalți preoți și mireni, ostași împărătești, fraților și fiilor noștri, carii în războiul pentru împăratul s. a. s. a.”

Preotul carele împlinirea rânduiei acesteia ar negriji la cea mai strânsă răspundere va fi luat.

Dat în Cuvin în 3 Ianuarie '850

Gherasim Raț
Episcop

[A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 88-89v]

82.

[Cuvin, 20 februarie 1850]

57. De la diecesalnicul Episcop Arădan

Protopresviterului Aradului Dlui Ioan Raț

După cum Mărirea Sa Petru Ioja supremul comisar Cesaro-regesc al Districtului Orăzii Mari în scrisoarea sa din 23 Februarie a. c. sub nrul 1000 dată și au încunoșcința partida revoluționară și acum încă îndrăznesc spre neodihnire și spăimântarea poporului în chipul a lucra, așa de curând acea veste au lătit: că spre partea Austriacă toate satele, atâtea cătane vor fi îndatorate a da câte or fost la răsculații unguri, și că nu numai acele

cătane care au fost oastea răsculată și s-au întors cătră casa se vor areta ci și în locul acelora carii în războiu au căzut, încă să vor cere alții, și dacă numărul poftit dintră cei ceînsurați nu se va împlini atunci va veni rândul și pe cei însurați.

Aceste sânt vești goale și mincinoase ce să poată vede din lucrarea deputației pe așa fel de cătane ungurești carii nu sau aflat de treabă spre slujbă, iau lăsat acasă fără de a pofti pe alții în locul lor și fără de a cere pe alții, carii nu au slujit la rebeli.

Și întru adevăr dacă celelalte țări a Coroanei împărătești toate au dat regrute pe seama Maiestății Sale împăratului. Drept și vrednic este, ca și țara ungurească să dea cătane întru asemenea număr cu alte țări, apoi acesta scop nu s-au putut mai nimerit lucru decât așa ca aceia carii îndepărtați de locul nașcerii sale și dedați la arme, au slujit în oastea răsculaților să se iee acum înainte și dintră aceia carii sânt de treabă să se atesteze, fără de aceia ca iân locul celor netrebnici să fie îndatorate satelor a da alți feciori.

Drept aceea dară pe calea diregătoriei Protopresviterale prin cuviincioasa preoțime acest Arhiepiscopesc cuvânt îndreptăm cătră drept credinciosul popor din Diecesa noastră: ca să fie în privința aceasta odihniți, să nu creadă minciunilor care prin gure clevetitoare să poarte, ci precum totdeauna cu credință sau arătat cătră Maiestatea Sa împăratul, așa și de aici înaintea lor să fie odihniți întru aceia: că Maiestatea Sa avea mai mare dorință pre în inimă a face și a vedea pă credinicoșii săi supuși în stare fericităi și nici mai puțin apăcită în orice chip să mai rabde încă dureri nouă.

Dat în Cuvin 20 Februarie '850

Gherasim Raț
Episcop

[*Ibidem*, f. 89v-90v]

83.

[Arad, 15 iulie st. v. 1850]

De la diecesanul Episcopu Arădanu al Bisericii răsăritene

Domnului.....

Cesareo-Refescul Ministeriu al Trebilor dinlăuntru, prin înaltele sale decrete din 16 Aprilie a. c. sub Nr. 2208/M-1 și 22 Iunie a. c. sub Nr. 2844 eșite și mie pe calea plenipotențiatului Ces. Reg. Comisariat alțării din 28 Aprilie și 28 Iunie a. c. sub nr.ii 66 și 11658 încunoștințate preaîndurat a îngăduit ținere de sinod din partea diecesei mele sub presidiul meu, consultătoriu despre trebile noastre bisericesti și scolastice, denumindu-se deodată prin provocatele decrete mai înalte întru Comisariu Ces. Reg. La acel sinod mărirea la Comisariul Guvernial al Comitatului Aradului dnul Ioane Atzel.

În urmarea acestora după consultarea ținută cu Mărirea Sa mai sublăudatul Crs. Reg. Comisariu am determinat a ține zisul sinod diecesan în ziua de 23 Iulie a. c. adică în Dumineca a...a după Rusalii la 9 ore dimineața și următoarele zile, desemnându-se loc pentru ținerea sinodului Biserica Catedrală din Arad [...] deodată am așezat lista conchemațiilor la același sinod diecesan, în carea pe Domnia Ta ca pe un bărbat despre zelul către Sf. Biserică e recunoscut te am înșirat [...].

Drept aceea dară pe Domnia Ta cu onoare Te provoc ca pe timpul mai însemnat spre a lua parte în consfăturile sinodale pste tot decursul la Arad a fi de față. Iar de cumva de la aceasta te ai vedea împedecat spre împedecare pe mine fără întârziere determinative a mă înștiința binevoiești, ca în această întâmplare numărul comembrilor Sinodali, ai înțelesul ordinațiunii mai înalte nainte așezat, prin substituirea acestui individ timpuriu să-l pot deplini.

Arad 15 Iuliu 1850

Gherasim Raț, m. p.
Epp

[Gh. Lițiu, *op., cit., Documentele anexe*, p. 29]

84.

[Arad, 10 august 1850]

De la Diecesanul Episcop Arădean al Bisericii resăritene

Protopopului Chișineului Domnului George Dan

Ocârmuirea școlastică a Districtului Orășii Mari începând lucrările sale cele oficioase aceasta în protopopiatul Chișineului cu acea îndreptare

rânduim a se face cunoscut: ca toate propunerile, rugările, raporturile, plânsurile și alte trebi scolastice care ar fi a se aduce înaintea Ocârmuirii guverniale de aici înainte să se îndrepte la această Ocârmuire scolastică sub această titulă: „La Ocârmuirea scolastica Districtuala a Districtului militaresc oradanu”.

Arad, 10 august 1850

Nr. 5.

Pentru întreveluita răposare a Prea Sfinției Sale diecesanului nostru episcop rânduiala aceasta neputându-se subscria și până acum expedia, cu subscrierea mea se dă afară spre publicare.

Arad, 19 august 1850

Ioan Rațiu
Protopresviterul Aradului
ca inter. preside al Consist. Aradului

[*Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, doc. 76, pp. 121-122]

Abrevieri

Arhive

A. N. D. J. Arad	Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad
A. E. O. R. Arad-Centru	Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad-Centru
A. P. O. R. Arad-Micălaca-Veche	Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad Micălaca Veche
C. N. S. A. S.	Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității București

Biblioteci

B. A. R. București	Biblioteca Academiei Române București
B. E. O. R. Filiala Cluj-Napoca	Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române Cluj-Napoca
B. M. O. R. Arad	Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe Române Arad

Periodice

A. B.	Altarul Banatului, Timișoara
A. I. I. A., Cluj-Napoca	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
Bis. B.	Biserica Bănățeană, Timișoara
B. O. R.	Biserica Ortodoxă Română, București
Bis. și Șc.	Biserica și Școala, Arad
F. D.	Foaia Diecezană, Caransebeș
M. A.	Mitropolia Ardealului, Sibiu
M. B.	Mitropolia Banatului, Timișoara
Trib. Pop.	Tribuna Poporului, Arad
Trib. Rom.	Tribuna Română, Arad

Bibliografie

I. IZVOARE

A. Fonduri arhivistice

A. B. M. O. R. Sibiu:

– *Fond Vasile Mangra*, Tom VI, dosar 839-1009. *Sistema Consistorială din 17 iunie 1782.*

A. E. O. R. Arad:

– *Protocolul ședințelor consistoriale.*
– *Conscripția parochilor, administratorilor parochiali de legea greco neunită din toate locurile Protopresbiteratului Tot-Vărădia făcută în 1 iunie '849, doc. 25/1849.*

A. N. D. J. Arad:

Fond Episcopia ortodoxă română Arad:

– *Actele revoluției de la 1848-1849:* dosar
– *Acte școlare, grupa IV:* dosar 36/1854; dosar 38/1854; dosar 44/1854; dosar 55/1855.

Fond Prefectura Județului Arad:

– *Comisarul guvernamental cezaro crăiesc*, nr. 1237/1848; nr. 1355/1849.

– *Actele comisarului cezaro-crăiesc*, nr 1237/1848; nr. 113/1850; nr. 332/1850; nr. 2018/1850; nr. 2128/1850; nr 3803/1850; nr. 4689/1850; nr. 5372, 5669/1850; nr. 6055/1850; 6855/1854.

– *Actele comitelui suprem*, nr. 9//1849; nr 165/1853.

– *Împuternicitul cesaro-crăiesc*, nr. 2018/1850; nr. 3137/1850; nr. 4558/1850; nr. 1975/1855; nr. 9211/1856.

– *Acta Congregaționum*, nr. 1071/1815; nr. 743/1832; nr. 90, 427, 399, 427, 436, 498, 543, 592, 995/1848 nr. 540/1849.

– *Prezidențiale*, nr. 15/1852.

Fond Protopopiatul ortodox român Arad:

– *Dosar 9; dosar 12; dosar 16; dosar 18.*

Fond Protopopiat greco-catolic Galșa:

– *Dosar 5 (1837-1948).*

A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche:

– *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852).

A. P. O. R. Arad-Centru:

– *Pachet I, dosar 1, 6* (1847).

– *Protocoalele ședințelor comunității bisericeii greco-ortodoxe din Arad. 1846-1858*, reg. 91.

B. A. R. Filiala Cluj-Napoca:

– *Msse românești*, dosar 209.

B. E. O. R. Arad:

– *Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu*, dosar 124.

B. Surse editate

Andea, Avram *Două scrisori din 1848 despre evenimentele din părțile Banatului și Aradului*, în „Ziridava”, XIV, 1982.

*** *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. II (Ediție de documente întocmită de: Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, Mircea Timbus), Arad, 1980.

Bocșan, Nicolae. Leu, Valeriu. *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănațene*, Cluj-Napoca, 2002.

Bodea, Cornelia. *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, 1998, vol. I, vol. II, București, 1998.

Idem. *1848 la români. Revoluția în viziunea contemporanilor*, vol. III, București, 1998.

Caciora, Andrei. Roșuț, Nicolae. *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente* vol. I, Arad, 1978.

Cotoșman, Gheorghe. *Syngheliile sau gramatele Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XVI, 1966, nr. 4-6.

*** *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol II (12-29 aprilie 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, București, 1979.

*** *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. III (30 aprilie-14 mai 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, București, 1982.

*** *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. IV (14-25 mai 1848), Sub redacția Ștefan Pascu, București, 1988.

Dragomir, Silviu. *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49*, vol. II, Sibiu, 1944; vol. V, Cluj, 1947.

*** *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, în „Bis. și Șc.”, anul LVI, nr. 47, 20 noiembrie 1932.

Faur, Viorel. *Noi documente despre mișcarea revendicativă a românilor din Crișana în perioada 1849-1852*, în „A. I. I. A. Cluj-Napoca”, XXVI, 1983-1984.

Găvănescu, Eduard I. *Ședințele din 1849 ale Consistoriului Eparhiei arădene. Câteva informațiuni*, în „Hotarul”, anul III, nr. 1, ianuarie 1936.

Idem. *Testamentul episcopului Gherasim Raț*, în „Trib. Rom.”, anul I, 1943, nr. 58.

Idem. *Documente istorice. Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, în „Trib. Rom.”, anul I, nr. 86, 15 decembrie 1943.

Idem. *Sinodul de la Chișineu-Criș. O convocare*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 8, 18 februarie 1945.

Idem. *Sinodul de la Chișineu-Criș. Solemnitatea deschiderii*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 10, 4 martie 1945.

Idem. *Sinodul de la Chișineu-Criș, Ședința întâia*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 14, 1 aprilie 1945.

*** *George Bariț și contemporanii săi*, vol. II (Coordonatori Ștefan Pascu și Iosif Pervain), București, 1975.

Greuceanu, Eugen. *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8.

Magoș, Traian. *Două documente în legătură cu revoluția de la 1848 din părțile Aradului*, în „M. B.”, anul XIX, 1969, nr. 4-6.

*** *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Seviciu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986.

*** *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania* (Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu), Cluj-Napoca, 1988.

Micu, Emilian. *Acte și fragmente*, în „Trib. Pop.”, anul IV, nr. 28, 12/24 februarie 1900.

Milaș, Nicodim. *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii* (Traducere de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici), vol. I, partea a II-a, Arad, 1931.

Miskolczy, Ambrus, Rudeanu, Ion Octavian. *Martor al trecutului: protocolul bisericesc al parohiei ortodoxe române din Apateu*, în „Timpuri. Revistă de cultură”, Giula, 1988.

Păcățianu, Teodor V. *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1904.

*** *Regulament pentru parohii în provincia metropolitană a bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1891.

*** *Regulament despre administrarea și controla averii parohiilor și protopresbiteratelor din archidieceasa greco-orientală română a Transilvaniei*, Sibiu, 1901.

*** *Regulament pentru parohii în provincia metropolitană a bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1909.

*** *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I (2 martie-12 aprilie 1848), Sub redacția: Ștefan Pascu, Victor Cheresteșiu, București, 1977.

Suciu, I. D. Constantinescu, Radu. *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timișoara, 1980.

Șaguna, Andrei. *Corespondență*, vol. I/1, (Ediție, Studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov), Cluj-Napoca, 2005.

Vânătoru, Viorel. Vânătoru, Elenuța Mărioara. *Un document privind victimele căzute în subcercul Hălmagiu (comitatul Zarand) în timpul revoluției de la 1848/1849*, în „Sargeția”, XXV, 1992-1994.

II. SINTEZE, STUDII, ARTICOLE

Arădeanul, Eugen. Emandi, Lucian. Bodogae, Teodor. *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980.

Bocșan, Nicolae. *Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Thököly*, în „Banatica”, 2, 1973.

Idem. *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

Idem. *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în vol. „Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)”, Oradea, 1994.

Bocșan, Nicolae. Gyémánt, Ladislau. *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, II, 1973.

Bocșan, Nicolae. Popovici, Ioan. *Consistoriul ortodox din Arad în 1849*, în „Simpozion”, Giula, 1999.

Idem, *Sinodul de la Chișineu-Criș*, în vol. „Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică” (coordonatori: Camil Mureșan, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2000.

Bocșan, Nicolae. Vesa, Pavel. *Andrei Șaguna și Episcopia Aradului în lumina corespondenței (1846-1865)*, în vol. „Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu Dr. H. C. Universitatea Oradea – o viață în slujba Bisericii și a școlii românești”, București, 2005.

Bodea, Cornelia. *Acum o sută de ani*, în „Hotarul”, Arad, anul V, nr. 5, 1938; nr. 6-8, 1938.

Idem. *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă*, Arad, 1940.

Idem. *Lupta pentru unitate națională a românilor*, București, 1967.

Bojincă, Damaschin. *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național* (Studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan), Timișoara, 1978.

Botezan, Liviu. *Mișcările țărănești și desființarea iobăgiei în satele comitatului Zărand în primăvara anului 1848*, în „Ziridava”, XXIII, 2002.

Idem. *Mișcările țărănești din satele arădene contra notarilor și primarilor în primăvara anului 1848, preludiu al evenimentelor din toamna anului 1918 care au facilitat Marea Unire*, în „Ziridava”, XXIII, 2002.

Idem, *Participarea țărănimii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș la revoluție în primăvara anului 1848 pentru desființarea iobăgiei*, Cluj-Napoca, 2006.

Botiș, Teodor. *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922.

Botiș, Teodor. Sădean, Avram. *Institutul pedagogic greco ortodox român din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei (Școlii normale) greco ortodoxe române din Arad*, Arad, 1912.

Bulat, Toma G. *Profesori bănățeni în serviciul școlilor clericale din Principatele Române în secolul al XIX-lea*, în „M. B.”, anul XVI, 1966, nr. 10-12.

Idem. *O încercare de a tipări la București manuscrisele lui Samuil Micu-Clain și Gheorghe Șincai aflate la Arad și Oradea Mare (1863-1865)*, în „M. B.”, anul XXII, 1972, nr. 1-3.

Braniște, Ene. *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, București, 1985.

Caciora, Andrei. *Ideea statului unitar român în epoca pașoptistă*, în vol. „Revoluția europeană de la 1848 reflectată în presa arădeană”, (Volum realizat și Introducere de prof. Iulian Negrilă. Cuvânt înainte de prof. dr. Elena Bărbulescu), București, 1985.

Caciora, Andrei. Glück, Eugen. *Prezența lui Avram Iancu printre revoluționarii arădeni*, în vol. „Revoluția europeană de la 1848 reflectată în presa arădeană”, (Volum realizat și Introducere de prof. Iulian Negrilă. Cuvânt înainte de prof. dr. Elena Bărbulescu), București, 1985.

Călușer, Iudita. *Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea, 2000.

Cheresteșiu, Victor. *Adunarea Națională de la Blaj 3-5 (15-17) mai 1848. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1848 din Transilvania*, București, 1966.

Ciuhandu, Gheorghe. *Urgia unionistă din județul Aradului și reacțiunea ortodoxă în anii 1834-5. Pagini din istoria diecezei Aradului*, Arad, 1924.

Idem. *Unirea și întoarcerea Galșei la Ortodoxie 1834-47. Contribuțiuni la istoria diecezei Aradului*, Arad, 1924.

Idem. *Propaganda catolică-maghiară de la Măcău în coasta Diecezei ortodoxe a Aradului (1815-1864). Cercetări istorice*, Arad, 1926.

Idem. *Cărți de afurisanie sau de blăstăm (II)*, în „R. T.”, anul XX, 1930.

Idem. *Centenarul din anul viitor al orașului Arad*, în „Hotarul”, anul I, 1933, octombrie, nr. 6.

Idem. *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935.

Clepea, Cornel. *Însemnări din secolele XVIII și XIX pe obiecte de cult din parohii ale Eparhiei Aradului*, în „Ziridava”, XIX-XX, 1996.

Colta, Elena Rodica. *Însemnări de pe cărți vechi românești – documente ale veacurilor trecute arădene*, în „Ziridava”, XI, 1979.

Comșa, Gheorghe. *Istoria predicei la români*, București, 1921.

Comșa, Grigorie Gh. *Ortodoxia și românismul în trecutul nostru*, Arad, 1933.

Crișan, Veronica. *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpnicul*, București, 1995.

Demșea, Dan. *Învățătorul arădean – solidarități și activizări (1847-1869)*, în vol. „Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală”, 3, (editori: Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară), Cluj-Napoca, 2002.

Diaconovici, Cornel. *Enciclopedia Română*, tom I, Sibiu, 1896.

Drăguț, Vasile. *Arta românească*, București, 1982.

Dudaș, Florian. *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Timișoara, 1989.

Idem. *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult* (Cuvânt înainte de Prea Sfințitul dr. Vasile Coman, episcopul Oradiei), Oradea, 1990.

Idem. *Românii din Oradea în epoca Luminilor*, vol. I, Oradea, 1996.

Idem. *Catastrofe naturale în Transilvania, în lumina însemnărilor scrise pe cărțile românești vechi, între anii 1500 și 1900*, Oradea, 1999.

Idem. *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, Oradea, 2005.

Edroiu, Nicolae. Vaida, Iosif. *Însemnarea preotului Ioan Damșea Căpâlna (Bihor) referitoare la revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, în „M. A.”, anul XX, 1975, nr. 6-8.

*** *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-4*, în „Bis. și Șc.”, anul LVI, nr. 47, 20 noiembrie 1932.

Emandi, Lucian. *O importantă colecție de manuscrise arădene*, în „Comunicări și referate. Sesiunea științifică organizată cu prilejul aniversării a 60 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Arad”, Arad, 1973

Idem. *Alexandru Gavra – editor de cărți românești*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973”, Arad, 1973.

Faur, Viorel. *Participarea românilor bihoreni la evenimentele revoluționare din anii 1848-1849*, în „Revista de Istorie”, tom 36, 1983.

Firu, Nicolae. *Mitropolitul Andrei Șaguna și relațiile lui cu Oradea-Mare*, în „L. R.”, anul IV, nr. 26, 1923.

Idem. *Adunarea eparhială de la Chișineu-Criș, în anul 1849*, în „Bis. B.”, nr. 33-36 din 1934.

Idem. *Din trecutul bisericii-catedrale ortodoxe române din Oradea. Focul din anul 1836*, în „L. R.”, anul XIV, nr. 13, 7 iulie 1934.

Idem. *Monografia bisericii sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Oradea, 1934.

Floca, Ioan N. *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. II, București, 1990.

Gavra, Alexandru. *Lexicon de conversație istoricesc-religionariu, de prin Ungaria cules și în privință spre români cu niște adăugiri statistico-istorice înmulțit și după cum ceare limbei române de a înțelege istoriile și cărțile ceale sânt și lumești vechi și noaue, în Arad întocmit și prelucrat*, Tomul întâiu A-B. În Buda, tipărit la regeasca typografie a Univ. Ungare, 1847.

Găvănescu, Eduard I. *Ședințele din 1849 ale Consistoriului Eparhiei arădene*, în „Hotarul”, anul III, nr. 1, ianuarie 1936.

Ghibu, Onisifor. *Din istoria literaturii didactice românești* (Editie îngrijită de Octav Păun, Tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii de Vasile Popeangă), București, 1975.

Gluck, Eugen. *Contribuția maselor populare arădene la lupta pentru libertate și unitate națională, 1849-1867*, în „Catedra. Culegere de studii”, Arad, 1977.

Idem. *Contribuții cu privire la promovarea revendicărilor bisericești române din Ungaria în anii 1848-49*, în „Simpozion”, Giula, 1998.

Gluck, Eugen. *Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853*, în „Teologia”, anul V, nr. 3-4, 2001.

Greucean, Eugen. *Contribuții cu privire la legăturile lui Nicolae-Nifon Bălășescu (1806-1880) cu Episcopia Aradului*, în „M. B.”, anul XXXIV, 1984, nr. 11-12.

Greuceanu, Eugen. *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8.

Grigor, Ana. *Dispute confesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, 13, II, Reșița, 1995.

Gyémánt, Ladislau. *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986.

Gyemant, Ladislau. Bocșan, Nicolae. Faur, Viorel. *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în vol. „Satu-Mare. Studii și comunicări”, IV, 1980.

Hitkins, Keith. *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868* (Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor. Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu), Cluj-Napoca, 1987.

Idem. *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania. 1846-1873*, București, 1995.

Huszaric, Pavel *Schiță istorică a evoluției învățământului slovac din România* (Lucrare metodico-științifică pentru obținerea gradului I în învățământ, susținută în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, sub îndrumarea prof. univ. dr. Nicolae Bocșan), 1995.

Iorga, Nicolae. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII (1688-1821)* (Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu), vol. II, București, 1969.

Iufu, Ioan. *Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru e cultură slavonă din Banat*, în „M. B.”, anul XIII, 1963, nr. 5-8.

Ivan, Iorgu. *Vârsta hirotoniei clericilor*, în „B. O. R.”, anul LV, 1937, nr. 1-2.

Lițiu, Gheorghe. *Limba liturgică română în catedrala din Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 42, 15 octombrie 1944.

Idem. *Profesorii clericali Patrachie Popescu și Ghenadie Popescu*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 44, 29 octombrie 1944.

Idem. *Episcopul Gherasim Raț și protosincelul Andrei Șaguna*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 46, 12 noiembrie 1944.

Idem. *Sava Tőkőly și dreptul său de patronat asupra „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 49, 3 decembrie 1944.

Idem. *Episcopul Gherasim Raț și plănuita fundație a lui Sava Tőkőly*, în „Bis. și Șc.”, anul LXVIII, nr. 50, 10 decembrie 1944, pp. 395-397.

Idem. *Limba maghiară în matricolele bisericești și corespondența oficială*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 5, 28 ianuarie 1945; nr. 6-7, 11 februarie 1945.

Idem. *Chestiunea numelui și sigiliul Consistoriului din Oradea*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 13, 25 martie 1945.

Idem. *Cazul preoților din Galșa*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 15, 8 aprilie 1945.

Idem. *Legea din 1846, pentru libera revenire la ortodoxie și urmările ei*, în „Bis. și Șc.”, anul LXIX, nr. 16, 15 aprilie 1945; nr. 20, 13 mai 1945; nr. 22, 27 mai 1945; nr. 25, 17 iunie 1945.

Idem. *Românii arădani în frământările anilor 1849-1850*, Arad, 1947.

Idem. *Începuturile Catedralei din Arad*, în „M. B.”, anul XVIII, 1968, nr. 1-3.

Idem. *Din legăturile ortodocșilor arădeni cu mitropolitul Andrei Șaguna*, în „M. A.”, anul XVI, 1971, nr. 9-10.

Idem. *O carte de predici din 1847: Învățături morale*, în „B. O. R.”, anul XCIV, 1975, nr. 5-6.

Idem. *Biserica Ortodoxă Română din eparhia Oradea din veacul al XVIII-lea până în zilele noastre*, în vol. „Trepțe vechi și noi de istorie și cultură în viața bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, Oradea, 1980.

Idem. *Mănăstirea „Sf. Simion Stâlpcnicul” din Arad-Gai*, în „M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8.

Idem. *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, Oradea, 1984

Idem. *Idei înaintate în opera cărturarului arădean Alexandru Gavra*, în „M. B.”, anul XXXV, 1986, nr. 3.

Idem. *Istoria Episcopiei Aradului*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989.

Idem. *Pătimiri românești în anii 1848-1849 în părțile Aradului și Bihorului*, în „A. B.”, anul I (40), 1990, nr. 7-8.

Idem. *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860*, Oradea, 2003.

Lucian, Augustin. *Catedrala episcopală din Oradea (biserica cu „Lună”)*, în vol. „Trepțe vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-evocări”, Oradea, 1980.

Lupaș, Ioan. *Viața și faptele mitropolitului Andrei Șaguna*, în vol. „Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui”, Sibiu, 1909.

Idem. *Descendența transilvană a lui Gheorghe Magheru și relațiunile lui cu țărani sălișteni, în deosebi cu familia lui Dumitru Răcuciu*, în „Studii istorice”, vol. V. Sibiu-Cluj, 1945-1946.

Idem. *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Ediția a II-a (Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav), Cluj-Npoca, 1995.

Lupaș, Octavian. *Starea de spirit a populației românești din părțile arădene în 1848*, în „Hotarul”, anul III, nr. 7-8, iulie-august, 1936.

Lupșa, Ștefan. *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I (până la 1829), Oradea, 1935.

Mager, Traian. *Cultul eroilor în Munții Apuseni*, Arad, 1935.

Idem. *Ținutul Hălmagiului*, partea a III-a, Arad, 1937.

Magoș, Traian. *Încercări de revenire la Ortodoxie în părțile Aradului*, în „M. B.”, anul XVIII, 1968, nr. 10-12.

Idem. *Biserica din Cuvin*, în „M. B.”, anul XXI, 1971, nr. 4-6.

Idem. *Participarea preoțimii din Eparhia Aradului la revoluția de la 1848*, în „M. B.”, anul XXIII, 1973, nr. 7-9.

Maior, Petru. *Istoria Bisericii românilor*, vol. I, (Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș), București, 1995.

Idem. *Protopapadichia* (Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, glosar, indici, rezumat, bibliografie selectivă de Laura Stanciu), Alba Iulia, 1998.

Manea, George. *George Popa de Teiuș (1824-1867)*, în „Ziridava”, X, 1978.

(Mangra Vasile), *Despre preoții capelani*, în „Bis. și Șc.”, anul I, nr. 26, 24 iulie/5 august 1877.

Mangra, Vasile. *Șaguna ca organizator constituțional*, în vol. „Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui”, Sibiu, 1909

Mateiu, Ioan. *Contribuțiuni la Istoria dreptului bisericesc*, vol. I (Epoca de la 1848-1868 cu o reprivire canonică-istorică), București, 1922.

Mazilu, Dan Horia. *O istorie a blestemului*, Iași, 2001.

Mălinaș, Constantin. *Catalog de carte românească veche* (Cuvânt înainte de prof. univ. dr. Dan Simonescu membru de onoare al Academiei Române), Oradea, 1993.

Mălinaș, Marin. *Biserica Ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 1-2.

Medeleanu, Horia. *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8.

Idem. *Colecția de obiecte vechi bisericești de la mănăstirea Sf. Simion Stâlpnicul de la Arad-Gai*, în „Îndrumătorul bisericesc, misionar și patriotic”, I, Arad, 1984

Idem. *Valori de artă veche românească*, Arad, 1986.

Milaș, Nicodim. *Dreptul bisericesc oriental* (Traducere în românește de D. Cornilescu și V. Radu), București, 1915.

Miskolczy, Ambrus. *Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Biserică și revoluție. Sinodul ortodox românesc de la Chișineu Criș 1849*, Budapeșt, 1991.

Mureșianu, Ion B. *Ghenadie Popescu (1808-1876)*, în „M. B.”, anul XXVI, 1976, nr. 9-12.

Idem. *Arhimandritul Ghenadie Popescu (1808-1876)*, în „M. B.”, anul XXXVIII, 1988, nr. 2.

Mureșianu, Ion B. Mureșianu, Ioan I. *Constantin Diaconovici-Loga (1780-1850)*, în „M. B.”, anul XXX, 1980, nr. 10-12.

Naghi, Gheorghe. *Un manuscris inedit din 1839 despre Samuil Vulcan*, în „M. B.”, anul XXVIII, 1978, nr. 7-9.

Neș, Teodor. *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937.

Netea, Vasile. *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974.

Papp, Petru E. *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și jertfe*, Beiuș, 1928.

Pavel, Teodor. *Lupta pentru învățământul național românesc în părțile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848-1851*, în, „A. I. I. A. Cluj”, XV, 1972.

Păcurariu, Mircea. *100 de ani de la reînființarea Mitropoliei Ardealului*, în „M. A.”, anul IX, 1964, nr. 11-12.

Idem. *Învățământul teologic la Arad*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989.

Idem. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ediția a II-a, București, 1994.

Idem. *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995.

Idem. *Dicționarul teologilor români*, București, ed. II, 2002.

Pervain, Iosif. *Studii de literatură română*, Cluj, 1971.

Pistrui, Chiril. *101 manuscrise slave în Transilvania sec. XII-XVII*, în „B. O. R.”, anul XCVI, 1978, nr. 1-2.

Pop, Ștefan. *Icoane din trecutul cultural al Aradului. Dascălul Moise Bota*, în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 41, 6 octombrie 1929; 43 din 20 octombrie 1929; nr. 47, 17 noiembrie 1929.

Pop, Vasile Gr. *Conspect asupra literaturii române și literaturii ei de la începuturi și până astăzi în ordine cronologică* (Ediție critică, studiu introductiv și note de Paul Lăzărescu), București, 1982.

Popa, D. *Momente interesante din istoria Episcopiei Aradului*, în „Bis. și Șc.”, anul VIII, nr. 4, 22 ianuarie/3 februarie 1884.

Popa, Mircea. *Atanasie Șandor (1809-1892)*, în vol. „George Bariț și contemporanii săi”, vol. II, București, 1975.

Idem. *Noi date privind activitatea lui Alexandru Gavra*, în „Ziridava”, XII, 1980.

Popeangă, Vasile. *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979.

Idem, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, în „Ziridava”, XV-XVI, 1987.

Idem. *Învățământul*, în vol. „Arad. Monografia orașului de la începuturi până la 1989”, Arad, 1999.

Idem. *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807-1948*, Arad, 2006.

Popeangă, Vasile. Găvănescu, Eduard I. Țârcovnicu, Victor. *Preparandia din Arad*, București, 1964.

Pușcariu, Ilarion. *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889.

Idem. *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900.

Pușcariu, Ioan Cav. de. *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892; vol. II, Sibiu, 1895.

Radu, Iacob. *Samuil Vulcan episcopul român unit al Orăzii Mari (1806-1839) și biserica ortodoxă română*, Oradea, 1925.

Idem. *Istoria diecezei române unite a Orăzii-Mari scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Oradea, 1930.

Roșu, Titus L. *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I, Beiuș, 1941.

Roșuț, Nicolae. *Dimitrie Constantini (1792-1865)*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1972-1973”, Arad, 1973.

Roz, Alexandru. Gluck, Eugen. *Revoluția românească din 1848-1849 în părțile Aradului*, în vol. „Aradul – permanență în istoria patriei”, Arad, 1978.

Rusu Adrian Andrei, Sabău Nicolae, Burnichioiu Ileana, Leb Ioan Vasile, Lupescu Maria Mako. *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.

Savu, Teodor. *De la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei în 1920 până în 1984*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”,

Sădean, Avram. *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, 1912.

Slavici, Ioan. *Opere*, vol. IX, București, 1978.

Stan, Liviu. *Mirenii în Biserică*, Sibiu, 1939.

Stanciu, Vasile. *Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” din Oradea-Velența*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-evocări”, Oradea, 1980.

Suciu, I. D. *Nicolae Tincu-Velea*, București, 1945.

Idem. *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968.

Idem. *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977

Suciu, Dumitru. *Antecedentele dualismului austro-ungar și mișcarea națională a românilor din Transilvania (1848-1867)*, București, 2000.

Șaguna, Andrei. *Manualu de studiulu pastoralu*, Sibiu, 1878.

Șesan, Valerian. *Curs de Drept bisericesc universal*, Ediția a IV-a (îngrijită de Milan Șesan), Cernăuți, 1942.

*** Ștefan Atanasievici, *protopopol Lugojului candidat de episcop la Arad în 1815-1817*, în „F. D.”, anul XXXVIII, nr. 8, 9/22 februarie 1923; nr. 9, 26 februarie/11 martie 1923.

Terebențiu, Traian. *Gheorghe Popa de Teiuș. 1824-1867*, Arad.

Vesa, Pavel. *Din istoria comunei Dieci (jud. Arad). Contribuții monografice*, Arad, 1999.

Idem. *Episcopia Aradului. Istorie Cultură. Mentalități (1706-1918)* (Cuvânt înainte de P. S. Sa dr. Timotei Seviciu, Prefață de Pr. Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române), Cluj-

Napoca, 2006.

Idem. *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007.

Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008.

Vid, Vasile. *Biserica din Homorog*, în vol. „Trepte vechi și noi de istorie și cultură în viața bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, Oradea, 1980.

Zainea, Ion. *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Cluj-Napoca, 1999.

Vovelle, Michel. *Omul Luminilor* (Traducere de Ingrid Ilinca, Postfață de Radu Toma), Iași, 2000.

Wallner-Bărbulescu, Luminița. *Zorile modernității. Episcopia greco-catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihály de Apșa*, Cluj-Napoca, 2007.

III. MANUSCRISE

Merturia timpului. Întâmplările din lumea largă în câtu am pututu vedea și audi, precum și despre ai miei cei mai dinainte, și cei de fația până la finea anului 1874 culese și prescurtate în Bersa prin învățătorulu Iosifu Țiucra, f. 22-23 (o copie xerox se află în posesia noastră).

Biblioteca Județeană
"A.D. Xenopol" Arad
www.bibliotecaarad.ro

749672

